

ÇİNGİZ AYTMAOV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDƏ

I CİLD

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKİ-2004

*Bu kitab "Çingiz Aytmatov. Gün var əsrə bərabər"
(Bakı, Yazıçı, 1987) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Ön sözün müəllifi:

Bəxtiyar Vahabzadə

894.347 - dc 21

AZE

Aytmatov Çingiz. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004, 504 səh.

Zəmanəmizin görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı dərin milli xüsusiyyətlərə malik olduğu kimi həm də ümumbəşəri mahiyyət və məzmun ifadə edir. Onun dünya ədəbiyyatında böyük hadisə sayılan əsərləri realizmin tükənməz bədii və idraki gücünü nümayiş etdirir. Ç.Aytmatov üçün ədəbiyyatda bir "böyük mövzu" – insan mövzusu var.

Seçilmiş əsərlərinin bu cildinə böyük yazıçının "Gün var əsrə bərabər" romanı ilə yanaşı "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" və "Ağ gəmi" povestləri daxil edilmişdir.

"Gün var əsrə bərabər" romanının baş qəhrəmanı Boranlı Yedigey öz yüksək mənəvi borcuna sadıq vicdanlı bir insandır. Müəllif qəhrəmanın taleyini dövrün bir çox problemləri və bütün bəşəriyyətin sabahkı günü ilə müqayisə edib, dünyada əmin-amanlığın, xeyirxahlığın və humanizmin təntənəsini ən böyük qələbə kimi seçiyyələndirir.

Əsərdə zəngin həyat birçə gün ərzində baş vermiş hadisənin işığında göstərilir. Ədəbiyyatın geniş, planetar miqyasda düşünülməli olduğunu nəsrinin əsas yaradıcılıq prinsipinə çevirən Ç.Aytmatovun bu romanda təsvir etdiyi manqurt mövzusu tarixi yaddaşa münasibətlə əlaqəlidir. Manqurt yaddaşsızlığın obrazı və rəmzidir.

"Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" və "Ağ gəmi" povestlərində isə oxucu həyatın çətinliklərinə sinə gərən, ürəklərində işıq daşıyan, xeyirxahlığa çalışan insanların maraqlı taleyi ilə tanış olur.

ISBN 9952-416-43-0

© "ÖNDƏR NƏŞRİYYAT", 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Qırğızistanın xalq yazıçısı Çingiz Aytmatov müasir dünyanın ən qüdrətli söz ustalarındandır. Onun hər yeni əsəri dünya ədəbiyyatında bir hadisə kimi səslənir. O, ən adi həyat hadisələrini belə qlobal səviyyəyə qaldırmağı, ona ən yüksək fikir zirvəsindən baxmağı bacaran sənətkardır. O, təsvir etdiyi böyük hadisələrin özünü deyil, fəlsəfəsini, mahiyyətini görür və göstərir. Onun əsərlərində bəzən ən adi məsələ Günəş damlada əks olunan kimi ümumdünya məsələsi kimi götürülür. Buna görə də o, yalnız öz ölkəsində deyil, bütün dünyada maraqla qarşılanır.

Bununla bərabər o, ilk növbədə öz ölkəsinin, öz xalqının və öz zəməninə oğludur. Əksər əsərlərini rus dilində yazmasına baxmayaraq, onun bütün obrazları psixologiyası və təbiəti etibarilə təpədən dırnağa qədər qırğızdır. Çünki onun əsərlərində ümumdünya problemləri qırğız həyatından və qırğız təbiətindən keçib ümumiləşir. Buna görə də Aytmatov dünyada ən çox oxunan və sevilən yazıçılardan biridir və bəlkə də birincisidir.

Yazıçının Azərbaycan oxucularına təqdim olunan bu kitabına “Gün var əsrə bərabər”, “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” və “Ağ gəmi” adlı üç əsəri daxil edilmişdir.

Dünya ədəbiyyatında elə əsərlər var ki, onlara hansı tərəfdən yanaşsan, orada böyük bir məna, fikir və dərin hikmət görür, təhlili hardan başlayacağını bilmirsən. Belə əsərləri açmaq, izah və təhlil etmək çox çətin olur. Çünki gördüyün böyüklüyə, gözəlliyə və dərinliyə heyrət, onları soyuq mühakimə ilə təhlil və izah etməyə imkan vermir. Gözəlliyə və böyüklüyə heyrətin özü dilsiz, izahsız təhlil deyilmi? Böyük Füzulimiz demişkən:

Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Surəti-halım görən surət xəyal eylər məni.

Aytmatovun əsərləri həmişə məni heyrtləndirmiş, onlarda bir insan kimi məni də narahat edib düşündürən fikirləri, duyğuları tapmışam.

“Gün var əsrə bərabər” romanı bu böyük yazıçının ən kamil, müdrik əsərlərindəndir. Bu əsərdə ən kiçik detaldan tutmuş eyhama, ən balaca bir işarədən tutmuş adi nöqtələrə qədər hər şey əvvəlcədən düşünülmüşdür. Belə ki, ilk səhifələrdə o qədər də diqqəti cəlb etməyən və bəlkə də sənə əhəmiyyətsiz görünən bir eyham, ya detal o biri səhifələrdəki zəruri bir detallı, yaxud fikir akkordu ilə tamamlanır. Yalnız onda başa düşürsən ki, ilk səhifələrdə sənə əhəmiyyətsiz görünən detalın, yaxud eyhamın nə qədər böyük əhəmiyyəti varmış.

Bu əsərdə müəllif, “bir gündə əsri” yaşayan müdrik adamların taleyini məhək daşına vurur, onları zamanın dolaylarından keçirib hamını düşündürən suallara cavab axtarır. Müəllifin özünün dediyi kimi, əsərin əsas qəhrəmanı Edigey “adi, tobii insandır, ancaq dünya belələrinin hesabına yaşayır. Qəlben zəhmətkeş olan bu adam özü özüne suallar verir. Ancaq dünyada elələri də mövcuddur ki, onların bütün suallara hazır cavabları var”.

Belələrdən qorxmaq lazımdır. Hər suala hazır cavabı olanlar düşünmək qabiliyyətindən məhrum, standart qəliblər çərçivəsində yaşayan robotlar, mahiyyətini dərk etmədiyi məlum fikirlərin carçıları, quru əmrlərin qul təbiətli icraçılarıdır. Bu əsərdə Sabitcan belə müqəvvaların ümumiləşmiş obrazıdır.

Edigey və Sabitcan qarşı-qarşıya qoyulmuş obrazlardır. Edigeyin orta savadı da yoxdur. Özü kimi danışığı da adidir, sadədir. Lakin bu adi danışıda qırğız xalqının eposu olan “Manas”dan gələn bir hikmət və dərin həyat təcrübəsi var. O, hər sözündə özünü ifadə edir, öz düşündüyünü deyir. Buna görə də o, adiliyində qeyri-adi titanik bir obrazdır.

Sabitcan isə ali kurslarda oxumuş, hər şeydən xəbəri olan müasir informasiya ilə beynini doldurmuş, məlumatlı bir vəzifə adamıdır. Lakin o, məlumat yükü altında öz məniyyətini itirmiş, məlum, şablon fikirlərin quluna çevrilmiş, hər şeydən xəbəri olsa da, özündən xəbəri olmayan fərdiyyətsiz, şəxsiyyətsiz bir bürokratdır. Edigey adiliyində qeyri-adidirsə Sabitcan özünü qeyri-adi, “mühüm adam” kimi göstərməyə çalışan adi dəftərxana siçanıdır.

Xalqın tarixini yaşadan Nayman ananın yatdığı Ana Beyit qəbiristanlığının dağıdılacağını eşidən Edigey buna dözmür, vilayət mərkəzində mühüm vəzifədə çalışan Sabitcandan xahiş edir ki, bu məsələni yuxarılara çatdırsın, tarixin məhv olmasına imkan verməsin. Sabitcan deyir:

– Belə işlərin mənə nə dəxli... Mənim ailəm, uşaqlarım və vəzifəm var. Mən küləyin əksinə gedə bilmərəm. Birçə zənglə arımdan vurub məni atarlar çölə.

Edigey ona çox gözəl cavab verir:

– Görünür, sən ancaq ardını güdür, ardınla yaşayırsan.

Yalnız öz şəxsi mənafeyi və ailəsinin rahatlığı naminə yaşayan Sabitcan kimi savadlı tüfeylilər üçün vətənin və xalqın tarixi də, taleyi də bir kibrit çöpü qədər əhəmiyyətli deyil, onlar vətəni də, xalqı da bu vətənin tarixini də, taleyini də öz rahatlıq və səadətlərinə qurban verməyə hazırdırlar.

Yuxarıdakı söhbətdə savadsız dəmiryol gözetçisi Edigey öz şəxsi düşüncələri və özünəməxsus fərdiyyəti ilə göylərə qaldırılır, savadlı və mövqə sahibi Sabitcan isə öz əqidəsizliyi və şərəfsizliyi ilə yerin tərkinə endirilir. Əsər boyu Edigeyi insaniyyətin, Sabitcanı isə qeyri-insaniyyətin və qeyrətsizliyin zirvəsində görürük.

Qazanqapın ölümü, Edigeyin mərhum barədəki düşüncələri, Sabitcan başda olmaqla övladların mətəmə gəlişi, dəfnə hazırlıq, Abutalıbın faciəsi, Zərifənin mərdliyi, insan yaddaşının öldürülməsinə dair manqurt əfsanəsi, Ana Beyit qəbiristanlığına meyitin buraxılmaması, Edigeyin buna etirazı və duası ilə paralel BMT-nin təşəbbüsü ilə dünyada ilk dəfə yaranmış qeyri-hərbi təyyarədəşyan gemiden sovet və Amerika dövlətlərinin yeni enerji ehtiyatları tapmaq üçün kosmosa birgə ekspedisiyası, iki zidd ölkə kosmonavtlarının başqa planetdən Yer planetinə müraciətləri və s. İlk baxışda adama elə gəlir ki, bütün bunlar bir-biri ilə əlaqəsi olmayan mücərrəd əhvalatlardır. Lakin müəllifin təsvir etdiyi hadisələrə fəlsəfi baxışının mahiyyətinə varanda ilk baxışda bir-birine zidd görünən yerlə kosmosun mahiyyətindəki vəhdət kimi bir-birine zidd hadisələrin də mahiyyətindəki vəhdəti görürük.

“Lesnoy qrud” planetindən Yere müraciət edən sovet və Amerika kosmonavtlarının gözləriylə Yere, Yerdə baş verən hadisələrə baxa bilsək... müəllifin məqsədi və demək istədiyi mətləb bizə aydın olar. Bir-birine zidd dünyagörüşlərinə malik olan kosmonavtlar kosmosa eyni məqsəd üçün – İks planetinin enerji ehtiyatlarından istifadə yollarını öyrənmək üçün qalxmışdır. Bu məqsəd eyniliyi onları birləşdirmiş, kosmosda isə yerin mənafeyindən daha böyük, fəvqəlbəşər məqsəd – kənar Günəş sisteminə mövcud olan sivilizasiyanı öyrənmək arzusu onları bir-birine daha da yaxınlaşdırmışdır. Yerdəki xırdalıqlardan çox yüksəyə qalxmış bu fəvqəlbəşər insanlar “Lesnoy qrud” planetindən yere baxanda yerdəki çekişmələr, müharibələr, millətlərin və tək-tək adamların bir-birilə ədavəti, kini, nifrəti onlara nə qədər güllünc və eybəcər görünür. “Lesnoy qrud” planetinə gedərkən kosmonavtların yere yazdıqları məktubdakı bu sözlərə diqqət yetirək: “Burdan yere baxanda bizə elə gəlir ki, yerde

yaşayan bütün insanlar bizim bacı və qardaşlarımızdır, biz onlarsız heç nəyik. Lakin biz onu da bilirik ki, əslində yerdə belə düşünmürlər”.

Oxucuya bu həqiqəti əyani olaraq çatdırandan sonra müəllif bizi “Niyə belə olmalıdır?” sualı ətrafında düşünməyə çağırır. Yerlin sakinləri, fantastik “Lesnoy qrud” planetində olduğu kimi, əqiddə və fikir ayrılıqlarının fəvqünə qala bilməzmi? Bu global düşüncələr səviyyəsində yazılmış əsəri varaqladıqca oxucunun qəlbində fikir dalınca fikir, sual dalınca sual doğur. Bu suallar isə Yerlə göyün, torpaqla fəzanın qarşılaşmasından doğan fəvqəlbəşər, fəvqəldünya duyğuların, arzuların ifadəsidir. Maraqlı burasıdır ki, Yerdə baş verən bir hadisəni təsvir edəndən sonra yazıçı yeni fəsilə kosmosa qalxır, sanki yuxarıda təsvir etdiyi hadisəyə müharibə və ədalət nə olduğunu bilməyən “Lesnoy qrud” sakinlərinin gözü ilə baxıb bu hadisəyə onların düşüncə tərzii ilə qiymət verir və bütün bunlara təəssüflənir. Axı “Lesnoy qrud” planetində kosmonavtlar gördüklərinə inana bilmir və Yere belə bir məlumatla müraciət edirlər: “Onların həyat tərzii bizim Yer stereotipi düşüncə tərzimizə o qədər ziddir ki, bizim aqlımız onları dərk etməyə qabil deyil.” Ona görə ki: “Onlar dövlətin, silahın və müharibənin nə olduğunu bilmirlər. Dövlət zorakılığı, müharibə kimi mübarizə vasitəsi haqqında onların təsəvvürü belə yoxdur”.

Bununla bərabər orda da müxtəlif millətlər və etnik qruplar yaşayır.

“Lesnoy qrud”lular Yerlə əlaqə saxlamaq arzusundadırlar. Lakin onlar “çağırılmamış qonaq” olmaq istəmirlər. Çünki onlar zorakılığın nə olduğunu bilmir. Buna görə də kosmonavtlar Yerdən icazə istəyir: “Yerdəki çək-çeviri, xalqların və dövlətlərin biri-biri ilə düşmənçiliyini bildiyimiz halda onları bütün bəşəriyyət adından planetimizə dəvət etməyə bizim haqqımız varmı? Sizə yalvarırıq, ədavəti və rəqabəti bir kənara atın, bu məsələni BMT-də həll edin...” Ona görə ki: “Biz onların təcürbəsinə öyrənib öz həyat tərzimizdə dönüş yarada bilərik”.

Oxucu da istər-istəməz bu müraciət ətrafında düşünməli olur: Biz planetimizdə bu dönüşü yarada bilərikmi? Daha doğrusu, planetimizdə bunun üçün əsas varmı?

Müəllifin cavabı müsbətdir. Çünki Yerdə başqasının torpağına sahib olmaq eşqilə yaşayan juan-juanlarla, manqurta çevrilmiş Taksimbayev və Sabitcan kimi möhtəkirlerle, başqasının xoş güzeranına dözməyən müfəttiş və Əbilovlarla yanaşı, başqasının dərini öz derdi kimi yaşayan, öz gəsinin qəm yükünü öz çiyində daşıyan, həyatın dərin qatlarını görə bilən Qazanqap, Edigey, Ukubala kimi böyük təbiətli Abutalıb və Zərifə kimi zərif insanlar da mövcuddur. Dünya yalnız belə adamların hesabına milyon illərdir yaşayır və gözəlləşir. Belə böyük ürəkli insanlar bizi insanlığa və gözəlliyə çağırır. Hem də ona görə ki, gərgin insan zəkası hər şeye qadirdir.

İnsan zekasının qüdrəti... Bu haqda nə qədər əsərlər yaranmış, gözəl sözlər deyilmişdir. Bu yaranan əsərlər, deyilən sözlər və aforizmlər də insan zekasının qüdrətini nümayiş etdirmirmi? Yerdəki çəkişmələr, mübarizələr, müharibələr, ədavətlər birinin digəri üzərindəki üstünlüyünü sübut etmək üçün deyilmi? Güclünün gücsüz üzərindəki hakimlik arzusu torpaq uğrunda mübarizə və müharibələrə səbəb olur. Bu nöqtədə gücsüzün güclüyə etirazı, üsyanı başlanır. Güclü cismani gücünə, gücsüz isə mənəvi gücünə – yəni haqqa, ədalətə güvenir. Güclü cismən nə qədər güclü olsa da, haqlı olmadığından cismani gücü mənəvi güc qarşısında kəsərdən düşür, gec-tez məğlubiyyətə uğrayır. Bu, zamanın və tarixin pozulmaz qanunudur. Bu qanunun hökmü ilə çox-çox imperiyaların dağılıb məhv olduğunu bildiyindən güclü ilk növbədə gücsüzün mənəvi silahını – onun düşünmə qabiliyyətini, zekasını, beynini əlindən almağa çalışır. Yalan və uydurmalarla onun beynini yeyib, həqiqəti ondan gizlətməyə can atır.

Hələ min il bundan əvvəl böyük İran şairi Firdovsinin “Şahname” epopeyasındakı əfsanəyə görə qanıqən, zülmkar Zöhhakın çiyində bitən ilanlar ancaq gənclərin beynini yeyib yaşayırmış. Böyük şair hələ o zaman demək istəyirmiş ki, zülmün yaşaması üçün mütləq beyinlər yeyilməli, insanın düşünmək qabiliyyəti onun əlindən alınmalı imiş:

Tarixdən məlumdur bu ki, hər kəsə:
Həmişə izləmiş yalan doğrunu.
Zülüm beyinləri yeye bilməsə,
Beyinlər, ağllar yeyəcək onu.

İnsan cismən məhkum edilsə də, əgər düşünə bilirsə, o bu gün olmasa da, sabah öz haqqı uğrunda mübarizəyə qalxmaldır. Çünki haqqını dərk edən qul artıq qul deyil, üsyançı olduğuna dair böyük həqiqəti başa düşdüyündən həmişə hakim, mənən güclü məhkumun düşüncəsinə, fikrinə hücum çəkir, onu yox etməyə çalışır.

Ağıl üzərinə hücum! İnsanı düşünməyə qoymamaq, şəxsiyyəti və fərdiyyəti öldürmək! Bax, budur dünya ağalığı uğrunda mübarizə aparan hər cür imperializmin ən kəskin silahı! Bu fikir “Gün var əsrə bərabər” romanında da, Firdovsində olduğu kimi əfsanə şəklində öz əksini tapmışdır.

Əfsanəyə görə juan-juanlar Sarı özəyi işğal edəndən sonra ilk növbədə yerli əhəlinin mənəviyyatını – tarixini, yaddaşını məhv etməyə başlayırlar. Bununla da onları yalnız bu günə bağlayır, həyatlarının bu

gündən başladığını aşılایır, köklərini qazıyır onları kökdən, soydan məhrum edirlər. Bundan sonra Sarıözəklilər müti qula – manqurta çevrilir. Bu bərdə romanın ön sözündə müəllif yazır: “İnsanlar biri-birinə qarşı dözümlü ola bilər. Amma onlar eyni cür düşünə bilməz. Bununla da onlar öz insanlıq ləyaqətini saxlayıb insan olaraq qalarlar. İnsanı öz fərdiyyətindən məhrum etmək ən qədim dövrlərdən bu günə qədər dünya ağalığı arzusu ilə yaşayan imperialist siyasətinin nəticəsidir. Yaddaşdan məhrum edilmiş, öz xalqının tarixi təcrübəsini yadırgamış insan tarixi inkişafdan kənarda qalar, yalnız bu günə yaşaya bilər”.

Gəlmə juan-juanlar onlara müqavimət göstərən gənclərin başına dəvə dərisi geydirir, dəri quruduqca başı sıxıb kiçildir, beyindəki yaddaşı öldürür, insanı düşüncəsiz bir qula – işçi qüvvəsinə çevirir. Bu müdhiş əzabdan sonra manqurt adlanan bu qul öz adını, ata-anasının adını, hansı qəbilədən, hansı soydan olduğunu unudur, bir sözlə, insanlıq ləyaqətini itirir, ağası üçün təhlükəsiz bir nökrə olur. Manqurt əl tulası kimi ancaq sahibinin əmrlərini yerinə yetirir.

Övladının manqurta çevrildiyini eşidən Nayman Ana onu tapır, nə qədər çalışırsa özünü doğmaca balasına tanıda bilmir:

– Sən mənə tanıyırsan?

Manqurt “yox” deyər başını bulayır.

– Sənin adın nədir?

– Manqurt.

– Səni indi belə çağırırlar. Bəs əvvəlki adını xatırlamırsan? Öz adını yadına sal... Bəs atanın adı nədir? Sən özün kimsən? Hansı qəbilədensən? Çalış, yadına sal.

Manqurt heç bir şeyi xatırlaya bilmir. Bu zaman ana öllərini göyə qaldırır fəryad çəkir:

– İnsanı doğma torpağından ayırmaq, var-dövlətini əlindən almaq olar. Canını da əlindən almaq olar. İnsanın yaddaşını əlindən almaq cəzasını kim düşüncmüş? Ey ulu Tanrı, əgər sən varsansa, insana bu zülmü necə rəva bildin?

Nəhayət, juan-juanların göstərişi ilə manqurt – Jolaman öz anasını oxla vurub öldürür.

Bəli, tarix boyu həmişə işğalçı gəlmələr yerlinin anasını yerlinin öz əli ilə öldürməyi özlərinə hökmranlıq vasitəsi seçmişlər. Yerlinin anasını onun öz əlilə öldürməmişdən əvvəl onun düşüncəsini, yaddaşını öldürür, onu özündən ayırırlar. Çünki tarixi, yaddaşı öldürmək xalqın özünü öldürməyə, məhv etməyə bir hazırlıqdır.

Nayman Ananın dəfn olunduğu yer Sarıözək səhrasında Ana Beyit adlandırılır.

İndi el ağsaqqalı Qazankapı Nayman Ananın yatdığı müqəddəs Ana Beyit qəbiristanlığında dəfn etməyə gətirirlər. Xalqın tarixini yaşadan bu qəbiristanlıq isə artıq məstfil hasara alınmış, dağıdılmağa məhkum edilmişdir.

Burda da yaddaşın, tarixin, keçmişin məhv edilməsi məsələsi! Buna görə də Qazankapı tarixə çevrilmiş Ana Beyitdə dəfn etməyə icazə verməyən, öz dilində danışmaq istəməyən, keçmişinə biganə olan, tarixini unudan Taqsinbayevə Edigeyin nifrətlə "manqurt" deməsi, yuxarıda danışılan əfsanənin fəlsəfi və həyatı mənasını tamamlayır.

Maraqlı burasıdır ki, əsərin əsas obrazlarından biri olan Abutalıb da xatirə – tarix yazdığına görə müfəttiş və Əbilov kimi manqurt təbiətli adamlar tərəfindən məhv edilir.

Abutalıbın yazdığı dəftərlərdə xalq mahnıları və əfsanələrinin toplanması da eyni mətləbə – tarixin, yaddaşın qorunmasına xidmət edir. Xalqın yaşaması üçün onun tarixinin – mənəvi yaddaşının nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olmasını müəllifin hər epizodda müxtəlif vasitələrlə təkrar etməsi də təsadüfi deyil. Bu epizodlardan birini yada salaq: Nayman Ana oğlunun yaddaşını oyatmaq üçün nə qədər çalışırsa bir şey çıxmır. Nəhayət, oğlunun başını dizi üstə qoyub ona xalq mahnısı – layla deyir. Layla manqurtun xoşuna gəlir, "onun kütləşmiş sifətində ilıq bir işartı və canlanma" yaranır.

Müəllif bununla demək istəyir ki, nəgmə kökdən, keçmişdən gələn səs olduğuna görə məhv edilmiş yaddaşı belə qumuldatmaq gücünə malikdir. Təsadüfi deyil ki, Abutalıb da xatirə dəftərində "nəgmələri keçmişdən xəbərlər" adlandırır.

Beləliklə, tarix və yaddaş eyni zamanda bunları yaşadan el nəgmələri və əfsanələr, bir sözle, xalqın mənəvi dünyası əsərin qəhrəmanına çevrilir.

Abutalıbla Zərifənin faciəsi isə əsərdə ayrıca bir roman təsiri bağışlayır. Abutalıbın faciəsi bir məhkəmə kimi Zərifəni və Edigeyi sınaqdan çıxarır, onların bütün insani keyfiyyətlərini ayarlayır. Biz bu sınaqda Zərifəni həm övladlarının qarşısında öz borcunu dərk edən ana, həm də günahsız məhv edilmiş ərinin xatirəsini şəxsi hisslərindən üstün tutan sədaqətli qadın kimi görürük. Zərifənin Edigeyə bağışladığı şal Edigeyin hissini başa düşdüyünü və bu hisslərə bir qadın kimi biganə olmadığını sübut edirsə, ona bildirmədən ocağını tərk edib Boranlıdan baş götürüb getməsi xalqın ənənəsindən gələn açıq sədaqət hissini göstərir.

Beləliklə, qadınlıq ismətinə qoruyub saxlaması, xalqın qədim ənənəsinə sədaqəti Zərifəni qəhrəmanlıq pyedestalinə qaldırır. Burada da tarix və yaddaşın qorunması məsələsi özünü göstərir.

Yerdə baş verən bütün bu hadisələrə yuxarıdan baxan yazıçı elə bil dərdlərinə ağ deyir və bizi daha böyük dünyələrə, yüksək və xeyirxah

amallara, biri-birimizin dərdinə ortaq olmağa çağırır. Bu nöqtədə yazıçı planet səviyyəsində düşünür, kiçik bir rəzyedə olan Boranlının dərdini dünyanın dərdi kimi ümumiləşdirir. "Teatr" jurnalının əməkdaşı ilə müsahibəsində (1985, № 6) Aytmatov göstərir ki, yazıçı öz yağında qovrulmamış üçün milli istək və arzuları beşəri səviyyəyə qaldırmalı, bütün insanlığı düşündürən böyük ideallarla yaşamağı bacarmalıdır.

"Gün var əsrə bərabər" əsərində yazıçı bir tərəfdən kosmosu fəth edən insan zəkasının qüdrətini alqışlayır, ikinci tərəfdən bu fəthə hansı qurbanlar hesabına başa gəldiyini düşünür və bizi də bu problem ətrafında düşünməyə çağırır. Düşünməli olursan: kosmosu fəth etməyə qadir olan insan zəkası Boranlı rəzyedindəki adi su problemini həll etməkdə niyə aciz olmalıdır?

Cingiz Aytmatov obrazlarının əksəriyyəti tragik vəziyyətlərə düşür və bu vəziyyətlərdə sınaqdan keçirilir. Maraqlı burasıdır ki, bu obrazlar düşdükleri çıxılmaz vəziyyətlərdə belə yenə insan olaraq qalır, əxlaqi keyfiyyətlərini saxlamağı bacarırlar. Bu mənada onun "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" və "Ağ gəmi" povestləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Müəllifin yazdığına görə, bu əsərin süjetini ona Nivx xalqının yazıçısı Vladimir Sangi danışmışdır. Aytmatov süjetdəki macərə elementini kənara atmış, adamların mənəvi dünyasını, əxlaqi keyfiyyətlərini, ölüm qarşısındakı daxili həyəcanlarını ön plana çəkmişdir.

Bu, belə də olmalıdır. Çünki əsl ədəbiyyat hadisənin təsvirini deyil, insanın iç dünyasının, daxili həyəcanlarının təsvirini verməlidir.

Yeddi yaşlı uşaq, atası, atasının əmisi və babası ilə dənizə – balıq ovuna çıxır, dumanı düşür, istiqaməti itirirlər. Bu, adi bir əhvalatdır. Lakin yazıçı belə faciəli vəziyyətdən xilas olmaq ümidini itirən bu adamların qəlbinə, iç dünyalarına səyahətə çıxanda böyük ədəbiyyat yaranır. Bu vəziyyətdə – yeni həyatın ən böyük sınağı olan ölüm astanasında hər kəsin yalnız özünü deyil, o birisini düşünməsi onları insan olaraq saxlayır. Yazıçı bizi insanların bu fədakarlıq hissəsinə inandıranda biz bu böyüklük qarşısında səcdəyə gəlir, özümüz də daxilən böyüyür və yüksəlirik.

İcməli suyun qurtarmaq üzrə olduğunu bilən baba nəvbəsi çatanda öz su payını içmir, o birilər onu nə qədər dillə tutursa da, rədd edir, onları yuxuya verib yeddi yaşlı nəvənin naminə gecə özünü dənizə atır.

Başqasının yaşaması üçün özünü qurban vermək! Budur insanın ən ali keyfiyyəti! Bu barədə fransız yazıçısı K.Prevo "Humanite" qəzetində yazır: "Həm Kiriskin, həm də Sultanmuradın atalarına münasibəti əsa-

sında konflikt deyil, əksinə, mənəvi birlik durur. Bu keyfiyyət isə fransız ədəbiyyatına tamamilə yaddır”.

Prevonun dediyi həmin keyfiyyət qırğız milli ənənəsindən, “Manas” dastanından gəlir.

Eyni zamanda Ç.Aytmatov bir yazıçı kimi, həyatın işıqlı tərəflərini böyütməyi, eybəcərliyi gözəlliyin, alçaqlığı yüksəkliyin kölgəsi altında göstərməyi daha üstün tutur. Ruhən bir-birinə çox yaxın olan bu əsərləri oxuyandan sonra düşünməli olursan: həyatın davamı naminə öz həyatından keçən belə adamları yetirmiş bu dünya Sabitcan kimi alçaqların varlığına necə dözür?

Bir sözlə, “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” və “Ağ gəmi” povestlərinin hər biri insan fədakarlığı və insan böyüklüyü haqqında bir poemadır.

Bəxtiyar Vahabzadə



Bu məlum bir həqiqətdir ki, insan şəxsiyyətinin qiyməti – onun əməyə münasibəti, zəhmətsevərliyi ilə ölçülür.

Bu baxımdan Yedigey Cəngəldin (el-obada Boranlı Yedigey kimi tanınır) sözün əsl mənasında zəhmət adamıdır. Yedigey, necə deyirlər, dünyanın yükünü çiyində saxlayan adamlardandır. Mənim anlayışıma görə, o öz dövrünün adamıdır. Öz dövrünə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Onun qiyməti də məhz elə bundadır ki, öz dövrünün oğludur.

Romanda qarşıya qoyulan problemlərə bu keçmiş cəbhəçi, hazırda dəmiryol fəhləsi olan şəxsin taleyinin prizmasından baxmağa, bu problemləri onun anlayışı, onun gözü ilə həll etməyə çalışmışam. O, məhz bu keyfiyyətlərinə görə də mənə vacib olmuşdur. Mən bu işi öz anlayışım səviyyəsində həll etməyə çalışmışam. Boranlı Yedigey obrazına olan münasibət – mənim sosializm realizminə olan münasibətim, onun əsas prinsiplərindən biri olan zəhmət adamının öyrənilməsinə olan münasibətim, yəni mənim əsas münasibətimdir. Zəhmət adamının öyrənilməsi, onun mənəvi aləmi ədəbiyyatın qarşısında duran bir nömrəli problem olub, hazırda da problem olaraq qalır.

Onu da qeyd etməliyəm ki, “zəhmət adamı” deyəndə mən bu anlayışı “təbiətən sadə adam”, yalnız can-başla yer şumladığı və ya mal-qara otardığı üçün mütləqləşdirmək fikrindən uzağam. Məncə, əbədi və dəyişkən həyatla üz-üzə gələn zəhmət adamının nə dərəcədə şəxsiyyət olması, mənəvi aləminin nə dərəcədə zənginliyi dövrünün əsas xüsusiyyətlərinin onda nə dərəcədə cəmləşdiyi ilə ölçülməlidir. Elə buna görə də Boranlı Yedigeyi müasir dünyadakı mövcud qayda-qanun və məni həyəcanlandıran problemlərin mərkəzinə çəkməyə cəhd göstərmişəm.

Boranlı Yedigey təkcə öz təbiəti və məşğuliyyəti tərzinə görə zəhmət adamı olaraq qalmır. O, ruhen zəhmətkeşdir. Ruhen zəhmətkeş adam isə həmişə düşünür, özünə suallar verir. Elələri də var ki, belə suallara həmişə hazır cavabları olur. Buna görə də onlar bir iş görəndə, hətta bu işi keyfiyyətlə görəndə belə, cəndərdi işləyir, ancaq istehlakçılıq məqsədi ilə yaşayırlar.

Qəlben zəhmətsever adamları isə elə qardaşlığa bənzər bir hiss birləşdirir – onlar həmişə bir-birini tapıb seçə bilir, bir-birini başa düşür, başa düşməyəndə də bunun səbəbini düşünürlər. Dövrümüz onlara düşünmək üçün o qədər qida verir ki, indiye qədər belə bir

şeyin misli görünməmişdir. İnsan yaddaşının zənciri artıq Yer kürəsindən kosmosa qədər uzanır. Zənnimcə, XX əsrin sonunun ən faciəvi ziddiyyəti insan dühasının intəhasızlığı ilə imperializmin törətdiyi siyasi, ideoloji, irqi maneələr üzündən bu dühanın yaratdığı imkanların həyata keçirilə bilməməsidir.

Bu gün kosmosa müntəzəm çıxmağa texniki imkanlar olduğu bir şəraitdə, bəşəriyyətin iqtisadi və ekoloji ehtiyacı bu imkanları qəti surətdə həyata tətbiq etməyi tələb etdiyi halda, xalqlar arasında düşmənçilik toxumu səpmək, insan zəkasının enerjisini sürətlə silahlanmaya doğru yönəltmək insana qarşı ən dəhşətli cinayətdir.

Bu gün ən progressiv fikir, ancaq beynəlxalq gərginliyin azaldılması fikri ola bilər. Bu gün bundan daha məsul bir vəzifə yoxdur.

Bəşəriyyət sülh şəraitində yaşamağı öyrənmə, məhv olub gedəcək.

İnamsızlıq, şəkk-şübhə, zidd mövqe tutmaq əhval-ruhiyyəsi bəşəriyyətin sakit və xoşbəxt həyatı üçün ən qorxulu təhlükələrdən biridir.

Adamlar bir-birilə yola gedə bilərlər, amma öz insanlıqlarını, ləyaqətlərini saxlamaq istəyirlərsə, heç vaxt eyni cür düşünə bilməzlər. Ta qədimlərdən bu günə kimi insanı fərdi keyfiyyətlərdən məhrum etmək imperiya, imperialistlər və hegemonçuluq iddiasında olanların məqsədi olmuşdur.

Keçmişini unudan adam dünyada öz yerini, mövqeyini təzədən müəyyən etmək zəruriyyəti qarşısında qalır. Öz xalqının və başqa xalqların əldə etdiyi tarixi təcrübədən məhrum edilmiş adam tarixi perspektivdən kənar qalır, yalnız bu günün qayğısıyla yaşamağa qabil olur.

Bu hadisələrin bir-biri ilə sıx əlaqədar olduğuna inanmaq üçün həyatın çox müəkkəb dialektikasını Maonun "qırmızı kitabçası"ndakı sitatlar səviyyəsinə endirilmiş "mədəni inqilabı", çox qədim onənləri olan bir xalqın indiki Çin rəhbərliyinin hegemonçuluq siyasəti fonunda cəroyan edən acınacaqlı taleyini xatırlamaq büsbütün kifayətdir. Nə qədər ziddiyyətli görünərsə də başqa hadisələr də bir-biri ilə sıx bağlıdır, o cümlədən, keçmişin inkar edilməsi və ya saxtalaşdırılması meyli də lovğa və müştəbeh şovinizmin öz ətrafında daimi "Çin səddi" çəkmək cəhdi də; belə ki, bir xalqın başqa xalqlar üzərindəki üstünlüyü mifini yalnız belə bir səddin arxasında "bəccərib göyərtmək" mümkündür.

Mən bu əsərimdə də, əvvəllər olduğu kimi, yenə də həyatın, yaşayış tərzinin təcrübəsi kimi qiymətləndirilən keçmiş nəsillərdən bizə miras qalmış miflərə, əfsanələrə isnad etmişəm. Lakin nə bu, nə də o

biri mənim üçün əsas məqsəd daşımır, bu, ancaq tənəqqür metodu, real gerçəkliyi öyrənmə və yozum vasitəsidir.

Təbii haldır ki, Yer kürəsindən kənar sivilizasiyanın təsvirində tərəf-müqabilərin qarşılaşdığı epizodların heç bir real kökü, əsası yoxdur. Dünyanın heç yerində Sarı-Özək və Nevada kosmodromları yoxdur. Burada təsəvvür vasitəsilə təsvir olunmuş iki müxtəlif sistemli həyat tərzini oyun forması kimi, şərti qəbul edilməlidir. Bütün "kosmik" əhvalatların təsvirindəki kəskinlik, vəziyyətlərin müqayisəsindəki paradoksal formadan istifadə etmək üsulu təkcə bir məqsəd güdür – Yer kürəsində yaşayan adamların gələcəkdə baş verə biləcək fəlakətinin potensial gücünü tam aydınlığı ilə təsvir etmək.

Bizim bu dünyada dəhşətli bir paradoks var: qədim Yunanıstanda Olimpiya oyunları zamanı müharibələr dayandırılırdı, bizim zamanımızda bundan "soyuq müharibə" vasitəsi kimi istifadə edilir.

Fantastik uydurmanın əhəmiyyətinə gəlincə bu barədə Dostoyevski öz vaxtında yazmışdır: "İncəsənətdə fantastikanın öz həddi və qaydası var. Fantastika real həqiqətlə elə təmasda olmalıdır ki, onu həqiqət kimi qəbul etmək olsun". Dostoyevski həqiqətdən də fantastikadan istifadə etmək yolunu tam dəqiqliyi ilə ifadə etmişdir. Əslində qədim yunanların mifləri də, Qoqolun, Bulqakovun və ya Markesin fantastik realizmi də, elə elmi fantastikanın özü də bir-birindən nə qədər fərqli olsa da, məhz gerçək həyatla təmas etdiyi üçün inandırıcıdır. Fantastika gerçəkliyin müəyyən bir cəhətini sanki zərbin altında böyüdür, sonra da öz "oyun qaydası" əsasında onun seçilmiş cəhətlərinin inkişaf imkanlarını son həddinədək açmağa çalışaraq filosofcasına ümumiləşdirilmiş şəkildə göstərir.

Fantastika – həyatı yeni, gözlənilməz bir baxınla görə bilmək imkanı verən həyat metaforasıdır. Bizim əsrimizdə metaforalar bir də ona görə xüsusilə vacib olmuşdur ki, bunlar təkcə elmi-texniki nailiyyətlərimizin dünənki fantastika aləminə müdaxilə etdiyi üçün deyil, bəlkə də iqtisadi, siyasi, ideoloji, irqi ziddiyyətlərin didib parçaladığı dünyamızın özünün fantastik olduğu üçün vacibdir.

Buna görə də istədim ki, romandakı Sarı-Özək metaforaları Yer kürəmizin gələcək taleyi üçün onun necə məsul olduğunu zəhmət adamına bir daha xatırlatsın...

GÜN VAR ƏSRƏ BƏRABƏR

*Və bu kitab – mənim canım əvəzi,
Və bu söz ruhim mənim...*

*Qriqor Narekasi
"Hüzn kitabı" X esr*

I

Qupquru çökəklərdə, otu-ələfi quruyub dazı açılmış dikdirələrdə ov axtarmaq böyük səbir istəyirdi. Səhərdən axşamacan vurnuxan, yeraltı yuva sakinləri olan xırda heyvanların buraxdığı qarmaqarışıq izlərin kələfini açanacan baş hərələnirdi, gah gücü gəldikcə sünbül-qıranın yuvasını eşələyir, gah da saatlarla gözləməli olurdu ki, yağışın yuyub qazıdığı sıvri daşın altında gizlənən balaca ərəbdovşanı oradan sıçrayıb çıxsın ki, bir anda onu qamarlasın; siçan ovuna çıxmış ac tülkü beləcə ov axtara-axtara uzaqdan yavaş-yavaş dəmiryoluna yaxınlaşırdı, çöl boyu uzanan köbərin üstündə paralel dəmiryol qaralırdı, o, tülkünü həm cəlb edir, eyni zamanda da hürküdüdü, onun üstü ilə ətrafı lərzəyə gətirərək gah bu yana, gah o yana patıltı-gurultuyla qatarlar gedir, özündən sonra da küləyin sovub yere yaydığı tüstü, yanıq iyinə qarışmış başqa qıcıqlandırıcı qoxular qoyub gedirdi.

Axşamərəfi tülkü teleqraf xətti yaxınlığındakı sıx, quru və hündür sirkən kolları bitmiş dayaz dərə kimi bir çökəkde tünd-qırmızıya çalan bol toxum bağlamış kolların arasında boz-narıncı künde kimi yumrulanıb uzandı, qulaqlarını narahatlıqla tərpədə-tərpədə aşağıdan əsən yelin şusuzluqdan canı çıxmış quru otlardan çıxardığı zil sızıltısına qulaq verərək, səbrini toplayıb gecənin düşməsinə gözlədi. Teleqraf direkleri də üzüntülü bir səsle inləyirdi. Ancaq tülkü bu səslərdən qorxmurdu. Direkler həmişə eyni yerdə dururdular, onlar tülkünü təqib ələyə bilməzdilər.

Vaxtaşırı gəlib keçən qatarların qulaqbatırıcı səsinə hər dəfə diksinir, nəfəsini qısıb büzüşürdü. Altındakı yerin uğultusundan qatarların dəhşətli hərəkət zəhmənin yerbasan ağırlığını öz cılız bədənə, qarabırgaları ilə hiss edirdi, buna baxmayaraq yad qoxulara olan nifrət və qorxusunu boğub dərədən getmir, gecəni gözləyirdi, çünki bilirdi ki, dəmiryol gecələr nisbətən sakit olur.

Tülkü buralara çox nadir hallarda, aclıqdan üzlüb əldən düşəndə gələrdi...

Qatarlar ara verəndə çöllüyə uçuqandan sonra yaranan gözlənilməz bir sakitlik çökürdü, bu tam sakitlik içində ala-toran çöllük üzərində güclə seçilən, heç kimə aid olmayan, qəlbindən gələn anlaşılmaz bir səs tülkünü şəkəndirirdi. Bu, hava axınlarının tezliklə havanın dəyişəcəyini bildiren əlaməti idi. Heyvancığaz bunu sövq-təbii ilə hiss edir, naçar halda yerində donub durur, yaxınlaşmaqda olan ümumi bir belənin doğurduğu nə isə qeyri-müəyyən bir hissdən səs çıxarıb ulamaq, vaqqıldamaq istəyirdi. Ancaq aclıq hissi elə güclü idi ki, təbiətin bu xəbərdarlıq siqnallarını da boğurdu.

Tülkü yüyürməkdən yorulub göynəyən pəncələrini yalaya-yalaya ancaq yavaşdan zingildəyirdi.

O günlər axşama tərəf hava soyuyurdu, mövsümün üzü payıza idi. Gecələr torpaq tez soyuyur, şoran yerlər kimi, ağappaq qırovlara örtülür, səhər ərilib açılırdı. Çöl heyvanları üçün qıtlıq, qayğı dolu günlər gəlirdi. Yayın özündə də təkam-seyrək görünən ov indi tamam yoxa çıxmışdı. Bəziləri isti ölkələrə köçmüş, bəziləri yer altındakı yuvalarına girmiş, bir parçası da qışlamaq üçün qumsallıqlara çəkilmişdi. İndi hər tülkü bu kimsəsiz çöllərdə tək-tənha səfillənərək yem axtarırdı.

Bu ilki bala tülkələr artıq böyüyüb hərəsi bir səmtə dağılmışdı. Döl, cütleşmə vaxtı isə hələ qabaqda idi. Qışda, o dövr gəlib çatanda, tülkələr görüşmək üçün bir yere toplaşır, erkəklər isə onlara verilmiş əzəli qüvvə ilə süpürleşib vuruşurdular.

Gecə düşəndən sonra tülkü dərədən çıxdı, dayanıb qulaq asdı, dəmiryolunun köbərinə tərəf şortudu. O, sakitcə gah yolun saği ilə gedir, gah da soluna keçirdi. O, buralarda səmişinlərin vaqonların pəncərələrindən tulladıqları artıq-urtuq axtarırdı. Tülkü köbərin böyrü ilə çox yüyürməli oldu, qabağına nə çıxdısa iylədi, bir tikə yeməli şeyə rast gələncən əldən-ayaqdan düşdü. İyrənc tünd iy verən şeyləri iyləmədi. Qatarların işlədiyi yol qəzet qırıntıları, kağız parçaları, sınımış butulkalar, əzilib əyilmiş boş konserv qutuları, siqaret kötökləri və lazımsız zir-zibillə dolu idi. Bir dəfə salamat qalmış ağzi açıq butulkadan gələn kəskin iy onun beynini dumanlandırmışdı. Bir-iki dəfə başının gicəlləndiyini görüb, tülkü daha spirtli şüşələrdən kənar gəzirdi. Fıncırıb kənara sıçrayırdı.

Tülkünü bu yola çıxmağa aclıq vadar eləmişdi, tərs kimi də dişə dəyən bir şey tapa bilmirdi. Amma ümidini itirmirdi, yeməli bir şey tapmaq məqsədilə yolun gah sağına keçir, gah da soluna, yüyürür, hey yüyürürdü...

Tülkü birdən yolun tən ortasında həsləyib dayandı, qəfil iş üstə tutulan adamlar kimi bir pəncəsi havadan asılı qaldı. Qəlbədə, buludlar arasındakı Ayın bozuntul ziyası altında o, iki relsin arasında döyülmüş kölgə kimi görünürdü. Onu şəkəndirən uzaq uğultu hələ çəkilməmişdi, səs hələlik uzaqdan gəlirdi. Tülkü quyruğunu əvvəlki kimi düz tutaraq yoldan çıxmaq istəyir, tərəddüdlə ayağının birini götürüb, o birini qoyurdu. Yoldan çıxmaq əvəzinə tülkü dişinə dəyən bir şey tapmaq ümidi ilə yenə də köbərin döşü ilə o yan-bu yana vurnuxmağa başladı. Yüzlərlə təkər və demir sürtülməsindən qopan səs qarşısı alınmaz bir zəhmə yaxınlaşdığını cəhətdən hiss eləyirdi ki, elə bu dəqiqə istədiyini tapacaq. Amma elə bu dəqiqədə döngədən çıxan dalbadal qoşulmuş lokomotivlərin yaxın və uzaqvratan işıqları, güclü projektorları gözqamaşdırıcı işıqla otu-ələfi qurumuş çölü birçə anda ağappaq ağartdı və tülkü od görmüş pərvanə kimi özünü ora-bura çırpmağa, yerində mayallaq vurmağa başladı. Qatar isə amansızcasına yaxınlaşırdı. Havanı boğucu yanıq iyi, toz basdı, şiddətli yel qopdu.

Tülkü özünü kənara atıb tez-tez geriyo baxa-baxa, hərdən də qorxudan yerə sinərek götürülüb qaçdı. Işıqları şütüyən bu əcaib nəhəng hələ xeyli guruldadı, xeyli vaxt çarxların səsi kəsilmədi. Tülkü yerində sıçrayır, yenə də var gücü ilə qaçıb buralardan uzaqlaşmağa çalışırdı.

Dayanıb nəfəsini dərdi, dəmiryolu onu yenə də özünə cəzib eləməyə başladı. Çünki bura dişinin altına qoymağa bir şey tapacağına ümid elədiyi yeganə yer idi. Amma qarşıdan yenə də işıq düşdü, yenə də qoşa lokomotiv uzun və yüklü bir qatarı çəkib aparırdı.

Tülkü işi belə görəndə xeyli çölləmə getdi ki, elə bir yerdə dəmir-yoluna yan alsın ki, o yerdə qatar olmasın...

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Dəmiryolunun hər iki tərəfi ilə göz işlədikcə çöllüklər uzanıb gedirdi, – Sarı-Özək sarı torpağın özəyi – ortası idi.

Cəğrafiyada hər şey Qrinvic meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərin də bütün məsafələri dəmiryolu ilə müəyyən edilirdi...

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

Gecəyarı kim isə uzun yolu inadla, basə-basə yol çevirən nəvəbətçinin köşkünə tərəf tələsirdi. O, əvvəlcə şpalların üstü ilə yeriyirdi, ancaq qarşıdan gələn yük qatarı onu köbərdən enməyə məcbur etdi. Əllərini üzünə tutub tufandan, çovğundan qorunmuş kimi, sürətlə gedən yük qatarının qopardığı toz-torpaqdan qorunurdu (Bu xüsusi

əhəmiyyətli qatar idi. Belə qatarlar birbaşə qapalı zonaya, xüsusi yol xidmətçiləri olan 1 nömrəli Sarı-Özəkə, kosmodroma gedir. Sözü qisası, belə qatarlar həmişə çadırla örtülmüş olur, onu platformalarda dayanmış hərbi gözətçilər müşayiət edir.)

Yedigey o saat hiss elədi ki, gələn arvadıdır və bu gəliş elə-belə gəliş deyil, onun bu gəlməyinə nəşə çox vacib bir səbəb var. Doğrudan da məlum oldu ki, gümən düz imiş. Lakin iş üstə olduğuna görə yerindən tərpənə bilməzdi. Sonuncu vaxt da gəlib keçəndən, yolda hər şeyin qaydasında olduğunu belədəçiye işarə verəndən sonra tolosik arvadına tərəf döndü:

– Xeyir ola?

Qadın həyəcanla ona baxıb dodaqlarını tərpətdi, nəşə pıçıldadı. Yedigey onu eşitməşə də onun nə demək istədiyini başa düşdü, əvvəldən ürəyinə dammışdı.

– Küləyin qabağında durma. – Onu köşkə apardı.

Arvadının dilindən eşidəcəyi sözü əvvəlcədən hiss eləşə də Yedigeyi sarsıdan başqa şey oldu. Əlbəttə, bunu o, əvvəllər də görmüşdü ki, qocalıq artıq onları haqlayıb, amma bu dəfə arvadının bu uzun yolu tələsik gəldiyindən nəfəsinin daralması, tövşüməsi, sinəsindən qopan xırıltı, arıq ciyirlərinin qeyri-iradi olaraq qalxıb-enməsi Yedigeyi bərk sarsıtdı. Ukubalanın göyərmiş üzündəki silinməz qırıqlar, əhənglə tərtəmiz ağardılmış, güclü elektrik lampasının işıqlandırıldığı bu kiçik yol köşkünün divarları fonunda daha aydın göründü (axı onun hamar qarabuğdayı üzünü qırıq tanımaşdı, parlaq qara gözləri həmişə od saçırdı). Mırıq ağzı bir daha sübut edirdi ki, həttə uzun ömür-gün sürmüş qoca qadına da dişsiz olmaq yaraşan iş deyil (onu çoxdan stansiyaya aparıb orda o, metal deyilən dişlərdən ona düzəltməli idi. Axı indi qoca da, cavan da özlərinə bu dişlərdən düzəltməli idilər). Onun başından sıyrılmış yaylığının altından üzünə yayılan ağappaq saçları da ürəyini neşətlədi. Arvadının belə qocalmasında özü günahkarmış kimi ürəyində özünü danladı: “Gör necə də qocaltdım səni!”. Yedigey ürəyində arvadına böyük minnətdarlıq hissi ilə susurdu, bu minnətdarlıq hər şeyi əhatə edirdi, birgə keçirdikləri ömür-günə görə həm də ərinə sədaqət və hörmət əlaməti olaraq bu gecəyarısı belə uzun yol qət edib razıydın* ən uzaq nöqtəsi olan bu yerə gəlib Qazanqapın ölüm xəbərini ona – Yedigeyə çatdırıldığına görə idi. Çünki Ukubala bilirdi

* Dəmiryolu məntəqəsi (kiçik stansiya)

ki, qohumu-zadı olmasa da, hamı tərəfindən tərk edilib, kimsəsiz qalmış bu bədbəxt qocanın ölüm xəbəri birçə Yedigeyə təsir edəcək.

– Otur, bir nəfəsini də, – içəri giren kimi Yedigey arvadına dedi:

– Sən də əyləş.

Oturdular.

– Nə olub?

– Qazanqap ölüb.

– Nə vaxt?

– Elə indi baş çəkməyə getmişdim, dedim, görüm necədir, bəlkə bir şey-zad lazımdır. İçəri girdim, gördüm işığı yanır, uzanıb yerində, amma saqqalı belə birtəhər dik durub... Yaxınlaşıb soruşdum ki, Qazi əke, bəlkə sizə isti çay getirim? Gördüm ki... – səsi tutuldu, qəhər onu boğdu, qapaqları nazilib qızarmış gözləri doldu, içini çəkib yavaşdan ağlamağa başladı. – Sən bir adamın axırına bax?! Necə insan idi! Ölüb getdi. Yanında gözünü qapamağa bir adam da olmadı. – Hönkürdü, ağladı, – axı kimin ağlına gələ bilərdi! Elə beləcə də kimsəsiz-kimsənəsiz öldü... – Ukubala demək istədi ki, səmə it kimi kimsəsiz öldü, amma demədi, sözünü uddu, sözsüz-sovsuz da hər şey aydın idi.

Cəbhədən qayıdandan bəri Yedigey Boranlı razyezdində xidmət edirdi, hamı onu Boranlı Yedigey kimi tanıyırdı. İndi o, divarın dibinə qoyulmuş, stulu əvəz edən taxtının üstündə oturub arvadına qulaq ası-aşa bulud kimi tutqun halda, düşünlü ağır əllərini dizinə dirəmişdi. Yağlanıb çirkələnmiş dəmiryolçu şapkasının günlüyü gözlərini kölgələmişdi.

– İndi nə ələyək? – Deyə arvadı sükutu pozdu.

Yedigey başını qaldırıb arvadına baxdı və acı-acı qınımışdı:

– Nə ələyəcəyik? Ölü düşəndə nə ələyirlər? Dəfn ələyəcəyik. –

O, qəti qərara gəlmiş adam kimi ayağa durdu. – Arvad, sən qayıt geri, amma indi mənə qulaq as...

– Qulağım səndədi...

– Osmanı oyat. Baxma ki, razyezdin reisi, dərli yoxdur, ölüm qabağında hamı bərabərdir. Ona da ki, Qazanqap ölüb. Kişi qırx dörd il burda can çürüdü. Qazanqap burada işləyəndə bəlkə Osman heç anadan olmayıbmuş. O vaxt heç it itliyinən burada, Sarı-Özək çöllərində işləməzdi... Amma Qazanqap burdan başının tükü sanı, bəlkə lap ondan da çox qatar yola salıb. Qoy bir fikirləşsin. Elə belə də deyər-sən. Mənə bax, qulaq as... Hamını birçə-birçə oyat, pəncərələrini döy.

Bir ovuc adamıq, barmaqla saymaq olar, cəmi səkkiz ev deyilik? Hamını ayağa qaldır. Belə adam ölənin günü hamı gərək ayaq üstə ola.

– Birdən narazılıq eləsələr, acıqlansalar necə?

– Bizim işimiz onlara xəbər verməkdir. Qalanını özləri bilsinlər. Denən ki, mən göndərmişəm. Gərəkmez ki, adamın vicdanı da ola. Dayan!

– Dayanmışam, de.

– Əvvəlcə növbətçinin yanına qaçarsan, bu gün növbətçi dispeçer Şahmərəndir. Ona da ki, bəs belə-belə, gör neyləyə bilər, bəlkə mənə bu günlük əvəz tapa bildi. Əgər mümkün olsa, tez xəbər versin, başa düşdün? Necə deyirəm, elə də de!

– Deyərəm, deyərəm! – Ukubala getmək istəyərkən, birdən bağışlanması mümkün olmayan, əsas bir şeyi unudubmuş kimi ayaq saxladı. – Bəs, uşaqları?! Əcəb! Axı əvvəlcə uşaqlara xəbər vermək lazımdır! Ataları ölüb...

Yedigey tutuldu, sonra qaşları çatıldı, sifəti sərtləşdi... Cavab vermədi.

Ukubala bu söhbətin ərinə açmadığını bilirdi, buna görə də özünə haqq qazandırmış kimi mülayim bir səsle:

– Yaxşı, ya pis – uşaq uşaqdır, – dedi.

Yedigey əlini yellədi:

– Bilirəm, başım xarab olmayıb ki! Mən də bilərəm ki, uşaqlarsız olmaz... Amma ixtiyar mənə olsaydı, heç yaxına da buraxmazdım!

– Yedigey, bizim nə işimizə, qoy gəlib özləri basdırsınlar, sonra söz-söhbətdən yaxa qurtara bilmərik.

– Gəlsinlər də! Mən bəyem deyirəm gəlməsinlər?

– Oğlu görəsən şəhərdən özünü çatdırı bilər?

– İstəsə çatdırar. Sırağün stansiyada olanda özüm teleqram vurmuşam. Yazmışam ki, atan ölüm ayağındadır, daha bundan artıq nə yazmalı idim ona. Özünü çox ağıllı sayır, başa düşməlidir ki, iş nə yerdədir...

– Hə, onda sözüm yoxdur, – deyə Ukubala ərinin cavabı ilə razılaşsa da, onu narahat edən məsələni də unuda bilmədi, – Yaxşı olardı ki, gəlinlə birgə gələydi. Qayınata gəlin üçün yad adam deyil ki...

– Daha bu öz işləridir. Uşaq-zad deyillər ki...

– Hə, elə olmağına elədir, – Ukubala tərəddüd etsə də razılaşıdı. Onlar susdular.

– Yaxşı, di yeri, ləngimə, – deyə Yedigey arvadını tələsdirdi.

Ukubalanın isə deyəsən ürəyində yenə sözü vardı:

– Bəs qızı necə olsun? Ayzadə baxtı qara, qalıb əyyaş əlində uşaqlarıyla, görsən, stansiyadan özlərini yetirə bilirlərmə?

Yedigey acı-acı gülümsündü:

– Hə, indi hamının dərini sən çəkəcəksən... Ayzadəyə əl uzatsan çatar. Səhər bir adam stansiya gedib xəbər eləyər. Gələr, lap yəqin gələr. Amma bir şeyi bil ki, arvad, nə Ayzadədən, nə də Sabitcandan bizə kömək eləyib əl tutan olmayacaq. Gəlməyinə gələcək, amma adımı kişi qoysa da, qonaq kimi dayanıb baxacaq. Sən ləngimə, get necə demişəm elə də elo.

Ukubala yol alıb getdi, sonra tərəddüdlə ayaq saxladı, təzədən yola düzələndə Yedigey özü onu səslədi:

– Əvvəlcə növbətçi Şahmərmanın yanına get a!.. Qoy mənim yerimə adam göndərsin, sonra əvəzini artıqlaması ilə işləmə. Kişinin cənazəsi bomboş evdə qalıb, yanında da bir Allah bəndəsi yox. Belə şey olmaz! Elə belə də deyərsən ona!

Arvadı razılışıb yola düzəldi. Elə bu vaxt yolun hərəkət göstəricisində qırmızı işıq qırpım çalıb səs salmağa başladı. Boranlı razıyeddində yeni qatar gəlirdi. Növbətçinin göstərişinə görə onu ehtiyat yola qəbul etmək lazım idi ki, razıyeddin o biri başından qarşıdan gələn qatarın hərəkətinə mane olmasın. Bu gündəlik adı tədbir idi, qatarlar hərəsi öz yolu ilə hərəkət edərkən Yedigey köbörün böyrüylə yeriyən Ukubalanın dalınca baxdı, sanki yenə nəyisə demək istəyirdi. Əlbəttə, dəfn mərasimi ərəfəsində görülməli o qədər iş, deyilməli o qədər söz vardı ki, hamısı birdən-birə yada düşmüşdü. Amma Yedigey indi Ukubalanın qarısına buna görə baxmırdı. Arvadının son zamanlar necə qocalıb əyildiyinə indi diqqət verib ürəkəğrısı ilə onu yola salırdı, Ukubalanın bu vəziyyəti tutqun, sarı işıq zolağında daha aydın nəzərə çarpırdı...

“Deməli, qocalıq haqladı bizi, – deyə fikirləşdi. – Hə, biz də daha mənzil başına çatmağa deyirik. Bir qarı, bir qoca!”. Qocalıqdan gileylənsə də, təbiət Yedigeyi sağlamlıq barədə məğmun eləməmişdi. Çox cavanlar ona baxıb gözüne su verə bilirdi. Amma hər halda ömürdengündən keçən günlər də az deyildi. Bir il də əlavə quyuquyan düz altmış il. Deməli, altmış bir! “Sən bir işə bax, iki-üç ildən sonra mənə təqaüdə çıxmaq təklif eləyə bilərlər”, – deyə narazı halda öz-özünə

deyinsə də dəqiq bilirdi ki, təqaüdə belə tezliklə çıxmıyacaq. Çünki burada onun yerinə adam tapmaq o qədər də asan məsələ deyildi. Yol nəzarətçisi, üstoluk də yol təmiri fəhləsi, təsadüfdən-təsadüfə kimə xəstələndə və ya məzuniyyətə çıxanda yola çıxan vəzifəsini də görürdü. Bəlkə əlavə məvacibə aldanıb, susuzluğa-zadə baxmayıb razı olan tapıldı... Çətin! Gət, indi cavanların arasında beləsini tap görüm, necə tapırsan.

Yox, Boranlı razıyeddində yaşamaq üçün adamda görək hünər olsun. Ayrı cür mümkün deyil, yoxsa məhv olub, gedərsən! Çöl ucsuz-bucaqsız, adam balaca. Çölə heç bir şeyin dəxli yoxdur. Yaxşısan-yamansan ona nə dəxli var. Onu necə var, görək elə də qəbul eləyəsən. Amma adam hər şeyə belə laqəyd baxa bilmir, əzab çəkir, darıxır, ona elə gəlir ki, adamlar arasında olsaydı daha yaxşı dolana bilirdi, baxtının ucbatından bu yerlərə düşüb... Guya bu səbəbdən ömrünü bu çöllərdə xərcləyir. Şahmərmanın üçtəkərli motosikletinin akkumulyatoru boşalıb gücdən düşən kimi, o da yavaş-yavaş ruhdan düşür... Şahmərman motosikletini qoruyur, nə özü minir, nə də özgəyə verir. Görək olanda da işə salmaq olmur, çünki işsiz qalıb, gücdən düşür. Sarı-Özək çölünün bu razıyeddində yaşayan adam da eynilə onun kimidir, bir işin qulpundan yapışmadımı, şərəitə uyğunlaşmadımı, burada kök ata bilmədimi, çətin ki, tablaya bilsin. Ötən vaxqlardan baxan bezi adamlar heyrət eləyirlər ki, ilahi, insan da bu yerlərdə yaşaya bilər! Hara baxırsan çöldən-dəvədən başqa heç nə görmürsən! Amma yaşayanlar yaşayır, kimin səbri nə qədər çatır, o qədər də yaşayır. Üç il, ölüm-zülm dörd il dözənlər də olur. Bununla da hər şey tamamilə yetir. Alacağını alıb, halallaşıb, baş götürüb əkilir. Təki bu yerlərdən uzaq olsun...

Boranlıda ancaq iki nəfər – Qazanqap, bir də özü, Boranlı Yedigey ömürlük kök salıb yaşaya biliblər. Eh, onların ikisindən savayı buraya nə qədər gəlib-gedən olmuşdu! Adamın özü barədə söz deməsi çətin, hər halda yaşayıb, təslim olmayıb! Qazanqap burada ona görə qırx il can qoymayıb ki, axmaq adam olub. Yox, Yedigey onu heç on adama da deyəməzdi. Neyləsin, yoxdur, daha getdi Qazanqap...

Qatarlar gəlib keçdilər, biri şərqa, o biri də qərba getdi. Boranlı yolları bir müddət boşaldı. Elə bil hər yer aydınlığa çıxdı, qaranlıq göydəki ulduzlar daha da işıqlandı, külək də köbörün döşündə, hələ də taqıldayan şpallardakı relslərin arasında cövlan etməyə başladı.

Yedigey köşə qayıtmadı, teleqraf dirəyinə söykənib fikrə getdi. Dəmiryoldan xeyli uzaqda otlayan dəvələrin tutqun qaraltısını seçə bildi. Onlar Ay işığında hərəkətsiz dayanıb səhərin açılmasını gözləyirdilər, Yedigey başqa dəvələrin arasında özünün iki donqarlı, nəhəngliyi və başının iriliyi ilə o birilərdən fərqlənən nərini tanıya bildi. Onun dəvəsi də Sarı-Özəkə yüyrekliyi, zoruyla ad çıxartmışdı. Öz sahibi kimi Boranlı Qaranər adı ilə tanınırdı. Yedigey öz nəri ilə, onun gücü, hətta ipə-sapa çətin yatan dəlisovluğu ilə də fəxr edirdi. Vaxtında heyvanı axtalatdırmamışdı, sonra da axtalatdırmağa üreyi gəlməmişdi.

Yedigey fikirləşdi ki, başqa işlərlə bahəm Qaranəri də erkəndən qapıya qaytarıb alıxlamaq lazımdır, sabah dəfn mərasimində kara gələ bilər. Bundan başqa da çox fikirlər gəlib keçdi başından...

Razyezddə isə hələ adamlar şirin yuxuda idilər. Razyezd deyəndə bura dəmiryolunun bir tərəfində salınmış o qədər də böyük olmayan stansiya xidmət binaları, dəmiryol idarəsi tərəfindən tikilmiş altı dənə damı şiferli qurma-taxta ev – bir də ki, Yedigeyin öz əli ilə tikdiyi şəxsi evi ilə mərhum Qazanqapın gillə suvanmış daxmasından ibarət idi. Bundan başqa xörək bişirmək üçün tikililər, heyvan saxlamaq və başqa məqsədlər üçün qamış ağullar, küzlər də vardı. Bir də elektrikle işləyən su nasosu – bunu axır zamanlarda quraşdırmışdılar. Lazım olanda əl nasosu kimi də işə yarayırdı, vəssalam, Boranlı dediyin bucağaz idi.

Bəli, ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək düzlərinin əvvəli-axırı olmayan qan damarını xatırladan dəmiryol xətti üzərində şəhərləri, kəndləri birləşdirən, qatarların yolunu səmtləyən məntəqələrdən biri – Boranlı razyezdi bundan ibarət idi. Nəyi vardısı hamısı da göz qabağında, necə dəyərlər, küleklərin şapalağı altında... İllah da qışda, Sarı-Özək çovğunları başlandıqdan evləri pəncərəyəcən qar basır, dəmiryolunun neçə yerində üzü buz tutub qaysaqlanmış topalar emələ gəlirdi. Elə buna görə də düzəngahdakı bu razyezdə Boranlı-Burannı deyirdilər, adı da iki dildə yazılmışdı: qazaxca – Boranlı, rusca – Burannıy...

Yedigey hələ yollarda müxtəlif qartemizləyən maşınların olmadığı vaxtları xatırladı, maşınlar cürbəcür idi: kimisi qarı sorub fəvvarə kimi yanlara fışqırdı, kimisi qarşısındakı gəmi burnuna bənzər bıçaqlarıyla qarı yarıb yanlara basırdı və sairə... Bəli, bu maşınlar hələ olmayanda Qazanqapla yolları basmış qar yığınlarını təmizləmək üçün, demək

olar ki, ölümle əlbəyaxa olurdular. Üstündən gör nə qədər vaxt keçir, amma adama elə gəlir ki, lap dünən olub... Əlli bir, əlli ikinci illərdə elə şaxtalı qışdı ki, Allah göstərməsini! Belə işi ancaq cəbhə ilə müqayisə etmək olar, məsələn, əlbəyaxa süngü həmləsinə çıxanda, ya tanka yaxınlaşıb altına qumbara tullamaq istəyəndə... bir sözlə, canından bezəndə... Orda necə, burda da elə!.. Düzdür, burda adamı öldürən yox idi, əvəzində adam özü canına qəsd edəyirdi. Onlar öz əllərilə nə qədər qar yığını kürüyüb təmizləmişdilər, vəllərlə hamarlamışdılar, hələ Yeddinci kilometrən qarını! Burada yol çapılmış tepenin arasından enişə gedir, buranın qarını onlar kişələrə doldurub dallarında təpəyə qaldırmalı olurdular. Hər dəfə onlara elə gəlirdi ki, bu, qar çovğunu ilə axırıncı əlbəyaxadır, bunun xətrinə cəhənnəmə, – deyib candan da keçmək olar, teki çölün düzündə ilişib yol istəyən parovozların barbar bağırən səsi kəsilsin – ona nə var, yolunu aç!

İndi o qarlar əriyib, o qatarlar keçib, o illər də ötüb. Belə günlər olubmu, olmayıbmi, indi bu heç kimi maraqlandırmır. İndiki yoxlama-təmir briqadaları bura yolüstü baş çəkir, haylı-küylü, başqa tipli adamlardır. Gören heç ağullarına gəlirmi ki, heç inanırlarmı ki, Sarı-Özək məsafəsinin qar basmış yolu və bir neçə əlikürekli adam! Nağıl danışmayın, siz Allah! Onların içində açıq-açıqına gülənlər də olur: axı nəyə görə özünüzü fəda edəyirdiz, niyə əzab çəkirdiz, nəyin xatirinə?! Biz heç belə şeyə gəderik! Aparın verin ölənlərinizin xeyratına, atıb gəderdik başqa yerə, bəd ayaqda verərdik özümüzü tikintiyə-zada, elə yerə ki, hər şey qaydasında olsun. Filan qədər işləmişik, filan qədər say qabağımıza. Çox vacib tələsik iş olanda da yığ camaatı, əlavə muzzla işlə... “Sizi gic yerinə qoyublar, qocalar, elə gic kimi öləcəksiniz!..”

Belə təzə “nırxbazlar”a rast gələndə Qazanqap onlara fikir verməzdi, elə bil eşitdiklərinin heç ona dəxli-zadı yox idi, gülümsünərdi. Yedigey isə dözə bilmirdi, mübahisə edəyirdi, axırda da qanını qaraldıb çəkirdi.

Axı vaxtılıq o, Qazanqapla indi xüsusi vaqonlarda gələn yoxlama-təmir briqadasındakı ağzıgöyçək tiplərin dediyi sözlər barədə öz aralarında söhbətlər edəmişdi, xeyli əvvəllər, bu indiki əlləmlər tumançaq gözdikləri vaxtlarda, başqa-başqa məsələlərdən də danışdıqları olmuşdu, onlar hələ o vaxtlar dərrakələri çatan dərəcədə gündü-güzəranı götür-qoy edəmişdilər, sonralar həmişə belə-belə şeylərdən

söhbətləri olardı – şükür ki, vaxtı vardı – qırx beşinci ildən bəri, illah da Qazanqap təqaüdə çıxandan sonra, işi düz götürməyəndə: getdi şəhərə oğlunun yanında qalmağa, heç üç ay da keçmədi ki, qayıtdı geri. O vaxt çox dər-dur elədilər, dünyanın gəldi-gedərindən. Müdrik adamdı Qazanqap. Yada salmalı çox şey var... Və Yedigey birdən tam aydınlığı və üstünə hücum çəkən bir ağrı, güynək ilə hiss elədi ki, innən belə ancaq xatiyələr qalır, ancaq xatiyə...

Yedigey danışdığı aparatındakı mikrofonun şıqqıltı ilə işə düşdüyünü eşidən kimi tələsik köşəyə girdi. Bu səfəh qurğu əvvəlcə çovğun səsi kimi xırıldayıb-vıyıldı, sonra adam səsi eşidildi:

– Yedige, allo, Yedige, – mikrofondakı razıyazın növbətçisi Şahmərmanın xırıltılı səsi eşidildi. – Məni eşidirsənmi? Cavab ver!

– Eşidirəm, eşidirəm!

– Eşidirsən?

– Hə, eşidirəm!

– Necə eşidirsən?

– O dünyadan gələn səs kimi!

– O dünyadan niyə?

– Nə bilim!

– Hə... ə... deməli, qoca, Qazanqapı deyirəm...

– Nə deyirsən?

– Deməli, deyirəm, – Şahmərdoğan baş vermiş hadisəyə münasib söz axtararaq azacıq fasilə verdi – belə çıxır ki, qoca, necə deyirlər, öz şəxsi həyatını başa vurdu.

Yedigey ürəyində “heyvana bir bax ey, vəfat etmiş bir adam haqqında da adan kimi söz deyə bilmir” düşünsə də bir kəlmə ilə cavab verdi:

– Hə!

Bir anlığa Şahmərdoğanın səsi kəsildi, birdən mikrofon daha bərkədən xırıltı, inilti saldı, nəfəs xışıltısı da ona qarışdı. Sonra Şahmərdoğan yenə xırıldadı:

– Mənə bax, Yedige, əzizim, indi ölüb deyə mənə başağrısı vermə... Mənim adamım yoxdur. Vacibdir yanında otursan, oturanda xortlayıb durmayacaq, deyirəm...

– Mən də deyirəm ki, səndə qanacaq-zad yoxdur, – deyə Yedigey hiddətindən bilmədi ki, nə eləsin, necə yeni başağrısı vermə, sən cəmi burda ikinci ildir işləyirsən, biz onunla bir yerdə otuz il can çürütmüşük.

Səndə ağıl varsa fikirleş. Aramızda insan ölüb. Onu otaqda tək qoymaq olmaz, yaramaz!

– E!.. Ölü nə bilir ki, təkdir, yoxsa yanında adam var?

– Biz ki, bilirik.

– Di yaxşı, səs-küy salma, qoca, hirsli olma!..

– Səni başa salıram.

– Nə istəyirsən axı, mənim artıq adamım yoxdur. Onsuz da indi gecənin bu vaxtı neyləyəcəksən orda?

– Duva edəcəm, yasin oxuyacam, el adətiyyəni ölüni kəfəyə tutaçağam...

– Yasin oxuyacaqsan? Sən, Boranlı Yedigey ha?!

– Bəli, mən, bilirəm, ölmədən gəlir.

– Pay səni, altmış ildir Sovet hökuməti qurulub...

– Sən bu sözləri burax, Şahmərdoğan, Sovet hökumətinin bura nə dəxli var, ölənin üçün qədimdən bu yana yasin oxunur, namaz qılınır, axı insan vəfat eləyib, heyvan ölməyib ki!

– Yaxşı, yaxşı, qaraqışqırıq salma, get öz bildiyini elə. İndi Cəydaq Ədilbəyə xəbər göndərərəm, razı olsa gəlib səni əvəz eləyər. İndi ayıq ol, yüz on yeddinci gəlir, ikinci ehtiyat yolu hazırla...

Elə bu sözlə də Şahmərdoğan danışığı kəsdi, cihazın açarı şaqqıldayıb susdu, Yedigey tələsik yolçevirən makasa yaxınlaşaraq fikirleşdi ki, görəsən, Ədilbəy razılıq verib onu əvəz eləməyə gələcəkmi? Uzaqdan bir neçə evin pəncərəsindən parlayan işıqları görəndə xeyli təskinlik tapdı. “Yox, adamlarda hələ insaf-vicdan var, – deyə düşündü. – Deməli, Ukubala boranlıları narahat edib ayağa qaldırır”.

Bu müddət ərzində Yüz on yeddinci ikinci ehtiyat yola qəbul olundu, qarşı tərəfdən də vaqonları neft çənələrindən ibarət olan yeni yük qatarı gəldi, aralanıb hərəsi bir səmte, biri qərbə, o biri də şərqə gəldi.

Gecə saat iki idi, göydəki ulduzların şövqü artır, hər biri öz-özlüyündə aydın seçilirdi. Ayın özü də Sarı-Özək göylərində elə bil ki, hardansa aldığı, get-gedə çoxalan əlavə bir qüvvə ilə işığını artırırdı. Ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək çöllərinin ulduzlu göyləri altında isə uzaqlarda dəvələr arasında Boranlımın iki donqarlı növbə Qaranərinin və yaxınlıqdakı dikdirlərin qaraltısı görünürdü. Qalan yerlər dəmir-yolun hər iki tərəfində qaranlığa qarışmışdı. Külək də yatmamışdı, yerdəki zir-zibili xışıladırırdı.

Yedigey gah küşke girir, gah çıxır, gözleyirdi ki, Caydaq Ədilbey demiryolunda görünəcək, ya yox? Elə bu vaxt Yedigey bir az aralıda bir heyvan gördü. Bu, tülkü idi, gözləri qırpım çalan yaşıl bir işıqla parlayırdı. O, teleqraf dirəyinin böyründə ölgün bir vəziyyətdə dayanmışdı. Görkəmindən nə yaxınlaşmaq, nə qaçıb uzaqlaşmaq istəyinə oxşayırdı.

– Burda neynirsən? – Deyə Yedigey zərəfatyana deyindi, barmağıyla onu hədələdi. Tülkünün eyninə də gəlmədi. – Bıy, qudurmuşu bax ey! – Ayağını yerə vurdu.

Tülkü azacıq kənara sıçrayıb təzədən şöngüdü, gözünü zilleyib kədərlə baxdı. Yedigey düzü tam ayırd eləyə bilmədi, tülkü ona baxırdı, yoxsa onun yanında olan nəyəsə başqa bir şey? Tülkü bura niyə gəlmişdi? Onu nə çəkib getirə bilərdi bura?! Elektrik işığına gəlib, ya achiq çəkib getirib? Tülkünün davranışı Yedigeyə qərribə göründü. Belkə bir daş götürüb vurum, indi ki, ov özü gəlib girimə keçib. Yedigey yerdən iri bir daş götürüb tuşladı, qolaylayıb atmaq istədi, amma əl saxladı, daşı ayağı altına saldı. Hətta onu tər basdı. Tülkünə vurmaq istəyəndə bir əhvalat yadına düşdü – kimin danışdığını yadına sala bilmədi, ya təmir üçün gələn tiplərin birindən, ya da oturub-durub Allahdan danışan o fotoqrafdan eşitmişdi... Yox, yox, Allahın lənətinə gəlsin, Sabitcan danışmışdı, deyəsən, ölür əlləməlik üçün, tək qulaq asan olsun, tək camaatı töəcəbləndirsin. Ölümlərin ruhunun başqasına köçdüyünü Qazanqapın oğlu Sabitcan danışmışdı. İşə bax ey, gör adamın ağına nələr gəlir! Səfehliyə bax!

Bu gəvəzeni oxudub öz başlarına belə eləmişdilər. Əvvəlcə adama clə gəlir ki, pis oğlan deyil – hər şeyi bilir, hər şeydən xəbəri var... Amma nə fayda! Qxumağına oxuyub – internatda da, institutda da, di gəl ki, adam deyil, adamlığı yoxdur! Elə hey özünü öyür, içir, meclislərdə sağlıq deyir, amma işə gələndə heç nə! Müxtəsəri, boş gopçunun biridir, diplomunu gözə soxsə da Qazanqapa oxşarı yoxdur. Yox, fərsiz çıxdı, atasına çəkməyib... Allahın işidir, çarə nədir, olanı budur.

Bir dəfə necə oldusa dedi ki, Hindistanda belə bir tərqiət sahibləri var ki, ölənlərin ruhunun başqa bir canlıya, lap qarışqaya keçdiyinə inanırlar. Onlar iddia edirlər ki, insan hələ dünyaya gəlməmişdən əvvəl mütələq, nə vaxtsa bir quş, ya adicə bir ev heyvanı, ya vəhşi heyvan, fərqi yoxdur, ya da adicə böcək olub. Buna görə də onlar hansı canlı olursa olsun, fərqi yoxdur, onu öldürməyi günah sayırlar. Yölüstü lap ilana da rast gəlsələr, ancaq baş öyib, təzim edib yol verirlər.

Bu dünyada nə əcəib iş desən olar! İndi kim bilsin ki, bunların hansı düzdür, hansı yalan?! Bu gen dünyanın sirlərinin hamısını insan necə bilə bilər? Daş götürüb tülkünü vurmaq istəyəndə ağına gələn əcəib fikir də elə bu idi. Kim bilir, belkə Qazanqapın ruhu bu tülküyə keçib? Ölümündən sonra daxması boş, kimsəsiz qaldığı üçün canı darıxıb, baş götürüb gəlib ən yaxın dostunun yanına?.. “Olmaya ağılım çadır?” – Öz-özünü danladı, amma yenə də tülküyə ehtiyatla yaxınlaşa-yaxınlaşa elə danışdı ki, guya tülkü onun dediklərini başa düşür:

– Çıx get, buralar sənə yerin deyil, eşidirsən, get, yeri çöllüyə, amma itlər olan yerə getmə, get, Allah amanında, çıx get çöllüyə...

Tülkü dönüb uzaqlaşdı, bir-iki dəfə geri baxandan sonra qaranlıqda itdi.

Bu vaxt Boranlıya taraqhataraqla növbəti yük qatarı daxil oldu, təcridcən sürətini azaltmışdı, tamam dayanandan sonra, lokomotivin maşinisti başını çıxarıb salam verdi:

– Ey Boranlı Yedigey, əssalamu-əleyküm.

– Və əleyküm-əssəlam.

Yedigey başını qaldırıb baxdı ki, salam verənin kim olduğunu yaxşı görə bilsin. Bu yolda hamı bir-birini tanıyırdı. Xoşbəxtlikdən gələn tanış çıxdı. Yedigey elə onunla da Ayzadənin yaşadığı qovşaq stansiyası Kumbelə sifariş göndərmişdi ki, atasının ölüm xəbərini qızına yetirsin. Maşinist Qazanqapın xatirəsinə olan hörmətə görə bu işə məmnuniyyətlə razılıq verdi. Bunu da vəd eləmişdi ki, Kumbeldə qatar briqadaları dəyişiləsi olduğu üçün Ayzadə yetirib hazır ola bilsə, onu ailəsi ilə birlikdə özü götürər.

Bu, etibarlı adam idi. Yedigey bir yüngüllük hiss etdi. Deməli, vacib işlərdən biri görülmüşdü.

Qatar bir neçə dəqiqədən sonra hərəkətə gəldi, Yedigey maşinistlə xudahafizləşəndə gördü ki, sürətini artıran qatarın böyrü ilə Caydaq bir adam gəlir, diqqətlə baxıb Ədilbəyi tanıdı.

Yedigey növbəni Caydaq Ədilbəyə təhvil verənə baş vermiş hadisə haqda danışmış, ah-uflla mərhumun xatirəsinə yad eləyənin kimi, Boranlıdan iki qatar da keçdi. Yedigey işlərini qurtarandan sonra evo yollandı. Yolda bayaq unudub arvadına deyə bilmədiyini söz yadına düşdü. Daha doğrusu, arvadı ilə məsləhət etmək istəyirdi ki, Qazanqapın ölüm xəbərini qızlarına və kürəkənlərinə necə yetirsin?

Yedigeyin iki ərli qızı tamam ayrı səmtdə – Qızıl Ordanın yaxınlığında olurdular. Böyük qızı düyüçülük sovxozunda işləyirdi, əri də orada traktorçu idi. Kiçik qızı isə əvvəlcə Qazanlı stansiyası yaxınlığında olurdu, sonra ailəsi ilə birlikdə bacısı ilə yaxın yerə köçmüşdü. Onun da əri elə o sovxozda sürücü işləyirdi. Düzdür, Qazanqap onlar üçün dəfninə gəlmək vacib olan doğma adam olmasa da, Yedigey belə hesab edirdi ki, Qazanqap onlara qohumdan da yaxındır. Qızları Boranlıda Qazanqapın gözü qabağında böyüyüb ərşəyə çatmışdılar. Kumbel stansiyasındakı internat məktəbində oxumuşdular. Onları internata növbə ilə gah Yedigey özü, gah da Qazanqap aparmışdı. Qızlarının uşaqlıq çağlarını xatırladı. Xatırladı ki, tətillə gedəndə və ya tətildən qayıdanda qızlarını Qaranərin belində necə aparıb-gətirərdi, kiçik qız qabaqda oturur, böyüyü arxada, ata da ortalıqda... Bax beləcə hər üçü bu üç saatlıq yolu gedib-gələrdilər. Qış aylarında Qaranər löhrem getmə də, Boranlıdan Kumbelə yol daha çox çəkirdi, qızlar dərsi qurtarandan sonra geri qayıdardılar. Yedigeyin vaxtı olmayanda qızları Qazanqap aparırdı, qoca onlara lap doğma ata qədər yaxın idi. Yedigey qərara gəldi ki, şəhər onlara teleqram vursun, imkanları olsa, gələrlər, hər halda bilsinlər ki, qoca dünyadan köçüb...

Sonra yol gedə-gedə qət elədi ki, sabah tezdən hər şeydən əvvəl Qaranəri örüşdən götürsün, çox lazım olacaq. Ölmək də, elə ölənə bu dünyada abırda basdırmaq da asan məsələ deyil... Bir də görürsən ki, filan şey yoxdur, filan çatışmır, gərək hər şeyi özün tapasan – kəfəndən tutmuş ehsan ocağı üçün odunacan...

Elə bu andaca havada bir təlatüm əmələ gəldi. Bu, cəbhədə adamın ayağının altında yer titrədən güclü partlayış dalğasına bənzədi. Gözünün qabağında çölün o başında, deyilənlərə görə Sarı-Özək kosmodromunun yerləşdiyi tərəfdən, göyə nəşə od-alov qasırgasına bürünmüş bir şey dikəldi. Yedigey döyüklüb yerində mıxlandı, – kosmosa raket qalxırdı. O, hələ belə şey görməmişdi. Bütün sarı-özəklilər kimi o da bilirdi ki, qırx kilometr aralıda, bəlkə bir az da az, Sarı-Özək kosmodromu yerləşir, onu da bilirdi ki, Toqrək-Tam stansiyasından ora ayrıca dəmiryolu da çəkilib. Hətta, danışmışdılar ki, çölün o yerində böyük mağazaları olan böyük bir şəhər də salınıb, radiodan, danışılardan, qəzetlərdən kosmonavtlar və kosmik uçuşlar barədə də çox şeylər bilirdi. Bütün bu işlər bu yaxın illərdə görüldüyü halda, onların çox şeydən xəbərləri yox idi. Halbuki, Sabitcanın yaşadığı

şəhər buradan qatarla gün yarımliq yol olsa da oradakı uşaqlar öz-fəaliyyət xorunda oxuduqları mahnıda deyirdilər ki, onlar dünyada ən xoşbəxt uşaqlardır, çünki kosmonavt əmilər kosmosa onların torpağından uçurlar. Ancaq kosmodromu əhatə edən yerlərin hamısı qapalı zona hesab olunduğu üçün, Yedigey bu yerlərin yaxınlığında yaşadığına baxmayaraq, kənardan eşidib-bildikləri ilə kifayətlənməli olurdu. İndi budur, kosmik raketin ətrafa titrək işıq fəcri saçaraq tüğyan edən gərgin alov içində sürətlə ulduzlu səmanın qaranlığına sancıldığını öz gözləri ilə gördü. Yedigey özünü-sözünü çaşmışdı – yeni doğrudan da od-alov içində adam var? Görəsən neçə nəfərdilər, bir, ya iki? Bəs necə olub ki, illərdən bəri burda yaşaya-yasaya bir dəfə də olsun bu cür kosmik raket uçuşunu görməyib? İndiyə qədər kosmosa gör nə qədər uçan olub, hesabını da itirib... Bəlkə əvvəlki gəmilər gündüz uçublar? Əlbəttə, gün işığında bu boyda məsafədən onu görmək çətin ki, mümkün olsun. Onda görəsən indiki niyə gecə uçdu? Görünür, tələsik işdir, ya da belə lazım imiş... Bəlkə də buradan gecə qalxır, amma ora çatanda gündüzə düşür? Sabitcan bir dəfə dedi axı, kosmosda hər yarım saatdan bir gecə gündüzü əvəz edeyir. Özü də elə dedi ki, guya özü orada olub. Gərək ondan bir də soruşum. Sabitcan hər şeyi bilir. Bir istəyi varsa, o da hər şeydən xəbərdar olan bilikli adam kimi görünməkdir. Hər necə olsa da vilayət şəhərində işləyir. Amma gözə kül üfünməyi olmasa, axı nəyə lazım? Necə varsansa, elə ol. “Mən filan böyük adamla bir yerdə olmuşam, nə bilim, filan rütbəli adama filan cür dedim...”. Amma bizim Caydaq Ədilbəy bir dəfə necə olursa onun iş yerinə gedir, dediyinə görə Sabitcan gözləmə otağı ilə kabinet arasında hələk-vələk imiş. Sözü də bu olub ki: “Əşidirəm, Əlcabbar Qəhrəmanoviç, oldu, baş üstə, Əlcabbar Qəhrəmanoviç!” Caydaq Ədilbəyin dediyinə görə o, Əlcabbar kabinetində oturub elə zəngin düyməsini basırmış, bir dəqiqə oturub əməlli-başlı danışmağa vaxt tapa bilməyib... Deməli, bizim Boranlımız belə imiş... Eh, nə isə, özü bilər, necə var, elə də var. Heyf təkcə Qazanqapdan, axı oğluna görə çox nigaran idi. Axır günəcən bir dəfə də oğlundan giley-güzar etmədi, getdi şəhərə, oğlunun, gəlininin yanında yaşamağa, özləri gəlib onu dilə tutub apardılar, bəs axırı nə oldu? Bu başqa söhbətdir...

Kosmik raketini gözədən itincəyə qədər izləyib, Yedigey o zinrik gecədə bu cür fikirlərlə gedirdi. O, dayanıb həmin qərribə möcüzəyə xeyli tamaşa etmişdi. Odlu gəmi qalxır, getdikcə kiçilirdi, nəhayət o,

kiçik bir nöqtəyə dönüb, ağ duman kimi qaranlıqda qeyb oldu. Yedigey başını bulayıb, beləcə qərribə ziddiyyətli duyğular içində yoluna davam etdi. Gördüyündən heyrətlənsə də, o eyni zamanda başa düşürdü ki, bu ona dəxli olmayan yad, yabançı heyret və qorxu doğuran bir şeydir. Birdən o, dəmiryol کنارına qaçıb gəlmiş tülkünü xatırladı. Görəsən tülkü göyə dikilən bu odlu qasırganı görəndə neyləyib? Yəqin yazıq özünü itirib, başını soxmağa dəşik axtarıb...

Bu gecə kosmik raketin fəzaya uçmağının şahidi olmuş Boranlı Yedigey bilmirdi, bilə də bilməzdi ki, bu uçuş təcili və qəza uçuşu idi, bu gecə kosmonavtla birlikdə fəzaya uçan kosmik gəmi, heç bir raport verilmədən, təntənə-filan olmadan, jurnalistlərin iştirak etmədiyi bir şəraitdə, Amerika-sovet proqramına əsasən il yarımından bəri şərti olaraq "Tramplin" adlandırılmış orbitdə "Paritet" kosmik stansiyasında baş vermiş fəvqəladə hadisə ilə əlaqədar idi. Yedigey bunları haradan biləydi. Yedigey bunu da bilmirdi ki, bu gecə gördüyü hadisənin onun da həyatına dəxli olacaq, özü də ona görə yox ki, sözün ən ümumi mənasında insanla bəşəriyyətin əlaqəsi qırılmazdır. Yedigey bunu da qətiyyənlə bilə bilməzdi ki, Sarı-Özəkdən qalxmış kosmik gəmidən bir azca sonra planetin əks tərəfindən – Amerikadakı Nevada kosmodromundan eyni məqsədlə qalxan ikinci kosmik gəmi, "Tramplin" orbitində, əks dövriyyə ilə həmin "Paritet" stansiyasına yaxınlaşır.

Kosmik gəmilər təcili surətdə "Demiurq" proqramını ifadə edən Sovet-Amerika Birləşmiş İdarə Mərkəzinin dəniz bazası olan "Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisindən verilmiş əmrə görə göndərilmişdi.

"Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisi öz həmişəki yerində – Sakit okeandakı Aleut adalarından cənubda, Vladivostokla San-Fransisko şəhərləri arasındakı məsafənin ortasındakı kvadratda idi. Birləşmiş İdarə Mərkəzi – Biridamərk – bu vaxt hər iki kosmik gəminin "Tramplin" orbitinə çıxmasını gərginliklə izləyirdi. Hələlik hər şey öz qaydasında idi. "Paritet" kompleksilə birləşmək üçün lazımı manevrlər edilməli idi. Bu müərkəb iş idi.

"Paritet" on iki saatdan artıq idi ki, Birləşmiş İdarə Mərkəzi "Konvensiya"dan göndərilən siqnallara cavab vermirdi. Birləşməyə gedən gəmilərin də siqnalları cavabsız qalırdı... Dəqiq müəyyən etmək lazım idi ki, "Paritet"-in ekipajına nə hadisə üz vermişdir?

II

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərba, qərbdən də şərqə gedirlər...

Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız sarı torpaq çöllərin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzənliyi uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianından ölçülən kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryol ilə ölçülürdü.

Qatarlar isə şərqdən qərba, qərbdən də şərqə gedirdilər.

Naymanların dədə-baba qəbiristanlığı sayılan Ana-Beyit qəbiristanlığına Boranlıdan azı otuz kilometr yol vardı, özü də gerek dəmiryoluna kəndələn səmt tutub kəsə yolla gedəsən, Sarı-Özək düzündə gerek fəhmni itirməyəsən, özünə arxayın olub kəsə yolla getməyə ürək etməsən, onda gerek dəmiryolun böyründəki adi yolla gedəsən. Bu yol xeyli uzundur. Çünki Qıysaqçay dərəsindəki döngədən Ana-Beyitə çatmaq üçün gerek nə boyda dövrə vurasan... Başqa yol yoxdur, sözün qisası, otuz verst o başa, otuz da bu başa. İndiki boranlılardan, Yedigeydən başqa, o yola beləd olanı yox idi. Doğrudur, qədim Beyit qəbiristanlığı haqqında çox söz-söhbət eşitmişdilər, amma vəziyyət elə gətirmişdi ki, hələ gedib Ana-Beyiti öz gözü ilə görənlər yox idi. Əslində buna ehtiyac da yox idi. Uzun illər ərzində səkkiz evdən ibarət olan qəsəbəcikdə bu yeganə hadisə idi ki, adam ölmüşdü, onu dəfn etmək lazım idi. Neçə illər qabaq bir qızcağaz sinəgir olub ölmüşdü. Valideynləri onu dəfn etmək üçün öz vətənlərinə – Ural vilayətinə aparmışdılar. Bir neçə il əvvəl Qazanqapın arvadı Biki qarı xəstəxanada vəfat edəndə onu Boranlıya gətirməyi məsləhət bilməyib, elə Kumbeldə dəfn elədilər. Kumbel axı Sarı-Özəkdə, demək olar ki, ən iri stansiya idi. Bir də ki, qızı Ayzadə və kürəkəni (içkiyə qurşanmış olsa da özgə deyildi) orda olurdular, heç olmasa qəbrinə göz yetirib baxardılar. O vaxt Qazanqap sağ idi, işini də öz bildiyi kimi tuturdu.

İndi fikirləşir, götür-qoy edir, amma bir qərara gələ bilmirdilər.

Amma Yedigey yenə də öz dediyinin üstündə durdu:

– İgide yaraşmayan söhbətləri buraxın, canım, – deyər cavanların üstünə bozardı, – belə kişini öz dədə-baba yerimizdə, Ana-Beyitdə dəfn edəcəyik. Mərhum özü belə vəsiyyət eləyib. Yaxşısı budur, gəlin sözdən işə keçək. Xeyli yolumuz var. Hazırlığa başlayaq. Şəhər tezdən yola çıxırıq...

Hamı başa düşdü ki, Yedigeyin qərar qəbul etməyə haqqı var, dediyinə də heç kim etiraz etmədi. Doğrudur, Sabitcan işə bir pəl vurmaq istədi, o həmin gün, minik qatarları burada dayanmadıqları üçün, yük qatarı ilə özünü yetirmişdi. Gələnə kimi atasının sağlığını, ya öldüyünü qəti bilməsə də özünü çatdırmışdı. Görünür, elə bunu dəqiq bilməyə-bilməyə gəlməsi Yedigeyi mütəəssir etməmişdi, hətta bir növ sevindirmişdi də... Hətta qucaqlaşib bu böyük dərddən müsbətə birlikdə ağılaqları anlar-dəqiqələr də olmuşdu. Yedigey sonralar buna görə özünə töəccüb elədi. O özü ilə bacara bilməyib, Sabitcanı bağrına basıb ağlaya-hıçqıra deyirdi: "Nə yaxşı ki, gəldin, gözümün işığı, nə yaxşı ki, gəldin!" Elə bil onun gəlməyi ilə mərhum dirilib ayağa duracaqdı. Yedigey özü də başa düşə bilmirdi ki, niyə belə hönkürüb ağlamışdı, ondan heç vaxt belə şey görünməmişdi. Kimsəsiz qalmış daxmanın həyatında Sabitcanla qucaqlaşib xeyli ağlamışdılar. Nədənə yaman kövrəlmişdi, axı atasının sevimli oğlu olan Sabitcan uşaqlıqdan onun gözləri qabağında böyümüşdü, onu Kumbelə, dəmiryolçuların balaları üçün açılmış internat məktəbinə aparırdılar. İmkan tapan kimi gah yük qatarı, gah da dəvəylə gedib ona baş çəkirdilər, görsünlər Sabitcanı yataqxanada incidən yoxdur ki, ya özü cızığından çıxmır ki, necə oxuyur, müəllimlər, onun haqqında nə deyirlər? Bəs totil günlərində onu neçə dəfə kürkə bürüb-büküb Sarı-Özeyin şaxtasında-boranında, qar basmış çöllərlə Kumbelə aparmışdılar ki, dərslərinə gecikməsin.

Eh, yaxşı deyiblər, keçən günə gün çatmaz, calasan günə günə! Bunlar hamısı indi adama yuxu kimi gəlir. Budur, indi o vaxtkı dəmbərəgöz, üzügülən uşağın yerinə gözlüklü, əzik şlyapalı, köhnə qalstuklu yekə bir kişi gəlib dayanıb. Özü də vilayət şəhərində işləyir, dərddən-azarı da böyük vəzifə, rütbə sahibi kimi görünməkdir. Amma həyat deyilən şey ki var, çox məkrli bir şeydir, böyük vəzifəyə çatmaq elə də asan başa gəlmir. Bir dəfə elə özü şikayətlənib deyirdi ki, qohum-əqrəbadan, yaxşıca tanış-bilişdən arxan, köməyin olmasa, deməli, zəhmətin havayıdır. Mən kiməm ki? Boranlı deyilən bir raz-yezdə işləyən Qazanqap deyilən birisinin oğlu. Eh, bədbəxt, indi heç bəyənmədiyən o ata da yoxdur. Ölüb getmiş məşhur atadansa, ən fərsiz diri ata min qat yaxşıdır, indi heç bu da yoxdur.

Bir az sonra göz yaşları qurudu. Görüləcək işlərdən danışdılar. Bax, elə buradaca məlum oldu ki, əziz-xələf əlləmə oğul, atasını dəfn

etməyə yox, gəlib ki, tələm-tələsik bir çala qazıb kişini quylayan kimi tezəcə də canını qurtarıb qayıtsın. Başladı ki, axı nəyə lazım o uzaqlıqda Ana-Beyitə getmək, gör nə qədər boş yer var, Sarı-Özek elə qapının kənarından dünyanın qurtaracağına qədər bomboş, kimsəsiz, düzənliklər deyilmi? Məgər bu yaxınlıqda münasib bir təpəcikdə, lap elə dəmiryolu böyründəcə qəbir qazmaq olmazmı? Ömrünü bu yerlərdə qoymuş qoca dəmiryolçu qatarların hərəkətlərini, səs-küyünü eşidib həm də bizdən razı qalar. Aralığa salıb köhnə bir məsəl də çəkdi: "Ölü hazır, qəbir qazı!" Artıq-əskik danışmaq, uzatmaq nəyə lazım, ölənin nə eyninə ki, onu harda basdırırlar, necə basdırırlar. İş nə qədər tez görsən, ölünün də xeyrinədir, dirinin də.

Bu sözləri deməklə o həm də özünə bir növ haqq qazandırmağa çalışdı ki, guya təcili görüşləri mühüm işləri var, onu şəhərdə iş yerində gözləyəcəklər, vaxtı yoxdur. Məlum işdir, reis reisdür, onun nə vecinədir ki, qəbiristanlıq uzaqdadır, ya yaxında. Reis öz sözünü deyir, filan gün, filan saatda işə gəlməlisən, vossalam! Niyə? Ona görə ki, şəhər şəhərdir, reis də reis!..

Yedigey ürəyində özünü – qoca axmaq, – deyər danladı, lap Qazan-qapın oğlu olsa da bu tipi bağrına basıb hönkürtü ilə ağladığına xəcalət çəkdi... Skamya əvəzi divarın dibinə düzülmüş şpalların üstündə beş adam oturmuşdu. Yedigey ayağa qalxdı, adamların yanında ona ağır, acı söz deməkdən özünü zorla saxlayaraq, mərhumun xatirinə susub ancaq bunu dedi:

– Yerə qalsa yer çoxdur, nə qədər istəsən yer tapılar. Amma nədənə adamlar öz qohum-əqrəbasını hara gəldi basdırmır. Yəqin bunun da bir mənası var... Yoxsa kimin torpağa heyfi gələrdi? – Susdu. Boranlılar da susur, ona qulaq asırdılar. – Yaxşı, siz burda bir qərara golin, mən də gedim görüm orda işlər nə yerdədir.

Sir-sifəti qaralmış Yedigey ikrahla uzaqlaşdı ki, bir xata-zad işlətməsin. Qaşları düyünlənmişdi. Çox sərt və qızgın adam idi, elə adını da bir cəhətdən xasiyyətinə görə Boranlı qoymuşdular. İndi Sabitcanla tək olsaydılar o utanmazın üzünə olmazın sözünü deyirdi. Elə kəsib tökərdi ki, öləncən yadından çıxmasın! Amma arvad söz-söhbətinə baş qoşmaq istəmədi. Odur ey, arvadlar pıçıldasınlar ki, oğula bir bax, elə bil atasının yasına qonaq gəlib, əli ətəyindən uzun, bomboş. Qalanı başına deysin, heç olmasa, birçə büküm çay gətirəydi. Gəlini də elə, şəhərli olanda nə olar, hörmət eləyib gələ bilərdi, el qaydasıyla bir az

ağlayıb-oxşasaydı ölməzdi ki... Vallah, camaatda abır-namus deyilən şey qalmayıb, Qazanqapın sağlığında iki sağlam dəvesi, on beşə kimi qoyun-quzusu olanda yaxşı idi. Onda arvadı da gəlirdi. Gəldi, kişinin olan-qalanını da satdırdı. Guya kişini yanlarına aparırlar. Əslində bütün hoqqaları özlərinə mebel və maşın almaq idi. Elə ki, məqsədlərinə çatdılar, daha kişi də lazım olmadı. İndi heç üzünü də göstərmir. Arvadlar yığışmışdılar mərəkə salsınlar, Yedigey yol vermədi. – Susun, ölən ruhuna hörmət eləyin, bizim işimiz deyil, qoy özləri ayırd eləsinlər...

O, ağla tərəf getdi, ölüşdən qaytarılmış Qaranər dirəyə bağlanmışdı, hərdən hirsle nərildəyirdi. Bu həftə bir-iki dəfə sürü ilə bərabər nasos qoyulmuş quyunun yanına gəlib su içməyi nəzərə alınmazsa, Qaranər həftəni gecə-gündüz sərbəst gəzməmişdi. Əclaf ipə-sapa yatmırdı, indi də öz narazılığını bildirirdi – hərdən qəzəblə ağzını ayırıb iri dişlərini göstərərək nərildəyirdi: köhnə məsələ idi, yenə də tutub bağlamışdılar, ona da öyrəşə bilmirdi...

Sabitcanın sözündən sonra ürəyi nisgilli Yedigey Qaranərin yanına gəldi. O, elə əvvəlcədən bilirdi ki, belə də olacaq. Belə çıxırdı ki, doğmaca atasını dəfn etməyə gəldiyi üçün hamı Sabitcana minnətdar olmalıdır. Bu işi o, yük hesab eləyirdi və fikirləşirdi ki, bu artıq yükü üstündən mümkün qədər tez atmalıdır. Yedigey Sabitcanla ağız-ağıza verməyi lazım bilmədi, onsuz da hər işi özü görməliydi, sağ olsunlar qonşular da əl yetirirdilər. Dəmiryolunda növbədə olanlardan başqa hamı sabahkı dəfn mərasimi və ehsan üçün hazırlığa kömək eləyirdi. Qadınlar qonşulardan qab-qacaq yığır, samovarları sürtüb təmizləyir, xəmır qatıb çörək bişirirdilər. Kişilər də su gətirir, yollarda öz işini görüb qurtarmış, indi çürüməkdə olan şpallardan odun doğrayırdılar. Quru çöllərdə yaşayanlar üçün yanacaq da su qədər vacib şey hesab edilir. Bu ümumi işdə təkə Sabitcan əl-ayağa dolaşır, öz yersiz sözsöhbəti ilə onu-bunu işindən-gücündən avara eləyirdi. Nə bilim vilayətdə filankəs filan işdədir, filankəsi işdən çıxartdılar, filankəsi də qabağa çəktilər. Amma arvadının öz qayınatasını basdırmağa gəlməməsi heç vecinə gəlmirdi. Lap məəttəl qalmalı iş idi! Sözündən belə çıxırdı ki, onun konfransı var, bu konfransda da xarici qonaqlar iştirak edəcəklər: nəvələrin heç adı çəkilmirdi. Nəvələr də məktəb yofunda can qoyurdular ki, aldıkları attestatları instituta girəndə işə yarasın. “Belə də adam olar! – deyə Yedigey ürəyində söylərdü. – Onlara

ölümdən başqa hər şey vacibdir!”. Bu məsələ ona rahatlıq vermirdi. “Əgər ölümün onlar üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdursa, deməli, həyatın da qədir-qiyəti yoxdur. Onda nə məqsədlə yaşayırlar, niyə yaşayırlar?”

Yedigey hirsini Qaranərə tökdü:

– Nə sesini salmısan başına, timsahın biri, timsah! – Yedigey öz dəvesinə çox nadir hallarda, lap özündən çıxanda “timsah” deyərdi. Qaranərə timsah adını iri, dişli ağzına və kinli xasiyyətinə görə gələn dəmiryolçular qoymuşdular. – Kəs sesini timsah, qanımın qara vaxtı dişlərini qıraram!

Dəveni alıxlamaq lazım idi. Baş işə qarışdı, hirsli bir az soyuyub sakitləşdi. Qarşısında dağ kimi ucalan Qaranəri baxışlarıyla oxşadı, Yedigey boyca uca olsa da əli Qaranərin başına çatmırdı: dəveni yatmağa məcbur elədi, əlindəki qamçının sapı ilə dəvenin döyənək olmuş dizinə döyə-döyə, zəhmle kış – elədi, nərkədən nərkə çəkib narazılığını bildirsə də sahibinin əmrinə tabe oldu, dizlərini altına qatlayıb döşünü yere verərək çöküb toxtadı. Yedigey işə başladı.

Dəveni tam qaydasıyla alıxlamaq, ev tikmək kimi çətin işdir. Alığı hər dəfə tezədən düzüb-qoşmaq lazım gəlir, bu da xüsusi bacarıq və güc istəyir, illah Qaranər kimi bir dağ ola!

Boranlının dəvesi “Qaranər” adını da nahaqdan almamışdı. O, qapqara kirkəli başı, qulaqlarının dibinəcən bitmiş sıx qara saqqalı, nərələrin yaraşığı boynunun altıyla dizinəcən sallanan qara-burum yalmanı, belində qoşa qala kimi ucalan donqarı və bütün bu gözəlliyə nöqtə qoyan quyruğunun ucundakı qara saçaqlı qotaza görə almışdı “qara” adını. Bu da eyni zamanda həm qara, həm də böyük demək idi. Nərin qalan yerləri, boynunun üstü, döşü, böyürləri, ayaqları, qarnı, əksinə, açıq-şabalıdı rəngində idi. Qaranər elə rənginə və qamətinə görə şöhrət qazanmışdı. Qaranər nərlək dövrünün ən gözəl çağındaydı. Üçüncü onilliyə təzəcə qədəm qoymuşdu.

Dəvələr çox yaşayırdılar, görünür, elə buna görə də anadan olandan beş il keçməlidir ki, yelinləsin, özü də iki ildən bir doğur, balasını da qalan heyvanlardan çox qarnında gəzdirir. Ən çətini odur ki, köşeyi bir il-il yarım qoruyasan, çölün acı küləklərindən soyuqlayıb tələf olmasın. Sonra daha ona zaval yoxdur, nə soyuqdan qorxacaq, nə istidən, nə susuzluqdan, böyüyüb boy atacaq.

Yedigey belə şeyləri yaxşı bilirdi. Buna görə də Boranlı Qaranəri gümrah saxlayırdı. Qaranərin sağlamlığının və gücünün əlaməti

belindəki çuqun kimi bərk donqarları idi. Bu Qaranəri bir vaxt ona yupyumru, tükü ördək balasına oxşayan südümər vaxtında Qazanqap bağışlamışdı, Yedigey cəbhədən qayıdıb Boranlıda məskən salıb kök atanda vermişdi bu dəvəni ona. Yedigey özü də cavan bir oğlan idi. Heç ağlına gəlməzdi ki, burda ömürlük qalıb saç-saqqal ağardacaq. Hər dəfə o illərin fotosuna baxır, gözlərinə inanmırdı. Yamanca dəyişib, saç-saqqalı, hətta qaşları da ağarıb, söz yox şifəti də dəyişib, amma yaşına görə bədəcə hələ möhkəm idi, ağırlaşmamışdı. Biğ-saqqalı da elə bil öz-özünə əmələ gəlmişdi – əvvəlcə biğ buraxdı, sonra da saqqala toxunmadı. İndi də özünü saqqalsız heç təəssüfünə gətirə bilmirdi. Saqqalsız olmağını elə çılpaq olmaq kimi bir şey bilirdi. Eh, o vaxtdan nə qədər sular axmışdı. İndi Yedigey hıxlanıb oturan, hordən də uzun boyunlu, kılkalı başını döndərərək şir kimi nəre çəkərək dişlərini ağarda-ağarda narazılığını bildirən nəri gah səsi, gah da əli ilə hədələyərək toxdadır, işləyə-işləyə o illərdə olub-keçənləri xatırlayır, xatırladıqca da yumşalırdı...

Yedigey alığı, noxtanı, qalan bənd-bağı yerbəyer eləyənəcən xeyli əlləşdi. Bu dəfə alığın altından dəvənin belinə əlvən xallı, naxışlı, qədim tikmə ilə işlənmiş bir səfər tərtiyi saldı. Axırncı dəfə bu tərtikdə Qaranəri nə vaxt bəzədiyi heç yadına da gəlmirdi. Ukubala tərtiyi yaman qoruyub saxlayırdı. İndi fürsət düşmüşdü...

Qaranəri səfərə hazırlamaq üçün çox əlləşməli oldu, taxt-rəvan düzəldənə qədər onun belinə Ukubalanın qısqançılıqla qoruyub saxladığı əlvən naxışlı, qədim tikməli tərtiyi saldı. Qəzanın işinə bir bax, gör nəyə qismət oldu bu təmtəraq, halahı olsun!

Boranlı Qaranər hazır olanda Yedigey onu ayağa durğuzdu və öz işindən razı qaldı, hətta ürəyində fəxr də elədi. Qotazlı tərtiklə bəzənmiş, iki donqarı arasında ustalıqla taxt-rəvan qoyulmuş Qaranərin çox əzəmətli və cüssəli görkəmi vardı. Qoy bu cavanlar, xüsusilə bax o Sabitcan baxıb gözüne su versin. Qoy başa düşsün ki, ləyaqətlə yaşamış adamın dəfni artıq yük, əngəl deyil, əksinə kədərli də olsa çox böyük şərəf işidir. Matəmin də şərəfli cəhətləri var, – birində musiqi çalınır, bayraq sallanır, başqasında yaylın atəşi, o birində gül-çiçək okilləri...

O özü isə, Boranlı Yedigey, səhər tezdən matəm mərasimi üçün qotazlı tərtiklə bəzədilmiş Qaranərin üstündə gedəcək, dünyada ona ən əziz adam olan Qazanqapı öz əbədi mənzilinə – Ana-Beyitə yola

salacaq. Bütün yolu intəhasız və kimsəsiz Sarı-Özək düzənliyindən keçərkən ancaq Qazanqap haqqında düşüncələr. Mərhumun öz vəsiyyətinə görə onun cənəzəsini dədə-baba qəbiristanlığında torpağa tapşırılanda da onu düşüncələr. Aralarında belə bir danışq olmuşdu. Bəli, Ana-Beyitə gedən yol yaxındır, ya uzaq dərli yoxdur, Qazanqapın bu vəsiyyətini yerinə yetirmək fikrindən Yedigeyi heç kim daşındıra bilməzdi, hətta mərhumun öz doğmaca oğlu da!..

Qoy hamı bilsin ki, ayrı cür ola da bilməz, onun Qaranəri də bu məqsəd üçün bəzədilib, hazırlanıb.

Qoy hamı görsün deyə Yedigey Qaranəri yedəkləyib evlərin qabağında keçirdi, sonra da gətirib Qazanqapın daxmasının qabağında bağladı. Qoy hamı görsün, ola bilməz ki, Boranlı Yedigey verdiyi sözü yerinə yetirməsin!

Yedigey dəvəni sahmanlayan vaxt Caydaq Ədilbəy fürsət tapıb Sabitcanı kənara çəkdi:

– Gəl çəkilek kölgəyə, sənə sözüm var.

Orda onların söhbəti çox çəkmədi. Ədilbəyin onu dilə tutmaq fikri yox idi, hər şeyi açıq düzənəqulu dedi:

– Bilirsən nə var, Sabitcan, Allaha şükür elə ki, atanın Boranlı Yedigey kimi vəfalı dostu var. Mane olma, qoy kişini el adətiylə basdıraraq, tələsirsən çıx get saxlamırıq. Sənin yerinə özüm bir ovuc torpaq artıq ataram.

– Ata mənimdir, özüm bilərəm... – deyə Sabitcan yəno də höcət eləmək istəyəndə Ədilbəy onun sözünü yarımcıq kəsdi:

– Ata sənin olmağına sənindir, amma sən özündə deyilsən.

Sabitcan duruxdu:

– Sən də söz danışdın, – dedi, – gəl bu ağır gündə sözləşməyək, qoy Ana-Beyit olsun, yaxşı, dediyim odur ki, uzaqdır...

Söhbət də bununla qurtardı. Yedigey Qaranəri göz qabağında bağlayandan sonra qayıdıb boranlılara üz tutub dedi:

“Kişiye yaraşmayan söhbətləri qurtarın, bu cür kişini ancaq Ana-Beyitdə basdıracağıq...” – heç kəs etiraz etmədi. Hamı kirmişcə razılaşdı...

Həmin axşam və gecəni qonşular mərhumun daxmasının qabağında keçirdilər. Şükür ki, hava da yaxşı idi. Gündüzün istisindən sonra, Sarı-Özəkdə payız qabağı axşamlar sərin olurdu. Dünyanı nəhayətsiz, küleksiz, ala-toran sakitlik bürümüşdü, səhərkə ehsan

üçün kəsilmiş qoyunu elə şər qarışandaca soyub təmizlədilər, sonra tüstülənən samovarın yanında çay içdilər, olub-keçəndən danışdılar. Sabahkı dəfn mərasimi üçün, demək olar ki, bütün işlər görüldü qurtarmışdı. Birçə o qalırdı ki, sabah açılsın, Ana-Beyitə yol alsınlar... Həmin gecə sakit və rahat keçdi, – dünyada ömür sürmüş, saç-saqqal ağartmış bir adam öləndə belə də olur – ömrünü sürüb köçdü, artıq dərddə elemək nəyə lazım...

Boranlıya həmişəki kimi yenə də qatarlar girirdi – biri şərqdən, biri qərbdən, tezədən biri qərbə, biri də şərqə yol alırdı...

Bəli, o gecə Ana-Beyitə getmək ərəfəsində vəziyyət pis deyildi, əgər xoşagəlməz hadisə nəzərə alınmasaydı... Həmin gecə Ayzadə münasib yük qatırı ilə atasının dəfn mərasimində gəldi. Hönkürtü çəkib gəldiyini bildirəndə arvadlar onu araya alıb səsinə səslər verdilər: Xüsusilə Ukubala Ayzadəyə qoşulub özünü həlak eləyir, hönkürüb ağlayırdı... Ayzadəyə ürəyi yanırdı, gözələrinin yaşını tökə-tökə ağı deyirdi, sakitləşmək bilmirdilər. Yedigey Ayzadəyə təsəlli vermək istədi ki, daha nə elemək olar, yazıya pozu yoxdur, birtəhər dözüb qatlaşmaq lazımdır... Amma Ayzadə sakitləşmək bilmirdi ki, bilmirdi.

Belə şey tez-tez olur, – çoxdan bəri yığılıb ürəyində qubar bağlamış dərddən camaatın qabağında acıb tökmək üçün atasının ölümü bir fürsət idi. Saçları, ağlamaqdan şişmiş sifətinə dağılıb tökülən Ayzadə atasının meyitine üz tutub hönkürtü çəkirdi, arvadlara məxsus bir oda ilə öz qara bəxtindən şikayət edib deyirdi ki, nə dərddə qalanı, nə təsəlli verəni var, cavanlıqdan bədbəxt olub – əri əyyaş, uşaqları başsız-böyüksüz, səhərdən-axşamacan stansiyada avaralanırlar, sabah-birisi gün quldur olub qatarlarda soyğunçuluq eləyəcəklər, böyüyü içməyə başlayıb, milisdən gəlib xəbərdarlıq eləyiblər ki, belə getse işi prokurora veriləcək. Bəs o, başına nə daş salsın, altı uşaqla necə bacarsın! Atalarının heç vecinə deyil...

Onun doğrudan da vecinə deyildi, tamam biganə və məxmur, qüsse-xəyal içində oturmışdı, amma bu halı ilə yenə də, necə olmasa, yığılıb qayınatasının dəfninə gəlmişdi, oturub bir tərəfdə pis qoxulu ucuz siqaretindən çəkirdi. Arvadların qaraqışqırığı onun üçün təzə şey deyildi. Bilirdi: qışqırıb, bağırıb yumşalacaqlar... Bu məqamda qızın qardaşı Sabitcanın işə qarışmağı yersiz çıxdı. Hər şey də elə bundan başladı: "Bu harda görünüb, nə oyundur açırsan, atanı dəfn etməyə gəlmisən, yoxsa özünü biabır etməyə? Qazax qızı hörmətli atasının

cənazəsi üstündə belə ağı deyərmi?! Məgər qazax arvadlarının ağı deməsi yüz illərin nəsilləri üçün əfsanəyə, nəğməyə çevrilməyibmi?! O ağların təsirindən birçə ölümlər dirilməyib, dirilənlərin hamısı göz yaşlarına qarq olub. Bu ağlarda mərhum həmişə tərif olunub, onun ləyaqəti göylərə ucaldılıb – o vaxt qadınlar bax belə ağlayıblar. Bəs sən nə eləyirsən? Başlamısan ki, yazığam, bədbəxtəm, nə bilim nəyəm!..."

Ayzadəyə də elə bil bu lazım idi. O, təzə qüvvət almış kimi, qəzəblə, bir az da bərkdən qışqırmağa başladı:

– Ağılıya, alimə baxın! Get əvvəlcə arvadının başına ağıl qoy. Bu gözəl sözlərini əvvəlcə onun beyninə yerit! Bəs niyə gəlib o dediyin ağılardan bizə öyrətmir? Gəlib atamız üçün bir az ağlasaydı günah olardı, o ifritə də, sən əclaf da qocanı üryan qoydunuz. Mənim ərim əyyaş olsa da burdadır, bəs sənə o başbələnə hansı cəhənnəmdədir?

Bacısının həyasızlığını görəndə Sabitcan yeznəsinə qışqırmağa başladı ki, Ayzadənin səsinə kəssin. Onun da birdən cini vurdu başına, cumub Sabitcanı boğazlayıb boğmağa başladı...

Boranlılar coşub bir-birinə girişmiş qohumları güc-bəla ilə ayıra bildilər, hamı xəcalet çəkib utanırdı. Yedigeyin qanı bərk qaraldı. Onların necə adam olduqlarını bilirdi, amma işin bu çilləyə minəcəyini gözlemirdi. Hirsli soyumamış ikisinə də xəbərdarlıq elədi:

– Əgər siz bir-birinizə hörmət eləmirsinizsə, heç olmasa, atanızın xatirəsini ləkələməyin, yoxsa ikinizi də qapıdan qovaram, heç nəyə baxmaram. Onda özünüzdən küsün...

Bax, dəfn ərəfəsində belə xoşagəlməz əhvalat oldu. Yedigeyin qanı lap qaraldı. Yenə də tutqun sifətində qaşları çatıldı, yenə də suallar qəlbinə didişirdi – bu uşaqlar haradan əmələ gəlib? Axı bunlar niyə bu günə düşüblər? Qazanqapla birlikdə onları göyden od yağan istidə, boranlı soyuqda da Kumbel internat məktəbinə aparanda bunu arzulayırdılar? Arzuları bu idi ki, uşaqlar oxuyub adam olsunlar, adam içinə çıxsınlar, daha bu Sarı-Özək çölündə çürüyüb qalmasınlar. Sonra valideynlərini günahlandırıb deməsinlər ki, bizi oxutmadılar, bizi lazımcına tərbiyə eləyib təhsil verə bilmədilər. Amma hamısı alt-üst oldu... Bəs niyə, görsən, böyüyüb elə adam olmadılar ki, baxanda ürək bulanmasın?

Yenə də Caydaq Ədilbəy köməyə gəldi, həssaslıq göstərdi, o axşam Yedigeyin vəziyyətini xeyli yüngülləşdirdi. O, Yedigeyin nələr çəkdiyini yaxşı başa düşürdü. Məlum şeydir ki, dəfn mərasimində

mərhumun övladları əsas simadır, bu həmişə belə olub, nə cür utanmaz, yaramaz olsalar da, gerek birtəhər canını dişinə tutub dözsən. Buna görə də bacı ilə qardaş arasında yaranmış qanqaralığını birtəhər malalamaq üçün Ədilbəy kişiləri evə dəvət elədi. Sözü də bu oldu ki, nə var həyətdə oturub ulduzları sayırıq, gedək çaydan-zaddan içək...

Caydaq Ədilbəyin evində Yedigey elə bil tamam bambaşqa bir aləmə düşdü. O bu evə evvəllər də qonşu kimi gəlirdi. Hər dəfə də razı qalıb, Ədilbəyin ailə səadətinə ürəkdan sevinmişdi. Bu gün burda daha çox qalmaq istədi, bu nəşə daxili ehtiyac idi, sanki itirdiyi gücünü, qüdrətini təzədən burda tapmaq istəyirdi.

Caydaq Ədilbəy də başqaları kimi yol xidmətçisi idi. Başqalarından da artıq qazanmırdı. Hamı kimi o da quraşdırma taxta evin yarisində – iki otaq və mətbəxdən ibarət olan mənzildə yaşayırdı, di gəl ki, burda tamam başqa həyat hökm sürürdü – təmiz, işıqlı və rahat bir həyat... Hətta bu adi piyalələrə süzülmüş çay da, hansı ki hamının evində var, Yedigeyə şəffaf şən balı kimi şirin gəlirdi. Ədilbəyin arvadı da həmçinin – görkəmi görkəm, evdarlığı da göz qabağında, gül kimi... Yedigey onlara baxıb özlüyündə fikirləşirdi ki, qalıb yaşayaqlar, sonra da münasib yer tapıb köçərlər, köçsələr hayıf olar...

Kirz çəkmələrini artırmada çıxarıb içəri otaqda corablı ayaqlarını qoşalayıb bardaş quran Yedigey bu gün ilk dəfə hiss elədi ki, bərk yorulub, həm də acıyıb, kürəyini taxta divara söykəyib susdu. Qalan adamlar isə çox hündür olmayan qabaq stolunun dövrəsində oturub olub-keçəndən danışdılar.

Əsl söhbət sonra başladı, aralıq qərribə bir söhbət düşdü. Yedigey dünən gecəki kosmik raket uçuşunu yaddan çıxarmışdı. Ancaq belə şeyləri bilən adamlar elə şeylər danışdılar ki, Yedigey də fikirləşməyə məcbur oldu. Doğrudur, eşitdikləri onun üçün kəşf deyil, intəhası danışılan sözlərə, özünün bu sahədə məlumatsızlığına təəccübləndi. Buna baxmayaraq, içində də olsa xəcalət çəkmədi – başqalarını bu qədər maraqlandıran kosmik uçuşlar onun üçün çox uzaq, möcüzə kimi yad bir şey idi. Hər nə isə dünən öz gözleləriylə gördüyü kosmik raketin uçuşu onu sarsıdıb valeh eləmişdi. Ədilbəyin evində də söhbət bundan gedirdi.

Əvvəlcə oturub şubat içirdilər – dəvə südündən hazırlanmış kumis. Şubata söz yox idi, sərin, köpüklü, bir az da xumarlı... Vaqonla gələn yol-təmir briqadasından bəziləri bu şubanın lap ölüsü idilər. Onlar

buna Sarı-Özək pivəsi deyirdilər. Bu evdən araq da çıxdı. Boranlı Yedigey yeri gələndə, məclisdən kənara çəkilməz, başqaları ilə bəhəm içərdi. Amma bu dəfə imtina elədi, bununla da zəndinə görə başqalarına bildirmək istədi ki, indi belə şeyə həvəs göstərmək yaramaz – bəs sabah qabaqda uzaq, çətin yol var. Yedigeyi narahat eləyən bir də o idi ki, qonaqlar, xüsusilə Sabitcan araqdan vurub üstündən şubat içirdilər. Şubatla araq cüt qoşulmuş köhlən at kimi bir-birinə yaraşır – adamı yaman kefləndirir. Bunun heç yeri deyildi. Yekə kişilərə necə deyəsən, içmə?!! Özləri gerek həddini bilsinlər. Yedigeyə az-çox təskinlik verən Ayzadənin əyyaş ərinin araq içməməsi idi. O ancaq şubat içirdi. Görünür başa düşürdü ki, qayınatasının dəfnində keflənib sorə-lənmək olmaz. Buna onun nə qədər səbri, iradəsi çatacaqdı, bunu bir Allah bilir.

Beləcə oturub o yandan-bu yandan xeyli söhbət elədilər. Uzun qollarını ekskavator çalovı kimi yaxına, uzağa uzadaraq hamıya vaxtında şubat süzən Ədilbəy boş piyaləni doldurub, stolun o başından Yedigeyə uzaqda-uzada dedi:

– Yedigey, dünən gecə sizi növbədə əvəz eləyəndə təzəcə getmişdiniz ki, birdən göy elə çatladı ki, yerimdə silkələndim. Baxdım ki, kosmodromdan göyə raket qalxdı. Çox nəhəng şeydi, lap araba oxu kimi, siz də gördünüz?

– Gördün də sözdür! Ağzım açıla qaldı! Gücə bax ey! Odun içində gedir ey! Nə əvvəli var, nə axırı, vahimə basdı məni! Neçə vaxtdı burdayam, hələ belə şey görməmişdim.

– Elə mən özüm də birinci dəfə gördüm belə şeyi, – deyə Ədilbəy də təsdiq elədi.

– Paho! Əgər sən boyda adam belə şeyləri birinci dəfə görürsə, daha onda bizim danışmağa haqqımız yoxdur, – deyə Sabitcan onun boyuna sataşmaq istədi.

Caydaq Ədilbəy onun sözünə fikir verməyib ötəri qımışdı:

– Mənlilik nə var ki, – deyib əlini yellədi. – Baxıram özüm öz göz-lerimə inanmıram – yuxarıda od-alov içində nəhəng bir şey guruldayır! Deyirəm he, kimdisə yəcnə qalxdı kosmosa. Yaxşı yol! Elə o dəqiqə əlimi atdım tranzistora, onu həmişə yanımda gəzdirirəm. Öz-özümə dedim ki, bu saat yaqın radioyla xəbər verəcəklər. Axı həmişə göyə bir şey uçan kimi kosmodromdan xəbər verirlər, diktör də sevindiyindən elə danışır ki, elə bil mitinqdədir. Adamın tükələri biz-

biz olur. Düzü, Yedigey, çox istədim ki, uçaanın kim olduğunu öyrən-
nim, axı onu gözümlə görmüşdüm, amma bilmədim.

– Neynirdin ki? – deyə Sabitcan hamını qabaqlayıb soruşdu. O,
içkinin təsirindən turp kimi qızarıb buğlanırdı.

– Bilmirəm, axır ki, bir xəbər vermədilər, çəkib saxladım mayakın
dalğasında. Bircə kəlmə də demədilər...

– Ola bilməz, canım! Sən nəse qarışdırırsan! – Sabitcan yenə də ye-
kəxanalıqla etiraz elədi, tələsik bir qədəh də araqla vurub, üstündən şubat
içəndən sonra davam etdi, – kosmosa hər uçuş ümumdünya əhəmiyyətli
hadisədir... Başa düşürsən? Bu bizim elm və siyasətimizin şöhrətidir!

– Niyə xəbər vermədilər bilmirəm, son xəbərlərə də qulaqla asdım
radioda, qəzetlərin xülasəsinə də...

– Hım, – Sabitcan başını buladı, – mən öz yerimdə, işimdə olsay-
dım hər şeyi bilərdim! Heyf, lənət şeytana! Bəlkə də burda başqa bir
iş var?

– Əşi, indi biz orasını nə bilək? Amma elə ürəyimə dammışdı ki,
vallah! – deyə Ədilbəy səmimiyyətlə boynuna aldı. – O kosmonavt elə
bil mənim özümünküydü. Gözümün qabağında uçdu. Deyirdim, bəlkə
lap bizim uşaqlardandır. Ay sevinərdik ha! Bir də gördün iş elə gətirdi
ki, görüşdün də, yaxşı olardı...

Sabitcanın ağlına nə gəldisə tələsik Ədilbəyin sözünü kəsdi:

– Hə-e! Başa düşdüm! Görünür, adamsız gəmiymiş. Təcrübə
məqsədilə buraxıblar.

Ədilbəy ona əyri-əyri baxdı:

– Necə yeni adamsız?!

– Təcrübə variantıdır, başa düşürsənmi, eksperimentdir! Yoxla-
yırlar, pilotsuz nəqliyyat gəmisidir, kosmik gəmiylə birləşməyə gedir.
Hələ məlum deyil ki, bu təcrübədən nə çıxacaq. Əgər hər şey yaxşı,
uğurlu olsa, onda radio ilə xəbər verəcəklər, lap qəzetlərdə yazacaqlar.
İstənilən nəticəni verməsə, onda heç bir xəbər verməyəcəklər. Elə
elmi təcrübə olaraq da qalacaq.

Ədilbəy təəssüflə alını ovuşdurdu:

– Eh, mən də sevincək olmuşam ki, kosmosa canlı adamın uçma-
ğını görmüşəm.

Sabitcanın bu izahından hamı pərt idi. Buna görə də susdular. Söz-
söhbət görünür elə bununla tamama yetəcəkdi, amma Yedigey özü də
bilmədən təzədən söhbəti tərpətdi:

– İgidlər, deməli, belə çıxır ki, kosmik gəmi orbitə çıxıb, özü də
adamsız, bəs onu kim idarə eləyir?

– Necə yeni kim?! – deyə Sabitcan əllərini yellədi və qalib
nəzərlərlə avam Yedigeyə baxdı. – Yedigey, orada hər şey radio ilə
idarə olunur. Yerdən, mərkəzdən, İdarəetmə sistemindən komanda
verilir. Hər şey radio ilə idarə olunur. Başa düşürsən? Lap kosmik gə-
midə adam olmuş olsa belə, raketin uçuşu radio ilə idarə olunur. Əgər
kosmonavt bir şey eləmək istəsə, gerek icazə alsın... Koketay¹, əzizim,
bu səninçün Qaranər deyil ki, minib Sarı-Özək çöllərində sürəsən.
Orda məsələ çox mürekkəbdir, çox...

– Belə de... – Yedigey özündən asılı olmayaraq təəccübləndi.

Boranlı Yedigey üçün radio ilə idarə etmək sisteminin özü anlaşı-
maz bir şey idi. Onun başa düşdüyünə görə radio uzaq məsafədən
efirdə eşidilən söz və səslərdən ibarət idi. Axı cansız bir şeyi radio ilə
necə idarə etmək olar? Əgər gəminin içində adam varsa bu başqa
məsələ: ona necə göstəriş verərlərsə, elə də eləyər – bunu belə elə,
filanı da elə. Yedigey onu düşündürən bu şeyləri soruşmaq istəsə də,
amma üz vurmadı, fikirləşdi ki, dəyməz. Nəse ürəyi heç cür barışa
bilmirdi. Ona görə də susdu. Çünki Sabitcan bildiklərini güzəştli bir
əda ilə danışdı. Yeni ki, öz başınız heç nədən çıxmaya-çıxmaya
məni avara hesab eləyirsiniz, hələ üstəlik o əyyaş yeznəm də hücum
çəkib məni boğmaq istəyirdi, amma görürsünüz belə şeyləri mən
hamınızdan yaxşı bilirəm. “Gözümüz aydın, – deyə Yedigey fikirləşdi.
– Səni havayı yerə oxutmamışıq ki! Gərəkdir bizim kimi kəmsavadlardan
artıq bir şey biləsən, ya yox?!” Boranlı Yedigey bunu da fikirləşdi ki:
beləsinə rəhbər vəzifəyə irəli çəksələr hamını qırıb çatar, tabeçiliyində
olanların hamısını məcbur edər ki, əllaməlik eləsinlər, eləməsələr
salar gözümçixdıya. Özü hələ el buyruqçusudur, amma çalışır ki, heç
olmazsa bu Sarı-Özəkdə hamı ağzını açıb ona tamaşa eləsin...

Sabitcan elə bil, doğrudan da boranlıları mat qoyub çaşbaş salmaq
fikirində idi, təki bacısı və yeznəsilə aralarında baş vermiş rüsvayçılıq-
dan sonra boranlıların nəzərində qiymətini qaldıra bilsin. Buna görə
dünyada baş vermiş ağlagəlməz möcüzələrdən və elmi nailiyyətlərdən
danışmağa başladı, hər dəfə də araqla vurub, şubatla məzələndikcə
qızışır, elə şeylər danışdı ki, yazıq boranlılar doğrudan da çaş-baş
qalırıdılar, bilmirdilər ki, nəyə inansınlar, nəyə yox...

¹ Nəvazişlə deyilən müraciət sözü olsa da, bir az istehza mənası verir.

– Siz bir özünüz ağılınıza vurun, – o, gözlüyünü parıldadaraq hamını kamına çökirmiş kimi odlu baxışlarla süzürdü, – əslinə qalsa biz bəşər tarixinin ən xoşbəxt adamlarıyıq. Bax, Yedigey, bizim aramızda ən ağsaqqalı sənən. Sən, Yedigey, yaxşı bilirsen ki, evvəllər necə idi, indi necədir! Bunu nəyə görə deyirəm? Keçmişdə insanlar allahlara inanırdılar. Qədim Yunanıstanda guya bu allahlar Olimp dağında yaşayırmışlar, onların nəyi Allah idi?! Sarsağın biriydilər. Əllərindən nə gəlirdi? Bir-biriylə düşmənçilik etməkə ad çıxartmışdılar, amma adamların həyatını dəyişə bilmirdilər, heç bu barədə fikirləşmirdilər də... Əslində bu allahlar heç yerli-dibli olmayıb, hamısı uydurma miflər, nağıllardır. Bizim Allahımız bambaşqa – onlar bizimlə yanaşı yaşayırlar, bax burda, bizim Sarı-Özək torpağımızda, elə bununla da bütün dünya qabağında fəxr eləyirik! Onları bizlərdən heç birimiz nə görürük, nə də tanıyıq, bu heç lazım da deyil, qanun da buna yol verməz ki, hər yetən şırkınbay-mırkınbaylar onlara əl verib salam desinlər, bəs kefin-əhvalın necədir? Elə əsl Allah da onlardır! Bax, elə sən özün, Yedigey, təəccüblənirsən ki, onlar kosmik gəmini radio ilə necə idarə eləyirlər. Halbuki bu heç nədir, keçmiş əhvalatdır! O maşınlar, aparatlar proqram üzrə idarə olunur. Gün gələcək ki, adamlar da radio ilə idarə olunacaq, bu indiki avtomatlar kimi. Başa düşürsünüzmü – adamlar, uşaqlardan tutmuş böyüyə kimi, hamı. Artıq bunun üçün elmi əsaslar var. Elm ali mənafe naminə buna da nail olmuşdur.

– Dayan bir görüm, elə tutub ki, ali mənafe naminə, ali mənafe naminə! – Caydaq Ədilbəy onun sözünü kəsdi. – Sən mənə bir əməlli başa sal, nəse yaxşı başa düşürəm. Belə çıxır ki, bizlərdən hər birimiz yanımızda tranzistorsayaq həmişə gəzdirdiyimiz kiçik bir radioqəbuledici gəzdirməliyik, verilən əmrləri eşitmək üçün? Bu indi hər yerdə var ki?

– Ay məzən olsun! Məgər söhbət bundan gedir? O boş şeydir, uşaq oynunağıdır! Heç kim heç nə gəzdirməyəcək. İstəsən lap lüt-üryan göz, dolan. Amma gözə görünməyən radio dalğaları – biotik adlanan şey daim sənə və sonin şüuruna təsir edəcək.

– Belə də!

– Bəs sən nə bilmişdin! İnsan ancaq mərkəzdən verilən proqram əsasında iş görəcək. Ona elə gələcək ki, guya sərbəstcə, azad gəzib dolanır, özü bildiyi kimi, əslində isə lap nəfəsi də yuxarıdan verilən göstərişə əsasən ahr. Hamısı da ciddi qayda üzrə. İstəyir ki, oxuyasan

– signal verəcək oxuyacaqsan. Oynamağın lazımdır – signal – oynayaçaqsan. İşləməyin lazımdır – işləyəcəksən, özü də necə işləyəcəksən! Oğurluq, ayrılıq, xuliqanlıq, cinayət – hamısı unudulub gedəcək, belə şeylər haqqında ancaq köhnə kitabları oxumaq lazım gələcək. Ona görə ki, insan davranışında hər şey nəzərə alınacaq – bütün əməlləri, fikirləri, bütün arzuları. Məsələn, deyək ki, bu saat dünya demoqrafik fəlakət qarşısındadır, yəni o qədər doğub-törəyiblər ki, yedizdirmək olmur, ərzaq çatmır. Neyləmək lazımdır? Doğum azaldılmalıdır. Arvadına o vaxt yaxın duracaqsan ki, nə vaxt signal verəcəklər, cəmiyyətin mənafeyi naminə...

– Ali mənafeyi? – deyər Caydaq Ədilbəy rixəndlə düzəliş verdi.

– Tamamilə doğrudur, dövlət mənafeyi hər şeydən üstündür.

– Birdən mən mənafe-siz-zadsız istədim ki, arvadla, necə deyim, bir balaca o söz, onda necə?

– Əzizim, Ədilbəy, heç nə çıxmayacaq. Belə şey heç ağına gəlməyəcək. İstəyir lap dünya gözəli göstərsinlər – heç gözünün ucuyla da baxmayacaqsan. Ona görə ki, sənə bunun oks biotoklarını qoşaçaqlar. Belə-belə şeylərin də haqq-hesabını çəkəcəklər. Arxayın ol! Ya da elə hərbi işi götürək. Orada da hər şey komanda ilə olacaq. Oda atıl – atılacaqsan, paraşütlə atlan – göz qırpmayacaqsan, atom minasıyla tankın altına gir partlat – gözüm üstə, bir göz qırpımında. Soruşsaz ki, niyə belə? Ona görə ki, qorxmazlıq biotokları verilib – vəssalam, deməli, adamda heç bir qorxu-filan olmayacaq... Bax belə!..

– Ay gopçusan ha! Ay boşboğaz, gör necə il oxumusan, başına ağıl qoyan olmayıb! – deyər Ədilbəy səmimiyyətlə öz təəccübünü bildirdi.

Oturanlar açıqca qımışıb gülürdülər, yerlərində qurcuxur, başlarını bulayırdılar, yəni yamanca yaxır, amma qulaq asırdılar – gopçuluğuna gopçudur, amma maraqlı, eşidilməmiş şeylər danışır, qoy danışsın – hamı bildirdi ki, araq onu götürüb, əməllə dəmlənib, şubətlə qurtum-qurtum gillətdiyi araq öz işini görüb, qoy nə çərənləyir, çərənləsin, qulağı ağzının dediyinə cavabdeh deyil, hardasa nəse eşidib, nəyin yalan, nəyin doğru olduğunu hardan biləsən?... Yedigeyi birdən əməlli-başlı qorxu basdı – bizim bu boşboğaz heç də boş yere çərənləyib qırıldamır, – o, narahatlıqla düşündü, – o bunu hardasa oxuyub, ya da qulaqucu eşidib, axı bir bəd xəbər eşidən kimi göyde tutur. Bəlkə dünyada böyük elm sahibi olan adamlar var ki, bizim üstümüzə allahlıq etmək iddiasındadırlar...

Sabitcan ona qulaq asıldığını görüb elə hey doğrayıb töküdü. Eynəyinin tərlemiş şüşələri altında qaranlığa düşmüş pişiyin bəbəkləri kimi onun da bəbəkləri genişləniş qaralmışdı, arağı da qurtumlayıb, şublatla məzələnirdi. İndi də əllərini ölçə-ölçə okeanda Bermud üçbucağı deyilən bir şey barəsində goplamağa başladı, guya o yerdə gəmilər harasa qeyb olur, bu yerdən uçan təyyarələr əlli-ayaqlı yoxa çıxır.

– Bax bizim vilayətdə birisi xaricə getmək üçün, özünü lap həlak eləyirdi. Guya ki, orda yel esib, qoz tökülüb! Axır ki, istədiyinə çatdı, başqalarını sıxışdırıb uçdu okeanın o tayındakı Uruqvaydı, Paraqvaydı nədi, ora – elə o gedən getdi. Bermud üçbucağının üstündən keçəndə təyyarə əlli-ayaqlı yoxa çıxıb! Buna görə də, dostlar, axı nəyə görə kimdənsə xahiş eləyib icazə almalıyıq, kimisə sıxışdırıb kənara atmalıyıq, biz elə Bermud üçbucağı olmasa da keçinərik, öz doğma torpağımızdaca cansağlığı ilə yaşasaq bəsimizdir. Gəlin öz sağlığımıza içək!

“Yenə də başlandı, – deyə Yedigey özlüyündə söyləndi. – Bu saat öz məşhur kəlamını deyəcək. Başa bələdir. Dilinə dəyən kimi kələfin ucunu itirir!” Necə demişdi, elə də oldu.

– Öz sağlığımıza içək! – deyə Sabitcan təkrar edib, süzülen bulanıq gözlərlə oturanlara baxır, mümkün çatdıqca üzünə ciddi, menalı görkəm verməyə çalışırdı. – Bizim sağlığımız ölkənin ən qiymətli sərvətidir. Deməli, bizim sağlığımız dövlət əhəmiyyətli bir sərvətdir. Bəli, bəli! Biz elə də sən deyən sadə adamlar deyilik, dövlət adamlarıyıq! Bir də onu demək istəyirəm ki...

Boranlı Yedigey onun tostunun ardını gözləməyib yerindən dik durub evdən çıxdı. Qaranlıq artırmada nəyə isə ilişib taqıltı-şappıltı saldı – görünür ayağı boş vedrəyə, ya da başqa nəyəsə toxunmuşdu – tələm-tələsik açıq havada qalıb soyunmuş kirz çəkmələrini geydi, diltor və əsəbi halda evlərinə yollandı. “Yazıq Qazanqap! – deyə bığlarını gəmirərək sakitcə öz içində inlədi. – Belə də şey olar, nə ölü qanır, nə diri, nə dər, nə azar!.. Oturub vurur özüyün, elə bil qonaqlığa gəlib, heç vecinə deyil! Heç dərli var deynən, söz tapıb – dövlət sağlığı, hər dəfə də içəndə bu oyunu açır başımıza. Allahın köməyiylə sabah işi halal-hümmətlə başa vuraq, üçünü verən kimi rədd olub getsin başımızdan, bir də üzünü heç görməyə, kimin nəyinə dərmandır?!”

Amma Caydaq Ədilbəyin evində, sən demə, əməlli-başlıca oturubmuşlar. Gecəni yarı ələmişdilər. Yedigey Sarı-Özək gecəsinin ayazını

havasından sinədolusu ciyərlərinə çəkdi. Sabah havanın da həmişəki kimi aydın, yağmursuz və kifayət qədər isti olacağı gözlənilirdi. Həmişə belədir. Gündüzü isti, gecəsi soyuq, adama titrətmə gəlir. Buna görə də bütün çöllük quraqlıq içindədir – bitkilər heç cürə uyğunlaşa bilmir. Gündüz istidə günəşə boylanır, qəddini düzəldir, su istəyir, gecələr də ayaz vurur. Bu səbəbdən də ancaq dözümlüsü baş saxlayır, cürbəcür tikan kolları, çoxlu yovşan, bir də ki, yağın ağzında adda-budda əmələ gələn qarışıq növlü otlar olur ki, bunları da qışa ehtiyat düzəltmək üçün biçirlər. Boranlı Yedigeyin köhnə dostu geoloq Yelizarov bəzən buranı keçmiş nağıl kimi təsvir edib deyirdi ki, buralar nə vaxtsa zəngin ot-ələfi olan otlaq yerləri olubmuş, iqlimi də tamam bambaşqaymış, yağışlar da indikindən azı üç dəfə çox yağarmış, söz yox ki, güzəran da bambaşqa imiş. Sarı-Özəkdə naxırlar, ilxırlar, sürülər gezib... Yəqin, bunlar lap keçmişlərdə olub, bəlkə də qəddar yadelli tayfa olan juan-juanların buraları tutduqları vaxtlardan da qabaq olub, indi onların heç izi-tozu da qalmayıb tarixdə, təkcə qulaqlarda sədələri qalıb. Yoxsa bu qədər adam Sarı-Özəyə necə yerləşib dolana bilərdi? Yelizarov havayı yerə demirdi ki: Sarı-Özək çöllülərin tarixində unudulmuş bir kitabdır... O belə hesab eləyirdi ki, heç Ana-Beyit qəbiristanlığı haqqındakı söhbətlər də təsadüfi deyil. Bəzi üzdənirəq alimlər ancaq kağızda yazılanlara tarix deyirlər. Bəs o vaxt hələ kitab-filan yazılmayıbsa, onda necə olsun?

Yedigey razıyazıdan keçən qatarların sesini dinlədikcə, qərribə bir oxşarlıqla müharibədən əvvəl sahilində doğulub yaşadığı Aral dənizinin fırtınalı günlərini xatırladı. Axı Qazanqapın özü də oralı – Aral qazaxlarındandı. Elə buna görə də demiryolunda işə gələndə bir yerli kimi tapışib dost olmuşdular. Sarı-Özəkdə də doğma mənzillərinin xiffətini ələmişdilər, ölümündən bir az əvvəl yazqabağı Qazanqapla birlikdə Arala getmişdilər – sən demə, qoca Aralla halallaşmağa, vidalaşmağa gəlibmiş. Kaş heç getməyəydilər, tamam qanqaralıq oldu. Sən demə, dənizin suyu çəkilir, Aral quruyub, əriyir. Sahilə çatanacan, əvvəllər su olan, indi isə boş gilli torpaqlardan ibarət yerlərlə on kilometrərlə yol getməli olmuşdular. Bax elə burdaca Qazanqap demişdi: “Dünya yaranandan – Aral da yaranıb, indi də quruyub yox olur, onda qalmışdı ki, insan ömrü olsun”. Qoca onda bir söz də dedi: “Sən mənə Ana-Beyitdə basdırarsan, Yedigey!..”

Boranlı Yedigey əlinin arxasıyla gözüne dolan yaşı sildi, öskürdü ki, boğazının qəhərini təmizləsin və Qazanqapın daxmasına getdi. Yas

saxlayan arvadlar – Ayzadə, Ukubala və o biri arvadlar hamısı burdaydı. Boranlı arvadlarından kimin əli boşa çıxırdısa, gəlirdi bura ki, həm bir yerdə olsunlar, həm də bəlkə bir köməkdən-zaddan lazım oldu.

Ağılın yanından ötəndə Yedigey yerə basdırılmış direyin yanında bir anlığa ayaq saxladı, qotazlı tərliklə alıxlanıb bəzədilmiş Qaranər bura bağlanmışdı. Ayın süd işığında dəvə fil kimi nəhəng, sakit və qüdrətli görünürdü. Yedigey özünü saxlaya bilməyib heyvanın böyrünü şappıldadıb dedi:

– Ay məşallah!

Elə daxmanın gircəyində özü də bilmədən nədənsə dünənki gecəni xatırladı. Qar tülküsinün dəmir yola yaxınlaşmağını, onu vurmağa cürot eləməyib daşı yerə atmağını, sonra da evə gedəndə uzaq kosmodromdan göyün ənginliklərinə od-alov içində start götürən kosmik gəmini yadına saldı...

III

Elə bu anda Sakit okeanın şimal en dairələrində səhər idi, səhər saat səkkizə işləmişdi. Gözqamaşdırıcı günəşli hava sonsuz işıq seli kimi bu intəhasız və ilğımlı sükunət üzərində yayılmışdı. İndi bu hüdudda sudan və göydən başqa heç nə yox idi. Məhz elə burda, təyyarədaşıyan “Konvensiya” gəmisində, gəmidəkilərdən başqa dünyada heç kimə məlum olmayan, kosmosun mənimlənməsində hələ görünməmiş, eşidilməmiş, Amerika – Sovet “Paritet” orbital stansiyasında baş vermiş əhvalatla əlaqədar olaraq dünya əhəmiyyəti kəsb edən bir dramatik hadisə üz vermişdi.

“Demiurq” adı verilmiş birgə planetoloji proqramı idarə edən Biridamərkin elmi-strateji qərargahı olan “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi bu səbəbə görə bütün dünya ilə hər cür əlaqəni bilatəxir kəsməyinə baxmayaraq, Sakit okeandakı Aleut adalarının cənubunda olan daimi yerini dəyişmədi, əksinə, Vladivostokla San-Fransisko arasında hava yolunun tən ortasındakı mövqeyini daha da dəqiqləşdirdi. Elmi gəminin özündə də bəzi dəyişikliklər oldu. Belə ki, birgə proqramın Amerika və Sovet Baş Müstəqil Rəhbərliyinin göstərişinə əsasən kosmik olaqə bloklarından, “Paritet” də baş vermiş fəvqəladə

hadisə ilə əlaqədar məlumatı qəbul etmiş növbətçi operatorların – bir sovet, bir də amerikalı – hər ikisi bu məlumatların kənara yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə, müvəqqəti olsa da, ciddi nəzarət altına alındı...

“Konvensiya”nın heç bir hərbi məqsəd daşımadığına və xüsusilə üstündə heç bir silah gözdirmədiyinə, yalnız BMT-nin xüsusi qərarına əsasən beynəlxalq toxunulmazlıq statusuna malik olduğuna baxmayaraq, gəmi heyətində yüksək hazırlıq vəziyyəti elan edildi.

Gündüz saat on bir üçün, beş dəqiqəlik fasilə ilə “Konvensiya”ya hər iki tərəfdən məsul komissiya gəlməli idi. Onların öz ölkələrinin, eləcə də dünyanın təhlükəsizliyi naminə təcili qərar çıxartmaq və əməli tədbirlər görmək üçün qeydsiz-şərtsiz hüquq və fəvqəladə səlahiyyəti vardı.

Beləliklə, “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi açıq okeanda Aleut adalarının cənubunda, Vladivostokla San-Fransisko arasında məsafənin tən ortasında dayanmışdı. Bu yer təsadüfən seçilməmişdi. Əvvəllər heç vaxt təsadüf edilməyən bir dəqiqliklə bu dəfə “Demiurq”un yaradıcıları gəminin lövbər saldıq yeri də əvvəlcədən müəyyən etmişdilər, bu da belə nadir beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlığın tam bərabərlik prinsipini əks etdirirdi.

“Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi bütün avadanlığı, təchizatı, enerji ehtiyatı ilə birlikdə hər iki ölkənin bərabər dərəcədə şərikli malı, yəni pay vermiş ölkələrin kooperativ gəmisi idi. Onun birbaşa, həm də eyni vaxtda fəaliyyət göstərən Sarı-Özək və Nevada kosmodromlarıyla radio-telefon və televiziya əlaqəsi vardı. Təyyarədaşıyanda cəmi səkkiz, hər ölkədən dörd reaktiv təyyarə vardı, bu təyyarələrdən daimi yük və adam daşımaları, eləcə də Biridamərkin qitələrə əlaqəsi üçün istifadə edilirdi. “Konvensiya”da iki paritet-kapitan vardı – sovet və amerikalı: paritet-kapitan 1-2 və paritet-kapitan 2-1: onların hər biri öz iş növbəsində əsas simaydı. Gəmidəki bütün ekipajın bu qayda üzrə dublyoru vardı – paritet-kapitanların köməkçiləri, şturmanlar, matroslar, xidmətçilər...

Biridamərkin “Konvensiya”dakı elmi-texniki əməkdaşlarının tərkibi də bu sistem üzrə qurulmuşdu. Hər iki tərəfdən proqramın birgə baş rəhbərliyindən tutmuş – Baş paritet planetoloq 1-2, 2-1 sistemi üzrə fəaliyyət göstərməklə, yerdə qalan elmi işçilər və qalan mütəxəssislərin hamısının eyni qayda ilə dublyorları olduğu üçün, hər

iki tərəfin bərabər sayda adamı vardı. Elə buna görə də indiye qədər təsadüf edilən orbitlərdən Yer kürəsindən ən uzağı olan "Tramplin" orbitindəki stansiyanın adını "Paritet" – yəni bərabərlik qoymuşdular ki, öz adıyla yerdəki münasibətləri əks etdirsin.

Söz yox ki, bütün bu məsələlərdən əvvəl hər iki tərəfin elmi, diplomatik, inzibati idarələri böyük və müxtəlif hazırlıq işləri aparmışdı. "Demiurq" proqramındakı bütün ümumi və xüsusi məsələlərin razılaşdırılması üçün hər iki tərəf uzun illər ərzində saysız-hesabsız görüşlər və müşavirələr keçirməli olmuşdu.

"Demiurq" proqramı – insan təsəvvürünə sığmayan bir daxili enerjiyə malik olan mineraldan istifadə məqsədilə İks planetinin və həmin mineralın planetdəki ehtiyatını öyrənmək kimi əsrin ən möhtəşəm kosmoloji məsələsini qarşıya qoyurdu. Planetin üz təbəqələrində, demək olar ki, açıq laylar şəklində yatan süxurun yüz tonundan, müvafiq şəkildə işlənəndən sonra, o qədər daxili enerji əldə etmək olardı ki, o, başqa enerjiyə çevrildikdə bütün Avropanın birillik istilik və elektrik enerjisini ödəyərdi. Bir çox milyard illər ərzində davam edən uzunmüddətli planetar təkamülün təsiri altında Qalaktikada yaranmış xüsusi şərait nəticəsində İks planeti materiyasının energetik xüsusiyyəti belə idi. Bunu dəfələrlə kosmik cihazlar vasitəsilə İksin səthindən alınmış süxur nümunələri, eləcə də bizim Günəş sisteminin bu qırmızı planetinə edilən qısamüddətli səfərlər təsdiq edirdi.

İksin mənimsənilməsinin xeyrinə bir də o amil həlledici rol oynayırdı ki, ilk nəzərdə boş səhra təsiri bağışlayan bu planetin dərinliklərində, elmə məlum olan başqa planetlərin hamısından fərqli olaraq – Ay və Venera da daxil olmaqla şortile – su vardı. İksdə həqiqətən su olduğunu aparılan qazıma işləri də təsdiq edirdi. Alimlərin hesablamalarına görə, İksin səthi altında bir neçə kilometr qalınlığı olan su qatı ola bilərdi, fərziyyəyə görə bu su yatağını sabit vəziyyətdə saxlayan soyuq daş süxurları idi.

"Demiurq" proqramının reallığını təmin edən amil də məhz İks planetində belə böyük su ehtiyatının olması idi. Bu məsələdə su təkcə maye mənbəyi kimi qalmırdı, o eyni zamanda yad planet şəraitində insan həyatı və onun orqanizminin normal fəaliyyətini təmin etməyə, hər şeydən əvvəl, tənəffüs üçün hava istehsal etməyə vacib olan başqa elementlərin sintezində başlanğıc maddəsi idi. Bundan başqa su, isteh-

salat baxımından İks süxurunun transkosmik konteynerlərə yüklənməmişdən ilkin süzülüb təmizlənmə texnologiyasında əsas rol oynayırdı.

İks enerjisinin harada istehsal olunması məsələsi də müzakirə edilirdi: sonradan geosinxron orbitlər vasitəsilə Yere verilmək üçün kosmosdakı orbital stansiyalarda, ya bilavasitə Yerin özündə? Hələ belə məsələlərin həlli üçün vaxt vardı.

İksdə uzun müddət qalmaqla üçün qazmaçılardan və hidroloqlardan ibarət ekspedisiya hazırlanırdı, onlar İksin dərinliklərindən çıxarılan suyun şəbəkədə avtomat qurğularla idarə edilən daimi axınıni təmin etməliydı. Alpinistlərin terminlərindən istifadə etmiş olsaq, "Paritet" orbital stansiyası İksin yolunda əsas baza düşərgəsiydi. İkslə "Paritet" arasında işləməli olan nəqliyyat gəmilərinin yüklənilib boşalması üçün lazım olan yanılma qurğuları artıq hazır idi. Bir azdan "Paritet"də əlavə bloklar düzəldiləndən sonra, Yerdən televiziya verilişlərinin qəbulu da daxil olmaqla burada ən gözəl şəraitdə yüzdən artıq adam yaşaya bilərdi...

Bu böyük kosmik əməliyyatda İks planetindəki suyun istehsalı və təhlili insanın öz planetindən kənar indiye qədər keçirdiyi ilk istehsalat fəaliyyəti ola bilərdi...

O gün yaxınlaşırdı. Bütün işlər buna dəlalət edirdi...

Sarı-Özək və Nevada kosmodromlarında İksdə hidrotexniki əməliyyat aparılması üçün sonuncu hazırlıq işləri qurtarmaq üzrəydi. "Tramplin" orbitində olan "Paritet" ilk kosmik "xamtorpaqlarının" işçi dəstəsini qəbul edib İksə yola salmağa hazırdı.

Mahiyyət etibarilə müasir bəşəriyyət özünün Yerdən kənar sivilizasiyasının axtarışında dayanmışdı...

Məhz belə bir anda, hidroloqların birinci dəstəsinin İksə göndərilməsi ərəfəsində, "Tramplin" orbitindəki "Paritet"də uzunmüddətli kosmik növbədə olan iki paritet-kosmonavt yerli-dibli yoxa çıxmışdı...

Onlar nədənsə göndərilən siqnalların heç birinə cavab vermirdilər – nə müəyyən edilmiş vaxtdakı rabitə seanslarına, nə də başqa vaxtlarda verilən siqnallara. Bu çox ağır təəssürat yaratmışdı – stansiyanın yerini müntəzəm olaraq qeyd edən göstərici cihazlardan və onun hərəkətini dəqiqləşdirən kanaldan başqa radiotelevizion rabitenin bütün qalan sistemləri işləmirdi.

Vaxt gedirdi. "Paritet" heç bir müraciətə həy vermirdi. "Konvensiya" da narahatlıq getdikcə artırdı. Görəsən, paritet-kosmonavtlara nə olub? Onlar nə səbəbə susurlar? Bəlkə xəstələniblər, bəlkə xarab olmuş bir şey yeyib zəhərləniblər? Və ümumiyyətlə sağdırlarmı?

Nəhayət, sonuncu vasitəyə əl atıldı – stansiyada ümumi yanğın həyəcanı signalının işə salınması barədə xüsusi radio əmri göndərildi. Bu qorxuducu hərəkətə də heç bir cavab verilmədi.

"Demiurq" proqramı ciddi təhlükə altında idi. Onda "Konvensiya"dakı Biridamərk vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün özünün son imkanına əl atdı. "Paritet"lə birləşmək üçün təcili olaraq Nevada Sarı-Özək kosmodromlarından iki kosmik gəmi buraxıldı.

Öz-özlüyündə son dərəcə çətin bir iş olan sinxron birləşmə başa çatandan sonra, "Paritet"ə daxil olmuş nəzarətçi-kosmonavtlardan alınan ilk məlumat sarsıdıcı təsir bağışladı. Onlar bütün bölmələri, bütün laboratoriyaları, bütün mərtəbələri, lap son künc-bucağacan hər yeri yoxlayanandan sonra xəbər verdilər ki, paritet-kosmonavtları stansiyanın bortunda tapa bilməyiblər. Onların nə ölüsü vardı, nə dirisi...

Belə şey heç kəsə ağına gəlməzdi. Heç bir texayyülün qüdrəti çatmazdı ki, bunu təsəvvür eləyə bilsin, – üç aydan bəri orbital stansiyada olan, üzərlərinə düşən vəzifəni bu vaxta qədər dəqiq yerinə yetirən iki adam hara yox ola bilərdi! Buxarlanıb yox olmamışdılar ki! Açıq kosmosa çıxıb bilməzdilər ki!

"Paritet" in yoxlanılması "Konvensiya"dan birbaşa radio-təlevizion rabitə vasitəsilə, hər iki müştərək Baş rəhbərlər – Baş paritet-planetoloqların bilavasitə iştirakı ilə gedirdi. Nəzarətçi-kosmonavtların orbital stansiyanın bölmə və otaqlarını çəkisizlik şəraitində üz-üzə, danışa-danışa neçə-keçdikləri, Biridamərk ekranlarında yaxşı görünürdü. Onlar stansiyanı addım-addım yoxlayır, müşahidələri barədə məlumat verirdilər. Bu danışmalar maqnitofon lentinə yazılırdı:

"PARİTET". Fikir verirsinizmi? Stansiyada heç kim yoxdur. Biz heç kimi görmürük.

"KONVENSIYA". Stansiyada sınımış şeyləri, pozuntu, dağıntı izi görürsünüz mü?

"PARİTET". Yox. Hər şey öz qaydasında, hər şey öz yerindədir.

"KONVENSIYA". Qan izinə rast gəlməmişsiniz?

"PARİTET". Qətiyyətlə.

"KONVENSIYA". Paritet-kosmonavtların şəxsi şeyləri harda və nə vəziyyətdədir?

"PARİTET". Deyəsən, şeylər öz yerindədir.

"KONVENSIYA". Yenə də olsun, diqqətlə baxın.

"PARİTET". Adama belə gəlir ki, onlar, lap bu yaxınlarda burda olublar. Kitablار, saat, valoxutduran, qalan şeylər də yerindədir.

"KONVENSIYA". Yaxşı. Divarda, ya kağızda yazıdan-filandan yoxdur?

"PARİTET". Gözümə belə bir şey dəyməyib. Yox, yox, dayanın! Növbə jurnalının açıq səhifəsində nə isə böyük bir yazı var. Çəkisizlik şəraitində üzməsin deyə qısqaclarla bərkidilib, açıq səhifələri də girişə tərəf çevrilib...

"KONVENSIYA". Oxuyun, niyə ləngidirsiniz?

"PARİTET". Başlıq – "Yer sakinlərinə məktub". Mötərizədə – izahatnamə.

"KONVENSIYA". Saxla. Oxumayım. Rabitə seansı dayandırılır. Gözləyin. Bir azdan sizi yenə çağıracağıq. Hazır olun!

"PARİTET". Okey!

Bu yerdə orbital stansiya ilə Biridamərk dialoqu dayandırıldı. "Demiurq" proqramının birgə Baş rəhbərləri öz aralarında məslə-hətləşdikdən sonra iki paritet-operatorlardan başqa bütün rabitə heyəti yenidən tozələndi. Paritet-kosmonavtların "Tramplin" orbitində qoyduqları mətn bundan ibarət idi:

"Hörmətli kolleqalar (sənədaşlar), "Paritet" orbital stansiyanı son dərəcə qeyri-adi bir vəziyyətdə tərk etdiyimiz üçün, qayıtmağımız misli görünməmiş əməlimizlə bağlı bir sıra amillərdən asılı olacağına görə stansiyanı qeyri-müəyyən, bəlkə də namüənahi dərəcədə sonsuz bir müddətə tərk etdiyimiz üçün, tutduğumuz hərəkətin motivlərini izah etməyi özümüzə vacib vəzifə bildik.

Biz yaxşı başa düşürük ki, bizim hərəkətimiz, şübhəsiz, nəinki gözənilməz, hətta, aydın məsələdir ki, ən adi intizam baxımından belə yolverilməz şeydir. Lakin kosmosdakı orbital stansiyada olduğumuz vaxt üz-üzə gəldiyimiz nadir bir fakt, bəşər mədəniyyəti tarixində misli çətin təsəvvürə gətirilə biləcək bir fakt bizi, heç olmasa bizi başa düşəcəyinizə ümid verir...

Bir neçə vaxt əvvəl biz, əsasən, ardı-arası kəsilməz səs-küy və maneələrlə dolu olan Yer ionosferasından gələn, kosmik mühitdəki saysız-hesabsız radioimpulsarı arasında dar tezlikli zolaqda istiqamətləndirilmiş bir radio signalı qəbul etdik: o ən dar zolaqda olduğu üçün asanlıqla seçilirdi, həmişə eyni vaxtda, eyni fasilələrlə,

müntəzəm olaraq səslənirdi. Əvvəlcə biz ona o qədər də diqqət vermirdik. Lakin o, təkidlə səslənməkdə davam edirdi, sisteməlik olaraq kainatın eyni nöqtəsindən bizim orbital stansiyaya yönəldilirdi. İndi biz qəti surətdə bilirik: bu süni surətdə səmtləşdirilən radio dalğaları əvvəllər də efirə buraxılmış, axı il yarımından artıqdır ki, "Paritet" uzaq kosmosda, "Tramplin" orbitindədir. Kainatdan verilən bu siqnalla ilk dəfə nə üçün məhz bizim maraqlandığımızı izah etmək çətindir, görünür bu bir təsadüfdür, hər nə isə, biz bu hadisənin mənşəyini öyrənməyə, müşahidə aparmağa və qeydlər etməyə başladıq, getdikcə daha artıq inanmağa başladıq ki, bu süni mənşəli bir siqnaldır.

Ancaq biz bu fikirlə o qədər də tez razılaşmadıq. Bütün o müddət ərzində şübhə bizdən əl çəkmirdi. Bize süni mənşəli görünən kainat aləminin əsrarəngiz dərinliklərindən gələn birçə radio siqnalına istinad edərək necə təsdiq edə bilərdik ki, Yerdənəkar sivilizasiya vardır? Bizi bir məsələ düşündürdü, daşındırdı: elmin ən minimal məqsədlə – heç olmasa qonşu planetlərdə ən bəsit şəkildə də olsa bir həyat əlaməti tapmaq təşəbbüsü, məlum olduğu kimi, dəfələrlə ümitsizcəsinə nəticəsiz qalmışdı. Yerdənəkar şüurun mövcudluğunə güman az idi, daha sonra bunu qeyri-real, hətta utopik bir şey kimi qiymətləndirməyə başlamışdılar, çünki kosmik fazanın tədqiq edilməsi sahəsində atılan hər yeni addım bu şansı hətta nəzəri planda belə azaldırdı, hətta deyə bilərik ki, o praktiki olaraq sifirə enmişdi. Fərziyyələrimiz barədə məlumat verməyə cürət eləmərdik. Biz yeganə misilsiz vahid bioloji fenomen olan canlı həyatın yalnız Yer planetində mövcud olduğu barədə hər tərəfdə qəbul edilmiş fikri şübhə altına almaq qəsdində deyildik. Bu sahədəki şübhələrimizi başqalarına da – danışmağı özümüzə borc saymırdıq, çünki bu cür müşahidələr orbital stansiyada üzərimizə düşən vəzifəyə daxil deyildi.

Kainatda Yerdənəkar şüurlu həyatın olduğunu sübut edən bir hadisə baş verəndən sonra, artıq bizim üçün gec idi. Şüurumuzda sıçrayış əmələ gəldi, kainat quruluşu haqqındakı təsəvvürlərimiz dəyişdi və birdən bize ağah oldu ki, əvvəlkindən fərqli olaraq, tamamilə başqa kateqoriyalarla düşünrük. Kainat quruluşunun keyfiyyətə yeni derki, yaşayışa olan yeni mövqeyinin kəşfi, yeni və qüdrətli bir şüur enerjisi ocağının mövcud olması bizi belə bir qənaətə gətirdi ki, Yer haqqında yeni qayğı anlayışından çıxış edərək, biz yeni kəşfimizi

müəyyən vaxta qədər Yer sakinlərindən gizli saxlayaq. Biz bu qərara ən müasir cəmiyyətin mənafeyini nəzərə alaraq gəlmişik.

İndi isə məsələnin məğzinə keçək. Hadisə necə baş verdi?

Bir dəfə maraqlı üçün qərara gəldik ki, həmin tezlik zolağında, kainatın həmin sirli və müntəzəm radio impulsları gələn nöqtəsinə konkret məqsədli cavab radio siqnalı göndərək. Möcüzə baş verdi! Siqnalımız bilatəxir qəbul olundu! O, həm tutulmuş, həm də başa düşülmüşdü! Cavab olaraq bizim qəbul zolağında əvvəlki ilə yanaşı bir dubl da işə düşdü, daha sonra biri də – bu salam üçlüyü idi, kainatdan verilən bu üç sinxron radio siqnalı bir neçə saat davam elədi, onlar bizim qalaktikadan kənarda şüurlu həyatın olması barədə, həm də ağılaşmaz bir uzaqlıqda olsa da, özlərinə bənzər məxluqlarla əlaqə yaratmaqda sonsuz yüksək qabiliyyət sahibi olduqlarını bildirən şadlıq marşı kimi özlərilə sevinc xəbəri gətirirdi. Bu bizim kosmos biologiyası haqqdakı təsəvvürümüzdə, zaman quruluşu, məkan, məsafə haqqında anlayışımızda inqilab idi... Doğrudanmı biz bu dünyada tək deyilik, doğrudanmı Yer üzündəki insan təcrübəsi kainatda mənəviyyat sahibi olmaq sahəsində müstəsna təşkil etmir?

Rast gəldiyimiz Yerdənəkar sivilizasiyanın real həqiqət olmasını yoxlamaq üçün biz ibtidai yaranışdan başlamış, ta bu günə kimi həyat beşiyimiz olan Yer kürəsinin düsturunu radiosiqnallarla ora göndərdik. Biz cavabında düsturun açılmış şifrini və eyni zamanda, onların təxminən bizim Yerə bərabər olan planetlərin kütləsinin düsturunu aldığımız. Biz bundan belə qənaətə gəldik ki, onların yaşadığı planetin ölçüsü kifayət qədər böyükdür, cazibə qüvvəsi də bizim üçün məqbuldur. Beləliklə, biz ilk fiziki qanunlar haqqında fikir mübadiləsi elədik, bu üsulla Yer kürəsindən kənarda ilk dəfə ağıl sahiblərlə təmasda olduq.

Kənar planetdə yaşayanlar əlaqəni dərinləşdirmək, yaxınlaşmaq mənasında çox fəal tərəf-müqabil çıxdılar. Onların cəhdilə əlaqələrimiz tezliklə yeni-yeni məzmunla daha da zənginləşdi. Bir azdan bize məlum oldu ki, onlar hərəkəti işıq sürətinə bərabər olan ucan aparatlara malikdirlər. Bunları və bundan başqa şeyləri də biz əvvəlcə riyazi və kimyəvi düsturlar vasitəsilə fikir mübadiləsi aparmaq imkanından istifadə etmək yolu ilə öyrəndik, sonra onlar bize bildirdilər ki, danışmağı da bacarırlar. Məlum oldu ki, Yer sakinləri Yer in cazibə qüvvəsini yenib kosmosa çıxaraq orda stabil yaşamağa başlayandan sonra, onlar neçə ildir ki, Qalaktikanın derinliyini

dinləməyə imkan verən güclü audostronomik aparatların köməyi ilə bizim dillərimizi də öyrənmişlər. Yerlə kosmos arasında gedən mün-təzəm radio danışqlarını tutaraq bizim sözlərin və cümlələrin mənə-sini müqayisə və təhlil yolu ilə özləri üçün müəyyənləşdirməyə nail olublar. Onlar fikirlərini bizə ingilis və rus dillərində izah etməyə cəhd göstərəndə biz buna özümüz əmin olduq. Bu bizim üçün daha bir ağlasığmaz, heyrətamiz kəşf idi...

İndi isə əsas məsələ haqqında. Biz cəsarət edib Yerdənkənar sivi-lizasiyası olan bu planetə getmək qərarına gəldik. Meşəlidöş – onların planetinin adını özümüz üçün təxminən belə müəyyən eləmişik. Meşəlidöşlülər özləri bizi dəvət elədilər, bu, onların ideyasıdır. Biz də ağilla götür-qoy eləyəndən sonra razılığa gəldik. Onlar bizi başa saldılar ki, sürəti işıq sürətinə bərabər olan uçuş aparatları bizim orbital stansiyamıza iyirmi altı – iyirmi yeddi saata çatacaq, meşəli-döşlülər boyun oldular ki, eynilə homin vaxtda da istəyən kimi bizi geri qaytarsınlar. Kosmik gəmimizlə birləşmək haqqındakı sual-larımıza da cavab verdilər, bu, problem deyil, çünki meşəlidöşlülərin aparatlarında elə bir keyfiyyət var ki, şəkildən və konstruksiyasından asılı olmayaraq istənilən predmetlə hermetik birləşə bilər. Görünür, bu birləşmədə nəse elektromaqnit xüsusiyyəti var. Biz qərara gəldik ki, onların uçan aparatlarının bizim açıq kosmosa çıxdığımız ağızlıqla birləşməsi yaxşı olar, elə bu yolla orbital stansiyadan olanların yanına keçə bilərdik. Biz elə həmin yolla da geri qayıtmaq niyyətindəyik, əlbəttə, Meşəlidöşə olan səyahətimiz uğurla başa çatarsa...

Beləliklə, biz “Paritet”də öz məktubumuzu deyəkmi, izahatımızı, açıq məktubumuzu, ənüraciətnaməmizi deyəkmi qoyub gedirik... Söhbət bunun adında deyil... Biz nə elədiyimizi kifayət qədər ayıqlıqla qiymətləndirir, üzərimizə necə ağır məsuliyyət yükü götürdüyümüzü başa düşürük. Onu da başa düşürük ki, bəşəriyyətə belə nadirdən də nadir xidmət göstərmək üçün tale məhz bizə imkan yaratmışdır, biz bundan daha da yüksək bir şey təsəvvürümüze gətirə bilmirik...

Lakin bizə ən çox əzab verən vəzifə, bağlılıq, borcluluq hissini, ən nəhayət, intizam hissini yenmək idi. O şeyi ki, bizim hər birimizdə çoxdanın ənənələri, qanunları və ictimaiyyətin əxlaq normaları tər-biyə edib. Biz “Paritet”i tərk edərkən sizi – Biridamərkin rəhbərliyini və ümumiyyətlə Yer üzündə yaşayanların heç bir şəkildə razılaşdır-mamağımızı Yerdəki ictimai həyat qaydalarına etinasızlıq hesab

etməyin. Biz buna məcbur idik, çünki təsəvvür etmək çətin deyil ki, xokkey oyununda vurulan hər artıq qolu az qala siyasi qələbə hesab edən və öz dövlət quruluşunun üstünlüyü kimi qələmə verən qüvvələr baş qaldırsaydı, necə bir əhval-ruhiyyə yaranacaqdı, nə kimi ziddiy-yətlər, ehtiraslar alovlanacaqdı. Əfsus, biz yerdəki vəziyyətə çox yaxşı bələdik! Kim zamanət verə bilər ki, Yerdənkənar sivilizasiya ilə əlaqə yaratmaq imkanı Yer sakinlərinin arasında yeni dünya qırğını düş-məsinə səbəb olmayacaq?

Yer üzündə siyasi mübarizədən kənarda qalmaq çətin, bəlkə də heç mümkün deyil. Ancaq Yer kürəsinin avtomobil çarxı böyüklükdə gö-ründüyü uzaq kosmosda qaldığımız uzun günlər və həftələr ərzində ürək ağrısı və ələcsiz təəssüflə fikirləşirik ki, cəmiyyəti çılğınlığa, ümitsizliyə sürükləyən, bəzi ölkələri atom bombasına əl atmağa sövq eləyən indiki enerji böhranı – böyük texniki problemlərdən başqa bir şey deyil, bu ölkələrin bir-biri ilə dil tapıb razılığa gəlməsi daha vacib məsələdir...

Biz Yer məxluqatının onsuz da təhlükəli vəziyyətini nəzərə alıb onu bir daha kəskinləşdirməmək və mürəkkəbləşdirməmək naminə bu misli görünməmiş məsuliyyəti boynumuza götürməyə cəsarət etdik və qərara gəldik ki, Yerdənkənar ağıl sahiblərinin qarşısında bütün bəşər övladı adından çıxış edək. Biz ümid edir və daxili bir inamla duyuruq ki, öhdəməizə düşən bu könüllü vəzifəni layiqincə yerinə yetirəcəyik.

Nəhayət sonuncu. Düşüncələrimiz, şübhə və tərəddüdlərimizlə yanaşı fikir çəkirdik ki, “Demiurq” proqramına – bu böyük başlanğıca, bəşəriyyətin geokosmik tarixində uzun illər qarşılıqlı inamsızlıq əzabı çəkmiş ölkələrimizin siyasi “qabarmalar” və “çökilmələr” şəraitində etdikləri əməkdaşlığın nəticəsinə xələl gəlməsin. Şükür ki, ağıl çətin-liklərə qalib gəldi, biz də ümumi işimizə vicdanla, öz gücümüz və qabiliyyətimiz daxilində xidmət eləyirdik. Lakin birini o biriylə mü-qayisə edib, “Demiurq” proqramını yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblərə görə çətinliklər qarşısında qoymamaq üçün, özümüz qət elədik – biz “Paritet”i müvəqqəti tərk edirik, bu şərtlə ki, qayıdanbaş Meşəlidöş planetinə girməyimizin nəticələri haqda bəşəriyyətə məlumat verək. Əgər biz bir dəfəlik yoxa çıxsaq və ya rəhbərlik bizi “Paritet”də öz işimizə davam etməyə layiq bilməsə, bizi başqaları ilə əvəz etmək çətin deyil, lazım olsa elə oğullar tapılar ki, bizdən də yaxşı işləyərlər.

Biz məchul bir yerə gedirik. Bizi ora sövq edən bilik həvəsi, bir də insanın əbədi arzusu – başqa aləmlərdə özünə bənzər ağıllı canlılar

tapıb, ağılı ağılla qovuşdurmaq istəyidir. Lakin hələ heç kim bilmir, başqa dünyanın sivilizasiya təcrübəsi bəşəriyyətə nə gətirəcək – xeyir, ya şər? Biz çalışacağıq ki, qiymət verməkdə qərəzsiz olaq. Əgər hiss eləsək ki, bu keşfimizdə bizim Yer üçün nəse təhlükəli, nəse dağıdıcı bir şey var, o vaxt biz and içirik ki, Yere üz verə biləcək fəlakətin qarşısını almaq üçün öz müqəddəratımızı öz bildiyimiz kimi həll edək...

Biz vidalaşırıq. Biz illüminatordan Yere kənardan baxırıq. Fəzanın qara ənginliklərində o, parlaq brilyant kimi bərq vurur. Yer kürəsi özünün misli görünməmiş, müstəsna maviliyi ilə gözəldir. Burdan körpə başı kimi görünür. Hərçənd ki, bunun Yer üzündə belə olmadığını yaxşı bilirik, amma nədənsə burdan bizə elə gəlir ki, dünyada yaşayan bütün adamlar bizim bacı və qardaşlarımızdır, özümüzü onlarsız təsəvvür eləyə bilmirik...

Biz Yer kürəsi ilə vidalaşırıq. Bir neçə saatdan sonra "Tramplin" orbitini tərk edəcəyik, o vaxt Yer gözümüzdən itəcək. Başqa planet sahibləri – meşəlidöşlülər artıq yoldadır. Bizim orbitə yaxınlaşırlar. Bir azdan burda olacaqlar. Bir neçə saatdan sonra, lap az qalıb. Gözləyirik.

Biz öz ailələrimizə məktub qoyacağıq. Sizin hamınızdan artıq dərəcədə xahiş eləyirik, kimin bu işə dərli olsa, məktublarımızı ünvanına çatdırsın...

P.S: Bizim yerimizə "Paritet"ə kim gələcəksə, onlar üçün məlumat. Növbə jurnalında qəbuledici və verici zolaqda radiodalğasının tezliyini qeyd etmişik, biz bu dalğa vasitəsilə başqa planetlilərlə əlaqə yaratmışıq. Lazım olanda bu kanal vasitəsilə sizinlə əlaqə yaradıb məlumat verəcəyik. Meşəlidöşlülərlə radio əlaqələrimizdən belə başa düşdük ki, on münasib və yeganə rabitə vasitəsi – orbital stansiyadakı sistemdir. Çünki Yer ətrafındakı qalın ionosfer qatı radiodalğaların qarşısını keçilməz sədd kimi kəsir, onları Yer səthinə çatmağa qoymur.

Bax bu qədər. Əlvida. Daha vaxtdır.

Müraciət mətni bir-birinə mütabiq olaraq iki dildə – ingilis və rusca tərtib olunub.

Paritet-kosmonavt 1-2

Paritet-kosmonavt 2-1

"Paritet" orbital stansiyası.

Üçüncü növbə. 94-cü gün".

Təyin olunmuş dəqiq vaxtda – Uzaq Şərq vaxtilə saat on birdə "Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisinə bir-birinin ardınca, iki reaktiv təyyarə endi, bu təyyarələrdə Amerika və Sovet tərəflərindən xüsusi səlahiyyətləri olan komissiya gəlmişdi.

Komissiyaların üzvləri ciddi rəsmiyyətlə qarşılandılar. Onlara bildirildi ki, nahara yarım saat vaxt verilir. Nahardan sonra komissiyaların üzvləri kayut-kompaniyada toplaşdı "Paritet" orbital stansiyasında baş vermiş fəvqəladə vəziyyətlə əlaqədar olaraq qapalı müşavirə keçirməliydilər.

Amma müşavirə elə təzəcə başlanmışdı ki, qəflətən dayandırıldı. "Paritet"dəki nəzarətçi-kosmonavtlar 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların qonşu Qalaktikadakı Meşəlidöş planetindən göndərdikləri ilk xəbər barədə "Konvensiya"dakı Biridamərke məlumat verirdilər.

IV

*Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Dəmiryolunun hər iki tərəfilə – Sarı-Özək deyilən ucsuz-bucaqsız
boş düzənliklər uzanıb gedir...*

*Cöğrafiyada hər şey Qrinvic meridianından ölçüldüyü kimi, bu
yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryolu ilə müəyyən edilir.*

Qatarlar isə qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdilər...

Nə deyirsən də, dedə-baba Nayman qəbiristanlığı, Ana-Beyit hər halda əl uzatmaqla çatası yer deyil – otuz verstlik yolu Sarı-Özəklə çölləmə, kəsəsinə getməlisən, həm də gerek zəndini itirməyəsən.

Boranlı Yedigey o gün tezdən oyandı. Əslində heç düz-əməlli yatmamışdı da. Sübhə yaxın bir az mürğüləyib gözünün acısını almışdı. Ona qədər isə mərhum Qazanqapın cənazesini hazırlamışdı. Ümumiyyətlə adətə görə bu iş dəfn günü görülməliydi, meyit yerdən götürülməzdən azca əvvəl öləninin evində cənaze qabağında namaza dayanmalıydılar. İndi isə bu işlərin hamısını axşamdan görürlər ki, şəhər tezdən ləngimədən yola çıxsınlar. Meyiti yumaq üçün Caydaq Ədilbəyin ilıq su gətirməyi nəzərə alınmazsa, lazım olan işlərin hamısını Yedigey özü eləmişdi. Ədilbəy meyitə yaxın dura bilmir, eymənirdi. Bir az da xoflanırdı deyəsən. Yedigey bunu üzə vurmayıb eyhamla dedi:

– Yaxşı bax, Ədilboy, gör-götür dünyasıdır, lazım olar, bir gün doğulan, bir gün də basdırılmalıdır...

– Hə elədir, başa düşürəm, – deyə Ədilboy cavab xətrinə kəkələdi.

– Elə mən də onu deyirəm. Sözləyişi elə deyək ki, sabah mən öldüm. Yəni bir Allah bəndəsi tapılmayacaq ki, mənə el adətiylə köfənə tutsun? El adətiylə dəfn eləsin? Yoxsa elə aparıb qabağınza çıxan bir çalaya tullayacaqsınız?

– Ta elə niyə?! – Ədilboy tutuldu. Əlində tutduğu çırağı meyitə yaxınlaşdırdı ki, ölünü yumağı, kəfənləməyi öyrənsin və – bu yerlər sizsiz olmasın, – dedi – yaşayın, ömrünüz uzun olsun, çalaya qalsa, çala tapılar.

Meyitin yuyulması saat yarımacan çəkdi. Amma Yedigey öz işindən razı qaldı. O, mərhumu qanun-qaydasıyla yudu, əl-ayağını düzəldib lazımı qaydada uzatdı, kətana qızırqanmayıb Qazanqapı genbol kəfənlədi. Bu arada Ədilboyə köfən biçməyin təhərini də göstərdi. Sonra da özünü qaydaya saldı. Üzünü tərtəmiz qırxdı, bığını qayçılayıb düzəltdi. Bığı da qaşları kimi qalın və coduydu. Artıq saçlarına dən düşməyə başlamışdı. Çallaşmışdı. Yedigey əsgərlikdə aldığı orden və medalları, hətta əmək zərbeçisi döş nişanını da silib təmizlədi, penceyino sancaqlayıb sabahkı səfər üçün hazırladı.

Gecə belə keçdi. Boranlı Yedigey öz-özünə təəccüb eləyirdi – heç ağlına gəlməzdi ki, bu işləri belə sakit və asanlıqla görə bilər. Görünür, alınına belə yazılıbmış – Qazanqapı dəfn etmək ona tapşırılıbmış. Bu, taleyin əmriymiş.

Bəli, belə-belə şeylər... Onlar Kumbel stansiyasında ilk dəfə görüşəndə kimin ağlına gələ bilerdi ki, belə olacaq!.. Yedigeyi beyin sarsıntısından sonra ordudan qırx dördün axırında tərxis elədilər. Qıraqdən baxan deyərdi ki, nə var sağlam adamdır – əl-ayağı yerində, başı da üstündə, başı üstündə olmağına üstündöydü, amma di gəl ki, elə bil özünün deyildi. Qulaqlarında səs vardı, aramsız külək uğultusu kimi. Bir neçə addım gedən kimi səndələyir, başı hərlənir, ürəyi bulanır, həm də berk tərələyirdi, onu gah isti, gah da soyuq tər basırdı. Bəzən dili də söz tutmurdu – bir kəlmə kəsmək ona asan başa gəlmirdi. Alman mərmisinin partlayış dalğası onu möhkəmcə sarsıtmışdı. Öldürməyinə öldürməmişdi, amma belə yaşamağın da bir mənası yoxdu. Onda Yedigey tamam ruhdan düşmüşdü. Elə tutaq ki, qayıtdı evlərinə – Aral dənizi sahilinə – görkəmcə cavan, sağlam, di gəl ki, nə

iş görəcək, nəyə yarayacaq? Xoşbəxtlikdən bəxtinə yaxşı həkim çıxmışdı. Əslində onu heç müalicə də eləmədi, eləcə müayinədən keçirdi, qulaq asdı, yoxladı, indi də gözünün qabağındadır – əynində ağ xalat, başında həkim papağı, yekəburun, güləş gözlü, zorba kürən bir kişiydi, gülə-gülə onun çiyinə şappıldadıb dedi:

– Görürsən də, qardaş, daha davanın axırına bir şey qalmayıb, yoxsa səni təzədən orduya qaytarardım, hələ bir az da vuruşardın. Daha keçib, sənsiz də qələbəyə çatırıq. Amma sən ürəyini lap buz kimi elə – birçə ildən sonra, bəlkə də daha tez, hər şey öz qaydasında olacaq, lap kələ kimi sağlam olacaqsan. Bax, mənim bu sözümü yadda saxla, vaxt gələr özün görürsən. İndisə şələ-küləni yığışdır, qayıt dədə-baba yurduna. Özü də heç fikir-zad eləmə. Sənin kimilər yüz il yaşayırlar...

Elə o kürən həkimin dediyi kimi də oldu. Düzdür ey, dildə birçə il deməyə nə var! Bəs hospitaldan necə çıxmışdı? Əynində əzik-üzük şinel, çiyində əsgər torbası... Ehtiyat üçün qoltuq ağacı da vermişdilər – şəhərə çıxanda elə bil qalın meşəyə düşdü. Başı uğuldayır, ayaqları əsir, gözləri qaralırdı. Vağzallarda, qatarlarda da ki, kimin nə borcuna – camaat qarışqa kimi, zoru çatan dürtür özünü qabağa, səni də itələyir qırağa. Axır ki birtəhər, gətirib özünü çatdırdı. Qərək ki, bir ay sərgərdanlıqdan sonra, qatar gecəyəkən Aralsk stansiyasında dayandı. “Beş yüz yeddinci kefcil” deyərdilər o “məşhur” qatara, kaş Allah heç vaxt heç kimə belə qatarlarda getməyi qismət eləməsin...

O vaxt beləsinə də şükür eləyirdi. Qaranlıqda vaqondan düşdü. Elə bil dağdan endi, döyüküb dayandı, göz-gözü görmürdü, təkə adda-budda stansiya işıqlarının işartısı gəlirdi. Küləkli havaydı. Onu qarşılayan da bu külək oldu. Doğma, öz Aralının küləyi idi! Elə bil üzünə dəniz çiləndi. O vaxtlar dəniz lap yaxındaydı, demiryolunun böyründə ləpələndirdi. İndi heç binokl ilə də görmək olmur...

Nəfəsi darıxdı – çöldən Aral düzlərinin yaz oyanışından xəbər verən yapıxmış yovşan qoxusu gəlirdi. Axır ki, yenə də doğma yerlərə dədir!

Yedigey stansiyaya, dəniz sahilindəki stansiya qəsəbəsinə, qəsəbənin əyri-üyrü küçələrinə yaxşı bələd idi. Yapışqan kimi palçıq çökmələrinə yapışırdı. O istəyirdi ki, qalib tanışlarıgildə gecələsin, şəhəri öz balıqçılıq aulları Cangəldiyə yol alsın, çünki ora xeyli yol vardı, heç özü də hiss eləmədi ki, küçə nə vaxt gətirib çıxarıb onu

qesəbənin qurtaracağındakı sahile... Daha bu yerdə Yedigey özünü saxlaya bilməyib lap dənizə, sahile yaxınlaşdı. Dayandı. Ay dan qaranlığının bulud topalarının arasından tənha bir ləkə kimi ağarırdı.

Görüşmüşük, deməli!..

– Salam, Aral. – Yedigey pıçıldadı.

Sonra daş üstə oturdu, həkimlər, xəstəliyinə görə çəkməyi məsləhət bilməsələr də, papiros yandırdı. Sonralar o, bu pis vərdişindən əl çəkdi. Amma onda yaman həyəcanlanmışdı və necə yaşayacağını müəyyən etməyə bilmədiyi halda, papiros tüstüsü nə şeydi ki! Dənizə çıxmaq üçün gərək ki, güclü əllərin ola, həm də güclü belin, ən vacibi isə möhkəm baş lazımdır ki, kərəci səni çalxalayıb tutmasın. Cəbhəyə qədər vətəgədə balıqçıydı, bəs indi kimdir? Nə əlil kimi əlildir, nə sağlam kimi sağlam, nə tufəngə çıxmaq, nə dümbəyə toxmaq... Qərez ki, bu başla balıqçılıq tutmazdı, bu barədə heç danışmağa dəyməz...

Yedigey yerindən durmaq istəyirdi ki, hardansa suyun qırağına bir ağ it gəldi. İt ləpəldüyəndə tənbel-tənbel şörtlüyüdü. Hərdən bir də ciddi iş görmüş kimi dayanıb nemişlik qumu imsiləyirdi. Yedigey onu səslədi. İt ehtiyat etmədən yaxına gəlib onun yanında dayandı, quyruğunu buladı. Yedigey onun pırlaşmış qılı boynunu əlləşdirdi.

– Sən hardan çıxdın, hə? Adın nədir? Arslansan? Pələngsən, Qurdbasan? Hə – ə, başa düşürəm, sahilə balıq axtarırsan, hə, afərin, afərin! Amma dəniz hər ölü balığı ayaq altına atmır. Neyləmək olar. Gərək axtarasan. Elə ona görə də qabırğaların sayılır. Mənsə, dostum, evə qayıdıram. Keniqsberq yaxınlığından. O şəhərə girməyimə lap az qalmışdı, düşmənin mərmisi lap böyrümdə partladı, qədr-qismətdən ölmədim, sağ çıxdım. İndisə, fikirləşirəm, götür-qoy ələyirəm, neyləyim, necə olsun... Niyə belə baxırsan? Axı, sənə verməli heç nəyim yoxdur, olan-qalanım ordenlərim, medallarımdır... Mühəribədir, dostum, hər yerdə açıqdır, yoxsa, varlığa nə darlıq... Bir dayan, bax, bir az monpası var, balama aparıram, o indi yaqın yekə oğlan olub. Yüyürür, qaçır...

Yedigey ərinmədən, yanboş əsgər torbasını açdı, torbada qəzet cırığına bir ovuc şirniyyat bükülmüşdü, yol keçdiyi stansiyaların birində arvadı üçün əldən aldığı yaylıq, iki parça da sabun vardı – onu da alverçilərdən almışdı. Bunlardan başqa torbada bir dəst alt paltarı, kəmə, pilotka, köynək, şalvardı – bütün yükü elə bu idi.

İt ovcunda monpasını yalayıb quyruğunu bulaya-bulaya etibar və ümidlə işıldayan gözlerini ona dikərək şirniyi xırıltırdı.

– Sağlıqla qal, mən getdim.

Yedigey ayağa durub, sahil boyunca yola düzəldi. Qət elədi ki, daha stansiyadakı tanışlarını narahat etməsin, şəhərə az qalırdı, ləngiməyin yeri yoxdur, çalışıb özünü Cəngəldiyə çatdırmalıydı.

Həmin günü bütün yolu dəniz sahili ilə gedib ancaq günortaüstü Cəngəldiyə çatdı. Bu xəstəliyindən əvvəl Yedigey bu yolu iti yerləşlə iki saata gedərdi. Aldığı dəhşətli xəbər onu ildırım kimi vurdu – sən demə, oğul balası çoxdan dünyadan köçübmiş. Yedigeyi səfərbərliyə alanda körpə altıca aylıq idi. Demə, nəsib deyilmiş – körpəciyi on bir aylığında ölübmüş. Qızılca çıxarılıb, içinin istisinə – qızdırmaya tab gətirməyib, yanıb gedib. Bu qara xəbəri atasına yazmaq istəməyiblər. Hara yazsınlar, niyə yazsınlar? Mühəribənin öz acı zəhrimarı onsuz da bəs ələyir. Sağ qayıdarsa – gələn baş bilər, bir müddət xiffət çəkər, birtəhər dözər, – deyərək Ukubalanın qohumları ona məsləhət görmüşdülər ki, kəşiyə xəbər verməsin. Demişdilər ki, hələ cavan-sınız, mühəribə qurtarar, Allah qoysa təzə oğul-uşaq sahibi olarsınız. “Budaq sınısa eybi yox, tək çınarın gövdəsi salamat olsun”. Bir fikir də var – heç kim dilə gətirməyə də içində hərləyirdi: şəhər deməsən xeyir gəlməz, mühəribədir, tələf olsa, qoy son anda bu işıqlı dünya ilə ümidlə vidalaşsın – yeni bilsin ki, nəslə kəsilmir, yurdunda qalan tifi var.

Ukubala özünə divan tuturdu. Ərinə sarılıb elə hönkürürdü ki, elə bil bu dəqiqə bağrı çatlayacaq. Axı o bu günü ümidlə, ürək ağrısı və üzüntülü bir intizarla gözləyirdi. Gözünün yaşını sel kimi axıdıb deyirdi ki, ağbırçək qarılar ona vaxtında dedilər ehtiyatlı olsun: uşaq qızılcaadır ha, bu xətəli şeydir, körpəni isti yorğana bükmək lazımdır. Özü də dəvə yunundan sınımış olsun, dedilər tam qaranlıqda saxla. Çoxlu sərin su içirt, sonrası Allah kərimdir, qızdırmaya tab gətirsə sağlacaq. Mən qarabəxt aulun ağbırçəklərinin sözüne baxmadım, qonşudan araba alıb xəstə uşağı stansiyadakı qadın həkimin yanına apardım. Uşağı arabada silkeləyə-silkeləyə Aralska çatdırıncan gəldi. Tifilim elə yoldaca yanıb külə dönmüşdü. Həkim ağzından çıxanı mənə dedi, dedi ki, gərək ağbırçəklərin sözüne qulaq asaydın.

Yedigeyi qapıdan içəri girəndə belə bir xəbər gözləyirdi. Elə o vaxtdan dər elindən qapqara qaralıb daşa döndü. Əvvəllər heç vədə

ağlına belə gəlməzdi ki, oğlundan ötrü bu qədər fikir çəkə bilər, axı o, öz ilkin heç əməlli-başlı oynadıb oxşamamışdı da. Elə bunun özü də bir dərd gətirirdi ona. Körpənin dişsiz ağzını, gülüşündəki məsumluğu unuda bilmir, hər dəfə yadına düşdükcə ürəyi odlanırdı.

Elə səbəb də bu oldu. Yedigeyin auldan üzü lap döndü. Vaxtilə sahildəki gilli dikdirin döşündə əlliye qədər məhəllə vardı. Aralda balıqçılıqla məşğul olurdular. Çörəkləri bundan çıxırdı. İndisə yarganın altında beş-on daxma qalmışdı. Hamısını müharibə silib-süpürmüşdü. Qalanı qocalardı, bir də uşaqlar – onları da barmaqla saymaq olardı. Adamların çoxu acıdan ölməmək üçün, maldarlıq kolxozları olan aullara dağılıb getmişdilər. Artel dağılmışdı. Dənizə çıxmağa adam qalmamışdı.

Ukubala da qohumlarının yanına gedə bilərdi, onlar nəsilklə çöllü idilər. Qohum-əqrəbası gəlib onu aparmaq istəmişdi. Demişdilər ki, qalarsan yanımda, bu qan-qada sovuşar, Yedigey davadan qayıdar – kimdi sənə mane olan, qayıt yenə öz balıqçı yurdun Cəngəldiyə... Amma Ukubala qəti razi olmamışdı: "Ərimi gözləyəcəyəm. Oğlum tələf oldu. Özü sağ qayıtsa bari arvadını yurdunda görsün. Burda tələf deyiləm, qocası, uşağı var, onlara köməyim dəyər, bir-birimizə həyan olub birtəhər keçinirik".

O, doğru yol seçmişdi. Amma Yedigey elə ilk günlərdən deyirməyə başladı ki, dəniz sahilində işsiz-gücsüz qalıb, dözə bilmir. Bu işdə o da özünə görə haqlı idi. Yedigeylə görüşməyə gələn Ukubalanın qohumları təklif elədilər ki, onların yanına köçsünlər. Dedilər ki, çöldə sürülərin yanında dolanarsan. Yavaş-yavaş canın-başın düzələr, bir işin qulpundan yaparsan, naxıra ki, gedə bilərsən... Yedigey diləyiş elədi, amma razılaşmadı. Başa düşürdü ki, artıq yük olacaq. Arvadının yaxın qohumları gildə bir-iki gün qonaq qalmağa başqa məsələ... Sonra, işə yaramırsansa, kimin nəyinə lazımsan...

Belə olanda Ukubalayla qət elədilər baxtlarını sinəsinlər. Qərara gəldilər ki, versinlər özlərini demiryoluna. Deyirdilər Yedigeyə orda münasib bir iş tapılar – keşikçidən, gözetçidən olar, ya da yol keçidində şlaqbauma baxar. Hər halda müharibə əlilinə qayğı göstərməmiş olmazlar.

Elə bu ümidlə də yazda auldan getdilər. Cavandırlar, hələlik ayrı qayğıları yoxdur. İlk günləri müxtəlif stansiyalarda gecələdilər. Amma münasib bir iş tapa bilmədilər ki, bilmədilər. Mənzil məsələsində

vəziyyətləri daha da pis idi. Harda gəldi, orda qalırdılar, ruzularını da demiryolunda əllərinə keçən işdən çıxarırdılar. O vaxt Ukubalanın köməyi çox olurdu – həm cavandır, həm də sağlam, işin çoxunu o görürdü. Görkəmcə sağlam olan Yedigey, kişi kimi müxtəlif yükləmə və boşaltma işi götürürdü, əslində isə işi Ukubala görürdü.

Beləliklə, günlərin bir günü onlar yazın ortalarında böyük demiryol qovşağı olan Kumbel stansiyasına gəlib çıxdılar. Daş kömür boşaldırdılar. Kömür yüklü vagonları birbaşa ehtiyat yolla depo təsərrüfatının arxa həyətinə verirdilər. Burda kömürü əvvəlcə yerə tökdürdülər ki, platformanı mümkün qədər tez boşaltsınlar, sonra da əl arabasında daşıyıb yuxarı qaldırırlar, evdən də hündür qalanmış tiğin üstünə endirirdilər. İllik ehtiyat görülürdü, son dərəcə ağır iş idi. Çarə nədir, birtəhər dolanmalıydılar. Yedigey kömürü küreklə əl arabasına doldurur, Ukubala da arabanı taxtapuşlu yolla yuxarı qaldırıb boşaldır, təzədən aşağı enirdi. Yedigey arabanı təzədən doldurur, Ukubala qoşqu atı kimi, canını dişinə tutub, arvad işi olmayan bu ağır yüklə təzədən yuxarı dırmaşırdı. Günlər də get-gedə qızır, bürkülər başlanır, istidən və daş kömürün tozundan Yedigeyin əhvalı qarışır, ürəyi bulanırdı. Getdikcə gücdən düşdüyünü özü də hiss eləyirdi. Qınayan olmasaydı, yerdəki daş kömürün üstünə sərələnər, bir də ayağa durmazdı. Hər şeydən də çox Yedigeyə əzab verən o idi ki, onun görməli olduğu işi, qapqara tozdan boğula-boğula arvadı görürdü. Arvadının üzünə baxmağa xəcalət çəkirdi. Təpədən-dırnağa qapqara tozun içində idi, təkcə gözlərinin ağ, bir də dişləri ağarırdı. Özünü də tər aparırdı. Qapqara tozqarışıq tər boynuna, sinəsinə, kürəyinə axırdı. Əvvəlki sağlamlığı, gücü yerində olsaydı, heç buna yol verərdimi! Bu lənətə gəlmiş daş kömürün on vagonunu tokbaşına boşaldardı, teki arvadının bu zülmünü görməyeydi.

Onlar Yedigeyə müharibə əlili kimi münasib bir iş tapmaq ümidi ilə balıqçılıq aulu Cəngəldini tərk edəndə bir şeyi nəzərə almamışdılar ki, indi hər yer onun kimi müharibə əlliləri ilə doludur. Və onların hamısı onun kimi həyatını yenidən qurmalıdır. Hələ yaxşı ki, Yedigeyin əl-ayağı yerindəydi. O vaxt dəmir yollarında nə qədər şikəst – əlsiz-ayaqsız, qoltuq ağacıyla, protezlə, avara-sərgərdan gəzirdi. Ağzınacan dolu, üfunətli stansiya binasının bir küncünə sığınub uzun gecələri yola salanda Ukubala ürəyində Allahına min dəfə şükür eləyirdi ki, orı yanındadır, özünə də o qədər xəsarət dəyməyib ki, qorxulu

və ələcsiz olsun. Çünki stansiyalarda gördükləri onu dəhşətə gətirir, əzablar içində üzürdü. Əyinlərində köhnə şinel, cır-cındır içində arabacıqda, qoltuq ağacında, əlsiz-ayaqsız, kor, şil-küt olmuş yurdsuz-yuvasız bədbəxtlər bu stansiyada batıb, o stansiyadan çıxır, qatardan-qatara keçir, yeməxanalara və bufetlərə soxularaq kefli-kefli elə qışqırır, elə ağlayırdılar ki, adam sarsılırdı. Onları qarşıda nə gözləyirdi, onların heç bir şeylə əvəz olunmayacaq itkilərini nəylə əvəz etmək olardı? Elə təkcə buna görə ki, belə bir müsibət ondan yan keçib, axı keçməyə də bilərdi, əri kontuziyalı olsa da, şikəst qayıtmayıb. Ukubala bütün dünyanın ən ağır işini görməyə hazır idi. Elə buna görə də əldən-ayaqdan düşsə də, səbri tükənsə də, heç vaxt şikayətlənmir, təslim olmur, üzə vurmurdu.

Ancaq bu, Yedigeyin dərдинə dərman deyildi. Nəse eləməli, nə cür olur-olsun, yaşayışının səmtini qəti müəyyənləşdirməliydi. Öləncən sərgərdan gəzməyəcək ki! Buna görə də axır vaxtlar tez-tez ağına belə bir fikir gəlirdi: bəlkə Allaha təvəkkül eləyib özünü bir şəhərə vursun, sonrası da Allah kərimdir. Ax bircə sağalaydı, bu lənətə gəlmiş kontuziyadan xilas ola biləydi. Onda yenə də çalışıb-çapalamaq olardı, özünə gün ağlaya bilərdi. Şəhərdə başlarına nə desən gələ bilərdi, amma yavaş-yavaş yovuşub başqaları kimi şəhərli də ola bilərdilər, intəhası taleləri ayrı cür gətirdi, yaxşı deyiblər: sən saydığını say, gör fəlek nə sayır. Bu işə ayrı ad qoymaq olmazdı...

Onlar Kumbel stansiyasında deponun kömür yığılan heyətində bir vaqon kömürü tığa vurmaq üçün çalışıb tər tökdükləri günlərin birində bura dəvə üstündə bir qazax gəldi, görünür, çöldən öz iş-gücündən ötrü gəlmişdi. Hər halda görkəmindən belə çıxırdı. Gələn adam dəvəsini cıdarlayıb yaxındakı açıqlığa otlamağa buraxdı, özü isə hərdən dönüb nigarəncılıqla baxa-baxa, boş bir kisəni qoltuğuna vurub uzaqlaşdı.

– Ay qardaş, – deyə o, Yedigeyin yanından keçəndə ayaq saxladı, – sən Allah, gözün dəvədə olsun, uşaqlar dəyib-dolaşmasınlar, çox yava şəkərləri var – heyvana öcəşirlər, vururlar. Şuluqluq xətrinə cıdarını da açarlar... Ləngiməyəcəm, indicə qayıdıram.

– Get, get, baxaram, – deyə Yedigey onu arxayın elədi, əsgilə üz-gözünü sildi.

Tər də ki, peydəri axırdı. Yedigey onsuz da kömür tökülmüş yerdə əl arabasını doldururdu, işarəsi dəvəyə baxmaq ondan nə aparırdı, tək

stansiyanın dəcəlləri dəvəni tənəitməsinlər. Çünki bir dəfə onların hərəkətini görmüşdü – heyvanı hirsəndirib bir günə saldı ki, o da nərildəyənə-nərildəyənə tüpürür, uşaqları qabağına qatıb qovurdu. Onlara da kef üçün elə bu lazımdı, daş dövrünün ovçuları kimi heyvanı araya alıb bağırır, əllərinə keçən daş-kəsək, ağacla yazığı vururdular. Sahibi gəlib çıxana kimi yazıq dəvənin başına min oyun açırdılar...

Elə bu dəfə də haradansa bir dəstə cır-cındırlı uşaq tökülüşüb futbol oynamağa başladılar. Topu var güclərilə cıdarlanmış dəvənin üstünə vururdular. Dəvə ürküb çəkilir, onlar da topla dəvənin böyrünə ilişdirir, bir-birinin bəhsinə daha güclü, daha sərrast zərbə endirməyə çalışırdılar – hədəfi vuran elə sevinib tullanırdı ki, elə bil qol vurub...

– Bura bax ey, rədd olun burdan, əl çəkin heyvandan! – Yedigey küreyi qaldırıb onları hədələdi. – Rədd olun, əlim dəyməmiş!

Uşaqlar çəkildilər, dedilər ki, bəlkə dəvənin yiyəsidir, bir də ki, kömür fəhləsinin çox vahiməli görkəmi vardı, kim bilir, bəlkə də içib, onda əlindən qurtarmaq olmaz, ona görə də topu qova-qova uzaqlaşdı. Hardan biləydilər ki, qorxusuz-ürküsüz, istədikləri qədər dəvəni cımadıb özündən çıxara bilərlər, Yedigey ancaq onları qorxutmaq üçün küreklə hədələmişdi, əslində o vaxtkı halında uşaqların dalınca qaça bilərdimi?! Arabaya bir kürek kömür atınca onunku ona dəyirdi. Heç vaxt ağına gəlməzdi ki, zəiflik, xəstəlik və yararsızlıq bu dərəcədə rəzil və həqir bir şeymiş... Baş müdam hərələnirdi. Tər də bir tərəfdən... Heysiz-halsız, bu yandan da kömür tozu nəfəsin kəsir, sinəsi qara-qatı belgəmlə dolurdu. Ukubala çalışırdı ki, işin əsas hissəsini öz üstünə götürsün, tək Yedigey kənarda oturub bir az dincələ bilsin, əl arabasını özü yükləyib tığın üstünə qaldırırdı. Yedigey də arvadının bu əzabına dözə bilmir, yerindən qalxır, gicəllənə-gicəllənə təzədən işə başlayırdı...

Dəvəni tapşırıb gələn adam bir azdan çiyini yüklü qayıtdı. Yüknü yerbəyər eləyib yola çıxmağa hazırlaşanda, Yedigeyə yaxınlaşdı ki, onunla bir-iki kəlmə kəssin. Sözləri də tutdu. Bu elə həmin Boranlı rəzyezdindən olan Qazanqapın özüydü...

Onlar yerli çıxdılar. Qazanqap dedi ki, elə o özü də nesillikcə Aral sahili aullarındandır. Bu onları daha tez yaxınlaşdırdı.

O vaxt heç kimin ağına gəlmirdi ki, bu görüş Ukubala ilə Yedigeyin bütün gələcək ömür yolunu müəyyən edəcək. Qazanqap sadəcə olaraq onları inandırma bildi ki, elə onunla birlikdə Boranlıya

yollansınlar, orada yaşayıb-ışləsinlər. Adam var ki, elə ilk görüşdən özünə inam yarada bilir. Qazanqapda sən deyən elə bir şey də yox idi, əksinə, ondakı sadəlik göstərirdi ki, bu adam həyatın ağır koşməkeşlərindən keçib, müdrikləşib. Görkəmindən adica bir qazaxdı, paltarı da çox geyilməkdən soluxub bədənində münasib şəkildə əyninə oturmuşdu. Aşılımış keçi dərisindən şalvarı da boş yerə geyinməmişdi – dəvəyə minmək üçün münasib idi. Yaxşını yamandan seçən adama oxşayırdı, nisbətən təzə, qorunub-saxlanmış bayırlıq demiryol şapkası ona yaxşı yaraşırdı, uzun illərin nımdaşı, xrom çəkmələri də bir neçə yerdən çirşili sapla səliqə ilə yamanmışdı. Həm də onun köklü, işlək çöl adamı olduğu, qızmar günəşin və daimi küləklərin yandırıp qaraltdığı bərkimiş sifətindən və möhkəm damarlı əllərindən bilinirdi. Ağır iş vaxtından əvvəl qəddini əymişdi, çiyinləri sallana qalmışdı, özü ortaboy olsa da boğazı lap erkək qaz boğazı kimi uzanırdı. Çox qərribə gözləri vardı – qonur, hər şeyi anlayan, diqqətli, güləş, qıyılında dövrəsində şüa kimi qırıqlar uzanırdı.

O vaxt Qazanqapın qırxa yaxın yaşı vardı. Bəlkə də qısa vurulmuş cod bıqları, yığcam qonur saqqalı ona isti-soyuq görmüş kamil adam görkəmi verirdi. Amma hər şeydən çox etibar qazandıran onun ağıllı danışığı idi. Ukubalada da elə başdan bu adama hörmət yaranmışdı, nə deyirdisə hamısı yerinə düşürdü. Danışdıqları da əqlabətən sözlər idi. İndi ki, deyirdi, bu cür bəla üz verib – beyni sarsılıb – xəstəlik hələ canından çıxmayıb, niyə görə canına qəsd eləyəsən? Mən, deyirdi o saat hiss elədim ki, Yedigey, bu iş sənə zorla başa gəlir. Hələ canın belə iş üçün bərkiməyib. Güclə ayağını sürüyürsən. Hələlik sənə yüngül bir iş lazımdır. Açıq havada olsan, təzə süd içərsən... Məsələn, elə deyək bizim razyezdde yol işində işləmək üçün adama böyük ehtiyacımız var. Razyezdin yeni rəisi hər dəfə danışib-deyinir ki, sən buranı köhnə sakinisən, danış, bizə lazım adamları çək bura. Belə adamı hardan tapasan? Hamı davada. Qayıdanlar üçünə başqa yerlərdə də iş-güc boş cləyir. Düzünə qalsa, bizim yerlər bir elə yer deyil. Güzəranımız ağırdı, Sarı-Özəkdəyik, kimsəsiz, susuz yerlərdir. Suyu çənlerde heftəlik getirirlər. Olur ki, vaxtında getirib çatdırı bilmirlər. Belə şeylər də olur. Onda görə suyu gedib çöldəki uzaq quyulardan tuluqlarda gətirəsən, səhər yollanıb, ancaq axşam qayıda bilərsən. Amma hər necə olsa, deyirdi, avara-sərgərdan gəzməkdənsə, oldən-ayaqdan uzaq da olsa Sarı-Özəkdə yaşamaq daha yaxşıdır. Pis-yaxşı

damınız olacaq, daimi işiniz olacaq, göstərərik, nə eləmək, necə eləmək lazım olduğunu öyrədərək, yavaş-yavaş həyət-baca düzəldərsiz – baxır işini necə tutacaqsan. İkilikdə, deyirdi, dolanmaq üçün bəs deyən qədər qazana bilərsiz. O vaxtacan cana gələrsən, sonrası öz işindi, gördün ki, darıxırsız – gedib bir ayrı yerdə daha yaxşı iş taparsız... Bax, o belə-belə sözlər deyirdi. Yedigey xeyli fikirləşəndən sonra razılıq verdi. Elə bu razılıqdan sonra da Qazanqapla birlikdə Sarı-Özəyin Boranlı razyezdinə yol aldılar, çünki o günlərdə Yedigeylə Ukubalanın yır-yığına bir elə vaxt lazım deyildi. Şey-şüylərini yığıb yola düzəldilər. O vaxt onlarçün fərqi yoxdu – dedilər ki, bir bu yolda da baxtımızı sınayaq. Sonradan da məlum oldu ki, bu elə onların taleyi imiş...

Kumbəldən Sarı-Özəklə Boranlıya gedən bu yol Yedigeyin ömürlük yadında qaldı. Əvvəlcə demiryol boyunca gedirdilər, sonra yavaş-yavaş çölləmə gedib aralandılar. Qazanqap başa saldı ki, kəsə gətməklə yolu on kilometr qısaltdılar, belə ki, bu yerədən başlamış demiryol böyük Takır dərəsi boyunca dövrə vururdu – nə vaxtsa bu yerdə duzlu göl olub, sonra quruyub. Elə bu günün özünə kimi yerin təkindən Takırda duz üzə çıxır. Hər yazda duzlu düzənlik cana gəlir – çamırlanıb yumşalır, keçilməz olur, yay qabağı duz ağ qaysaq bağlayır, günü-gündən bərkiyib lap daşa dönür, ta gələn yazə kimi. Vaxtilə buraların böyük duzlu göl olduğunu Qazanqap Sarı-Özəkdə geoloq işləyən Yelizarovun dilindən eşidib danışırı. Sonralar Yedigey özü onunla möhkəm dost oldu. Ağıllı adam idi.

O vaxt hələ Boranlı kimi tanınmamış, Yedigey, təsadüfən öz yerlisi olan demiryol işçisi Qazanqapa etibar eləyib, Aral qazaxı, cəbhədə yaralanmış, həyatda hələ öz yerini tapa bilməmiş bir adam kimi arvadıyla bir yerdə ona qoşularaq bir iş, bir məskən tapmaq niyyətilə naməlum Boranlı razyezdinə gedəndə güman da eləməzdi ki, ömürlük orda qalacaq. Yazda az müddət göyərək sovuşan ucsuz-bucaqsız intəhasız Sarı-Özək, Yedigeyin aqlını başından almışdı. Aral dənizinin də ətrafında çöl, düzən çoxdur, elə bircə Üst-urt yaylasını desən bəsdir, ancaq belə boş çöllüyü ömründə birinci dəfə görürdü. Beləliklə, Yedigey sonradan başa düşdü ki, ancaq o adamlar bu sükunətli Sarı-Özəklə təkbətək dayanıb tab gətirə bilər ki, bu düzənliklərin genişliyini öz ruhunda tapmağa nail olsun. Doğrudur, Sarı-Özək çox böyükdür, amma canlı insan fikri onu da hətə eləməyə qadirdir.

Yelizarov müdrik adam idi. Başqalarının dumanlı şəkildə təxmin elədiyi şeyləri izah edəməyi bacarırdı.

Kim bilir, qabaqda dəvəni yedəkləyib inamla addımlayan Qazanqap olmasaydı, Yedigeylə, Ukubala Sarı-Özeyin dərinliklərinə getdikcə, özlərini necə hiss edərdilər. Yedigey isə müxtəlif şeylər yüklənmiş dəvənin üstündə gedirdi. Əslində gerek dəvəyə o yox, Ukubala mi-nəydi. Amma Qazanqap, xüsusilə Ukubalanın özü onu dilə tutub demək olar ki, zorla dəvəyə mindirdilər: "Biz günrahlı adamlarıq, sən hələ özünü gözləməlisən, inad eləyib, bizi ləngitmə, yolumuz uzundur..." Dəvə hələ cavandı, ağır yük üçün yetkinləşməmişdi, ona görə də ikisi piyada gedirdi, biri də dəvənin üstə. Birçə Yedigeyin indiki Qaranərinə hər üçü rahatca minə bilirdi, özü də löhrəm yerləşə daha tez – üç saat yarım-dörd saata mənzilə çatı bilərdilər. Onlarsa o vaxt Boranlıya ancaq gecədən xeyli keçmiş çatı bildilər.

Amma bir tərəfdən başlarını söhbətə qatıb yola nərdivan qoyduqları üçün, bir də ki, beləd olmadıqları yerlərə baxa-baxa getdikləri üçün yolun uzunluğu hiss olunmadı. Qazanqap yolunu buranın gün-güzəranından, bura necə düşdüyündən, Sarı-Özek yerlərindən, dəmir-yoluna gəlməyindən danışdı. Sinni də elə sən deyən çox deyilmiş, otuz altının içindəymiş. Nəsillikcə Aral qazaxlarındandı. Onun aulu Beşağacın sahil boyunca Cəngəldidən otuz kilometrlik arası olar.

Qazanqap oradan lap çoxdan çıxmış olsa da, o vaxtdan bir dəfə də olsun doğma Beşağaca gedə bilməmişdi. Bunun da öz səbəbi vardı. Sən demə, onun atasını qolçomaqları bir sinif kimi ləğv eləyəndə sürgün eləyibləmiş, o da yoldaca rəhmətə gedib, sürgündən qayıdanbaş, məlum olub ki, heç qolçomaq-zad deyilmiş, tamam haqsız olaraq əyintiyyə düşüb: düzünə qalsa, onun kimi ortabab təsərrüfatçılara səh-vən çox amansızlıq eləmişdilər. Qərarı ləğv eləsələr də çox gec olub. Ailəsi, qardaşları, bacıları hərsi bir səmtə dağılışıblar ki, gözdən iraq olsunlar. O vaxtdan elə bil daş olub suya batıblar. O vaxt yeniyetmə olan Qazanqapı, xüsusi canfəşanlıq eləyən fəallar məcbur eləyirmişlər ki, qalxıb icalada atasını işə eləsin, camaat qabağında desin ki, bu xətti böyük ruh yüksəkliyi ilə beyənir, guya atası yad ünsür kimi haqlı ceza-lanıb. Buna görə də belə atadan imtina eləyir, atası kimi sinfi düş-mənlərə yer üzündə yer yoxdur, belələri hər yerdə məhv edilməlidir.

Qazanqap bu rüsvayçılıqdan canını qurtarmaq üçün baş götürüb getməyə məcbur olub. Altı ili sərasər Bətpək-Dalada işləyib –

Səmərqənd yaxınlığındakı quru torpaqlarda... Əsrlərlə insan əli dəy-məmiş bu torpaqları o vaxt pambıq əkini üçün yararlı hala salırdılar. Adama həddən çox ehtiyac vardı. Baraklarda yaşayırdı, kanal çəkirdilər. O da yer qazdı, traktorçu oldu, briqadir qoyuldu, zərbəci əməyinə görə fəxri fərmanla təltif edildi... Elə orda da evləndi. O vaxt bu quru yer-lərə adam axışıb gəlirdi, qazanc üçün. Xivə tərəfdən olan Qaraqalpaq qızı Biki də qardaşının ailəsi ilə Bətpək-Dalada işləməyə gəlmişdi. Belə çıxdı ki, qismətmiş bu görüşmək. Evləndilər və belə qərara gəldilər ki, Qazanqapın yurduna, Aral sahilinə, doğma adamlarının yanına, öz torpaqlarına qayıtsınlar. Amma demə hər şeyi axıracan əməlli-başlı ölçüb-biçməyibmişlər. Çox getdilər, qatardan düşüb, qatara mindilər, minikləri də "maksimka"lar oldu¹.

Kumbəldə bir dəfə də qatarlarını dəyişməliydilər, Qazanqap təsa-düfən Araldan olan öz yerlilərinə rast gəldi, söhbətdən belə məlum oldu ki, Beşağaca getmələri məsləhət deyil. Sən demə, orda yenə də iş başında elə o əyintiyyə yol verən həmmən adamlardır. Belə olan surət-də Qazanqap öz aullarına getmək fikrindən daşındı. Ona görə yox ki, nədənsə ehtiyat eləyirdi. Ehtiyatı-zadı yox idi, indi əlində lap Özbəkistanın özündən fəxri fərmanı vardı. Ona görə ki, vaxtilə onu elə salıb gülən adamları görmək istəmirdi. Hələlik at oynadan onlardır, bütün bu olub-keçmişlərdən sonra, o necə eləyə bilərdi ki, aralarında heç bir şey olmaybmış kimi onlara salam verib, əleyk əlsin! Qazanqap bu olanları yada salmağı sevmir, başa da düşmürdü ki, onun özündən başqa bunları hamı çoxdan unudub. Sarı-Özeyə gəldikləri uzun illər ərzində cəmi ikicə dəfə hiss elətdirmişdi ki, heç nəyi yaddan çıxart-mayıb. Birində oğlu onu yaman dilxor eləmişdi, o biri dəfə isə Yedi-geyin yersiz zərəfatından incimişdi.

Sabitcan bir dəfə yenə evə gələndə hamılıqla, oturub çay içirdilər, söhbət eləyir, şəhər yeniliklərinə qulaq asırdılar. Sözarası, Sabitcan rixşəndlə gülərək dedi ki, kollektivləşmə dövründə Sinsizyana qaçan qazaxlar və qırğızlar təzədən geri qayıdırlar. Çin onları kommunalarda yaman sıxışdırıb – evlərində yeməyi qadağan eləyiblər, gündə üç dəfə, özü də ancaq ümumi tiyanda yeməliymişlər – mənə yeyəndən pəpə yeyənə kimi hamı qaşığı əlində növbəyə dayanırmış. Çinlilər onları elə günə sahib ki, hamısı var-yoxunu atıb geriye qaçır, elə bil

¹ Sənişin daşımaq üçün uyğunlaşdırılmış yük qatarı.

başlarına qaynar su əndəriblər... Ayaq öpməyə razıdılar, tək geri qayıtmağa icazə versinlər.

– Burda öyünməli nə var ki? – deyə Qazanqap qaraldı, hirsindən dodaqları səyridi. Çox nadir hallarda belə vəziyyətə düşərdi, amma yenə də oğlu ilə bu cür hirsli danışmazdı, çünki dini-imanıydı, heç nəyini əsirgəməzdi, inanırdı ki, o da adam olub, adam içinə çıxacaq – sən axı buna niyə gülürsən? – Boğuc bir səsle əlavə etdi, cini başına vurduğundan daha da gərginləşirdi. – Axı bu, insan zəlalətidir.

– Bəs necə danışmalıyam? Əcəb işdir! – deyə Sabitcan etirazını bildirdi. – Necə var, elə də danışsın.

Atası dinmədi, çay piyaləsini kənara çəkib susdu, amma onun bu sükutunda dözülməz bir zəhm vardı.

– Bir də ki, axı kimdən inciyəsən? – Sabitcan təəccüblə çiyini çəkib deyindi. – Başa düşmürəm, bir də tokrar ələyirəm, kimdən inciyəsən? Zəmandan? Zəman olə gələn şey deyil. Dövlətdən? Buna da haqqımız yoxdur.

– Bilirsən, Sabitcan, mənim işim mənə görə olan işdir, yəni əlimdən gələn... Ayrı məsələlərə baş qoşmuram. Bir şeyi yadında saxla, oğlum, elə bilirdim, öz ağlımla bunu qanımisan, amma görürəm yox, yaddan çıxarma ki, tək Allahdan narazılıq ola bilməz – əgər ölüm verirsə, deməli, ömür başa çatıb, adam doğulub ki, vaxtı çatanda da ölsün – yerdə qalan nə varsa, hamısına cavabdehlik lazımdır. – Qazanqap yerindən dik durdu, heç kimə baxmadan, əsəbi halda, sükut içində evdən çıxıb, harasa getdi.

Bir dəfə isə, Kumbeldən gəldikdən çox-çox sonradan, Boranlıda artıq kök atıb bərkimişdilər. Uşaqlar dünyaya gəlib böyümüşdü, bir yaz günü şər vaxtı mat-qaranı ağıla ötürəndə Yedigey artıb törəmiş qoyun-quzuya baxıb zarafatla dedi:

– Yaman yağlanıb-tüklənmişik, Qazanəke, qorx ki, təzədən qol-comaq kimi ləğv eləməsinlər!..

– Yava-yava zəvzəkləmə!

– Əşi, yeni zarafat da eləmək olmaz?!

– Belə şeyle zarafat olmaz.

– Boşla görək, Qazanəke, üstündən yüz il keçib...

– İş də elə bundadır. Var alsalar ölməzsən, dözərsən, amma varlığını tapdalasalar, düzəlməyəcək...

Amma o gün ki, Sarı-Özəklə Boranlıya yol almışdılar, belə söhbətlərə hələ çox qalırdı. Hələ heç kim də bilmirdi ki, onların Boranlı

razyezdinə gəlişi nəylə və necə nəticələnəcək, burada nə qədər bənd ala biləcəklər, kök ata biləcəklərmi, ya yenə də baş alıb bu yer sənin, o yer mənim dünyanı gəzəcəklər... Söhbət adicə gün-güzərandan gedirdi. Yedigey sözgəlişi maraqlandı ki, nə əcəb onu əsgər aparmayıblar, bir xəstəliyə-zadə görə olmayıb ki?

– Şükür Allaha, salamatam, – deyə Qazanqap cavab verdi. – Xəstəliyim-filanım olmayıb, gümanımca başqalarından pis vuruşmazdım. Məsələ başqa cür oldu...

Qazanqap Beşağaca getmək fikrindən daşınandan sonra onlar bir müddət Kumbeldə küllənməli oldular, çarə nə idi, hara getsinlər? Bir də o boyda yol basıb Quru çölə qayıtmayacaqdılar ki! Qalmalı olsaydılar elə qalardılar da! Arala qayıtmaq fikrindən də vaz keçmişdilər. Bəxtlərindən stansiyanın rəisi xeyirxah adammış, o fəqirləri görüb sorğu-suala tutur, hardan gəldiklərini, nə işlə məşğul olmaq niyyətində olduqlarını öyrənir, elə o gün də Qazanqapla Bikenə yolüstü bir yük qatarına oturdub Boranlıya yola salır. Deyir ki, orda adama ehtiyac var, hər ikinizə iş tapılar. Razyezd rəisinin üstünə məktub yazır. Səhv də eləməmişdi. Bu yerlərin ağır zəhmətinin yanında Quru çöl toya gətirməli idi – heç olmasa orda gözün adam görürdü, iş də qaynayıb-daşırdı. Sarı-Özəyin susuz çölləri nə qədər qorxulu görünə də yavaş-yavaş öyrəşdilər, çəmini tapıb güzəranlarını qurdular. Pis-yaxşı öz əli, öz başı... Adları bölmə demiryol fəhləsi olsa da, ancaq razyezddə tələb olan bütün işləri görməliydilər. Qazanqapla onun cavan arvadı Bikenin birgə həyatı Sarı-Özəyin bu kimsəsiz Boranlı razyezdində belə başladı. Düzdür, bir-iki dəfə fikirlərindən keçmişdi ki, bir az puldan-paradan düzəldib başqa bir yerə – stansiya, ya da şəhərə yaxın bir yerə köçsünlər, ancaq özlərini yığışdıranaq müharibə başlamışdı. Boranlıdan eşelonların ağı açıldı – şərqdən qərbə əsgər, qərbdən şərqə köçürülənlər... Qərbə taxıl, şərqə – yaralı. Dövrənin necə dəyişdiyi Boranlı kimi əldən-ayaqdan uzaq yerdə də bütün kəskinliyi ilə hiss olunurdu...

Bir-birinə dirənmiş parovozlar bar-bar bağırır, semaforun açılmasını tələb ələyir, qarşidan gələnler də səsde onlardan geri qalmırdılar... Şpallar ağırlığa dözmür, ardı-arası kəsilməyən ağır yüklü qatarların təzyiqinə tab gətirməyib əyilir, əzilir, vaxtından əvvəl sıradan çıxırdı. Rəlsin birini dəyişib təzələməmiş, yolun bir ayrı yerindən başqa təmir işi çıxırdı...

Elə bil dünyanın axırı idi; gecə-gündüz, həftələrlə, aylarla sonra da illərlə dolu eşelon üz tutmuşdu cəbhəyə... Hamısını da qərbə – bu

qədər qoşunu hardan yığırdılar, aparırdılar o yere ki, iki quruluş toqquşub ölüm-dirim savaşına çıxmışdı...

Bir azdan Qazanqapın da növbəsi çatdı. Dedilər ki, cəbhəyə getməlisən. Kumbeldən çağırış vərəqəsi göndərdilər ki, toplanış məntəqəsində olmalısən. Razyezdin rəisi daş atıb başını tutdu – yaxşı yol işçisini aparırdılar, onsuz da Boranlıda iki cüt, bir tək adam vardı. Əfsus, əlindən nə gəlirdi, onu eşidən kimiydi, kimə nə var ki, razyezddə vəziyyət necədir... Kimə nə var ki, parovozlar semafor qabağında barbar bağırır... Ağzını açıb bir kəlmə desən ki, əlavə bir ehtiyat yol da lazımdır, gülərlər. Kim bu haydadır – düşmən Moskvaya girmək istəyir.

Müharibənin ilk qışı kəndarı kəsirmişdi – elə bil qış tələsir, özünü boran, çiskin, ayaz gətirirdi. Gecə başlayan qar səhərəcən yağmışdı – əvvəlcə tək-tək, seyrək, dalısı da quşbaşı... Sarı-Özəyin dibi sükunəti içində düzü-dünyanı ağzına alaraq, dərələrə, təpələrə, çalaçuxura örtük çəkib yağır, hər yeri göylərin bakirəliyindən cəmmiş bəyazlığa bürüyürdü. Elə o saat da Sarı-Özək küləyi özünü tərpedib hələ yatıb-yapıxmamış qarın üstüylə yüngülcə əsməyə başladı. Bu hələ ilk sınaq küləyi idi. Sonra bu külək çovğun oləcək, qasırğa qoparacaq, boranlayıb qarı sovuracaqdı. Bəs onda gicgah damarı kimi böyük sarı düzlərin özəyindən keçən nazik demiryol xəttinin vəziyyəti necə olacaqdı? Damar vururdu – gedirdilər qatarlar, gedirdilər elədən-belə, belədən-elə...

Həmin şəhəri Qazanqap cəbhəyə yola düşdü. Özü də tək gedirdi. Ötürən də yox idi. Onlar evdən çıxanda Biko dayanıb dedi ki, qara baxa bilmir, başı hərələnir. Qazanqap belənmiş uşağı tezəcə onun əlinədən aldı. O vaxt Ayzadə təzəcə doğulmuşdu. Onlar yollandılar, bəlkə də bu sonuncu dəfəydi ki, qar üstündə yanaşı iz salırdılar. Əslində arvad onu yola salmırdı, əksinə, o, yolüstü bir yük qatarına minib Kumbelə yollanmazdan arvadını yolçevirən köşkün yanına qədər ötürmək istəyirdi. İndi Biko yolçevirən vəzifəsində ərini əvəz oləcəkdi. Onlar elə burda da vidalaşdılar. Nə söz-söhbətləri vardı, hamısını hələ gecədən danışmışdılar. Parovoz dayanmışdı. Maşinist Qazanqapı yanına çağırır, tələsdirirdi. Qazanqap onun yanına qalxan kimi, parovoz uzun bir fit verib sürətini artırdı, ərinin çəkmələrini geyinib, baş-gözünü şalla sarıyıb belini kəmərlə çəkmiş, bir əlində yol bayrağı, bir əlində də uşaq tutan Bikenin açdığı yolla ötüb keçdi. Son dəfə bir-birlərinə əl elədilər... Sifət, baxışlar, əllər, semaforun işıqları ötüb daldı...

Qatar isə sürətini artırır, bəyaz rəya kimi sessiz yaxınlaşıb, sessiz uzaqlaşan Sarı-Özək çöllərinin süd örtüyünə səs salaraq gurultu-nəriltilə ötüb keçirdi. Parovoza dolan külək ocaqdan yanan kömürün tünd iyinə qarışaraq çöllərin təpəzə qarının pak ətrini gətirirdi... Qazanqap çalışırdı ki, Sarı-Özək çöllərinin bu qış ətrini ciyərlərinə mümkün qədər bol-bol çəksin və birdən başa düşdü ki, daha bu çöl onun üçün yad deyil.

Kumbeldə səfərbərliyə alınanları yola salırdılar. Hamını sıralara düzüb, adbaad çağırır, vaqonlara bölürdülər. Bax elə burda da qərribə bir əhvalat baş verdi. Qazanqap sıraya durub öz vaqonuna tərəf gedəndə hərbi komissarlığın işçilərindən biri özünü ona yetirdi.

– Həsənbəyov Qazanqap! Burda Həsənbəyov kimdir? Sıradan çıx! Ardımca gəl!

Necə demişdilər, Qazanqap o cür də elədi.

– Mənəm Həsənbəyov!

– Sənədlərini ver!.. Düzdür. Özüdür ki, var. Gəl ardımca!

Və onlar geriye, səfərbərlik yerləşən stansiyaya qayıtdılar. Həmin adam ona dedi:

– Bilirsən nə var, Həsənbəyov, qayıt get evinə, hardan gəlmişən düz ora. Başa düşdün?

– Başa düşdüm, – deyərək Qazanqap cavab verdisə də, əslində heç nə başa düşməmişdi.

– Hə, di onda yeri! Buralarda əl-ayağa dolaşma. Sən azadsan.

Qazanqap yola düşən və yola salan camaatın səs-küyü içində tamam çəşmə qalmışdı. Əvvəlcə işin belə dəyişməsinə sevindi də, ancaq birdən beynindən keçən ani bir fikirdən bədəninə dözülməz bir qızıqma basdı. Deməli, belə! O, qapının qabağını tıxayan adamları itələyə-itələyə səfərbərlik rəisinin qapısına tərəf soxuldu.

Rəisin otağına girmək istəyənlər onun üstünə qışqırdılar:

– Hara, hara soxulursan?

– Mənim vacib işim var! Eşelon gəlir, vacib işdir! – deyərək adamları yarıb özünü içəri soxdu.

Otaq papiros tüstüsündən gömgöy duman içində idi. Adamların aralığı aldığı, çıxırmaqdan səsi tutulmuş rəis kağız-kuğuz və telefon aparatlarıyla dolu olan stolun dalında oturmuşdu. Qazanqap ona tərəf cumanda, kişi sir-sifətini turşudub başını qaldırdı:

– Nə deyirsən, nə məsələdir?

– Mən etiraz eləyirəm!
– Nəyə etiraz eləyirsen?
– Mənim atama bəraət qazandırlar, nahaqdan əyintiye düşmüş adam kimi. O, qolçomaq olmayıb! Öz kağız-kuğuzlarınızı yaxşı yoxlayın. O, ortabab kimi bəraət alıb.

– Bir dayan görüm! Axı, nə istəyirsen?
– Əgər mənə bu səbəbə görə saxlamısınızsa, bu, düzgün deyil!
– Ay kişi, cəfəng-cəfəng danışma. Qolçomaq, ortabab – indi bu kimin danzınadı! Hardan gəlmisən? Kimsən?

– Həsənbəyov, Boranlı razyezdindənəm.

Rəis siyahılara baxdı.

– Bunu bayaqdan desənə! Zəhləmizi tökürsən ki, ortabab belə gəldi, qolçomaq elə getdi, yoxsulu da lap belə-belə olsun! Al bu da sənənin imtiyaz kağızın! Düz çağırmaıblar. Şəxsən Stalin yoldaşın öz əmri var – demiryolçulara toxunulmasın. Hər kəs öz yerində qalır. Buralarda əl-ayağa dolaşma, yeri gət birbaşə öz razyezdine, iş gör...

Gün batanda onlar Boranlıya çatmaqdaydılar. İndi onlar yenə də demiryoluna yaxınlaşırdılar, o tərəfə-bu tərəfə yol alan qatarların fit səsi eşidilirdi, qatarların növünü də seçmək olurdu. Uzaqdan, çöllüyün ortasından onlar oyunaq kimi görünürdülər. Arxa tərəfdən batan günəş yavaş-yavaş sönmür, söndükcə də tərtemiz dərələri kölgələyir, təpələri işıqlandırır. Beləcə, hiss olunmadan toran qarışır, havanı göyümtül qaranlıq və hələ də qışın nəmişliyini saxlamış soyuq yaz torpağının etriylə doldururdu.

– Bax, bu da bizim Boranlı – deyə Qazanqap dəvənin üstündə gedən Yedigeyə və yanınca yeriyən Ukubalaya tərəf dönüb əlilə işarə verdi. – Daha az qalıb, Allah qoysa, tezliklə çatırıq. Dincələrsiz.

Qarşıdakı demiryolunun azacıq burulduğu meydan kimi boş bir yerdə bir neçə ev görünürdü, ehtiyat yolda dayanan qatar semaforun açılmasını gözləyirdi. Ondan o yana hər iki tərəfdən bomboş düzlər, yastı təpələr – səssiz-ünsüz, ölçülüb-biçilməmiş düzənliklər, çöllüklər...

Yedigeyin ürəyi düşdü – öz sahil düzlərinin sakini olsa da, Aralın boş səhralarına alışmış olsa da, belə şey gözləməirdi. Sahilində boy atdığı dəyişkən mavi denizdən susuz-dənizsiz ölü bir yerə! Belə yerdə yaşamaq olarmı?

Yedigeylə yanaşı gedən Ukubala əlini onun ayağına toxundurdu, bir qədər beləcə gedib, əlini götürmədi. Yedigey onu başa düşdü. “Eybi yoxdur, – deyirdi Ukubala, – tək sən sağal. Sonrasına baxırıq...”

Onlar mənzil başına çatdılar, o mənzil ki, sonradan məlum olduğu kimi, uzun ömür-gün sürdülər, – qalan bütün ömürlərini keçirməli oldular.

Gün tezliklə batdı, artıq qaranlıqda, Sarı-Özək göylərində sayı-hesabı olmayan ulduzlar apaydın görünəndə onlar da Boranlıya çatdılar.

Bir neçə gün Qazanqapgildə qaldılar. Sonra ayrıldılar. O vaxt yol fəhlələri üçün ayrılmış barakda onlara bir otaq verdilər, təzə yerdəki həyatları elə burdan başladı.

Bu kimsəsiz Sarı-Özəkdə, xüsusilə də təzə vaxtlarda qatlaşdığı əziyyətə baxmayaraq, Yedigeyə iki şey mənfəətli oldu – hava, bir də dəvə südü. Havada elə bil özəli saflıq vardı ki, bu qədər pak, başqa bir yer çətin tapılırdı... Süd məsələsini Qazanqap düzəltdi, iki sağmal dəvəsindən birini ona vermişdi.

– Biz arvadla məsləhətləşib, götür-qoy elədik, – dedi – bizə süd bəs eləyir, siz də bizim o Ağca mayanı özünüzcün sağın. Bu dəvə hələ cavandır, cəmi ikicə qarın doğub. Özünüz qulluq eləyin, bəhəri də sizin. Amma gözünüz köşəkdə olsun, qoymayın acından üzülsün. O sizindir, arvadla məsləhətimiz belə olub, onu verdim sənə. Yedigey, damazlıq üçün verirəm. Yaxşı baxarsan, artıb sürü olar. Birdən köçüb getmək istəsəniz – satarsan, puldan-paradan düzəldərsən.

Ağcanın balası cəmi həftə yarım əvvəl doğulmuş qarabaşlı, bap-balaca qaramtıl qoşa donqarlı bir köşəkdir. Çox təsirli gözləri vardı. Hər dəfə anasının yanında qaça-qaça atılıb-düşərək oynaqalayanda, balaca ağılda tək qalan vaxtlar insan səsinə bənzəyən səslə yazıq-yazıq mələyəndə çox məzəli olurdu. Kimin ağlına gələrdi ki, gələcəkdə bu köşək böyüyüb Boranlının məşhur Qaranəri olacaq. O Qaranər ki, öz yorulmaq bilməyən qüdrəti ilə ətraf mahalda ad qazanacaq. Bu nərlə bağlı Boranlı Yedigeyin həyatında çox hadisələr baş verəcək. Amma o vaxt südəmə köşəyə daimi qayğı lazımdı. Yedigey ona yamanca bağlanmışdı. Olub-qalan boş vaxtlarını onunla əlləşirdi. Qış gələndə Qaranər xeyli böyüyüb boy atdı, soyuqlar düşəndə ona qarnının altında düymələnən isti canlıq tikdilər. Bu canlıqda o lap gülməli

görünürdü, – ancaq başı, boynu, ayaqları, bir də iki donqarı bayırda qalırdı. Bütün qışı canlılığı çıxartmadılar. Gecəni–gündüzü çöldə açıq havada gəzib dolanırdı.

O ili qışın girecəyində Yedigey hiss elədi ki, yavaş-yavaş gücə dolur. Hətta baş hərhlənməsinin nə vaxt çəkildiyini belə hiss etməmişdi. Tədricən qulaqlarındakı uğultu da azalmağa başladı, daha iş vaxtında onu həmişəki kimi tərs basmırdı. Qışın oğlan çağında işə yolları qardan təmizləmək üçün o da hamı ilə bərabər köməyə getdi. Sonralar o qədər bərkidi ki, gəl görsən, axı cavan idi, elə özü də binədən zorlu adam idi, bir az əvvəl keçirdiyi ağır, ayağını güclə sürüdüüyü günlər unudulmuşdu. Sarısaqqal həkimin dedikləri düz çıxdı.

Kefinin duru olan vaxtlarında köşəyi oxşayır, boynunu qucaqlayıb zarafatyana deyirdi:

– Biz, deyəsən, süd qardaşı kimi bir şeyik. Maşallah. Ağcanın südündən gör necə böyümüsən, mənə də, deyəsən, kontuziyadan canım qurtarıb. Allah ələsin, bir dəfəlik olsun. Fərquimiz ondadır ki, sən bir başa əmçəkəndən əmirsən, mənə sağib şubat düzəldirəm...

Uzun illər keçəndən sonra, artıq Boranlı Qaranərin şöhrəti aləmə car olanda Sarı-Özəyə bir neçə adam gəldi ki, onun fotosunu çəksin, bu zaman müharibə unudulub getmişdi, uşaqlar oxuyurdu, artıq razıyeddə su nasosu qurğusu qoyulmuşdu, bununla da su qıtlığı problemi həll olunmuşdu. Yedigey işə üstü domir taxtapuşlu ev tikdirmişdi, bir sözlə, bu qədər əzab-əziyyətdən, sərgərdanlıqdan sonra axır ki, həyat yoluna düşüb davam elədiyi vaxt bir elə söhbət oldu ki, bu söhbət sonralar uzun müddət Yedigeyin yadından çıxmıdı.

Fotomüxbirlərin gəlişi, – onlar özlərini belə təqdim etmişdilər, – əlbəttə yeganə hadisə deməsək də, Boranlının tarixində nadir hadisəydi. Diribaş, söhbətəil fotomüxbirlər üç nəfərdirlər, bollu da vəd verdilər – deyirdilər, gelişimizdə məqsəd odur ki, Boranlı Qaranərin şəkli bütün qəzet və jurnallarda çap olunsun. Öz sahibi ilə birlikdə Qaranərin ətrafındakı səs-küy, vurnuxına dəvənin o qədər də xoşuna gəlmirdi, o hirsələnib nərildəyir, dişlərini qıcıdır, başını dartıb qaldırırdı ki, əl çatmasın, onu rahat buraxsınlar. Gələnələr hey Yedigeydən xahiş etməli olurdular ki, dəvəni sakitləşdirsən, onu gah bu, gah da o biri tərəfə döndərsən. Yedigey də hər dəfə, uşaqları, arvadları, lap Qazanqapın özünü də çağırırdı ki, bir yerdə şəkllərini çəkərsinlər, özlüyündə deyirdi ki, belə olsa yaxşıdır. Fotomüxbirlər buna məmnuniyyətlə

razılıq verir, cürbəcür aparatlarla çaqqaçaq çəkirdilər. Əsas nömrə uşaqların hamısının birdən Boranlı Qaranərə mindirildiyi məqam idi – ikisi boynunda oturmuşdu, beşi də belində, tən ortada da Yedigey özü yerləşmişdi – yəni ki, baxın, görün dəvədə nə güc var! Uşaqların səs-küyünün, sevincinin həddi-hüdudu yox idi! Lap axırda fotomüxbirlər boyunlarına aldılar ki, Qaranəri adamsız, təkçə çəkmək onlara daha vacibdir. Gözümüz üstə, nə söz ola bilər!

Hə, bax onda aparatlar Qaranərə tuşlandı, nə tuşlandı, böyürdən, qabaqdan, yaxından, uzaqdan, necə bacardılarsa, o cür də çəkərdilər, sonra da Yedigeyin və Qazanqapın köməyi ilə ölçülər götürdülər – boynunun kökündən aşağı hündürlüyünü ölçdülər, döşünün enini, gövdəsinin uzunluğunu ölçdülər və yazdıqca da heyətləndilər:

– Əla bakteriyandır! Bax, genlər özünü burda göstərib! Klassik bakterial cinsdir! Sən bir döşün eninə bax! Eksteryərə bax!

Əlbəttə, Qaranər haqqında belə sözlər eşitmək Yedigey üçün xoş idi, amma bəzi sözlərin mənasını başa düşmədiyi üçün soruşmalı oldu, məsələn, “bakteriyan”. Sən demə, elm aləmində qoşa donqar qədim dəvə cinsi belə adlanırmış.

– Deməli, bu bakteriyandır?

– Saf cinsdir, almaz kimi.

– Bəs bu ölçülər nəyinizə lazım idi ki, götürdünüz?

– Elmi məqsədlər üçün.

Qəzet və jurnal əhvalatında gələnələr, əlbəttə, özlərini mazamata mindirmək üçün boranlıların gözüne kül üfürmüşdülər, amma yarım ildən sonra xüsusi bağlama ilə zootexnika fakültəsi üçün dəvəçilik üzrə yazılmış dərslik kitabı göndərdilər, kitabın üz qabığının bəzəyi klassik bakteriya – Boranlı Qaranər idi. Bir xeyli şəkil də göndərmişdilər, içində rənglisi də vardı. Elə bu fotolaraca baxanda bilmək olardı ki, o vaxtlar xoşbəxt, fərvan günlərmiş. Müharibədən sonrakı illərin çətinlikləri sovuşub getmişdi, uşaqlar da hələ balacaydı, böyüklər sağ-salamat, qocalar da hələ dağlar dalında...

Həmin gün Yedigey qonaqların adına qoyun kəşdi, boranlıları da dəvət eləyib gözəl bir məclis qurdu. Şubat, ara, yemək-icmək doluydu. O vaxt razıyeddə səyyar vaqon-mağaza gəlirdi, ürəyin nə istəsəydi tapa bilərdin. Təki pulun olsun. Cürbəcür krablar, qırmızı kürü, qara kürü, müxtəlif növ balıqlar, konyak, kolbasa, konfet, quş südü – can dərmanı... Ən maraqlısı da budur ki, şeyin bol olan vaxtı o qədər də

çox almırdılar. Artıq nəyimə lazımdır? İndi, o səyyar mağazanın yollarda heç izi-tozu qalmayıb...

Onda yaman oturdular, hətta Boranlı Qaranərin sağlığına da içdilər... Söhbətdən belə məlum oldu ki, qonaqlar Qaranər haqqında Yelizarovdan eşidiblər. Bəli, bunu Yelizarov demişdi ki, Sarı-Özəkde onun dostu Boranlı Yedigey yaşayır və bu dostu yer üzündə ən gözəl dəvənin – Boranlı Qaranərin sahibidir. Yelizarov, Yelizarov! Gözəl insan, Sarı-Özəyi dərinədən tanıyan alim... Yelizarov Boranlıya gələndə hər üçü Qazanqapla birlikdə bir yerdə olmalıydılar, oturub sübhəcən söhbət edəydilər...

Gah Qazanqap, gah da Yedigey bir-birinin sözüne qüvvət verə-verə qonaqlara burdakı dəvələrin ulu nənəsi məşhur ağbaş dəvə Ağmaya və onun daha məşhur yiyəsi – Ana-Beyit qəbiristanlığında dəfn edilmiş Nayman-Ana haqqında bir Sarı-Özək rəvayəti danışdılar. Deməli, Qaranərin qanı həmin cinsdəndi! Boranlılar güman edəydilər ki, bəlkə də bu qərribə rəvayəti qozetlərdən biri çap elədi. Qonaqlar dinləməyinə maraqla dinləyirdilər, amma belə hesab etdilər ki, bu, nəsilən-nəslə keçən mehəlli əfsanədən başqa bir şey deyil. Amma Yelizarovun fikri tamam bambaşqa idi. O belə hesab edirdi ki, o vaxtın tarixi şəraitində bu rəvayət bəlkə də baş vermiş bir həqiqətdir. O belə söhbətlərə qulaq asmağı sevdirdi, özü də bu yerlərin keçmişindən xəbər verən rəvayətlərdən az bilmirdi...

Axşamərəfi qonaqları yola saldılar. Yedigey çox razıydı, fərəhdən az qala uçurdu. Elə bəlkə buna görə ağzından yersiz söz qaçırdı. Deyəsən, qonaqlarla içməyi təsir etmişdi. Neyləmək olardı, söz ağzından çıxmışdı.

– Düzünü de, Qazakə, bəlkə Qaranəri köşək vaxtı mənə bağışladığın üçün heyfəsilənirsən?

Qazanqap ona baxıb istehza ilə qınışırdı. Görünür belə söz gözlemirdi. Bir az duruxub cavab verdi:

– Söz yox, hamımız insanıq. Amma bilirsənmi, babalardan qalma bir zərb-məsəl var: mal yiyəsi xudadandır. Bu Allahın öz işidir. Qismətdir. Deməli, Qaranər ancaq sənin olmalıymış, sən də onun sahibi olmalıymışsan, başqasının əlinə düşsəydi, kim bilir başına nə gələcəkdi, bəlkə də heç salamat qalmazdı. Tələf olub gedərdi. Lap yağandan uçulardı. Deməli, o sənin olmalıymış. Mənim axı əvvəllər dəvələrim olub, özü də pis dəvələr olmayıb, elə bax bu mayadanca, Qaranərin

anası Ağcadan. Səninə bircə tək dəvə olub, o da bağış... Allah eləsin, yüz il karına gəlsin. Amma sən o fikirlərin nəhaqdır...

– Bağışla, bağışla, Qazakə, – Yedigey dediyindən peşman olub xəcalət çəkdi.

Qazanqap söhbəti sürütləyib görüb-götürdüyü bir məsələni də ona açdı: belə bir rəvayət eləyirlər ki, qızıl qanlı Ağmayadan yeddi bala törənib – dördü maya, üçü nər. Elə o vaxtdan da mayalar açıq rəngli, ağbaş, nərlər isə əksinə, qarabaş, yerlikləri isə şabalıdı olur. Onun üçün də Qaranər belə yaranıb. Ağbaş dəvədən qara dəvə törəyib. Bu onun həmin Ağmaya nəslindən olacağına əsas sübutdur, o vaxtdan kim bilir ne qədər vaxt keçib, iki yüz, üç yüz, beş yüz il, bəlkə daha çox, amma Sarı-Özəkde Ağmayanın nəslə kəsilmir. Olmur, olmur, bir də gördün ki, Boranlı Qaranər kimi təzə bir sırtqan¹ – dəvə törədi. Yedigeyin bəxti gətirib. Onun, kəndli bəxtiymiş ki, Qaranər doğulub və onun əlinə düşüb...

Qaranərin əl-ayağını yığıdırmaq vaxtı gəlib çatanda onu ya axtalamaq, ya da zəncir-buxovda saxlamaq lazım gəlirdi, çünki qızıl özündən çıxır, yaxına adam-zad buraxmırdı, qaçıb günlərlə yoxa çıxırdı, – Yedigey Qazanqapla məsləhətləşəndə, dostu öz sözünü açıq dedi:

– Bu sən öz işindir. İstəyirsən ki, qulağın dinc olsun axtala, yox əgər şan-şöhrət istəyirsən – əl dəymə. Onda görək bir hadisə üz versə cavabdehliyinə də dözə biləsən. Dözümün, səbrin çatır – döz, üç il qızğınlıq eləyəndən sonra lap özü yedəyincə gələcək.

Yedigey Boranlı Qaranərə əl vurmadı. Üroyi gəlmədi, əli qalxmadı. Onu elə atan saxladı. Bunun üstündə günlər oldu ki, Qaranər ona qan uddurdu...

V

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...

Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Cəğrafiyada hər şey Qrinvich meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryolu ilə müəyyən edilirdi.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər.

¹ Sırtqan, sırtılan – fəvqəlcanlı, məsələni, fəvqələdə, iri, güclü.

Səhər tezdən hər şey hazır idi. Qazanqapın meyitini başdan-başa keçəyə bürüyüb üstədən də çatıyla möhkəm sarımsıdılar. Cənazəni traktorun yedək arabasına qoymazdan əvvəl arabanın yerliyinə bir qat pirom, yonqar tökdülər, üstündən də təmiz ot döşədilər, sonra getirib yerbəyer elədilər. Yola çıxmağa tələsmək lazımdı ki, axşama, saat beşdən-altıdan gec olmayaraq qəbiristanlıqdan qayıda bilsinlər. Otuz kilometr o başa, bir də o qədər bu başa, üstəlik də dəfn mərasimi – deməli, belə çıxırdı ki, ehsanı hardasa ancaq saat altıya yaxın vermək mümkün olacaq. Elə buna görə də tələsirdilər ki, ehsana çatı bilsinlər. Artıq hər şey hazırdı. Boranlı Yedigey hələ dünən axşamdan alıxlanıb hazırlanmış Qaranərin noxtasından tutub adamları tələsdirirdi. Elə həmişə beləydilər – nə işləri işdi, nə də əlləri boş. O özü gecəni yatmamışdı, bir az sınıxsız da, gümrah, səliqəli görünürdü. Üzü tərtəmiz qırılmış, bığ-saqqalı çallaşmış Yedigey ən yaxşı bayırliq paltarını geymişdi – ayağında xrom çəkmə, əyninə bir az gen gələn məxmər qalife şalvar, ağ köynək üstündən də qara pencek... Başına da bayırliq demiryol şapkası qoymuşdu. Döşünə taxdığı döyüş orden və medalları parıldayırdı. Hətta beşilliyin zərbəçisi döş nişanını da unutmamışdı. Bunlar hamısı ona yaraşır, həm də sanbalı görkəm verirdi. Bəli, Qazanqapın dəfn mərasimində Boranlı Yedigey elə-belə də olmalıydı.

Boranlıda məmə yeyəndən pəpə yeyənə kimi nə qədər adam var hamısı cənazəni yola salmağa gəlmişdi. Yedək arabasının yanında yığılıb yola çıxmaqlarını gözləyirdilər. Arvadlar ağlaşırdılar. Heç özü də bilmədi necə oldu. Yedigey birdən camaata üz tutdu:

– Biz indi Sarı-Özəkə ən qədim, ən müqəddəs qəbiristanlıq olan Ana-Beyitə yola düşəcəyik. Mərhum Qazanqap-ata buna layiqdir. Öz diliylə vəsiyyəet eləyib ki, orda dəfn olunsun, – Yedigey bir az duruxub fikirləşəndən sonra davam elədi: – Belə çıxır ki, onun qismətinə düşən düz, su daha tükenib. Bu adam bizim razıyeddə düz qırx dörd il can qoyub. Demək olar ki, bütün ömrünü qoyub. O burda işə başlayanda heç su nasosu da yox idi. Suyu həftədən-həftəyə çənrlərlə getirərdilər. O vaxt indi gördüyünüz nə qar təmizləyən maşınlar, nə də başqa maşınlar yox idi. Amma qatarlar işləyirdi, yol da həmişə onların üzünə açıq idi. Qazanqap Boranlıda ömrü boyu öz işini qeyrətlə-namusla görüb. O çox yaxşı adam idi. Bunu özünüz də yaxşı bilirsiniz. İndi biz düşək yolumuza, hamının ora getməsi gerek deyil, heç bununçun minik də yoxdur, bir də ki, yolu da baxımsız qoya bilərik. Biz ora altı nəfər

gedəcəyik. Hər şeyi də abır-la, qaydayla eləyəcəyik. Siz də hazırlıq görüb bizi gözləyin, qayıdanbaş hamını mərhumun uşaqları adından onun üçünə çağırıram, dəvətim budur, oğlu da, qızı da burdadır...

Yedigey qəsdən eləməse də, balaca mətəm mitinqi kimi bir şey çıxdı. Bu sözlərdən sonra çıxdılar yola. Boranlılar yedəyin arxasında bir qədər gedib, dəstəylə də evlərin qurtaracağına dayandılar. Hələ bir müddət arxadan ağlaşma eşidilirdi, Ayzadəylə Ukubala səs-səse verib ağı deyirdi...

Arvadların səsi yavaş-yavaş uzaqlaşır kəsildə, onlar demiryolundan aralanıb Sarı-Özəyin içərilərinə girəndə, Boranlı Yedigey rahatca köksünü ötürdü. İndi daha öz eli-öz başı, nə eləyəcəyini özü yaxşı bilirdi.

Gün üfəqdən boylanır, sevinc gətirən işığı geninə-boluna Sarı-Özək düzlərinə yayırdı. Çöllük hələ sərin idi və zahirdən onların hərəkətinə mane olan bir şey yox idi. Bu boyda dünyanın bu boyda genişliyində eləcatmaz, ünyetməz bir yüksəklikdə vur-tut bir cüt çalağan qanad sərib süzür, hərdən də yolçuların ayağı altında qalan torağaylar qorxu-hürkü içində qanad çırpıb cəvildəyirdi... “Bunların da uçub getməyinə az qalıb. Qar düşən kimi dəstə bağlayıb uçub gedəcəklər” – deyər Yedigey ürəyindən keçirib bir anlığa yağın qarını, ağappaq qar pərdəsi ardından uçan quşcuğazları gözlərinin qabağına gətirdi. Birdən, yenə də nədənsə o gecə demiryol kənarına gələn tülkü yadına düşdü. Hətta oğrun-oğrun bir ətrafa da boylandı – görsün onların izinə düşüb gəlmir ki... Bir də yenidən o gecə od püskürə-püskürə Sarı-Özək üzərindən kosmosa qalxan raketi yadına saldı. Amma tez də bu qənaətə gəldi ki, yolları uzaq olsa da, belə bir məqamda bu cür fikirlərin yeri deyil.

Boranlı Yedigey Qaranərin üstündə qabaqda gedir, Ana-Beyitə yola belədcilik edirdi. Altındakı Qaranər getdikcə inamını artırır, geniş ləhrəm yerləşə səfər ritminə düşürdü. Qanan adam üçün Qaranərin yol yerləşinin xüsusi gözəlliyi vardı. Onun boyun qəvəsi üzərində qürurla ucalan başı demək olar ki, tərpenmir, elə bil dağların üstü ilə üzürdü, yorulmaq bilməyən, damarlı uzun ayaqları havanı qayçılaya-qayçılaya yer ölçürdü. Yedigey iki donqar arasında rahat, möhkəm və inamla oturmuşdu. O, Qaranərdən çox razıydı ki, məhmizlənmə-zad tələb etməirdi, yolu yüngül gedir, sahibinin hər istəyini asanlıqla anlayırdı. Döşündəki orden və medalları tərpetdikcə günəşin şüaları altında bərk vurur, xəfifcə cingildəyirdi. Amma bu ona maneçilik törətmirdi.

Onun ardınca yedekli traktor "Belarus" gedirdi. Kabinədə, cavan traktorçu Qalibəyin yanında Sabitcan oturmuşdu. Dünən xeyli içib boranlılara ağlına gələn cəfəng şeylər, nə bilim radio ilə idarə olunan adamlar və başqa bu cür axmaq-axmaq şeylər danışdığı üçün pərt idi, elə bil ağzına su almışdı, başı boynunda yırğalanırdı. Yedigey də baxıb nigarənciliq keçirirdi ki, birdən gözlüyünü salıb sındırar. Ayzadənin əri yedək arabasında, cənazənin yanında büzüşüb oturmuşdu. Gündən qamaşan gözlərini qıyır, hərdən bir də ətrafa baxırdı. Bu vəcsiz əyyaş bu dəfə özünü kişi kimi apardı. Dilinə bir damcı da içki vurmadı. Çalışdı ki, hər işə əl yetirsin, meyit yerden götürüləndə də can-dildən çalışır, çiynini cənazənin altına verirdi. Yedigey ona dəvədə tərkinə minməyi təklif edyəndə, o etiraz etdi. "Yox, – dedi, – mən qayınatamın yanında oturub, axıracan öz borcumu verəcəm". Bu, Yedigeyə də, boranlılara da xoş gəldi. Yola düşəndə hamıdan bərk, hamıdan çox ağlayan da elə o oldu, yedək arabasında oturub, elə hey bir ucdan yumub töküdü. "Nə bilmək olar, birdən ağla gəlib bu zəhrimar içkini tərgizdi-tərgizdi də? Ayzadə üçün də, elə uşaqları üçün də xoşbəxtlik olardı", – deyə Yedigey ümidlə fikirləşdi.

Bu kimsəsiz çöllərdə qotazlı tərlilə bəzədilmiş dəvəyə minmiş Yedigey başçılıq elədiyi bu balaca və qərribə *matəm* qafiləsini "Belarus" markalı təkərli ekskavator tamamlayırdı. Onun kabinəsində Ədilbəylə Cümaəli gedirdi. Qapqara zənciyə oxşayan Cümaəli sükan-da oturmuşdu. Bu maşınla o, adətən müxtəlif yol işlərində işləyirdi. Boranlıya da gəldiyi çox deyildi, burda bənd alıb-almayacağını da indidən demək çətindi. Boyu yanında oturan Caydaq Ədilbəyin çiyninə ancaq çatırdı. Yol uzunlu onlar nə barədə isə şirin söhbət eləyirdilər. Sağ olsun razyezdzin rəisi Osman. İmkanında olan bütün texnikanı dəfn mərasimi üçün o vermişdi. Razyezdzin cavan rəisi düz fikirləşmişdi – bu uzunluqda yol gedib, belə-kürəklə yer qazmağa vaxt sərf eləsələr, axşama qayıd bilməzdilər. Axı qəbir dərin qazılmalıdır, üstəlik qıy-qac vurmaq lazım gələcək, – yerli müsəlman adətinə görə qəbir lazımı dərinlikdə qazılandan sonra, meyiti qoymaq üçün ümumi çalanın böyründən qıyqac şəklində, dərinliyə getmək şərtiylə yer qazılmalıdır.

Başdan bu təklif Boranlı Yedigeyə birtəhər göründü, heç ağlına da gəlməzdi, kim isə əllə yox, ekskavatorla qəbir qazmaq fikrinə düşsün. Bu söhbət vaxtı Osmanın qənşərində oturub, alnını qırıqşırıq fikirləşdi. Amma Osman çıxış yolu tapıb, qocanı inandırma bildi.

– Yedigey, mənim sözümə qulaq as. Əvvəlcə əllə qazın. Məsələn, deyək ki, bir bel ağzı qədər. Dalını ekskavatorla... Sarı-Özək torpağı daş kimi bərk olur, bunu özünüz yaxşı bilirsiniz. Ekskavatorla lazım olan qədər götürərsiz, sonra əyri-üyrüsünü əllə düzəldib necə deyərlər, tamam elərsiniz. Həm vaxta qənaət olar, həm də adət öz qaydasında qalar...

Bax, indi Sarı-Özəyin dərinliklərinə getdikcə Yedigey görürdü ki, Osmanın məsləhəti həm ağıllı, həm də yararlı məsləhotmuş, hətta təəccüb elədi ki, bu onun öz ağlına niyə gəlməyib. Allah qoysa, Ana-Beytə çatan kimi işlərini elə belə də görürlər, hə, elə edirlər – qəbiristanlıqda mərhumu üzə qibləyə qoymaq üçün münasib bir yer seçib özləriylə yedəkdə gətirdikləri bellə, külünglə bir az qazandan sonra ekskavatoru buraxıb lazımı dərinliyi götürürlər, aşağıda, böyürdən – qıyqac qazanağını – meyitin qoyulacaq yerinə əllə qazarlar. Onda iş həm tez başa gələr, həm də adət xilafına olmaz.

Onlar beləcə Sarı-Özəklə irəliləyir, gah dikdirlərdə sıralanırlar, gah da gen çökəklərin dibində görünməz olur, yenidən uzaq düzənliklərə çıxırdılar – qabaqda dəvə üstündə Boranlı Yedigey, dalınca yedekli traktor, yedəkdən sonra, lap arxada böcəyə bənzər, kələ-kötür, qollubudaqlı, qabağında buldozer bıçağı, arxasında ağzı çevrilmiş çalovu olan "Belarus" ekskavatoru gedirdi.

Yedigey çevrilib axırıncı dəvə gözəndən itməkdə olan razyezdzə baxanda küren köpək Culbarsı görüb çox təəccübləndi – köpək dənənin böyrüylə çox işgüzar bir görkəmlə asta-asta qaçırdı. Bu nə vaxt bizə bənd olub? Pay səni bir işə bax! Boranlıdan çıxanda axı gözə heç dəymirdi. Bilsəydi ki, belə əməl çıxardacaq, əvvəldən tutub bağlayardı. Sən bir heyvanda bicliyə bax! Göron kimi ki, Yedigey Qaranəro minib yola çıxmağa hazırlaşır, o saatca fürsət tapıb onlara qoşulardı. Elə indi də elə bil yerden çıxmışdı. Eh, qoy gəlsin, – deyə Yedigey daha əhəmiyyət vermədi. Onu geriye qovmaq gec idi, bir də itə vaxt sərf etməyinə dəyməzdi. Gəlir, qoy gəlsin... Elə bil sahibinin fikrini duyub köpək traktoru ötdü, azacıq qabaqda, Qaranərin böyrü ilə yeridi. Yedigey onu qamçının dostesiylə hədələdisə də, it heç cyninə almadı. Yəni iş işdən keçib, hədələməyindən nə fayda! Bir də axı onun nəyi eskikdi ki, belə bir işə yaxın qoymayaq! Döşlü, pırtlaşıq qıllı, möhkəm boyunlu, kəsik qulaqları, sakit, ağıllı gözləri olan küren Culbarsın da öz gözəlliyi, öz sanbalı vardı.

Bunlarla yanaşı, Ana-Beyit yolunda Yedigeyin başından min cür xəyal keçirdi. Üfüqdən boylana-boylana ötən dəqiqələri ölçən günəşə baxdıqca olub-keçənləri yada salır, verəvürd eləyirdi. O günləri yadına salırdı ki, Qazanqapla cavan, zorbiləng vaxtlarıydı, oslinə qalsa, razyezdin daimi, həm də əsas işçiləriydilər, çünki başqaları Boranlıda çox da bənd almırdılar, hamısı gəldi-gedərdilər. Amma onlar nəfəs deməyə də vaxt tapmırdılar, ona görə ki, istəsən də istəməsən də heç nə ilə hesablaşmadan, razyezddə nə iş çıxırdısa görək hamısının öhdəsindən gələydilər. İndi bu bərdə danışmaq olmur – cavanlar gülür: qoca sarsaqlar, canınızı çürütmüsüz... Axı neyin xatirinə? Doğrudan da axı nəyə görə? Deməli, bir səbəb varmış...

Bir dəfə yolları qar basanda əl-əl üstə qoymadan, iki gün dalbadal qar təmizlədilər. Axşamları parovoz faralarıyla işıq sahrıdılar ki, işlədikləri yeri görə bilsinlər. Qar da ki, tökür, tökür... Bir yandan da külək – bu yandan yığırsan o yanı doldurur. Soyuq da deməklə başa gəlməz. Soyuqdan əlin, üzün şiş gətirir. Arada beş dəqiqəliyinə parovoza çıxıb qızınırsan – yenə qayıdırsan Sarı-Özeyin bu əncamsız işinə. Hətta parovozun özü də təkərlərin üstünəçən qar içində olurdu. Təzə gələn işçilərdən üçü elə ikinci gün əkildi. Özləri də ağıllarına gələn nə söyüş varsa Sarı-Özeyin gün-güzəranına yağırdılar. Biz, dedilər dustaq deyilik, lap türmənin özündə də yatmağa imkan verirlər. Bax, beləcə duruş getirə bilməyib, səhəri qatarlar hərəkətə gələndə bizi fitə basıb xudahafizlədilər:

– Ey, sarsaqqulu, boğazına biləyim!

Ona görə yox ki, bu gəldi-gedər dil pəhləvanları gedəndə onları söymüşdülər, yox, iş elə gətirdi ki, həmin o qar basqını günü Qazanqapla vuruşmalı oldular. Hə, belə şey də olmuşdu. Gecəni işləmək heç cür mümkün olan şey deyildi. Qar səpələyir, külək də ki, qudurmuş it kimi hər tərəfdən hücum çəkib iliyə işləyirdi. Küləkdən baş soxmağa bir yer yoxdu. Parovoz buxar buraxırdı, ancaq nə fayda – buxar donub duman olurdu. Faralar da qaranlıqda güclə işarırdı. O üç nəfər gedəndən sonra onlar dəvələrə qoşulmuş vəllə qarı daşımağa başladılar. İki dəvə qoşulmuşdu. Bu qiyamətdə çəkmirdilər, heyvanlar neyləsin, heyvanın da canı var da! Yolun qırağında qar sinəyə qədər qalxırdı. Qazanqap dəvənin üst dodağına bağlanmış ipi dartırdı, Yedigey də vəlin arxasından qamçılıyırdı. Beləcə gecə yarıya kimi əlləşdilər. Sonra dəvələr qarın içinə yığıldılar, öldür, tərpenmək istəmirdilər, tamam

taqətdən düşmüşdülər. Neyləmək olardı? İşə ara verib havanın düzəlməyini gözləmək lazımdı. Onlar küləkdən daldalanmaq üçün parovozun yanında durmuşdular.

– Bəsdir, Qazəkə, çıxmaq parovoza, sonrasına baxarıq, görək hava nə cür olur, – deyər Yedigey buz bağlamış əlcəklərini bir-birinə vura-vura söyləndi.

– Hava necə var elə də olacaq. Onsuz da yolu təmizləmək bizim işimizdir. Gəl küreklə işləyək, gözləməyə haqqımız yoxdur.

– Əşi, qoy görək, biz adam-zad deyilik?

– İndi adam olmayan – canavar kimi vəhşilər-zadlar yuvaya təpilib gizləniblər.

– Ay səni eclaf! – Yedigey özündən çıxdı. – Səndən ötrü gəbərsək də bəsdir, elə özün də burda gəbərecəksən! – deyib onun ənginə bir yumruq ilişdirdi.

Tutaşdılar və bir-birinin ağız-burnunu qana boyadılar. Hələ yaxşı ki, ocaqçı parovozdan düşüb onları araladı.

Bəli, Qazanqap belə Qazanqap idi. İndi belə adam hanı! Daha qazanqaplar qalмайıb, axırıncısını da aparırlar basdırmağa. Birçə o qalıb ki, bir-iki vida sözü deyib, mərhumu tapşırsınlar torpağa, vəssalam – amin!

Boranlı Yedigey belə fikirləşə-fikirləşə adda-budda unuduğu duaları öz-özünə təkrar edirdi ki, sözlərin səfini yadına salsın, Allaha xitab olunan fikir ardıcılıqlarını yaddaşında bərpa etsin, çünki ancaq o, yeganə, naməlum və gözəgörünməz qüvvə əvvəlin axırla, həyatın ölümle bəzişməzliyini insan şüurunda bəzişdirməyə qadir idi. Görünür dualar elə bunun üçün yaradılıb. Axır burdan Allaha səs çatdırı bil-məzsən ki, soruşasan nə üçün yaşadırsan ki, öldürəsən? Dünya bina qurandan bəşər övladı belə yaşayır, – razı olmasa da bəzişir. Bu dualar da o günlərdən necə var, eləcə də qalıb, onlarda elə eyni sözlər deyilir – insanam deyən özünü boş yerə üzməsin, təsəlli tapsın. Qızıl külçəsi kimi min illərdən bəri cəlallanan bu sözlər dirilərin ölü üstündə deyəcəkləri son və axır sözlərdir. Adət belədir.

Bir də onu fikirləşirdi ki, fərqi yoxdur, Allahın varlığından və ya yoxluğundan asılı olmayaraq, insan deyilən şəxs, nalayiq olsa da, onu əksər vaxtlarda ancaq işi dara düşəndə yad eləyir. Görünür, elə buna görə də deyiblər ki, allahsızın başı ağrıyırsa, Allahı da yada salmaz. Bu belədir, ya qeyri-belə, hər halda namazı, duanı bilmək lazımdır.

Traktorda gedən cavan yol yoldaşlarına baxanda Boranlı Yedigey mütəəssir olub, səmimiyyətlə hayıfıslandı – onlardan heç biri nə dua bilirdi, nə də kəlməyi-şəhadət. Bəs bu binəvalar bir-birlərini necə dəfn edəcəklər? Hoyatdan gedəni hansı sözlərlə yola salacaqlar? “Proşşay tovarış, budem pomnit?” Ya da buna bənzər başqa cəfəng bir şey?

Necə olmuşdusa, bir dəfə vilayət şəhərində dəfn mərasimində iştirak etmişdi. Boranlı Yedigey mat-məəttəl qalmışdı – elə bil qəbiristanlıq deyil, iclasdı. Mərhumun cənəzəsi qabağında hamı əli kağızlı çıxış eləyir, hamısı da eyni şeyləri danışdı – nə işdə olub, hansı vəzifələrdə işləyib və necə işləyib, kimə qulluq eləyib və necə qulluq eləyib, sonra da musiqi çalıb qəbrin üstünü əklillərlə ört-basdır elədilər. Birinin də dərrakəsi çatmadı ki, insanların əsrlərdən bəri ölüm-dirim növbəsi haqqındakı biliyin zirvəsi olan dualarda deyilənlər kimi bir söz desin, elə bil dünyada indiyənəcən ölənlər olmamışdı, bundan sonra da olmayacaqdı. Bədbəxtlərin hamısı ölməz adamlardı! Göz-görəsi həqiqətin ziddinə olaraq elə belə də deyirdilər: “O əbədiyyətə qovuşdu!”.

Yedigey bu yerlərə yaxşı bələddi. Həm də ki Boranlı Qaranerin üstündə olduğu üçün hündürdən, qabaqda nə vadısa hamısını uzaq məsafədən yaxşı görürdü. O elə çalışırdı ki, Ana-Beyitə gedən çölləmə yolu mümkün qədər kəsə götürsün, birçə o vaxt yan gedirdi ki, traktorlar çala-çuxura düşməyib rahat keçsin. Hər şey əvvəldən nəzərə alındığı kimi gedirdi. Az getsələr də, üz getsələr də hər halda yolun üçdən birini keçmişdilər... Qaranər yorulmaq bilmədən löhrəm yerişlə, sahibinin istədiyi yerişlə yeriyirdi. Onların arxasınca yedəkli traktor tırlıdayır, yedəyin arxasınca da təkərli ekskavator “Belarus” gəlirdi.

Ancaq qarşıda onları əvvəlcədən nəzərə alınmamış bir hadisə gözləyirdi, qarşılaşacaqları bu vəziyyətin, nə qədər gözlənilməz səslənsə də, Sarı-Özək kosmodromunda baş verən hadisələrlə bir bağlılığı vardı...

“Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi həmin vaxtda öz həmişəki yerində Sakit okeandakı Aleut adalarının cənubunda, Vladivostokla – San-Fransisko şəhərləri arasındakı hava yolunun tən ortasında dayanmışdı.

Okeanda hava dəyişməmişdi. Günün birinci yarısında günəş ara vermədən gözqamaşdırıcı şüaları ilə nəhayətsiz suların ləpələrində bərq vurmaqda idi. Tərtəmiz üfqi qəhvəyi havanın korlana biləcəyi barədə bir əsər-ələmət yoxdu.

Təyyarədaşıyan gəmidə xidmətçi bölmələr son dərəcə gərgin vəziyyətdə idi – hava nəqliyyatı və daxili təhlükəsizlik qrupu da daxil olmaqla hamı ayıq-sayıq durmuşdu, hərçənd ki, ətraf mühitdə buna səbəb ola biləcək heç bir konkret faktiki səbəb yox idi. Bu səbəblər kosmosdan kənarda idi.

“Tramplin” orbiti vasitəsilə Meşəlidəş planetindən paritet-kosmonavtların “Konvensiya”ya verdikləri məlumat Biridamərkın rəhbərliklərini və xüsusi səlahiyyətli komissiyaların bütün üzvlərini çaşqınlıq içində qoymuşdu. Çaşqınlıq elə güclü və təsirliydə ki, hər iki tərəf əvvəlcə ayrı-ayrılıqda yığıncaq keçirməyə məcbur oldu ki, hər şeydən əvvəl, baş vermiş vəziyyəti öz şəxsi maraq və mövqeləri baxımından aydınlaşdırdandan sonra birgə yığıncaqda ümumi bir qərara gələ bilsinlər.

Bəşər tarixində baş vermiş misilsiz kəşfdən dünyanın hələ xəbəri yoxdu – dünya yerdənkenar Meşəlidəş planetindəki sivilizasiyadan xəbərsizdi. Hətta tərəflərin hökumətləri ciddi məxviyyətlə xəbərdar olunsalar da, işin hansı istiqamətdə getdiyini bilmirdilər. Səlahiyyətli komissiyaların ümumi bir razılığa gəlməyini gözləyirdilər. Təyyarədaşıyan gəminin hər yerində ciddi bir rejim qoyulmuşdu – heç kim hava nəqliyyatı da daxil olmaqla, öz yerini tərk eləyə bilməzdi. Heç kim bir səbəb-bəhanə ilə gəmidən kənara çıxma bilməz, heç bir başqa gəmi də “Konvensiya”ya əlli kilometrədən artıq yaxınlaşa bilməzdi. Bu yerlərdən uçan təyyarələr öz istiqamətini dəyişməliyidilər ki, təyyarədaşıyan gəmiyə üç yüz kilometrədən artıq yaxınlaşmasınlar.

Beləliklə də, tərəflərin ümumi yığıncağı işini dayandırdı, hər komissiya öz tərəfindən olan “Demiurq” proqramının müştərək rəhbərlə birlikdə elm aləminə məlum olmayan Meşəlidəş planetindən 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların verdikləri məlumatın müzakirəsinə başladılar.

Onların sözü ağlabatmaz bir astronomik uzaqlıqdan gəlmişdi:

Dinləyin, dinləyin!

Biz, Yer üçün transqalaktiv verilişə başlayırıq!

Yerdə adət elədiyimiz adları olmayan şeyləri izah etmək çətindir. Hər halda ümumi cəhətlər çoxdur.

Onlar insanabenzər məxluqdurlar, əslində elə bizim kimi adamlardır! Eşq olsun dünya evolyusiyasına! Elə burda da evolyusiya hominid modelini universal prinsiplər əsasında yaratmışdır! Bu hominidlər – kənar planet sakinlərinin gözəl nümunələridir! Deriləri qarabuğdayıdır, göyümtül saçları, yasəməni–yaşıl gözləri, ağappaq sıx kirpikləri var.

Bizim orbital stansiya ilə birləşəndə, onları tamam şəffaf skafandrlarda gördük. Onlar gəminin dal tərəfində dayanıb təbəssümlə baxır, bizi öz yanlarına dəvət edəyirdilər.

Biz də bu sivilizasiyadan başqa bir sivilizasiyaya qədəm qoyduq.

Vintvarı uçuş aparatı orbital stansiyadan ayrıldı, biz zaman axınıni yenərək işıq sürətilə hərəkət eləsək də, faktiki olaraq gəminin içində bunu hiss etmir, kainatın içərilərinə doğru fröləyirdik. Nəzərimizə birinci çarpan bu oldu ki, çəkisizlik vəziyyəti yox idi, bu da gözlemədiyimiz halda vəziyyətimizi xeyli yüngülləşdirdi. Buna nə yolla nail olduqlarını hələlik izah eləyə bilmərik.

Rus və ingilis sözlərinin qarışığından ibarət olan ilk cümlələri bu oldu: “Vel kom naş zvezda!”. Biz onu da başa düşdük ki, lazımi qədər cəhd göstərsək fikir mübadiləsi eləyə bilərik. Bu göyümtül saçlı varlıqlar hündürlürlər, iki metrə yaxın boyları var, – beş nəfərdir: dördü kişi, biri qadın. Qadın onlardan boyuna görə yox, zərifliyinə və dərisinin nisbətən ağlığına görə fərqlənirdi. Göyümtül saçlı meşəlidöşlülərin hamısı qarabuğdayıdılar, bizim məğrib ərəbləri kimi. İlk deqiqlələrindən bizdə onlara qarşı inam yaranmışdı.

Onlardan üçü – uçuş aparatın pilotu, kişilərdən biri və qadın isə Yer dillərinin mütəxəssisiydilər. İlk dəfə məhz onlar radio verilişlərini tutmaq yolu ilə ingilis və rus sözlərini öyrənib sistemləşdirmiş, Yer sözlüyü yaratmışlar... Biz görüşdüyümüz vaxta kimi onlar artıq iki min beş yüzdən çox söz və istilaların mənasını öyrənə bilmişlər. Onlarla ünsiyyətimiz elə bu linqvistik ehtiyatın köməyi ilə başladı. Onlar özləri bizim qetiyyən başa düşmədiyimiz dildə danışılar, ancaq ahəngindən ispan dilini xatırladı.

“Paritet”i tərək elədiyimizdən on bir saat sonra biz artıq Günəş sisteminin hüdudlarından çıxdıq.

Öz ulduz sistemimizdən çıxıb başqa birinə köçməyimiz bilinmədi, demək olar ki, fərqi yox idi. Kainatın materiyası hər yerdə eynidir. Ancaq, qarşıda – istiqamət götürdüyümüz kursda (görünür o anda kənar sistem cisimlərinin düzülüşü və vəziyyəti eləymiş,

tədrisən işıqlana al şəfəqlər gördük. Bu şəfəqlər getdikcə artıb genişlənir, uzaqlarda sonsuz bir işıq deryası yaradırdı. Bu zaman biz yolüstü bir neçə planetin yanından keçdik, onların bir tərəfi qaranlıq, digər tərəfə işıqlıydı. Göre bildiyimiz genişlikdə çoxlu günəşlər və aylar var idi.

Biz elə bil ki, gecədən çıxıb gündüzə düşdük. Birdən–birə sonu, nəhayəti olmayan, gözqamaşdırıcı, təmiz işıq aləminə daxil olduq, bu işıq seli birinci dəfə gördüyümüz bu göydə nəhəng və qüdrətli bir Güneşdən gəlirdi.

– Biz öz qalaktikamızdayıq! Baxın işıq saçan bizim Cazibdir! Tezliklə Meşəlidöş də görünəcək! – deyər dilçi qadın məlumat verdi.

Həqiqətən, yeni kosmik fəzanın ağılkəsməz yüksəkliyində bizim üçün yeni olan Cazib adlı günəşi gördük. Özünün şüalanma gücü, ölçüsünə görə Cazib bizim günəşdən çox böyük idi. Yeri gəlmişkən deyək ki, bu dünyada rast gəldiyimiz bir sıra geobioloji keyfiyyətlərin bizim dünyadan fərqi məhz burdakı günəşin bu xüsusiyyəti və Meşəlidöş sutka uzunluğunun iyirmi səkkiz saata bərabər olması ilə izah etmək fikrindəyik.

Ancaq bunlar haqqında biz çalışıb gələn dəfə, ya da “Paritet”ə qayıdanbaş məlumat verərək, hələlik isə ötrə də olsa bir neçə vacib xəbər vermək istəyirik. Meşəlidöş planeti yüksəkdən baxanda bizim Yeri xatırladır, eynilə bizimki kimi atmosfer buludlarıyla əhatə olunub. Planetə beş–altı min metr qalmış, meşəlidöşlülər bizim üçün ümumi tanışlıqdan ötrə planet ətrafında xüsusi dövrə vurdular – bu, görünməmiş bir gözəllik aləmiydi: dağlar, silsilələr, təpələr, yamaclar yaşillıq içindəydi. Onların da arasında çaylar, göllər, dənizlər... Amma planetin bir neçə yerində, əsasən qütblər ətrafında, – həyat nişanı görünməyən, başdan–başə toz–tufan içində qalmış səhralar görünür. Bizə ən çox təsir göstərən yaşayış yerləri, bir də şəhərlər oldu. Meşəlidöşün ümumi landşaftı içində bu konstruktor qurğuları hədsiz inkişaf eləmiş urbanizasiyadan xəbər verirdi. Hətta, Manxattan yarımadasındakı ecazkar şəhər belə, bu planetin göyümtül saçlı sakinlərinin şəhər salmaq bacarığı müqabilində heç bir müqayisəyə gələ bilməz!

Meşəlidöş məxluqatı, bizim anladığımızə görə, kainatda şüurlu varlığın xüsusi bir fenomenidir. Hamiləlik dövrünü Meşəlidöşün on bir

¹ ABŞ–dəki Nyu–York şəhəri nəzərdə tutulur.

ayı ərzində keçirirlər. Çox uzun ömür-gün sürsələr də, onlar belə hesab eləyirlər ki, cəmiyyətin ən vacib, təxirəsalınmaz problemi və fikri, cəhdi ömrün uzadılmasıdır. Onlar orta hesabla yüz otuz – yüz əlli il ömür sürürlər, ara-sıra iki yüzü də haqlayan olur. Planetin sakinlərinin sayı on milyarddan artıqdır.

Göyümtül saçlıların həyat tərzı barədə, bu sivilizasiyanın nailiyyətləri barədə azacıq da olsa sistemli şəkildə məlumat vermək imkanında deyilik. Odur ki, fragmentar şəkildə bizi ən çox valeh eləyən şeylər barədə danışırıq.

Günəşdən, daha doğrusu, Cazibdən enerji alıb onu istilik, ya da elektrik enerjisinə çevirə bilirlər, özü də bizim hidrotexniki üsulumuzdan qat-qat artıq faydalı iş əmsalı alırlar, bundan daha mühüm onların gecə ilə gündüzün hava temperaturu fərqiindən enerji sintezləndirməsidir.

Onlar iqlimi tənzim eləməyi də öyrəniblər. Biz planet üzərində ümumi tanışlıq uçuşu keçirəndə, uçuş aparatı şüalanma yolu ilə, bəzi yerlərdə hoddən çox yığılmış duman və bulud topalarını birçə anda dağıda bildi. Biz bunu da öyrəndik ki, onlar hava axınına, həmçinin dəniz və okeanlarda suyun axarına da təsir göstərməyi bacarırlar. Bu yolla da planet üzərindəki nəmişliyi və hava temperaturu rejimini lazımı qaydada saxlaya bilir, hətta cazibə qüvvəsini də idarə etməyə nail olublar ki, bu da onlara ulduzlararası uçuşlarda kömək eləyir.

Lakin onların qabağına nəhəng bir problem çıxıb, zənnimizcə Yer üzündə hələ belə şeylə qarşılaşmamışıq. Onlar quraqlıqdan əziyyət çəkirlər, çünki iqlimi də idarə edə bilirlər. Ərzaq məhsulları istehsalında qıtlıq deyilən şeydən də hələlik xəbərləri yoxdur. Özü də belə bolluğa, əhalisi Yerdəki insanların sayından iki dəfə yarım çox olan bir yerdə nail olmuşlar. Amma planetin xeyli ərazisi tədricən yaşayış üçün yararsız hala düşür. Belə yerlərdə canlı nə varsa tələf olub gedir. Bu hadisə daxildən qurma adlanan prosesin nəticəsidir. Biz ümumi tanışlıq uçuşunda Meşəlidöşün cənub-şərq tərəfində tozanaq tufanları gördük. Planetin daxilində baş verən hansı qorxunc reaksiya nəticəsində, çox ola bilsin ki, bu bizim vulkanik proseslərə bənzər bir şeydir, ancaq, deyosən, bu tədricən davam edən yayılmış şüa püskürməsi növüdür, – torpağın üst qatı dağılıb-pozulur, dənəvərliyini itirir, torpaq yaradan bütün ünsürlər yanib zay olur. Meşəlidöşün bu yerindəki Saxara böyüklükdə olan bir səhra ilbəil, addımbaaddım

genişlənərək, göyümtül saçlı planet sakinlərinin yaşayış yerlərini tutur. Bu, onlardan ötrü ən böyük fəlakətdir. Onlar planetin dərin qatlarındakı prosesləri idarə eləməyi hələlik öyrənə bilməyiblər. Bu qorxunc daxili qurma prosesi ilə mübarizə üçün ən yaxşı qüvvələr səfərbər olunub, böyük elmi və maddi vəsait ayrılmışdır. Onların ulduzlar sistemində Ay yoxdur, amma bizim Aydan xəbərləri var, orda olublar. Onların fikrincə, bəlkə bizim Ay da buna bənzər prosesin qurbanı olub. Bunu eşidəndə biz bir az fikrə getdik – axı Ay Yerdən o qədər də uzaq deyil. Belə bir fəlakətlə qarşılaşmağa biz hazırıqmı? Bunun zahiri, eləcə də daxili nəticələri nə cür ola bilər? Görosən, adamlar bunun qeydinə qalacaqlarmı ki, Yer üzündə ardı-arası kəsilməyən çəkişmələr nəticəsində, özlərinin intellektual inkişafında çox şey itiriblər?

Hazırda Meşəlidöşün elm aləmində ümumplanet əhəmiyyətli mübahisələr gedir – bu daxili qurma prosesinin sirlərini öyrənib, potensial fəlakətin qarşısını almağa cəhd göstərsinlərmı, ya da vaxt varkən kainatda öz həyat tələblərinə cavab verən başqa bir planet tapıb, kütləvi sürətdə köç elosinlər, beləliklə də Meşəlidöşdəki sivilizasiyanı ora köçürüb bərpa etsinlər? Hələlik bu da aydın deyil ki, onlar nəzərlərini hara və hansı planetə yönəldiblər. Göründüyü kimi, planetin indiki vəziyyətində onları heç bir təhlükə-filan gözləmir, burda hələ milyon illər qayğısız ömür-gün keçirmək mümkün olduğu halda, təəccüblüsü budur ki, elə əl-ayağa düşüb narahat olurlar ki, sanki belə bir uzaq gələcəyin fəlakətinin birbaşa indiki əhaliyə aidiyyəti var. Yəni doğurandanı heç kimin beynində belə bir xəbis fikir olmayıb. “Eh, mən öləndən sonra qoy nə olur olsun?!” Biləndə ki, ümumi maddi nemətlərin xeyli hissəsi bu daxili quruma prosesinin qarşısını almaq üçün ayrılıb, bizim özümüzün üreyindən buna bənzər bir fikir keçdi, utanıb xəcalət çəkdik. Onlar bunun qarşısını almaqdan ötrü bir neçə min kilometr uzunluqda maneə xətti çəkməyə cəhd göstərirlər, – bu xətt gün-gündən genişləniib böyüyən bütün ölü boşluqlar sərhədi boyunca uzanmalıdır – bunu buruqlar qoyaraq hədsiz dərin quyular qazıb yerin təkinə çox uzunmüddətli təsir göstərən neytrallaşdırıcı maddələr yeritmək istəyirlər, onların fikrincə, bu planetin nüvəsində gedən daxili reaksiyalara lazımı təsir göstərə biləcəkdir.

Şübhəsiz, onların da özlərinə görə insan şüurunu əbədi bir yük altında saxlayan mənəvi, əxlaqi və intellektual xüsusiyyət daşıyan

ictimai həyat problemləri var. Aydın məsələdir ki, onlar necə yüksək maddi nemətlər bolluğuna nail olublarsa olsunlar, bu o demək deyil ki, on milyarddan artıq əhalisi olan planetdə ümumi həyat o qədər də asan keçir. Buna baxmayaraq, təəccüb doğuran odur ki, onlar dövlət deyilən quruluşun nə olduğunu bilmirlər, müharibə və silah deyilən şeylərdən xəbərləri yoxdur. Bunu dürüst deyə bilmərik – çox ola bilsin ki, keçmiş tarixdə müharibələri də olub, dövlət quruluşları da, hətta lap pulları da və o cümlədən bunlarla yanaşı gedən başqa ictimai münasibətlər mövcud olub, hər halda, bunlar keçmişdə olsa da, hazırkı tarixi dövrdə onların dövlət quruluşu adlanan zorakılıq institutları və mübarizənin müharibə deyilən formalarından xəbərləri yoxdur. Əgər biz Yerdə gedən, ardı-arası kəsilməyən müharibələrin mahiyyətini onlara başa salmalı olsaq, bu, onlara mənasız, hətta məsələlərin həllinin ən vəhşi üsulu kimi görünməzmi?

Onların bütün həyatı tamamilə başqa əsaslar üzərində təşkil olunub, bu bizim yerdəki ağıl, mühakimə yürütmək formasından kənar olduğu üçün onları kifayət qədər anlayıb dərk edə bilmirik.

Onlar müharibəni mübarizə vasitəsi kimi rədd edərək elə bir kollektiv planetar şüur səviyyəsinə çatmışlar ki, bizim tariximizə görə, çox güman ki, bu cür sivilizasiya kainat mühitinin ağıl kəsən həddlərində ən qabaqcıl sivilizasiyadır. Ola bilsin onlar elmi inkişafın elə bir səviyyəsinə çatmışlar ki, vaxt və fəza ölçüsünün insaniləşdirilməsi şüurlu varlıqların həyat fəaliyyətlərinin əsas mənasına çevrilir, beləliklə də dünya təkamülünün yeni, daha yüksək və sonsuz mərhələsinin davamını təmin edir.

Biz müqayisəyə gəlməyən şeyləri müqayisə etmək fikrində deyilik. Vaxt gələcək ki, bizim Yer üzündə də adamlar belə yüksək inkişafa çatacaqlar, bizim elə indinin özündə də fəxr edib öyünməli şeylərimiz az deyil, ancaq acı bir fikirdən yaxa qurtara bilmirik: bəs Yer üzündəki bəşəriyyət tragik bir səhvə uyaraq tarixin ancaq müharibələr tarixi olduğuna özünü inandırmışsa onda necə olsun? Bəlkə bu cür inkişaf yolu başdan-binədən çıxılmaz, səhv yoldur? Belə isə biz hara gedirik, bu yol bizi hara aparıb çıxaracaq? Əgər bu doğrudan da belədirsə, bəşəriyyət səhvini etiraf etmək üçün cəsarət tapıb yerlə-yeksan olmaqdan can qurtara biləcəkmi? Taleyin hökmü ilə Yerdən-kənar ictimai həyatla ilk təmasda biz olduğumuz üçün anlaşılmaz hisslər keçiririk – bir tərəfdən Yer sakinlərinin gələcəyi üçün

nigarançılıq hissi, digər tərəfdən ümid, çünki kainatda elə bir ictimai həyat nümunəsi var ki, onun inkişafı müharibələr yolu ilə həll edilən ziddiyyətlərdən kənardır...

Məşəlidöşlülər bilirlər ki, kainatın onlar üçün çox uzaq olan bir guşəsində Yer planeti var: onlar Yer sakinləri ilə təmasa girməyi çox istəyirlər, bu təkcə adi maraq hissi deyil, onların fikrinə görə, bu hər şeydən əvvəl, şüur fenomeninin təntənəsi naminə, sivilizasiya təcrübəsi mübadiləsi naminə, kainatdakı intellekt sahiblərinin yeni ruhi və zehni inkişafı naminedir.

Bu münasibətlərdən onlar düşündüyümüzdən daha çox şeylər gözləyirlər. Məşəlidöşlülərin Yer sakinlərinə olan marağı bir də buna əsaslanır ki, onlar hər cür enerjinin əvvəl-axır kəsərdən düşəcəyini, eləcə də hər bir planetin əvvəl-axır məhv olacağı faktorunu nəzərə alaraq, təbiətdəki həyatın sonsuz davamını təmin etməyin əsas yolunu dünya şüurunun bu iki qolunun ümumi səyinin birləşməsində görürlər...

İşıq sürətilə uçan aparatları olduğu üçün onlar elə indinin özündə bizim Yərə gələ bilərdilər. Ancaq Yer sakinlərinin razılığı və dəvəti olmadan bunu etmək istəmirlər. Onlar Yərə çağırılmamış qonaq kimi soxulmaq fikrində deyillər. Buna görə də bizə işarə vururlar ki, tanışlıq üçün çoxdan münasib imkan axtarırlar. Bizim kosmik stansiyalarımız uzunmüddətli orbitlərə çıxmış obyektlərə çevriləndən sonra onlara aydın olub ki, görüş vaxtı yaxınlaşır, həm də ilk addımı onlar atmalıdırlar. Onlar ciddiyyətlə hazırlaşır, münasib vaxt gözləyirmişlər. Bu da bizim payımıza düşüb, çünki bu aralıqda – orbital stansiyada biz olmuşuq...

Aydın məsələdir ki, bizim onların planetinə gəlməyimiz ağlagəlməz bir sensasiyaya çevrildi. Bu münasibətlə ancaq böyük bayramlarda istifadə olunan global telekontakt sistemi efirə buraxıldı. Ətrafımızda işıq saçan havada bizdən minlərlə kilometr uzaqlıqda olan şeyləri və adamların üzünü tam əyaniliklə yanımdakı görə və eyni zamanda qarşılıqlı əlaqə yaradıb ünsiyyətdə ola bilirdik – təbəssümlə bir-birimizin üzünə baxır, sevinc, coşğunluq və ehtirasla gülüb-danışır, əl verib görüşür, sanki doğrudan da onlarla həqiqi kontaktda idik. Bu məşəlidöşlülər necə də gözəldirlər, necə də bir-birindən seçilirlər, hətta onların göyümtül-mavi saçlarının çalrı da müxtəlifdir – tünd-göydən tutmuş ultramaviyə qədər! Bizim qocalar kimi onların da saç-

saqqalı ağarır. Hətta antropoloji tipləri də müxtəlifdir, çünki müxtəlif etnik qruplardadırlar.

Bütün bunlar və bunlardan daha maraqlı şeylər barəsində biz "Paritet"-ə və ya Yerə qayıdandan sonra danışacağıq. İndi əsas məsələdən danışmaq istəyirik. Meşəlidöşlülər bizdən xahiş eləyirlər ki, "Paritet" rabitə sistemi vasitəsilə sizə çatdıraraq ki, Yer sakinləri nə vaxt münasib bilərsə, onlar bizim planətə gəlmək arzusundadırlar. Ancaq təklif edirlər ki, hələlik ulduzlararası keçid stansiyası yaratmaq proqramı razılaşdırılsın, bu həm ilkin görüşlər keçirmək üçün yer olardı, həm də gələcəkdə daimi yolüstü baza kimi istifadə oluna bilərdi. Biz söz verdik ki, onların bu təklifini öz həmyerlilərimizə çatdıraraq. Ancaq bununla əlaqədar olaraq bizi narahat edən tamam başqa şeylərdir.

Biz, Yer sakinləri bu cür planetlərarası görüşə hazırıqmı, şüurlu məxluqlar kimi bizim buna yetkinliyimiz çatırmı? Biz bir-birindən ayrılıq və mövcud ziddiyyətlər şəraitində birlik tapıb, bir növ özümüzü vəkil edərək, bütün bəşəriyyət, bütün Yer kürəsi adından çıxış eləyə bilərikmi? Sizdən acizənə rica edirik ki, yeni rəqabət alovunun, mənasız birincilik uğrunda yeni mübarizənin qarşısını almaq naminə bu məsələni ancaq BMT-yə həvalə edin. Sizdən onu rica edirik ki, BMT-dəki qadağan hüququndan sui-istifadə etməyin, bəlkə də bu dəfə müstəsna olaraq bu veto hüququ ləğv edilsin. Kosmik fəzanın çox-çox uzaqlarında belə şeylər barədə düşünmək bizim üçün son dərəcə ağır və acıdır, ancaq neyləmək olar, biz Yer kürəsindənlik və biz Yer planeti sakinlərinin xasiyyətinə yaxşı bələdik.

Nəhayət, bir daha özümüz və tutduğumuz iş haqqında danışmaq istəyirik. Bizim orbital stansiyadan yoxa çıxmağımızın necə bir təcübə səbəb olduğunu və bununla bağlı necə təcili tədbirlər görüldüyünü biz yaxşı başa düşürük. Bu qədər təşvişə səbəb olduğumuz üçün dərinə-dərinə təəssüf edirik. Amma bu elə bir unikal hadisə idi ki, imtina edə bilmədik, buna mənəvi haqqımız yox idi. Biz çox ciddi reqlament nizamnamə məhdudiyyəti içində yaşayan adamlar olsaq da, bu böyük məqsəd naminə reqlament xilafına hərəkət etməyə borcluyuq.

Bunu bizim öz vicdanımızın mühakiməsinə buraxın, biz lazımı cəza çəkməyə hazırıq! Amma bunu hələlik yaddan çıxardın. Qulaq asın! Biz uzaq kainatdan signal veririk. Biz indiye qədər məlum olmayan Cazib günəşinin qalaktik sistemindən xəbər göndəririk. Göyümtül saçlı meşəlidöşlülər ən müasir, son dərəcə yüksək müasir sivilizasiyanın

yaradıcılarıdır. Onlarla görüş bütün bəşəriyyətin taleyində, bizim həyatımızda qlobal dəyişikliklər yarada bilər. Çox təbii ki, ilk növbədə öz Yerimizin mənafeyini gözləmək şərtiylə, belə bir işə cürət edə bilərikmi?

Kənar planet sakinlərinin bizə heç bir təhlükəsi yoxdur. Hər halda bizə belə görünür. Ancaq biz onların təcrübəsindən istifadə eləsək, dünyamızı əhatə edən maddi mühitdən enerji alınması üsullarından başlamış, ta ki, zor işlətmədən silahsız, müharibəsiz yaşamağı öyrənərək öz həyat tərzimizdə çevriliş yarada bilərdik. Son dediklərimiz qulağa da qərribə gələ bilər, ancaq biz təntənəli surətdə təsdiq edirik ki, Meşəlidöş planetindəki şüurlu məxluqatın həyatı məhz bu tərzdə qurulub, öz kütləsi etibarilə bizim Yer kürəsi böyüklükdə olan geobioloji məkanda belə bir kamilliyə çatə biliblər. Kainatın yüksək sivilizasiyalı təfəkkür tərzı nümayəndələri kimi onlar özlərinin ağıl qardaşları olan Yer sakinləri ilə açıq əlaqəyə girməyə hazırdırlar, lakin bu kontaktın forması hər iki tərəfin tələblərinə və ləyaqətlərinə uyğun olmalıdır.

Yerdən kənar sivilizasiya kəşf elədiyimizə görə biz nə qədər dərin sarsıntı keçirsek də, tezliklə yerə qayıtmaq arzusundayıq ki, fəza hüdudlarımızdan uzaq qalaktikadakı Cazib Günəş sistemi planetlərindən birində şahidi olduğumuz şeylər barədə adamlara məlumat verə bilək.

Bizim fikrimiz budur ki, iyirmi səkkiz saatdan sonra, yəni bu növbəti radio verilişlərindən bir sutka keçmiş, geriye istiqamət götürüb öz "Paritet"-imizə qayıdaq. "Paritet"-ə daxil olan kimi özümüzü verəcəyik Biridamərkin sərəncamına.

Hələlik, görüşənə qədər. Günəş sistemine uçma ərəfəsində "Paritet"-ə çatacağımız vaxt barədə məlumat verəcəyik.

Bununla da Meşəlidöş planetindən ilk verilişimizi qurtarıyıq. Tezliklə görüşənə qədər. Çox-çox xahiş edirik ki, ailələrimizə xəbər verəsiniz, bizdən nigaran qalmasınlar.

Paritet-kosmonavt 1-2

Paritet-kosmonavt 2-1".

"Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisindəki "Paritet" orbital stansiyasında baş vermiş fəvqəladə hadisəni tədqiq edən xüsusi səlahiyyətli komissiya tərəflərinin ayrıca yığıncağı bununla başa çatdı ki, hər iki tərəfdən olan komissiya bütün üzvlərilə birlikdə yuxarı təşkilatlardan

göstəriş almaq üçün geriye uçmalı oldular. Təyyarədəşiyən gəminin göyertəsindən qalxan təyyarələrdən biri San-Fransiskoya, bir neçə deqiqədən sonra qanadlanan digəri isə əks istiqamətdə Vladivostoka yön aldı.

“Konvensiya” təyyarədəşiyən gəmisi isə öz həmişəki yerində – Sakit okeandakı Aleut adalarından cənubda idi... Təyyarədəşiyən gəmidə çox ciddi qayda qoyulmuşdu. Hər kəs öz işi ilə məşğuldu. Hamı gözde-qulaqdaydı. Bir adam da danışmırdı...

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...

Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfilə intəhasız Sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Ana-Beytə gedən yolun artıq üçdən biri qət olunmuşdu. Güneş əvvəlcə üfüqdən çox sürətlə qalxdı, indi isə elə bil ki, Sarı-Özeyin başı üstündə birçə nöqtədə dayanıb. Deməli, gün-günorta olmuşdu, göydən od ələnirdi.

Boranlı Yedigey gah saatına, gah günəşə, gah da irəliddə uzanıb gedən düzlərə baxa-baxa kəsirdi ki, hələlik işləri lazımı qaydada gedir. O, yenə də dəvənin üstündə irəliddə gedir, onun ardınca yedekli traktor, yedəyin ardınca da “Belarus” ekskavatoru gəlirdi, kürən köpek Culbars isə böyür tərəfdən qaçırdı.

“Sən demə, insanın beyni birçə saniyə də fikirsiz dayana bilmirmiş. Sən bir bu şoğəribin işinə bax – istəsən də, istəməsən də fikirdən fikir doğur, yəqin, öləncən elə belə gedəcək!”. Yedigey bu gülməli qənaətə yol boxu aramsız olaraq nəyinsə haqqında fikirləşdiyini hiss eləyəndə gəlmişdi. Dənizdə dağlar bir-birini qovduğu kimi, fikir də fikri qovurdu. Uşaqılıq çağlarında o, saatlarla Arala tamaşa elərdi. Küləkli havalarda uzaqda sular ağarır, sonra köpüklənə-köpüklənə qabara-qabara yaxınlaşaraq dalğadan dalğa yaradırdı. Bu hərəkətdə dəniz canlı bir varlıq kimi sanki eyni vaxtda yaranır və pozulur, pozulub yenidən yaranırdı. Bax elə onda bu oğlan uşağının üreyindən keçirdi ki, qağayı olub bu su ümmanının necə yaşadığını yüksəklikdən görmək üçün dalğalar üzərində bərq vuran su qırçınlığının üstündə qanad gerib ucsun.

Payız qabağı Sarı-Özeyin üreyə işləyən bir qüسسə gətirən geniş düzləri, löhrəm yerişli dəvənin addım səsi Boranlı Yedigeyi xəyal

aləminə aparmışdı, o da buna mane olmurdu, qabaqda hələ xeyli yol vardı, hərəkətlərinə əngəl olacaq bir şey də yox idi. Həmişə uzaq səfərlərdə olduğu kimi, indi də yol getdikcə Qaranərdən tünd tər qoxusu gəlməyə başlayırdı. Bu qoxu dəvənin ənsəsindən və boynundan gəlirdi. “Hə, hə, bildim, – deyə Yedigey razı halda gülümsündü, – deməli, tamam köpük içindəsen! Lap paçalarının arasınca köpüklənmişen! Ay səni yırtıcı, ayğırın biri ayğır! Dəlisən dəli!”

Yedigeyin fikri çözüləlib onu yenə də keçmiş günlərə apardı, olub keçənləri götür-qoy elədi, o zaman Qazanqap hələ sağlam və canıslı idi, bax elə bu xatirələrin çözümlü, – özü istəməsə də, çoxdan ötüb keçmiş bir əhvalat üreyinə od saldı. Dualar da kömək eləmədi. Duanın sözlərini dönə-dönə öz-özünə təkrar eləyirdi ki, başını qatsın, üreyinin ağrısını unutsun. Amma qəlbi heç cür təskinlik tapmırdı. Boranlı Yedigey tutulmuşdu, yolu onsuz da həvəslə gedən dəvənin böyrünü nahaq qamçılaysın, şapkasının günlüyünü gözünün üstünə basıb daha arxadan gələn traktora sarı baxmırdı. Qoy arxamca gəlsinlər, geri qalmasınlar, axı bizim keçmiş əhvalatlarımızın isti-soyuq görməmiş cavanların nə vecinə... O, bu bərədə heç arvadıyla da bir kəlmə kəsməmişdi, bu bərədə ancaq Qazanqap öz sözünü deyib, həmişəki kimi vicdanla, ağılla yol göstərmişdi. Təkcə o, məsləhət verə bilirdi, yoxsa Yedigey, Boranlıdan çoxdan çıxıb getmişdi...

Həmin ildə – əlli birin qışının lap axırında, rəzyezdə bir ailə gəldi. Ər, arvad, iki də oğlan uşağı. Böyük oğlan Daulun beş, kiçiyininsə üç yaşı vardı. Kiçiyinin adı Ermək idi. Abutalıb Kuttubayovun özü Yedigeylə həmyaşıd olardı. Mühəribəyə qədər hələ lap cavan ikən bir il aul məktəbində müəllimlik eləyib qırx birin yayındasa onu mühəribənin ilk günlərində cəbhəyə göndərmişdilər. Belə çıxır ki, Zərifə ilə ya mühəribənin sonuna yaxın, ya da mühəribə qurtaran kimi evlənilər. Zərifə özü də, rəzyezdə gələn kimi aşağı sınıflərə dərs deyirmiş. İndi fələk vurub onları da Sarı-Özeyin Boranlısına salmışdı.

Onların belə əldən-ayaqdan uzaq bir yerə gəlməsi, aydın məsələydi ki, kəfədən deyildi. Abutalıb Zərifə başqa yerdə də iş tapa bilirdilər. Görünür vəziyyət elə getirmişdi ki, başqa çarələri qalmamışdı. Əvvəlcə boranlılar elə güman elədilər ki, onlar burda çox bənd ala bilməzlər, dözümləri çatmaz, baş götürüb qaçarlar. Boranlıyı bu cür gəlib-gedənlər çox olub. Elə Yedigey də, Qazanqapın özü də belə fikirləşirdi. Buna baxmayaraq, elə ilk günlərdən Abutalıbın ailəsinə

hörmət göstərirdilər. Kasıbçılıq çəksələr də, ləyaqətlərini bilən, mədəni adamlardılar. Ər də, arvad da hamı kimi işə can yandırır. Çiyinlərində şpal da daşıyırdılar, yolları qar basanda qarı da təmizləyirdilər. Qərək ki, yol işçisinin payına nə düşürdüsə heç birindən kənar durmurdular. Abutalıbın alman əsirliyində olması sarıdan bədbəxtlik çəksələr də, amma məhriban ailəydilər. O vaxtlar artıq müharibə illərinin ehtirasları da bir az soyumuşdu. Əsirlikdə olanlara vətən xaini damğası vurub düşmən hesab etməyirdilər. Boranlılara gəlincə, onlar buna görə çox narahat da olmurdular. İndi nəyləmək olar ki, bu adam əsirlikdə olub, bu dəhşətli, dünya vurhavurunda adamların başı nələr çəkməyib ki! Elələri var elə indinin özündə də sərgərdan gezip dolaşırdılar. Müharibə kabusu hələ də adamları təqib edirdi... Buna görə boranlılar gəlmələri bu münasibətdə çox da sorğu-suala tutmadılar, onsuz da səbir kasası dolmuş, başı belələr çəkmiş adamın yaralarını təzələmək nəyə lazımdı...

Günlər keçdikcə Yedigey bir də gözüünü açıb gördü ki, Abutalıbıla dost olub. Ağıllı adam idi Abutalıb. Yedigeyin diqqətini cəlb edən o idi ki, Abutalıb belə ağır vəziyyətdə olsa da, dünyadan əlini üzməmişdi. Özünü sındırmır, taleyindən şikayətlənib ah-nalə etməyirdi. Bir sözle, dünyanın gəldi-gedərini başa düşən adamdı. Görünür, qismətinə belə yazıldığını başa düşürdü. Elə, deyərsən, arvadı Zərifə də bu qənaətdə idi. Taleyin bu hökmü ilə daxilən razılaşıqları üçün onlar həyatın mənasını bir-birinə olan məhribançılıqda, qeyri-adi həssaslıqda görürdülər. Yedigey sonralar başa düşdü ki, beləliklə onlar bir-birinə arxa durur, həm özlərini, həm də uşaqlarını zamanın amansız qasırgılarından qoruyurlar. Xüsusilə də Abutalıb. O, ailəsindən kənar birco gün də yaşaya bilməzdi. Uşaqlar – oğlanları lap dini-imanıydı. Hər boş dəqiqəsini onlara sərf edir, məşğul olurdu. Onlara savad öyrədir, cürbəcür nağıllar danışır, tapmacalar verir, özündən oyunlar fikirləşirdi. Əvvəllər işə gedəndə uşaqları barakda qoyurdular. Ukubala buna dözo bilməyib uşaqları öz yanına gətirdi. Təzə gələnlərə nisbətən onların evi həm isti, həm də o vaxt daha səliqə-sahmanlı idi. Onların ailəvi yaxınlığına da elə bu səbəb oldu. Axı o vaxt Yedigeyin özünün də balaları boy atırdı, iki qızı elə Abutalıbın uşaqları boyda idilər.

Bir dəfə işdən sonra Abutalıb uşaqları aparmağa gələndə dedi:

– Bilirsən nə var, Yedigey, gəlsənə öz uşaqlarımla birgə sənə qızlarına da dərs deyim. Elə bilmə ki, indiye kimi avaraçılıqdan uşaqlarla

vaxt keçirirəm. Uşaqlar bir-birilərinə isnişiblər, bir yerdə də oynayırlar. Qoy gündüzləri sizdə olsunlar, axşamlar da bizdə. Bunu sənə niyə deyirəm? Özün görürsən ki, əldən-ayaqdan uzaq olan bu yerdə onsuz da ürəkəcan bir şey yoxdur, deməli, uşaqlarla daha çox məşğul olmaq lazımdır. İndi elə bir zamandır ki, uşaqlara gərək körpəlikdən bilik öyrədəsən. İndinin bax beləcə barmaq boyda uşaqları gərək qabaqlar yekə oğlanların bildiyi qədər bilsin. Ayrı cür savad yiyəsi olmaq mümkün deyil.

Abutalıbın cidd-cəhdinin əsl mənasını Boranlı Yedigey sonralar, bədbəxtlik üz verəndən sonra başa düşdü. Onda Yedigey anladı ki, Abutalıbın vəziyyətində olan adama Boranlı şəraitində uşaqlar üçün olandan gələni ancaq bu ola bilərdi. Elə bil ürəyinə damıbmış, çalışırdı ki, bacardığıca uşaqlara çox şey öyrətsin, sanki beləliklə onların yaddaşına həkk olmaq, öz ömrünü onların ömrünə qatmaq istəyirdi. Nə isə, Abutalıb işini qurtarıb qayıdan kimi, Zərifəylə birlikdə həm özünün, həm də Yedigeyin uşaqları üçün, nəse məktəb – uşaq bağçasına bənzər bir şey düzəldirdilər. Uşaqlar bir-birinin bəhsinə həfləri, hecaları öyrənir, oynayır, şəkil çəkir, valideynlərin oxuduğu kitablara qulaq asır, hətta bir yerdə mahnı oxumağı da öyrənirdilər. Uşaqların bu həvəsi Yedigeyi də maraqlandırdı, hətta o özü də onlara ayaq açmağa başladı, həvəslə dərs oxuyan uşaqlara tamaşa etməkdən doymurdu. Ukubalanın özü də hərdən bir şeyi bəhanə edərək gəlsə də, əslində qızlarına tamaşa etməyə gəlirdi. Yedigey baxdıqca xoşallanırdı, mütləssir olurdu. Ürəyi muma dönürdü. Savad belə şeydir, müəllim belə olar! Gör bir uşaqlarla necə rəftar eləyirlər. Belə axşamlarda Yedigey onlara mümkün qədər mane olmamağa çalışırdı. Çəkilib bir küncdəcə otururdu, hər gələndə də qapının ağzında şapkasını çıxarırdı:

– Axşamınız xeyir! Budur bax, bağcanızın beşinci uşağı da gəldi.

Uşaqlar onun bu gəlişinə öyrənmişdilər. Qızları çox sevinirdi. Atalarını görəndə daha çox çalışırdılar. Yedigeylə Ukubala növbə ilə onların sobalarını qalayırıdılar ki, axşamları uşaqlara soyuq olmasın, isti ev daha sahmanlı görünsün.

Həmin il Boranlıda bax belə bir ailə məskən salmışdı. Əcaib şey də budur ki, adətən belə adamların bəxti gətirmir.

Abutalıb Kuttubayovun bədbəxtliyi, onun təkə almanlara əsir düşməyi ilə bitmirdi, xoşbəxtlikdənmi, ya bu da onun bədbəxtliyindənmi, bir qrup hərbi əsirle Cənubi Bavariyadakı konsentrasiya

düşərgəsindən qaçıb, qırx üçüncü ildə yuqoslav partizanlarına qoşulmuşdu. Abutalıb müharibənin sonuna kimi yuqoslavların azadlıq ordusu sıralarında vuruşmuşdu. Orda yaralanıb, elə orda da müalicə olunmuşdu. Yuqoslavlar onu öz ordenləriylə təltif etmişdilər. Partizan hərəkəti qəzetlərində şəkli çıxmış, onun haqqında tərifli sözlər yazmışdılar. Qırx beşinci ildə vətənə qayıdanda, xüsusi filtrləmə komissiyası onun sənədlərini yoxlayarkən, bunların ona əmelli-başlı köməyi deymişdi. Konsentrasiya düşərgəsindən qaçan on iki nəfər əsirdən ancaq dördü sağ qalmışdı. Bu dörd nəfərin bəxti bir də ona görə gətirmişdi ki, sovetlər tərəfindən yoxlama komissiyası birbaşa yuqoslavların azadlıq ordusunun bu bölmələrinə gəlmişdilər, yuqoslav komandirləri bu keçmiş hərbi əsirlərin inəməsi və faşistlərə qarşı döyüş xidmətlərini işıqlandıran yazılı xasiyyətnamə vermişdilər.

Nəhayət, iki aylıq üzüntülü çək-çevirdən, dəfələrlə yoxlamalardan, üzleştirmələrdən, gah ümid verən, gah da ümid üzən gözləmələrdən sonra Abutalıb Kuttubayova günahsız – hüquqlu bir şəxs kimi Qazaxıstana qayıtmağa icazə verdilər, günahsız deyəndə ki, günahsızdı, amma cəbhədən qayıdanlara verilən imtiyazlardan məhrum edilmişdi. Abutalıb Kuttubayov üroyində də incik deyildi. Müharibəyə gedənə kimi coğrafiya müəllimi idi, yenə də öz sənətinə qayıtmışdı. Bax elə burada da, rayon mərkəzindəki məktəblərin birində ibtidai sinif müəlliməsi Zərifəyə rast gəlmişdi. Nadir hallarda olsa da, həyatda bəzən təyil təyini tapır.

İllər keçdikcə ilk qələbə illərinin səs-küyü də sakitləşirdi. Zəfər tentənəsi və şənliklər ötüşəndən sonra havada “soyuq müharibə”nin ilk qan yağmağa başladı. Getdikcə də gücləndi. Dünyanın müxtəlif yerlərində, qadahlı – zəif nöqtələrdə müharibədən sonrakı münasibətlərin yayları gərginləşdi...

Coğrafiya dərslərindən birində belə yaylardan biri təb gətirməyib açıldı. Gec-tez, bu və ya başqa şəkildə, qəzəz ki, bir yerdə bu olmalıydı. Onunla da olmasa, onun vəziyyətində olan başqa birisinin başına gəlməliydi.

Abutalıb Kuttubayov səkkizinci sinif şagirdlərinə dünyanın Avropa hissəsindən dərş keçəndə onları konsentrasiya düşərgəsindən Cənubi Bavariyadakı Alp dağlarının daş karxanasına gətirərək gözetçiləri tərkisilahlə eləyib qaçmalarından, yuqoslav partizanlarına qoşulmalarından danışdı, dedi ki, müharibə zamanı Avropanın yarından

çoxunu gəzib. Adriatik sahillərdən Aralıq dənizinə kimi... Bu yerlərin təbiəti, yerli camaatın məişəti ilə yaxşı tanışdır. Və bu dediklərini dərşliklərdə təsvir etmək mümkün deyil. Müəllim belə hesab eləyirdi ki, öz gözü ilə gördüyü əlavə məlumatla mövzunun əhatəsini genişləndirir.

Müəllimin çubuğu məktəb lövhəsindən asılmış Avropa xəritəsinin göy-yaşıl, qəhvəyi rənglərinin üzərində gəzir, hündürlükləri, düzləri, çayları göstərə-göstərə bəzən elə yerlərdə gəlib dayanırdı ki, həmin yerlər indinin özündə də gecələr yuxusuna girirdi, o yerlər ki, neçə il qış-yay, gecə-gündüz vuruşmalar gətirmişdi... Bəlkə də əlindəki çubuq xəritədə seçilməyən elə bir nöqtəyə toxunmuşdu ki, həmin yerdə böyürdən açılan düşmən avtomatlarından aldığı yaralardan yaşıl otları, daş-kəsəyi al-qanına boyayaraq eniş aşağı yuvarlanmışdı, hətta bir anlıq ona elə gəldi ki, doğrudan da onun al-qırmızı qanı xəritənin üzərinə yayılır, gözləri qaranlıq gətirir, başı hərhlənir, dağlar oynayıb yerindən uçur, bu məqamda keçən yayı Bavariya daş karxanasında əsirlikdən birgə qaçdığı polyak dostunu köməyə çağırır: “Kazimir! Kazimir!”. Amma dostu onu eşitmir, çünki ona elə gəlir ki, var gücü ilə bağırır, amma əslində heç cıncırı da çıxmamışdı, ancaq partizanların hospitalında qan köçürüləndən sonra ayılmışdı.

Şagirdlərə dünyanın Avropa hissəsi haqqında danışa-danışa, Abutalıb Kuttubayov bir qədər də öz-özünə təəccüb elədi ki, bütün bu ağrılı, əzəblı xatirələrdən sonra, belə işgüzarlıq və soyuqqanlıqla ancaq adicə məktəb coğrafiyasına aid olan şeylər haqqında danışa bilər.

Elə bu vaxt qabaq partadan sərt hərəkətlə qalxan bir əl onun sözünü kəsdi:

– Müəllim, deməli, siz əsgərlikdə olmusunuz?

Müəllimə bir cüt soyuq, qəddar göz zillənmişdi. Başını bir az da geri dartıb, ayaq üstə “farağat” vəziyyətində durmuşdu, nədənsə onun ağzını, dişlərinin qərribə düzülüşünü, – üst dişlərinin alt cərgənin içinə girməsini ömür-billah unuda bilmedi.

– Hə, olmuşam. Neçə ki?

– Bəs niyə özünüzü vurmamısınız?

– Özümü niyə vurmalıydım ki? Mən onsuz da yaralanmışdım.

– Ona görə ki, əmr vardı, düşməne əsir düşmək olmazdı!

– Kim vermişdi bu əmri?

– Yuxarının əmriydi.

– Bunu sən hardan bilirsən?
– Mən hər şeyi bilirəm. Bizim evdə Alma–Atadan, hətta Moskva-nın özündən də gələn adamlar olur. Deməli, siz yuxarının əmrini yerinə yetirməmişsiniz?

– Sənin atan cəbhədə olub?
– Yox, o səfərbərliklə məşğul idi.
– Onda çətin ki, biz bir-birimizi başa düşə bilək. Bircə onu deyə bilərəm ki, mənim başqa çıxış yolum yox idi.

– Dəxli yoxdur, gərək əmri yerinə yetirəydiniz.
– Nə qır-saqqız olub yapışmışan, – deyə başqa bir şagird yerindən durdu. – Bizim müəllim yuqoslav partizanlarıyla birgə vuruşub. Nə yapışmışan?

– Dəxli yoxdur, gərək yuxarının əmrini yerinə yetirəydi! – deyə o biri qətiyyətlə dediyinin üstündə durdu.

Bayaqdan araya çökmüş sakitlik birdən çatladı, sinif arı pətəyi kimi uğultu saldı: “Gərək vuraydı!”, “Yox, heç qırıq da!”, “Vuraydı!”, “Niyə vursun!”, “Düzdür!”, “Yox!”.

Müəllim yumruğunu stola çırpdı:

– Yığışdırın bu söhbəti! Coğrafiya dərsi gedir! Mən necə vuruşmuşam, başıma nə gəlib, bunu kimə lazımdır demişəm. İndi isə xəritəmizə nəzər salaq!

Yenə də sinifdən heç kim nə xəritədəki o zorla seçilən nöqtəni, nə də böyürdən açılan avtomat güllələrindən yaralanmış əli çubuqlu müəllimin Avropanın göy–yaşıl–qəhvəyi xəritəsini al-qanına boyaya-raq eniş aşağı yuvalandığını gördü...

Bir neçə gündən sonra onu rayon xalq maarif şöbəsinə çağırıdılar. Orda qısa şəkildə Kuttubayova dedilər ki, öz arzusu ilə işdən çıxmağı haqqında ərizə versin: keçmiş hərbi əsirin mənəvi haqqı çatmır ki, gənc nəsle dərs versin.

Abutalıb Zərifə öz ilkinləri – Daulu da götürüb vilayət mərkə-zindən uzaq, başqa bir rayona getməli oldular. Aul məktəbində işə düzəldilər. Mənzil məsələsini də birtəhər qaydaya sala bilmişdilər, bacarıqlı müəllimə olduğunu görüb Zərifəni dərs hissə müdiri qoydu-lar. Elə bu vaxt qırx səkkizinci ilin Yuqoslaviya ilə bağlı əhvalatı pırtlayıb üzə çıxdı. İndi Abutalıb Kuttubayova təkcə keçmiş hərbi əsir kimi yox, həm də uzun müddət xaricdə olmuş şübhəli şəxsiyyət kimi baxırdılar. O dəridən-qabıqdan çıxıb sübut elədi ki, yuqoslav

yoldaşlarla ancaq partizanlıq eləyib, onun sözlünə əhəmiyyət vermə-dilər... Hamı onun vəziyyətini başa düşürdü, lap yazığı gələnlər də vardı, amma bu işlə bağlı heç kim üstünə məsuliyyət götürmək istə-mirdi. Onu təzədən rayon XMS–nə çağırıdılar, öz xahişi ilə işdən azad olunmaq əhvalatı yenidən təkrar olundu...

Abutalıb Kuttubayovun ailəsi dəfələrlə yer dəyişəndən sonra əlli birinci ilin qışında Sarı–Özəyin Boranlı razyezdinə gəlib çıxdı.

Əlli ikinci ilin yayında günəş bu yerlərə od ələyirdi. Torpaq elə qızmışdı, çöl elə qurumuşdu ki, Sarı–Özək kərtənkəlləri də baş soxmağa yer axtarırdılar, adamlardan ehtiyat cləmir, ləhləyə–ləhləyə evlərin kənarına gəlirdilər ki, özlərini kölgəyə versinlər. Çalağanlar isə sərirləmək üçün elə əlçatmaz, ünyetməz yüksəkliyə qalxırdılar ki, oralara göz də işləmirdi. Göyün hansı qatındansa hərdənbir onların qıyğa səsi eşidilirdi.

Amma qulluq elə qulluluğunda qalırdı. Qatarlar elə yenə də şərqdən qərbo, qərbdən də şərqə gedirdi. Bir Allah bildi ki, Boranlıda nə qədər qatar görüşüb ayrılmışdı!.. Dövlətin bu böyük magistralında cəhənnəm istisi də nəqliyyatın qabağını kəsə bilməzdi.

Hər şey öz ahəngi ilə axıb gedirdi. Yolda əlcəklə işləmək lazım gəlirdi – nə daşa əl vurmalıydı, nə də ki, domirə toxunmalı... Günəş baş üstündə sac kimi yanırdı. Suyu yenə də həmişəki kimi sisternlərdə getirirdilər, razyezdə gəlib çıxana kimi az qalardı qaynasın. Pal–paltar ikicə günün içində adamın əynindəcə licimdən çıxırdı. Vallah qışın o oğlan çağlarında da Sarı–Özəkdə adamın halı bundan yaxşı olurdu.

O günlər Boranlı Yedigey Abutalıba ürək–dirək verməyə çalışırdı.

– Buralarda yay həmişə belə olmur. İndi il belə gətirib, – deyə bu yerləri təmizə çıxarmağa çalışırdı, elə bil istiyo bais özüymüş. – Uzağı on beş – iyirmi gündən sonra hava sınar. Lənəto gəlmiş hamını təntidib. Bizim bu Sarı–Özəkdə hava birdən sınır. Amma bu il payız gecikir. Payız ki, gecikdi, bil ki, lap qışacan havalar yaxşı keçəcək, mal–heyvan otlayıb ətə–qana dolacaq. Payızın gecikməsi, xeyrədi, hər şey yaxşı olacaq. İntəhası, gərək bir az dözsəz, payız yaxşı gələcək.

Abutalıb da onu başa düşüb gülümsünür:

– Deməli, sözün qetidir də! – deyirdi.

– Deyə bilərəm ki, qetidir.

– Nə deyirəm, elə bununçün də çox sağ ol. Bax, indiyə elə bil ki, hamandıyam. Ancaq mən öz dərdimdə deyiləm. Zərifə də, mən də

dözərik. Bundan da ağır günlərimiz olub. Balacalara yazığım gəlir... Onların üzünə baxa bilmirəm...

Boranlı uşaqlarını da yayın istisi üzüb əldən salmışdı, sir-sifətdən çıxarmışdı. Onları istidən, boğanaqdan necə xilas eləyəsən? Bu yerin nə bir yaşıl ağacı vardı, nə bir sısqa bulağı, yazda Sarı-Özək çölləri əmələ gələndə dərələr, yamaclar göyərəndə uşaqların kefiydi... Top-top gizlənəç oynayırdılar, sünbülqıranı qabaqlarına qatıb qovurdular. Onların uzaqdan gələn sevinçək səslərini eşidəndə adama ləzzət verirdi.

Amma yay hər şeyi alt-üst eləyirdi. Bu dözülməz isti bir yerdə qərar tuta bilməyən uşaqları lap üzüb əldən salmışdı. Onlar özlərini evin kölgəsinə verib ancaq qatarlar keçəndən-keçənə boylanıb baxırdılar. Uşaqların yeganə məşğuliyyəti bu idi – sayırdılar hansı tərəfə necə qatar keçdi, neçəsi yük qatarıydı, neçəsi sənişin... Razyezdəndən keçən sənişin qatarları sürətlərini azaldanda uşaqlara ələ gəlirdi ki, bu qatar dayanacaq, onlar əlləriylə gözlərini gündən kölgələyib tövşüyə-tövşüyə qatarın dalınca götürülür, ola bilsin sadədil bir ümidlə düşünürdülər ki, bəlkə qatarla minib bu cəhənnəm istisindən canlarını qurtara bilələr. Boranlı uşaqlarının o qatarların dalınca necə qiblə, necə dərin həsrətlə baxdıqlarını görəndə adamın ürəyi şan-şan olurdu. Qapı-pəncərələri taybatay açılmış vaqonlardakı sənişinlər boğanaqdan, üfunətdən və milçək əlindən cana gəlsələr də, hər halda ümidliydilər ki, iki gündən sonra sərin sulu çaylara, yaşıl meşəli yerlərə çatacaqlar.

Bütün böyükler, atalar, analar uşaqların dərindəydilər, amma Abutalıbın nələr çəkdiyini Zərifədən başqa birçə Yedigey başa düşürdü. Elə Zərifəylə də bu barədə ilk söhbətləri o vaxt oldu. O söhbətdə bu iki nəfərin taleylə əlaqədar bezi başqa cəhətlər də aşkara çıxdı.

Həmin gün onlar xətdə işləyirdilər, yolun çınqılını təzələyirdilər. Çınqılı səpələyir, rels və şpalların altında boşalmış yerləri çınqılla doldurur, qatarların lərzəsindən süzülməyə başlayan köbəri bərkidirdilər. Gələn qatarları buraxmaq üçün, işi fasiləylə görməli olurdular. Belə istidə bu qurtarmaq bilməyən, üzüntülü bir iş idi. Günortaya yaxınlaşanda Abutalıb boşalmış bidonu götürüb, özü demişkən, sisterəndən isti su götürməyə getdi, dedi həm də bir görüm uşaqlar neyləyir.

O, günün istisinə fikir vermir, yeyin yeriyirdi. Öz halında deyildi, canı uşaqların yanında idi. Günəşin təsirindən soluxub-saralmış

maykası sümükləri çıxmış arıq çiynlərindən asılı qalmışdı, başında da eləcə soluxmuş həsir papaq vardı, şalvarı arıq belində amanata bənddi, ayaqqabıları da bağısız... O, heç nəyə fikir vermədən çəkmələrini şpallarda tappıldada-tappıldada gedirdi. Arxadan qatar yaxınlaşanda heç dönüb baxmadı.

– Ey, Abutalıb, yoldan çıx! Karsan, nədi? – Yedigey qışqırdı.

Amma o eşitmədi. Yalnız parovoz fit verəndən sonra, köbərlə aşağı endi, onda da heç ötüb keçən qatarla baxmadı. Maşinistin onu yumruğu ilə hədələdiyini də görmədi.

Onun davada, əsirlikdə olanda saçları ağarmışdı, söz yox ki, onda cavandı, on doqquz yaşlı kiçik leytenant olanda cəbhəyə getmişdi. Amma o yay saçları ağarmağa başlamışdı. Saçlarına Sarı-Özək dəni düşürdü... Özü də sıx, uzun və cod saçları yaman tez ağarırdı – gah orda, gah da burda ağ tükler görmür, illahım ki, gicgahlarında. Yaxşı zamanə olsaydı, yaman gözəl və görkəmli kişi olardı. Geniş alınlı, qartalburn, xirtəkli, möhkəm dodaqlı, badamı gözlü bir kişiydi, elə boy-buxunu da özünə yaraşırı. Hər dəfə Zərifə acı-acı zarafatla deyirdi: “Bəxtin gətirməyib, Abu, sən gərək səhnədə Otello rolunu oynayaydın”. Abutalıb da gülümsünüb deyirdi: “Onda gərək axmaqlıq eləyib səni boğaydım, onu istəyirsən?”

Abutalıbın arxadan gələn qatarla elə ləng reaksiya verməsi Yedigeyi yaman narahat etmişdi. O bir növ tənə-danlaqla Zərifəyə dedi:

– Sən onu başa sal, elə niyə eləyir? Maşinist cavabdeh deyil buna, yolla getmək qadağandır. İş bunda deyil, axı niyə gərək özünü xataya salsın?

Zərifə köksünü ötürüb, gündən yanıb qaralmış, pötrmüş sifətinin tərini sildi.

– Ondan çox nigaranam.

– Necə ki?

– Qorxuram, Yedigey. Səndən nə gizlədim. Uşaqlar üçün, elə mənim üçün də yaman fikir çəkir. Axı, ora gedəndə qohumlarıma üzünə ağ oldum. Böyük qardaşım özündən çıxıb qışqırırdı ki: “Ömrün boyu peşmançılıq çəkəcəksən, ağılsız! Sən ərə getmirsən, bədbəxtliyinin dalınca gedirsən, uşaqların da bədbəxt olacaq, uşaqlarının uşaqları da hələ doğulmamışdan bədbəxtliyə məhkumdurlar. Sənin o sevgilinin başı üstündədirsə, evlənmək yox, gedib özünü asmalıdır. Bu onun üçün ən yaxşı çıxış yoludur!”. Amma biz öz bildiyimiz kimi elədik.

Ümidliydik ki, müharibə qurtarıb, daha bundan sonra nə ölü-dirli haqq-hesabı? Hamıdan kənar gözdik – onunkulardan da, mənimkilərdən də. Axırda, inanırsanmı, qardaşım özü götürüb yazıb ki, vaxtında mənə xəbərdarlıq edib, deyib ki, evlənməyimizin əleyhinədir. Yazıb ki, mənimlə heç bir əlaqəsi-filanı yoxdur, onda qalmışdı, uzun müddət xaricdə olmuş Abutalıb Kuttubayov kimi adam olsun. Bundan sonra hər şey təzədən başladı. Hara getdisə ağzımızdan vurub qaytardılar, axırı gəlib çıxdıq bura, daha burdan oyanası yoxdur.

O susub xırdalanmış çinqılı gücü gəldikco şpalların altına doldurmağa başladı. İrəlində yenə yaxınlaşan qatar göründü. Onlar xəbəyi, küreyi də özləriylə götürüb yoldan çıxdılar. Yedigey hiss edirdi ki, belə vəziyyətdə olan adamlara kömək əli uzatmalıdır. Ancaq onun əlindən nə gələrdi, məsələnin kökü Sarı-Özəkdən çox uzaqdaydı.

– Biz neçə vaxtdır burda oluruq. Siz də alışarsız, öyrəşərsiz. Çarə nədir, yaşamaq lazımdır, – deyə onun üzünə baxıb fikirləşdi: “Hə-ə-ə, Sarı-Özəyin çərəyi acıdır. Qış da gələndə sifətin ağappaqdır, indi gör nə rəngə düşüb, torpaq kimidir, – deyə o, Zərifənin gözgöretisi solan gözəlliyini görüb təəssüfləndi. – Hani o saçlar, solub yandı, kirkpiklərini də gün yandırır. Dodaqlar partlaq-partlaq. Lap əldən gedib. Belə şeyi harda görüb! Amma heç özünü sındırmır. Neyləsin, hara getsin – iki balası var. Hər halda, afərin sənə arvad...”

Yedigey belə fikirləşən vaxt növbəti qatar odlu avtomat atəşi kimi havanın qızmar hənirini təlatümə gətirib taqıltı ilə ötürüb keçdi. Onlar işi davam etdirmək üçün yenidən iş alətlərini darta-darta yola qayıtdılar.

– Bura bax, Zərifə, – deyə Yedigey onu real vəziyyətlə tanışdırmaq üçün, ona ürək-dirək verməyə başladı. Sözü yox, bura uşaqlar üçün ağır yerdir. Elə o uşaqlarıma baxanda da ürəyimdən qara qanlar axıb gedir. Axı, həmişə belə isti olmayacaq ki! Çəkiləcək. Bir də yaxşı fikirləşsən, siz Sarı-Özəkdə tək deyilsiniz ki, yanınızda adamlar var, bəd ayaqda biz varıq. İndi çarə nədir, işdir gəlib başınıza.

– Elə mən də bunu deyirəm ona, Yedige. Çalışsın ki, ağzından artıq bir söz çıxmasın. Məgər bilmirəm o nə çəkir?

– Lap yaxşı da eləyirsən. Mən sənə elə bunu demək istəyirdim, Zərifə. Firsət gözləyirdim. Özün hər şeyi mənədən yaxşı bilirən. Sözdür ağzımdan çıxdı. Bağışla.

– Elə olur ki, adam lap cana gəlir. Adamın lap özünə yazığı gəlir, ona da, uşaqlara ondan da çox... Onun nə təqsiri var, di gəl, bura gəlməyimizdə özünü təqsirkar bilir. Əlindən də heç nə gəlmir. Əlbət-

tə, bizim yerlərin, Ala-Tau dağlarının havası tamam başqadır, elə həyat da həmçinin. Heç olmasa, yaydasa da uşaqları ora göndərə bilərdik. Ancaq kimin yanın göndərək? Qocalar yox, dünyadan tez köçüblər. Qardaşlarım, bacılarım, qohumlarım... Adam onları da təqsirləndirə bilmir, axı nəylərinə gerek! Əvvəllər də yaxın durmurdular, indi daha bətor. Nələrinə gerek bizim uşaqlar? Üzə vürmasaq da qorxuruq, qorxuruq ömrümüzün axırına canlaşıb qalaq burda. Görürəm, onun nələr çəkdiyini görəəm... Qabaqda bizi nələr gözlədiyini bir Allah bilir...

Onlar ağır fikir içində susdular. Daha bir də bu söhbətə qayıtmadılar. İşləyirdilər, lazım olanda çökilib qatarları buraxır, yenə işlərini davam etdirirdilər. Çarələri nə idi? Onların bu ağır vəziyyətdə bu adamları necə ovundurmaq olardı? “Əl açıb dilənməyəcəklər ki, – deyə Yedigey fikirləşirdi, ikisi də işləyib birtəhər dolanarlar. Belə baxanda guya heç kəs onları burda dustaq eləməyib, di gəl ki, çıxış yolları yoxdur. Nə sabah, nə də o biri gün...”

Yedigey bir tərəfdən də özünə təəccüb eləyirdi, elə ağrıyıb-acıyırdı ki, elə bil onların başına gələn işlərin onun özünə dəxli vardı. Axı bu adamlar onun nəyi idi? Axı o özünə deyə bilirdi ki, bu sənəin ağrı kəsən şey deyil, sənə nə qalıb? Bir də son kimsən ki, haqqın olmayan işlərə baş qoşursan, haqq-hesab aparırsan? Zəhmətkeşin, çöllünün birisən, dünyada sənəin kimilərin sayı-hesabı yox, sənəini qəzəblənməlisən, sənəini hirsənlənməlisən, həyatda nəyin ədalətli, nəyin ədalətsiz olduğu barədə sənəini öz vicdanını narahat etməlisən? Axı bu işlərin başında duranlar yəqin ki, sənə Boranlı Yedigeydən çox bilirlər. Sənəini bu Sarı-Özəkdə bildiklərin hara, onların orda bildikləri hara!.. Axı sənəini nə dərdinə qalıb? Di gəl ki, nə qədər eləyirdi sakit ola bilmirdi ki, bilmirdi. Özü də nədənsə hamıdan çox Zərifəyə ürəyi yanırdı. Onun sədaqəti, dözümlü, çətinliklərə sinə gərməyi onu həm təəccübləndirir, həm də valeh edirdi. O, tufan vaxtı qanadlarını gerib yuvasını qoruyub saxlamağa can atan quşu xatırladırdı. Bir başqası onun yerində olsaydı, ağlayıb-ağlayıb soyuyar, gedib qohumlarına baş əyərdi. Amma o, müharibədə olub-keçənlər üçün əriylə bərabər cavabdehlik eləyirdi. Hər şeyin ziddinə, Yedigeyi də hər şeydən çox narahat edən bax, bu vəziyyət idi, axı əslinə qalsa, nə onun ərinə, nə də uşaqlarına köməyi deyə bilirdi...

Sonralar elə vaxtlar olurdu ki, bu ailənin Boranlıya gəlməsinə təsadüf eləyirdi. Axı bu dərd-azar onun nəyinə lazımdı? Bilməsəydi, görməsəydi, əvvəllərdə olduğu kimi səlim-salamat dolanardı...

Günün ikinci yarısında Sakit okeanda, Aleut adalarının cənubunda dalğalar hərəkətə gəlməyə başladı. Amerikanın düzənliklərindən başlayan cənub-şərq küləyi yavaş-yavaş güclənirdi. Göz işlədikcə uzanan ənginlikdə su qəlyana gələrək ağır-ağır çalxalanır, dağ kimi dalğaları silsilə ilə yan-yana düzürdü. Bu göstərirdi ki, fırtına başlamasa da, hər halda dəniz hələ çox dalğalanacaq.

Açıq okeandakı belə dalğaların "Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisi üçün qorxusu yox idi. Başqa bir vaxt olsaydı heç vəziyyətini dəyişmək cəhdində də olmazdı. Lakin yuxarı dairələrlə məsləhətləşəndən sonra təcili surətdə geri qayıdan xüsusi səlahiyyətli komissiyaların mindiyi təyyarələr gəmiyə ənməli olduğu üçün, təyyarədəşyan gəmi yan çalxamanı azaltmaq məqsədilə üzü küləyə durmaq qərarına gəldi. Hər şey normal qurtardı. Əvvəlcə San-Fransiskodan gələn, onun dalınca da Vladivostokdan qayıdan təyyarə gəmiyə endi.

Komissiyalar tam heyətdə qayıtmışdılar, hər iki heyət susur, əvvəlki kimi qayğılı görünürdü. On beş dəqiqədən sonra onlar stol başına toplaşib qapalı müşavirəyə başladılar. Komissiyalar işə başlayandan beş dəqiqə sonra Cazib Qalaktikasında olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlara göndərilmək üçün "Paritet" stansiyasına şifrələnmiş təcili teleqram verildi: "Paritet" orbital stansiyasındakı 1-2 və 2-1 nəzarətçi-kosmonavtlara. Günəş sistemindən kənarda olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar xəbərdar edilsinlər ki, heç bir hərəkət təşəbbüsündə olmasınlar. Ümidamərkdən xüsusi göstəriş olanadək öz yerlərində qalsınlar".

Bundan sonra xüsusi səlahiyyətli komissiyalar, bir dəqiqə də itirmədən, baş vermiş bu kosmik böhranın həlli üçün tərəflərin mövqə və təkliflərini bildirməyə başladılar...

Təyyarədəşyan "Konvensiya" gəmisi Sakit okeanın sonsuz dalğaları arasında dayanmışdı. Heç kəsin xəbəri yoxdu ki, bu vaxt gəminin bortunda planetin qlobal taleyi həll olunurdu...

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...

Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfilə intəhasız sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinviç meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryolu ilə müəyyən edilirdi. Qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

Ana-Beyit qəbiristanlığına hələ iki saatlıq yol vardı. Dəfn qafiləsi çöldə eyni qaydayla hərəkətdəydi. Boranlı Yedigey Qaranerin üstündə qabaqda yol göstərirdi. Onun Qaraneri yenə də yorulmaq bilmədən dəstənin başında löhrəm yerindən qalmırdı, dəvenin dalınca yedekli traktor gəlirdi, mərhum Qazanqapın qızı Ayzadənin əri yenə qayınatasının cənazəsi yanında, tək-tənha oturmuşdu, lap daldan da "Belarus" ekskavatoru gəlirdi. Döşlü-boğazlı Culbarsa böyürdən qaçırdı – o gah irəli keçir, gah geri qalır, gah da mühüm bir işi varmış kimi ayaq saxlayırdı.

Günəş dikəldikcə yangını artırır. Daha yolun azı qalmışdı, amma qurtarmaq bilməyən Sarı-Özək bir dikdiri aşib o biri dikdirə çatınca onların qarşısında üfüqlərə qədər uzanan təzə düzənlər açır. Çölün-düzənin ucu-bucağı görünmürdü. Bir vaxtlar bu yerlərdə, demək olar ki, Sarı-Özəyi başdan-başa tutub zəbt eləmiş bednam yadellilər – juanjuanlar yaşayırmış. Buralarda başqa köçəri xalqlar olduğu üçün onlarla juanjuanlar arasında həmişə otlaq və quyular üstündə dava düşmüş. Gah bir tərəf üstələyirmiş, gah da o biri tərəf. Ancaq məğlublar da, qaliblər də elə bu yerlərdə qalarmışlar, intəhası, biri bir az sıxılıb çəkilər, o birisi isə ərazisini genişləndirərmiş. Yelizarov deyirdi ki, Sarı-Özək bir yaşayış ərazisi kimi bu mübarizəyə deyərmiş. O vaxtlar yaz-payız bu yerlərdə yağış çox olarmış. Məldavar üçün kefin istəyən qəder ot varmış. Onda tacirlər – sövdəgerlər buralara toplaşib herrac bazarı düzəldərmişlər. Amma sonralar guya iqlim kəskin surətdə dəyişib – quraqlıq düşüb, quyuların suyu kəsilib. Bu səbəbdən də Sarı-Özəyə yığılan xalqlar – qəbilələr pərən-pərən düşüb həresi bir tərəfə köçüb gedib, juanjuanlarsa yer üzündən tamam silinib-süpürülüb yox olub gediblər. Deyilənlərə görə, üz tutublar Edil tərəfə – onda Volqa belə adlanırmış, elə Edilin sahillərində də məhv olub itib-batıblar. Nə hardan gəldiklərini bilən olub, nə harda itdiklərini. Deyilənə görə onlar lənətə gəlirlər, – qışda köçlə-köməclə Edili keçəndə buz yarılıb, hamısı oğullu-uşaq, malı-davarlı gediblər buzun altına...

Sarı-Özəyin köklü sakinləri olan qazaxlar o vəziyyətdə doğma yerlərini tərk etməyib tezə quyulardan su çıxara bildikləri yerlərdə məskən salıblar... Amma onu da demək lazımdır ki, Sarı-Özəkdə ən gur dirçəliş günləri müharibədən sonrakı illərdə başladı. Xüsusi su daşıyan avtomobillər gətirildi. Sürücü bu yerlərə bələd olanda birçə maşın bəs ələyirdi ki, bir gün ərzində bir neçə qoyun, mal yatağına su çatdırı bilsin. Sarı-Özək otlaqlarını icarəyə götürən qonşu vilayətlərin kolxoz və sovxozları artıq bu yerlərdə otlaqlarda bəslənən sürülər üçün daimi yataq bazaları düzəltmək fikirindəydilər. Haqq-hesaba vurub, ölçüb-biçirdilər ki, görsünlər bu yataqlar onlara neçəyə başa gələcək. Elə bir tərəfdən yaxşı olub ki, tələsməyiblər. Ana-Beyitin yaxınlığında yavaş-yavaş, altdan-altdan adsız bir şəhər emələ gəlmişdi – Poçt qutusu... Elə belə də deyirdilər – Poçt qutusunda almışıq, Poçt qutusunda gördük. Poçt qutusu böyüyüb genişləndirdi. Tezə asfalt yol onu bir tərəfdən kosmodromla, bir tərəfdən də demiryolu ilə birləşdirirdi. Sarı-Özək çöllərinin sonayələşdirilməsi məsələsi də elə bundan başlanmışdı. Keçmişdən burda əsər-olamət kimi Ekiz-Tope adlanan bir cüt dəvə donqarı kimi ucalan qoşa təpələrin yamacındakı Ana-Beyit qəbiristanlığı idi. Bu qəbiristanlıq bütün Sarı-Özəkdə ən müqəddəs yer sayılırdı. Keçmişlərdə adamlar bəzən ölümlərini burda dəfn etmək üçün elə uzaq yerlərdən gəlirmişlər ki, çöldə gecələməli olurlar. Əvəzində Ana-Beyitdə dəfn edilənlərin xələfləri nəsilbənosil fəxr ələyirdilər ki, əcdadlarına belə hörmət göstəriblər. Burda çox ömür sürmüş, gün görmüş, ağıl-mərifət sahibi olanları, diliylə, əməliylə gözəl bir insan kimi ad qazanmış olanları xalq arasında ağılıb-sanılan hörmətli adamları basdırırdılar. Yelizarovun bilmədiyi şey yox idi, o deyirdi ki, Ana-Beyit Sarı-Özək pantconudur.

Həmin gün köpəyin müşayiət elədiyi bu qərribə dəvəli-traktorlu dəfn qafiləsi Boranlı demiryol rəyazından bura yaxınlaşırdı...

Ana-Beyit qəbiristanlığının öz tarixi vardı. Əvvəl-başdan rəvayət onunla başlanırdı ki, bu yerləri zəbt eləyən juanjunlar əsir tutduqları düşmən döyüşçüləriylə çox amansız rəftar ələyirmişlər. İmkanları olanda əsiri qonşu ölkələrə qul satarmışlar, bu əsir üçün xoşbəxtlik hesab olunmuş, çünki ümid yeri qalırdı, kim bilir, bəlkə elə bir imkanı oldu ki, qaçıb vətənə qayıtdı... Juanjunların özləri üçün qul saxladığıları əsirləri isə dəhşətli tələ gəzləyirdi. Onlar öz qurbanlarının

başına zif keçirib dözülməz işgəncə verərək onun yaddaşını tamam yox ələyirmişlər. Bu işi adətən, davada əsir alınmış cavan döyüşçülərin başına gətirmişlər. Əvvəlcə onların başını qırxırmışlar, tükləri bir-bir dibinəcən təmizləyirmişlər. Baş qırxıb qurtaranacan juanjunların təcübəli sallaqları lap yaxınlıqda qatı bir dəvə kəsərmiş. Dəvənin dərisini soyanda, əvvəlcə onun ən ağır və möhkəm olan boyun dərisindən başlayarmışlar. O dəqiqə də hissələrə bölüb, buğlana-buğlana baş qırxılmış əsirlərin başına keçirirmişlər, dərinin çəkil-məyilə saqqız kimi yapışmağı bir olarmış – bir növ indiki üzgüçülük papaqları kimi. Başa zifi belə keçirirmişlər. Başına belə iş gətirilən adam ya işgəncələrə dözməyib ölür, ya da ömür-billah yaddaşını itirib manqurt olarmış – yeni keçmişini xatırlaya bilməyən qula çevrilmiş. Bir dəvənin boyun dərisi beş-altı zifo bəs ələyirmiş. Zif salından sonra məhkumun boynuna taxta kəndə keçirirmişlər ki, başını yerə çatdırı bilməsin. Onların tükürpərdici nalələri boş yerə narahatlıq verməsin deyə yazıqları bu vəziyyətdə uzaq yerlərə aparıb əl-ayaqları bağlı, ac-susuz atarmışlar qızmar günün altına. İşgəncə bir neçə gün sürürmüş. Müəyyən yerlərdə də güclü gözətçi dəstələri qoyarmışlar ki, hələ sağkən qohumlarından, əqrəbələrindən gəlib onları xilas etmək fikrinə düşsələr qoymasınlar. Ancaq belə hallar çox nadir olarmış, çünki açıq düzənlikdə hər cür hərəkət uzaqdan görünür. Sonralar bir nəfərin manqurt olması xəbəri gəlib qəbiləyə çatanda, onun ən yaxın qohumları belə onu xilas etmək, ya satın alıb qurtarmaq istəmişlər, çünki bu, adamın özünü yox, müqəvvasını qaytarmaq idi. Rəvayətdə Nayman-Ana kimi tanınan birçə nayman qadını öz oğlunun bu bədbəxtliyi ilə barışa bilməyib. Sarı-Özək əfsanəsində də elə bu barədə danışılır. Qəbiristanlığın adı da bununla əlaqədardır – Ana-Beyit, yeni Ana məskəni.

Sarı-Özəyin qızmar günəşinin döydüyü çöldə ağır işgəncə çəkənlərin çoxu dözməyib ölmüş. Beş-altı manqurtdan biri, ya ikisi sağ qalmış. Onların ölümünə bəis aqlıq, ya susuzluq olarmış, onların axırına çıxan gün altında quruyub manqurtun başında get-gedə amansızcasına sıxılan xam dəvə dərisinin verdiyi dözülməz ozabları. Qızmar günəşin şüaları altında durmadan sıxılan zəif qulun qırxıq başını dəmir mənqənə kimi sıxırdı. Əzaba məruz qalan bu yazıqların tükləri ikinci gün uzanmağa başlayırdı. Asiyahıların düz və cod tükü bəzən dəvənin xam dərisinə bitir, çox vaxtsa yol tapa bilmir, qayıdıb

təzədən manqurtun dərisinə girərək onun əzabını daha da artırır. Bu sonuncu işgəncə vaxtı məzlumların şüuru lap pozularmış. Juanjuanlar yalnız beşinci gün gəlib onları yoxlayarmışlar ki, görsünlər kim ölüb, kim qalıb. Əsirlərdən birini salamat tapanda belə hesab eləyirmişlər ki, məqsədlərinə çatıblar. Ona su verir, qandal-kündəsini açır, bir az sonra qulluq eləyib gücə gətirir, ayağa qaldırırdılar. O, yaddaşını itirib dönüb olurdu qul manqurt, buna görə də adi sağlam qullara nisbətən birə-on artıq qiymətləndirilirdi. Hətta belə bir qayda varmış – öz aralarında vuruşma-zad düşəndə manqurt öldürülərsə, öz həmqəbilələrinə nisbətən üç dəfə artıq ödəniş acırlımış.

Manqurt kim olduğunu, hansı nəsiləndən-qəbilədən olduğunu, adını, uşaqlığını, atasını, anasını xatırlayıb yadına sala bilmirmiş – qərəz ki, manqurt özünü insan kimi dərk edə bilmirmiş. Öz mənliliyindən məhrum edilmiş manqurtun təsərrüfatçılıq cəhətdən bir çox üstünlükləri varmış. O, dilsiz, ağızsız heyvan kimi bir şey olduğu üçün tamamilə müti və təhlükəsiz idi. Manqurt heç vaxt qaçmaq fikrinə düşməzmiş. Hər bir quldar üçün ən qorxulu şey qulların üsyanıdır. Bu bərədə manqurt yeganə istisna idi ki, üsyan və ya itaətsizlik xəyalından da keçmirdi. Onda belə həvəs, ehtiras yox idi. Buna görə də onu güdmək, keşikçi saxlamaq, gizli niyyətlərindən şübhələnmək lazım gəlmirdi. Manqurt sadıq it kimi bircə öz sahibini tanıyırdı, başqa adamlara baş qatıb qarışmazdı. Bircə fikri-qayğısı vardısı o da qarnını doyurmaqdı. Başqa dərdi-çoru yoxdu. Əvəzində tapşırılan işi kor-koruna, can-dildən, inadla yerinə yetirərdi. Manqurtlara, adətən, ən çirkin və ağır işləri gördürərdilər, ya da ki, küt dözm tələb eləyən cansıxıcı işlər buyurardılar. Uzaqlarda otlayan dəvələrə pasibanlıq eləyən manqurt neçə-neçə xidmətçini əvəz eləyirdi. Yeməyini vaxtlı-vaxtında ver, yay-qış qalıb işini görsün, özü də nə təklikdən, nə də tənhalıqdan şikayət eləsin. Sahibinin əmri manqurtçun hər şeydən artıqdır. Yeməkdən, bir də çöldə soyuqdan donmamaq üçün kör-köhnə nimdəş pal-paltardan başqa heç nə istəmirdi... Əsirin boynunu vurmaq, ya da onu qorxutmaq üçün hər cür başqa xəsarət yetirmək, onun yaddaşını almaqdan, aqlını pozmaqdan, yeni son nəfəsində birgə olduğu, başqalarının vara bilmədiyi, özüylə qəbrə apardığı yeganə qazancının köklərini qoparmaqdan qat-qat asandır. Lakin öz mənhus tarixlərindən ən qəddar vəhşilik getirib çıxarmış köçəri juanjuanlar insanın bu dəruni möğz-mənasına də qəsd eləmişdilər. Onlar qulların canlı yaddaşını

almaq üçün yol taparaq, insan təbiətinə elə bir zərbə vurmuşdular ki, bu ağlagələm və gəlməyən cinayətlərdən ən ağırı idi. Təsədüfi deyil ki, manqurt olmuş oğlunu oxşayıb ağı deyəndə dərd və ümitsizlikdən aqlını itirmək dərəcəsinə çatın Nayman-Ana belə deyirdi:

“Yaddaşını qoparanda, başın qoztək kəlbətinə salınanda, balam ey, o dəvənin dərisinə gün deydikcə bucurqadək sıxılanda, balam ey, o görünməz çənber sənin gözlərini qanlı yaşla dolduranda, balam ey, gözlərinin kökü qopub çanağından pırtlayanda, balam ey, Sarı-Özək istisinin tüstüverməz ocağında sən yananda, balam ey, bir damcı da düşmədi ki, dodağının közün basa, can bala, Yer üzünə həyat verən günəşə sən küfr etdinmi, can bala, onda günə işıqların ən qarası söylədinmi, can bala?

Ağrıların acısından haray salıb səhralara, balam ey, gecə-gündüz Allah deyib ah-fəğan eləyəndə, balam ey, boş göylərə üz tutubın imdad – deyib çağıranda, balam ey, cəsədinin ağrısından qursağında boğulanda, balam ey, qıc olub çapalayan nəcəstə bulananda, balam ey, üfunətə həşəratlar dolaşın ağlın başdan aparanda, can bala, son gücünü toplayıbın Allahına ağ oldunmu, can bala?

Əzabların əzabından şikəst beyni toran salan, balam ey, keçənlərin xatirəsi yaddaşında solan zaman, balam ey, çapalaya-çapalaya öz ananı unudanda, balam ey, yay günləri dağ döşündə oynadığın çayın səsi qulağında yoxa çıxıb batıranda, balam ey, öz adını, atan adın bərbad olmuş yaddaşından salanda, balam ey, baxıb sənə həya ilə gülüm-sünən o üzün, balam ey, qohum-qardaş, dost-yoldaşın pozulanda surəti, qarğıdınmi bu gün üçün səni doğan anaya, can bala?”

Bu əhvalat o dövrlərə aiddir ki, nə vaxt juanjuanlar köçəri Asiyanın cənub zivarlarından sıxışdırılıb çıxarıldıqları üçün şimala yerləş eləməmiş, uzun müddət Sarı-Özək çöllərini zəbt eləyib, ərəzilərini genişləndirmək, qul ələ keçirmək məqsədilə qovğalar aparırdılar. İlk vaxtlarda basqınları gözlənilməz olduğundan çoxlu əsir tutmuşdular. O cümlədən də, xeyli arvad-uşaq da ələ keçirə bilmişdilər. Hamısını qova-qova aparıb qul eləmişdilər. Ancaq yadellilərin bu basqınına müqavimət get-gedə artırdı. Ölüm-dirim toqquşmaları başlanmışdı. Juanjuanların Sarı-Özəkdən getmək fikirləri yoxdu, əksinə onlar çalışırdılar ki, heyvandarlıq üçün çox əlverişli olan bu geniş ərəzidə kök salsınlar. Yerli qəbilələr də bu itkiyə qatlaşmayıb özlərinə bərc bildilər ki, gec-tez qəsəbkarları bu yerlərdən qovub çıxarsınlar. Hər nə

isə, qazan qaynayır, toqquşmalar davam eləyirdi. İntəhası, bu üzücü qovğaların ara verdiyi vaxtlar da olurdu, araya sakitlik çökürdü.

Belə sakit günlərin birində Nayman torpaqlarına karvanlarla mal getirən sövdəgərlər çay məclisində söhbət vaxtı danışılar ki, Sarı-Özək düzənələrindən keçəndə quyuların başında juanjuanlar tərəfindən sən deyən elə ciddi müqavimətə rast gəlməyiblər, bir də öteri bir şey danışılar ki, guya çöllükdə böyük bir dəvə sürüsünü güdən cavan bir pasiban görüblər. Sövdəgərlər onunla danışmaq istəyəndə görüblər ki, oğlan manqurtur. Baxan deyər ki, sağlam adamdır, heç kəsin ağlına gəlməz ki, onun başına belə bir iş gətirilib. Yəqin o da vaxtında söz deyib, söz anlayan bir oğlanmış, özü də lap cavan-cahil, bıq yeri təzə tərleyib, sir-sifəti, görkəmi də pis deyil, di gəl ki, danışdıranda elə bil dünyaya təzə gəlib, yazıq uşaq nə atasının adını bilir, nə anasının, juanjuanların onun başına gətirdikləri müsibəti də xatırlaya bilmir, hardandır, kimləndədir, bilmir. Nə soruşursan dinmir, birçə "hə" bilir, bir də "yox", bir də ki, qulaqlarınacan keçirdiyi papağından bərk-bərk tutub dayanır. Günah da olsa, adamlar şikəstliyə gülürlər. Bu söhbəti eləyəndə onlar gülə-gülə deyiblər ki, heç demə dəvənin dərisi bəzən ömür-billah bitişib qalır manqurtun başında. Belə manqurt üçün ondan böyük cəza yoxdur ki, deyəsən, gəl başını buğa verib dərinə qoparda. Dəli aygır kimi şillaqlayıb-çırpınacaq, bir adamı da başına yaxın buraxmayacaq. Belə manqurt heç vaxt papağını çıxartmır, elə papaqda da yatır... Sonra qonaqlar söhbətə yenə giriz qoyub deyiblər ki, manqurt sarsaq olsa da işini yaxşı bilir – dəvələrinin otladığı yerden karvan uzaqlaşmayınca onları gözden yayınmağa qoymurdu. Gethagetdə sarbanlardan biri ona sataşmaq məqsədilə soruşub:

– Qabaqda yolumuz uzundur. Səndən kimə salam yetirək, hansı gözəlo, hansı elə? De utanma. Eşidirsən? Bəlkə yaylıqdan-zaddan çatdıracaq?

Manqurt sarvana xeyli baxandan sonra deyib:

– Hər gün mən Aya baxıram, o da mənə, amma bir-birimizi eşitmirik... Orda adam oturub...

Bu söhbət gedən vaxt bir arvad sövdəgərlərə çay süzürmüş. Deme, o arvad Nayman-Ana imiş... Sarı-Özək əfsanəsində o arvad bu adla tanınıb.

Gəlmə qonaqların yanında Nayman-Ana heç nəyi üzə vurmur, məsələni açıb-ağartmır. Fikir verən olmur ki, arvad bu xəbərdən necə

halbahal oldu, sifəti necə ayazıdı. Əslində üroyindən keçirdi ki, sövdəgərlərdən o cavan manqurt haqqında təzə şeylər öyrənsin, di gəl ki, arvadın bu eşitdiyindən daha çox bilməyə üroyi gəlmirmiş. Buna görə də yaralı quş kimi hiçqurtısını içində boğub, üroyini parçalayan şübhələri içində basdırıb... Söhbət də səmtini dəyişib yavaş-yavaş ayrı məsələlərə keçir, bədbəxt manqurtun halına yanmaq kimin dərдинə idi, həyatda o qədər belə-belə işlər olur ki... Nayman-Ana üroyindəki qorxunu, əlindəki esməni üstələməyə çalışır, elə bil içində çığırən o quşu boğub səsinə kəsmək istəyir, birçə neçə vaxtlardan bəri ağarmış başının yeganə örtüyü olan qara yas yaylığını bir az da yendirib altına çəkir.

Bir azdan sövdəgərlər karvanını çəkib gedirlər. O gecə Nayman-Ana səhərcən çimər vurmur, başa düşür ki, o manqurt – pasibanı Sarı-Özək çöllərində axtarır tapmayınca, onun öz oğlu olmadığını bilməyincə rahatlıq tapmayacaq. Çoxdan bəri üroyində gizləyib saxladığı üzücü, qorxulu bir şübhə ana qəlbində yenidən baş qaldırmışdı – oğlu döyüş meydanında həlak olub, ya yox?.. Ana əziyyətdə, bu aramsız qorxuya, bu dözülməz ağrıya, şübhələrə dözməkdənsə, razı olardı ki, oğlunu bir yox, lap iki dəfə basdırsın...

Onun oğlu Sarı-Özək torpaqlarında juanjuanlarla döyüşdə həlak olmuşdu. Əri də bir il əvvəl öldürülmüşdü. Naymanlar arasında ad çıxarmış, sayılan kişilərdən biriymiş. Oğlu döyüşə getmişdi ki, atasının qisasını alsın. Şəhidləri döyüş meydanında buraxmaq adətə xilaf olan şeydi. Qohum-qəbiləsinin adamları onun meyitini mütləq gətirməliydilər. Amma bunu eləyə bilməmişdilər. O böyük döyüşdə düşmənlə üz-üzə gəlib sinələşəndə çoxları görüblər ki, onun oğlu yıxılıb atın boynuna, döyüşün hay-heşirindən hürkən qızgın at götürüb onu aradan, oğlan duruş gətirə bilməyib yıxılıb, bir ayağı ilişib üzəngiyə atın böyründə asılı qalıb, at bundan daha da hürküb götürülüb, oğlanın cansız cəsədini sürüyə-sürüyə üz tutub çölə... Tərslikdən at düşmənlə tərəfə qaçır. Hamının qatıldığı qızgın, qanlı döyüşə baxmayaraq həm-qəbilələrindən ikisi çapır atın dalınca ki, tutub oğlanın ölüsünü götürsünlər. Amma dərədə pusquya durmuş hörüklü juanjuanlardan iki atlı bağıra-bağıra çapıb onların yolunu kəsirlər. Naymanlardan biri elə o dəqiqə oxlanıb öldürülür, o biri də ağır yaralı halda atını döndərərək birtəhər yetirir özünüklərə, orda da atdan dəyir yere. Bu hadisə naymanları juanjuanların pusquya durmuş dəstəsindən xəbərdar elədi, düşmənin bu dəstəsi həlledici məqamda cənəhdən zərbə endirməliydi.

Naymanlar yenidən hücumə keçmək üçün səflərini düzəltmək məqsədilə geri çəkilməli olurlar. Şübhəsiz, bu ayaqda Nayman-Ananın cavan oğlunun başına nələr gəldiyi heç kəsən yadına düşməmişdi... Özünü öz adamlarının yanına çatdırıb bilən o yaralı döyüşçü sonralar danışdı ki, onlar oğlanın dalınca çapanda at onu sürüyə-sürüyə qaçıb gözədən itdi...

Naymanlar bir neçə gün dalbadal çölü gözüb axtardılar ki, oğlanın ölüsünü tapsınlar, bir şey çıxmadı. Nə meyitini tapdılar, nə atını, nə də silahını-yarğanını, nə iz vardı, nə əlamət... Onun həlak olduğuna heç kimdə şəkk-şübhə yox idi, çünki yaralı olsaydı belə bu neçə gün ərzində ya qan itkisindən, ya da susuzluqdan ölerdi. Cavan həmçün bələlərin kimsəsiz Sarı-Özək düzənələrində bu müsibəti hamıya yer eləmişdi. Meyitin tapılmaması, ağlayıb-oxşayıb dəfn olunmaması qəbilə üçün böyük rüsvayçılıq sayılırdı. Nayman-Ananın başına toplaşmış arvadlar ağı deyər-deyər ərərini məzəmmət eləyirdilər:

– Quzğunların payı oldu, çaqqallar didib-tökdü, papağız yerə girsən, a kişilər!..

O gündən Nayman-Ana üçün bu bomboş dünyada bomboş günlər başladı. O başa düşürdü ki, davada həlak olanlar olur, intəhası, oğlunun meyitinin döyüş meydanında atılıb qalması, onun basdırılmamağı ona rahatlıq vermirdi. Ucu-axırı görünməyən acı fikirlər ana ürəyini şan-şan eləyirdi. Dərdini də tökməyə bir adam qalmamışdı ki, ürəyini boşaldıb təskinlik tapsın, üz tutmağa Allahdan başqa bir kimsəsi yoxdu...

Bu qara fikirləri özündən rədd etmək üçün oğlunun öldüyünə görə öz gözləriylə inanmayı. Bundan sonra taleyin hökmünə kim nə deyər bilərdi? Ona hər şeydən çox şübhə gətirən oğlunun atının yerli-dibli yoxa çıxmağı idi. At ölməmişdi, at hürküb qaçmışdı. Bütün ilxı atları kimi, o da gec-tez üzəngiyə ilişmiş ölünü sürüyə-sürüyə öz ilxısına qatmalı idi. Onda nə qədər dəhşətli olsa da atın sürüyə-sürüyə gətirdiyi bu ölünün üstə ağlayar, ulam-ulam ulayar, üz-gözünü cırıb öz qara gününə elə sözlər deyər ki, məcaz başa düşsə, Allahın özünün də dözülmə çatmazdı. Əvəzində ürəyindəki bütün şübhələri birdəfəlik çıxardıb atardı, ölümünə də soyuq dərrakəylə hazırlaşardı, hər saat, hər dəqiqə hazır gözləyər, ömrünü uzatmağı, dünyadan yapışub qalmağı heç ağlına da gətirməzdi. Ancaq nə fayda ki, nə oğlunun meyiti tapıldı, nə də at qayıtdı. Ana qəlbini şübhələr xırpalasa da, qəbilə

camaatı bu hadisəni yavaş-yavaş unutmağa başlayırdı, çünki zaman keçdikcə hər şey silinir, unudulub gedir... Bircə ana təskinlik tapıb unuda bilmirdi. Fikirləri elə eyni çevrədə cərəyan eləyirdi. Atın başına nə gəlib, yəhər-əsbab nə oldu, yar-yarağı hara itdi? Heç olmasa bu əlamətlərə görə oğlunun taleyini bəlkə öyrənə biləydi! Axı ola da bilər ki, çapıb əldən düşəndən sonra juanjuanlar onu Sarı-Özəyin bir yerində tutub elə keçirə biliblər. Yəhər-yüyenli əlavə bir at da pis qənimət deyil. Bəs onda juanjuanlar onun üzəngiyə ilişib sürünə-sürünə qalan oğlunun meyitini, görsən, neyləyiblər? Basdırıblar, yoxsa qoyublar elə çölün düzündə heyvanlara yem olsun? Birdən bəlkə diriymiş o, bəlkə, Allahın işidir, ona ölüm verməyib? Görsən, onu öldürüb əzablarına son veriblər, ya çölün düzənində atıblar ki, orda canı çıxsın bəlkə?..

Şübhələrin sonu-sonucu yox idi. O gələn sövdəgərlərin heç birinin ağlına gəlməzdi ki, çay məclisində Sarı-Özəkde rast gəldikləri o cavan manqurt haqqında dedikləri sözlər Nayman-Ananın qovrulan ürəyinə təzə bir qılgıncım salacaq. Qorxulu hisslərdən onun ürəyi bum-buz kəsilmişdi. Həmin manqurtun onun itmiş oğlu olacağı fikri artır, güclənir, get-gedə qətiləşərək onun bütün qəlbine və şüuruna hakim kəsilirdi. Ana başa düşürdü ki, ta o manqurtu tapmayınca, onun öz oğlu olub-olmadığını bilməyincə sakitlik tapmayacaq.

Naymanların yaylaqları olan yarımquru dağ ətəklərində bir neçə daşlı-çınqıllı çay axırdı. Nayman-Ana gecə səhərəcən oturub çayın şırıltısına qulaq asdı. Onun təlatümlü ruhuyla heç bir uyğunluq olmayan su, görsən ona nələr deyib, nədən danışmışdı? Sakitləşib-sərinləmək istəyindəymiş, yəqin...

Kimsəsiz, dilsiz-ağızsız Sarı-Özək çöllərinə yola düşməzdən axar suyu dinləmək, ondan doyum-doyum içmək arzusundaymış o... Sarı-Özək çöllərinə tək getməyin nə qədər qorxulu olduğunu ana bilse də, sirrini heç kimə fəş etmək istəmirdi. Onun nələr çəkdiyini başa düşən olmayacaqdı. Hətta ən doğma adamlar da onu məzəmmət eləyəcəklər. Çoxdan tələf olmuş oğlunun dalınca təzədən düşməyin yeridir-mi? Əgər təsadüfən sağ qalıbsa, onu manqurt eləyiblərse, nəyə lazım bir də ürəyinə dağ çəkəsen, bir halda ki, manqurt vaxtilə adam olanın ancaq cildi, müqəvvasıdır...

Həmin gecə yola çıxmaq ərəfəsində bir neçə dəfə yurddan bayıra çıxmışdı. Fikrini qətiləşdirmək üçün uzun-uzadı baxıb ətrafa qulaq

verirdi. Gecəyarısı Ay buludsuz səmada lap zilə çəkilib yeri rəvan, solğun süd rənginə boyamışdı. Orda-burda təpələrin döşündə salınmış ağ yurdlar çayın qırağında gecələməyə qonmuş iri ağ quş dostələrinə benzəyirdi. Aul tərəfdən qoyun-quzu ağıllarının yerləşdiyi, bir az o yana ilxıların otladığı çökəkliklər tərəfdən it səsi, adam həniri gəlirdi. Amına Nayman-Anaya hər şeydən çox təsir edən aulun yaxın tərəfindəki ağılların yanında oyaq qalan qızların nəğmə ilə səsleşməsiydi. Elə özü də vaxtilə bu mahnılardan oxumuşdu... Onu bura gəlin gətirəndən hər il yayda bu yerlərə köçərdilər. Ömrü buralarda keçmişdi: ailələri böyük olanda, burda dörd yurd qurardılar – birini mətbəx üçün, birini qonaq üçün, ikisini də özləri qalmaq üçün –sonrakı illər də yadındadır, juanjuanların basqınından sonra yurdların biri qalmışdı...

İndi o da bu tənha yurdu tərk ediyirdi... Hələ axşamdan yol tədarükü görmüşdü. Yemək və su ehtiyatı götürmüşdü. Suyu lap çox elmişdi. İki tuluq doldurmuşdu ki, birdən Sarı-Özək yerlərində quyu tapmaq vaxt istər... Axşamdan Ağmayanı alıqlayıb yurdların yaxınlığında bağlamışdı. Bu maya dəvə onun həm yoldaşı, həm də ümidiydi. Ağmayanın gücünə, yerişinə arxalanmasaydı Sarı-Özəyin əldən-ayaqdan uzaq yerlərinə baş vurardımı! İki qarın doğandan sonra o il Ağmaya qısır qalmışdı. Arqaz, uzunpaça, ağır yük və qocalıqdan yastılanıb yayılmış, yumru – möhkəm kündəli, möhkəm qoşa donqarlı, anq özəlili boynu üzərində ucalan qəşəng biçimli başı, yerləş vaxtı havanı öfğəsinə çəkən kəpənək qanadları kimi titrək və yüngül perəli Ağmaya bir sürü dəvəyə dəyərdi. Ömrünün gümrah çağında belə yürüyərək dəvəyə sürüdə böyüyüb boya dolmuş onlarca cavan dəvə verirdilər ki, belə mayadan nəsil artırsınlar. Bu qızıl maya Nayman-Ananın olan-qalanıydı, keçmiş var-dövlətindən bircə bu dəvə qalmışdı. Qalan nə varda hamısı ol çirki kimi yuyulub getmişdi. Borclar, şəhidlərin qırxına, ilinə verilən əhsanlar... Dalağı sancdığı üçün, dözülməz qüssə-kədər içində axtarmağa getdiyi oğlunun bu yaxınlarda axırncı əhsanı verilmişdi. Xeyli adam yığılmışdı – ətraf mahalın bütün naymanları axışmış gəlmişdi.

Sübh açılanda Nayman-Ana yurddan yola hazır çıxdı. Kandanı adlayıb qapıya söykəndi, fikrə getdi, aulu tərk etməmiş ətrafı diqqətlə süzdü. Hələ keçmiş gözəlliyini itirməmiş, qəddi-qamətini saxlayan Nayman-Ana uzaq səfərə çıxdığı üçün qayda-qanunla qurşaqlanmışdı.

Çaxçurun üstündən uzunboğaz çəkmələr geymişdi, paltar üstədən arxalıq, çiynində də gen, sallanan örtük vardı. Başına da ağ dolayıb uclarını boynunun dalında düynələmişdi. Ana geco fikirlərində belə qərara gəlmişdi – indi ki, oğluyla görüşə hazırlaşır, daha mətəm libası nəyə lazım?! Arzu-kamına çatmasa başına həmişə qara bağlaya bilər. Şəhərin ala-toranı ananın ağ birçəklərini və sifətindəki dərin kədər əlamətini gizlədirdi – kədərli alnında dərin cığırılar salmış qırıqlar bilinmirdi. O anda gözləri doldu, dərin bir ah çəkdi. Hec ağlına gələrdimi ki, belə-belo günlər görəcək! Sonra özünü ələ aldı, duanın birinci sözlərini pıçıldadı: “La ilahe il Allah”, (Allahdan başqa ilahi yoxdur) və qəti addımlarla dəvəyə yaxınlaşdı, dizlərini qatlayıb hıxladı. Nayman-Ana əlindəki heybələrə tələsik alıxdan aşırıb dəvəyə mindi, səsleyib onu dikətdi, dəvə qalxdıqca özüylə bərabər onu da əlyətməz hündürlüyə ucaltdı. Ağmaya indi başa düşdü ki, qarşıda səfər var...

Ona kənizlik edən qayın arvadından başqa Nayman-Ananın səfərə çıxdığından heç kəmin xəbəri yox idi, qayın arvadı da dərbadal osnoyir, çox da fikir vermirdi, başqa ötürən-filan yox idi. Nayman-Ana hələ dünəndən ona demişdi ki, öz törkünlərinin, yəni öz ana qohumlarının görüşünə gedir, oradan da yol-yoldaşı zəvvar olsa, qıpçaq torpaqlarındakı Yassəvi pirini ziyarətə gedəcək...

O, şəhər təzədən çıxdı ki, sorğu-sual edib baş ağrısı verən olmasın. Auldan bir xeyli aralandıqdan sonra Nayman-Ana dəvənin ağzını çevirdi irəlidi hərəkətsiz bir boşluq kimi görünən Sarı-Özəyə...

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən şərqə də gedirlər...

Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfilə intəhasız sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Cöğrafiyada hər yer Qrinvich meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

“Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisinin bortundan “Paritet” orbital stansiyasındakı nəzarətçi-kosmonavtlara bir şifrələnmiş radioqram da göndərildi. O radioqramda nəzarətçi-kosmonavtlara göstəriş verilirdi ki, Ümidamərkəzin əmrini gözləsinlər və Günəşdənkenar Qalaktikada olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlarla əlaqəyə girib onların orbital stansiyaya qayıtmaq vaxtını müəyyən etməsinlər...

Okean dalgaları yarım fırtına gücündə çalxalanırdı. Təyyarədəşən gəmi dalgalar üstündə əməlli-başlı yırğalanırdı. Sakit okeanın dalgaları bu nəhəng gəminin böyrünə dəyib şappıltı ilə köpüklənirdi. Günəş yenə də okeanı başına götürüb ağappaq eləmiş sonsuz dalgalar üzərində parıldayırdı. Külək də rəvan nəfəs kimi axıb gedirdi.

“Konvensiya” təyyarədəşən gəmisində bütün xidmət bölmələri, o cümlədən təyyarə bölməsi və dövlət menafeyi təhlükəsizliyi bölməsi ayıq-sayıq, hazır vəziyyətdəydi.

Bir neçə gün idi ki, Ağmaya yeknəsək inləmə kimi bir səsle, ayaqlarını asta bir xışıltıyla yerə toxunduraraq ucsuz-bucaqsız Sarı-Özəyin çökək düzənliyinə yorturdu, yiyəsi ona aman vermir, kimsəsiz qızmar çöllüklə haylayıb qovurdu. Yalnız gecələri dincəlirdilər... Şəhər açılan kimi yeni də sövdəgərlərin nişan verdiyi yerə – Malakumducan yarğanının yaxınlığında böyük dəvə sürüsünü, manqurt pasibanı axtarırdılar. O, ikinci gün idi ki, juanjuanlara rast gələcəyindən ehtiyat eləyərək Malakumducanın yaxınlığında hərələnirdi, amma nə qədər göz gəzdirdisə, nə qədər gəzib-axtarırdısa çöldəndüzdən başqa bir şey görmürdü, hara baxırdı – göz aldadan ilğumlu sərabdı... Bir dəfə gördüyünə aldanıb məscidli, qalalı bir şəhərin divarlarına tərəf getmişdi. Bəlkə, oğlu bu şəhərin qul bazarındadır? Onda alardı oğlunu tərkinə, qovardı Ağmayanı, görüm kim çata bilərdi arxadan?.. Səhrada halı ağırlaşdığı üçün gözüne belə şeylər görünürdü.

Söz yox, Sarı-Özəkdə axtarıb adam tapmaq asan iş deyil, belə yerdə adam qum zərrəsi kimi bir şeydir, yox əgər o, düzə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsünün yanındadirsə, gec-tez qıraqda otlayan dəvələrdən birini görəcəksən, sonra da o biri dəvələri, axırda da gəlib çıxacaqsan pasibanın izinə. Nayman-Ananın ümidi buna idi.

Hələlik heç yanda belə bir şey görə bilməmişdi. Artıq şübhələnməyə başlamışdı ki, bəlkə dəvələrin otlaq yerini dəyişiblər, bəlkə daha pis – juanjuanlar o dəvələri satılmaq üçün Xivə, Buxara bazarlarına göndəriblər. Belə olsa, o pasiban elə uzaq yerlərdən görəsən bir də buralara qayıdarmı?.. Ana qüssə və şübhələr içində aullarından yola düşəndə birce arzusu vardı – oğlunu görə bilsin, qoy lap manqurt olsun, qoy yaddaşı olmasın, qoy ağıl bir şey kəsməsin, təki onun oğlu olsun, təki canı sağ, salamat olsun... Məgər bu azdır! Amma Sarı-Özəyin dərinliklərinə getdikcə, bu yaxınlarda burdan karvanla keçmiş

sövdəgərlərin dediyi pasibanın ola biləcəyi yerlərə yaxınlaşdıqca canını qorxu alırdı ki, birdən oğlunun yerinə beyni pozulmuş şikəst bir məxluq görəcək, onu vahimə üzüb əldən salırdı. Onda Allaha üz tutub yalvarırdı ki, o olmasın, onun oğlu olmasın, başqa bir bədbəxt olsun. Birce məqsədi odur ki, manqurtu öz gözləriylə görüb inansın ki, şübhələri nahaqmış, bunu yəqin eləyəndən sonra, daha özünü üzməsin, qayıdıb taleyin əmrilə ömrünü başa vursun... Sonra yenə dərdi qövr eləyir, yenə deyirdi ki, yox, necə olur olsun qoy öz oğlum olsun...

Belə münaqişəli hisslər içində qabağına çıxan alçaq təpələri aşıb düzə çıxanda birdən qarşısında geniş bir dərəyə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsü gördü. Şabalıdı dəvələr alçaq kolluq və tikanlıq arasında gəzir, kol və tikanların ucunu gəmirirdilər. Nayman-Ana əvvəlcə sevincindən nə edəcəyini bilmədi. Ağmayanı hayladı, sonra qorxdı, manqurt olmuş oğlunu görəndən qorxdı. Sonra yenə sevinməyə başladı, daha sonra özü başa düşürdü ki, nə halət keçirir.

Budur, sürü otlayır, bəs pasiban hanı? Buralarda olmalıdır. Və dərənin o başında adam gördü. Uzaqdan kim olduğu bilinmirdi. Əliçomaqlı pasiban yüklü minik dəvəsinin noxtasından tutub gözünə cən basdığı papağın altından ona baxırdı.

Yaxınlaşıb oğlunu tanıyan Nayman-Ana özünü dəvənin belindən yerə necə atdığını bilmədi.

– Oğlum, oğul bala! – Elə bil cəngəllik ayırırdı və ana özünü bu cəngəlliyə toxuyub oğlunun üstünə atıldı. – Səni axtarmaqdan əldən düşmüşəm! Mən sənin ananam!

Və birdən hər şeyi başa düşüb acı bir dəhşətlə səyriyən dodaqlarını gəmirərək yeri tepikləməyə başladı, nə qədər çalışdı özünü ələ alsın, özüylə bacara bilmədi. Özünü ayaqda saxlamaq üçün laqeyd dayanıb baxan oğlunun çiynindən bərk-bərk yapışib hönkürtüylə ağladı, çoxdan bəri başının üstünü kəsirmiş dərd indi sel kimi onu altına alıb basdırırdı. Və ağlaya-ağlaya göz yaşları ardından, yapixıb üz-gözünə yapışan ağ saçları altından, yolun tozunu-çirkinini üzünə yayan titrək barmaqları arasından oğlunun sifətinin tanış cizgilərinə baxır, yenə də oğlunun onu tanıyacağını zənn edir. Bu ümidlə onun nəzərlərini tutmağa çalışırdı. Burda çətin nə var axı – doğma ananı tanımağa nə var!

Di gəl ki, onun gəlişi oğlana heç bir təsir göstərmədi, elə bil buraların adamıymış, özü də Allahın var günü gəlib çöldə ona baş çəkirmiş,

heç ağzını açıb bir soruşmadı ki, ay arvad, kimsən niyə ağlayırsan? Bir an sonra pasiban onun əlini çiynindən götürüb, özünün yüklü minik dəvəsini çəkə-çəkə sürünün o başına getdi ki, görsün oynaqlamağa başlayan cavan dəvələr sürüdən uzaqlaşmayıblar ki...

Nayman-Ana tərpenməyib yerində qaldı, çömbəlib üzünü əlləriylə örtərək xısın-xısın ağladı, başını qaldırmadan bir müddət bu vəziyyətdə qaldı. Sonra özünü toplayıb oğlunun yanına getdi, çalışdı ki, özünü sakit saxlasın. Manqurt – oğul heç bir şey olmamış kimi mənasız və laqeyd nəzərlərlə ona baxdı, gündən-külekədən avazıyib kəsəyə dönmüş üzgün sifətində nə işə təbəssümə bənə bir şey işardı. Ancaq heç nəyə heç bir maraq göstərməyən gözləri yenə də əvvəlki kimi tamam etinasızdı.

– Otur danışaq, – deyə Nayman-Ana dərindən bir ah çekdi.

Onlar yerə çökdülər.

Nayman-Ana soruşdu:

– Məni tanıyırsan?

Manqurt başıyla yox dedi:

– Bəs adın nədir?

– Manqurt.

– Seni indi belə çağırırlar, əvvəlki adın yadımdadır? Bir əsl adını yadına sal görüm...

Manqurt danışmırdı. Anası görürdü ki, o, adını yadına salmağa çalışır, qaşlarının arasında iri tər damlaları püçurlənir, gözləri də titrək duman içindədir. Amma görünür oğlan qalın bir divara rast gəlmişdi, divarı keçə bilmirdi.

– Bəs atanın adı nədir? Bəs özün kimsən, kimlərdənsən? Heç olmasa doğulduğun yerisə də bilmirsənmi?

Yox, heç nə bilmir, heç nə xatırlamırdı.

– İlahi, gör səni nə günə salıblar! – deyə ana pıçıldadı, yenə də özündən asılı olmayaraq dodaqları səyrirdi, ağrıdan, qəzəbdən, dərddən boğula-boğula hıçqıraraq ağlamağa başladı, nə qədər çalışdısa da, özünü əla ala bilmədi. Ananın bu dərdi kədəri manqurta qəti təsir etməirdi.

– Torpağı almaq olar, mal-dövləti almaq olar, lap adamın həyatını da almaq olar, – deyə ana söyləndi, – ancaq adamın hafizəsinə kim qəsd eləyə bilər, bunu kim fikirləşib tapıb?! Pərvədigara, varsansa, bunu necə insanların bəcyninə salmışan? Məgər dünyada zülm – şər azdır?

Bax, elə o vaxt ana manqurt oğluna baxa-baxa Günəş, Allah və özü haqdakı məşhur ağısını demişdi, o sözləri bilən adamlar Sarı-Özək əhvalatından söz düşəndə bunu indi də danışırırlar... Bax, elə o anda, bilənlərin indi də xatırladığı o məşhur oxşamasına belə başlamışdı:

– Mən botası ölgən boz maya

Tulubın gelip iskegen...¹

Sarı-Özəyin sonsuz-ünsüz çöllərini başına götürən, bağrından qopan qəlbəvutmaz, dərdsöndürməz ağılarını elə o vaxt demişdi...

Heyhat, heç manqurtun tükü də tərpenməmişdi.

Onda Nayman-Ana qərara gəldi ki, onun kim olduğunu ona soruşmaqla yox, təlqinlə başa salsın.

– Sənin adın Jolamandır. Eşidirəsen? Sən – Jolamansan. Atanın da adı Doncnbaydı. Atan yadında deyil? Axı o sənə hələ uşaqlıqdan ox atmağı öyrədirdi. Mən də sənin ananəm, sən də əminim oğlum. Sən naymanlar qəbiləsindənsən, başa düşdün? Sən naymansan...

Ananın dediklərinə o, tam laqeydliklə qulaq asırdı, elə bil bu sözlərin ona dəxli yoxdu. Yəqin otluqda cırlıdayan çəyirtkəyə də beləcə qulaq asardı.

Və onda Nayman-Ana manqurt oğlundan soruşdu:

– Bəs sən bura gəlməmişdən nələr vardı?

– Heç nə, – deyə manqurt cavab verdi.

– Gecəydi, ya gündüz?

– Heç nə, – manqurt eyni sözləri təkrar etdi.

– Kimdən danışmaq istəyirdin?

– Aynan. Ancaq biz bir-birimizi eşitmirik. Orda kimsə oturub.

– Sən daha nə istəyirdin?

– İstərdim ki, mənim də hörüyüm olsun, ağamın kimi.

– Qoy görüm onlar sənin başına nə iş gətiriblər? – deyə Nayman-Ana əlini onun başına uzatdı.

Manqurt kənara sıçrayıb çəkildi, əliylə papağından yapışb daha anası tərəfə baxmadı. Arvad başa düşdü ki, başını heç vaxt oğlunun yadına salmaq olmaz.

¹ Mən, potası ölmüş boz mayayam. Gəlmişəm saman təpilmiş dərinə qoxlayam.

Bu vaxt uzaqdan dəvəyə minmiş bir adam göründü. O yaxınlaşırdı. Nayman-Ana soruşdu:

– Bu kimdir?

– Mənimçün yemək getirir.

Nayman-Ana təşvişə düşdü. Yersiz, böyükdən çıxan bu juanjuan onu görməmiş tez çəkilib gizlənməliydi. O tez dəvəsini hıxlayıb minə-minə oğluna xəbərdarlıq elədi:

– Ona heç nə demə. Mən tezliklə qayıdacağam.

Oğlu cavab vermədi. Onun heç eyninə deyildi.

Nayman-Ana başa düşdü ki, dəvə üstə sürü içindən keçməkdə səhv eləyib. Amma gecdi, əlbəttə juanjuan ağ dəvə üstündə oturan adamı görə bilirdi. Gerek otlayan dəvələrin arasıyla gizlənə-gizlənə piyada keçəydi.

Nayman-Ana otlaq yerindən xeyli uzaqlaşandan sonra qıraqlarını yovşan basmış dərin bir dərəyə girdi. Burda dəvəni dərənin dibinə çöküzdürüb yere düşdü, daha Ağmayanı qalxmağa qoymadı. Gizlənib baxmağa başladı. Juanjuan onu görmüşdü. Bir azdan o, dəvəsini yortma sürə-sürə gəlib çıxdı. Nizə və oxla silahlanmışdı. Təhrindən bilinirdi ki, juanjuan məəttəl qalıb, ətrafa boylana-boylana qalmışdı – uzaqdan ağ dəvəyə minmiş adam hara yoxa çıxdı? Kəsdirə bilmirdi ki, dəvəni hayana sürsün. Əvvəlcə bir tərəfə sürdü, sonra başqa səmtə döndü. Axırncı dəfə lap dərənin yanından keçdi. Yaxşı ki, Nayman-Ananın ağına gəlib dəvənin ağzını yaylıqla çəkib bağlamışdı. Nə desən ola bilirdi, – bir də gördün dəvə burdan səs verdi. Nayman-Ana yovşanlıqın dalında gizlənib juanjuanı lap yaxşı görə bilməmişdi. O, qulluq bir dəvənin üstündə oturub ətrafına göz gezdirirdi, şişkin sifəti çox gərgindi, başındakı qara papağın ucları qayıq burnu kimi yuxarı qatlanmışdı, boynunun ardından bir cüt qara, quru hörük sallanırdı. Juanjuan üzəngidə dikəlib nizəsi hazır vəziyyətdə ətrafa boyladı, gözləri də yaman parıldayırdı. Bu, Sarı-Özəyi tutub xalqın xeyli hissəsini qul eləyən, onun ailəsinə bu qədər bədbəxtlik getirən düşmənlərdən biri idi. Ancaq arvad xeylağı boş əllə bu amansız juanjuan döyüş-çüşünə neyləyə bilirdi? Arvad onu da fikirləşdi ki, görsən hansı cür həyat, nə kimi hadisələr bu adamları belə amansızlığa, belə bir vəhşiliyə gətirib çıxarmışdı – qulun yaddaşını ləğv etmək...

Juanjuan bir az da o yan-bu yana səyirdəndən sonra geriye, sürüyə tərəf qayıtdı.

Axşam düşürdü. Gün batsa da hələ göyün şəfəqi çəkilməmişdi. Sonra hava birdən qaraldı. Ətrafı qaranlıq bir gecə bürüdü.

Nayman-Ana o gecəni dər-dər oğlunun olduğu yaxın yerlərdəki çöllükdə keçirdi. Oğlunun yanına qayıtmağa ürək eləmirdi, qorxurdu bayaqkı juanjuan gecəni sürünün yanında qala.

Və o gecə qəti qərara gəldi ki, oğlunu xilas eləsin, çalışıb özüylə aparsın. Manqurt olsun qoy, qoy heç nə başa düşməsin, tək öz adamları içində olsun, kimsəsiz, tənha Sarı-Özəkdə qalmaqdaysa, juanjuanlara çobanlıq eləməkdənsə, qoy öz adamları arasında qalsın. Ana ürəyi belə deyirdi. Başqalarının dözüb barışdığı vəziyyətə o dözə bilmirdi. O rəva bilmirdi ki, qanı qanından olan doğma oğlu qul qalsın. Kim bilir, bəlkə də doğma yerləri görəndən sonra ağı öz yerinə gələcək, uşaqılıq illəri yadına düşəcək...

Səhəri Nayman-Ana yenə Ağmayaya süvar oldu. O yenə iraqdan-iraqa hərhlənə-hərhlənə gecə ərzində xeyli aralanmış sürüyə yaxınlaşmağa başladı. Sürünü görəndən sonra da xeyli fikir verib baxdı ki, görsün juanjuanlardan orda var, ya yox. Heç kəsini olmadığını yəqin eləyəndən sonra oğlunu seslədi:

– Jolaman! Jolaman! Salam!

Oğlu dönüb baxanda ana sevincindən içini çəkdi, ancaq elə o dəqiqə də başa düşdü ki, oğlu elə-belə səsə dönüb.

Nayman-Ana yenə də çalışdı ki, oğlunun yaddaşını diriltsin.

– Adını yadına sal, tap gör adın nədir? – deyər yalvarıb onu qandırmaq istəyirdi. Bilmirsən məgər atan Donenbaydır? Sənin adın manqurt deyil, Jolamandır¹. Adını onuncun belə qoymuşuq ki, sən naymanların böyük köçü vaxtı yolda doğulmusan. Sən anadan olanda biz üç gün köçü saxlayıb dayandıq. Üç gün toy-bayram elədik.

Ananın bu dediklərinin manqurt oğluna təsir göstərmədiyinə baxmayaraq, danışığına ara vermir, boş da olsa, yenə ümid eləyirdi ki, bəlkə bu qaralmış şüurda bir qığılcım işara. Nə fayda ki, arvad qıfıllı bir qapını döyəcəliyirdi. Bütün bunlara rəğmə, yenə də öz dediyini deyirdi:

– Adını yadına sal! Atanın adı Donenbaydı!

Sonra o, götürdüyü ehtiyatdan onu da yedirib-ıçırtı, oğlunu doyuzdurandan sonra ona layla deməyə başladı.

¹ Jolaman – iki sözdən əmələ gələn addır: “jol” – yol, “aman” – sağlq mənası, yol salamatlıq versin.

Layla onun çox xoşuna gəldi. Arvadın laylası onun ürəyinə yayı-
lırdı. Xoşluqla qulaq asırdı, onun gündən qaralıb codlamış, donuq
sifətində nə işə canlı, ilıq bir halət əmələ gəlmişdi. Bunu gören ana
onu inandırmağa çalışdı ki, bu yerləri tərk eləyib, ona qoşulsun, öz
yerlərinə qayıtsın, juanjuanlardan bir dəfəlik canını qurtarsın. Manqurt
ağına vura bilmirdi ki, necə durub getsin, bəs sürü nə olsun? Yox,
ağası deyib ki, sürünü gözədən qoymasın...

Və yenə Nayman-Ana pozulmuş yaddaşın o bağlı qapısını təkrar-
təkrar döyəcləməyə başladı, dediyini dedi:

– Yadıma sal kimsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır!

Ananın başı elə qarışmışdı ki, axşamın necə düşdüyünü hiss etmə-
mişdi, o vaxt ayılıb gördü ki, juanjuan dəvə üstündə sürünün o başına
yaxınlaşır. Bu dəfə o daha yaxındaydı, dəvəsini də getdikcə daha bərk
qovurdu. Nayman-Ana fürsəti itirməyib tez Ağmaya mindi və uzaq-
laşdı. Ancaq o biri tərəfdən də bir juanjuan çıxıb onun yolunu kəsmək
istədi. İş belə gören Nayman-Ana dəvəsini qoparaqlayıb onların arasın-
dan keçdi. Ayaqdan yüngül Ağmaya onu vaxtında aradan çıxartdı, juan-
juanlar daldə qalıb çığıra-bağıra, nizəçilərini oynadaraq onu qovmağa
başladılar. Ağmaya çatmaq mı olardı?! Onlar qıllı dəvələrində şorttu-
yana qədər Ağmaya əfgosini körükləyib nəfəslənir, Sarı-Özəkə yel
kimi qanadlanıb Nayman-Ananı bu ölüm-dirim qovhaqovundan uzaq-
laşdırırdı.

İntəhası, onun xəbəri olmadı ki, ölləri boşə çıxan juanjuanlar
ürəklərini soyutmaq üçün yazıq manqurtu o ki var döydülər. Ancaq
ondan nə gözləmək olardı, elə deyib dururdu:

– Deyirdi mənə anamdı.

– Anan-zadın deyir! Sənin anan yoxdu! Heç bilirsən niyə gəlib?
Bilirsen? İstəyir ki, papağını çıxardıb başını buğa versin! – Onlar yazıq
manqurtun canına qorxu salmağa çalışırdılar.

Manqurt bu sözləri eşidəndə qaralmış sifəti bomboz oldu. O, boy-
nunu qısıb, papağından bərk-bərk yapışaraq, tələyə düşmüş heyvan
kimi yan-yörəsinə baxmağa başladı. Juanjuan ona ox-yay verib dedi:

– Qorxma! Al bunu!

– Nişanla görüm! – deyər juanjuan papağını göyə atdı. Ox papağı
deşib keçdi. – Gör ha! – deyər papaq yiyəsi təəccübləndi. – Əlinin
yaddaşı hələ də qalır!

Nayman-Ana yuvasından ürəküdülmüş quş kimi düzdə vurxunur
özünə yer tapa bilmirdi. Bilmirdi neyləsin, nə gözləsin. Görsən juan-

juanlar oğlunu sürülə bir yerdə onun əli çatmayacaq öz böyük ordula-
rına yaxın yerlərə aparacaqlar, ya ki, onu tutmaq üçün pusqu quracaqlar?
Beləcə fikir-xeyal içində o, halay vurub gizlənə-gizlənə gəzirdi,
nəhayət pusub görəndə ki, juanjuanlar sürüdə getdilər, çox sevindi.
Nayman-Ana xeyli onların dalınca baxıb görəndən sonra ki, uzaqlaşib
gözədən itdilər, qərara gəldi yenə qayıtsın oğlunun yanına. İndi onun
qəti fikri oğlunu evə aparmaqdı. Başına nə gəlibsə, onun təqsiri deyil,
neyləsin ki, bəxti belə getirib – düşmənlər onu bu kökə salıblar, nə
olursa olsun anası onu qulluqda qoymayacaq. Qoy naymanlar gör-
sünlər ki, yadelli basqınçılar onların igidlərinin ağına başdan çıxarıb
necə rozil eləyirlər. Qoy qəzəblənib silaha sarılsınlar. Məsələn torpaq-
da deyil, torpaq hamıya bəs eləyər. Məsələn ondadır ki, juanjuanların
bu rəzaləti onlarla heç yad qonşu olmağa da haqq vermir.

Nayman-Ana oğlunun yanına bu fikirlərlə qayıdırdı. Elə hey
götür-qoy eləyirdi ki, necə onu inandırсын, necə başə salsın ki, elə bu
gəcə biri-birinə qoşulub qaçmalıydılar.

Toran qarışırdı. Ötüb-keçmiş və gələcək gəcələrin saysız silsilə-
sindən olan bir gecə də azman Sarı-Özək çölləri üzərinə çökür, qır-
mızımtil bir ala-toran şəklində dərələrdən, dölşərdən sürünə-sürünə
sczilmədən yaxınlaşırdı. Ağmaya öz sahibəsini yüngül, sərbəst bir
yerişlə böyük bir dəvə sürüsünə tərəf aparırdı. Batan günəşin şüaları
ananı dəvənin donqarları arasında çox aşkar işıqlandırır. Şəkk-şübhə
və qayğılar içində olan Nayman-Ananın rəngi-ruhu özündə deyildi,
çox ciddi görkəmi vardı. Ağ saç-birçəyi, üzündəki Sarı-Özək toranlığı
kimi qırışıqlar, alına və gözlərinə çökmüş qayğıları, tükənmiş ağrı...
Budur, o, sürüyə çatdı, otlayan heyvanların arasından keçdi, ətrafa göz
gəzdirdi, amma oğlunu görə bilmədi. Onun minik dəvəsi yüklü halda
noxtasını sürüyə-sürüyə otlayırdı... Nayman-Ana oğlunu səsleyib
çağırmağa başladı:

– Jolaman! Hardasan? Mənəm, ananam! Hardasan?

O, narahatlıqla ətrafa boylana-boylana qaldığı üçün oğlunun dəvə
dalında daldalayıb, dizini yerə verərək oxla onu nişan aldığını görmür-
dü. Günəşin şövkü ona mane olurdu, fürsət gözləyirdi ki, oxu buraxsın.

– Jolaman! Oğlum! – Nayman-Ana oğlundan nigaran halda onu
səsleyirdi. Birdən qanrılıb baxanda onu gördü. Birçə:

– Atma! – deyər bildi, elə Ağmayanı məhizləmək istəyirdi ki,
dönüb oğluyla üzbəüz gəlsin, yetirmədi – ox vızıltıyla onu sol qoluna
sancıldı.

Bu ölümcül zərbə idi. Nayman-Ana dəvənin boynuna sinib ilişə-ilişə yıxıldı. Ancaq ananın özündən əvvəl başının yaylığı açılıb düşdü, havada bir quş olub çığıra-çığıra uçub getdi: "Yadına sal kimlərdən-sən! Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay!"

Deyilənə görə o vaxtdan Sarı-Özəkə Donenbay qışı uçur. Donenbay quşu yolçuya rast gələndə onun yaxınlığında uça-uça səslənir: "Yadına sal kimlərdənsən! Kimin oğlusan? Adın nədir? Adın? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay! Donenbay! Donenbay!..".

Sarı-Özəkə Nayman-Ananın basdırıldığı yere o vaxtdan ana-Beyit, yeni Ana məskəni qəbiristanlığı deyirlər... Ağmayanın törəməsi çoxdur. Mayaların hamısı ona çəkir – ağbaş dəvələr o yerlərdə tanınır, amma nərler, əksinə, Boranlı Qaranər kimi qara və zorlu olur.

İndi Ana-Beyitdə dəfn edilmək üçün aparılan mərhum Qazanqap həmişə deyirdi ki, Boranlı Qaranər cins heyvandır. Nayman-Ana həlak olandan sonra düzdə qalan məşhur Ağmayanın nəslindəndir.

Yedigey Qazanqapın dediyinə ürəkdan inanırdı. Axı niyə də inanasın... Boranlı Qaranər buna deyirdi... Yaxşısında da, yamanında da o qədər sınaqlardan çıxmışdı ki, Qaranər həmişə darda onun dadına çatmışdı... Bircə ayıbı qızmağındadır – yaman pis qızır, Allah göstərməsin, özü də qızanda həmişə soyuqların oğlan vaxtına düşür, onda üzünü görmə – bir tərəfdən qış gözünü açmağa qoymur, bir tərəfdən də Qaranər onun gününü qara eləyir. Bir dəfə Yedigeyi yaman xataya salmışdı, belə ki, o, heç insan yox, başqa bir şüurlu məxluq olsaydı, o işi Boranlı Yedigey heç vaxt Boranlı Qaranərə bağışlamazdı... Di gəl ki, qızmış dəvədən nə istəyəsen, özü də cütləşmə dövrü ola... Əslində məsələ heç onda deyil. Heyvandan nə incimək, bunu sözgəlişi deyirdi ki, tale belə gətirmişdi. Qaranərin nə təqsiri? Qazanqap o əhvalatı yaxşı bilirdi, elə özü də ayırd elədi, yoxsa kim bilir axırı necə qurtaracaqdı.

VII

1952-nin yayının axırıyla payızın əvvəlini Boranlı Yedigey xüsusi bir ötüb-keçmiş xoşbəxtlik hissilə xatırlayırdı. Yedigeyin əvvəlcədən dedikləri yuxu kimi çin olmuşdu. Həmin o, Sarı-Özək kərtənkeçlərinin günəşdən qorunmaq üçün evlərin kənarına gələn vaxtların

dəhşətli istisi birdən-birə çəkildi, heç kəsın gözləmədiyi bir vaxta, avqustun ortalarında hava sındı. Dözülmez isti yavaş-yavaş sərinliklə əvəz olunmağa başladı, heç olmasa gecələr rahat yatmaq olurdu. Sarı-Özəkə belə şeylər olur, düzdür, il ilə oxşamır. Qışı həmişə eynidir – həmişə sərt, amma yayda hərdən görürsən ki, insafa gəlir. Bir dəfə Yelizarov danışdı ki, belə şey atmosferin yuxarı qatlarındakı hava axınlarında böyük dəyişikliklər baş verəndə olur. Yelizarov belə-belə şeylərdən danışmağı xoşlayardı. O deyirdi ki, yuxarıda sahilləri, daşan axmazları olan görünmez çaylar axır. Bu çaylar daimi dövrdə olub guya Yer kürəsi ətrafında cərəyan edirlər. Yer küləklərin əhatəsində üzür, elə zamanın axını da bu deməkdir. Yelizarova qulaq asmaq maraqlı idi. Belə adamları hələm-hələm tapmaq olmaz, nadir adamdı. Boranlı Yedigeyin ona böyük hörməti vardı, onun da Yedigeyə. Hə, deməli Sarı-Özəyə qızmar vaxtlarda hərdən sərinlik gətirən həmin səma çayı nədənsə öz hündürlüyündən enir, endikcə də Himalay dağlarına dirənir. Himalay, Allah bilir, nə uzaqlıqdadır, amma dünya miqyasında belə çıxır ki, o qədər də uzaq deyil. Hava axını Himalaya deyib geri qayıdır. Hindistana, Pakistana toxunmur, orda istilik elə istiliyində qalır, amma geri qayıdanda yayılır Sarı-Özəyə, çünki Sarı-Özək açıq dəniz kimi bir şeydir, heç bir maneəsi-filanı olmayan genişlikdir... Həmin çay Himalaydan sərinlik gətirir...

Hər nə isə, söhbət ondadır ki, o ilin yayın axırı, payızın əvvəli doğrudan da adama fərah gətirirdi. Yağış dediyin Sarı-Özəkə tək-tək tapılan şeydir. Hər yağın yağışı hələm-hələm yaddan çıxmır. Amma o bircə yağış Boranlı Yedigey ömür-billah yaddan çıxarmayacaq. Əvvəlcə göyü bulud aldı, heç inanmaq olmurdu ki, Sarı-Özəyin tox-tayıb durmuş göyünün qızmar boşluğu buludla dolarmış. Ətraf elə buxarlanıb qızdı ki, elə bil tandır həmiriydi. O gün Yedigey vaqonları qoşurdu. Rəzəyde cıncıl və təzə şam ağacından şpallar gətirmiş üç platforma boşaldıqdan sonra hələ də öz yerində dururdu. Onları ta dünəndən boşaltmışdılar. Həmişə olduğu kimi bu dəfə də qovduqova salıb – ay aman tez boşaldın – deyib tələsdirirdilər, sonra məlum oldu ki, heç tələsmək lazım deyilmiş. Boşaldılardan sonra platformalar yarım gün boş-boşuna dayanmışdı. Boşaltmaya hamı girişmişdi – Qazanqap, Abutalıb, Zərifə, Ukubala, Bika, qərəz kim ki, xətdə məşğul deyildi, hamını bu təcili işə göndərmişdilər. O vaxt da işlərin hamısı ellə görülürdü. İsti də istiydi ha! Deyən gerek bu platformalar

hökmən bu istidə gələydilər! Ancaq çarə nədir – deyirlər lazımdır, deməli lazımdır. İşlədilər, Ukubalanın ürəyi bulandı, sifraqla elədi. Qız-
mış şpalların qatranlı qoxusunu götürmürdü. Məcbur oldular göndər-
sinlər evə. Sonra arvadların hamısını evə yolladılar – evdə uşaqları isti
əldən salmışdı. Təkcə kişilər qaldı, canları çıxdı, amma işi görüb
qurtardılar.

O biri gün, elə yağışqabağı vaqonlar Kumbelə gedən yük qatarına
qoşulub göndərməliydilər. Manevr eləyib vaqonları qoşanda Yedigeyin
istidən nəfəsi kəsilmişdi, ona elə gəlirdi ki, əsgər hamamının par-
xanasındadır. Bundansa gün yandırsaydı daha yaxşıydı. Bəxtindən elə
maşinist düşmüşdü ki, işi uzadırdı. İndi ikiqat olub gir vaqonların
altına, görün necə girirsən! Yedigey də cana gəlib söyürdü o maşinist-
tin yeddi arxadönonini. Maşinist də ondan geri qalmır, cavabını qayta-
rırdı. Çünki parovoz ocağının böyründə halı onunkundan bətərdi.
İstidən təntiyib gicəlmışdilər. Şükür Allaha, axır ki, yük qatırı üzül-
şüb getdi. Boş platformaları da apardı. Bax elə bu vaxt şıdırğı yağış
başladı. Yer sanki bir anda qovuqlanan gölməçələrlə qabardı. Başladı,
nə başladı – dəli, quduz bir yağış, deyilən doğrudursa, Himalayın
qarlarında soyuyub sərinləmiş yağış... Sən bir Himalaya bax! Dönüm
zoruna! Yedigey evlərinə yüyürdü. Heç özü də bilmədi ki, niyə yüyür-
dü. Elə-belə. Axı yağışa düşən adam ya evə qaçar, ya da başqa bir
daldaya... Adətdir. Yoxsa belə yağışdan da adam qaçıb gizlənər? Bu
həqiqəti o ancaq Kuttubayovun ailəsini görəndən sonra başa düşüb
dayandı: Abutalıb, Zərifə, oğlanları Daul, Ermək baraklarının qaba-
ğında əl-ələ verib yağışı altında yallı gedirdilər. Bu mənzərə Yedigeyi
sarsıtdı. Ona görə yox ki, onlar yağışın altında şənlik eləyib oyna-
yırdılar, ona görə ki, bayaq Abutalıb Zərifə işdən evə onunçün
tələsirmişlər ki, yağış vaxtı uşaqlarıyla bir yerdə olsunlar. Yedigeyin
ağına belə şey gəlməzdi. Amma onlar uzaq yerlərdən Aral dənizinə
gəlib çimən qazlar kimi şorhaşor yağın yağışın altında çimişir, atılıb-
düşür, çığırdılar! Bu, onlara göyden göndərilmiş bir bayramdı.
Sarı-Özəkə yağış həsrətindən yanıb kabab olmuşdular. Yedigey
onları görəndə sevincqarışıq bir kədər duydu qəlbində – Boranlıya
sığınmış bu kull-küf¹ adamların işıqlı bir dəqiqəyə necə can atdıqlarını
görendə Yedigeyin onlara həm gülməyi gəlirdi, həm yazığı...

¹ Hər şeydən məhrum edilmiş.

Abutalıb onu görəndə üzgüçülər kimi əl-qol ata-ata yağış pərdəsi
dalından səsləndi:

– Yedigey! Gəl bura!

– Yedigey əmi! – deyib uşaqlar sevinə-sevinə ona tərəf yüyür-
dülər.

Yedigeyin sevimlisi olan Ermekin onda üç yaşı hələ tamam olma-
mışdı, uşaq qollarını açıb ağzına yağış dola-dola ona tərəf yüyürdü.
Onun gözləri təsviredilməz bir sevinc, qəhrəmanlıq və şeytanlıqla
parıldayırdı. Yedigey onu qaldırıb havada fırlatdı. Kişi ağına getirə
bilmirdi ki, daha necə olsun. Elə bu vaxt onun qızları – Səuləylə Şərafət
çığıra-çığıra tinin dalından çıxdılar. Onlar Abutalıbın səsinə gəl-
mişdilər. Qızlar da çox sevinirdilər. “Ata, gəl qaçaq!” – deyər qızlar təkid
etdilər. Bu, Yedigeyin tərəddüdünü götürdü. İndi onların hamısı birləşib
qurtarmaq bilməyən yağışın altında şitlik eləyir, oyun çıxarırdılar.

Yedigey Ermeki qucağından yerə qoymurdu ki, birdən uşaq çökəy-
zadə düşüb boğular. Abutalıb da onun kiçik qızı Şərafəti boynuna
mindirmişdi. Onlar beləcə yüyürür, uşaqları əyləndirirdilər. Ermək
Yedigeyin qucağında atılıb-düşür, ağzına yağış dolanda sifətini onun
boynuna qısırdı. Bu mənzərə elə təsirliydə ki, oğlanlarının Yedigey
əmisinin qucağında belə sevinəyi üçün Abutalıb Zərifənin minnət-
darlıqla parıldayan baxışları Yedigeyin gözündən yayınmadı. Kuttuba-
yovgilin yağışın altında düzəldikləri bu oyun elə Yedigeylə qızlarının
da ürəyindəndi. Yedigeyin özündən asılı olmayaraq Zərifənin gözəlli-
yinə fikir verdi. Yağış onun siyah tellərini çöhrəsinə, boyun-boğazına,
çiynlərinə dağıtmışdı, qüdrətdən axan su onun cavan və şux tənə boyu
tökülərək mina gerdənə xüsusi gözəllik verir, şümşad qollarını,
budlarının və yalın ayaqlarının baldırlarını adamın gözüne soxurdu.
Gözləri şən bir ötkəmliklə parıldayırdı, inci dişləri sevincə ağarırdı.

Sarı-Özəyin yağışı nə ata yemdi, nə eşşəyə yük. Qar yavaş-yavaş
əriyib yerə hopur. O ki, qaldı yağışa, yağış ovuc içində cive kimi bir
şeydi – dikdən axıb çökəyə, dərəyə dolacaq. Köpüklənib, şırıldayıb
çökəlib gedəcək.

Üstündən heç bir dəqiqə də keçməmişdi ki, hər yeri sel-su başına
götürdü, şığıyıb axa-axa köpüklənib daşdı. Onda boranlılar bu təbii arx-
ların üstündən tullanmağa başladılar, ələ keçən tasdan, təkədən götürüb
suya buraxdılar. Hətta uşaqlardan böyükəri – Səulə ilə Daul təknəyə
minib üzdülər də. Məcbur olub balacaları da təknəyə mindirməli oldular...

Yağışsa ara vermək bilmirdi. Suda üzən taslara minməyə başları elə qarışmışdı bir də gördülər ki, gəlib çatıblar lap köbərin qırağına, razyezdin girecəyinə. Bu vaxt Boranlıdan sənişin qatırı gəlib keçirdi. Qatırı taybatay açılmış qapı-poncorolorından adamlar qurşağacan boylanıb bu bədbəxt səhra səfəhlərinə tamaşa eləyirdilər. Onlar nə işe qışqırıb deyirdilər, onları fite basıb güldürdülər. Görünür, çox qərribə görkəmləri vardı. Yağışın altında yuyuna-yuyuna gedən qatar ötüb keçdi, o adamları da özüyə apardı, o adamları ki, bir-iki gündən sonra tanış-bilişi güldürüb əyləndirmək üçün gördüklerini danışacaqdılar. Yedigey Zərifənin ağladığını görməsəydi, belə-belə fikirləri heç ağlına da getirməzdi. Adamın sifətindən vedrə-vedrə su axanda onun ağlayıb-ağlamadığını demək çox çətin məsələdir. Amma Zərifə ağlayırdı. Özünü elə göstərirdi ki, guya gülmür, əslində ağlayırdı, hıçqır-tılarını boğub gah gülmür gah ağlayırdı. Abutalıb nigarəncılıqla onun əlindən tutdu:

– Sənə nə oldu? Özünü pis hiss eləyirsən? Gedək evə.

– Yox, yox, elə belə hıçqırıram, – deyərək Zərifə cavab verdi.

Onlar bu təsadüfi yağışın bəxş etdiyi nemətdən istifadə etməyə çalışaraq yenə də uşaqları əyləndirməyə başladılar. Yedigeyin halı lap xarab oldu. Yağışın qeyri-adi bir hadisə olmadığını, uşaqların tamam başqa qayğılar tələb etdikləri bambaşqa bir aləmin nə olduğunu təsəvvürünə gətirəndə onların necə ağır dəqiqələr keçirdiyini hiss elədi...

Uşaqlar da, böyükler də doyunca oynayıb yoruldular, amma yağış elə yağdı. Sonra qaçıb hərə öz evinə getdi. Ürəyi yuxalmış Yedigey dayanıb Kuttubayovgilin necə yanaşı – ata, ana, uşaqların bir yerdə qaçmağına tamaşa elədi. Hamısı su içindəydi. Sarı-Özəkde onlara, heç olmasa, bir günə də xoşbəxtlik nəsib olmuşdu.

Yedigey kiçik qızını qucağına alıb, böyüyün də əlində tutaraq kandan keçdi. Ukubala onları görəndə qorxdı:

– Vay, bu nədi, nə olub? Nəyə oxşayırsız?

– Qorxma, arvad, – deyərək Yedigey güldü. – Atan qızanda köşəkləriylə oynayır.

– Deyirəm axı, oxşamısan, – deyərək Ukubala tənəylə gülməsinə başladı. – Di yaxşı, sudan çıxan cücə kimi dayanmayın, soyunun.

Yağış kəsdi, ancaq uzaqlarda çaxan şimşəklərin gecəyarısı eşidilən gurultusundan bilmək olardı ki, hələ Sarı-Özəyin ucundan-ətəyindən yağır. Yedigey neçə dəfə göy gurultusundan diksinib oyanmışdı. Öz

də bu işə təəccüb eləyirdi. Aral dənizində elə vaxtlar olurdu ki, göy lap başın üstə parlayırdı – yanırdı. Oranın həyatı bambaşqaydı. – Həftə yeddi-mən səkkiz şimşək çaxıb göy guruldayırdı. İndi Yedigey hər dəfə oyananda kirpiklərini aralayıb çölün müxtəlif yerlərində parlayan şimşək çaxımlarının pəncərəyə düşən tutqun əksini görürdü.

O gecə yenə də Yedigeyin yuxusuna cəhbə girmişdi-görürdü ki, düşməni atəşi altında yerə yatıb. Amma mermilər səssiz partlayırdı. Partlayışdan qara fəvvarələr kimi sovrulan torpaq bir ləhzə havada donuxur, sonra aşağı tökülür. Belə partlayışlardan biri onu qaldırıb havaya atdı, o da ürəyi ağzında dəhşətli bir boşluğa enməyə başladı. Sonra, o, həmləyə keçdi, özləri də çoxdurlar, həmləyə keçən sayısız-hesabsız boz şinelli əsgər vardı, amma sifətlərini seçmək olmurdu, ona elə gəlirdi ki, əliavtomatlı şinellilər öz-özünə qaçır. Şinellilər “Ura!” qışqıranda Yedigeyin yoluna yağışdan islanmış, gülə-gülə yaxınlaşan Zərifə peyda oldu. Bu çox qərribə bir vəqif idi. Çit donda, pejmürdə, çöhrəsi dalğa-dalğa şu, gülə-gülə... Yedigeyin ləngiməkçün macalı yoxdu – bilirdi ki, həmləyə qalxıb. Bircə onu deyərək bildi ki: “Niyyə gülsən, Zərifə? Pis əlamətdir”. “Mən gülmürəm ağlayıram”, – deyərək o yenə şaqqanaq çəke-çəke yağış seli altında cavab verdi...

Ertəsi gün o istədi ki, yuxusunu Abutalıb Zərifəyə danışsın. Ancaq fikrindən döndü, yuxusu ona bəd göründü. Axı niyə onların kefini bulandırısın...

O gur yağışdan sonra istinin üzü Sarı-Özəkə döndü, Qazanqap demişkən, yayın bəyliyi qurtardı. Hələ hərdən isti günlər qayıtsa da, dözmək olurdu. Elə o günlərdən də Sarı-Özəyin gözəl çağları başlandı. Boranlının uşaqlarının da istidən canı qurtardı. Onların gümrah səsi yenə də sevinclə cingildəyirdi. Bu yanda da Kumbəldən xəbər gəldi ki, Qızıl Ordadan qovun-qarpız gəlib. Boranlıların fikrini soruşurdular – paylarını göndərsinlər, ya özləri gəlib aparacaqlar? Yedigey bundan istifadə elədi. Razyezdin rəisini inandırdı ki, özləri gedib gətirməse əllərinə gələni göndərəcəklər. O da razılıq verdi. Dedi, yaxşı, Kuttubayovu da götür get, yaxşılarını seç. Yedigey də elə bunu istəyirdi. O, ürəyində niyyət eləmişdi ki, heç olmasa bircə günə də Abutalıb Zərifəni, uşaqlarla bərabər Boranlıdan çıxarsın. Elə özləri də havalarını dəyişsəydilər pis olmazdı. Hər iki ailə çolma-çocuğu da yığışdırıb səhər tezdən qatara mindilər, Kumbəle yola düşdülər. Özləri də geyinib-keçinmirdilər. Yaman sevinirdilər. Uşaqlara elə gəlirdi ki,

əfsanəvi bir aləmə gedirlər. Yol uzunluğunu sevincə-sevincə səs-səsə verib sual yağdırırdılar: Orda ağac bitir? Bitir. Bəs yaşıl çəmən necə? Var, yaşıl çəmən də var. Hətta gül-çiçək də var. Bəs böyük evlər var, küçələrdə maşın var? Çoxlu qovun-qarpız var? Dondurma necə, dondurma var? Yəqin dəniz də olar?

Külək yük vaqonunun açıq qapısından içəri dolurdu, Yedigeylə Abutalıb boş yəşiklərin üstündə qapının qabağında oturmuşdularsa da, hər ehtimalla qarşı, uşaqlar yıxılmasın deyə, qapının qabağını enli taxta ilə kəsmişdilər. Onlar oturub ordan-burdan söhbət eləyir, uşaqların suallarına cavab verirdilər. Boranlı Yedigeyin kefi lap kök idi: bir yerdə gedirdilər, hava da yaxşıydı, uşaqlar sevinirdilər, amma Yedigeyi uşaqlardan da çox sevindirən Abutalıblar Zorifə idi. Hər ikisinin eyni açılmışdı. Onlar müvəqqəti də olsa, daimi qayğıdan, daxili əziyyətdən azad olub yüngülləşmişdilər.

Adama ləzzət verirdi – Zorifə ilə Ukubala bir tərəfdə oturub həyatdan, məişətdən şirin-şirin söhbət eləyirdilər. Çox xoşbəxt görünürdülər. Əslində belə də olmalıdır, insana nə lazımdır?!.. Yedigeyin istədiyi o idi ki, Kuttubayovgil öz çətinliklərini yaddan çıxarsınlar, bərkiyib kök salsınlar, başqa çıxış yolları olmadığı üçün Boranlının həyatına alışsınlar. Yedigeyə bir də o ləzzət verirdi ki, Abutalıb onunla çiyin-çiyinə yanaşı oturub, başa düşürdü ki, Yedigeyə arxalanmaq olar, artıq-əskik danışmadan bir-birini başa düşürlər, Yedigey Abutalıbın ağılına-kəmalına qiymət verirdi, amma bundan da artıq Abutalıbın ailəsinə bağlılığına, həyatını həsr etdiyi ailəsindən qüvvət alaraq təslim olmamasına qiymət verirdi. Yedigey Abutalıbın danışdıqlarına qulaq asdıqca belə bir qənaətə gəlirdi ki, insanın başqaları üçün görə biləcəyi ən yaxşı iş öz ailəsində ləyaqətli uşaqlar tərbiyə etməkdir. Özü də başqasını köməyi ilə yox, günbəgün, addımbaaddım, özünü təpədən-dırnağa bu işə həsr etməliyənsə, imkanın olduqca uşaqlarının yanında olmalıdır.

Elə söz məsəli, Sabitcanı götürək: daha onu haralarda oxutmamışdılar? Uşaqlıqdan internatlarda, sonra cürbəcür institutlarda, təkmilləşdirmə kurslarında... Yazıq Qazanqapın gözünün ağrı-qarası, birçə oğlu olan Sabitcan tay-tuşunun yanında başaşağı olmasın deyə əlinə düşəni göndərirdi ona, axırı nə oldu? Bilməyinə hər şeyi bilir, amma di gəl ki, bir qəpiklik adam deyil, nə xeyrə yarayır nə şərə...

Elə buna görə də Yedigey yol gedə-gedə fikirləşirdi ki, daha yaxşı bir çıxış yolu yoxdursa, Abutalıb Kuttubayov Boranlıda qalıb kök

atmalıdır. Təsərrüfatını sahmana salsın, heyvandan-zəddən saxlasın və imkanı daxilində çalışsın ki, balalarını Sarı-Özək torpaqlarında boya-başa çatdırsın. Düzdür, o Abutalıbın başına ağır qoymaq fikrinə düşmədi, çünki özü də hiss elədi ki, deyəsən, Abutalıbın özü də bu fikirdədir. Görürdün hərdən soruşurdu ki, kartofu hardan almaq olar, qış üçün arvad-uşaq üçün keçə çəkmələri necə tapsın, deyirdi özüm bu qışı birtəhər dəri çəkməyə keçirərəm. Bir də maraqlanırdı ki, görəsən, Kumbeldə kitabxana var, ya yox, varsa, kitabları istifadə üçün razıyazdıqlara verirlərmə? Onlar elə həmin günün axşamı yük qatarında evə qayıtdılar, fəhlə təminatı şöbəsinin onlar üçün ayırdığı qovun-qarpızı da gətirdilər. Axşama tərəf uşaqlar bir az yorulmuşdular, amma çox razı idilər. Kumbeldə xeyli şey görmüşdülər, oyuncaqlar almışdılar, dondurma yemişdilər, hə, amma stansiyadakı bərbərxanada balaca bir hadisə baş vermişdi. Öz aralarında qərara gəldilər ki, uşaqların başını qırıxsınlar. Növbə Erməyə çatanda bir qaraqışqırıq saldı ki, gəl görəsən! Nə qədər çalışdırsa, onu sakit eləyə bilmədilər. Daha lap əldən düşdülər – uşaq qorxusundan çırpınır, qışqırır, atasını çağırırdı. Abutalıb o vaxt qonşudakı mağazaya getmişdi. Zorifə özünü itirib neyləyəcəyini bilmirdi. Utandığından, xəcalətindən yer aralansaydı, yerə girirdi. Məsələ burasındaydı ki, anadan olandan uşağın başına qayçı dəyməmişdi – hayıfları gəlirdi, çox gözəl buruq saçları vardı. Anasına çəkmişdi: doğrudan da çox gözəl, sıx, buruq-buruq saçları vardı. Ümumiyyətlə, uşaq eynilə Zorifəyə oxşayırdı: elə ki başını yuyub, saçlarını darayırdılar, adam uşağa baxmaqdan doymurdu.

Onun xətrinə Ukubala razı oldu ki, Səulənin də saçlarını kəsin qısaltınsınlar: yeni bax gör qız da səndən ürəklidir. Bunun, deyəsən bir balaca təsiri oldu, amma usta maşını əlinə alan kimi Ermək yenə də sesini başına atdı, yaxşı ki, bu vaxt Abutalıb gəlib çıxdı. Atasını qaldırıb onu bağrına basdı, vəziyyəti belə görüb başa düşdü ki, uşağı incitmək əbəsdir. Ustadan üzr istədi:

– Bağışlayın, başqa bir vaxt düzəldirərik. Bir az cürətlənəndən sonra... Niyə tələsirik gələn dəfəyə qalsın...

“Konvensiya” təyyarədəşyan gəmisində xüsusi səlahiyyətli komissiyanın fəvqəladə iclasında tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə “Paritet” orbital stansiyasına yeni bir kodlaşdırılmış radioqram göndərildi. Bu radioqram Yerdənəkar sivilizasiyası olan planetdəki, 1-2 və 2-1

paritet-kosmonavtlar üçün idi. Onlar xəbərdar edilirdilər ki, Ümumi Mərkəzi İdarənin xüsusi göstərişi olmadan yerlərindən tərpənməsinlər, hər hansı bir təşəbbüsdə olmaq onlara qəti surətdə qadağan edilir.

Müşavirə yenə də bağlı qapılar daldı, gizli keçirilirdi. "Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisi yenə də əvvəlki yerindəydi – Sakit okeanda, Aleut adalarından cənubda, San-Fransisko ilə Vladivostok şəhərləri arasındakı hava yolunun tən ortasında dayanmışdı.

Əvvəlki kimi yenə də dünyada heç kimin xəbəri yox idi ki, son dərəcə böyük bir qalaktikalararası hadisə baş vermişdir – Cəzib günəşinin sisteminə Yerdənəkar sivilizasiyası olan yeni bir planet kəşf edilmişdir. O planetin şüurlu sakinləri Yerdə yaşayan insanlarla əlaqəyə girmək arzusundadırlar.

Fövqəladə müşavirədə tərəflər bu qeyri-adi və gözlənilməz məsələni hər üzünə müzakirə etdilər – həm "lehinə" həm də "əleyhinə". Komissiya üzvlərinin hər birinin qarşısında başqa yardımçı materiallardan əlavə, 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların göndərdikləri radioqramların tamam mətni də vardı. Sənədlərdəki hər bir söz, hər bir fikir diqqətlə öyrənilirdi. Məsəlində planetindəki şüurlu heyat quruluşuna dəlalət edən ən xırda detal, hər şeydən əvvəl, Yer sivilizasiyasının təcrübəsinə uyğun olub-olmaması, eləcə də planetimizin əsas ölkələrinin mənafeyi baxımından müzakirə edilirdi... Hələ heç bir insan belə problemlərlə qarşılaşmamışdı. Məsələ isə təcili həll olunmalı idi.

Sakit okeanda yenə də yüngül fırtına vardı...

Kuttubayovun ailəsi Sarı-Özək yayının ən dəhşətli dövrünə dözüb, olan-olmazlarını yığışdırıb Boranlıdan baş götürüb qaçmayanda, boranlılar başa düşdülər ki, onlar daha burdan heç yana tərpənməyəcəklər. Abutalıb Kuttubayov açıq-aşkar dirçəlmişdi, yeni dirçəlmişdi deyəndə ki, Boranlının qoşqusuna qoşulmuşdu. Söz yox, vaxt keçdikcə razıyazdın heyat şəraitinə alışdı. O da başqaları kimi deyə bilərdi ki, Boranlı dünyanın lap zay yeridir, haqqı da vardı – bir yerə ki, işlədilməli və hətta içməli su da demiryolu ilə sistemdən götürülsün, daha bu yerdən nə ummaq olar?! Kimin ürəyindən təmiz, serin su keçirdisə, gerek dəvəyə minib itin quduran yerində quyudan tuluqlarda su gətirəydi. Belə şeyə də ancaq Qazanqapla Yedigey ürək ələyə bilərdi.

Bəli, əlli ikinci ildə, lap altmış səkkizin özünəcən, nə qədər ki, razıyazddə elektrik – külək dərinlik nasosu qoymamışdılar, vəziyyət

belə idi. O vaxtlar belə-belə şeylər onların heç xəyalına da gəlmirdi. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq Abutalıb nə Sarı-Özək çöllərini, nə də Boranlı razıyazdını pisləməirdi. Pisi pis kimi, yaxşını da yaxşı qəbul edirdi. Axı torpaq neyləsin, torpağın heç kimin yanında təqsiri yox idi. Adamın özü gerek bir qərara gələydi ki, bu yerlərdə yaşasın ya yaşamasın...

Buna görə də burda yaşayan adamlar çalışırdılar ki, güzəranlarını mümkün qədər rahat qura bilsinlər. Kuttubayovgil başqa gedəsi yerləri olmadığı üçün Boranlıda qalmaqlarını qətiləşdirəndən və buna görə məskənlərini möhkəmləndirmək lazım gəldiyini başa düşəndən sonra, gördülər ki, ev işləriylə məşğul olmağa vaxtları çatmır. Söz yox, onlar hər gün öz növbələrində işləməli idilər, amma boş vaxtlarında o qədər iş çıxırdı ki, çoxuna əlləri çatmırdı. Evlərini qışa hazırlayanda Abutalıb lap əldən düşdü – sobanı təzədən hörmək lazım idi, qapının dəlmə-deşiyini tutub bərkitmək, pəncərə çərçivələrini möhkəmlətmək gerekdi. Belə-belə işlərdə onun o qədər də səriştəsi olmasa da Yedigey onu tək qoymur, kömək ələyir, haç-hacət və material verirdi. Anbarın yanında buz zirzəmisini qazmağa başlayanda Qazanqap da kənarda qalмайıb köməyə gəldi. Onlar üçlükdə balaca buz zirzəmisini düzəldib üstünü köhnə şpallarla, küləş və gillə örtədülər, möhkəm bir qapı da düzəldilər ki, qonum-qonşunun heyvanı-zadı zirzəmiyə düşməsin. Kişilər işləyən vaxt Abutalıbın uşaqları əl-ayağa dolaşsalar da onlara acıqlanmırdılar, deyirdilər, elə belə yaxşıdır. Yedigeylə Qazanqap Abutalıba təsərrüfat düzəltmək üçün neyləmək lazım gəldiyi barədə öz aralarında bezi şeylər fikirləşmişdilər. Qərara gəlmişdilər yazbaşı onun üçün bir sağmal dəvə ayırsınlar. Məsələnin çətinini orasında idi ki, Abutalıb dəvə sağmağı öyrənməli idi. Axı, dəvə inək deyil, ayrı cür sağılır, dəvəni gerek ayaq üstə sağasan, çöldə dalıycan gəzəsen. Ən vacibi də köşəyi qorumaqdır, gerek vaxtında əmməyə buraxıb, vaxtında da ayırmağı bacarasan. Qərəz, qayğısı çoxdur. Hər işin qaydasını bilməlisən...

Ancaq Yedigeyi hər şeydən çox sevindirən Abutalıbın nəinki təsərrüfatla, nəinki hər iki ailənin uşaqlarıyla məşğul olmağı, Zərifə ilə birlikdə onlara oxumaq, şəkil çəkməyi öyrətmək idi, bunlardan daha artıq öz üzərində çalışmağıydı. Axı Abutalıb Kuttubayov təhsilli adamdı. Kitab oxumaq, müxtəlif qeydlər etmək, yazı yazmaq onun üçün vacib məsələ idi. Yedigey belə bir dostu olmağıyla ürəyində

qürrelənirdi, elə buna görə də çalışırdı ki, ona yaxın olsun. Buralara tez-tez gələn Sarı-Özək geoloqu Yelizarova dostluğu təsadüfi deyildi. Yedigeyin oxumuş, bilikli adamlara xüsusi hörməti vardı. Abutalıb da bilikli adamdı. İntəhası, çalışırdı ki, fikirlərini az bürüzə versin. Ancaq bir dəfə çox ciddi söhbətləri olmuşdu.

Axşamüstü işdən qayıdırdılar. Həmin gün onlar yeddinci kilometrə qarın qabağını saxlamaq üçün taxta çəpər düzəltməklə məşğul olmuşdular, bu yerləri həmişə qar basırdı. Payızın hələ təzəcə girdiyinə baxmayaraq, indidən qışa hazırlıq görmək lazımdı. Hə, deməli, onlar işdən qayıdırdılar. Bu işıqlı və xoş axşam adamı söhbətə çağırırdı. Belə axşamlarda Aral gölündə qayıqdan suya baxanda suyun dibi necə qaraltı şəklində sezilirsə eləcə Sarı-Özək düzləri də qürub çağının xəfif dumanlığı içində namüəyyən bir görkəm alır.

– Xeyir ola, Abu, gecələr nə vaxt yolum evinizin qabağından düşürsə, həmişə başını pəncərədən görürəm. Yazırsan, ya bir şey təmir edirsən? Lampan da həmişə yanır, – deyər Yedigey söhbətə başladı.

– Çarom nodir, – deyər Abutalıb çiyindəki belə o biri çiyinə atdı, – yazı masam yoxdur axı. Elə ki, o dəcəllər yatır, Zərifə də başlayır kitabdan-zaddan oxumağa, mən də keçirəm ora, bezi qeydlər eləyirəm – müharibədən, nə qədər ki yadımdadır, əsasən, Yuqoslaviya illərini yazıram. Vaxt keçdikcə onlar da uzaqlaşır. – O, sözüne ara verdi: – Mən hey fikirləşirəm ki, görən uşaqlarım üçün neyləyə bilərəm. Yedirtmək, içirtmək, tərbiyə etmək, bunlar olmalıdır, aydın məsələdir. Bu barədə əlimdən gələni eləyəcəyəm. Mən elə şeylərdən keçmişəm, elə sınaqlardan çıxmışam ki, bəlkə də başqası heç yüz ilə də elə şeylər görə bilməz, amma mən, hələ də yaşayıram, nəfəs alıram, görünür, tələ mənə bu imkanı ona görə verib ki, bir söz deyim, ilk növbədə öz uşaqlarım üçün. Madam ki, onları dünyaya gətirmişəm, bəlkə də yaşadığım həyat üçün onların qarşısında hesabat verməliyəm. Əlbəttə, söz yox, hamıya aid olan ümumi bir həqiqət var, amma bundan başqa hərənin özünəməxsus bir düşüncəsi də var. Bu anlayış bizimlə də gedəcək. İnsan bu dünyanın kəsməkəşində həyatla ölüm arasında hərələnən zaman onu azı yüz dəfə öldürə bilər, amma sağ qalır, çox şeylər öyrənir – xeyir və şər, həqiqət və yalan...

– Dayan bir görüm, – deyər Yedigey təəccüblə onun sözünü kəsdi. – Bəlkə də dediklərin doğrudur, oğlanların hələ uşaqdır, bərbər məşinindən qorxurlar, onlar sənin yazdıqlarından nə anlayacaqlar?

– Elə ona görə də yazıram. Fikirlərimi onlar üçün qoruyub saxlamaq istəyirəm. Heç kim əvvəlcədən deyər bilməz ki, nə qədər yaşayacaq. Elə bax ta srağagün fikir mənə elə aparmışdı ki, axmaq kimi az qala qatarın altına düşəcəkdim. Qazanqap özünü yetirdi. Yamanca da abırımı aldı: görək, deyir, uşaqların bu gün diz çöküb Allaha şükür eləsinlər.

– Düz deyir, sənə nəçə vaxtdır deyirəm. Zərifəyə də demişəm, – Yedigey də hirsələndi, fürsətdən istifadə edib öz sözlərini də dedi. – Rəlsin üstü ilə elə gedirsən ki, guya parovoz yoldan çıxıb sənə yol verməlidir! Oxumuş adamsan, nə qədər demək olar? Son indi demir-yolçusan, amma elə davranırsan ki, elə bil bazardasan. Zarafata salma, iş çıxardarsan.

– Elə şey olsa təqsirkar özüm olaram, – deyər o, qaşqabaqla razılaşırdı.

– Sən əvvəlcə mənə qulaq as, qoy sözümü qurtarım, sonra danışarsan.

– Sözləşmə dedim, danış, qulaq asıram.

– Keçmiş vaxtlarda adamlar uşaqlarına miras qoyub gedirdilər – var-dövlət... Bu miras xeyrə idi, ya şərə – bilmək olmurdu, gətirməyinə baxırdı. Bu barədə kefin istəyən qədər kitab, nəğil yazılıb, o dövrlərə aid tamaşalar oynanır, mirasın bölüşdürülməsini, sonradan vərəsələrin başına gələn işləri göstərirlər. Soruşa bilərsən neyçin? Onunçun ki, çox vaxt həmin var-dövlət əyri yollarla yaranmış olurdu, başqalarının əziyyəti bahasına, başqalarının zəhməti hesabına, yalanla-palanla, buna görə də onlar binasından şər, günah insafsızlıq mənbəyi olub. Mən özümə təskinlik verirəm ki, şükür Allaha, biz belə şeylərdən uzağıq. Mənim qoyduğum mirasdan heç kim korluq çəkməyəcək. Bu ancaq mənim ruhum, mənliliyim, yazılarımla olacaq, orda da ancaq müharibədə görüb başa düşdüyü məsələlərdir. Mənim uşaqlarım üçün bundan artıq dövlətim yoxdur. Mən bu fikrə burda Sarı-Özək çöllərində gəlmişəm. Həyat mənə sıxa-sıxa gətirib bura ki, yox olum gedim, mən də nə fikrim varsa, hamısını yazacağam, gümanım var, vaxt gələr uşaqlarımın simasında arzularım yerinə yetər. Mənim eləyə bilmədiklərimi onlar eləyirlər... Onların həyatı bizimkindən də çətin olacaq. Qoy cavan yaşlarından başlarına ağır yağsınlar...

Bir müddət hərə öz fikrə məşğul, səssiz yeridilər. Belə-belə sözlər eşitmək Yedigeyə qərribə gəlirdi. Ona təəccüblü görünürdü ki, dünyada həyatın mənasını belə də başa düşmək olarmış. Buna baxmayaraq, o istədi ki, onu təəccübləndirən məsələni aydınlaşdırsın:

– Hamı deyir, lap elə radionun özü də deyir ki, uşaqlarımız bizdən yaxşı, bizdən rahat yaşayacaqlar, amma sən tərsinə deyirsən. Deyirsən ki, onların vəziyyəti bizimkindən ağır olacaq. Atom müharibəsi olacaq, deyirsən?

– Yox, canım məsələ təkcə onda deyil. Dava, bəlkə də heç olmadı, olsa da bu tezliklə olmaz. Söhbət çörəkdən getmir. Onu demək istəyirəm ki, çərxi-fələyin sürəti artır. Onlar hər şeyi özləri öyrənməyə, özləri dərk etməyə məcbur olacaqlar, hələ üstəlik bir az da bizim əməllərimizə cavab verməli olacaqlar. Düşünməksə həmişə ağır iş olub. Ona görə deyirəm ki, onların işi bizimkindən ağır iş olacaq.

Daha Yedigey bərkinə durmadı ki, niyə düşünmək həmişə ağır olub? Özü də çox nahaq yere, sonralar bu söhbəti yada salanda çox heyfslənirdi. Gərək soruşaydı, öyrənib biləydi onun mənası nə deməkdir...

– Bunları niyə deyirəm, – Abutalıb Yedigeyin şübhələrinə cavab vermiş kimi davam etdi, – balacaların gözündə böyüklər ən ağıllı ən nüfuzlu adamlardır. Böyüyəndən sonra görəcəklər ki, demə müəllimləri, yeni biz, göründüyü kimi o qədər də çox bilən və ağıllı adamlar deyilmişik. Onlara gülmək də olarmış! Qocalıq vaxtları keçmiş tərbiyəçiləri bezən onlara çox miskin görünəcək. Bəli, fələyin çərxi sürətini get-gedə artırır. Amma, zənnimcə, biz özümüz haqqında son sözü özümüz deməliyik. Əcdadlarımız bunu əfsanələrində deməyə çalışıblar. Onlar öz böyüklüklerini sonrakı nəsillərə sübut etməyə çalışmışlar. Biz də əcdadlarımıza onların əfsanələrdə əks olunmuş ruhu əsasında qiymət veririk. Mən də buna görə əlimdən gələni eləyirəm ki, uşaqlarım bizi tanısinlər. Mənim əfsanələrim mənim hərbi illərimdir. Partizan dəftərlərimi onlar üçün yazıram. Necə olub elə, nə görmüşəm o, başıma nə gəlibsə o! Böyüyəndə lazımları olar. Bunlardan başqa da bezi fikirlərim var. Uşaqlar Sən-Özəkdə yaşamağı olacaqlar. Mənim fikrim odur ki, onlar böyüyəndən sonra elə bilməsinlər ki, boş yerdə böyüyüblər. Bizim qədim mahnıları yazmışam, bir az keçsə onlar da yaddan çıxıb itəcək. Mənə qalsa, o mahnılar bizim keçmişimizdən xəbər verir. Heç demə, sən Ukubala belə mahnılardan çox bilir. Dedi ki, hələ təzələrinə də yada salıb oxuyacaq.

– O eləyər, oxuyar, soyu-kökü Araldandır axı!.. – Deyimindən görünürdü ki, Yedigeyi bu çox öyündürür. – Aral qazaxları sahilə yaşayırlar, dəniz gördə də adamın oxumağı gəlir. Dəniz hər şeyi hiss eləyir. Elə ki, ürəkdən bir şey dedin, o saat qəbul eləyir.

– Bunu düz deyirsən, tamam doğrudur. O gün yazdıqlarımı bir də oxudum, Zərifə də, mən də qəhərləndik, az qalmışdı ki, ağlayaq. Qədimlərdə nə qədər gözəl oxuyurmuşlar! Hər mahnı bir tarixdir. O adamlar hamısı gəlib durur gözünün qabağında. Adam istəyir ki, onlara qovuşub canbır qəlb olsun. Onlar kimi sevmək və əzablara dözmək istəyirsən. Sən gör özləri haqqında necə xatirə qoyub gediblər! Mən Qazanqapın Bikəsinə də demişəm ki, öz qaraqalpaq mahnılarını yadına salsın. Ayrı dəftərə yazacağam. Qaraqalpaq dəftərimiz də olacaq...

Onlar beləcə söhbət eləyə-eləyə demiryolu boyunca gedirdilər. Çox qərribə idi. Payız bu səfalı axşamı insana yüngüllük gətirən rahat bir köks ötürməsi kimi yavaş-yavaş əriyib gedirdi. Məəttəl qalmalı iş idi – buralarda nə meşə vardı, nə çay, nə çəmə. Amma yerin açıq simasında işıqla kölgənin sezilməz hərəkəti, qurub edən Günəş çöllüyə nə isə bir dolğunluq gətirmişdi. İnsanın nəfəsini qısan tutqun və axıcı bir mavi genişlik xəyalı qanadlandırır, çoxluca yaşamaq və düşünmək həvəsi oyadırdı...

Bu məqamda Abutalıb fikrində sonraya saxladığı bir məsələni də xatırlayıb, söhbətin yeri gəldiyini hiss edərək sükutu pozdu:

– Bura bax, Yedigey çoxdan soruşmaq istəyirdim. O Donenbay quşunu deyirdim. Necə bilirən, yəqin təbiətdə belə bir quş var da – Donenbay quşu. Sənə rast gəlməyib ki?

– Bu əfsanədir axı...

– Başa düşürəm. Çox vaxt əfsanənin həyatı əsas da olur. Olmuş bir şeylə təsdiq edilir. Məsəlçin götürək elə bizim İsaq-musak quşunu, bizim dağlıq yerlərin bağlarında səhərcən oxuyub bir-birini səsləyirlər – guya itən iki qardaş bir-birini axtarır. Bu barədə nağıl da var. Mən fikirləşirəm bəlkə bu əfsanədə də belə bir şey var? Deyirəm, bəlkə uzaq çöllərdə elə bir quş var ki, səsi, çığıрмаğı adam adı Donenbaya oxşayır, ona görə də əfsanədə adı çəkilir.

– Yox ağılın kəsmir. Zənnimcə, belə şey yoxdur, – deyərək Yedigey onunla razılaşmadı. – Mən bu yerləri eninə-uzununa ayaqdan salmışam, amma heç yerdə belə quşa rast gəlməmişəm. Yəqin elə quş yoxdur.

– Bəlkə də, – Abutalıb fikirli-fikirli cavab verdi.

Yedigey onun belə fikirli cavabından narahat olub soruşdu:

– Necə ki, belə bir quş yoxdursa, deməli, əfsanə də düz deyil?

– Yox niyə ki! Bəs Ana-Beyit qəbiristanlığı nədir? Deməli, nəse bir şey olub da! Bir də mənə qalsa, elə bilərəm, Donenbay quşu var. Kim isə, nə vaxtsa o quşu görəcək. Uşaqlar üçün belə yazacağam.

– Uşaqlar üçün ayrı məsələ, – deyər Yedigey mızıldandı – Uşaqlar üçün olar...

Boranlı Yedigey Nayman–Ana haqqındakı əfsanəni kağıza yazan cəmi iki adam tanıyırdı. Əvvəlcə bunu Abutalıb Kuttubayov öz uşaqları üçün yazmışdı, böyüyəndə oxusunlar. Bu əlli ikinci ilin axırında idi. O yazı itib getdi. O əhvalatdan sonra başlarına nə qədər işlər gəldi! O vaxt yazı yada düşmürdü! Bir neçə il sonra, əlli yeddinci ildə həmin əfsanəni Yelizarov Afanasi İvanoviç yazdı. İndi artıq Yelizarov da dünyadan gedib. Kim bilir, bəlkə həmin əlyazması onun Alma–Atadakı yazılarının içində qalır... Abutalıb da, o da əfsanəni əsasən Qazanqapın dilindən yazmışdı. Yedigey ancaq kənardan kömək eləyir, yaddan çıxanları yada salır, bəzən də yozumı verirdi...

“İllərə bax ey! Gör üstündən nə qədər keçib, ilahi!” – Boranlı Yedigey üstünə naxışlı tərlək salınmış Qaranərin donqar belində yırğalana–yırğalana fikirləşirdi. İndi o, Qazanqapın özünü Ana–Beyit qəbiristanlığına aparırdı. Bir növ çevrə qapanan kimi olurdu. Əfsanəni söyləyənin özü, tarixini yadında saxlayıb başqalarına çatdırdığı qəbiristanlıqda son məskən tutmalı idi.

“Bircə biz qalmışıq, – mən, bir də Ana–Beyit. Elə mənim də vaxtım çox qalmayıb, gəlməliyəm. Gəlib öz yerimi tutmalıyam. Axırı buna gedir” – Yedigey qəm içində, beləcə fikirləşə–fikirləşə yenə də yedekli traktor və çarxlı ekskavatordan ibarət olan bu qarıb döfn qafiləsinin önündə gedirdi. Qafiləyə özbaşına qoşulan sarı köpək – Culbars özünü tamam sərbəst aparır, gah irəli keçir, gah dala qalır, böyükdən qaçır, hərdən də istədiyi yerdə yox olurdu... Quyruğunu şax tutmuşdu. Gün günortaya yerinə qalxmışdı. Ana–Beyit qəbiristanlığına daha o qədər də yol qalmamışdı...

VIII

Hər halda yazın gəlişi geciksə də, əlli ikinci ilin axırı – yəni bütün payız, boransız, çovğunsuz qış Boranlı rəzyezdinin o zamankı bir ovuc sakini üçün, demək olar ki, ən yaxşı günlər idi. Sonralar Yedigey o günləri yadına saldıqca qüssələnirdi.

Boranlıların ədəb–ərkan gözləyən, heç vaxt özünə aid olmayan işlərə baş qoşmayan, hamının ağsaqqal hesab etdiyi Qazanqapın canı

hələ sulu idi, əməlli–başlı sağlam adam idi. Onun Sabitcanı Kumbeldəki internatda oxuyurdu. O vaxt Kuttubayovgil Sarı–Özəkdə əməlli kök salmışdılar. Qısa tərəf kartof ehtiyatı tutmuşdular, Zərifə və uşaqlara keçə çəkmə almışdılar, Kumbeldən bir çuval un gətirmişdilər, onu Yedigeyin özü alıb, o vaxt özünü təzə tanımış cavan Qaranərə yükləyib gətirmişdi. Abutalıb boş vaxtlarında yenə də əvvəlki kimi uşaqlarla məşğul olurdu, gecələri isə şıdırgı yazırdı.

Onlardan başqa rəzyezddə iki–üç başqa ailə vardı, stansiya işçiləri olsalar da görünürdü ki, müvəqqəti, gəldi–gəcərdilər. Rəzyezdin o vaxtkı rəisi Əbilov da pis adama oxşamırdı. Boranlılardan heç biri xəstələnmirdi. İş gedirdi. Uşaqlar böyüyürdü. Yolun təmiri də öz vaxtında görülürdü.

Sarı–Özək çöllərinə qəhvəyi payız gəlmişdi. Sonra da qış başladı – qar birdən–birə düşdü. Bu da çox gözəldi – hara baxırdın göz işlədikcə dümağ idi. Bu bəyaz səssizlik içində bir cüt qara xətt uzanırdı və bu qara xəttin böyründə kiçik bir qəsəbə yerləşmişdi – Boranlı rəzyezdi... Bir neçə ev və qeyri tikililər... Yolla ötənlər vaqonlardan laqeyd nəzərlərlə qəsəbəni süzür, bəziləri də bir anlığa rəzyezdin tonha sakinlərinə acıyırdı...

Ancaq bu öteri acıma nəhaq yerə idi. Ancaq yayın cəhənnəm istisi nəzərə alınmasa, şükür ki, o vaxtlar ötüb keçmişdi, boranlılar bu ili çox yaxşı il hesab edirdilər. Əslinə qalsa, elə hər yerdə belə idi – mühəribədən sonra hamının güzəranı təzə–təzə yoluna düşürdü. Yeni il üçün ərzaq sənaye mallarının qiymətinin yenidən endiriləcəyi gözlənilirdi, doğrudur, mağazalarda sən deyən şey–məy tapılmasa da, hər halda ildən–ilə vəziyyət yaxşılaşırdı...

Adətən boranlılar Yeni il bayramına o qədər də fikir verməzdilər, bir para adamlar kimi gecə yarısını sobirsizliklə gözləməzdilər. Dəmiryolunda iş ara vermirdi, Yeni ilin yolda onları nə vaxt haqlayacağına əhəmiyyət verməyən qatarlar hərəkətdə idi. Bundan başqa qışda təsərrüfat işləri də artırdı. Sobalar qalanmalı idi. Ağıldakı və çöldəki heyvanlara da qulluq lazım gəlirdi. Gün uzunluğunu adam lap əldən düşürdü, ona görə deyirdi ki, bircə axşam gələydi, başımı atıb yataydım...

İllər beləcə bir–birinin ardınca ötüb keçirdi...

Əlli üçüncü ilin ərəfəsində isə Boranlıda əməlli–başlı bayram oldu. Şübhəsiz, bayramı Kuttubayovgil təşkil etmişdilər. Yedigey Yeni il hazırlıqlarına lap axırda qoşuldu. Məsələ Kuttubayovgilin uşaqlara

yolka bəzəmək fikrindən başlandı. Bəs yolkanı hardan tapsınlar? Sarı-Özəkdə qədim dövrlərdə yaşamış nəhəng dinosavrun yumurtasını tapmaq yolka tapmaqdan asan idi. Yelizarov Sarı-Özəkdəki geoloji cığır-
larla gəzə-gəzə doğrudan da milyon illər əvvəl yaşamış dinosavrun
daşlaşmış yumurtasını tapmışdı. Bu daşlaşmış yumurtaların hərəsi bir
qarpız boyda olardı. Onları Alma-Atadakı muzeyə apardılar. Bu bərə-
də qəzetlər də yazmışdılar.

Abutalıb Kuttubayov məcbur oldu ki, ayaza-şaxtaya baxmayıb
yolka tapmaq üçün Kumbelə getsin. O boyda stansiya beşcə dənə
yolka vermişdilər. Abutalıb stansiyanın yerli komitəsiylə xeyli danı-
şandan sonra yolkalardan birini Boranlı rəzəzdə üçün qopara bilmişdi.
Məsələ də elə bundan başladı. Yedigey anbarın yanında rəzəzdən
reisindən iş əlcəkləri alırdı, elə bu vaxt ayazdan krujeva kimi qırov
tutmuş yük qatarı şaxtalı havaya məxsus bir qıcırta ilə birinci yolda
dayandı. Uzun bir qatar idi, dördöxlü vaqonların hamısı plomblanmışdı.
Abutalıb axırıncı vaqonun açıq meydançasından dəri çəkmədə donmuş
ayaqlarını zorla tərpədərək yerə düşdü. Əynində qalın kürk, başında da
qulaqları boğazının altında möhkəm bağlanmış xəz papaq olan bələdçi,
meydançada zor-bəla tərpənərək ona nə işə yöndəmsiz bir şey verməyə
çalışırdı. Yedigey başa düşdü ki, bu yolkadır, çox da təəccübləndi.

– Ey, Yedigey Boranlı! Gəl kişiye kömək elə! – Bələdçi yekə
gövdəsini vaqondan sallayıb Yedigeyi səslədi.

Yedigey tələsik özünü onlara yetirdi və Abutalıbı görəndə mat
qaldı. Abutalıb qaşlarınacan ağappaq idi, üst-başı qar içində, elə don-
muşdu ki, dodaqları tərpənmirdi. Yolka da yanında idi, o bu yolkadan
ötrü az qala o dünyaya getməli olacaqdı.

– Adamı da belə yola salarlar! – deyərək bələdçi xırıltıyla qışqırdı. –
Küləkdən az qala canı çıxacaqdı. İstədim kürkümü verim, dedim bəs
özüm neyləyim! Soyuqdan canım çıxar.

Dodaqlarının donu bir balaca açılan kimi, Abutalıb üzr istədi:

– Görək bağışlayasınız, işdir olub. Elə indi, burdaca qızınaram.

Bələdçi Yedigeyə baxa-baxa deyirdi:

– Ona deyirəm ki, mən hələ kürkün altından sıyrıqlı geymişəm,
ayağıma da keçə çəkmə, başımda qulaqlı papaq, de gəl, yolu başa
vuranacan ağlın başımdan çıxır. Həç belə şey olar?!

Yedigey xəcalətlə dedi:

– Düz desirsən, Profim, nəzərə alırıq. Çox sağ ol. Sənə yaxşı yol.

O, yolkanı götürdü. Yolka adam boyda olardı, yaman da soyuq idi.
Ağacdən qış meşəsinin ətri gəlirdi. Yedigeyin ürəyi atlandı – cəbhə-
dəki meşələr yadına düşdü. Ordakı küknar meşələrinin ucu-bucağı
yox idi. Tanklar vurub yırırdı – mərmilər eşim-eşim eşirdi... O vaxt
Yedigeyin ağlına gəlməzdi ki, vaxt gələcək, yolkanın ətri ona belə
ləzzət verəcək.

Yedigey Abutalıba çəpəki nəzər salıb, yolkanı çiyinə atdı:

– Gedək.

Abutalıbın bomboz bozarmış sifətinin dərisi ayazdan dümbək kimi
tarım çəkilmişdi, gözünün suyu yanaqlarında donub buz bağlamışdı,
amma qırov tutmuş qaşlarını altından baxan gözləri sevincdən par-par
yanırdı. Yedigeyi birdən dəhşət götürdü: görəsən uşaqlar atalarının bu
sədaqətini başa düşəcəklərmi? Axı, həyatda hər addımbaşının bunun
əksini görürsən. Mənnətdarlıq əvəzinə – laqeydlilik, bəzən hətta nifrət...
“Allah onu bu bəladan saxlasın, onsuz da kişinin başı qaldadır”, – deyərək
Yedigey öz-özünə fikirləşdi. Yolkanı hamıdan qabaq Kuttubayovun
böyük oğlu Daul gördü. O, sevincindən çıxıraraq özünü baraka soxdu.
Oğlanın içəri girməyi ilə Zərifə və Ermək özlərini bayıra atdılar.

– Yolka, yolka, yolkaya bax, yolkaya, – Daul çıxır-çıxır
yolkanın dövrəsində atılıb-düşürdü.

Zərifə də ondan geri qalmırdı:

– Nə əcəb tapa bildin, nə yaxşı oldu!

Həç demə Ermək hələ bu vaxta qədər yolka görməyibmiş. O,
gözlərini Yedigeyin əlindəki yolkadan çəkmirdi.

– Anacan, bu yolkadır, hə? O yaxşı ağacdır, hə? O bizim evdə
bitəcək, hə?

Yedigey başını bulaya-bulaya Zərifəyə dedi:

– Ruslar demişken, bu “yolki-palki”dən ötrü ərin az qalmışdı ki,
donub buza dönsün! Tez çək onu içəri, bir az qızıdırıb donunu açaq.
Əvvəlcə çəkmələrini çıxarmaq lazımdır.

Çəkmələr donub yapışmışdı Abutalıbın ayaqlarına. Hər bir tərəf-
dən yapışmış ayaqqabıları onun ayağından dartanda, Abutalıb ağrıdan
dişlərini kilidləyib sifətini qırırdı, hər dəfə özünü saxlaya bilmə-
yib zəriyirdi. Uşaqlar xüsusi canfəşanlıq ələyirdilər. Onlar qalın
göndən tikilmiş ağac çəkmələrdən yapışmış, şaxtanın dondurub daş
kimi bərkitlemiş çəkmələri atalarının ayaqlarından necə gəldi çəkib
çıxarmağa çalışırdılar. Axırda anaları onları qovdu:

– Uşaqlar, siz çekilin, mane olmayın, özüm çıxardaram!

Amma Yedigey etiraz edib yavaşdan dedi:

– İşin olmasın, Zərifə, qoy zəhmətə alışsınlar.

O, daxilən hiss edirdi ki, Abutalıb üçün ən böyük mükafat uşaqlarının məhəbbəti və onun ağrılarına şərikin olmalarıdır. Deməli, daha adam olublar, deməli, ağrıları bir şey kəsir. Kiçik oğlanın hərəkətləri xüsusilə gülməliyi. Ermək nədənsə atasına “atika” deyirdi. Heç kəs onun səhvinin düzəltmək istəmirdi, çünki insan dilindəki ən ilkin sözlərdən biri olan bu sözün deyilişini o özü dəyişmişdi.

– Atika, atika, – deyər-deyər o, qıpqırmızı pörtərək vurnuxurdu. Onun buruq saçları pırpızlaşmışdı, gözləri nə işə lazımlı bir iş görmək şövqü ilə yanırdı, təhər-tövrü də elə ciddi idi ki, adamın lap gülməyi gəlirdi.

Elə bir şey etmək gerekdi ki, uşaqlar öz arzularına çatmağa bilsinlər! Yedigey bunun yolunu tapdı. Çəkmələrin artıq istidən donu açılmağa başlamışdı, indi onları Abutalıba əziyyət vermədən çəkib çıxarmaq olardı.

– Gəlin, keçin arxama, uşaqlar, gəlin qatar kimi dartaq. Daul gəl sən məndən yapış, Ermək, sən də yapış Dauldan.

Abutalıb məsələni başa düşüb sobanın üstündən gözləri yaşarmış halda razılıqla başını tərpətib gülümsündü. Yedigey gəlib Abutalıbın qarşısında oturdu, uşaqlar da onun arxasına keçdilər. Elə ki, bir-birindən yapışib hazırlaşdılar, Yedigey çəkmələri çıxarmağa başladı.

– Hə, uşaqlar, bərk yapışın, ikiniz də birdən çəkin! Tək bacara bilmərim! Gücüm çatmaz! Daul, çək, Ermək, çək! Bərk bir az da bərk!

Uşaqlar gücləri gəldikcə durtur, kömək etməyə çalışırdılar, Zərifə də azarkeşlik eləyirdi. Yedigey özü qəsdən gücənir, guya çəkməni çıxarda bilmirdi. Buna görə də axır ki, çəkmənin birini çıxaranda uşaqlar sevinə-sevinə qışqırırdılar. Zərifə tez ərinin üstünə cumub yun yaylıqla ayağını ovuşdurmaq istədi, ancaq Yedigey hamını qabaqlayıb saxladı:

– Hə, uşaqlar, ay ana, bəs ikinci çəkməni kim çıxaracaq? Yoxsa deyirsiniz bir ayağı yalın qalsın, bir ayağı çəkməli? Elə yaxşıdır?

Nədənsə hamı səs-səsə verib güldü. Hamı yerə yığılıb uğunurdu, illah ki, Abutalıb...

Sonradan Boranlı Yedigey dəhşətli bir sirri başa düşmək üçün döfələrlə öz-özünə fikirləşirdi, kim bilir, bəlkə də elə həmin

dəqiqələrdə Boranlıdan çox-çox uzaq yerlərdə Abutalıb Kuttubayovun adı yenidən pırtlayıb kağızlarda üzə çıxmışdı. Və həmin kağızları alan adamlar bu kağızların əsasında nə bu ailədə, nə razıyeddə heç kəsin nə ağlına gələ bilən, nə də yuxuda görə biləcəyi bir məsələni həll edirdilər.

Bəla çox nəgəhani gəldi. Əlbəttə, Yedigey belə-belə işlərdə bir az təcrübəli, bir az da çoxbilmiş olsaydı, məsələdən baş çıxarmasaydı da, hər halda onu dumanlı da olsa duyar, narahat olardı.

Nədən narahat olmalıydı axı? Məsələ burasında idi ki, həmin ilin axırına yaxın sahə müfəttişi razıyeddə gəlirdi. O, cədvəl üzrə stansiyaları, razıyeddələri bir-bir gəzərdi. Gələr, bir-iki gün qalar, məşin necə verildiyini, materialların necə sərf edildiyini yoxlar və başqa belə-belə işlərlə maraqlandıqdan sonra razıyeddin rəisi və fəhlələrdən biri ilə gördüklərini aktlaşdırar, sonra da səmtinə düşən qatara minib gedərdi. Axı, razıyeddə nə iş ola bilərdi ki? Bəzən elə Yedigeyin özü də belə yoxlama aktlarına qol çəkərdi. Bu dəfə müfəttiş Boranlıda üç gün qaldı. Gecələri razıyeddin əsas binası olan növbə evində qalırdı. Burda həm telefon, həm də rəisin kabinet adlandırdığı otaq vardı. Razıyeddin rəisi Əbilov yüyürə-yüyürə çaynıkdə ona çay daşıyırdı. Yedigey də gəlib müfəttişə baş çəkdi. Kişi oturub üstüdə-üstüdə kağızları yoxlayırdı. Yedigey elə bilirdi ki, ələn əvvəlki tanışlardandır, amma gördü yox, bu dəfə gələn təzə adamdır. Qırmızıyanaq, seyrək dişli, çal, gözlüklü bir adam idi. Nə iş sürüşkən və gülüş bir şey sezilirdi gözlərində.

Onlar axşamdan xeyli keçmiş bir də rastlaşdılar. Yedigey növbəni təhvil verib qayıdanda gördü ki, müfəttiş növbətçi evinin qabağındakı fənərin altında gəzişir. Başında çal papaq vardı, paltosunun çal dərilili yaxalığını qaldırıb, fikir içində papirosunu üstüdə-üstüdə gəzir, ayağının altındakı qumu xırtılıdardı.

– Axşamınız xeyir, deyəsən, papiros çəkməyə çıxmısınız? Kağızlar yorub sizi, deyəsən? – Yedigey qayğı ilə maraq göstərdi.

– Hə, elədir, – deyər müfəttiş gülümsündü. – Ağırdır. – Yenə də gülümsündü.

Yedigey də ədəb gözləyib təsdiq etdi:

– Aydın məsələdir.

– Sabah səhər gedirəm, – müfəttiş bildirdi. – On yeddinci gələndə dayanacaq, minib gedəcəm. – Bir də gülümsündü. Səsi boğuc çıxırdı,

elə bil istəmədən, zorla danışdı. Gözlərini isə qıyıb diqqətlə baxırdı.

– Yedigey Jangəldin sisiniz, deməli?

– Bəli mənəm.

– Mən hiss eləmişdim – müfəttiş seyrek dişləri arasından güclü bir tüstü burunu fisqırtı. – Keçmiş cəbhəçi. Qırx dördüncü ildən raz-yezdə işləyirsiniz. Dəmiryolçular sizə Boranlı deyirlər.

– Bəli, doğrudur, – deyə Yedigey sadələvhüklə cavab verdi. Bir tərəfdən müfəttişin onun haqqında belə çox bilməyi Yedigeyə xoş gəlirdi, digər tərəfdən təəccüblənirdi ki, belə dəqiq məlumat bunun nəyinə lazımdır ki, yadında saxlayıb?

Görünür Yedigeyin nə fikirləşdiyini hiss edib, müfəttiş yarıtəbəssümle sözüne davam etdi:

– Mənim hafizəm yaxşıdır. Axı mən də sizin Kuttubayov kimi yazıram, – deyə o, başının hərəkətiylə Kuttubayovgilin evini göstərüb, tüstünü o tərəfə fisqırtı. Yəni də həmişəki kimi pəncərənin qabağında oturub yazı yazan Kuttubayovun başı görünürdü. – Üç gündür fikir verirəm – elə hey yazır. Başa düşmürəm, elə mən özüm də yazıram. Amma mənimki şeirdir, şeir yazıram. Demək olar ki, hər ay deponun çoxtiraajlı qəzetində çap olunuram. Orada ədəbiyyat dənəyimiz var. Rəhbəri mənəm. Bir dəfə səkkiz mart bayramında vilayət qəzetində çap olunmuşam, bu il də may bayramında.

Onlar susdular. Yedigey sağollaşib ayrılmaq istəyəndə müfəttiş yenə danışmağa başladı:

– O, Yuqoslaviyadan yazır?

– Vallah, düzünü bilmirəm, – deyə Yedigey cavab verdi. – Deyəsən, orda partizanlıq edib axı, uşaqları üçün yazır.

– Bilirəm, Əbilovdan soruşmuşam. Dedi yəndən belə çıxır ki, əsirlikdə də olub. Deyəsən, bir müddət müəllimlik də eləyib. İndi özünü göstərmək üçün qələmə qurşanıb hə, – müfəttiş nə isə xıslıtlı bir səslə güldü. – Amma bu o qədər də asan iş deyil. Mən də böyük bir əsər üzərində düşünməyə başlamışdım. Deyirdim ki, cəbhəni, arxanı, zəhməti göstərəcəyəm... Heyf ki, bizdə vaxt yoxdur, çatmır, ömür ezamiyyətlərdə keçir...

– O da ancaq axşamlar vaxt eləyib yazır, gündüzlər işdə olur, – deyə Yedigey cavab verdi.

Onlar yenə susdular. Yedigey bu dəfə də macal tapıb ayrılma bilmədi.

– Elə hey yazır, başını da qaldırmır, – müfəttiş Abutalıbın pəncərədən görünən kölgəsindən gözünü çəkməyərək yenə də xıslıtlı güldü.

Yedigey cavabında dedi ki:

– Adam görək bir şeylə məşğul olsun da... Oxumuş adamdır. Yan-yörəsində adam yox, bir şey yox... Ona görə də vaxtını yazmaqla keçirir.

– Aha, bu da yaxşı fikirdir – yan-yörəsində adam yox... – Müfəttiş dodaqları donquldanıb nəsə fikirləşə-fikirləşə gözlərini qıydı. – Sərbəst adamsan, yan-yörəndə kimsə yox, yaxşı ideyadır... Sərbəst adamsan...

Söhbət bura çatanda onlar ayrıldılar. Sonrakı günlər Yedigeyin fikrində idi ki, fürsət tapan kimi, bu söhbəti Abutalıba danışsın, amma nə isə baş tutmadı, bir azdan sonra da yaddan çıxıb getdi.

Üzü qışa idi, iş də çox. Ən böyük məsələ o idi ki, Qaranər qızmağa başlamışdı. Bu heyvan, yiyəsi üçün əsl başağrısı, Allah belası idi! Cavan atəşə Qaranər yetişəndən sonra Yedigeyin günü qara olmuşdu. Keçən iki ildə onun qızmağı hələ bu dərəcəyə çatmırdı, qorxu-hürkü qanırdı, üstünə qışqıranda tabe olurdu. Bir də ki, Boranlı sürüsündəki qoca nə – Qazanqapın dəvəsi onu qol-qanad açmağa qoymurdu. Onu döyə-döyə, gəmirə-gəmirə mayalardan uzaqlaşdırırdı. Nə fayda! – Çöl böyük, düzənlik gen – bu yandan qovanda o yandan yetirirdi. Beləcə qoca atan səhərdən-axşamacan onu qovur, axırda yorulub əldən düşürdü, cavan və qızgın Qaranər zorla olmasa da birləşməyə çalışırdı.

Amma yeni mövsümdə – soyuqlar düşən kimi – təbiətin əbədi çağırışı dəvələrin qanını qaynadanda Qaranər Boranlı sürüsündə hakim oldu. Qaranər gücə-qüvvətə dolmuşdu, qabağına çıxanı yıxıb dağıdırdı. Qazanqapın atanını qova-qova yarıqın dibinə salıb döyə-döyə, tapdaya-tapdaya, gəmirə-gəmirə yarımcən eləmişdi, çölün düzündə görə yox, ayıran yox. Bu təbiətin amansız qanunu idi. meydan Qaranərin idi. İndi nəsil növbəsi ona çatmışdı. Di gəl ki, bu məsələ üstündə Qazanqapla Yedigey ömürlərində ilk dəfə sözləşdilər. Qazanqap yarıqın dibində tapdanmış nərinə görəndə bu acınacaqlı menzərəyə dözə bilmədi. Çöldən qayıdanda qaşqabağı yerlə gedirdi. O, Yedigeyin üzünə baxmadan:

– Belə şeyə niyə yol verirsən? – dedi – Onlar heyvandır, biz ki, adamıq! Sənin Qaranərinin elədiyi qatillikdir! Elə heyvanı açıb buraxırsan çölə!

– Mən buraxmamışam, özü qırılıb qaçıb, Qazakə. Axı mən onu necə bağlayıb saxlayım?! Zəncirləyirəm, zənciri də qırır. Özün bilirsən,

atahar nahaq deməyiblər ki: “güc atasın tanımazdı”¹. İndi dövrən onun dövrəndir.

– Sən də sevin. Dayan, hələ baxarıq dalı necə olacaq. Ona yazığın gəlir, burnunu deşmirsən ki, şiş² keçirdə biləsən... Dayan, hələ başına çox işlər gətirəcək, hələ dalınca çox qaçacaqsan. Belə yırtıcı, bir sürüylə soyuyan deyil. Gedib Sarı-Özəyin nə ki nəri var hamısıyla döyüşəcək. Qabağında duran olmayacaq. Onda mənim sözlərimi yadına salarsan...

Daha Yedigey Qazanqapın sözünün üstündən söz yetirmədi, kişiye hörməti vardı, bir də ki, haqqına qalsaydı, Qazanqap haqlı idi. Buna görə də barışıq niyyəti ilə mızıldandı:

– Özün bağışlamısan ki, köşək vaxtı, indi də dava çöyürsən. Yaxşı, fikirleşib bir şey taparam, əl-ayağını yığışdıraram.

Amma Qaranər kimi bir gözəl nəre buruntaç vurmaqdan ötrü burnunu deşməyə onun əli gəlmədi. Sonralar o, Qaranər onun canını boğazına yığanda dəfələrlə Qazanqapın sözlərini xatırlamışdı, and içib qəsəm eləmişdi ki, heç nəyə baxmayacaq, tutub burnunu deşəcək, amma yenə də əli gəlməmişdi, nəre əl vurmamışdı. Bir vaxt fikrə düşdü ki, tutub axtalsın, yenə də ürəyi gəlmədi. İllər isə ötürdü, hər dəfə qış soyuqları başlayanda, Yedigeyin də əzablı günləri başlayırdı. Qızib çöllərə düşmüş Qaranəri axtarmağa gədirdi.

Elə o qış da Qaranərə görə yadında qalmışdı. O, Qaranəri sakitləşdirib, dəvə təzədən qaçmasın deyə ağılı bərkitməklə məşğul olanda Yeni il bayramı da gəlib çatdı. Kuttubayovgil yolka bəzəməyə hazırlaşırdılar. Bu, Boranlı uşaqları üçün böyük hadisə idi. Ukubalayla qızları, demək olar ki, köçüb qalmışdılar Kuttubayovgildə. Bütün günü sərasər hazırlıqla, yolka bəzəməklə məşğuldular. Yedigey hər dəfə işə gedəndə, işdən qayıdanda əvvəlcə Kuttubayovgilo baş çəkirdi ki, yolkaya baxsın. Yolka günü-gündən gözəlləşirdi: onu əlvan lentlər və özləri düzəltdikləri oyuncaqlarla bəzəyirdilər. Bu məsələdə qadınlara əhsən demək lazım idi, – Zərifə ilə Ukubala uşaqların xətrinə əllərindən gələni eləmişdilər. Şübhəsiz, məsələ təkçə yolka deyildi, bəlkə də yolkadan çox yeni il arzularında, ümidlərindəydi, hamının sövqi-təbiilə gözlədiyi, nə isə tezliklə baş verəcək xoşbəxt dəyişikliklərdə idi.

¹ Qulu zorlu adam atasını da tanımaz.

² Şiş – dəveni noxtalamaq üçün istifadə olunan alət.

Abutalıb bununla kifayətlənmirdi, uşaqları həyəətə çıxarıb böyük bir qar qarısı düzəltməyə başladılar. Əvvəlcə Yedigey elə bildi ki, onlar oyun oynayırlar, əylənirlər, amma sonra Abutalıbın bu əməlinə heyran qaldı. Adam boyda yekə bir qar qarısı, gülməli, əcaib bir şey düzəltmişdilər, kömürdən ona qara qaş-göz qoymuşdular, burnu qırmızıydı, gülməkdən ağzı qulaqlarına çatırdı, başına da Qazanqapın tülkü dərisindən tikilmiş köhnə papağını keçirmişdilər. Qar qarısı razyezdin qabağında dayanıb qatarları qarşılayırdı – bir əlində yaşıl bayraq – yeni yol açıqdır, bir əlində də çay taxtası vardı – taxtanın üstündə “Yeni 1953-cü iliniz mübarək!” sözləri yazılmışdı. Əntiqə çıxmışdı! O qar qarısı yanvarın birindən sonra hələ xeyli vaxt qaldı.

Ötüb keçən ilin 31 dekabrında Boranlının uşaqları həyətdəki bəzəkli yolkanın dövrəsində axşamacan oynadılar. Növbədə olmayan böyükklər də orda idilər. Ertəsi gün Abutalıb Yedigeylə danışdı ki, uşaqlar səhər təzədən necə onun yorğan-döşəyinə girib oyatmaq istəyirmişlər, o da özünü yuxuluğa vurub durmurmuş. Ermək onu itələyib deyirmiş ki: “Atika, atika dur. İndi Şaxta baba gələcək, gedək onu qarşılayaq”.

– Yaxşı, – deyirəm, – indi durub əl-üzümüzü yuyarıq, paltarımızı geyərik, gedərik, söz verib gələcək...

Böyüyü soruşur ki:

– Hansı qatarla gələcək?

– Rastına hansı keçsə, – deyirəm, – Şaxta baba üçün hansı qatar desən dayanar, lap bizim razyezdə də...

– Onda tez olun, durun!

– Mən də tam ciddiliklə deyirəm ki, deməli onda yığışıraq.

Daul bunu eşidəndə narahat oldu:

– Bəs anam? Axı o da Şaxta babanı görmək istəyir.

– Doğru deyirsen, – deyirəm, – bəs necə, onsuz olarmı, onu da çağırın. – Qərəz ki, yığışıb hamımız bir yerdə evdən çıxdıq. Uşaqlar bizi qabaqlayıb növbətçi binasına tez çatdılar. Biz də onların dalınca özümüzü yetirdik, uşaqlar ha ora-bura qaçdılar, ha o yan-bu yana baxdılar, Şaxta babanı görə bilmədilər.

– Atika, bəs Şaxta baba hamı?

– Bu saat növbətçidən öyrənərim, – dedim, – toləsməyin. Girdim növbətçinin otağına, dənəndən orda Şaxta babadan məktub, bir də bir bağlama gizlətmışdim. Çıxan kimi cumdular üstümə.

– Nə oldu, atika?

– Bilirsizmi, – dedim, – Şaxta baba sizə məktub qoyub, budur baxın: “Əziz balalarım Daul və Ermək. Mən sizin məşhur razyezdziniz. Boranlıya şəhər tezdən, saat beşdə gəldim. Hava çox soyuq idi, siz yatmışdınız. Elə mən özüm də çox soyuqam, saqqalım da buz yundandır. Qatar cəmi iki dəqiqə dayanacaqdı. Ancaq yetirə bildim ki, məktub yazım, hədiyyələrinizi qoyum gedim. Torbada razyezd uşaqlarının hərsinə bir alma, iki qoz var. İnciməyin, hələ görüşəsi işim çoxdur. Başqa uşaqların yanına gedirəm. Onlar da mənə gözleyirlər. Gələn Yeni ildə çalışaram ki, sizinlə görüşək. Hələlik sağlıqla qalın. Sizin Şaxta baba, Ayaz ata”. Dayan, dayan, burda nə işə yenə yazılıb. Çox tələsik yazıb oxumaq olmur, yəqin qatar yola düşmüş. Hə, oxuya bildim: “Daul, itini vurma, bir dəfə eşitdim, onu qaloşla vuranda yaman zingildədi. Amma sonra elə şey eşitmədim. Görünür daha onu incitmirsən. Vessalam. Bir daha sizin Ayaz ata”. Dayan görüm, deyəsən yenə nəşə yazılıb. Hə başa düşdüm: “Qar qarısını yaxşı düzəltmisiniz. Aferin! Mən onunla əl verib görüşdüm”.

Uşaqlar yaman sevindilər. Şaxta babanın məktubu onları tam inandırdı. Bircə mübahisə onun üstündə düşdü ki, torbanı kim aparsın. Burda anaları köməyə gəldi:

– Əvvəlcə Daul on addım aparsın, o böyükdür. Sonra da sən on addım apar, Ermək sən kiçiksən...

Yedigey sidq-ürəkdən qəhqəhə çəkib güldü: “Yaman şeysiniz, elə mən də olsaydım inanardım”.

Bunun əvəzində, günorta Yedigey hamıdan hörmətli olmuşdu. O, uşaqları kirşədə gəzdirdi. Qazanqapda köhnə bir kirşə vardı. Kirşəyə Qazanqapın qoca və fərağat bir dəvəsini qoşdular. Bu dəvə boyunduruqda yaxşı gedirdi. Söz yox, Qaranəri belə işlərə yaxın qoymaq olmazdı. Dəveni qoşub dəstə ilə yola düşdülər. Səs-küydən qulaq batırdı. Yedigey sürücü yerində oturmuşdu. Uşaqlar hərsi bir tərəfdən dürtülür, onun yanında oturmağa çalışırdılar. Hamısı da bir ağızdan çıxırırdı: “Qov, bərk sür, sür!”. Abutalıb Zərifə kirşənin yanınca qaçır, eniş yerlərdə kirşənin qırağında otururdular. Razyezdən iki kilometr aralanandan sonra, təpənin etəyindən dönüb enişlə geri qayıtdılar. Qoşqu dəvəsi tövşüyürdü, ona bir az dinclik vermək lazım idi.

Gözəl gün idi. Sarı-Özəyin göz işlədikcə və qulaq dinlədikcə uzanan dümağ düzlərində dərin bir sakitlik vardı. Hara baxırdınsa qar

örtüyü altında gizlənmiş enişli-yoxuşlu, düzənli çöllər idi, Sarı-Özəyin üstündəki səma qış günortasına donuq və kövrək bir işıq saçırdı. Xəfif külək qulaqları sığallayıb qıdıqlayırdı. Qənşərdəki dəmiryolunda bir-birinin dalına qoşulmuş iki baca ilə tövşüyən parovozun çəkdiyi sarı-qəhvəyi rəngdə uzun bir yük qatarı yaxınlaşırdı. Parovozların baca-sından çıxan tüstü sakit havada üzərək həlqə-həlqə yayılıb əriyirdi. Semafora yaxınlaşanda irəlindəki lokomotiv güclü və sürəkli bir fit verdi. Səsində bir xəber varmış kimi fit iki dəfə təkrar olundu. Qatar dayanmadan razyezdədən ötür keçdi – semaforlar, genişliyə baxmayaraq dəmiryoluna qısılmış beş-altı ev geridə qaldı. Yenə də hər tərəf sakitliyə qərq oldu. Heç bir hərəkət-filan yox idi. Bircə Boranlı daxmalarının bacalarından çıxan tüstülər burulurdu. Hətta bayaqki kirşə gəzintisindən qızıqıb pörtmüş uşaqlar da susub-kirimişdilər. Zərifə yalnız ərinin eşidə biləcəyi bir səsle dedi:

– Nə qədər gözəl, necə də qorxuncdur!

– Düz deyirsən, – Abutalıb da eyni səsle təsdiq elədi.

Yedigey başını çevirmədən onlara çəpəki nəzər saldı. Onlar yanaşı dayanmışdılar, yamanca da bir-birinə oxşayırdılar, Yedigeyə aid olmasa da, Zərifənin yavaşıdan, lakin aydın dedişi sözlər ona toxundu. O birdən-birə başa düşdü ki, Zərifə bacalarından buruq-buruq tüstü çıxan bu evlərə necə də qüsse və qorxu ilə baxır. Lakin çox təəssüf ki, Yedigeyin əlindən heç nə gəlmirdi, çünki dəmiryoluna qısılmış bu evlər onların hamısı üçün yeganə məskən idi.

Yedigey qoşqu dəvəsini hayladı, bir-iki qırmanc çəkdi və onlar geri, razyezdə tərəf hərəkət etdilər...

Yeni il gecəsi ərəfəsində axşam boranlıların hamısı Yedigeylə Ukubalanın başına toplaşmışdılar, – bunu hələ bir gün qabaq Ukubala ilə Yedigey qərara almışdı.

O gün Ukubala:

– Kuttubayovgil bizdən sonra gəliblər, – dedi, – yolka bəzəyiblər, bizə Allah özü buyurub ki, onlardan geri qalmayaq, daha keçib, simiclik eləməyək.

Arvadının bu təklifindən Yedigey çox sevindi. Doğrudur, hamı iştirak eləyə bilməyəcəkdi – bəziləri növbədə idi, bəziləri isə axşam işləyəcəkdi. Qatara nə var ki, qatarlar öz işlərindədir – nə bayram bilirlər, nə iş günü... Qazanqap ancaq məclisin başlanğıcında oturma bildi. Axşam saat doqquz üçün o, xəttə çıxdı, elə Yedigeyin özü

yanvarın biri səhər saat altıdan iş başında olmalı idi. İş işdir. Buna baxmayaraq, məclis çox gözəl alındı. Hamının kefi kök idi, gündə on dəfə görüşməklərinə baxmayaraq hamı uzaq yerdən gələn qonaq kimi geyinib-kecinmişdi. Ukubala lap açılış bürbəcür yeməklər hazırlamışdı. İçki də vardı – ara, şampan şərabi... İstəyən üçün keçən ildən hələ südü kəsilməmiş dəvələrin sütdən şubat da hazırlamışdılar. Bu dəvələri Qazanqapın yorulmaq bilməyən arvadı Bika sağırdı.

Ancaq bayram, birinci bədələr içiləndən, mahnılar başlandıqdan sonra bayrama oxşadı. Daha istədiyin kimi kefi eləyə, eyşə qatılıb, hər gün görüşüb tanıdığın adamlarla ünsiyyətdə olub onlarda yeni-yeni keyfiyyətlər görə bilərdin, çünki bayramın xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, bayram adamları dəyişir, elə bil onları yeniləşdirir. Bəzən bunun əksinə də olur. Ancaq burada yox, boranlıların arasında yox. Sarı-Özəkli olasan, özü də davakar, adamayovuşmaz – belə şey ola bilməz... Yedigey bir balaca hallanmışdı. Amma bu hal ona yaraşdı. Ukubala o qədər nigarəncilik çəkməyə də hər halda ərinə xatırladırdı:

– Yadımdan çıxmasın, sabah səhər altıda işə çıxmalısən.

– Aydındır, Uku, bildim, – deyə o cavab verdi.

O, Ukubalanın boynunu qucaqlayıb mahnı oxuyurdu. O elə bir halətdəydi ki, ağır aydınlığı ilə hissələrin coşğunluğu bir-birinə xətər yetirmədən uzaqlaşdı. Yedigey oxuya-oxuya xoşhəlləqlə qonaqlara baxır, hamının üzünə gülürdü, çünki arxayındı, bilirdi ki, qalanları da özlərini onun kimi yaxşı hiss edir. O vaxtlar Boranlı Yedigey qaraqaş, qarabığ, parlaq qonur gözlü, saf dişləri sədəf kimi cərgələnmiş gözəl bir kişi idi. O vaxt ən güclü təsəvvürə malik olan adamlar onun qocalanda necə olacağını deyə bilməzdilər. O, hamıya diqqət yetirməyə macal tapırdı. Artıq kökəlməyə başlamış mehriban Bikanın çiyindən vurub, deyirdi ki, sən bütün boranlıların anasısan, onun sağlığına bədə qaldırıb, onun simasında Amudərya sahillərində yaşayan Qaraqalpaq xalqının şərəfinə içirdi, onun ürəyini alırdı ki, Qazanqapın məclisi vaxtsız tərk edib işə getməyindən fikir çəkməsin.

Bika də gülə-gülə deyirdi ki:

– Onsuz da zohləmi töküb!

O axşam Yedigey öz Ukubalasını tam adı ilə çağırırdı – Ukubalası, yeni Bayquş balası, Bayquşbala... Qərək ki, hamı üçün xoş və səmimi söz tapırdı, bu yığcam məclisdəkilərin hamısını özünə doğma bacı-qardaş hesab edirdi, hətta Sarı-Özəkdə kiçik bir vəzifədə işləməyi

özünə sığışdırmayan rəzəzd rəisi Əbilova da, onun rəngi-ruhu qaçmış, bu yaxınlarda Kumbeldəki stansiya doğum evinə getməli olacaq zahı arvadı Səkinəyə də eyni gözlə baxırdı. Yedigey ürəkdən inanırdı ki, ayrı cür ola da bilməz, o məhz doğma adamlarının arasındadır, hətta oxuyanda hərdən gözlərini yumub bir ailə kimi onun evinə yığılmış bir ovuc adamı Sarı-Özəyin qar basmış intohasız çölündə təsəvvürünə gətirəndə bunun həqiqət olduğuna inanırdı. Amma düzünə qalsa, hamıdan çox Abutalıblə Zərifə üçün danırırdı. Ər-arvad buna dəyərli. Zərifə həm oxuyurdu, həm də tez-tez dəyişən mahnıların melodiya-sını tutub mandalinada çalırdı. Onun çox təmiz və şaqraq səsi vardı, Abutalıb isə sinədən gələn dərin və həzin bir səslə oxuyurdu. Onlar avazla, məlahətə oxuyurdular, illah ki, tatar ahəngini... Onlar bu mahnıları dəyişmə tərzində oxuyurdular. Mahnının əsasını onlar oxuyur, yerdə-qalanlar da nəqarət tuturdular. Onlar bir xeyli qədim və yeni mahnılar oxusalar da yorulmaq bilmir, əksinə daha da qızışırdılar. Deməli, belə çıxırdı ki, qonaqların əhvalı yaxşıdır. Abutalıb və Zərifə ilə üz bəzən oturan Yedigey gözünü onlardan çəkmir, baxdıqca ürəyi axa-axa fikirləşirdi ki, onları göz açmağa qoymayan acı taleləri olmasaydı bunlar gerek həmişə belə olaydılar. Yayın qızmarında Zərifənin saçları kökünəcən bozarırdı, özü də yağından çıxmış kəsə kimi gündən qaralıb partlamış dodaqlarının qanı axırdı. İndi isə tamam tənəməz olmuşdu. Qara gözləri par-par yanırdı, təmiz və hamar asiyalı sifəti ona xüsusi gözəllik verirdi. Onun ovqatı hər şeydən çox qasları bürüdə verirdi – qədim mahnılar qanadlandıqca qasları gah yay kimi gərilir, gah da kədərli duyulənirdi. Abutalıb da oxuduğu sözlərin hər birini qeyd etməyə çalışaraq onları xüsusi hissiyyətlə tələffüz edirdi:

...Yəhərin açdığı yağır yeritək,

Silinməz könlümdən surətin sənəin...

Zərifə barmaqlarını simlərin üstündə gəzdirir, Yeni il gecəsinə toplaşan bu mehrem məclisdə melodiyanı inlədirdi. O, sanki mahnıya qarışıb üzürdü, Yedigeyə elə gəlirdi ki, Zərifə hardasa uzaqlarda, eynindəki ağ yaxalı bənövşəyi toxunma koftada, Sarı-Özəyin qarlı çöllərində əlində mandalina sinə dolusu nəfəs alaraq azad və sərbəst addımlarla qaçır, o yüyürdükcə qaranlıq çəkilir, sonra uzaq dumanlıqda qeyb olur, təkə mandalinanın səsi eşidilir, sonra birdən o,

boranlıları yadına salıb düşünür ki, onsuz bu adamların halı pis olacaq, yenə geri, stolun dalına qayıdıb mahnısını davam etdirir...

Sonra Abutalıb partizanlıqda necə əllərini bir-birinin çiyinə qoyub ayaqlarını ata-ata yallı getdiklərini göstərdi. Abutalıb oynaq bir serb mahnısı oxuyur, Zərifə də mandalinada çalıb ona kömək eləyir, qalanlar da "oplya, oplya..." deyə-deyə yallı gedirdilər.

Sonra yenə içdilər, bədə toqquşdurdular, bir-birini Yeni il münasibətiylə təbrik etdilər, gələn gəldi, gedən getdi... Rəzəzəzin rəisi zəhı arvadı ilə hələ rəqsler başlanamışdan getmişdi. Gecə bu minvalla yavaş-yavaş ötüb keçirdi...

Zərifə nəfəsini dərmək üçün eşiye çıxdı, Abutalıb da onun dalınca. Qonaqlar terli-terli soyuğa çıxmasınlar deyə Ukubala hamını məcbur eləyirdi ki, paltarını geysin. Zərifə ilə Abutalıb xeyli ləngidilər. Yedigey dedi ki, gedim onları çağırım, onlarsız bayramın dadı qadır. Uku-bala onu səslədi:

– Əynini qalın elə, Yedigey, elə getmə, soyuqlayarsan!

– İndi qayıdıram, – deyə Yedigey kənardan adladı. Ayazlı, aydın bir gecəydi. – Abutalıb, Zərifə! – O, ətrafa boylandı.

Cavab gəlmədi. Evin dalından səslər gəlirdi. Bilmədi neyləsin, çaşıb qaldı: geri qayıtsın, ya ki, əksinə, gedib onları evə qaytarsın. Aralarında nəse bir şey olmuşdu, deyəsən.

– Mən istəmirdim sən görəsən, – Zərifə hıçqıra-hıçqıra deyirdi. – Bağışla. Nəse birdən doluxsundum. Sən Allah, bağışla.

Abutalıb da ona təskinlik verirdi:

– Başa düşürəm, hamısını başa düşürəm. Axı məsələ onda deyil ki, mən beləyəm. Bu təkə mənə aid olsaydı, ona nə vardı ki!.. Bir adam artıq, bir adam əskik... Onda həyatdan belə yapışmağa da deyməzdi. – Bir müddət susdular, sonra Abutalıb davam etdi: – Uşaqlarımızın canı qurtaracaq, ümidim birəcə bunadır...

Məsələdən axıracan başı çıxmayan Yedigey soyuqdan büzüşə-büzüşə evə qayıtdı. O, içəri girəndə ona elə gəldi ki, hər şey soluxub, bayram da qurtarıb gedib.

1953-cü ilin yanvar ayının 5-də Boranlı rəzəzəzində bir səmişin qatan əyləndi. Təəccüblü idi: bütün yollar açıqdı, o həmişəki kimi dayanmadan ötə də bilirdi. Qatar cəmi dəqiqə yapım ləngidi. Görünür, bu bəs ələmişdi. Ayaqlarında eyni biçimli xrom çəkmələr olan üç adam vaqonlardan birinin pilləsindən enib düz növbətçi binasına tərəf

yönəldi. Ətrafa baxmır, dinməz-söyləməz, inamla yeriyirdilər, yalnız bir anlığa qar qarısının yanında yüngülcə ayaq saxladılar. Dinməz-söyləməz çay taxtasının üstündəki təbrik sözlərini oxudular, bir də qar qarısının başına keçirilmiş Qazanqapın tükü tökülmüş papağına baxıb yollarına davam etdilər.

Bir neçə dəqiqədən sonra rəzəzəzin rəisi Əbilov növbətçi otağından bayıra yüyürdü. Az qala qar qarısının üstünə yıxılacaqdı. Hirsindən bir söyüş də söydü, tələsik demək olar ki, yüyürə-yüyürə uzaqlaşdı – ondan çıxmayan iş idi. Üstündən heç on dəqiqə keçməmiş Abutalıb Kuttubayovu iş yerində tapıb onunla hövlnək geri qayıdırdı. Abutalıbın rəngi qaçmışdı, papağı əlində idi. O, Əbilovla birgə növbətçi binasına girdi. Bir az keçmədi ki, bu xrom çəkməliklərlə bir yerdə binadan çıxıb, Kuttubayovgilin yaşadığı baraka tərəf yönəldilər. Tezliklə onlar Kuttubayov da yanlarında geri qayıtdılar, əllərində onun evindən götürdükleri kağızlar vardı.

Sonra hər şey sakit oldu. Daha növbətçilər binasından nə çıxan oldu, nə də girən.

Olan əhvalatı Yedigeyə Ukubala çatdırdı. O, Əbilovun tapşırığı ilə özünü təmir işləri aparılan dördüncü kilometrə çatdırdı. Yedigeyi kənara çəkib dedi:

– Abutalıbı dindirirlər.

– Kim dindirir?

– Bilmirəm. Gəlmə adamlardı. Əbilov dedi ki, bərkinə durmasalar, Yeni ildə Abutalıbgilnən bir yerdə olduğumuzu deməyəsən.

– Bunda nə var ki?

– Bilmirəm. Məndən xahiş elədi ki, sənə çatdırım. Özü də tapşırdı ki, saat iki üçün yerində olasan. Səndən də nəse soruşacaqlar, Abutalıb barədə.

– Nə soruşacaqlar?

– Mən nə bilim! Əbilov lap özünü-sözünü itirmişdi, dedi tez özünü yetir Yedigeyə. Mən də yetirdim.

Yedigey saat ikidə onsuz da evlərinə fasiləyə gedirdi. Yolda, elə evlərində də hey fikirləşirdi ki, görəsən nə olub? Bir cavab tapa bilmirdi. Belkə keçmiş üçün, əsirlikdə olduğu üçün idi? Çoxdan yoxlayıblar, qurtarıb-gedib, daha nə ola bilər? Nə isə daxilində bir həyəcan, narahatlıq duydu. Əriştdən bir-iki qaşq götürüb qabı kənara çəkdi. Saata baxdı. İkiyə beş dəqiqə qalmışdı. Madam ki, deyiblər

ikidə, deməli, ikidə də getməlidir. Evdən çıxanda gördü ki, Əbilov razıyaz binasının qabağında var-gəl eləyir. Çox da incik, əzgin və diltor görünürdü.

– Nə olub?

– Başımıza bəla gəldi, bəla, Yedigey, – deyə Əbilov qorxa-qorxa binaya tərəf baxdı. Qorxusundan dodaqları səyriyirdi. – Kuttubayovu tutdular.

– Niyə?

– Nəse qadağan olunmuş yazılar tapıblar ondan. Axı axşamlar oturub yazırdı. Bunu hamı bilir də... Axırı ki başına bəla açdı.

– O ki uşaqlar üçün yazırdı...

– Bilmirəm, bilmirəm kim üçün yazırdı. Mən heç nə bilmirəm. Yeri, səni gözləyirlər.

Rəisin kabinet deyilən balaca otağında elə onun yaşında olan, bəlkə də bir az cavan, saçları kirpi iynəsi kimi biz-biz, yekəbaş, canlı bir kişi oturmuşdu. Çopur, ətli burnu gərginlikdən tərəyir, o, nə isə oxuyurdu. Ağır və enli alnını qırıqdıra-qırıqdıra yaylıq çıxardıb burnunun tərini sildi, elə sonra da söhbətin axırınacan tez-tez burnunun tərini silirdi. Stolun üstündəki “Kazbek” qutusunda uzun bir papiros çıxartdı, yandırandan sonra başını qaldırıb, çalağan gözüne oxşayan parlaq sarımtıl gözlerini kandarda dayanan Yedigeyə zillədi:

– Otur.

Yedigey stolun qabağındakı kətilə oturdu.

– Qoy, heç bir şübhə olmasın, – deyə çalağan gör, kitelinin döş cibindən qəhvəyi cildli bir kitabça çıxarıb açdı, açan kimi də örtüb yerinə qoydu, burnunun altında da “Təsiqbəyev”, ya da “Təsiqbəyev” kimi bir söz dedi. Yedigey onun fəmiliasını heç fərli-başlı eşidə də bilmədi...

– Aydınır? – deyə çalağan göz soruşdu.

Yedigey də məcbur olub:

– Aydınır, – dedi.

– Onda başlayaq işə. Deyirlər, sən Kuttubayovun ən yaxın dostu, yoldaşsan, elədir?

– Bəlkə elədir, necə ki?

– Bəlkə də elədir. – Çalağan göz onun sözlərini təkrar edib, bunun mənasını aydınlaşdırmaq istəyirmiş kimi kəzəkədən dərin bir qullab vurdu. – Bəlkə də elədir. Fərz edək. Aydınır. – Birdən gözəlilməz

bir təbəssümlə, şüşə kimi aydın gözlərində parlayan ləzzət və sevinc ifadəsiylə söz atdı: – Deməli, əziz dost, yazırıq hə?

Yedigey özünü itirən kimi oldu:

– Nə yazırıq?

– Onu mən bilmək istəyirəm.

– Nə demək istədiyinizi başa düşmürəm.

– Doğrudan? Hə? Bir yaxşı-yaxşı fikirləş!

– Söhbət nədən gedir axı?

– Kuttubayov nədən yazır?

– Bilmirəm.

– Necə bilmirsən? Hamı bilir, sən bilmirsən?

– Bilirəm ki, nəse yazır. Amma nə yazdığını hardan bilim? Mənim nə işimə? Həvəsi var qoy yazsın. Kimin nə işinə?

– Necə yeni kimin nə işinə? – Deyə çalağan göz təəccüblə diksinib, güllə kimi cana işləyən qara bəbəklerini ona zillədi.

– Belə çıxır ki, kim nə istəyir, ağlına nə gəlir yazsın da? Bunu sənə beyninə o yeridib?

– O mənim beynimə heç nə yeritməyib.

Çalağan göz onun cavabını heç vecinə almadı. Yaman hirsələnmişdi:

– Bax, düşməni təbliğatı budur! Sən heç beyninə vurmusan ki, həyə ağlına gələni yazsa nə olar? Fikirləşmişən nə olar? Sonra da başlayacaq ağzına gələni danışmağa! Belə deyirsən? Bu yad ideyalar sənə hardandır? Xeyr, əzizim, biz belə şeye yol vermərik. Belə əksinqilab keçməz!

Yedigey başına yağıdırılan bu sözlərin ağırlığı altında özünü itirib susurdu. Və çox təəccüb elədi ki, belə sözlərdən sonra heç nə dəyişmədi. Elə bil heç nə olmamışdı. Pəncərədən də gördü ki, Daşkənd qatırı ötür keçdi, bir anlığa qatırın içini gözünün qabağına gətirdi: vaqonlarda adamlar oturub, həyə öz işində – kimi çay içir, kimi də araq... Oturub söhbət eləyirlər, heç birinin də eyninə deyil ki, Boranlı razıyazda Yedigey adlı bir adam nəgəhani bəla kimi gəlmiş bu çalağan gözün qarşısında oturub. Ürəyini sıxan bir qüssə içində az qala durub o qatırın dalınca qaçacaq, minib hara gəldi baş götürüb gedəcəkdi, tək bu otaqda olmasın.

– Nə dediyimi başa düşdün? Sözümlə canı sənə çatdı? – deyə çalağan göz sorğusuna davam etdi.

– Çatır, çatır, – Yedigey təsdiq etdi. – Amma bir şey mənə aydın deyil. Axı o istəyirdi ki, öz uşaqları üçün xatirələrini yazsın. Olanları,

keçenləri, söz mesəli cəbhədə, əsirlikdə, partizanlıqda başına gələn-
ləri... Burda pis nə var axı?

– Uşaqları üçün! Kim buna inanar! Bir qarış uşaq üçün kim belə
şeylər yazar? Boş danışıqdır! Təcrübəli düşmən məhz belə hərəkət
eder! Gizlənilib əldən-ayaqdan uzaq bir yerdə, ətrafda nə ins var, nə
cins, güdən yox, baxan yox, başlayıb xatirələrini yazmağa!

– İndi adamdı da, ürəyi yazmaq istəyib, yazıb, – Yedigey yenə də
etiraz etdi. – Görünür, öz şəxsi sözünü demək istəyib, özündən öz
fikirlərindən yazıb ki, uşaqları böyüyəndən sonra oxuyub bilsinlər.

– Əşşi, necə yeni şəxsi söz! Bunu hardan çıxartdın?! – deyə
çalağangöz məzəmmətlə başını buladı, köksünü ötürdü. – Özündən
söz demək nədir? Özündən fikir demək nədir? Bəlkə şəxsi dünya-
görüştü demək istəyirsən? Bəlkə xüsusi mülahizə demək istəyirsən?
Heç bir şəxsi söz–filan olmamalıdır. Nə ki kağızla yazıldı, o daha şəxsi
söz deyil. Nahaq yere deməyiblər ki, qələm yazanı heç balta da kəs-
məz. Bir o qalmışdı ki, hələnin ağzından bir avaz gəlsin. Çox yağlı
olar! Budur onun üzdənirəq “Partizan dəftərləri”, bax gör başlıq altın-
da nə yazır – “Yuqoslaviyanın gecə və gündüzləri”, buyur bax! – O,
stolun üstünə üç müşəmbə cildli qalın ümumi dəftər atdı. – Biabırçı-
lıqdır! Sən də dostuna qahmar çıxmağa çalışırsan. Biz onu ifşa ele-
mişik!

– Onu nədə ifşa eləmişiniz?

Çalağangöz yenə də stulda dartındı, ləzzət və kinli bir razılıq hissi
ilə gülümsündü, şüşə gözlərini qırpmadan dedi:

– Zəhmət çek, icazə ver onu özümüz bilək nədə ifşa etmişik. – O
bu sözlərdən hər birinin göstərdiyi təsirin dadını ağzında duya-duya
deyirdi: – Bu öz işimizdir. Hər yetənə məlumat vermək fikrində
deyiləm.

Yedigey çasıb qalaraq dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Belədirsə, neyləmək olar...

– Onun düşmən xatirələri ona bəla başa gələcək, – deyə çalağan-
göz danışa-danışa sürətlə nə işə yazmağa başladı:

– Mən elə bilirdim ki, sən daha ağıllı adamsan, bizim adamsan.
Qabaqcıl fəhlə. Sabiq cəbhəçi. Düşməni ifşa etməkdə bizə kömək
eləyəcəksən.

Yedigey qasqabağını töküb, yavaş, lakin aydın və heç bir şübhə
yeri qoymayan bir ahənglə dedi:

– Mən heç nəyə qol çəkməyəcəm. Sizə bu başdan deyirəm.

Çalağangöz ona öldürücü bir nəzər saldı.

– Bizim sənə imzana heç ehtiyacımız yoxdur. Yoxsa elə bilirsən
ki, qol çəkməsən iş dağılacaq? Səhv var. Sənə imzan olmasa da onu
ciddi məsuliyyətə cəlb etmək üçün əlimizdə kifayət qədər mate-
rialımız var.

Yedigey bir alçaqlıq, içini yandıran bir boşluq hiss edərək susdu.
Eyni zamanda düşdüyü vəziyyətdən, onun daxilində Aral dənizində
coşan dalğa kimi bir qəzəb və narazılıq hissi baş qaldırdı. Birdən o, az
qaldı ki, bu çalağangözü tutub quduz it kimi boğsun, özü də inanırdı ki,
eləyə bilər. Cəbhədə öz əliylə boğduğu faşistin boynu bununkundan
da möhkəm və damarlı idi. Orda başqa çarəsi qalmamışdı. Düşməni
səngərlərdən qovub təmizləyəndə onlar gözlənilmədən üz-üzə gəl-
mişdilər. Onlar cinahdan girib səngərə qumbara atır, keçidləri avtomat
atəşinə tutaraq irəliləyirdilər, artıq atəş xəttini təmizləyib qabağa
cumanda gözlənilmədən üzbəüz toqquşdular. Görünür pulemyotçuy-
muş, son gülləyədək atəş açdığı üçün ləngiyib qaçanlardan geri qalmış-
dı. Əlbəttə, onu əsir götürsəydi daha yaxşı olardı, bu fikir Yedigeyin
başından keçmişdi. Amma daha gec idi, alman bıçağını çıxarmışdı.
Yedigey bunu görəndə tez kaskalı başıyla onun sifətindən bir kəllə
ilişdirdi, süpürüşüb ikisi də birdən yerə yığıldı. Daha onu boğazla-
maqdan başqa çarəsi qalmamışdı. Faşist də çapalayır, qurcuxur,
xırıldaya-xırıldaya əli ilə yeri eşib Yedigeyin vurub saldıq bıçağı
axtarırdı. Yedigey anbaan gözləyirdi ki, bıçaq onun kürəyinə sancıl-
acaq, buna görə də hayqırıraq dişləri ağaran, qapqara qaralan
düşmənin xirtdəyini qeyri-insani, heyvani bir güclə sıxırdı. Elə ki,
burnunda keskin sidik iyi duydu, onun boğulduğunu başa düşdü, qıc
olub bir-birine sarmaşmış barmaqları boşaldı. Elə o dəqiqə ödü ağzına
geldi – gözü qaranlıq getirdi, qusdu, qusmağına bulasa-bulasa, zariya-
zariya kənara süründü. Bu ehvalatı Yedigey nə onda, nə də sonralar
heç kime açıb demədi. Bəzən bu dəhşətli hadisə onun yuxusuna
girirdi, ertəsi gün o özüne yer tapmır, az qalırdı ki, özünü öldürsün...
Bu məqamda Yedigey həmin hadisəni ikrah və nifretlə xatırladı.
Ancaq onu da demək lazımdır ki, Yedigey başa düşürdü ki, çalağangöz
onu aqlının üstünlüyü və hiyləgərliyi ilə üstələyir. Bu da onun
heysiyyətinə toxunurdu. Çalağangöz yazısını qurtaranacan Yedigey
çalışırdı onun müddəalarında zəif yer tapsın. Çalağangözün yürütdüyü

fikirlerden biri az məntiqsizliyi və hiyləgər uyğunsuzluğu ilə Yedigeyi lap mat qoymuşdu: “düşmən xatirələr” üstündə adamı necə təqsirləndirmək olar? İnsan xatirələri düşmən və qeyri-düşmən ola bilərmi? Axi, xatirə, çoxdan olub keçmiş, yeni çoxdan ötür keçən zamanlarda baş vermiş, indi isə olmayan şeylər hadisələr, ohvalatlar deməkdir. Deməli, Adam bir şeyi yadına salırsa, onu vaxtilə olduğu kimi yadına salır.

– Mən bir şey bilmək istəyirəm, – Yedigey boğazı həyəcədən qurusa da özünü məcbur eləyib sakit səsle soruşdu: – Bax, sən deyirsən ki... – O, özü bilə-bilə “sən” – deyə müraciət elədi ki, çalağangöz bilsin – ondan qorxub eləyən yoxdur, Yedigeyi Sarı-Özəkdən o yana sürməyəcəklər ki! – Bax, sən deyirsən... O, bir də təkrar etdi, – düşmən xatirələr. Bunu necə başa düşək? Məgər xatirənin düşməni, ya qeyri-düşməni ola bilər? Mənə elə gəlir ki, adam çoxdan olub-keçənləri necə olubsa, elə də xatırlayır. Yoxsa belə çıxır ki, yaxşını xatırla, pisi unut, belə deyirsən? Mən bilən heç belə şey ola bilməz. Onda belə çıxır ki, gördüyün yuxunu da yaddan çıxarmalısan. Bəlkə yuxu qorxulu yuxudur, birinin xoşuna gəlmir, onda necə olsun?..

– Deməli, belə ha! Hm, lənət şeytana! – deyə çalağangöz töəcəbləndi, – Fikir yürüdürsən, mübahisə eşqinə düşməsən! Deyəsən buranın filosofusan? Nə olar, gəl başla görək, – o, sözlünə ara verdi, elə bil tərəf müqabilini ölçüb-biçirdi, sonra davam etdi: – Həyatda tarixi hadisələr baxımından hər cür şey ola bilər. Ancaq nə olsun ki, nə olub və necə olub?! Əsas məsələ odur ki, keçmişdə olanları şifahi və xüsusilə yazılı surətdə xatırlayanda indi bizə lazım olan kimi, indi tələb olunan kimi xatırlamalısan. Buna əməl eləmirsənsə, deməli, düşmən-cəsinə hərəkət etmiş olursan.

– Mən razı deyiləm, – Yedigey etiraz elədi. – Elə şey ola bilməz!

– Sənin razılığına heç kəsin ehtiyacı yoxdur. Bunu mən sözləşdim. Sən soruşursan, mən də lütf edib izah eləyirəm. Əslinə qalsa, mən səninlə belə-belə söhbətlər eləməməliyəm. Yaxşı, keçək mətləbə. De görüm, Kuttubayov açıq söhbət zamanı tutaq ki, içki məclisində-zadda sənin yanında ingilis adları çəkməyib?

Çalağangözün bu sözləri Yedigeyi töəcəbə saldı:

– Bu nə deməkdir?

– O deməkdir ki... – Çalağangöz Abutalıbın “Partizan dəftərlərindən” birini açdı, altından qırmızı qələmlə çəkilmiş yerləri oxudu: “Sentyabrın 27-də bizim mövqelərimizə ingilis nümayəndəliyi

gəlmişdi – bir polkovnik, iki də mayor. Biz onların önündən rəsmi marşla keçdik. Onlar bizi salamladılar. Sonra komandirlərin çadırında ümumi nahar təşkil edildi. Nahara bizi də, yeni yuqoslavlqlarla bir sırada döyüşən əcnəbi partizanları da dəvət elədilər. Məni polkovniklə tanış edəndə o mənim əlimi nəzakətlə sıxıb tərəvəz vasitəsilə hardan gəldiyimi və bura necə düşdüyümü soruşdu. Mən başıma gələnləri qısaca nəql etdim. Mənə də şərab süzdülər, onlarla bir yerdə içdim. Sonra yenə xeyli söhbət etdik. İngilislərin sadəliyi və ürəkəçliyi çox xoşuma gəldi. Polkovnik dedi ki, xoşbəxtlikdən, onun öz sözü ilə desəm, Allahın rızasıdır ki, biz hamımız Avropada faşizmin əleyhinə birləşmişik. Bu olmasaydı, Hitlerlə mübarizə daha ağır olacaqdı, pörəkəndə düşmüş xalqlar üçün bəlkə də faciə ilə nəticələne bilərdi” və ilaxır... – Çalağangöz sitatı oxuyub qurtarandan sonra dəftəri kənara çəkdi, kəmərdən də damağına qoyub alışırdı, susub bir-iki qullab vurandan sonra davam etdi: – Belə çıxır, Kuttubayov orda ingilis polkovnikinə etiraz etməyib, deməyib ki, Stalinin dühası olmasaydı, onlar Avropada nə qədər çalışıb-çapalasaydılar, nə qədər partizanlıq-filan eləseydilər də, qələbə mümkün olmayacaqdı. Belə çıxır ki, o, Stalin yoldaşı heç fikrində də tutmayıb! Bu sənə çatır, ya yox?

– Bəlkə də deyib, – Yedigey Abutalıbı müdafiə etməyə çalışdı, – görünür, yazmağı yaddan çıxarıb.

– Hani, harda deyilib? Sübut eləyə bilməzsən! Bundan başqa da biz yoxlamışıq, Kuttubayov qırx beşinci ildə yuqoslav partizan birləşməsindən qayıdanda, yoxlama komissiyasından keçəndə verdiyi ifadə ilə bu yazıları tutuşdurmuşuq. O, orda ingilis nümayəndələri barədə heç nə deməyib. Deməli, burda nəmiz bir şey var. Kim zəmanət verə bilər ki, o, ingilis kəşfiyyatı ilə bağlı olmayıb?!

Yenə də Yedigey ağırlaşdı, ürəyi ağrıdı. O, işdən baş çıxara bilmirdi, başa düşə bilmirdi ki, çalağangöz məsələni hara öyr.

– Kuttubayov sənə heç nə deməyib? Bir fikirləş ingilis adı çəkməyib? Biz bilməliyik görək o ingilis nümayəndəliyinin kim olub, bu çox vacibdir.

– Onların adları necə olur?

– Məsəl üçün, Con, Klark, Smit, Cek...

– Ömrümdə eşitməmişəm.

Çalağangöz qaşqabağını təküb fikrə getdi, görünür Yedigeylə görüşünün bir çox tərəfi onu açmırdı. Sonra o, oğrun səsle soruşdu:

– Deyirlər, o, məktəb açıbmış, uşaqları öyrədirmiş?
– Nə məktəb, canım, – deyə Yedigey özünü saxlamayıb güldü. – Onun iki oğlu var, mənim də iki qızım. Vəssalam, bu da sənin məktəbin. Böyüklərin hərəsinin beş yaşı, kiçiklərin də üç. Uşaqların getməyə bir yeri yoxdur: hara baxırsan çöl-biyaban... Uşaqların başını qatırlar, deməli, tərbiyə verirlər. Hər nəse müəllim olublar – ər də, ırad da... Nə bilim. oxuyurlar, şəkil çəkirlər, uşaqlara hesab, yazı-poçu öyrədirlər. Bu da məktəb!

– Bəs mahnı, nə mahnı oxuyurdular?
– Cürbəcür uşaq mahnıları, nə bilim, yadımda deyil.
– Bəs uşaqlara nə öyrədirdi? Nə yazırdılar?
– Hərflər, adi sözlər.
– Məsələn, necə sözlər?
– Axı nə bilim. Yadımda deyil.
– Budur, bax, belə sözlər! – Çalağangöz kağızları araşdırıb üstündə uşaq cızmaqarası olan bir-iki vərəq çıxardı. – Budur onların yazdıqları ilk sözlər. – Kağızın üstündə uşaq xəttile “Bizim ev” sözləri yazılmışdı. – Görürsən uşağın yazdığı ilk sözləri: “Bizim ev”. Bəs niyə yazmır “Bizim qələbə”? İndi bizim dilimizdə, fikirləş görək, hansı söz olmalıdır? “Bizim qələbəmiz” olmalıdır. Düz demirəm? Onun ağlına niyə belə söz gəlmir? Qələbə və Stalin ayrılmazdır.

Yedigey nə deyəcəyini bilmədi. Amma bu əhvalatdan özünü o dərəcədə alçalmış hesab etdi ki, ağı söz kəsməyən bir tike uşaqlara sərf etdikləri vaxt və o qədər zəhmət üçün Abutalıbı Zərifəyə elə yazığı gəldi ki, qəzəbindən cürətlənib dedi:

– Ona qalsa, hamıdan əvvəl görək “Bizim Lenin” yazaq. Hər halda Lenin birinci yerdə durur.

Çalağangöz gözlənilməz zərbə almış adamlar kimi bir anlığa nəfəsini qısdı, sonra sinəsindəki tüstünü burnundan buraxa-buraxa ayağa qalxdı. Görünür var-gəl etmək ehtiyacı duymuşdu, ancaq belə dar otaqda necə gəzəsən...

O, kəskin və aydın bir səsle cavab verdi:

– Biz Stalin deyəndə – Lenini düşünürük! – Bunu deyib, yüyürəndən sonra yüngül nəfəs alan adamlar kimi, bəşşadçı bir ahənglə sözünü tamamladı: – Yaxşı, belə hesab edək ki, aramızda belə söhbət olmayıb.

O, təzədən yerinə keçib oturdu, yenə də onun daş kimi donuq sifətində çalağan kimi sarıya çalan şüşə gözləri işıldayırdı.

– Əlimizdə məlumat var ki, Kuttubayov uşaqların internat məktəblərində oxumasının əleyhinəymiş. Bu barədə nə deyə bilərsən, deyirlər söhbət sənin yanında olub?

– Bu məlumat sizdə hardandır, bunu sizə kim deyib? – Yedigey mat qalmışdı. O deqiqə ağlına gəldi ki, bütün təqsirlər rəzəzdin reisi Əbilovdadır, o çuğullayıb, çünki bu söhbət onun yanında olmuşdu.

Yedigeyin verdiyi bu sual çalağangözü yaman hirsələndirdi:

– Bura bax, bayaq sənə qandırdım ki, məlumat hardandır, kimdəndir – özümüz bilərik. Biz heç kimə hesabat vermirik. Saxla bunu qulağında! Danış görək o nə deyirdi?

– Nə deyirdi axı? Qoy bir yadıma salım... Deməli, məsələ belədir, bizim rəzəzdin ağsaqqalı Qazanqapın oğlu Kumbel stansiyasındakı internat məktəbində oxuyur. Məlum məsələdir, oğlan uşağıdır, bir az nadincliyi də var, hərdən yalanı da... O dəfə də sentyabrın birində Sabitcanı məktəbə hazırlamağa başladılar. Atası onu dəvəyə mindirib apardı. Uşağın anası, deməli, Qazanqapın arvadı Biki başladı uşağın dalınca ağlayıb-gileylənməyə ki, guya uşaq internata gedəndən sonra lap yad olub gedib. Daha əvvəlki kimi evlərinə, ata-anasına ürəkdən bağlı deyil. Kəmsavad arvaddır – bir yandan balasını buraxmaq istəmir, o biri tərəfdən də oxutdurmaq istəyir...

– Yaxşı, bunları bildik, – deyə çalağangöz onunu sözünü kəsdi. – Onda Kuttubayov nə dedi?

– O da bizim yanımda idi. Dedi ki, ana balanı ürəyi ilə hiss eləyir. Internat təhsili çarəsizlikdəndir. Internat, uşağı bir növ ailədən, atadan, anadan ayırır, ayırmasa da uzaqlaşdırır. Qəzə ki, çox çətin məsələdir. Hamı üçün çətin məsələdir – onun üçün də, elə başqaları üçün də... Mən onu başa düşürəm, bizim uşaqlar da böyüyür. İndidən canımı dərd alıb, görəsən nə təhər olacaq, bundan nə çıxacaq? Əlbəttə, yaxşı deyil...

– Bu barədə sonra, – çalağangöz onu saxladı. – Deməli, o deyirdi ki, sovet internatı pisdir, he?

– O demirdi “sovet internatı”, eləcə internat deyirdi. Bizim internat Kumbeldədir. Ona mən də deyirəm ki, pisdir.

– Bunun məsələyə dəxli yoxdur, Kumbel də Sovet İttifaqındadır.

Yedigey çalağangözün onu dolaşdırmaq istədiyini görüb özündən çıxdı:

– Necə yeni məsələyə dəxli yoxdur, lap yaxşı var! Demədiyin sözü adamın ayağına niyə yazırsan? Ona qalsa elə mən də o fikirdəyəm.

Razyezdə yaşamasaydım, başqa bir yerdə olsaydım, uşaqların birini də internata verməzdim. Bəli, mən də belə fikirləşirəm. Onda necə olsun?..

– Fikirliş, yaxşı fikirliş! – Çalağangöz yenə də onun sözünü kəsdi. Balaca fasilədən sonra yenə də davam etdi: – Çox gözəl... İndi də gəl nəticə çıxarda. Belə çıxır ki, o, kollektiv tərbiyənin öleyhinədir, eləmi?

– Öleyhinə-zada deyil! – Yedigey dözməyib cavab qaytardı. – Kişiye niyə böhtan ataq! Belə də şey olar!

– Bəsdır, bəsdır qurtar, – deyə çalağangöz onun dediklərini eyninə almayıb izahat verməyi belə lazım bilmədi. – İndi mənə başa sal görüm “Donenbay quşu” adlı dəftor nə deməkdir? Kuttubayovun dediyinə görə onu Qazanqapın dilindən yazıb, sən də iştirak eləmişən. Elədir?

– Elədir ki var, – deyə Yedigey bir az dirçəldi. – Bu guya Sarı-Özəkdə olmuş bir əhvalatdır, söz məsəli, əfsanədir. Bu yazılıqda nayman qəbiristanlığı var, vaxtilə nayman qəbiristanlığı olub, indi ümumi qəbiristanlıqdır, adına Anna-Beyit deyirlər. Manqurt oğlu tərəfindən öldürülmüş Nayman-Ana həmin qəbiristanlıqda basdırılıb...

– Yaxşı bəsdır, biz özümüz oxuyub baxırıq görək o qoşun altında nə yatır, – çalağangöz öz-özünə danışmış kimi donquldanır, beləliklə də münasibətini bildirirdi: – Donenbay quşu. yaxşı fikirlişiblər. Adam adlı quş... Bu da mənimçün yazıçı olub. Təzə muxtar Auczov peyda olub... Feodal keçmişinin yazıçısı. Donenbay quşu, hm. Elə bilir ki, başımız çıxmıyacaq... Altdan-altdan cızmaqarayaya başlayıb, guya uşaqlar üçün yazırmış... Bəs bu nədir? Sən bilən bunu da uşaqlar üçün yazıb? – çalağangöz üzə müşəmbəli dəftərlərdən birini də düz onun gözünün qabağına gotirdi.

– Bu nədir ki? – Yedigey bir şey başa düşməyib soruşdu.

– Nədir? Nəliyini sən bilməlisən. Budur başlığını oxu: “Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana müraciəti”.

– Hə, düzdür, o da əfsanədir, – deyə Yedigey təsdiq etdi. – Olan şeydir. Qocalar o əhvalatı bilirlər...

Çalağangöz bu dəfə də Yedigeyin sözünü ağzında qoydu:

– Narahat olma, mən də bilərəm. Qulağıma çatıb. Səfəhləmiş kaftar bir qoca on doqquz yaşlı bir qıza vurulur. Burda yaxşı nə var ki? Belə çıxır ki, o Kuttubayov nəinki düşməndir, həm də əxlaqsız adamdır. Sən bir gör o biabırçılığı necə səliqə-sahmanla yazıb.

Yedigey qızarıb pörtdü. Utandığından yox, əksinə, içi başdan-başa qəzəblə dolmuşdu, çünki Abutalıba qarşı bundan böyük böhtan ola bilməzdi. Buna görə də hirsini boğa-boğa dedi:

– Bilirsən nə var, bilmirəm sən öz yerində necə böyük adamsan, amma belə-belə şeylərdə Abutalıba sataşma. Təki Allah hamını onun kimi ata eləyeydi, ər eləyeydi. Burda pəpə yeyəndən, məmə yeyənecən, kimdən soruşsan sənə deyər. Burda bizi barmaqla saymaq olar, biz bir-birimiz barədə hər şeyi bilirik.

– Yaxşı, yaxşı, sakit ol, görürəm hamınızın beynini dumanlandırıb, – deyə çalağangöz cavab verdi. – Düşməni həmişə maskalanır. Biz də onu ifşa edirik. Qurtardıq, gedə bilərsən.

Yedigey qalxdı, papağını geyinmək bəhanəsiylə ayaq saxladı.

– İndi onun işi necə olacaq, bu cızmaqaradan ötrü kişini tutub basacaqsınız, necə olacaq?

Çalağangöz yerindən sıçradı:

– A kişi, bir də təkrar eləyirəm, bunun sənə dəxli yoxdur! Düşməni təqib etmək, onunla necə rəftar etmək, nə kimi cəza vermək – öz işimizdir. Bunun üçün sənənin başın ağrımasın. Öz yerini bil! Yeri!

Həmin gün axşamdan xeyli keçmiş Boranlı razyezdində sənişin qatırı bir də dayandı. Ancaq bu qatar əks tərəfə gedirdi. Bu qatar da çox ləngimədi – iki-üç dəqiqə... Abutalıb Kuttubayovu özləriylə apararı o üç nəfər xrom çəkməli, qaranlıqda birinci yolun qabağında durub qatırı gözləyirdi, bir az kənarda isə Abutalıbı onlardan siper kimi ayıran çiyin-çiyinə dayanmış enli kürəklərin arxasında boranlılar yığılmışdılar: uşaqlarla Zərifə, Yedigeylə Ukubala, bir də ki qatar yarım saat gecikdiyi üçün irəli-geri vurnuxan, rəzalətlə alçaları razyezd rəisi Əbilov. Ona nə dəxli vardı? Dursana yerində kırımışca! Abutalıbda tapılmış üzqara əfsanələrin ucbatından çağırılıb din-dirilmiş Qazanqap isə o vaxt yol dəyişmək üçün iş başında dayanmışdı. Abutalıbı Sarı-Özəkdən uzaqlara aparmaq üçün gəlməli olan qatırı o, öz əli ilə birinci yola yönəltməli idi. Biko Yedigeyin qızları ilə evdə qalmışdı.

O çəkməli adamlar soyuqdan qorunmaq üçün paltolarının yaxasını qaldıraraq gərgin bir vəziyyətdə susub, kürəkləri ilə Abutalıbın qarşısını kəsib dayanmışdılar. Onunla vidalaşmağa gələn boranlılar da susurdular.

Əsən külək yerin qarını xışıldı və incə fite bənzər bir səslə sovuurdu. Bilinirdi ki, boran başlanacaq. Sarı-Özəyin bomboz göyləri get-

gedə dolub ağırlaşırdı. Göydə solğun, tənha ləkə kimi görünən ay yabanı, cansıxıcı və mənasız bir işıqla işarırdı. Şaxta adamın yanaqlarını dalayırdı.

Zərifə ərinə vermək üçün hazırladığı yemək və paltar boğçası əlində, xısnı-xısnı ağlayırdı. Ukubalanın ağzından çıxan buxardan bilmək olardı ki, arvad necə dərinə ah çəkir. O, Daulu kürkünün ətəyi ilə soyuqdan qoruyurdu. Daul, deyəsən, nəse duyub şübhələndiyi üçün Ukubala xalasına sıxılıb dururdu. Ermekin işi hamıdan çətin idi, Yedigey onu külekədən qorumaq üçün qucağına almışdı. Yazıq körpə heç nədən şübhələnmirdi.

– Atika, atika! – O, atasını səsləyirdi. – Gəl bizim yanımıza. Biz də sənnən gederik!

Abutalıb hər dəfə onun səsini eşidəndə diksinib uşağa bir cavab vermək üçün dönmək istəyəndə ona imkan vermirdilər. O üç nəfərdən biri dözə bilmədi:

– Burda dayanmayın! Eşidirsiniz? Gedin burdan, sonra gələrsiz.

Çaresiz qalıb bir az aralı çəkilməli oldular.

Axır ki, uzaqdan parovozun işıqları göründü, hamı öz yerində hərəkətə gəldi. Zərifə özünü saxlaya bilməyib daha ucadan içini çəkməyə başladı. Ukubala da ona qoşuldu. Qatar özü ilə ayrılıq getirirdi. Qabaq tərəfdəki işığıyla şaxtalı havanın qaranlığını yarıb, duman burumlarında peyda olan haylı-həşirli bir varlıq kimi zəhmə yaxınlaşırdı. O yaxınlaşdıqca parovozun par-par yanan faraları get-gedə yerden aralanır, relslər arasında sovrulan qar dənələri daha aydın görünürdü. Budur, artıq qatarın cizgiləri də seçilməyə başladı.

– Atika, atika! Ora bax, qatar gəlir! – Ermek qışqırır, atasının cavab vermədiyini görüb susurdu. Sonra yenə də onun diqqətini cəlb etməyə çalışırdı: – Atika, atika!

Yaxınlıqda vurnuxan razyezd reisi Əbilov o üç nəfərə yaxınlaşıb dedi:

– Poçt vaqonu qatarın baş tərəfindədir. Xahiş edirəm irəli, o tərəfə buyurun. O tərəfə. – Hamısı birdən cəld addımlarla o, göstərən tərəfə yönəldilər, qatar arxadan çatırdı. Hamıdan qabaq ətrafına baxmadan, əli portfelli çalağangöz yeri yirdi, onun dalınca da Abutalıb müşayiət edən müstəntiqin enlikürek köməkçiləri gedir, onların dalınca da Zərifə, Daulun əlindən tutub çəkən Ukubala tələsirdilər. Yedigey isə qucağında Ermek bir az arxadan gəlirdi. O, arvadların yanında ağlamağı

özünə ar bildi. Buna görə də yol getdikcə özünü ələ almağa, boğazına tıxanmış qəhəri udmağa çalışırdı.

– Sən ağıllı oğlansan, Ermek, sən ağıllısan, düzdür? Sən ağıllısan, ağlamayacaqsan, yaxşı? – O beləcə öz-özüylə danışa-danışa uşağı bərk-bərk bağrına basıb yeri yirdi.

Onlar yeridikcə qatar da sürətini azaldır, dayanacağı çatırdı. Parovoz onlarla bərabərleşib, hələ də etalətlə hərəkətini davam etdirərək kəskin fişılı ilə pərini buraxa-buraxa qabağa keçdi, bu vaxt konduktor zildən bir fit çalanda uşaq Yedigeyin qucağında qorxudan dik atıldı.

– Qorxma, qorxma, – deyə o, uşağı ovundurmağa çalışdı, – mənim yanımda olanda heç nədən qorxma.

Nəhayət, qatar, uzun və ağır bir qıcırta ilə dayandı, qırovdan və narın qar zərrelərindən naxış bağlamış, pəncərə şüşələrini buz tutduğu üçün kor kimi görünən vaqonlar yerlərində donub qaldılar. Ətrafa sakitlik çökdü. Ancaq ələ o dəqiqə də parovoz yenidən pərini fişqırıb, yola düşmək üçün hazırlaşdı. Parovoza bağlanmış baqaj vaqonundan sonra poçt vaqonu idi. Poçt vaqonunun pəncərələrinə barmaqlıq çəkilmişdi, qapısı da vaqonun ortasındaydı. Qapılar içəridən açıldı, başların da poçt işçilərinin rəsmi papağı, öyünlərində sıırıqlı pəncək-şalvar olan bir arvad, bir kişi bayıra boylandı. Əlində fənər tutan arvad deyəsən vəzifədə böyük idi. Dolu, gərdənli-döşlü bir arvad idi.

Arvad hamını görə bilsin deyə fənəri başının üstünə qaldırdı:

– Sizsiniz? Gözləyirik. Yer hazırdır.

Hamıdan əvvəl əlində böyük portfel tutan çalağangöz qalxdı. Yerdə qalan iki nəfər də səs-səsə verib tələsdirməyə başladılar:

– Tez olun, tez olun, ləngitməyin!

– Tezliklə qayıdacağam! Bu səhvdir, anlaşılmazlıqdır! – Deyə Abutalıb tez-tez təkrar edirdi. – Gözləyin bu yaxınlarda qayıdaram.

Ukubalanın dözümlü çatmadı. Abutalıb uşaqlarla görüşüb vidalaşanda hönkürtü çəkib ağlamağa başladı. O, əhvalatdan ağı bir şey kəsməyən, qorxudan özlərini itirmiş uşaqları qucaqlayıb, basmarlayır, üz-gözlərindən öpə-öpə nə işə deyirdi. Parovoz pərini qızdırıb hazır dayanmışdı. Bütün bu hadisə əl fənərinin işığı altında gedirdi. Bu vaxt yenə də qatar boyu elektrik cərəyanı kimi adamın beyninə işləyən şiddətli qulaqbatırıcı fit səsi eşidildi.

– Qurtarın daha, çıx görək! – deyə o iki nəfər Abutalıbı vaqonun pillələrinə tərəf dartdılar.

Son anda Abutalıbı Yedigey macal tapıb bərk-bərk qucaqlaşdılar, islaq, tükü yanaqlarını bir-birinə sıxıb, bir an donub durdular. Abutalıb onun qulağına pıçıldadı:

– Onlara dənizdən danış!

Bu sözlər onun son sözləri oldu. Yedigey başa düşdü. Abutalıb demək istəyirdi ki, Yedigey onun oğlanlarına Aral dənizdən danışsın.

Onları itələyib bir-birindən ayırdılar:

– Qurtarın görək, tez olun, tez min, tez ol! – O iki nəfər çiyinləri ilə daldan itələyə-itələyə Abutalıbı vaqona dürtüldülər. Ayrılığın dəhşətli mahiyyəti bundan sonra uşaqlara çatdı. Onlar səs-səsə verib ağlaya-ağlaya qışqırmağa başladılar:

– Ata, ata, atika, atacan!

Yedigey qucağında Ermək özünü vaqona tərəf atdı.

Fənerli arvad ətli çiyinləri ilə qapının qabağını kəsdi, Yedigeyi gücü gəldikcə sinəsindən itələyib çıxırdı:

– Hara, hara? Rəhmətliyin oğlu!

Uşaqlar ağlaşmağa başlayanda Yedigeyin nələr çəkdiyini, ürəyinin necə ağrıdığını heç kim bilmirdi, bilmirdi ki, Yedigey çalağangözü yolda öz əlilə boğmaq üçün Abutalıbın yerinə özü getməyə hazır idi.

– Çıxın gedin, durmayın burda! Gedin burdan, gedin! – deyə fənerli arvad çıxırırdı. Onun qatı tənəki və soğan iyi verən nəfəsi Yedigeyin burnuna doldu.

Əlindəki bağlama Zərifənin indi yadına düşdü. O yüyürüb bağlamı vaqona atdı:

– Verin ona, yeməkdir!

Poçt vaqonunun qapısı örtüldü. Sakitlik çökdü. Parovoz fit verib tərpendi. O, çarxlarını qıcırta ilə hərledir, şaxtada sürətini ehtiyatla artırır. Boranlılar özlərindən asılı olmayaraq qapısı kip bağlı olan vaqonun yanınca getdilər. Hamıdan əvvəl Ukubala özünə gəldi. O, Zərifəni çəkib sinəsinə basıb saxladı, buraxmadı. Yanlarından ötən və gəldikcə sürətini artıran çarxların səsini üstələmək üçün var gücüylə çıxırdı:

– Daul getmə! Dayan, dur burda! Yapış ananın əlindən!

Yedigey isə Ermək qucağında hələ xeyli qatarın yanınca yüyürdü, sonuncu vaqon onları ötüb-keçəndən sonra dayandı. Qatar getdi, gəldikcə də hərəkətini yavaşlayan səsini və qırpım çala-çala gözədən itən işıqları özü ilə aparırdı... Axırncı sürəkli fit səsi eşidildi...

Yedigey geri döndü. Xeyli çalışandan sonra uşağı ovundurub kirdə bildi...

Əvlərinə qaydandan sonra, o, başından zərbə alan gicəllənmiş adamlar kimi sobanın böyründə oturmuşdu. Birdən gecenin bu vaxtı Əbilov yadına düşdü. Yedigey sakitcə yerindən qalxıb geyinməyə başladı. Ukubala o saat kişinin məqsədini başa düşdü.

– Hara? – deyib onun əlindən tutdu. – Ona əl vurma, heç barmağını da toxundurma! Arvadı zahıdır. Heç haqqın da yoxdur, sübut eləyəksən?

– Nigaran qalma, – deyə Yedigey onu sakit elədi. – Ona dəymərim, amma görək bilsin ki, burdan baş götürüb getsə canı salamat olar. Getsin başqa yere. Sənə söz verim ki, başından bir tük də əskiyyə olmayacaq. Arxayın ol! – O, əlini arvadının əlindən çəkib getdi.

Əbilovgilin pəncərələrindən işıq gəlirdi. Deməli, yatmayıblar.

Yedigey qarı xırtıldada-xırtıldada cıgırla gəlib, evin soyuq qapısını bərkdən döydü. Qapını Əbilov açdı.

– A, Yedigə, gəl, gəl, – deyə qorxa-qorxa geri çəkilib yol verdi.

Yedigey şaxtadan buğlana-buğlana içəri girdi. Kəndə ayaq saxlayıb qapını örtüdü. O, bacardığı qədər sakit danışmağa çalışaraq soruşdu:

– O bədbəxtləri niyə yetim qoydun?

Əbilov diz üstə yığılıb sürünə-sürünə Yedigeyin ələyindən yarışdı.

– Allaha and olsun ki, mən eləməmişəm, Edigə! Yalan deyirəmsə, arvadım salamat qurtarmasın! – O, can-dildən and içə-çə qorxudan yerində quruyub qalmış arvadına tərəf döndü. Tələsdiyindən dili dolaşa-dolaşa dedi: – Vallah, mən eləməmişəm, Edigə, mən elə şey eləyərimmi! O müfəttiş eləyib! Yadına sal! O soruşmurdumu o nə yazır, niyə yazır? O eləyib, müfəttişin işidir! Mən elə iş görərimmi? Yalan deyirəmsə heç o, salamat qurtarmasın! Bayaq, qatarın yanında özümə yer tapa bilmədim, vallah, yer yarılısaydı, yerə girərdim ki, o müsibəti görmüyüm! O müfəttiş girirdi adamın ürəyinə, söküb-tökürdü, hər şeyi soruşub öyrənirdi, nə bilim mən başı daşlı... Bil-səydim nə vardı ki...

– Yaxşı, – Yedigey onun sözünü kəsdi. – Dur ayağa, adam kimi danışaq. Lap arvadının yanında. Allah eləsin, sağ-salamat azad olsun. İndi söhbət ondan getmir. Lap elə tutaq ki, sənə təqsir olmayıb,

səninçün harda yaşamağın bir əhəmiyyəti yoxdur. Amma biz burda bəlkə də öləncən qalmalı olduq. Bununçün də fikirləş. Mən bilən bir azdan sonra özünə başqa bir iş tapsan pis olmaz. Mənim məsləhətimə qulaq as. Vəssalam. Biz bir də bu məsələnin üstünə qayıtmayacağıq. Elə bunu demək istəyirdim.

Yedigey sözünü qurtaran kimi çıxdı, dalınca qapını örtüdü.

IX

Sakit okeanda Aleut adalarının cənubunda gün-günortanı çoxdan keçmişdi. Yene də əvvəlki kimi okean yarıfırtınalı bir qüvvə ilə çalxalanırdı, yene də əvvəlki kimi üfüqdən-üfüqə səf çəkən başı köpüklü dalgalar bir-birini qovaraq ucsuz-bucaqsız sular aləmində daimi hərəkətdə idi. "Konvensiya" təyyarədaşıyan gəmisi dalgalar üzərində aram-aram yırğalanırdı. O yene də əvvəlki yerindəydi. – San-Fransisko ilə Vladivostok arasındakı hava yolunun tən ortasında. Beynəlxalq elmi proqram gəmisinin bütün xidmət bölmələri gərgin vəziyyətdə eməliyyata hazır dururdu.

Cazibə günəşi sistemində Yerdənənar sivilizasiyanın kəşf edilməsiylə əlaqədar yaranmış fəvqəladə vəziyyət münasibətilə gəmidə xüsusi səlahiyyətli komissiya tərəfindən çağırılmış təcili müşavirə başa çatmaq üzrə idi. Kənar planetdən gələnlərə qoşulub getmiş 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar hələ də Meşelidöş planetindəydilər. Onlar Ümumi İdarə Mərkəzi tərəfindən "Paritet" orbital stansiyasının radioqurğusu vasitəsilə üç dəfə xəbərdar edilmişdilər ki, Ümumi İdarə Mərkəzinin xüsusi göstərişi olmadan heç bir təşəbbüsdə olmasınlar.

Ümumdəmərkənin bu qəti tələbi əslində təkcə beyinlərdə yaranmış təlatümü əks etdirməklə məhdudlaşmırdı, eyni zamanda fəvqəladə, mürəkkəb, qarşısızalmaz bir sürətlə kəskinləşən vəziyyət, tərəflər arasında yaranmış münasibətli münasibətlərin qızgınlığına, nəticədə əməkdaşlığın tamamilə pozulmasına, hətta bəlkə də qarşıdurmaya gətirib çıxara biləcək vəziyyəti əks etdirirdi. Bu hadisə baş verəndə iki aparıcı dövləti yaxınlaşdıran maraq, iki ölkənin elmi-texniki qüdrətinin inteqrasiya marağı – "Demiurq" proqramı öz-özünə ikinci plana keçmiş, Yerdənənar sivilizasiyanın kəşfiylə əlaqədar ortalığa

çıxmış fəvqəladə problemlə müqayisədə öz keçmiş əhəmiyyətini itirmişdi. Komissiyaların üzvləri bir məsələni çox aydın başa düşürdülər: bu misli görünməmiş, heç bir şeylə müqayisəyə gəlməyən kəşf müasir dünya ictimaiyyətinin əsaslarını kökündən sınaq qarşısında qoyur, əsrlər boyu gələn nəsillərin şüurunda yaradılan, təlim edilən, inkişaf etdirilən nə varsa hamısını, bir sözlə onun mövcudiyyət qaydalarının cəmini köklü sınaq qarşısında soyur. Hələ Yer kürəsinin ümumi təhlükəsizliyi bir yana qalsın, belə bir riskə gedə biləcək adam tapılırdımı?

Tarix həmişə olduğu kimi, belə bir məqamda Yerdəki iki müxtəlif quruluş arasındakı köklü ziddiyyətlər yene də bütün çıpaqlığı ilə aşkara çıxdı.

Məsələnin müzakirəsi qızgın mübahisəyə çevrildi. Baxışların, münasibətlərin müxtəlifliyi getdikcə daha artıq barışmaz xüsusiyyət alırdı. Məsələ ildırım sürətilə toqquşmaya, müqabil təhdidlərə doğru gedirdi, elə ziddiyyətlərə doğru gedirdi ki, mütləq dünya müharibəsinə çevrilə bilərdi. Ona görə də hadisələrin belə istənilməz inkişafından ehtiyat edərək, tərəflər özlərini ifrata varmaqdan qoruyurdu. Bundan daha güclü amil, Yerdənənar sivilizasiyası olması faktının, ümumiyyətlə məlum olandan sonra bəşəriyyətin şüurunda kortəbii olaraq baş verə biləcək ümumi sıçrayışın, daha doğrusu, sıçrayış təhlükəsinin istənilməzliyi idi... Bu məsələnin sonrasına heç kim cavab-deh ola bilməzdi...

Axır ki, kamal qalib gəldi, tərəflər bir-birinə güzəştə getdilər – məcburi və yene də dəqiq müvazinətləşdirilmiş bir güzəştə... Bununla əlaqədar olaraq, Ümumdəmərkəz "Paritet" orbital stansiyasına aşağıdakı məzmununda kodlaşdırılmış teleqram göndərdi:

"1-2 və 2-1 nəzarətçi-kosmonavtlara. Sizə bir vəzifə olaraq tapşırırlar ki, "Paritet" kosmik gəminin qurğuları vasitəsilə bilatəxir Günəşdənənar qalaktikada, "Cazib" adlanan sistemdəki Meşelidöş planetində olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlarla radio əlaqəsinə giresiniz. Onları təcili surətdə xəbərdar etmək lazımdır ki, 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların Yerdənənar sivilizasiyası haqqındakı məlumatı öyrənən ikitərəfli komissiyanın gəldiyi nəticəyə əsasən Ümumdəmərkəz yenidən baxılması qəti mümkün olmayan qərar qəbul edir:

a) sabit 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar Yer sivilizasiyası üçün məqbul olmayan simalar kimi bir daha "Paritet" orbital stansiyasına, o cümlədən Yer kürəsinə buraxılmasınlar;

b) Meşəlidöş planetinin sakinlərinə elan edilsin ki, Yer kürəsinin tarixi təcrübəsi, Yer ictimaiyyətinin hazırkı inkişaf səviyyəsi və zəruri mənafeyinə zidd olduğu üçün onlarla hər cür əlaqəni rədd edirik;

v) 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar, eləcə də onlarla kontaktda olan kənar planet sakinləri xəbərdar edilsinlər ki, "Tramplin" orbitində olan "Paritet" stansiyasına gəldikləri kimi bir daha yerlilərlə əlaqəyə girməyə təşəbbüs göstərməsinlər və xüsusilə Yer ətrafındakı sahələrə yaxınlaşmasınlar;

q) Yer ətrafındakı kosmik fəzanın kənar planetdən gələn uçuş qurğularının mümkün ola bilən müdaxiləsindən mühafizə məqsədilə Ümumidamərkəz elan edir ki, kosmosda Yərə yaxınlaşan hər cür predmeti nüvə-lazer şüalanması ilə məhv etmək üçün müəyyən proqram əsasında, müəyyən orbitlərdə uçacaq döyüş raket robotlarından ibarət, təcili surətdə "həlqə" adı altında fəvqəladə transkosmik rejim yaradılır;

d) kənar planet sakinlərilə özbaşına kontakta girmiş sabiq paritet-kosmonavtların nəzərinə çatdırılsın ki, yerlilərin mövcud geosiyasi quruluşunun sabitliyinin qorunub saxlanması məqsədilə onlarla hər haqlı əlaqə qeyri-mümkün hesab edilir. Sonra isə baş vermiş hadisənin tam məxfiliyini təmin etmək və həmçinin yeni kontaktlara yol verməmək üçün qəti tədbirlər görülməlidir. Bu məqsədlə "Paritet" stansiyasının orbiti bilatərxir dəyişdiriləcək, stansiyanın radio-rabitə kanalları yenidən kodlaşdırılacaq;

e) kənar planet sakinləri bir daha xəbərdar edilsinlər ki, Yer kürəsi ətrafındakı "həlqə" sahəsinə yaxınlaşmaq təhlükəlidir.

Ümumidamərkəz. "Konvensiya" gəmisinin burtu".

Ümumidamərkəz bu qoruyucu tədbirlərə əl atmaqla məcbur oldu ki, İks planetindən istifadə imkanlarını öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuş "Demiurq" proqramını namüəyyən müddətə təxirə salsın. "Paritet" orbital stansiyasının da orbitinin parametrlərini dəyişərək ondan yalnız gündəlik kosmik müşahidələr üçün istifadə ediləcəkdirdi. Qərara alınmışdı ki, müştərək "Konvensiya" elmi-tədqiqat təyyarədəşyan

gəmisi saxlanılmaq üçün bitərəf Finlandiyaya tapşırılsın. "Həlqə" sistemi uzaq kosmosa buraxıldıqdan sonra bütün elmi və inzibati işçilər, bütün köməkçi heyət dabilacaq, dillərindən də iltizam alınacaqdı ki, öləncə Ümumidamərkəzin fəaliyyətinin dayandırılma səbəblərini açmayacaqlar.

Geniş ictimaiyyət üçün başqa bir məlumat nəzərdə tutulmuşdur ki: "Demiurq" proqramı üzrə işlər İks planetində əsaslı axtarışlar və vacib düzəlişlər tələb olunduğu üçün qeyri-müəyyən müddətə dayandırılır.

Hər şey dərinə düşünülüşdü. Və bütün bunların hamısı "Həlqə" sistemi Yer kürəsi ətrafına çıxarılan kimi həyata keçiriləcəkdirdi.

Bir az əvvəl, komissiyaların müşavirəsi qurtaran kimi, bütün sənədlər, bütün şifrələnmiş xəbərlər, sabiq paritet-kosmonavtların göndərdikləri bütün məlumat bu qəmli hadisəyə az və ya çox aidiyyəti olan bütün protokollar, maqnit lentləri və kağızlar məhv edilmişdi.

Sakit okeanda, Aleut adalarından cənubda, gün batmaq üzrə idi. Hava yenə də əvvəlki kimi nisbətən təhlükəli idi. Hər halda okeanda dalğalar get-gedə böyüyürdü. Artıq ətrafda köpürüb kükrəyən dalğaların nərilisi eşidilirdi.

Təyyarədəşyan gəminin aviasiya bölməsinin işçiləri xüsusi səlahiyyətli komissiya üzvlərinin müşavirəni qurtarıb təyyarələrə yaxınlaşmalarını gözləyirdilər. Budur, nəhayət onların hamısı çıxdı. Vidaləşdilər. Bir hissəsi bir təyyarəyə, o biri hissəsi də o biri təyyarəyə tərəf yönəldi.

Gəminin ləngər vurmağına baxmayaraq, təyyarələr çox yaxşı qalxdılar. Laynerlərdən biri San-Fransiskoya, o biri isə əks tərəfə – Vladivostoka istiqamət götürdü.

Yer kürəsi fəzada üzə-üzə öz əbədi dövründə idi. Yer üzürdü... O, kainatın ölçülməz sonsuzluğunda qum zərrəciyi kimi bir şey idi. Kainatda belə qum zərrəciklərinin nə sayı, nə hesabı... Fəqət birce orda – Yer kürəsində adamlar yaşayırdılar. Onlar bacardıqları kimi yaşayırdı, bəzən maraq güc gələndə çalışırdılar bilsinlər ki, başqa planetlərdə də onlara bənzər canlılar var ya yox. Mübahisə edirdilər, nəzəriyyələr qururdular. Aya uçurdular, başqa səma cisimlərinə avtomatik cihazlar göndərirdilər və hər dəfə təəssüflə qənaətə gəlirdilər ki, Günəş sistemində yaxın olan ətraf yerlərin heç birində onlara bənzəyən heç kim və heç nə yoxdur, ümumiyyətlə, heç bir həyat əlaməti görünmür. Bir az sonra onlar bu həqiqəti unudurdular, çünki

bundan da vacib işləri olurdu, çünki bir yerdə yaşayıb yola getmək onlara o qədər də asan başa gəlmirdi, bir də gündelik çörək tapmaq da çətinləşmişdi... Çoxları da belə hesab ələyirdilər ki, bu, onların işi deyil. Dünya isə özü üçün üzməyində idi.

O ilin yanvarı yaman şaxtalı, buludlu idi. Sarı-Özəyə bu qədər soyuğun hardan dolduğunu bir Allah bilirdi! Qatarların buksları donub bir-birinə yapışırdı, ayazın buzlu küləyindən ağappaq olurdular. Adətən qapqara olan neft sisternlərinin çovğundan qrov tutmuş ağappaq düzümlünü gören adam mat qalırdı. Qatarlar üçün yerdən tərpenmək də güc istəyirdi. Qoşalaşdırılmış parovozlar çiyin-çiyinə verən adamlar kimi iki tərəfdən güc verir, donub rellərə yapışmış çarxları təkənlərlə qoparmağa çalışırdılar. Parovozların vaqonları qoparmaqçün vurduğu təkənlərin şaqqıltısı ayazlı havada lap uzaqlardan eşidilirdi. Gecələr boranlıların uşaqları bu səsdən diksinib yuxudan oyanırdılar.

Bir yandan da yolları qar basmağa başladı. Guya şaxta bəs deyilmiş, bu da bu yandan gəldi – küləklər elə bil dəli olmuşdu. Sarı-Özəkdə yol vurub yengələr oynayırdı – çovğunun hansı tərəfdən vuracağını bilmək olmurdu. Boranlılara elə gəlirdi ki, çovğuna deyən vardı ki, qarı sovurub dəmir yoluna yığ. Özünə bir balaca deşik kimi güc ələyib tığ vururdu.

Yedigey, Qazanqap, üç nəfər də onlardan əlavə yol fəhləsi, onu bilirdilər ki, rəzyezdin payına düşən məsafədə gah bir yerin, gah o biri yerin, gah da yenə əvvəlki yerin qarını təmizləsinlər. Dəvələr olmasaydı batardılar, vəl kimi bir şey düzəldib dəvələri qoşmuşdular. Əvvəlcə bu vəllərlə qarın yapışmış üst qatını sıyrıb yolun kənarına tökdülər, qalanını da əllə təmizləməli oldular. Yedigey Qaranəri əsirgəmirdi, əksinə, elə düşən girvədən razıydı ki, nəri yorub əldən salsın, zorunu, hovunu-köpünü alsın. Qaranəri özünə yaraşan bir güclü dəvə ilə cüt qoşmuşdu. Onları qırmancla qovur, qarı vəlin qabağından berkidilmiş köndələn taxta ilə sıyrır, özü də ağırlıq üçün vələ minirdi. O vaxt əvvəllərin daha başqa bir şey yox idi. Söz gəzirdi ki, guya zavodlar xüsusi lokomotivlərlə işləyən qartəmizləyənlər hazırlayıblar, qar tığını özü təmizləyib yanlara atır. Vəd ələmişdilər göndərsinlər, hələlik vəd söz olaraq qalırdı.

Yayda isti iki ay ağı başdan çıxardırdısa, indi adam şaxtalı havanı nəfəsinə çəkməkdən qorxurdu – adama elə gəlirdi ki, ciyərləri partlayır. Buna baxmayaraq qatarlar işləyir, onlardan da iş tələb ələyirdi.

Yedigeyin üzünü tük basmışdı, o qış saqqalına dən düşmüşdü, bir-iki yerdən ağ tük işarırdı, yuxusuzluqdan gözləri şişmişdi, heç güzgüdə baxılası deyildi: elə bil sifəti çuqundan tökülmüşdü. Yarımkürkünü heç əynindən çıxarmırdı, üstündən hələ başlıqlı brezent pləş da geyinirdi. Ayaqlarında keçə çəkmələr...

Di gəl ki, Yedigey nə ilə məşğul olar olsun, nə qədər əzab çəkir çəksin, Abutalıb Kuttubayovun müsibəti yadından çıxmırdı. Bu hadisə onun ürəyində ağırlı bir əks-səda vermişdi. Onlar tez-tez Qazanqapla söhbət, götür-qoy ələyir, fikirləşirdilər, görsən bu məsələnin səbəbi nə olub və necə qurtaracaq. Qazanqap əksər hallarda qaşlarını düyləyib susur, nə isə öz fikirləriylə əlləşirdi. Nəhayət bir gün dilə gəldi:

– Elə həmişə belə olub. Məsələni ayırd ələyənəcəm... Keçmişlərdə nahaq yerə deməyiblər ki: “Xan Tanrı deyil. Bəzən o öz yanında olan adamların neylədiklərini bilmir, onun yanındakılar da bazarlarda vergi yığanların neylədiklərindən xəbərsizdir”. Həmişə belə olub.

– Burax canım, sən də! Əllaməlik eləmə, – Yedigey narazılıqla ona məsxərə elədi. – Sənin xanlarının, bəylərinin çoxdan dahından dəyiblər! İş bundadır məgər?!

– Bəs nədədir? – Qazanqap heç əhvalını pozmadan soruşdu.

– Nədədir, nədədir, – Yedigey donquldansa da cavab tapa bilmədi.

Məlumdur ki, bədbəxtlik gələndə birdən gəlir. Kuttubayovgilin böyük uşağı – Daul yaman soyuqlamışdı. Uşaqçıgaz qızdırma içində sayıqlayır, öskürəkədən boğulur, boğazı ağrıyırdı. Zərifə deyirdi ki, uşaq angina olub, ona cürbəcür həblər verirdi. İş burasında idi ki, o, səherdən axşamacan uşaqların yanında ola bilmirdi: yoldəyişən vəziyyətində işləyirdi, neyləsin, dolanmaq lazım idi. Vaxt olurdu gecə işləyirdi, vaxt olurdu gündüz. Çarə yoxdu, uşaqların qayğısını Ukubala öz üzərinə götürməli oldu. Abutalıbın ailəsinin necə çıxılmaz vəziyyətdə olduğunu başa düşürdü, ona görə də iki özününkü, iki də onlarınki – dörd uşağa baxırdı. Yedigey də əlindən gələn köməyi ələyirdi. Hər səher tezdən anbardan kömür gətirirdi, imkan tapanda sobanı da qalayırdı. Sobada daş kömür alışdırmaq səriştə istəyir. Bir dəfəyə vedrə yarım kömür tökürdü ki, axşamacan uşaqlara isti olsun. Qabağı kəsilmiş xəttin axırında dayanan su sisternlərindən suyu da özü gətirirdi, yandırmaq üçün odun doğrayırdı. Belə-belə şeylər eləmək – odun doğramaq, su götürmək və başqa xırda-mırda iş onun əlində nə idi ki... Ən çətini uşaqların gözüne baxmaq, onların suallarına cavab

verməkdə, mümkün deyildi, bundan da əzablı, dözülməz bir şey ola bilməzdi. Böyük xəstə yatırdı, özü də sakit uşağı, ancaq balacası Ermək anasına çəkmişdi, çox şux, istiqanlı, sonsuz dərəcə kövrək və həssas uşağı, onun işi çətin idi. Şəhərlər Yedigey kömür gətirib sobanı qalayanda çalışırdı ki, cətiyatlı olsun, uşaqları oyatmasın. Ancaq nadir hallarda gözə dəymədən gedə bilirdi. Qara, buruq saçlı Ermək o saat oyanırdı. Gözlərini açan kimi də ilk sualı:

– Yedigey əmi, bu gün atam gələcək? – olurdu.

Uşaq alt paltarında, ayaqyalın yüyürür, gözlərində elə çılgın bir ümid yanırdı ki, guya Yedigey desəydi ki, “hə” – atası mütləq qayıdacaq, təzədən onlarla olacaqdı. Yedigey anıq və isti uşağı qucağına alıb yenidən yatağa salırdı. Özü də onunla öz tay-tuşu kimi çox ciddi danışdı:

– Bu gün deyə bilmərəm, Ermək, atikan gələcək, ya gəlməyəcək, bilmirəm, gələndə stansiya telefonla xəbər verəcəklər hansı qatarla gələcək. Sən özün bilirən ki, sənişin qatarları bizdə dayanmır. Ancaq dəmiryolunun baş dispetçerinin əmriylə dayanır. Mən bilən, bu günlərdə xəbər verərlər. Onda biz, Daul sağalsa, Daulu da götürüb çıxarıq qatarın qabağına, qarşılıq.

– Deyərik, atika, bax, səni qasılamağa gəlmişik!

Yedigey də eyni ahənglə təsdiq elədi:

– Bəs necə, elə də deyərik!

Ancaq diribaş uşağı aldatmaq o qədər də asan iş deyildi.

– Yedigey əmi, gəl ondakı kimi yenə də minək yük qatarına, gedək la-p, l-a-p baş dispetçerin yanına. Deyək ki, papika gələn qatarı bizdə saxlatdırsın.

Yedigey vəziyyətdən çıxmağa məcbur olurdu:

– Onda yay idi, axı istiydi. İndi bu soyuqda yük vaqonunda getmək olarmı? Yaman soyuqdur. Küləkdir. Ora bax, gör pəncərələr necə donub. Biz heç ora çatmırıq, yolda donub buz olarıq. Yox, olan iş deyil, qorxuludur.

Uşaq bundan sonra qəmgin-qəmgin susurdu.

– Sən hələlik yerindən durma, mən görüm Daul necədir, – deyə Yedigey bəhanə eləyib böyük oğlanın yanına gedirdi, düyün-düyün qabarlı əllərini uşağın isti alınına qoyurdu... Daul gözlərini zorla aralayıb qızdırmadan qaysaqlanmış dodaqlarıyla gülümsünürdü. Qızdırma hələ düşmürdü. – Üstünü açma. Əsədirsən, tərlisən, Daul. Daha da bərk

naxoşlayarsan. Ermək, o, çiş eləmək istəyəndə sən ona tas gətir. Yaxşı? Qoyma yerindən dursun. Bir azdan ananız növbədən qayıdacaq. Ukubala xalanız da indicə sizə yemək gətirəcək. Daul sağalandan sonra gələrsiz bizə, Səulə, Şərafətlə oynayarsınız. Mən işə getməliyəm, yaman qar yığılıb, yoxsa qatarlar dayanar, – Yedigey belə sözlərlə uşaqların başını qatırdı.

Amma Erməyə söz-zad qandırmaq olmurdu. Yedigey qapıya çatanda onu bir az da səsləyirdi:

– Yedigey əmi, atikanın qatarı gələndə qar çox olsa mən də gedərəm qar təmizləməyə. Mənim öz kürəyim var.

Yedigey onlardan həmişə ürəkəginsylə çıxardı. Dilkorçuluqdan köməksizlikdən, ürəyi sızıldayırdı. Belə vaxtlarda dünya başına dar gəlirdi, hirsini-qəzəbini tökürdü qara, küləyə, qar tıqlarına, işdə aman vermədiyi dəvələrə. Div kimi işləyirdi, elə bil Sarı-Özək çovğununun qabağını təkbaşına kəsəcəkdilər...

Günlər isə qarşısıalınmaz bir qaydada düşən damcılar kimi birbirinin dalınca ötüb-keçirdi. Bu minvalla yanvar da ötüb-keçdi. Şaxtalar bir balaca sındı. Abutalıb Kuttubayovdan heç bir xəbər-əter yox idi. Yedigey ilə Qazanqap fikir-xəyalat içində başlarını itirmişdilər – ağıllarına cürbəcür şeylər gəlirdi. Əslində onların ikisi də o fikirdə idi ki, kişini bu yaxınlarda buraxsınlar gerek, axı nə böyük xata çıxarmışdı – özü üçün nəse yazmışdı, başqaları üçün yazmamışdı ki?! Onlar ümidlə yaşayırdılar, bunu Zərifəyə də təlqin eləyirdilər ki, ruhdan düşməsin. Elə Zərifənin özü də yaxşı başa düşürdü, uşaqların xətrinə üreyini daşa döndərməlidir. Elə həqiqətən də o dördini salmışdı içinə, kəlmə kəsmirdi, birçə gözləri nigarançılıqla parıldayırdı. Allah bilir, nə qədər belə dözüb duruş gətirəcəkdir.

Arada Boranlı Yedigey fikirləşdi ki, çölə gedib dəvələrə baş çəkəsin, görsün necə otlayırlar. Qaranərin əhvalı necədir? Gören sürüdəki dəvələri şikəst eləməyib? Hovdan düşmür, vaxtdır axı? Xizəklə getdi, o qədər də uzaq deyildi. Vaxtında qayıtdı. İstəyirdi ki, Qazanqapa xəbər versin, narahat olmasın, hər şey öz qaydasındadır, heyvanlar Tülkü Quyruğu çökəkliyində otlayırlar, orda demək olar ki, qar yox kimidir, külək sovrub aparıb, otun üstü açıqdır, heç bir nigarançılıq yoxdur. Ancaq Yedigey fikirləşdi, əvvəlcə evə dəyib xizəkləri qoy-sun. Böyük qızı Səulə qorxa-qorxa qapıdan boylandı:

– Ata, anam ağlayır! – bunu deyib yenə içəri çəkildi.

Yedigey həyəcədən xizəkləri atıb hövlə içəri girdi. Ukubala elə hönkürdü ki, Yedigeyin nəfəsi tıxandı.

– Nə var? Nə olub?

– Görüm bu dünyanı xaraba qalsın! – Ukubala yenə hiçqırışağı ağıladı.

Yedigey heç vaxt arvadını bu vəziyyətdə görməmişdi. Ukubala çox möhkəm və ağıllı arvad idi.

– Təqsirlərin hamısı səndədir!

– Yedigey lap məəttəl qalmışdı.

– Niyə? Mənim təqsirim nədir?

– Ağlına nə gəlir, deyirsən o bədbəxt tiffələrə. Bir az əvvəl, lap elə sənə qabağınca səmişin qatarı gəlib dayandı. Qarşıdan gələn gözlemliydə. Dayandı ki, ötüb-keçsin. Bilmirəm, hardan gəlib bizim razıyeddə qarşılaşdılar. Abutalıbın uşaqlarının ikisi də qatarın dayandığını görüb, çığır-çığır yüyürdülər ki, ay haray: “Atika, ata! Atamız gəldi!”. Birbaşa qatarın üstünə. Mən onların dalınca. Yüyürürlər vaqondan-vaqona, çığırırlar, “ata, atika! Hamı bizim atika?”. Dedim indi düşərlər qatarın altına. Qatarlardan biri də açılmadı. Onlar da dayanmaq bilmir. Uzun-uzadı bağlı bir qatardır. Onlar elə hey qaçırlar. Mən onlara çatıb kiçiyinin əlindən yapışınca, özümü böyüyə çatdırınca qatar yola düşüb getdi. Uşaqlar çapalayıb əlindən qurtulmaq istəyir, ağlayıb özlərini öldürürdülər ki: “Atika orda qaldı, düşə bilmədi!”. Elə çığırışağı ağılayırdılar ki, az qala üreyim partlaya. Erməkin vəziyyəti lap ağırdır! Get uşağı sakit elə! Yeri! Onlara sən demisən səmişin qatarı dayananda atanız gələcək. Gerek görəydin ataları çıxmamış qatar yola düşəndə onlar nə eləyirdilər! Axı, niyə belə olsun gerek, niyə atabalaya, bala da ataya bağlı olsun gerek! Axı, belə zülm kime lazımdır?

Yedigey onlara edama gedən adamlar kimi gedirdi. O, Allaha yalvarıb birçə şeyi xahiş edirdi: ona rəhmi gəlsin, o balaca sadədil uşaqları aldatdığı üçün günahından keçsin. Axı, əslində o onlara pislik istəməyib. Bəs indi onlar nə deyəcək, nə cavab verəcək?

Ağlamaqdan üz-gözləri şişmiş Erməklə Daul onu görəndə tezədən səs-səse verib ağlaya-ağlaya, bir-birinin sözünü kəsərək ona danışmağa başladılar ki, qatar dayandı, ataları düşməyə macal tapmamış qatar getdi. Qoy o, Yedigey əmi tez gedib qatarı dayandırın...

– Atıkanı istəyirəm, atıkanı gəlsin! – deyər Ermək çığır-çığır yalvarır, öz görkəmi, kədərini və ümidilə ona nə qədər etibar elədiyini göstərməyə çalışırdı.

– İndi hər şeyi öyrənərəm. Sakit olun, sakit olun, ağlamayın. – Yedigey ağlamaqdan az qala qəşş edəcək uşaqları birtəhər ovundurmağa çalışırdı. Bundan daha bəter onun öz vəziyyəti idi, çalışırdı özü də uşaqlara qoşulub ağlamasın, sifəti dəyişməsin ki, uşaqlar qarşılarında zəif, köməksiz bir adam görməsinlər. – İndi bir yerdə gedib öyrənərik!

“Hara gedəcəyik, kimin yanına gedəcəyik? Neyləyim? Necə eləyim?” – o fikirləşirdi. – Gəlin çıxmaq əşiyə, orda fikirləşək, danışaq, – Yedigey nə isə belə dextli olmayan sözlər deyir, mənasız-mənasız donqudanırdı.

Sonra Zərifəyə yaxınlaşdı. Zərifə çarpayının üstündə üzükoylu yığılıb qalmışdı.

– Zərifə, Zərifə, – deyər Yedigey onun çiyinə toxundu.

Zərifə heç qımıldanmadı.

– Biz indi gedib bir az buralarda gəzərik, sonra da bizə gedərik, – Yedigey bir də dedi: – Mən uşaqlarla gedirəm.

Bu Yedigeyin öz fikrini cəmləşdirmək və uşaqları sakitləşdirmək, diqqətini yayındırmaq üçün tapa bildiyi yeganə şey idi. O, Erməklə dalına mindirdi, Daulun da əlindən yapışdı. Onlar məqsədsiz-filansız demiryolunun böyrüncə yol tutub getdilər. Boranlı Yedigey hələ ömründə başqasının dərindən belə acınamışdı. Onun dalına aldığı Ermək hələ də hiçqırışağı kədərli çəkdiyi nemli nəfəsini onun peysərinə vururdu. Qüssə əlindən haldan düşmüş bu bir tikə insan balası elə bir inam, elə bir etibarla ona qısılib çiyinlərindən yapışmışdı ki, elə ikinci balaca da elə üreklə onun əlindən tutmuşdu ki, Yedigey içini dolduran ağrıdan, acıdan bar-bar bağırmaq istəyirdi. Onlar beləcə Sarı-Özək çöllərinin boşluğunda demiryolunun böyrü ilə addımlayırdılar. Və bu kimsəsizliyi elədən-belə, belədən-elə ötən qatarlar pozurdu... Gələn gəlirdi, gedən gedirdi... Yedigey yenə də uşaqlara yalan satmalı oldu. Dedi ki, onlar yanıblar; razıyeddə təsadüfən dayanan bu qatar ayrı tərəfdən gəlmiş, onların atası gerek o biri tərəfdən gəlsin. Özü də çox güman ki, bu tezliklə gələ bilməyəcək. Heç demə, onu uzaq dənizdə üzən bir gəmiyə matros göndəriblər, gəmi uzaq səyahətdən qayıdan kimi ataları da evə qayıdacaq. Hələlik gözlemək lazımdır. Onun anlayışına görə, bu yalan uşaqlara ayrılığa davam gətirməyə kömək etməli idi, ta bu yalan çevrilib həqiqət olana qədər. Abutalıb Kuttubayovun qayıdacağına Yedigeyin şübhəsi yoxdu. Bir müddətdən sonra

məsələni ayırd eləyərlər, o da buraxılan kimi bir dəqiqə də olsun ləngiməyib evlərinə qayıdar. Uşaqlarını bu qədər istəyən ata bir saniyə belə ləngiməz... Buna görə də Yedigey uşaqlara yalan deyirdi... Yedigey Abutalıba kifayət qədər bələd olduğu üçün bu adama ailədən uzaq düşməyin nə demək olduğunu hamıdan yaxşı bilirdi. Bir başqası öz ixtiyarı ilə olmasa da, ancaq qayıdacağı ümidiylə ailəsindən müvəqqəti ayrılığı bəlkə də belə kəskin, belə ağır keçirməzdi. Amma Yedigey əmin idi ki, bu ayrılıq Abutalıb üçün ən ağır cəzaya bərabər idi. Elə Yedigeyin də nigranlılığı buna görə idi. Görəsən məsələ öz həllini tapanacan davam gətirə biləcəkmi?..

Zərifə o vaxtacan lazım olan yerlərə bir neçə məktub göndərərək soruşmuşdu ki, desinlər əriylə görüşə bilər ya yox? Hələlik bir cavab yox idi. Qazanqapla Yedigey də başlarını sındıra-sındıra qalmışdılar. Kişilər belə fikirləşirdilər ki, Boranlı razıyazının birbaşa poçt əlaqəsi yoxdur. Məktubları ya bir adamla göndərir, ya da özləri Kumbelə aparmalı olurdular. Gələn məktublar da həmçinin başqasının könüllü köməyi ilə çatdırılırdı... Məlumdur ki, belə rabitə vasitəsi həmişə istənilən sürətdə olmur.

Doğrudan da günlərin birində elə oldu...

Fevralın axırlarında Qazanqap Kumbeldəki internatda oxuyan Sabitcana baş çəkməyə getmişdi, özü də dəvə ilə getmişdi. Qışda razıyazddan keçən yük vaqonları çox soyuq olurdu, vaqona girmək olmazdı – qadağandır, açıq meydançada da soyuqdan dayanmaq mümkün deyildi. Dəvəylə ayrı məsələ – isti geyin, səhər çıxıb axşama qayıdıb gələ bilsən, hələ üstəlik lazımı işləri yoluna salmağa vaxt da qalar.

O gün Qazanqap axşam tərəfi qayıtdı. Kişi hələ dəvədən düşəndə Yedigey duydu ki, deyərsən, kişinin kefi yoxdur, nəso qaşqabağı yerlə gedir, dedi yəqin uşaq məktəbdə bir qələt qarışdırıb, bir də ki, dəvə üstündə ləkləyə-ləkləyə burdan ora, ordan bura – zarafat gəlməsin, yəqin yorulub. Hər halda Yedigey kişini dindirmək üçün onu səslədi:

– Necə gəlib-gəldin?

– Getdim də, – deyərək Qazanqap yükü ilə əlləşə-əlləşə boğuş bir səsle cavab verdi. Sonra ona tərəf döndü, bir balaca tərəddüd eləyib soruşdu: – İndi evdə olacaqsan?

– Hə, evdəyəm.

– İş var, indi gələm.

– Gəl.

Qazanqap çox ləngimədi, Biko də onunla gəlmişdi. Özü qabaqda, arvadı da dalınca. İkisi də nəso çox qayğılı görünürdülər. Qazanqapın üz-gözündən yorğunluq tökülürdü, boynu bir az da uzanmışdı, nəinki çiyinləri, bığları da sallanırdı. Biko kök arvad idi, elə tənəffüs olmuşdu ki, nəfəsini güclə çəkirdi, elə bil üreyi ağzından çıxacaqdı.

– Xeyir ola, dava – zad eləməmişsiniz ki? – deyərək Ukubala gülə-gülə soruşdu. – Barışmağa gəlmisiniz? Oturun.

Biko hələ də tövşüyə-tövşüyə xırıltılı səsle dedi:

– Dava eləsəydik dərdimiz nədi...

Qazanqap ətrafa göz gəzdərək maraqlandı:

– Qızlar hanı?

– Zərifəgildədirlər, uşaqlarla oynayır, – deyərək Yedigey cavab verdi. – Onları neynirsən ki?

Qazanqap bir Yedigeyə baxdı, bir Ukubala baxdı, udqunub dedi:

– Bəd xəbər gətirmişəm. Hələlik qoy uşaqlar bilməsinlər. Böyük belə üz verib. Bizim Abutalıb ölüb!

– Əşşi, nə danışırısan? – Yedigeylə Ukubala dik atıldılar. Ukubala əllərini ağzına basıb hicqırtısını uddu, divar kimi ağappaq ağardı.

Biko də ona qoşulub yarıpıçıltılı, yarıxırıltılıyla ağlamsındı:

– Ölüb! Ölüb! Yazıq uşaqlar, bədbəxt yetimlər!

Yedigey hələ də eşitdiyinə inanmayıb, oturduğu yerdən qorxa-qorxa Qazanqapa tərəf sürüşdü:

– Necə yəni ölüb?

– Stansiyaya kağızı gəlib.

Hamısı birdən susub bir-birinin üzünə baxdılar. Sonra Ukubala əlləriylə başını tutub yırğalana-yırğalana zarımağa başladı:

– Dərdə bax, ay Allah, niyə bu dərdi göstərdin?..

– Hamı o kağız? – deyərək nəhayət Yedigey dilləndi.

– Kağız ordadır, stansiyada qaldı, – deyərək Qazanqap danışmağa başladı. – Deməli, evvəlcə internatda baş çəkdim, sonra da dedim ki, gedim stansiyaya, o gözləmə zalındakı balaca mağazaya dəyim, Biko sabun istəmişdi. Elə qapıya yaxınlaşanda stansiyanın reisi Çernovun özü qabağıma çıxdı. Salamlaşdıq, daha neçə vaxtdır tanış, qayıdıb mənə dedi ki: “Yaxşı rastıma gəldin, gedək kabinetə, məktub var, qayıdanda apararsan razıyazda”. Kabinetini açdı, girdik içəri. Siyirmədən üstü çap hərflərlə yazılmış bir konvert çıxarıb soruşdu ki: “Abutalıb Kuttubayov sizin razıyazda işləyirdi?” Dedim, bəli, bizdə

işləyirdi, nə olub ki? Dedi ki: “Üç gündür bu kağız gəlib. Boranlı razyezdinə aparmaq üçün adam tapa bilmirəm. Götür, apar ver arvadına. Onun sorğularına cavab gəlib. Kağızda yazılıb ki, ölüb”, sonra da başa düşmədiyim bir söz dedi. “İnfarktdan ölüb”. Soruşdum bəs o infarkt nə olan şeydir, cavabında dedi: “Ürəyi partlayıb”. İşə bir bax ey, ürəyi partlayıb. Oturduğum yerdə quruyub qaldım. Əvvəlcə inanmadım. Kağızı götürdüm əlimə, gördüm yazılıb ki: Kumbel stansiyasının rəisinə. Boranlı razyezdinə rəsmi məlumat verin, vətəndaş filankesin sorğusuna cavab olaraq bildiririk ki, – dalsınca da yazırdılar istintaq altında olan Abutalıb Kuttubayov ürək tutmasından ölüb. Beləcə də yazmışdılar. Məktubu oxuyandan sonra rəisə baxdım, nə eləyəcəyimi bilmirdim. Çernov da mənə baxıb çiyinlərini çəkdi: “Belə işlər... Apar ver arvadına”. Dedim yox, bizdə belə şey olmaz. Biz qara xəbər aparmırıq. Balaca uşaqları var, mən onlara necə deyə bilərəm, yox dedim. Dedim ki, əvvəlcə qoy öz aramızda məsləhətləşək, sonra bir qərara gələrik. Ya bizlərdən birimiz məxsusi bu kağızın dalsınca gəlib qara kağız qaydasıyla götürüb aparırıq, zarafat deyil, sərçə-zad deyil ki, adam ölüb, bəlkə də lap arvadı Zərifə Kuttubayovanın özü gəlib apardı... Gələr, əlbətlə verərsiz özünə. Özünüz danışarsız, başa salarsız ki, necə olub. Cavabında mənə dedi ki: “Özün bilərsən, qoy elə olsun. Ancaq mən ona nə deyəcəyəm, nə başa salacağam? Mən burda yazılıandan başqa heç nə bilmirəm. Mənim borcum odur ki, məktubu yiyəsinə çatdıram. Vəssalam”. Mən də dedim ki, görək bizi bağışlayasız, qoy hələlik kağız qalsın sizdə, dildə cavabı çatdıraram. Orda da öz aramızda biz məsləhətləşərik. Dedi: “Özün bil, məsləhət sənindir”. Yanından çıxarkimi qalxdım dəvəyə, qov ki, qovasan, çatanacan daha ürəyimdə tab qalmayıb, elə hey fikirləşirdim: biz neyləyəcəyik? Belə xəbəri kim ürək eləyib onlara çatdıracaq?..

Qazanqap susurdu. Yedigey elə əyilmişdi ki, elə bil üstünə dağ yıxılmışdı.

– İndi necə olacaq? – Deyə Qazanqap sükutu pozdu. Heç kəs ona hay vermədi.

Yedigey kədərlə başını bulayıb dedi:

– Elə ürəyimə dammışdı... Uşaqların ayrılığına dözə bilməyib. Hər şeydən artıq qorxduğum da bu idi. Ayrılığa dözməyib. Qüسسə yaman şeydir. Görmürsüz uşaqları onun üçün necə xiffət çəkir?... Adam üzlərinə baxa bilmir. O başqa cür adam olsaydı, elə qoy bir iş üstündə lap

tutaydılar, nə bilim, bir iş üçün tutub basaydılar. Çəkərdi işini, bir ildən, iki ildən sonra qayıdardı evinə. Axı o, alman əsirliyində olub, konsentrasiya düşərgələrində başına almazın işlər gəlib. Elə partizanlıqda da başı az çəkməyib, bütün bu illəri yad yerlərdə vuruşub, amma ruhdan düşməyib, niyə, çünki o vaxtlar tək idi, öz eli, öz başı. Ailəsi-zadı yoxdu. Amma indi eti ilə-canı ilə qopartdılar eti-canı olan, dünyada ən əziz şeyi olan uşaqlarından. Elə ona görə də axırı belə bəd bəxtçiliklə qurtardı.

Qazanqap da onunla razılaşdı:

– Hə, hə, mən də elə deyirəm. Mən inanmazdım ki, adam ayrılıqdan ölə bilər. Özünü də lap cavan-cahlı, ağıllı-savadlı, dözüb gözləyə bilərdi ki, işi ayırd eləyib buraxsınlar. Axı təqsiri də yoxdur. Ağılı ilə başa düşürmüş, əlbəttə, di gəl ki, ürəyi tablamayıb.

Sonra da onlar xeyli oturdular, vəziyyəti götür-qoy elədilər ki, bu xəbəri Zərifəyə necə versinlər, amma bir xeyli düşünüb-daşınandan sonra bu qərara gəldilər ki, bunun fərqi yoxdur, olan olub: – ailə başsız uşaqlar yiyəsiz qalıb, Zərifə də dul, bunun nə o yanı vardı, nə də bu yanı. Axırda yenə də az-maz yöndəmlə məsləhəti Ukubala verdi:

– Elə eləyin ki, Zərifə bu məktubu stansiyada özü alsın. Qoy xəbərin ağrı-acısını da burda, uşaqların yanında yox, elə orda çəksin. Nə eləyəcəyini də özü yoluna qoysun – elə orda, stansiyada, üstəlik geri qayıdanda yolda fikirləşməyə vaxtı olacaq ki, nəyi necə eləsin. Uşaqlara bu barədə bir söz desinmi, ya hələlik səbir eləsin. Kim bilir, bəlkə elə deyəcək ki, qoy uşaqlar hələ bir az böyüsunlər, bəlkə atalarını yavaş-yavaş yaddan çıxartdılar... Nə biləsən nə eləyəcək...

– Yaxşı deyirsən, – Yedigey də arvadına tərəf çıxdı, – analarıdır, qoy hər şeyi özü bildiyi kimi eləsin. Abutalıbın ölümü barədə uşaqlara deyər, ya deməz, öz işidir. Şəxsən mən bunu bacarmaram... – Yedigey daha sözünün ardını gətirə bilmədi, dili dönmürdü, boğazına tıxanmış qəhəri dağıtmaq üçün öskürdü.

Onlar ümumi razılığa gələndən sonra Ukubala bir məsləhət də verdi:

– Qazikə, siz görək Zərifəyə bildirəsiniz ki, stansiya rəisinin kabinetində onun adına nəse bir məktub var. Guya ki, onun sorğularına cavab gəlib. Guya məktubu ancaq özü ala bilər. Qayda belədir. İkincisinə də qalanda, – deyə sözünə davam elədi, – bəd ayaqda Zərifəni ora tək buraxmaq olmaz. Axı, burada heç kimi-kimsəsi yoxdur. Elə bunun özü dərd üstünə dərddir. Yedigey, sən Zərifə ilə gedərsən, belə

vaxtda onun yanında ol. Belə müsibəti eşidib biləndə nə desən ola bilər. De ki, stansiyaya iş üçün getməlisən, birgə gedərsiz. Uşaqlar da bizdə qalar.

– Yaxşı, – deyə Yedigey arvadı ilə razılaştı, – sabah mən Əbilova deyərəm ki, Zərifəni xəstəxanaya aparmalıyam. Qoy gəlib keçən qatarlardan birini bir dəqiqəliyə saxlasın.

Elə bu fikrin üstündə durdular. Amma Kumbelə ancaq iki gündən sonra gedə bildilər. Rəzəydzin rəisinin xahişi ilə dayandırılmış qatara mindilər. Onda martın 5-i idi. əmin gün Boranlı Yedigeyin yaddaşına ömür-billah həkk olunub qaldı.

Ümumi vəqonda gedirdilər. Ağzına kimi vəqonda nə cür adam desən görə bilərdin – uşaq, ailəli, səfər şəraitində ara qiyində orabura vurmuxan kim, kart oynayan kim... Arvadlar da baş-baş verib xosunlaşıb, dərdlərindən-sərlərindən danışır, kişilərin içməyindən, boşanmaqdan, toydan, yasdən qeybet qırırdılar... Səfərləri uzağa idi. Adət elədikləri gün-güzəranı özləri ilə daşıyırdılar... Zərifə də öz dər-dəri ilə Yedigeyin müşayiətində müvəqqəti olaraq bu dəstəyə qoşulmuşdu.

Əlbəttə, Zərifənin halı o hal deyildi. Tutqundu, nigarandı, bütün yolu susur, görünür stansiya rəisinin yanında onu nə cavab gözlədiyini fikirləşirdi. Yolu çox hissəsini Yedigeyin özü də elə demək olar ki, danışmırdı.

Axı dünyada elə həssas, arif adamlar var ki, baxan kimi ürəyinə damır ki, adamın işində nəse bir əyinti, fənalıq var. Zərifə yerindən durub pəncərənin qabağında durmaq üçün tambura gedəndən sonra, Yedigeyin qənsərində oturan bir rus qarı nə vaxtsa mavi, indi isə soluxub rəngini itirmiş gözləriylə ona baxa-baxa mülayim bir istiqanlıqla soruşdu:

– Nədir, oğlum, arvadın naxoşdur?

Yedigey hətta diksindi də.

– Arvadım deyil, bacımdır, mamaşa. Xəstəxanaya aparıram.

– Deyirəm axı, içəridən üzülür, halı çox pərişandır. Gözündən qüsse yağır. Qorxusunu içində çəkir. Yəqin qorxur ki, xəstəxanada, Allah eləməmişkən, qorxulu naxoşluq-zad tapsınlar. Nə deyim, vallah, güzərandır da! Yaranmasan dünyanın nə olduğunu bilmirsən, elə ki, yaranırsan – onda da günün göy əsgiyə bürünür. Çarə nədir! – qarı, sövq-təbii ilə stansiyaya yaxınlaşdıqca Zərifənin daha çox artmaqda

olan qəm-qüssəsini, nigarançılığını duyduğuna görə, əlavə elədi: – Yaradan adildir. Ötüşər, inşallah!

Kumbelə yarım saatlıq yol idi. Qatardakı sənişinləri bu yerlər qətiyyətlə maraqlandırmırdı. Onlar birə onu soruşurdular ki, qabaqdakı hansı stansiya. Sonsuz, kimsəsiz bir sükut içində yatan ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək çölləri isə hələ də qarın altında idi. Ancaq, hər halda, hiss olunurdu ki, qış yavaş-yavaş çəkilir. Güneylərdə qar ərimiş, yerlər qaralır, yağanların qası haşiyələnir, dikdirlər ləkə-ləkə görünür, martın gəlişiyə düzlərdə oynayan həlim küləklərdən nəmişlik alan qar yavaş-yavaş yerə yapırırdı. Amma günəş hələ də alçaq, hətta görkəmindən belə su tökülən boz bulud topalarından sıyrılıb çıxıb bilmirdi. Qışın canı hələ suluydu, – sulu qar tökə bilər, lap borana, çovğuna çevirə bilirdi.

Yedigey hərdən pəncərəyə baxır, elə o qarı ilə üzbəüz oturub təkəm-seyrək söhbət eləyir, Zərifənin yanına getmirdi. Öz-özünə deyirdi ki, qoy tok qalsın, vəqonun pəncərəsi qabağında durub, öz vəziyyətini düşünüb-daşsın. Bəlkə də ürəyi ona bir şey dedi, öz-özünə bir yol tapdı. Çox güman ki, Zərifə keçən ilin payızında yolüstü yük qatarına minib Kumbelə qarpız-yemiş almağa getdikləri o xoşbəxt günü xatırlayacaq, – uşaqlar üçün lap toy-bayram idi o gün. Elə bil bu dünən olmuşdu. Bax, onda Yedigeylə Abutalıb vəqonun açıq qapısı ağzında dayanıb özlərini küləyə verir, ötüb-keçəndən danışır, uşaqlar da qovurgə kimi qaynaşır, sürətlə ötüb-keçən yerlərə baxırdılar, arvadlar – Zərifəylə Ukubala da nəse öz ürək söhbətlərini eləyirdilər, öz pıçhapıçlarında idilər. Sonra da mağazaları gəzdilər, stansiyadakı bağa getdilər, kinoya baxdılar, bərbərxanada da oldular. Uşaqlar dondurma yedilər. Ən qərribə şey də o oldu ki, nə qədər çalışdırlarsa balaca Erməki dilə tutub başını qırxdırmağa razı sala bilmədilər. O nədənsə başına toxunan bərbər maşınından qorxurdu. Yedigey onu da xatırladı ki, Abutalıb bərbərxananın qapısında görünəndə oğulbalası onun üstünə necə atıldı, atası da onu bağrına basıb, oğlunu bərbərdən qoruyurmuş kimi dedi ki, onlar cəsərlənib bu işi mütləq gələn dəfə görəcəklər, hələlik birtəhər keçinmək olar. Qara, qıvrım saçlı Ermək elə indinin özündə də anadan necə olubsa elə də başı qırılmamış böyüyür, intəhası fərqi budur ki, indi atasız böyüyür...

Boranlı Yedigey dəfələrlə olduğu kimi bu dəfə də Abutalıb Kuttubayovun ölməyinin səbəbini araşdırır, özüne bir aydınlıq hasil

ələmək istəyirdi. Yedigey bu dəfə də eyni fikrin üstündə dayanırdı – ancaq balalarından ayrılığın dözülməz dərddir onun ürəyini partlatmışdı. Ayrılıq elə bir dərddir ki, buna hamı dözümlə gətirə bilmir. Təkcə bu nisgil onun bəsi idi ki, balalarından ayrı yaşamaq nədir, heç nəfəs almağı da ağlına gətirmədiyi halda, onlarsız bircə an belə dünya göz-lərində bir heçə döndüyü halda indi bu balalar susuz, selsiz kimsəsiz qalmış razıyazın birisində yerdən-göyden əlləri üzülmüş halda Sarı-Özəkə tükəndən asılı qalıblar, Abutalıbı öldürsə bircə bu öldürə bilərdi...

Yedigey stansiyanın böyründəki bağçada oturub Zərifəni göz-lə-yəndə də bunları fikirləşirdi. Onlar belə vədləşmişdilər ki, Zərifə stansiya reisinin yanına məktub üçün gedib-gələni kimi Yedigey onu bu skamyada gözləsin.

Artıq gün-günorta olsa da hava yaxşı deyildi. Göyün üzü alçaqdan gedən tutqun buludlardan açılmadı ki, açılmadı. Göyden arabir Yedigeyin üzünə qarlı-yağışlı damcılar düşürdü. Çöldən esən nəmiş külək eriməyə başlayan xarlanmış qarın havasını getirirdi. Yedigeyin canında bir üşerti, nigarançılıq vardı. Adətən o, təsadüf düşəndə, stansiyada qaynaşan camaat içində vurnuxmağı sevirdi, çünki özünün sən deyən elə bir nigarançılığı, uzun yolu-zadı yoxdu, amma burda vəziyyət ayrı idi – bir də görürdün ki, qatar gəldi, sənişinlər vaqon-lardan tökülüşüb perronda qayır-qayır qaynaşdı, lap elə bil kinodur: budur qatar gəldi, tezəcə də yola düşüb getdi...

Yedigeyi bu dəfə bunların heç biri maraqlandırmırdı. Yedigeyi təəccübləndirən adamların simasızlığı, üz-lərdəki biganəlik, yorğun-luq, bir-birindən uzaqlıq idi... Bir tərəfdən də stansiya meydanını başına götürmüş radiounun xır-xır və yeknəsəq musiqisi ümitsizlik və qüssə getirirdi. Belə də musiqi olar? Allah kəssin! Nədənə də diktorların məğrur, tənə-nəli səsi eşidilmirdi. Elə hey musiqiydi ki, uzanıb gedirdi?..

Zərifənin vəğzal binasına getdiyindən iyirmi dəqiqə, bəlkə də daha çox vaxt keçirdi. Yedigey nigarançılıq keçirməyə başladı, hər-çənd onlar əməlli-başlı sözləşmişdilər ki, Yedigey onu bu skamyada gözləsin, dəqiq bu skamyada, çünki keçən dəfə də Abutalıbı burda oturub uşaqlarla dondurma yemişdilər, vəziyyəti bilmək üçün binaya yollanmaq istədi.

Elə bu vaxt o, qapı ağzında göründü, istər-istəməz Yedigeyin canından bir üşütmə keçdi. Girib-çıxan camaat arasında o, dörd

dövresindən xəbəri olmayan halı, üzündəki sonsuz süstlük və biganəliklə hamudan seçilirdi. Ağappaq ağarmış üzündə canlı adamdan daha çox ölü sifəti vardı. Heç yana baxmadan, elə bil yuxuda yeriyirdi, ətrafda heç nə yoxmuş kimi heç nəyə, heç kimə toxunmurdu, sanki səhrada idi, kor kimi gedir, müsibətli, matəmli başını dik tutub, dodaqlarını kip sıxıb yeriyirdi. Zərifə yaxınlaşdıqca Yedigey ayağa durdu. O yaxınlaşdıqca elə bil vaxt uzanırdı, yene də yuxulu adamlar kimi yeriyirdi, göz-ləri bomboş boşalmış bu qadının bu ləng yeriyində nə isə dəhşətli bir şey vardı. Bu müddət ərzində bəlkə də bir əbə-diyyət ötdü – ölçüyə gəlməyən soyuq, sonsuz zülmət içində dözülməz bir intizar... Nəhayət ki, çatdı – Qazanqapın dedi-yi həmin o üstü hərflərlə yazılı qalın kağızdan düzəlmiş açıq zərfi əlində bərk-bərk tutmuş halda yaxınlaşdı, dodaqcucu soruşdu:

– Sən bilirdin?

Yedigey başını ağır-ağır aşağı eydi. Zərifə skamyaya çöküb üzünü əllərlə örtüdü, başını bərk-bərk sıxdı, elə bil başı dağılıb parça-parça olacaqdı, özünə, öz dərdinə, öz itkisinə qapanıb hönkürtü ilə ağladı. Zərifə ağlayırdı, o, yumaq kimi yumulub bütün varlığı ilə lərzəyə gələrək dər-dinin sonu-hüdu-du görünməyən dərinliklərinə qər-q olur, olduqca daha dərinlərə gedirdi. Yedigey isə onun yanında oturub Abu-talıbın aparıldığı gün olduğu kimi yene də onun yerində olmaq istərdi və bütün zərbələri öz üstünə götürüb bir an tərəddüd etmədən hər əzaba qatlaşırdı ki, tək yanındakı bu qadını hər dər-d-bəladan xilas eləyib bilsin. Onu da başa düşürdü ki, zərbənin ilk gicəlləndirici təsiri keçməyincə ona heç cür təsəlli vermək olmayacaq, buna Zərifənin özü dözməlidir.

Onlar stansiyanın böyründəki bağçada beləcə oturmuşdular. Zərifə hıçqıra-boğula ağlayırdı, bir an özü də duymadan əlində xışmalayıb sıxdığı qara xəbər kağızını kənara tulladı. Abutalıb dünyada olma-yandan sonra kime gərəkdirdi bu kağız?! Ancaq Yedigey zərfi götürüb cibinə qoydu, sonra da dəsmal çıxarıb, Zərifənin barmaqlarını zorla açıb məcbur elədi ki, gözünün yaşını silsin. Bunun da bir köməyi olmadı.

Stansiyadakı radiodansa bayaqdan ardı-arası kəsilmədən ağır, üzücü matəm musiqisi verilirdi, elə bil vaxtını seçmişdilər. Martin bozumtul havasında dolmuş bulud toraları göyden asılı qalmışdı, külək də bu yandan zəhlə tökürdü. Gəlib-keçənlər isə Zərifəylə Yedigeyə

əyri-əyri baxır, yəqin özlüklərində fikirləşirdilər ki, fəqirlərin sözləri çəp gəlib deyosən, görünür bərk dəyib arvadın xətrinə...

Ancaq bir azdan məlum oldu ki, hamı belə fikirləşməmiş.

– Ağlayın, ay adamlar, ay insanlar... Ağlayın, – deyə yaxınlıqdan onların dərdinə şorik çıxan bir səs eşidildi. – Sevimli atamızdan məhrum olduq! İndi başımıza nə kül tökəcəyik?

Yedigey başını qaldırıb yanlarından keçən köhnə şinel geyinmiş, qoltuq ağacı ilə yeriyən arvadı gördü. Bir ayağını lap dibindən kəsmişdilər. Yedigey onu tanıdı. Keçmiş cəbhəçi qadın stansiyada bilek kassasında işləyirdi. Kassir arvad, olsun ki, yaxşıca ağlamışdı, elə ağlaya-ağlaya da gedir, gedə-gedə də danışır: “Ağlayın. Ağlayın. Kim bilir bundan sonra başımıza nələr gələcək?” – Beləcə ağlaya-ağlaya yolunu davam elədi, – adət elədiyi bir ahəngdə, qoltuq ağaclarını küt bir taqıltyyla yerə vura-vura, çiyinləri qeyri-təbii şəkildə yuxarı dartılmış halda, köhnə əsgər çəkməsinə geydirilmiş tək ayağını sürüyə-sürüyə gedirdi...

Onun sözlərinin mənasını Yedigey ancaq stansiyanın girəcəyində, adamların toplaşdığını görəndə başa düşdü. Onlar başlarını qaldırıb gördülər ki, nərdivan qoyub Stalinin qara matəm lenti ilə haşiyələnmiş herbi geyimli böyük portretini qapının üstündə ucadan asırlar, adamlar da yığılıb tamaşa eləyir.

Bayaqdan radioda niyə belə musiqi verildiyini Yedigey indi başa düşdü. Başqa məqam olsaydı, Yedigey özü də gedib adamlara qarışar, dünyanın onsuz dövr edəcəyini heç kəsən təsəvvür eləyə bilmədiyi bu möhtəşəm insanın başına nə gəldiyini soruşub öyrənərdi, amma indi durmadı, çünki öz dərdi özünə bəs idi. Yedigey bir kəlmə də danışmadı. Zərifənin də həmçinin gözünə heç nə, heç kim görünmürdü...

Qatarlar isə dünyada nə olur olsun işləyir, necə lazımdırsa o cür də hərəkətdəydilər. Yarım saatdan sonra 17 nömrəli uzaq səfər səmişin qatarı vəqzala daxil olmalı idi. Bütün səmişin qatarları kimi bu səmişin qatarı da Boranlı kimi razıydılarda dayanmırdı. Bu hesabla da hərəkətdəydi. Heç kimin də ağlına gələ bilməzdi ki, 17-ci bu dəfə Boranlıda dayanmalı olacaq. Yedigey bunu özlüyündə sakitcə, həm də inamla qət eləmişdi. O, Zərifəyə dedi:

– Biz tezliklə qayıtmalıyıq, Zərifə. Yarım saat qalıb. Sən elə indi hər şeyi götür-qoy eləməlisən ki, işini biləsən, atalarının ölümünü uşaqlara deyəcəksən, ya hələlik səbir eləyəcəksən. Mən sənə

təskinlik, məsləhət-filan verməyəcəyəm. Hər işi öz ağlıla görmə-lisən, indi sən onlar üçün həm ata olmalısən, həm də ana. Bu barədə görək yolda ətraflı fikirləşib əncam çəkəsən. Uşaqlara hələlik bir söz demək istəmirsənsə, özünü elə almalısən. Onların yanında gözünün yaşını axıtmamalısən. Buna gücün çatarmı, bacararsanmı? Onların yanında özümüzü nə cür aparmalı olduğumuzu görək biz də bilək. Başa düşürsənmi? İş bax bu yerdədir.

– Yaxşı, mən başa düşürəm, – deyə Zərifə gözünün yaşını axıdaraq cavab verdi. – Çatana kimi fikirləşib cəmləşdirib özümüzü nə cür aparacağımızı deyərəm. Mən indi... Özümü elə almağa çalışaram, bir dəqiqə...

Qayıdanbaş qatarda yenə də basabas idi, vaqonu tütün, tənəki tüstüsü basmışdı. Adamlar sonu-sərhədi görünməyən böyük ölkəni o başdan-bu başa ölçür, vurnuxurdular.

Zərifə ilə Yedigey kupeli vaqona düşmüşdülər. Burada səmişinlər nisbətən az idi, onlar keçidin konarında pəncərə qabağında özlərinə yer düzəltdilər ki, başqalarına mane olmasınlar, həm də söhbətlərini eləyə bilsinlər. Yedigey vaqonun divarına bərkidilmiş açma oturacaqda əyləşmişdi. O, yeri Zərifəyə təklif elədi, o oturmadı, onun yanında ayaq üstə durub pəncərədən baxırdı:

– Mənimçün ayaq üstə daha yaxşıdır.

İndi isə hər dənbir içini çökərək, çiyinlərinə çökmüş bu müsibətə qarşı özünü cəmləmək, özünü ola alıb pəncərədən baxa-baxa fikirlərini bir yerə yığmağa, başlanğıc üçün, özünün yeni gün-güzəranı barədə bir fikrə gəlməyə çalışırdı. Əgər əvvəllər bir ümid işartısı var idisə, günlərin birində başlarına gələn bu bəla qara bir yuxu kimi qurtaracaq, gec-tez Abutalıb qayıdacaq, axı, ola bilməzdi ki, bu dolaşlıqlığın, anlaşılmazlığın dibinə yetib onu ayırd eləməsinlər, o vaxt yenə də ailəlikcə bir yerdə olardılar, yerdə qalan əyər-əskik də öz yoluna düşər, necə çətin olsa da, birtəhər yol tapıb yaşayarlardı... Uşaqları da böyüdərlər. İndi isə bu ümid də kəsildi... Dərd üstünə gələn dərd dözümlə tələb eləyirdi...

Elə Boranlı Yedigeyin özü də eyni fikir-xəyal içindəydi, çünki heç cür bu ailənin taleyi üçün narahat olmaya bilməzdi. Vəziyyət özü belə gətirmişdi. Yedigey bunu da bilirdi ki, indi özünü elə aparmalıdır ki, az da olsa onlara bir inam verə bilsin. Yedigey Zərifəni tələsdirmirdi. Düz eləyirdi. Ağlayıb-ağlayıb, axırda sözü Zərifə özü başladı:

– Görək hələlik uşaqlardan gizləyim, deyə bilmərəm ki, daha atanız dünyada yoxdur, – deyə Zərifə ağrısını-acısını uda-uda hıçqırığını boğa-boğa danışmağa başladı. – Yox, indi heç cür deyə bilmərəm. Xüsusən Ermək... Axı belə bağlı olmaq, istəmək nəyə lazımımış, lap müsibətdir... Onun arzularını elindən nə cür alım? Bəm onların günü nə olar? Axı onlar elə bu arzularla yaşayırlar... Gözləri yoldadır, hər günü, deqiqəni... Bir az sonra görək burdan köçüb yerimizi dəyişək... Qoy uşaqlar bir balaca böyüsünlər. Erməkdən çox nigaranam. Heç olmasa birçə qırıq böyüsün... Onda hər şeyi deyərəm. Elə özləri də yavaş-yavaş başa düşərlər... İndi yox, deyə bilmərəm. Gücüm çatmaz buna... Qoy hər şeyi özüm çəkim. Qardaşlarıma, bacılarıma məktub yazacağam. Elə onunkulara da. İndi bizim nəyimizdən qorxacaqlar? Ümidvaram ki, cavab verərlər, köçməyimizə də kömək eləyərlər... Sonrasına da baxarıq... İndi ki, Abutalıb özü yoxdur, mənim işim ancaq uşaqlarını böyüdüb ərseyə yetirməkdir...

Zərifə danışdıqca Boranlı Yedigey də hər sözün çəkisini mənasını başa düşə-düşə susub qulaq asırdı. Yedigey buna da əmin idi ki, bu sözlər onun beynindən qasırga kimi keçən və hələ də keçməkdə olan fikirlərin ən üst qatı, kiçik bir hissəsidir. Belə məqamda dilə söz gəlmir... Buna görə də söhbəti dərinləşdirmək istəməyib dedi:

– Doğrudur, sən haqlısan, Zərifə... Uşaqları mən yaxşı tanımasaydım, belkə də şübhəm olardı. Sənin yerinə heç mən də bunu deməyə cəsarət eləməzdim. Mümkün qədər gözləmək lazımdır. Hələlikse, qohumların sənə cavab verənə kimi biz sarıdan arxayın ol, əlimizdən nə gəlir eləyəcəyik. Necə varıq elə də olacağıq. Sən işindən-gücündən qalma. Uşaqların da yenə əvvəlki kimi bizdə, bizimkilərlə bir yerdə olacaq. Özün bilirsən ki, Ukubala onları heç də özünükülərdən seçmir. Dalısına da baxarıq...

Zərifə dərindən köksünü ötürüb dedi:

– Sən bir bax, gör dünyanın necə işləri varmış... İnan, Yedigey, uşaqlar olmasaydı, bir deqiqə də yaşamazdım. Düzü, heç uf da deməzdim. Nə üçün yaşayım axı? Amma uşaqlar qabağımı kəsib, məcbur eləyirlər, məni saxlayan onlardır. Xilas yolu da elə budur, ömrün davamı da budur. Ağırdır, meşəqətli də olsa, amma davamıdır... Mənə bu saat dəhşətli görünən heç də bunu uşaqların bilməyi deyil, cıdanı çuvalda gizlətmək olmaz, məni qorxudan sonrasıdır. Atalarının müsibətindən aldıqları yaranın qanı heç vaxt qurumayacaq. Başlarına

gələn bu işdən sonra onlar nəyə əl atsalar – oxumağa, işləməyə, cəmiyyətin gözündə adam olmağa cəhd göstərsələr, bu fəmiyyə ilə onların üzünə hər yerdə qapılar bağlı olacaq... Bunları fikirləşəndə mənə elə gəlir ki, qabağımızı nəse qüdrətli, keçilməz bir sədd kəsir. Biz Abutalıbı bu söhbətlərdən uzaq olmağa çalışırdıq. Biz bir-birimizi qoruyurduq, Abutalıbı olanda inanırdım ki, uşaqlarımız ləyaqətlə böyüyüb adam içinə çıxacaqlar... Bu da bizi müsibətlərdən, fəlakətlərdən qoruyurdu, bizə ürək verirdi... İndi mən bilmərəm nə eləyim... Mən atalarımı əvəz eləyə bilməyəcəyəm... Ona görə ki, Abutalıb Abutalıb idi... O, hər şeyə nail olardı. O özünü uşaqların qəlbində, ruhunda görməyə can atırdı. Elə onu uşaqlardan ayırdıqları üçün dözə bilmədi, öldü...

Yedigey ona diqqətlə qulaq asırdı. Zərifə ən yaxın adamı kimi ən məhrəm fikirlərini ona dedikcə Yedigeyin ürəyində səmimi bir duyğu baş qaldırır, ürəkdən ona kömək etmək, sinəsini siper edib qorumaq istəyirdi, amma əlindən də bir şey gələ bilmədiyini fikirləşdikcə əsəbləri gərilir, içindəki küt ağrı onu əzirdi.

Onlar artıq Boranlıya yaxınlaşırdılar. İndi keçdikləri bu tanış sahədə Boranlı Yedigey özü neçə qış, neçə yay işləmişdi...

– Sən hazırlaş, – Yedigey Zərifəyə xəbərdarlıq elədi, – indi çatırıq. Deməli, belə danışdıq: uşaqlara hələ bir söz demirsən. Deməli belə, biz də işimizi bilirik. Elə elə ki, Zərifə, heç nə bilinməsin. İndi özünü qaydaya sal. Sonra da tambura get. Qapının yanında dur. Qatar dayanan kimi sakitcə vaqondan düşüb məni gözlə, mən də düşəndən sonra gederik.

– Neyləmək fikrindəsən ki?

– Heç nə, bunu mənim öhdəmə burax. Axır ki sənin qatardan düşməyə haqqın var, ya yox!

Həmişə olduğu kimi 17 nömrəli qatar razyezdə sürətlə keçirdi, amma semaforun yanından nisbətən sakit ötürdü. Elə bu vaxt Boranlının girecəyində qatar keskin xırıltılı, etürpədən bir səsle tormoz verdi. Hamı qorxu içində yerindən dik atıldı. Qışqırıqla, fit səsi bütün qatarı bürümüşdü.

– Nə olub?

– Stop-karanı çəkдилər?

– Kim?

– Harda?

– Kupeli vaqonda!

O vaxtadan Yedigey Zərifə üçün qatarı açdı. O, qatardan düşdü. Özü içə belədiçi və konduktor hövlnak tambura girenəcən gözledı.

– Dayan! Stop-kranı kim çekdi?

– Mən, – deyə Yedigey cavab verdi.

– Sən kimson? Nə ixtiyarla?

– Belə lazım idi.

– Necə yəni lazım idi? Olmaya üreyindən məhkəmə keçir?

– Eybi yoxdur. Məhkəməyə, ya başqa istədiyiniz yerə verəcəyiniz o aktda yazın. Bu da mənim sənədlərim. Yazın ki, keçmiş cəbhəçi, yol işçisi Yedigey Cəngəldin Boranlı rəzəzdində yoldaş Stalin vəfat etdiyi gündə təcili əyləci çəkib, mətəm olaməti olaraq qatarı saxlamışdır.

– Nə? Məgər Stalin ölüb?

– Bəli, radio ilə dedilər, qulaq asmaq lazımdır.

– Onda başqa məsələ, – onlar çaş-baş qalıb daha Yedigeyi saxlamadılar. – İndi ki belədir, gedə bilərsiniz.

Bir neçə dəqiqədən sonra on yeddi nömrəli qatar öz yoluna davam etdi...

Qatarlar yenə də şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər.

Dəmiryolunun hər iki tərəfi ilə əsrlərdən bəri insan əli dəyməmiş düzlər – Sarıtorpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedirdi.

Onda Sarı-Özək-I kosmodromunun bu yerlərdə heç adı da çəkilmirdi. Ola bilsin ki, hələ ancaq gələcək kosmik uçuş yaradıcılarının fikrində-zehnində dolanırdı.

Qatarlar həmişəki kimi qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdilər...

Əlli üçüncü ilin yayı və payızı Boranlı Yedigeyin həyatında ən əzablı günlər idi. Nə o vaxta qədər, nə də sonra nə yolları qar basanda, nə də Sarı-Özəyin susuz, qızmar günləri başlayanda, hətta Kenişberqə qədər keçdiyi cəbhə yolları – o yollarda ki, min dəfə yaralana, əlil ola bilərdi. Yedigeyə bu günlərə qədər əzab-əziyyət gətirməmişdi...

Bir dəfə Afanasi İvanoviç Yelizarov necə olmuşdusa Boranlı Yedigeyə yer sürüşməsindən danışb, bu qarşısalınmaz hadisənin səbəbini izah edib başa salmışdı ki, bəzən lap dağın özü yerindən

dəbərib sürüşür, yerin altını üstünə çevirir. Adamlar da bunu görəndə dəhşətə gəlib deyirlər ki, gör ayağımızın altında necə fəlakət gizlə-nibmiş. Bu sürüşmələrin qorxulu cəhəti orasıdadır ki, fəlakət özünü bürüzə vermir, yeraltı sular günü-gündən süxurların dibini yuyub torpağını aparır. Bundan sonra da kiçik bir təkan, ildırım çaxması və ya güclü selləmə bəs ələyir ki, dağ yavaş-yavaş, dayanmadan sürüşməyə başlasın. Bunun əksinə, uçuqun bir dəfəyə, həm də qəflətən baş verir. Yer sürüşməsinin isə zəhmli gedişini heç bir qüvvə ilə dayandırmaq, onun qarşısını almaq mümkün deyil...

İnsan da öz vicdanı ilə təkbətək qalanda, qarşısalınmaz ziddiyyətli üzləri üzüntüləri içində ruhdan düşəndə və dərini də heç kimə açıb danışa bilməyəndə təxminən belə bir vəziyyətə düşə bilər, çünki dünyada heç kim onun bu dərini nə dərman ələyər, nə də onu başa düşər. Yedigey bunu bilir və dəhşətə gəlirdi. Bu fəlakət onu basmarlayırdı...

Yedigey ilk dəfə bu tərpənişi Zərifəylə iki ay əvvəl Kumbelə gedib qayıdandan sonra təzədən iş üçün bir də Kumbelə getməli olanda hiss elədi və bunun nə demək olduğunu da apaydın başa düşdü. O, Zərifəyə söz vermişdi ki, poçta baş çəkib ona məktub olub-olmadığından xəbər tutsun, əgər məktub olmasa, onun verdiyi üç ünvana üç teleqram vursun. Zərifə indiyə qədər qohumlarının göndərdiyi bir məktuba da cavab almamışdı. İndi Zərifənin bilmək istədiyi birçə o idi ki, onlar bu məktubları alıblar, yoxsa yox, teleqramlarda da elə belə yazmışdı – artıq dərəcədə xahiş edərdim, siz məktubu almırsınız mı, birçə kələnə yazın hə, ya yox, məktublara cavab yazmaq vacib deyil. Belə çıxırdı ki, bacı və qardaşlar Abutalıbın ailəsi ilə heç post vasitəsilə də əlaqədə olmaq istəmirdilər.

Yedigey səhər tezdən Boranlı Qaranərə minib yola çıxdı ki, axşama qayıda bilsin. Əlbəttə, başqa vaxtlarda olduğu kimi yüksüz-filansız tək özü gedəndə rastına çıxan hər tanış maşinist onu həvəslə götürür və saat yarımından sonra Kumbelə olardı. Ancaq Abutalıbın uşaqlarına görə Yedigey qatarla gedib-gəlməkdən mümkün qədər ehtiyat ələyirdi. Onların hər ikisi – böyüyü də, kiçiyi də günlərlə dəmiryolunun kənarında dayanıb atalarının yolunu gözləyirdilər. Uşaqların əyləncələrində də, danışqlarında da, tapmacalarında da, çəkdikləri şəkillərdə də atalarını gözlemək əsas məqsədə çevrilmişdi. Şübhəsiz ki, o vaxtlar bu uşaqlar üçün ən nüfuzlu adam Yedigey əmiləri idi, inanırdılar ki, o hər şeyi bilir və onlara kömək edəcək.

Yedigey özü də başa düşürdü ki, razyezdə onsuz, uşaqların yetimçiliyi daha ağır keçər, buna görə də demək olar ki, bütün boş vaxtlarını onlara sərf eləyir, onları boş-boş gözləmələrindən tədricən yayındırmaq istəyirdi. Abutalıbın xatiresi naminə onun uşaqlarıyla dəniz barəsində danışmaq vəsiyyətinə əməl edib, hər dəfə uşaqlıq çağlarından yeni-yeni əhvalatlar yadına salır, cavanlığındakı balıqçılıqdan, Aral dənizindən hər cür olub-olmamış söhbətlər eləyirdi. Bacardıqca bu hekayətləri uşaqlar üçün uyğunlaşdırmağa çalışır, hər dəfə də onların kamalına, onlardakı aqlın itiliyinə, həssaslığa və yaddaşa məəttəl qalırdı. Buna da çox sevinirdi ki, ata tərbiyəsi onlarda öz təsirini göstərirdi. Yedigey söhbətlərində hər şeydən əvvəl balaca Ermeki nəzərə alırdı. Amma Ermek də dörd dinləyicinin heç birindən geri qalmırdı – hər iki evin uşaqları arasında – başqalarından seçmək istəməsə də, Yedigeyə ən yaxın, doğma olanı Ermek idi. Ermek hekayətlərə maraqla qulaq asan, hər şeyi yerli-yataqlı öyrənməyə çalışan dinləyici idi. Söhbət nədən gedir-getsin, hər əhvalatı, hadisələrin gözlənilməz dönüşünü, necə olur olsun mütləq atası ilə bağlayırdı. Onunçün atası hər şeydə və hər yerdə vardı. Məsələn, söhbət belə bir şeydən gedir:

– Aral dənizinin sahillərində dövrəsinə sıx qamış basmış göllər var. Bu qamışların içində də əli ovçular gizlənir. Yazda ördəklər uçub Aral dənizinə gəlirlər. Bu ördəklər qışda daha isti olan başqa dənizlərdə yaşayırlar, elə ki, Aralda buzlar əridi, o saatda da gecəni gündüzə qatıb tələsik, sürətlə uçub gəlirlər, ona görə ki, bu yerlər üçün çox qərīb-səyiblər. Ördəklər böyük dəstələrlə gəlir, gəlirlər ki, suda üzsünlər, baş vurub lap mayallaşsınlar, sahilə yaxınlaşdıqca, get-gedə aşağıdan uçurlar, elə bu yerdə qamışlıqdan od parlayıb tüstü çıxır, part-part! Bu odu püskürdən də ovçulardır. Ördəklər qışqıra-qışqıra suya düşürlər. Sağ qalanları da hürkür, uçub dənizin ortasına gedir, bilmirlər ki, başlarına nə çarə qılsınlar, necə yaşasınlar. Dalgalar üzərində uçub dövrə vurur, qışqırırlar. Axı, onlar sahil yaxınlığında üzməyə adət eləyiblər. Sahilə də yaxınlaşmağa qorxurlar.

– Yedigey əmi, axı ördəklərdən biri o saat geriye – uçub gəldiyi yere qayıtdı.

– Bilirsen niyə qayıtdı?

– Əlbəttə, axı atıkam orda matrosdur. Böyük gəmilərdə üzür. Bunu sən mənə özün demisən ki, Yedigey əmi.

– Düzdür, demişəm, – Yedigey də öz dilindən tələyə düşməmək üçün ehtiyatı eldən verməyərək sözü dəyişdi.

– Bəs o ördək necə oldu? – soruşdu.

– Bax, həmin o ördək uçub atıkama dedi ki, ovçular qamışlıqda gizləniib, onlara tüfəng atırlar. Daha yaşamağa yerləri yoxdur!

– He, he, sən bunu lap düzce deyirsən.

– Atıkam da o ördəyə dedi ki, tezliklə qayıdacaq, razyezdə onun iki oğlu var – Daul, Ermek. Bir də Yedigey əmi, atıkam gələn kimi biz hamımız yığılıb Aral dənizinə gedərik, ördəkləri vuran ovçuları qamışlıqdan qovarıq. Ördəklər yenə də Aral dənizində sakit yaşayırlar... Dənizdə üzüb özləri üçün mayallaq vururlar, bax belə...

Nə vaxt ki, hekayətlər tükənirdi, Boranlı Yedigey daşlarla fala baxıb uşaqların başını qatırdı. İndi o, həmişə öz yanında iri noxud boyda daşlar gəzdirirdi. Hələ uzaq keçmişlərdən miras qalmış bu fala baxma üsulunun öz mürekkəb rəmzi və qərīb islahatları vardı. Yedigey Abutalıb adında adamın salamatlığını və onun harada olduğunu bilmək, onun alınına yazılanları öyrənmək, qəlbindəkilərdən ağıl olmaq üçün, daşların düzgün fal açması üçün dua-əfsunla daşları yere düzəndə uşaqlar həyəcanla bu daşların düzlüşünə baxırdılar. Bir dəfə necə oldusa Yedigey tinin dalından pıçıltıya bənzər səs eşitdi. Ehtiyatla baxdı. Abutalıbın uşaqları idi. İndi Ermek özü daşlarla fal açmışdı. O, daşların hər birini öpüb alınına toxundurur, sonra da özü bildiyi kimi düzüb deyirdi:

– Mən də səni sevirəm. Ancaq sən çox ağıllı, gözəl daşsan. Sən də çəşmə, büdrəmə, Yedigey əminin daşları kimi sən də açıq-açıqla hər şeyin düzünü de, – sonra da daşların düzlüşündəki mənanı böyük qardaşına başa salmağa başladı, eynilə Yedigeyin sözlərini təkrar eləyirdi. – Bax görürsən Daul, daşların ümumi düzlüşü bəd deyil, lap yaxşıdır. Bax, bu yoldur, amma yol bir az dumanlıdır. Nəse duman var. Amma bunun zərəri yoxdur, Yedigey əmi deyir ki, bu xırda-xuruş yol çətinlikləridir. Yol bunsuz olmaz. atam elə hey yola hazırlaşır! Yəhərə qalxmaq istəyir, amma tapqırı bir az boşalıb. Bax, görürsən tapqır yaxşı çəkilib berkidilməyib. Onu çəkib berk bağlamaq lazımdır. Deməli, atamızı hələ nəse ləngidir, Daul. Gerek gözləyək. İndi baxaq görək sağ qabırğada nə var, sol qabırğada nə var. Qabırğalar salamatdır. Bu yaxşı əlamətdir. Bəs onun alınındakı nədir? Alnında nəse bir qəmginlik var. Bizdən nigərandır. Bəs ürəyində, bu daşı görürsən, ürəyi ağrıyır, qəmlidir – evimiz üçün yaman darıxır. Yola tez çıxacaq–

mı? Tez. Amma atın dal ayağının birində nalı laxlayıb. Deməli, nalını dəyişmək lazımdır. Bir az da gözləməli olacağıq. Bəs heybələrindəki nədir? Hə, bazardan aldığı şeyləri qoyub! İndi də baxaq görək ulduzlar ona yaxşı yol göstərirlərimi? Bax, bunu görürsən, bu qızıl xal-xal ulduzdur. Burdan da iz gedir. Amma iz hələlik tamam aydın deyil. Deməli, tezliklə atı xal-xaldan açıb yola düşməlidir...

Boranlı Yedigey bu gördüklərinə təəccüblənmiş halda, mütəəssir və pərişanlıqla sakitcə çökilib getdi. Elə homin gündən də o çalışdı ki, bir də daş falı açmasın...

Necə olsa uşaq uşaqlığında qalır. Onları bir yolla ovundurub ümidli eləmək olar, bəd ayaqda lap günaha batarsan – ağıl kəsənə kimi aldada da bilərsən. Amma Yedigeyin ürəyində başqa dörd yuva salmışdı. Belə bir vəziyyətdə hadisələrin bu gedişində bu mütləq baş qaldırmalı, o altdan-altdan başlanan yer sürüşməsi kimi dəbərməliydi. Yedigey də bunun qabağında tamam aciz idi...

Yedigey onunçün – Zərifə üçün çox həyəcan keçirirdi. Hərçənd onun Zərifə ilə adi məişət söhbətlərindən başqa elə bir söz-söhbəti olmamışdı. Zərifə də bu barədə ona heç bir əsas verməmişdisə də, Yedigey daim onun haqqında fikirləşirdi. Məsələ onda idi ki, bu fikir ayrı fikir idi – Yedigeyin fikri başqaları kimi Zərifənin başına ələnmiş müsibəti görüb onun halına yanmaqdan ibarət deyildi, belə olsaydı onda bundan heç söhbət açmağına dəyməzdi. Yedigey Zərifə haqqında məhəbbətlə, dönməz bir inadla fikirləşir, daxili bir sədaqətlə istəyirdi ki, Zərifənin öz həyatının, bütün işlərini etibar eləyə biləcək adamı olsun. Əgər Yedigey bilsəydi ki, tutalım, Zərifə də məhz onu, Boranlı Yedigeyi dünyada ondan sadıq adam, onu ən çox sevən adam hesab eləyir, çox xoşbəxt olardı.

Üzüntülü vəziyyət idi, özünü elə göstərməli idi ki, guya ona heç bir istəyi-zadı yoxdur və onların arasında heç bir şey ola bilməz!..

Kumbelə gedəndə o, bütün yol boyu bu barədə fikirləşirdi. Fikir onu əldən salırdı. Ağılına cürbəcür şeylər dolurdu. Özündə qərribə bir ruhi dəyişkənlik hiss edirdi, sanki tezliklə ya ürəkden sevinəcək, ya da mütləq xəstələnəcək. Bu vəziyyətində ona hərdən elə gəlirdi ki, yenə də dənizdədir. Dənizdə adam özünü həmişə ayrı cür hiss eləyir, hətta dəniz tam sakit olanda, heç bir təhlükə-filan olmayanda belə quruda olduğun kimi olursan. Dənizdə necə sərbəst olsan da, dalgaların qoynunda üzmək nədir, lap süzsən də, dənizdə vacib bir işlə məşğul

olsan da, qürub və şəfoq çağı günəş şüaları suyun güzgüsündə necə gözəl əks olunsun da, dextli yoxdur, ovvəl-axır sahilə qayıtmalısan, hansı sahil olur olsun, bir sahilə çıxmalısan. Ömürlük suda qalmaq olmaz. Sahildə sənəni tamam başqa bir həyat gözləyir. Dəniz müvəqqətidir, quru – həmişəlik. Əgər sahilə çıxmaq təhlükəlidirsə, deməli, bir ada tapıb ora çıxmalı və bilməliyə ki, bura sənənin məskənidir və sən burda ömürlük qalmalı olmayacaqsan. Yedigey bunu hətta təsəvvürünə gətirdi: belə bir ada tapılsaydı, o, Zərifəni, uşaqları da götürüb elə orda yaşayardı. Həm uşaqları dənizə öyrədərdi, həm də özü bu dənizin ortasındakı adada ömrünü-gününü başa vurur, təleyindən giley-lənməz, Allahına şükür edərdi. Bircə onu bilərdi ki, Zərifəni istədiyi vaxt görə bilər, ona ən lazımlı, ən əziz və doğma adam olar bilər...

Elə o dəqiqə də ürəyindən keçən bu istək və arzularına görə öz-özündən xecəlt çəkdi, yüz kilometr ətrafda bir ins-cinsin olmadığını bilsə də, pul kimi qızardığını hiss elədi. Kimsəsiz adaya düşmək istəyən uşaq xoyalındadı, bir soruşan görək axı hansı osasla, nəyə görə? Axı onun bu xüyalara düşməyə nə haqqı var, o ki ömrü boyu bütün ruhu, canı-ciyəri ilə ailəsinə, uşaqlarına, işinə, demiryoluna, ən nəhayət, Sarı-Özəyə bağlanmışdı. O Sarı-Özəyə ki, özü də bunu duymadan bilmədən onunla birlikdə böyüyüb-boy atıb, indi onun canına-ciyərinə, ruhuna çevrilib... Əlbəttə, Zərifə indi zillət içindədir, amma Yedigey onun nə dərəcə dərman ola bilər? Axı niyə bu cür xəyalara düşməlidir, nəyə görə onun istəkli olmalıdır? Uşaqlar barədə şübhəsi yox idi – onlara ürəkden bağlı idi, elə uşaqlar da onu – Yedigeyi çox istəyirdilər. Nə olsun, Zərifə niyə məhrini ona salmalı idi?! Axı, bu cür xüyalara qapılmağa onun nə haqqı vardı, axı həyat onu öz yerinə bərk bağlayıb, bəlkə də ömrünün axırınacan burdan tərpenməyəcək...

Boranlı Qaranər işlək, daimi tapdığı olan tanış cıdırıla getdiyi üçün qabaqda hələ nə qədər yol qaldığını bilir, özünü sahibinə məhmizlətmədən, yüyrək yerişlə yortur, yortuqca nərildəyir, ağır-ağır inildəyərək, sonu-sonluğu bilinməyən Sarı-Özək düzlərini ölçə-ölçə yaz nəfəsindən canlanmış ətəklərlə, geniş dərələrlə nə vaxtsa olub qurumuş duzlu-şor gölün qırağı ilə gedir, gedirdi. Qaranərin belindəki Yedigey isə qəlbinin oduna yanır, əzab çəkirdi... Ürəyinə soxulmuş bu ziddiyyətli, anlaşılmaz fikirlər onu elə dəhşətləndirmişdi ki, özünə yer tapa bilmir, bu sonsuz Sarı-Özək düzləri ürəyini ovundurmaq üçün ona dar gəlirdi... Öz-özü ilə heç cür bacara bilmirdi...

Elə bu ovqatla da Kumbelə gəldi. İstədiyi də elə bu idi ki, Zərifə nəhayət, qohum-əqrəbasından öz məktublarına cavab alsın, amma fikirləşəndə ki, bu qohumlar gələ bilər, atadan yetim qalmış ailəni öz yurd-yuvalarına apara bilər, ya da elə məktubla da çağıra bilərlər, Yedigeyin hali daha da pozulurdu. Poçtun xüsusi tələblə verilən məktublar şöbəsinin pəncərəsi qabağında ona yenə də cavab verdilər ki, Zərifə Kuttubayovaya heç bir məktub yoxdur. Bu cavab özü də gözləmədən onu sevindirdi, hətta vicdanı xilafına olaraq başına natəmiz, qara-qura fikir gəldi: “Elə yaxşı ki, yoxdur”. Sonra da insafla onun tapşırığını yerinə yetirdi – üç ünvanın üçünə də teleqram vurdu. Beləliklə də axşam ancaq qayıda bildi...

Beləliklə, yaz çıxır, yavaş-yavaş yay gəlirdi. Artıq yaşıllıqlar solur, Sarı-Özək düzləri quruyurdu. Ot-ələf şirin yuxu kimi çəkilib yoxa çıxırdı. Sarı çöllər təzədən sarıqlı gətirmişdi. Havalar gətdikcə boğanaqladı, göydən od yağın günler yaxınlaşırdı. Amma Kuttubayovların qohum-əqrəbasından hələ də bir xəbər-ötər yox idi. Yox, onlar nə məktublara, nə də teleqramlara cavab verirdilər. Qatarlar isə yenə də köhnə qaydayla Boranlıdan ötür-keçir, həyat davam edirdi... Zərifə də artıq başa düşürdü ki, qohum-əqrəbası ona kömək əli uzadan deyil, buna görə də daha cavab gözləməyir, kömək uman məktubları ilə onlara başağrı vermirdi... Ümidlərinin üzüldüyünü görən Zərifə dərindən içinə salır, – bilmirdi ki, neyləsin, başına nə çarə qılsın?.. Uşaqlara ataları barədə nə desin, necə desin, nədən başlasın, alt-üst olmuş həyatı təzədən nə cür qaydasına salsın? Hələ ki, bir cavab tapa bilmirdi.

Bəlkə də Zərifənin özündən çox Yedigey onların halına yarırdı. Elə ona qalsa boranlıların hamısı həyəcan keçirirdi, amma bir Yedigey özü bilirdi ki, bu ailənin müsibəti necə onun şəxsi faciəsinə çevrilib. Yedigey artıq özünü onlardan ayrı təəvvür edə bilmirdi. Gündəngünə o, daha çox uşaqların və Zərifənin taleyinə bağlanırdı. Üzüntülü bir intizar içindəydi – görsən, onların başına daha nələr gələcək, – deyər düşündükcə onun da əli yerdən-göydən üzülür, sustalırdı – indi onlar neyləsinlər. Bütün bunlarla yanaşı, onu üzüb əldən salan başqa bir fikir də vardı: bəs özü necə olsun, özünü necə ələ alsın, onu Zərifəyə sövq eləyən içindəki səsi necə boğub məhv edə bilsin? Heyhat ki, bunlara da cavab tapa bilmirdi... Heç vaxt gümanı gəlməzdi ki, belə bir işə düşə bilər...

Yedigey necə dəfə qət eləmişdi ki, kişi-kisəyə ürəyini ona açsın, onu necə sevdiyini desin, desin ki, bütün əzab-əziyyətlərinə qatlaşmağa hazırdır, çünki özünü onlarsız təəvvür eləyə bilmir, amma dili gəlmirdi ki, gəlmirdi. Necə desin? Zərifə onu başa düşə biləcəkmi? Başına belə bir müsibətin oləndiyi bir vaxtda kimsəsiz Zərifə belə şeylərin həyəndədir ki, o da ona öz hissələrini izhar eləyirdi. Bu heç yarayan işdirmi? Bu fikirləri daimabeynində hərələyən Yedigey adamlar arasında tutulur, çəşir, özünü həmişəki kimi sakit, təmkinli apara bilmirdi.

Her halda bir dəfə o işarə verdi. Yol nəzarətindən qayıdırdı, uzaqdan gördü ki, Zərifə vedrələrlə çöldən su gətirməyə gedir. Elə bil biri onu Zərifəyə tərəf itələdi. O da getdi. Ona görə yox ki, guya vedrələri əlindən alıb aparmaq üçün münasib fürsət düşmüşdü. Demək olar ki, günəşin, onlar yolda birgə işləyirdilər, istedikləri qədər də danışa bilərdilər. Məhz elə bu dəqiqədə Yedigey özündə elə qarşısalınmaz bir istək buydu ki, gərək indicə ona yaxınlaşıb, daha gizlədə bilmədiyi sözləri desin. Hətta isti-isti, soyumamış fikirləşdi ki, elə bu yaxşıdır, – qoy onu başa düşməsin, lap rədd eləsin heç olmasa yüngülləşər, ürəyini soyudar... Zərifə onun yaxınlaşmağını nə gördü, nə də eşitdi. Çənin kranını açıb arxası ona tərəf durmuşdu. Vedrələrdən birini doldurub qırağa qoymuşdu. O biri vedrə də dolub daşa-daşa qalmışdı. Kran tamamilə açıqdı. Su çalxalanıb köpüklənir, tökülüb göllənirdi, o da elə bil bunu görmür, çiyinini çənə söykəyib başını sallayıb durmuşdu. Zərifənin əynində keçən ilin yayında şıdırğı yağış səlləməsində çimdiyi həməni çit don idi. Yedigey onun gicgahlarından başlamış qulaqlarının ardınca qıvrılan birçəklərinə baxdı. Erməkin də saçları burum-burum idi, anasına çəkmişdi, Zərifənin sifəti uzanmış, boyun-boğazı nazilmış, çiyinləri sallanmışdı, heysiz əlini belinə qoymuşdu. Dağlardan qıjıltı ilə gələn mavirən-nəhrin dağ çaylarını, arxlarını xatırladan suyun şırıltısını onu sehrlemişdi, ya elə-belə, xəyalə dalıb o dəqiqədə öz acı taleyinə küsenirdi? Bunu Allah bilir. Ancaq aydın olan bu idi ki, Yedigey onu görən kimi ürəyi sıxıldı, çünki onun bu görkəmində, varlığında sonsuz bir doğmalığ gördü, elə bu anın içindəcə onu əzizləyib-oxsamaq istəyi ilə, onu incidən nə varsa hamısından qorumaq arzusu ilə yanıb-yaxıldı. Amma bu mümkün olan şey deyildi. Birçə bunu eləyə bildi ki, kranı sakitcə bağladı, şırıltı ilə axan suyu kəsdi. Zərifə onun bu qəfil görünüşünə təəccüb eləmədi, alacalanmış gözləri ilə ona

elə baxırdı ki, elə bil Yedigey onun yanında deyil, hardasa çox-çox uzaqlarda dayanmışdı.

– Niyə belə durmusan? Sənə nə olub? – Yedigey qayğı ilə soruşdu.

Zərifə dinib-danışmadı, ancaq ağzucu gülümsündü, qaşları qeyri-müəyyən halda yuxarı dartıldı, gözləri aydınlaşdı: bununla demək istədi ki, nə bilim...

– Halın yaxşı deyil? – Yedigey təzədən soruşdu.

– Hə, yaxşı deyil, – deyə dərinə köksünü ötürdü.

Yedigey özünü itirmiş halda çiyini oynatdı.

– Axı niyə özünü belə üzürsən? – Başqa sözlər demək fikrində olduğu halda Zərifəni tənələdi. – Belə olmaz axı? Bununla yara sağalmır. Biz də az çəkmirik (demək istədi ki, mən də), sən də, elə uşaqların da üzünə baxmaq olmur. Başa düş, belə eləmə. Nəse bir çıxış yolu tapmaq lazımdır, – o, elə sözlər tapmaq istəyirdi ki, o sözləri deyəndə Zərifə başa düşsün ki, dünyada ondan çox onun halına yanan, onu sevən adam yoxdur, – son bir özün fikirləş, tutaq ki, məktublarına cavab vermirlər, cəhənnəmə vermirlər, qoy verməsinlər, ölməyəcəyik ki! Biz ki sənəyləyik (demək istədi ki, mən) şükür, burda özge yoxdur. Birçə sən ruhdan düşmə. İşində-gücündə ol, özünü ələ al. Uşaqlar elə burda, bizimlə də (demək istədi ki, mənimlə) böyüyüb boy atarlar. Hər şey yavaş-yavaş öz qaydasına düşər. Axı niyə gerek didərgin düşsən? Burda hamımız doğma kimiyik. Özün bilirsən ki, uşaqlara öyrənməmişik, gün olmur ki, onların yanında olmayım. – Sözüünün qalanını uddu, demədi, çünki o vəziyyətdə bundan artıq açılışa bilməzdi.

– Mən hamısını başa düşürəm, Yedigey, – deyə Zərifə cavab verdi, – əlbəttə, minnətdaram. Bilirəm ki, bizi darda qoymazsınız, amma biz gerek burdan üzülsək. Qoy uşaqlar burda olub-keçənləri yaddan çıxarsınlar. Qalsaq, gerek hər şeyi acıb deyəm... Özün də bilirsən ki, bu cür çox davam eləyə bilməz... Elə buna görə də fikirləşirəm ki, nə çarə qılın...

– Düz deyirsən, – Yedigey istər-istəməz razılaşmağa məcbur oldu.

– Birçə sözüm odur ki, tələsmə. Yəni də bir fikirləş. Axı bu körpələrlə hara gedəcəksən, başınıza nələr gələcək? Bunu ağlıma getirəndə bağrım yarılr, fikirləşirəm ki, sizsiz necə qalacam... –

Həqiqətən də, onlar üçün, Zərifə və uşaqları üçün hədsiz nigrançılıq çəkir, narahat olurdu, özü də başa düşürdü ki, bu vəziyyət çox davam eləyə bilməz. Bu söhbətdən bir neçə gün sonra bir hadisə ilə

bağlı o, içindəkiləri bir də bürüzə verdi, sonradan da uzun müddət bunun peşmançılığını çəkdi, özünə haqq qazandıra bilməyib üzüldü.

Kumbeldə Ermekin dəlləkdən qorxub başını qırxdırmağa qoymadığı o unudulmaz gündən aylar keçsə də, hələ də başını qırxmağa qoymurdu. Uşağı tamam tük basmışdı, qapqara qıvrım saçları boynuna, boğazına dolmuşdu, hərçənd od qıvrım saçlar ona yaraşırdı, amma bu tərs qorxağın başının qırılmaq vaxtı çoxdan ötüb keçmişdi. Yedigey fürsət düşəndə burnunu uşağın tük basmış əmgəyinə soxur onu öpür, bu körpə uşağın başından gələn ətri ciyərlərinə çəkirdi. Amma daha uşağın saçları çiyinlərinə çatırdı. Ermekə, qaçanda, oynayanda mane olurdu. Nə qədər vacib olsa da, uşaq başının qırılmağına heç cür razılıq vermir bunu başa düşmək istəmirdi, heç kimi də yaxına qoymurdu. Vəziyyəti belə görən Qazanqap onun saqqızını oğurlaya bilmişdi. Hətta bir balaca qorxuzmuşdu da – çəpişlər tük basmış uşaqları xoşlamırlar, cumub buynuzlayırlar.

Ermekin başının necə qırılmağını sonradan Zərifə danışdı. Qazanqap lap əməlli-başlı güc işlətməli olub, tutub salıb iki dizinin arasına, qırıb-töküb. Uşağın səsi bütün razıyazdı başına götürübmiş. Ürəyiyumşaq Bikə uşağı ovundurmaq üçün başı qırıldıqdan sonra ona güzgü vermişdi. Yəni, al bir özünə bax, gör nə qoşong oldun. Uşaq güzgüyə baxıb özünü tanımayıb, təzədən səsinə başına salaraq daha bərkdən ağlamışdı. Elə Zərifə onu var səsi ilə ağlaya-ağlaya Qazanqapın həyətidən aparanda cığırın üstündə Yedigeyə rast gəlmişdi.

Başı tərtemiz qırılmış Ermek özünə oxşamırdı. Əvvəllər tük basmış boğazı indi napnazik görünürdü, qulaqlarına qədər tərlemişdi. Yedigeyi görən kimi anasının əlindən qopub daha bərkdən qışqıraraq ona sığındı:

– Yedigey əmi, gör onlar başımı nə günə saldılar!

Boranlı Yedigeyə əvvəllər desəydilər ki, başına belə bir oyun gələ bilər, buna heç bir vəchlə inana bilməzdi. O, uşağı qucaqlayıb sinəsinə sıxdı. Bu köməksiz körpənin ona inana-inana etdiyi şikayətini çitdikcə onun bütün dərindən şərək çıxdı. Elə bil ki, bütün bunlar onun yox, öz başına gəlmişdi, onu ürəkdən öpə-öpə, yana-yana qəlbindən qopan, həlim isti səsle ovundurur, nə dediyinin fərqinə varmırdı:

– Sakit ol, gözümün işığı! Ağlama! Qoymaram bir adam xətrinə döysin, mən sənə lap atan əvəzi olaram! Mən səni lap ata kimi sevcəyəm, amma ağlama! – Elə bu andaca gözü Zərifəyə sataşdı, gördü

ki, o tamam çaşbaş halda donub qalıb və başa düşdü ki, çox dərinə gedib, həddini aşıbdir. Özünü itirdi, elə uşaq qucağındaca tələsik uzaqlaşdı. Gədə-gədə özünü itirib çaşdığı üçün eyni sözləri təkrar eləyirdi. – Ağlama! İndi görərsən mən o Qazanqapa neylərəm, gör neylərəm! İndi baxarsan neylərə! Gör o Qazanqapa neyləyəcəm! Görərsən neyləyəcəyəm!

Bu hadisədən sonra bir neçə gün Yedigey Zərifədən uzaq gəzdi. Onun başa düşdüyünə görə, elə Zərifə özü də Yedigeydən gen gəzməyə çalışırdı. Boranlı Yedigey ürəyindəkini ağzından qaçırmığına çox peşman idi. Dərd-qəm içində yanan təqsirsiz, tər-təmiz arvadı pərt eləyib incitmişdi. Onsuz da onun öz dərdi özünə bəs idi, birini də üstündən qoydu. Yedigey özünə nə haqq qazandıra, nə də özünü bağışlaya bilərdi. Yedigey köməksiz incik uşağa necə can dediyini, bu səhnədən sarsılmış Zərifənin necə baxdığını, onun gözündəki diləgəlməz hüznü uzun müddət, bəlkə də son nəfəsinəçən unutmayacaqdı.

Bu əhvalatdan sonra Boranlı Yedigey bir az sakitləşmişdi, qəlbinin həsrətini, ağrısını içinə çəkib boğmuş, məhrini uşaqlara salmışdı. Başqa çıxış yolu tapa bilmirdi. Nə qədər boş vaxtı vardısı, hamısını uşaqlarla keçirir, onlara hey dənizdən danışır, bəzən dediyini təkrar edir, unudulmuşları təzədən yadına salırdı. Bu, onların ən maraqlı, ən istəkli söhbətləri, mövzusuzaq. Qağayılardan, balıqlardan, köçəri quşlardan başqa yerlərdə artıq tamam yoxa çıxmış nadir heyvanların hələ də qorunub saxlandığı Aral dənizindəki adalardan danışdı. Amma uşaqlarla elədiyi söhbətdə unudulmaz bir xatirə kimi heç vaxt, heç kimə danışmaq istəmədiyi, Aral dənizində öz başına gəlmiş bir əhvalatın acısını daha tez-tez və təkidlə duymağa başlamışdı. Əlbəttə, bu, uşaq söhbəti deyildi. Bu əhvalatı ancaq iki nəfər, o özü, bir də Ukubala bilirdi, onlar da bu barədə öz aralarında heç vaxt söhbət açmırdılar, çünki bu onların ilk övladlarının ölümü ilə bağlı idi, o körpə indi sağ olsaydı Boranlının bütün çolma-çocuğundan böyük olardı, hətta Qazanqapın Sabitcanından da iki yaş böyük idi. Hayıf ki, yaşamadı, tələf oldu. Axı hər uşağın dünyaya gəlməyini böyük ümidlə gözləyirlər, yeni doğulub uzun illər yaşayacaq, lap çox, lap təsəvvürə gəlməz dərəcədə uzun ömür sürəcək, yoxsa adamlar heç uşaq doğub töredərdilermi?

Müharibəyə az qalmışdı. Gənc yaşlarında, balıqçılıq eləyəndə Yedigey arvadı Ukubalaya təəccüb doğuran bir əhvalatın şahidi

olmuşdu. Belə hadisə, bəlkə də, adamın başına bir dəfə gələ bilər, təkrar ola bilməz.

Onlar evləndəndən sonra Yedigey dənizdə olanda evə tez qayıtmağa can atırdı. O, Ukubalanı çox sevirdi. Bilirdi ki, Ukubala da onu səbirsizliklə gözləyir. O vaxt Yedigey üçün Ukubaladan başqa istəkli bir qadın yox idi. O vaxtlar ona elə gəlirdi ki, həmişə, təkcə Ukubalanı düşünmək üçün yaşayır, günəşdən və dənizdən güc alıb yığır ki, bunu təkcə ona, onu gözləyən arvadına bəxş etsin: yerdə qalan hər şey bu xoşbəxtliyi ancaq tamamlayır və zənginləşdirirdi. Əsas kök elə o dənizin və günəşin bəxş elədiyi gücün, qüdrətin zövq-səfası idi. Ukubala hiss eləyəndə ki, onda nəse bir dəyişiklik var, hamilə olub, tezliklə ana olacaq dənizdəki ərinin intizarına dünyaya gələcək körpələrinin intizarı da qarışırdı. O vaxt onların həyatında qayğısız, xoşbəxt günlər idi.

Payızın axırlarında, qışın gırgagirində Ukubalanın üzünə ləkə düşməyə başladı, diqqətlə baxanda bu qəhvəyi ləkələri seçmək olurdu. Qarnı da yellənir, yumrulanırdı. Bir dəfə Yedigeydən soruşdu ki, bu altun məkərə deyilən balığın təhər-tövrü necə olur axı? “Adını eşitməyinə eşitmişəm, amma bir dəfə də üzünü görməmişəm”. Yedigey ona dedi ki, bu nəre cinsindən olan nadir balıqdır, çox iri olur, həm də dərinə üzür, amma qiyməti də elə onun gözəlliyindədir. Balığın özü göyümtül-qəhvəyi rəngə çalır, əmgeyi, üzgəcləri, xırtıttəkdən olan belindəki darağı – başdan tutmuş düz quyruğuna kimi elə bil xalis qızıldan tökülüb, özü də qızıl kimi par-par yanır. Elə buna görə də ona altun məkərə deyirlər, yeni qızıl məkərə...

Bu söhbətdən bir neçə gün sonra Ukubala dedi ki, altun məkərni yuxuda görüb. Guya balıq onun dövrəsində üzürmüş, Ukubala da onu tutmaq istəyirmiş. İstəyirmiş ki, balığı tutub təzədən suya buraxsın, nəse onu əlinə almaq, onun gövdəsinin ağırlığını duyandan sonra buraxmaq... Ukubala o balığı tutub, onu o qədər saxlamaq istəyirmiş ki, hətta yuxuda onun ardınca qaçırmış. Balıq isə quyruq elə verməmiş, Ukubala yuxudan oyanıb bir xeyli sakitləşə bilməmişdi, elə bil ki, o həqiqətən bir məqsədinə çatı bilməmişdi. Ukubala öz-özünə gülüb, ancaq yenə də arzusundan dönmə bilməyib, elə oyaqlıqda da ürəyi çırpınırmış ki, necə olsa gerek o altun məkərni tutsun.

Yedigey bu istəyin səbəbini anladı. Bunu dənizdən toru yığanda başa düşmüşdü, sonradan da məlum olmuşdu ki, arvadının yuxusunu

və arzusunun mənasını düz yozub. O başa düşüb qət elədi ki, nəyin bahasına olur olsun qızıl məkrəni ələ keçirməlidir, çünki hamilə qadının üreyinə bir şey düşürsə, deməli, o şeye yerikləyir. Qadınların çoxu hamiləlik dövründə nəse bir çatışmazlıq duyur, onların yerikləməsi özünü bunda göstərir ki, turşməzə bir şey yemək istəyirlər, kimisi də şoraba, nəse çox tünd, ya acı bir şey yeyir, bir parasının da üreyindən xırç qızardılmış ət keçir, ya ov heyvanının, çöl quşunun etini istəyir. Yedigey də arvadının istəyinə təəccüb eləmədi. Vətəgə işçisinin arvadı ələ şey istəməli idi ki, ərinin iş-gücünə bir dəxli olsun. Elə bil Allah özü buyurmuşdu, Ukubalanın arzusu o böyük balığı öz gözü ilə görüb qızılıni əlində tutmaq olsun. Yedigey dildən-ağızdan eşitmişdi, qadının yerikləmə arzusu yerinə yetmirsə, bunun uşaq üçün ana botnində çox pis nəticələri ola bilər.

Ukubalanın istəyi o qədər qeyri-adi idi ki, heç o özü də bu barədə ağzını açıb danışmağa cəsarət eləməirdi, Yedigey də üstünü vurmur, məsələni açıb-ağartmırdı, çünki heç özü də bilmirdi ki, bu nadir balığı ələ keçirə biləcək, ya yox. Belə qət elədi ki, əvvəlcə balığı tutsun, sonra arvadının istəyini soruşsun.

Bu vaxtlar Aral dənizindəki vətəgələrdən balıqçılığın əsas mövsümü sona çatmaqda idi – işin qızgın vaxtı iyuldan noyabra kimi olurdu. Daha qışın soyuq nəfəsi duyulmaqdaydı. Artel vətəgələrdə qış mövsümünə, buzaltı balıq ovuna hazırlıq işləri görürdü. Elo ki çevrəsi min beş yüz kilometr olan Aral möhkəm buz bağladı, onda bu buzda böyük dəlmələr açacaq, ağır qurğuşunlar bağlanmış toru dəlmənin birindən salıb, sonra da bu yerlərdə tayı-bərabəri olmayan dəvələr qoşulmuş bucurqadlar vasitəsilə o biri dəlmədən çıxardacaqdılar... Küləklər qarı sovuracaq, tora düşən balıqların tərpənməyə belə imkanı olmayacaq, onları yuxarı çəkən kimi Aralın ayazından buz bağlayıb daşa dönəcək... Amma Yedigey həm yay, həm də qış mövsümlərində artel işçiləri ilə nə qədər dəyərli və ucuz balıq növləri tutsa da, heç yadına gəlmirdi ki, qızıl məkrə bir dəfə də olsa tora düşsün. Bu balığı ancaq xüsusi parlamaq¹ və ya adi qırmaq bağlanmış tilovla tutmaq olurdu, özü də çox dərindən. Belə şeyi balıqçılar nadir bir hadisə hesab eləyirdilər. Sonradan danışdırlar ki, filankəsin bəxti gətirib, qızıl məkrə çıxarıb.

¹ Rusca "blesna" deyilir. Həvəskar balıqçıların bəzi yırtıcı balıqları tutmaq üçün istifadə etdikləri gümüş qaşığa bənzər qarmaqlı parmaq.

Həmin gün səhər sübhədən arvadına dedi ki, dəniz buz bağlamamış ev üçün bir az balıq tutmaq istəyir. Ötən gün Ukubala onu dilə tutmuşdu ki, getməsin:

– Evdə nə qədər desən balıq var, özü də hər cüründən. Dənizə çıxmağa dəyərmə? Soyuqlar başlayıb.

Amma Yedigey dediyindən dönmədi.

– Evdəki evdə, – deyə cavab verdi. – Axı özün dedin ki, Saqın xala bərk naxoşlayıb, onun dərдинin dərmanı isti şirbit, ya xəşəm şorbasıdır. Bəs o qarının balığını kim tutsun?

Elə bu bəhanə ilə də Yedigey sübh tezdən qızıl məkrəni ovlamaq üçün dənizə üz qoydu. Lazım olan hər şeyi, bütün əməsalahı təfərrüatına qədər əvvəldən fikirləşib hazırlamışdı, hamısını da qayığın burun hissəsinə yerləşdirmişdi. Özü də yaxşı-yaxşı altdan geyib üstədən qıfıllanmışdı, plashını da geyib, başlığını çəkmişdi. O, beləcə qayığı dənizə çıxartdı.

Hava tutqun idi, payızla qış arasında olan günlərin havasına belə bağlamaq olmazdı. Yedigey dalgaların səfini qıyqacı yara-yara avar çəkir, qayığı açıq dənizin, zənninə görə qızıl məkrə balıqlarının yem yeri olan tərəfə yönəldirdi. Əlbəttə, hər şey gətirməkdən asılı idi, çünki dənizdə tilovla balıq ovlamaq ələ özü də əslində deryada balıq sövdası kimi bir şeydir. Burda hər necə olsa, insan şikarının məkanını, şəraitini öyrənirdi, ovçu öz şikarını təqib edir, ona yaxınlaşır, gizlənir, güdür. Suyun altından balıq ovlayan balıqçı isə bunların hamısından məhrumdur. Tilovu suya atıb gərək gözləsin ki, balıq nə vaxt gələcək, gəlsə də qırmaqdağı şeye meyl salıb götürəcəkmə?

Yedigey üroyində çox ümid edirdi ki, gərək bəxti gətirsin, axı o, dənizə həmişəki kimi vətəgə ovuna yox, hamilə arvadının Allahdan gələn istəyini yerinə yetirmək üçün çıxmışdı.

Avar çəkməkdə Yedigeyin güc və bacarığına söz ola bilməzdi. Yorulmadan sürüşkən axarlı sulara təkən vurur eyni bir ahənglə qayığı qıvrılıb-əyilən dalgaların arasından keçirib dənizə sürürdü. Aral balıqçıları belə dalgalara iyrek-əyri dalgalar deyirlər. İyrek dalgalar başlanan fırtınanın ilk əlamətidir. Öz-özlüyündə qorxulu deyil, ehtiyat eləmədən dənizin dərin yerlərinə getmək olardı.

Qurudan uzaqlaşdıqca sahilin gilli yarpaqları, daşlı ləpədən zolağı getdikcə kiçilir çətin seçilirdi, bir azdan lap nazikcə bir xətt kimi gah görünür, gah da yoxa çıxırdı. Göyü bürümüş qara buludlar

hərəkətsiz, asılı qalsalar da alçaqdan əsən külək dənizin qırışıqlarını yalayır, sazağını bildirirdi.

Təqribən iki saatdan sonra Yedigey qayığı saxlayıb avarları götürdü, lövbərlənib ov ləvazimatını qaydaya saldı. Onun iki çarx möhkəm vic ipi vardı. Öz əliylə bir əyləc də düzəltdi ki, lazım olanda ipi saxlayıb dayandırсын. Onlardan birini qayığın dal tərəfində sahmanladı – qurğusun bağlanmış qırmaqlı ipi yava kimi haça ağacın arasından keçirib yüz metr dərinliyə buraxdı, ehtiyatda hələ iyirmi metrcən ipi qalmışdı. O biri tilovu da sazlayıb elə eyni üsulla qayığın burum tərəfindən suya buraxdı. Sonra da avarları təzədən əlinə aldı ki, qayığı küleyin, suyun axarı və dalgaların lazımı səmtində düzəldib saxlaya bilsin. Ən vacibi də bu idi ki, tilovların ipləri dolaşmasın.

Beləcə gözləməyə başladı. Onun zənnincə, o nadir balıq məhz belə yerlərdə dolanmalı idi. Bunun üçün əlində elə bir sübutu – filanı yox idi, birçə öz zənninə arxalanırdı. Hər halda inanırdı ki, o balıq gəlməli, mütləq özünü göstərməlidir. Balıqsız evə qayıda bilməz. Balıq ona məzə üçün yox, onun həyatında çox əhəmiyyətli bir iş üçün lazım idi.

Bir azdan balıqlar özlərini göstərməyə başladılar. Amma bu balıqlar o balıq deyildi. Əvvəlcə tilova xəşəm düşdü. Yedigey onu çəkəndə bilirdi ki, bu qızıl məkəre deyil. Ola bilməzdi ki, elə tilovu atan kimi qızıl məkəre düşsün. Belə olsaydı yaşamaq çox sadə və maraqsız olardı. Yedigey isə gözləməyə, cəfasını da çəkməyə hazır idi. Sonra qarmağa böyük bir şirbit ilişdi, bu, Aralın yaxşı balıqlarından bəlkə də ən birincilərindən sayılırdı. Yedigey bu balığı da zərbə ilə keylədib qayığın dibinə atdı. Hər halda azarlamış Saqın xalanın balıq şorbası üçün artıqlaması ilə bəs elərdi. Bu dəfə də qarmağa Aral çapağı – tran düşmüşdü. Görəsən, bu hardan gəlib çıxıb bura? Axı çapaq üzə gəzən balıqdır. Öz bəxtindən küssün, günah özündədir. Bundan sonra uzun üzücü bir fasilə başladı... “Yox, gözləməliyəm, vəssalam, – deyə Yedigey öz-özünə söz verdi. – Ukubalaya açıq söz deməsəm də bilir ki, mən bura qızıl məkəre üçün gəlmişəm. Gerek onu mütləq elə keçirəm ki, bətnindəki körpə təskinlik tapsın. Axı anasının qızıl məkəreni əlində tutmaq istəyi körpənin öz istəyidir. Körpənin də niyə belə şey istədiyini heç kim bilməz. Bunu anası da istəyir, lap əldən-ayaqdan gedir. Mən də atayam, mən onları bu arzularına çatdırmalıyam”.

Dalgalar şıltaqlıq eləyir, qayığı hərleyib səmtini dəyişirdilər. Yedigey az hərəkət elədiyi üçün üşüyür, soyuq iliyinə işləyirdi. Amma

gözünü tilovlardan çəkmir, diqqətlə izləyirdi, görsün haçanın arasındakı vici nə vaxt tərpənəcək, nə vaxt sürüşəcək... Yox, qayığın nə arxasındakı, nə də burnundakı tilovlarda heç bir nişan, əlamət yox idi. Amma Yedigey səbrini itirmədi. O, əmin idi ki, inanırdı ki, qızıl məkəre gəlməlidir. Təki dəniz bir balaca aman verəydi, sakit qalaydı – bu iyrek dalgalardan heç gözü su içmirdi. Axı niyə belə olsun? Yox, fırtına belə tezliklə qalxa bilməz. Nəriləyən alabaş dalgalar axşama ancaq, bəlkə də lap gecə baş qaldıra bilərlər. Bax onda qəzəbli Aral başdan-başa qaynayıb ağ köpük tutacaq, bax onda kişi istəyir ki, dənizə yaxın gəlsin, hələlik mümkündür, hələ vaxt var...

Soyuqdan tükləri biz-biz olsa da, donsa da, Yedigey ətrafı gözəndən qoymur, dənizdən öz balığını gözləyirdi. “Niyə ləngiyirsən axı, qərībəsən vallah, sən qorxub eləmə, – deyə o balıq barədə fikirləşdi. Deyirəm ki, qorxub eləmə, səni təzədən suya buraxacam. Deyirsən belə şey olmaz? Təsəvvür elə ki, olur. Axı mən səni yemək üçün gözləmirəm. Yemək üçün evimizdə hər cür balıq var, artıqlaması ilə. Görürsən ki, balığın üçü də qayığın içindədir. Yemək üçün olsaydı, səni gözləyərdimmi, qızıl məkəre! Başa düş, bizim ilkimiz dünyaya gəlməlidir. Sən də bu yaxınlarda arvadımın yuxusuna girmisən, o vaxtdan da dincliyini itirib, bunu dile getirməyə də özüm görürəm. İşin niyə belə gətirdiyini deyə bilmərəm, onu bilirəm ki, vacibdir ki, səni görsün, əlində tutsun, söz verirəm, elə o dəqiqə də səni dənizə buraxacağam. Məsələ ondadır ki, sən ayrı balıqsan, nadir balıqsan. Sənin əmgəyin, quyruğun qızıldır, üzgəclərin, başdan quyruğa qədər belinin üstü də qızıldır. Sən birçə dəqiqəliyə özünü bizim yerimizə qoy. O səni öz gözü ilə görmək üçün yerikləyir, səni əlində tutub saxlamaq üçün sino gedir, qızıl məkəre. Elə bilmə ki, sən balıqsan deyə bizə heç bir dəxlin-zadın yoxdur. Hərçənd sən balıqsan, amma bilmirəm nədənsə öz bacı-qardaşının həsrətini çəkən kimi sənin həsrətini çəkir, buna görə də uşağı dünyaya gəlməmiş səni görmək istəyir. Bundan onun bətnindəki uşaq da razı qalacaq. Bax, iş belə gətirib. Kömək elə, dostum, qızıl məkəre, yaxın gəl. Xətrinə dəymərəm. Söz verirəm. Mənim bir bəd niyyətim olsaydı, bunu özün bilərdin, ürəyinə damardı. Qarmağa gəl, iki qarmaqdır. Hərsinə bir parça ət taxmışam, xətrin hansını istəyir özün seç. Bir balaca vaxtı ötmüş ət qoymuşam ki, iyini uzaqdan alasan. Yaxına gəl, ağlına pis şey gəlməsin. Mən ki səni parlamaqla aldatmıram. Hərçənd sən onu görüb daha tez gələrdin, amma

bu mən tərəfdən düzgün iş olmazdı. Axı sən bu metal parçasını udaqsan, bəs mən sənə dənizə buraxandan sonra qarnındakı o metal parçasıyla necə yaşaya bilərsən? Onda mən sənə aldatmış olardım. Mən sənə düz-düzənqulu qarmağı təklif edəyirəm. Bir balaca dodağın yaralanacaq, vəssalam. Heç narahat olma, mən böyük bir tuluq da götürmüşəm, onu su ilə dolduracağam, o suyun içində qalacaqsan, sonra da buraxaram üzüb gedərsən. Mən burdan səsiz heç yana gedən deyiləm. Vaxtım da yoxdur. Görmürsən ki, dalgalar bərkiyir, külək güclənir, onu istəyirsən ki, ilkim atasız yetim kimi doğulsun? Bir özün fikirləş, bir kömək elə mənə... “.

Göyümtül dənizin sazaqlı-soyuqlu gen sinəsi yavaş-yavaş qaralırdı. Sahilə doğru yol almış qayıqlar dalgalar arasında gözəndən itir, gah da köpüklü zirvələrə qalxırdı. Qayıq təlatümə gəlmiş dalgalar arasında çətinliklə hərəkət edirdi, dəniz də artıq hayqırtı salıb, altdan-altdan qaynayır, çalxalanır, fırtına üçün güc yığırdı. Buz kimi damlalar üzünə çırpılırdı, avar tutan əlləri soyuqdan şişmişdi.

Ukubala sahil boyu vurnuxurdu. Ərindən nigaran olduğuna görə neçə vaxt idi ki, evdən çıxıb onu sahilə gözləyirdi. Hələ balıqçıya ərə getməyə razılıq verəndə düzdə maldarlıqla məşğul olan qohum-əqrəbası demişdi: “Söz verməmiş bir yaxşı-yaxşı fikirləşəydin, ağır, dözümlü istəyən bir həyata qədəm basmağa ürək edəyirsən, dənizə ərə gedirsən, dənizçiyo yox, dəfələri sahildə dayanıb üzünü gözyaşıyla yumalı olacaqsan, dənizə yalvaracaqsan”. Ukubala isə Yedigeyin sözünü yerə salmadı, qohumlarına da təkcə bunu dedi: ərim necə mən də elə...

Elə onların dediyi kimi də oldu. Amma Yedigey bu dəfə dənizə artel yoldaşları ilə deyil, tək çıxmışdı, hava tez qaralırdı, dəniz də uğuldayıb, çalxalanırdı.

Budur, ləpəqıranların arasında qaraltı kimi əvvəlcə avarların hərəkəti, sonra da qayıq göründü. Qarnı artıq qalxmış Ukubala şala bürünüb ləpədəyində dayanmışdı, Yedigey qayıq sahilə bərkiyəncə yerindən tərpənmədi. Arxadan gələn güclü dalğa təkanı vurub qayıq lap dayaza saldı. Yedigey quş kimi yerindən sıçrayıb, qayıq öküzü kimi darta-darta quruya çıxardı. Ukubala gəlib taxta kimi qurumuş plashın altında onun yaş boynunu qucaqladı.

– Baxmaqdan gözümlə qaraldı, niyə belə gec qayıtdın?

– Səhərdən yaxın gəlmişəm, elə indilərdə gəlib çıxdı. Hə, birtəhər dilə gətirdim, baxa bilərsən.

Yedigey qayıqdan su ilə dolu ağır dəri tuluğu çıxartdı, ağzını açdı, qızıl məkranı suqarışq sahil çınqıllarının üstünə endirdi. Böyük balıq idi. Güclü, gözəl bir balıq. Balıq qızıl quyruğunu var gücüylə yerə döyəcəyir, qıvrılıb tullanaraq çınqılları ətrafa dağıdıb-səpələyir, çəhrayı ağzını geniş açaraq doğma məkana, dənizə, ləpədəyəncə can atırdı. Balıq bir anlığa gərginlik içində donub qaldı, qırpımsız təmiz, gözəl gipgirdə gözlərini təsadüfən düşdüyü bu aləmə dikdi, onu başa düşüb qanmaq istədi, hətta qış gününün şər vaxtı ala-toranlıqda belə adət etmədiyi, alışmadığı işıq onun beyninə işlədi və balıq, əyilib sevincindən parlayan gözlərlə ona tamaşa edəyən adamları gördü, sahilin haşiyəsini, dənizin üzərində, göyün uzaq üfəqlərindəki buludlar arxasında batmaqda olan, lakin ona parlaq görünən günəşin işığını da gördü. Təngiməyə başladı. O yenidən atlandı. Özünü suya yetirmək üçün yeni güc və qüvvə ilə fırtına kimi fırlandı. Yedigey qızıl məkranı qəlsəməsindən tutub qaldırdı.

– Altdan tut, əl yetir, – dedi Ukubalaya.

Ukubala balığı uşaq alan kimi qollara arasına aldı, sinəsinə sıxdı.

– Necə də tarımdır, lap yay kimidir! – deyə Ukubala balığını içindən gücünü duydu. – Gör necə ağırdır, elə bil kötükdür! Dəniz ətri verir. Gözəlliyinə bir bax! Al Yedigey, mən razıyam, çox-çox razıyam. Arzuma yetdim. İndi onu burax suya, tez ol...

Yedigey qızıl məkranı dənizə tərəf apardı. Ləpədəyəndə dizəncən suya girib əlini boşaltdı, balıq aşağı sürüşdü. Qızıl məkran suya düşəndə bir an qatı göyümtül havada başdan quyruğa bütün gözəlliyi ilə bərq vuraraq güclü gövdəsiylə suyu yarıb dərinlərə üzdü...

Gecə dənizdə güclü fırtına başlamışdı. Sahil yarığınə çırpılan dənizin uğultusu evin divarı dalından da aydın eşidilirdi. Yedigey bir daha əmin oldu ki, tufandan əvvəl yaranan iyrek ləpəqıranlar heç də səbəbsiz deyildi. Artıq gecə yarından keçmişdi. Yedigey mürgüləyə-mürgüləyə dalgaların gurultusuna qulaq verərək arzu-kamında olan məkranını xatırladı. Görəsən onun balığının halı necədir? Olsun ki, suyun dərinliklərində dəniz sən deyən elə də çalxalanmır. Yəqin balıq da o qaranlıq içindən suyun üzündəki dalgaların hərəkətinə qulaq asır. Yedigey bu xəyallarla gülümsünüb yuxuya gedəndə əlini arvadının böyrünə qoydu və onun bətnində içəridən gələn təkanı hiss elədi. Bu təkanı vuran onun gələcək ilkiydi. Bu təkandan sonra da Yedigey razılıqla gülümsədi və quzu kimi yuxuya gətdi.

Yedigeyin heç ağına gəlmirdi ki, bir il keçməmiş müharibə başlayacaq, onun gün-güzəranını tərsinə çevirəcək, dənizdən ömürlük ayrılmalı olacaq və bu dənizi ancaq xatırlayacaq. O özü də ağır, qara günlərində buna xüsusi ehtiyac duyacaq...

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...

Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfilə intəhasız Sarıtorpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir.

Boranlı Yedigey üçün çox ağır keçən əlli üçüncü ilin qışı da vaxtından tez gəlmişdi. Sarı-Özəkə heç vaxt belə qış olmamışdı. Oktyabrın axırlarında artıq qarlamağa başladı, soyuqlar düşdü. Hələ yaxşı ki, vaxt tapıb özünə və Zərifə ilə Kumbeldən kartof götürmüşdi. Ürəyinə dammışdı, buna görə də tələsmişdi. Axırncı dəfə dəvə ilə getməli oldu, qorxurdu ki, yük qatarının açıq tamburunda kartofu götürənəcən yolda don vursun. Soyuq aparmış kartof kimin nəyinə lazım. Qaranərin belinə iki tay yükləmişdi – özü təkbaşına tayların öhdəsindən gələ bilməzdi, yaxşı ki, adamlar kömək elədilər, yükü xurcuntayı eləyib dəvənin belinə aşırdılar, üstündən də qalın keçə örtüb, yanlarını bərkidib bağladılar ki, külək vurub açmasın, bundan sonra da özü mindi, iki tayın ortasında lap yuxarıda oturub arxayınca Boranlıya yol aldı. Elə bil Qaranərin üstündə yox, fil belində oturmuşdu. Yedigey özü də elə bu cür fikirləşirdi. O vaxta qədər burda hələ heç kimin minik filləri haqqında təsəvvürü yox idi. Həmin ilin payızında stansiya da birinci dəfə Hind filmi göstərmişdilər. Kumbeldə balacadan-böyüyə hamı axışib Hind kinofilmlərinə tamaşa eləyirdilər. Filmə bolluca mahnı və rəqslərdən başqa, filləri də göstərirdilər, bu fillərlə cəngəlliklərə pələng ovuna gedirdilər. Həmin filmə Yedigey də baxa bilməmişdi. Yedigeylə razıyeddin reisi boranlılar adından yerli komitenin ümumi iclasında nümayəndə kimi iştirak eləyirdilər, deponun klubunda iclasdan sonra Hind filmi göstərdilər. Elə bundan da başlandı. Kinodan çıxanların arasında qızgın söhbət gədirdi, dəmiryolçular təəccüb eləyirdilər ki, Hindistanda fillərə necə minə bilirlər.

Kimse bunun cavabında ucadan dedi:

– Nə təəccüblü şeymiş bu fillər, Yedigeyin Boranlı Qaranərinin onlardan nəyi eskikdir axı? Sən ona yük vur-gör necə çəkir, lap fildən də bəter!

– Yaxşı deyirsən, vallah! – Ətrafdakılar gülüşdülər.

– Fil nədir canım! – deyə bir başqası da söhbətə qarışdı. – Ancaq isti yerlərdə yaşaya bilər. Hünəri var bizim Sarı-Özəkə birçə qış qışlasın. O saat canı çıxar! Fil hara, Qaranər hara!

– Mənə bax, Yedigey, gör nə deyirəm, axı niyə o Hindistanda fillərin üstünə qoyulan köşklərdən birini də sən Qaranərin belinə qoymayasan, hə? Oranın varlıları kimi otursan içində özünçün!

Yedigey cavab vermir, gülürdü. Dostları onunla zarafat eləsələr də, hər halda özünün məşhur atanı haqqında belə sözlər eşitmək ürəyindən idi...

Qaranərin ucbatından həmin qış başına çox işlər gəldi, nə qədər həyəcan keçirdi, dərddə çəkdi...

Ancaq o məsələlər soyuqlar düşəndən sonra olmuşdu. O gün isə Yedigey yolda qara düşdü – ilk qardı, ilk deyəndə ki, əvvəl də bir-iki dəfə qarlayıb, tez də əriyib getmişdi. Amma bu qar o qarlardan deyildi! Sarı-Özeyin göyləri zülmət kimi qapqara bulud idi, külək də ki bu yandan qarı sovururdu. Quşbaşı qar elə tökürdü ki, heç nəyi seçmək olmurdu. İndi neyləyəsən? Sarı-Özəkə yolüstü elə bir yer yoxdur ki, hava düzələncən dayanıb gözləyəsən. Ümid qalırdı – Boranlı Qaranərin zoruna və fəhmə... Gərək necə olsa, aparıb mənzilə çatdırırsın. Yedigey Qaranəri tam sərbəst buraxıb üst geyiminin boynunu qaldırdı, papağını üstə basıb bərkidirdi, başlığını da qaldırdı, bir çarəsi qalmışdı, sebrini basıb gözləsin, çünki nə qədər baxsa da heç nə seçə bilmirdi. Gözünün qabağında qar pərdəsindən başqa heç nə görmək olmurdu. Qaranər qar burulğanının içindən keçirdi, bəlkə də başa düşürdü ki, sahibi indi ona sahiblik eləmir, çünki səsi çıxmır, tayların üstündə oturub, heç cıncırını da çıxartmır. Qaranərin görək tükenməz gücü olaydı ki, belə qarın altında özü də belə bir yüklə çöllükdə yortma gedəydi. Belində sahibini aparan dəvə görüklənir, nəfəsindən od yağır, vəhşi kimi bağırır, nərildəyir, bəzən də döşdən gələn bir səsle uzun-uzadı inildəyir, yorulmadan, nəfəs dərmədən qarın içiylə yortub gedir, gedirdi...

Təbii şeydir ki, yol Yedigeyə çox uzun görünürdü. “Birçə tez çata bilseydik”, – deyə tələsir, fikirləşirdi ki, evdə nigarandılar – görəsən, kişi bu havada harda qaldı. Ukubala onunçün həmişə nigaran qalsa da, heç vaxt bunu üzə vurmurdu. Ukubala o adamlardan deyildi ki, ürəyindəkiləri tez-tələsik ovcuna qoysun. Ola bilsin, Zərifə də onun haqqında

fikirleşir ki, görsən başına nə gəldi? Əlbəttə, fikirleşir. Zərifə, sözsüz ki, heç cıqır çıxarmaz, bacardıqca Yedigeydən uzaq gəzir, təkbətək söhbətdən qaçır. Uzaq gəzmək niyə, nə pis iş olub, axı? Axı Yedigey nə diliylə nə də əməliylə elə bir günah işlətməyib ki, kiminsə ağlına qara-qura girsin, guya arada nəsə qarışıq bir iş var. Əvvəl necəydi, indi də elə. Onlar təsadüfən həyatda yol yoldaşı olublar, yolda bir an ayaq saxlayıblar ki, baxıb görsünlər düz yollamı gedirlər... Sonra yenə də düzəliblər yollarına. Vəssalam. Bu yolda nə çəkirsə o onun öz işidir... Bəxti belədir – alınma yazılıbmış ki, odla su arasında qalsın. Qoy bundan heç kim narahat olmasın, öz-özünə nə cür bacaracaq, ürəyinin oduna necə yanacaq özü bilər. Kimə nə dəxli var o nə çəkir, sonra başına nələr gələcək! Körpə deyil, vəziyyətdən özü baş açmalıdır, onun öz günahı ucbatından gəldikcə daha çox dolaşmaq düşüb bərkimmiş düşünü özü açmalıdır...

Bunlar üzüntülü, heç bir işə ucu olmayan fikirlər idi. Budur, Sarı-Özəyə qış gəlib, Yedigey isə yenə əvvəlki kimi nə Zərifəni unuda bilir, nə də Ukubaladan keçə bilirdi. Bədbəxtlikdən onların hər ikisinə eyni dərəcədə ehtiyac duyurdu, çox güman ki, onlar da bunu görür, dolaşmaq işdən tez baş açması üçün Yedigeyi qısnayıb tələsdirmirdilər. Zahirən hər şey indiyə kimi necə vardısı elə də qalırdı – qadınların arasındakı sakit münasibət davam etdiyi kimi, hər iki evin uşağı bir ailənin övladları kimi bir yerdə böyüyüb boy atır, həmişə bir yerdə oynayırdılar – gah bu evdə, gah da o biri evdə... Yay belə keçirdilər, payıza da elə ötürdülər...

Boranlı Yedigey bu qarlı gündə özünü yurdsuz-yuvasız yetim kimi hiss edirdi. Göydən qar ələsir, ətraf kimsəsiz... Hər dəfə Qaranər silkələnərək başına yapışan qar topasını yorta-yorta yerə tökür, öz nəritisi, iniltisiylə sükutu pozurdu. Sahibinin halı isə özündə deyildi. Yedigey öz-özünə bacara, müəyyən qərara gələ bilmirdi. Nə ürəyindəkiləri Zərifəyə aşkar eləyə, nə də Ukubaladan keçə bilirdi. Özünü yamanlayır, dişinin dibindən çıxan sözlərlə özünü söyürdü: "Heyvanın biri heyvan, elə sən də öz dəvən kimi bir şey sən! Əclaf! İtin biri it, gicin biri gic!" – deyər araya lap qatı söyləşər qatıb söyür, öz-özünü hədələyir, təhqir edirdi ki, bir balaca yüngülləşib ayılsın, özünə gələ bilsin, lənət şeytana deyib bu işdən əl götürsün. Amma heç nə fayda vermirdi... Vəziyyəti bir növ yerindən oynamış uçuqları xatırladırdı... Onu qarşıda gözləyən yeganə sevinci uşaqlar idi. Onlar Yedigeyi necə

varsə elə qəbul edir, qabağına xüsusi şərt-filan qoymurdular. Nə kömək lazımsa, Yedigey böyük məmnuniyyətlə yerinə yetirirdi. Necə ki, elə indinin özündə onların qış azuqəsi üçün Qaranərə iki böyük tay kartof yükləyib aparırdı. Yanacaq sarıdan da ehtiyat görülmüşdü...

Uşaqlar barədə fikirleşmək Yedigeyə qəlbini ovundurmaq üçün yeganə pənah yeri idi, bu barədə özündən şikayəti yoxdu. Bir anlığa gözüünün qabağına gətirdi ki, Boranlıya çatan kimi uşaqlar onun gəlişini eşidib necə də evdən qaça-qaça gələcəklər, onları geri qovmaq olmaz ki, lap qar-boran olsa da, dövrəsində atılıb-düşüb qışqıracaqlar: "Yedigey əmi gəldi! Qaranərdə! Kartof gətirdi!" O da səsinə sərtlik verib hökmə dəvəni hıxlayacaq, təpədən-dırnağa qar içində dəvədən düşüb üst-başının qarını çırpı-çırpı uşaqların başını tumarlayacaq, sonra da yükü açıb yerbəyer eləyəndə oğrun-oğrun baxacaq ki, görsün Zərifə evdədirsə, onlara tərəf gəlirmi, Yedigey ona elə xüsusi sözmöz deməyəcək, Zərifə də susacaq, eləcə ancaq onun üzünü görmək bəsidir – yenə də əhvalı pozulacaq, qəm dəryasına batacaq, bundan yaxasını qurtara bilməyəcək, şübhəsiz, uşaqlar da ətrafda əl-ayağa dolaşsın, hayqıran dəvədən qorxsalar da, özlərini cəsur göstərməyə çalışsın onun üstünə atılacaqlar, ona kömək etməyə cəhd eləyəcəklər, onun da mükafatı bu olacaq, bütün əzab və ağrıları canından çıxaracaq...

Yedigey daxilən Abutalıbın uşaqlarıyla qarşıdakı görüşə hazırlaşdı və əvvəlcədən fikirleşdi ki, dinləyicilərinə bu dəfə nədən danışacaq? Yənə də Aral dənizindən? Ən sevimli hekayətləri – dənizdə baş verən hər cür əhvalata onlar da öz əlavələrini eləyir, özü də mütləq ataların iştirakıyla, beləliklə özləri də bilmədən onun xatirəsini yad edirlər. Ancaq məsələ bunda idi ki, Yedigey dənizdə nə görüb, nə eşitmişdisə hamısını döndə-döndə onlara nağıl eləmişdi, daha danışmağa bir şey yoxdu – qızıl məkrə əhvalatından başqa. Bəs bu əhvalatı necə izah eləsin? Keçmişdə baş vermiş bu əhvalatın içində nə mənalı olduğunu təkcə özü bildiyi halda, bunu başqa kimə başa sala bilirdi?

Həmin o qarlı gündə yolu bu cür qət edirdi. Yol boyu nə fikirlər, nə təərəddüdlər ondan əl çəkdi, nə də ki, qar ara verdi.

Elə həmin qarın sifəsiylə də Sarı-Özəkdə erkən ayazlı qış başladı. Soyuqlar düşən kimi Qaranər qızdı, yenidən azğınlaşdı, yenidən yerə-göyə sığmadı, canındakı erkəklik qüdrəti təzədən dirçəlmişdi, indi onu heç kim və heç nə ipə-sapa yatızdıra bilməzdi. Bu yerdə sahibinin özü də, xatadan uzaq olmaq üçün istər-istəməz güzəştə getməliydi.

Qar düşəndən üç gün sonra şaxtalı külək boranlayıb tüğyan elədi, çölü-düzü bir anın içində ağ buxar kimi, sərt soyuq çən-duman bürüdü. Ayazda uzaq addım səslərinin qarlı xırıltısı, ən kiçik xışıltı, nə səslər olsun apaydın eşidilirdi. Qatarların səsi isə bir neçə kilometrəndən gəlirdi. Yedigey sübh tezdən yuxulu-yuxulu ağıldakı Boranlı Qaranərin sinədən gələn nərəsini eşitdi, onun ayaqlarını yerə döyə-döyə evin dəlindəki çəpəri şaqqıltı ilə yerindən oynadıb dağıtmaq istədiyini gördü, qapısını necə bir belə kəsdiriyini başa düşdü. Tezce paltarını geyib ağıla getdi, hava tikan kimi boğazına dolub göynətsə də bağırırdı:

– Nə var, azar dəymiş! Yənə nə olub, dünya dağılıb? Yənə öz bildiyindəsən? Yənə də qanıma susamısan! Ah səni, heyvanın biri heyvan! Səsinə kəs! Sus deyirəm! Nə oldu bu il belə tez qızıqıb özündən çıxdın, heç olmasa camaatı güldürmə!

Yedigey tamam nahaqca ağzına gələni deyirdi. Ehtirasın gücündən gözünü qan tutmuş nə, sahibinə ram olmaq fikrində deyildi. O, nəriləyir, fınxırır, hirsle-hikkəylə dişlərini qıcırdayıb ağılı dağıdır, istədiyini tələb edirdi.

– Deməli, imsiləmişən? – deyərək Yedigey hirsini tənəli sözlərlə əvəz elədi. – Məsələ məlumdur. Sən bu saat nə olur-olsun gərək dəvə sürüsünün yanına yortasan. İmsiləmişən ki, nəyə yaxşı bir kaymanca! Həvəyə gəlmiş! Ay-hay! Bircə bunu başa düşə bilmədim – Allah sizin bu dəvə cinsini niyə belə xələq eləyib ki, ildə bircə dəfə qızırırsınız, olmazdı ki, elə hər gün bu işlə səssiz-küysüz, dava-dalaşsız məşğul olaydınız? Onda axı, kimin nəyinə qalmışdı! Yoxsa elə bil qiyamət qopub!..

Yedigey Qaranərin önündə öz acizliyini hiss elədiyi üçün elə-belə deyirdi. Daha ayrı bir əlacı qalmamışdı, havayı deyinməkdən nə çıxardı, nəri buraxmaq lazım idi.

Yedigey ağılın ağzını açan kimi Qaranər qeyzlə hayqırıb nəyə çəkə-çəkə kömbəli ayaqlarıyla vaz ataraq, daş kimi bərk qara donqarlarını əsdirə-əsdire çöllüyə üz qoydu. Bir anda qopardığı qar tozanığı içində it-bat olub gözəndən itdi.

– Tfu sənə! – deyərək Yedigey dəvənin ardınca tüpürdü. – Bərk yorğala, axmaq, birdən sənə çatmaz!

Yedigey səhəri işə çıxmalıydı. Elə buna görə də Boranlı Qaranərə güzəştə getməli oldu. Bilsəydi ki, bunun axırı nəylə qurtaracaq, onu

heç buraxardı – lap partlayıb canı da çıxsaydı buraxmazdı. Özü evdə olmayandan sonra bu qızmış Qaranərin öhdəsindən kim gələ bilərdi? Qoy cəhənnəm olub hara gedir getsin. Yedigey güman eləyirdi ki, dəvə sərbəst gəzər, bir az yellənəndən sonra başına vurmuş qanı soyuyar, sakitləşər...

Günortaüstü Qazanqap gəldi, Yedigeyin halına yanırmış kimi gülə-gülə dedi:

– Hə, bəy, işlərin fıncıqdır. Elə bu saat ölüş yerindən gəlirəm. Belə başa düşdüm ki, sənə Qaranərin böyük səfərə çıxıb. Buranın kaymancaqları deyəsən ona azlıq eləyir.

– Yənə baş götürüb qaçıb? Zarafatçın vaxt tapdın, de görüm nə olub?

– Heç zarafatın yeri yoxdur? Sənə deyirəm ki, gedib başqa sürülərə soxulub. Nəyə deyib yırtıcı. Getmişdim ki, görüm orda bizimkilərin vəziyyəti nə yerdədir. Elə böyük qobuya çatmışdım ki, gördüm nəyə yaxınlaşır, ayağının zərbindən yer titrəyir – dedim, ədə, görən bu nədir, bir də gördüm Qaranər. Gözləri hədəqdən çıxıb, var gücüylə nəriləyir, ağzından da selik axır. Elə bil parovozdur! Arxasınca qarı elə sovuurdu ki, deyəsən tufandır! Dedim ayaqlayacaq mənə. Yanımdan yel kimi ötüb keçdi, qabağında adam-zad olduğunu görmürdü. Malakumdiçap tərəfə getdi. Orda, yarığın altındakı sürülər bizimkindən çox böyükdür. Qudurmuş daha buraları bəyənmir. Əl-ayaq açmağa boluq lazımdı, heyvanın bu saat lap gücdən olan vaxtıdır.

Yedigeyin ovqatı eməlli-başlı təlx oldu. Fikirləşdi ki, yənə də min əngəl çıxarıb, ona başağrısı verəcək.

– Yaxşı, narahat olma. O tərəfdə də yaxşı nərələr tapılıb qabağına çıxar, ona elə toy tutarlar ki, döyülmüş it kimi zingildəyə-zingildəyə qayıdar, – deyərək Qazanqap onu sakitləşdirmək istədi.

O birisi gün isə, cəbhədən verilən məlumat kimi Boranlı Qaranərin döyüş rəşadəti haqqında xəbərlər gəlirdi. Vəziyyət elə də ürekaçən deyildi. Qatarlar Boranlıda dayanmağa bənd idi ki, maşinist, ocaqçı, ya da ki, bələdçinin özü, iki daşın arasında stansiya və ya rəzəzd yaxınlığındakı dəvə sürülərində Qaranərin azgınlığından, onun aləmi viran qoymağından danışsın. Xəbər çatdırdılar ki, Malakumdiçap rəzəzdində Qaranər iki nəfəri nəfəsi kəsiləndəcən əzişdirib, dörd mayanı qabağına qatıb qovub düzənliyə, yiyələri bir zülmə onları Qaranərin əlindən ala bilib. Camaat axırda havaya güllə atmağa məcbur olub.

¹ Cavan maya

Ayrı bir yerdə bir maya dəvə üstündə gələn kişini dəvədən salıb, heyvanı ondan ayırıb. Kişi də lap Allahın gicbəseriymiş, iki saatacan gözləyib, fikirləşib ki, Qaranər kefini çekib axırda mayanı öz razılığıyla buraxar, amma deyəsən o maya özü də bu sırtıqdan aralanmaq fikrində deyilmiş. Yazıq kişi dəvəsinə yaxınlaşib ki, minib getsin evinə, Qaranər qudurğan vəhşi kimi cumub onun üstünə qov ki, qovasan – yazıq özünü güclə bir xəndəyə yetirib orda siçan kimi hənirini içinə çəkməşəymiş kişini ayağının altına salıb öldürmüş. Kişi özünə gələndən sonra Qaranərlə bir də rastlaşmasın deyə yarganın dibiylə xeyli uzaqlaşandan sonra sağ-salamat qurtardığı üçün Allahına şükür eləyərək evə tələsib.

Sarı-Özəyin simsiz telefonlarıyla ağızdan-ağıza Qaranərin törətdiyi azğınlıqların soracağı gəlsə də, ən həyəcanlı və qorxulu xəbərdarlıq Ağ-Moynak razyezdindən gönderilən yazılı məktub idi. Gör bir-çər dəymiş haralara gedib çıxıb. Ağ-Moynak Kumbel stansiyasından da o yanadır! Ordan məktub göndərən Kospan adlı bir adam idi. Görün o, öz diqqətəşayan məktubunda nə yazırdı:

“Salam hörmətli Yedigey ağa! Hərçənd sən Sarı-Özəkə tanınmış sanlı adamsan, amma indi tənəli sözlər eşitməli olacaqsan. Mən səni möhkəm bir adam bilirdim. Axı sən bu ziyanəvəri niyə açıb buraxıbsan? Səndən heç belə şey gözləməzdik. O, burda bizim günümüzü qara eləyib, cıncır çəkə bilmirik. Bizim nərlerin hamısını şil-küt eləyib, mayalarımızdan üç ən yaxşısını özü üçün ayırıb. Hələ üstəlik gələndə tok gəlməyib, alıxlanmış bir mayanı da qabağına qatıb getirib, görünür sahibini elə yolda ycrə salıb, belə olmasaydı, dəvə niyə alıxlansın? Hə, bax o mayaları qovub səhraya, heç kimi də yanına buraxmır – nə adam tanıyır, nə heyvan. Belə də iş olar? Bizim cavan nərlerden birinin qabırğalarını sınıq-sıqın eləyib öldürdü. Havaya güllə atdım, dedim bəlkə qorxa, bizim mayaları buraxa. Heç eyninə də almadı! Qorxu-hürkü bilmir. Kimi desən diri-diri gəmirib məhv edər! Təki ona öz işini görməyə mane olmasınlar. Nə yeyir, nə içir, iş-gücü mayalarladır... Yer ayağının altında lərzəyə gəlir. Vəhşi görməmiş işi elə heyvanlıqla görür ki, adam çiyrinir baxanda, səsi-çığırtısı dünyanı götürür! Səsinə qulaq tutulur! Mənə elə gəlir ki, imkan versən, bu işlə nəfəs dərmodən yüz il məşğul ola bilər. Ömrümdə belə bir vəhşi görməmişdim. Bizim qəsəbədə hamı zinhara gəlib. Arvad-uşaq evdən aralanmağa qorxur. Buna görə də mən tələb eləyirəm ki, lap tezliklə gəlib Qara-

nəri aparasan. Vaxt verirəm. Bircə gündən sonra gəlib bizi bu zülmədən qurtarmasan incimə, hörmətli ağa. Tüfəngim iri çaplıdır. Elə güllələrim var ki, lap ayını yıxar. Şahidlərin yanındaca onun o murdar başına bir güllə sıxacam, bununla da işə xitam verəcəm. Gönünü də soyub yolüstü yük qatarında göndərəcəyəm. Daha onun Boranlı Qaranər olmağına baxan-zad deyiləm. Mən də sözümün üstündə duran adamam. Nə qədər gec deyil, tez gəl.

Sənin ağ-moynaklı inin¹ Kospan”.

Hə, işlər bax bu çilləyə minmişdi. Məktub bəməzə adam tərəfindən yazılsa da, xəbərdarlıq çox ciddi idi. Qazanqapla məsləhətləşib bu qərara gəldilər ki, Yedigey ölüstü Ağ-Moynak razyezdinə getsin. Bu işi yerinə yetirmək sizə heç də dildə deyildiyi qədər asan görünməsin. Ağ-Moynaka gedib, orda da çöllükdən Qaranəri tutub bu soyuqda, şaxtada geri qayıdanda, hər dəqiqə boran qalxa bilərdi. İşin qolayı o idi ki, yaxşıca isti geyinib yolüstü bir yük qatarına minsin, oracan getsin, ordan da dəvəylə qayıtsın. Amma kim bilir ki, Qaranər öz hərəmlərini çekib hara aparıb. Məktubun yazılışından belə məlum olurdu ki, ağ-moynaklılar bərk inciyiblər, çətin ki, minməyə dəvə versinlər. Belə çıxır ki, Qaranərin qarasınca qarı basa-basa piyada gətməli olacaq.

Yedigey səhəri yola çıxdı. Ukubala yol üçün azuqə hazırlamışdı. Əynini qalın elədi. Sırıqlı pencək-şalvarın üstündən qoyun kürkü, ayağına da keçə çəkmələrini geydi, tülkü xəzindən olan malaxayını² başına qoydu ki, böyürdən-başdan külək onu döyə bilməsin, boynubası hamısı xəzin içindəydi – qoyun dərisindən tikilmiş isti əlcəklərini də əlinə keçirdi. Ağ-Moynak səforinə çıxmaq üçün nəzərdə tutduğu mayanı alıxlayanda Abutalıbın uşaqlarının ikisi də onun yanına gəldi. Daul Yedigey üçün əldə toxunma yun boğaz şərfi gətirmişdi.

– Yedigey əmi, anam dedi ki, bağlasın boynuna, soyuq dəyməsin, – deyə şərfi ona verdi.

– Boynuma? Dənən boğazıma.

Yedigey şərfi alıb sevincindən uşaqları bağrına basdı, öpdü, elə mütləəssir oldu ki, daha deməyə gəlməz... Ürəyində lap uşaq kimi sevindi, bu, Zərifə tərəfindən ilk diqqət, ilk qayğıydı.

¹ İni – böyüya hörmət qaydasında deyilmiş “kiçiyin”, “kiçik qardaşın”, “ellin” mənası verir.

² Malaxay – üç yarpaq şəklində tikilən qulaqlı papaq. Arxa tərəf şəm boynu tutur, həm də ucları ensiz və uzun olduğu üçün boğaza dolanır.

Yedigey yola düşəndə uşaqlara eşitdirdi ki, ananıza deyin Allah qoysa, tezliklə qayıdacağam, günü sabah burdayam. Bir dəqiqə, bir saniyə də ləngimərəm. Qayıdanbaş hamılıqla bir yere yığılıb çay içərik.

Şərfi əziz bir şey kimi qatlayıb pencəyinin döş cibində gizlədən Yedigeyin birçə arzusu o idi ki, Zərifəni görmək, onun gözlərinə baxıb bu şərfin təsadüfi bir işarə olmadığına inanmaq üçün bu lovxəbəri aldığı Ağ-Moynaka tez gedib qayıtsın. Yedigey yola düşəndə, hətta evdən xeyli aralanandan sonra, az qala dönüb qayıdacaqdı, qoy cəhənnəm olsun Qaranər də, lap ondan böyüyü də, qoy onu Kaspan deyilən o adam güllə ilə vurub göünü göndərsin, canı sağ olsun, bu azğın daha yığdı canımı boğazıma, cəhənnəmə! Canı çıxsın! Bəli, başından belə fikirlər də keçdi! Amma geri qayıtmağa da həya elədi. Başa düşdü ki, bu axmaqlığa görə camaatın gözündə, elə birinci Ukubalanın, lap elə Zərifənin də gözündə bədnam olar. Sebrini basıb soyudu. Özüünü inandırdı ki, bu səbirsizlik yangısını söndürməyin birçə çarəsi odur ki, mümkün qədər tez mənzil başına çatıb, əlüstü də qayıtsın.

Elə bu fikirlə də mindiyini qovdu. Hava kifayət qədər şaxtalıydı. Sərt külək də ara vermədən bir qaydada əsirdi. Küləkdə üzü qırov bağlayır, tüklü malaxayın yumşaq tükləri üstündə də buz naxışları qoyurdu. Qonur mayanın nəfəsindən çıxan buxar da onun boynundan süksününəcən bu cür naxış salırdı. Uzaqlar duman içindəydi elə bil. Əslində yaxın yerlər dumanlı deyildi, amma baxırdın göz işləyən yerin qurtaracağı dumanlıq idi elə bil. Hərəkət elədikcə bu duman da ondan bir qədər uzaqlaşdı. Yolçu nə qədər yaxınlaşırdısa, duman da ondan bir qədər uzaqlaşdı. Qışın bu küləkli bəyazlığına qər q olmuş Sarı-Özək sərt və kimsəsiz idi.

Cavan, löhrən yerləşə maya alıq altında pis getmirdi, qarı basa-basa gümrah yeri yirdi. Amma Yedigeyin nəzərində bu nə sürət idi, nə yerləş. Altındakı Qaranər olsaydı, yol getməyi ayrı cür olardı. Onun nəfəsi hara, onun addımının arası hara, bununku hara!.. Qədimdən belə bunu havayı deməyiblər ki:

Bu atın o atdan nəyi yaxşıdır?
Atın gərək yol-yerləşə xub olsun.
İgidin igiddən nəyi yaxşıdır?
Ağıl gərək, kamal gərək igiddə...

Səfər uzaq, yol da kimsəsiz. Zərifənin hədiyyə verdiyi şərf olmasaydı, bu yol sözsüz ki, Yedigeyi bezikdirəcəkdə. İlk baxışda elə

qiymətli bir şey olmasa da, bütün yol boyu onun istisini duyurdu. Yer üzündə bu qədər ömür sürmüşdü, inanmazdı ki, istəkli qadın tərəfindən verilmiş bu cür xırda bir şey ürəyi bu qədər qızındıra bilmiş. Elə buna görə də bütün yolu məşğuliyyəti o oldu. Əlini qoynuna soxub şərfi sıgallayır, məst olub gülümsünürdü. Amma sonra fikrə getdi. İndi nə təhər eləsin, bundan sonra necə yaşamalıdır? Qarşıda vəziyyətdən çıxış yolu görmürdü. Nə cür eləsin? Adamın gərək qabağında bir məqsədi olsun və bu məqsədə gedən yolu görsün. Neyləsin ki, bunların heç biri yoxdu.

Belə olanda sükuta qər q olmuş o şaxtalı-dumanlı Sarı-Özək düzləri kimi Yedigeyin də gözələrinə kədərli bir duman gəlirdi. Yedigey cavab tapa bilmir, bədbinləşir, həyəcan keçirir, ruhdan düşür, təzədən ümitsiz xəyallarla özünə təskinlik verirdi...

Bəzən bu kimsəsiz sükut içində onu sözün əsl mənasında dəhşət basırdı. Axı nəyə görə məhz ona belə bir tale nəşib olmalıydı? Hardan gəlir bu Sarı-Özəyə düşdü? Taleyin dərbəder saldığı bu bədbəxt ailə niyə gəlir Boranlıya tuş oldu? Belə olmasaydı – o da heç bir əzab-üzüntüyə məruz qalmaz, özü üçün sakit, rahat yaşardı. Yox, mümkün deyildi, ürəyi eşitməz, inadla həlli müşkül olan bir şey tələb edirdi. Bu tərəfdən də bu azğınlaşmış Qaranər, bu da bir yük, Allahın bəlasıdır, adamınkı getirməyəndə hər tərəfdən getirmir. Yox, zarafatsız, mənimki doğrudan da getirmir...

Yedigey Ağ-Moynaka şər qarışmış, axşam düşəndə çatdı. Maya da yorulmuşdu. Yol uzaq idi, üstəlik də ki, qışın günü.

Ağ-Moynak deyilən yer elə Boranlı kimi rəzyezddir. Təkcə fərqi budur ki, onların öz suyu var, quyu suyu. Başqa elə bir fərqi yoxdur – elə həmin Sarı-Özəkdir ki, var.

Yedigey Ağ-Moynaka gəlir çıxanda doqqazın başında rast gəlirdi bir uşaqdan soruşdu ki, bəs burda Kospan deyilən adamı harda görmək olar? O da cavab verdi ki, Kospan bu saat işdədir, rəzyezddə növbətidir. Boranlı Yedigey də ora yollandı. Növbətçi məntəqəsinə çatan kimi tələsik içəri keçmək istəyirdi ki, artırmada ortaboş, diribaş, gülüş gözələrindən cən yağan bir kişi göründü, onun əynində bədənə görə çox böyük olan yarımkürk vardı, nirdaş keçə çəkmə geymişdi, qulaqlı papağı başında yanakı dayanmışdı.

– A-a, Yedigey ağa! Bizim əziz Boranlı ağa! – Deyə Yedigeyi o dəqiqə tanıdı, artırmadan düşdü. – Deməli, gəldin, daha gözümüzün kökü saralıb. Deyirik, görsən, gələcək, gəlməyəcək.

– Hünərin var gəlmə, – deyə Yedigey gülümsündü, – o yazını ki, siz göndərmisiz, onun qabağında pozu olarmı?!

– Bəs neyləyeydik?! Məktub hələ dərdin yarısıdır, Yedigey ağa. Məktuba nə var, məktub kağızdır. Burda vəziyyət elədir ki, gərək bizi lap tezliklə bu Qaranərin əlindən qurtarasan, yoxsa elə bil mühasirə-döyik. Çölə-bayıra getmək olmur. Uzaqdan bir kimsoni gördümü – quduz kimi cumur üstünə ki, altına alıb xurd-xəşil eləsin. Əclaf! Belə nəre yiyəlik eləmək müsibətdir, – o susdu, hələ də dəvənin belində oturan Yedigeyə baxıb əlavə elədi, – vallah heç bilmirəm onu nə cür ipo-sapa yatızdıracaqsan, belə boş əllə?

– Boş əllə niyə? Bu da mənim silahım, – deyə Yedigey heybədən dəstəyinə dolaşmış bir qamçı çıxartdı.

– Eləcə bu qamçıynan?

– Bəs nə olmalıydı ki, gərək top-tüfəng götürəydim?

– Biz onun qabağına heç tüfənglə də çıxmağa cürət eləmirik. Vallah, bilmirom, bəlkə səni öz sahibi kimi tanıya, onda... Amma çətin, gözü elə qızıb ki...

– Hələ baxarıq, – deyə Yedigey cavab verdi. – Vaxtı boş yerə niyə itirək? Belə çıxır ki, o Kospan elə səni özünson. Onda apar məni göstər görüm hardadır, qalan iş mənim boynuma.

– O yer elə də səni deyən yaxın deyil, – deyə Kospan cavab verib ətrafa boylandı, sonra da saatına baxdı. – Bilirsən nə var, Yedigey ağa, indi gecdir. Biz ora çatana kimi axşam düşər. Axşamın xeyrindən sabahın şəri yaxşıdır. Yox, yox, belə yaramaz. Sənin kimi hörmətli qonaq hələm-hələm elə keçmir. Axşamı bizə qonaq ol. Səhəri – özün baxırsan.

Yedigey işin bu sənətdə dönəcəyini gözlemirdi. Onun niyyəti bu idi ki, bu gün Qaranərin ipini elə keçirə bilsə, elə bu axşam Kumbelə gedib, stansiyanın yanında olan tanışlarıgildə gecələsin, səhər tezdən də evlərinə yol alsın. Yedigeyin qayıtmaq niyyətini görən Kospan qəti etiraz elədi:

– Yox, Yedigey ağa, belə olmaz. Məktub üçün bağışla. Ayrı əlacımız yox idi, günümüz qara olmuşdu. Ancaq səni buraxan deyiləm. Allah eləməmiş, gecə vaxtı, qışın günü kimsəsiz səhrada bir xəta-zad çıxar, mən bu Sarı-Özəkə üzüqara qalaram. Gecəni qal, səhəri özün bilirsən. Bax, o qıraqdakı mənim evimdir. Hələ saat yarımlıq növbəm var. Belə hesab elə ki, öz evindir. Xətrin çəkən kimi, mayanı ağıla sal, ələfi də tapılar. Öz suyumuz da var, istədiyin qədər.

Həmin o qış günü hava tez qaraldı. Kospan da, elə ailəsi də canlara dəyən adamlar çıxdılar. Qoca anası, arvadı, beş yaşında oğlu (böyük qızı, səni demə, Kumbelə internatda oxuyurmuş), elə özü də qonağa hörmət göstərmək üçün əldən-ayaqdan gedirdilər. Hamam kimi isti evdə xüsusi bir canlanma vardı. Mətbəxdə ət bişirdi. Xörək hazır olana kimi çay içdilər. Kospanın qoca anası Yedigeyin piyaləsinə özü çay süzür, arada da onun ailəsi, uşaqları barədə suallar verir, havalardan danışır, hansı tərəfdən, kimlərdən olduğunu öyrənirdi, özlərinin də Ağ-Moynak razıyzedinə necə və nə vaxt gəlməklərindən danışdı. Yedigey həvəslə söhbətə qoşulur, ərnək sarı yağı tərifləyir, isti kökə-lərdən kəsir, yağa batırıb yeyirdi. Sarı-Özəkdə inək yağı nadir tapılan şeydir. Qoyun-keçi, dəvə yağının özü də pis deyil, amma inək yağına çata bilməz. İnək yağını onlara Uraldakı qohumları göndərmişdi. Yedigey kökərlə bu yağdan yedikcə inandırmağa çalışırdı ki, lap çəmənlərinin ətrini duyur, bu sözlər də qarının canına o sarı yağın özü kimi yayılırdı. Qarı öz vətəni Yayıq¹ torpağı haqqında, oranın çayları, çəmənləri haqqında danışdı...

Elə bu vaxt razıyzedin rəisi Ərnəfəs gəlib çıxdı – Ərnəfəsi, Boranlı Yedigeyin gəlişi münasibətilə Kospan dövlət eləmişdi. Ərnəfəsin gəlişiylə, aydın işdir ki, kişi söhbəti başlandı, xidməti işdən, yol nəqliyyatından, yolları qar basmasından danışdılar. Yedigeyin Ərnəfəslə bir az tanışlığı vardı: o, demiryolunda lap çoxdan işləyirdi, indi də yaxından tanış oldular. Ərnəfəs Yedigeydən yaşca böyük idi. Müharibə qurtarandan Ağ-Moynakda rəis idi, həm də hiss olunurdu ki, razıyzed-də hörmət-izzət sahibidir.

Artıq gecə idi. Eynilə Boranlıda olduğu kimi, burada da qatarlar səs-küylə keçir, şüşələri cingildədir, külək də qapı-pəncərəni döyəcəliyirdi. Nə qədər bənzəyişi olsa da bu başqa yer idi, həmin Sarı-Özək demiryolunun kənarı olsa da, Yedigey bambaşqa adamların əhatəsində idi. O, burda qonaq idi, azğınlamış Qaranəri aparmağa gəlsə də, dəxli yoxdur, onu hörmətlə qarşılamışdılar.

Ərnəfəsin gəlişilə Yedigey özünü daha sərbəst və xoşal hiss elədi. Qazax torpağının keçmişinə yaxşı bələd idi. Söhbət tezliklə səmtini dəyişib keçmişlərə qayıtdı, məşhur adamlardan, unudulmaz əhvalatlardan söz düşdü. Həmin axşam toz Ağ-Moynak dostları

¹ Yayıq – qazaxca “Jayıq” (axar-baxarlı, geniş) deməkdir. Əvvəllər qazaxlar Ural çayını belə adlandırırdılar.

Yedigeyin ürəyinə yaman yatmışdılar. Bu dilxoşluğa təkcə şirin söhbət deyil, həm də ev sahiblərinin onu xoşhəllə qəbul edib, nəz-nemətlə, içkiylə qarşılamaqları da səbəb olmuşdu. Süfrədə araq da vardı. Soyuq yoldan gəlmiş Yedigey araqdan yarım stəkan vurub alçaq stolun üstündə açılmış süfrədəki şorabalardan ağzına atdı, üstündən də qurudulmuş cavan dəvə əti ilə donqar piyindən hazırlanmış duzlu qaxac-orkaça məzələndi, araqın istisi canına yayıldı, elə bil ruhuna siqal çəkildilər. İçkiden azacıq təsirlənmiş Boranlı Yedigey cana gəlib gülümsündü. Ərnəfəs də qonağın şərəfinə içməyi özünə rəva bilmişdi, onun da kefi bir qədər yuxarıydı. Buna görə də Kospandan xahiş elədi:

– Kospən, sən Allah, get mənim domburumu getir.

– Bax, buna varam, – deyə Yedigey təklifi bəyəndiyini bildirdi. – Lap uşaqlıqdan domburda çala bilənlərə həsəd aparmışam.

– Sən deyən elə yaxşı çala bilməsəm də, Yedigey, amma sənəin şərəfinə çalışıb bir şey yadıma salaram, – deyə Ərnəfəs pəncəyini atıb irəlilədən köynəyinin qollarını çirmələdi.

Çevik dil-dil ötən Kospandan fərqli olaraq, Ərnəfəs daha toxtaq idi. Onun cüssəli bədənini, dolğun iri sifəti, özünə qürrələnen adam təsiri bağışlayırdı. O, donburu əlinə alanda özünü cəmləşdirdi, elə bil bir az gündəlik qayğılardan aralandı. Ərnəfəs donburu kökləyə-kökləyə Yedigeyə uzun bir nəzər saldı. Onun iri, qara gözlərində dənizdə bərq vuran şüalar kimi işıq işartıları göründü. O, simləri dilləndirib uzun və möhkəm barmaqlarını domburun pərdələrində gəzdirəndə, yeni-yeni xallar vuranda Boranlı Yedigey başa düşdü ki, bu musiqini dinləmək ona bəla başa gələcək. Heç demə, qonaqlıqda fikri ötəri dağılıbmış, bir az kefi durulubmuş, donburdan çıxan ilk səslər onu yenidən özünə qaytarıb əzəblə-əğrıqlı qəm deryasına atdı. Bunun səbəbi nə idi görəsən? Belə çıxır ki, bu mahnını qoşanlar Yedigeyin başına nələr gələcəyini, onun alınına nə dərd-ələm, nə qəza-qədər yazıldığını əvvəldən bilirmişlər. Başqa cür olsaydı onlar hardan bilərdilər ki, Ərnəfəsin çalğısında o özünü görüb – özünü eşidəndə nələr çəkəcək? Yedigeyin ruhu sızıldadı və dünyanın bütün qapıları taybatay olub üzünə açıldı – sevinc, kədər, düşüncə, qeyri-müəyyən arzular və şübhə qapıları...

Ərnəfəs domburda doğrudan da əla çalırdı. Keçmiş adamların ürək döyüntüləri simlərdə yenidən cana gəlib ocağa atılan quru odun kimi ürəklərin odunu qızıqdırıb daha da alovlandırırtdı. O dəqiqələrdə Yedigey pəncəyinin döş cibində gizlətdiyi hədiyyə verilmiş şərifi oxşaya-

oxşaya fikirləşirdi ki, dünyada sevdiyi bir qadın var, onun haqqında fikirləşməyin özü də onunçün həm səfədir, həm də cəfa, onsuz yaşamaq mümkün deyil, elə buna görə də nəyin bahasına olur – olsun onu tükenməz, tərəddüdsüz və sonsuz bir məhəbbətlə sevecək. Elə Ərnəfəsin əlindəki dombur da gah zilə çıxıb, gah da bəmə düşərək bundan danışdırdı. Havalar bir-birinə qarışaraq dənizdə dalgaların oynatdığı qayıq kimi Yedigeyin ruhunu yerindən oynadırdı. O, xəyalən yenidən gedib Aral dənizinə çıxdı, suyun sahil boyunca gözə görünməyən axarını xatırladı, axının səmtini ancaq sıx qadın saçları kimi uzanan yosunların sudakı üzmə səmtindən müəyyən etmək olurdu, çünki onlar axın üzrə həmişə eyni səmtə tərəf meyl edirdilər. Vaxtilə Ukubalanın da saçları dizdən aşağı uzanırdı. Ukubala çiməndə onun da saçları axan o yosunlar kimi cəmi səmtə meyl edirdi. O zaman, o, qarabuğdayı güləş bir gözəl idi.

Domburun səsi Boranlı Yedigeyi təsirləndirib lap hayıl-mayıl eləmişdi. Elə təkcə bunun xatirinə qışın günündə Sarı-Özəkənd bir günlük yol gəlməyinə dəyərtdi. “Elə yaxşı olub ki, Qaranər gəlib buralara çıxıb, – deyə Yedigey fikirləşdi. – Özü bura gəlməklə, məni də dartıb gətirdi, gəlməyə məcbur elədi. Heç olmasa bir dəfə doyunca dombura qulaq asdım. Əhsən sənə, Ərnəfəs! Sən demə, lap ustasamış! Heç xəbərim yoxmuş...”

Ərnəfəsə qulaq asa-asa Yedigey öz fikirlərinə dalmışdı. Çalışdı öz həyatına kənar gözəl bir nəzər salsın, düzənlikdə yüksəklərə qalxıb, qanadlarını serərək hava axınında qıy vurub cövlan edərək aşağılarda hər şeyi görə bilən tənha çalağan kimi, o da öz ömür yolunun fəvqünə qalxıb oradan hər şeyi görə bilsin. Təsəvvüründə qışın qarına bürünmüş Sarı-Özeyin ucsuz-bucaqsız mənzərəsi canlandı. Orda, dəmiryolunun azacıq haçalanmış yerində bir-birinin böyrünə qısılmış bir neçə ev, beş-altı da işıq işartısı görünürdü – bu Boranlı razıyazdı idi. Ukubala öz qızlarıyla bu evlərdən birindəydi. Qızlar yəqin ki, indi yatmış olarlar. Ukubala isə güman ki, oyaqdır. Yəqin fikrə gedib, ola bilməz ki, ürəyinə nəsə dammasın. Zərifə də oğlanlarıyla başqa bir evdədir. Zərifə şeksiz oyaqdır. Dərdi ağırdır, heç deyiləsi deyil. Görsəi günləri hələ qabaqdadır – uşaqlar atalarının başına nə gəldiyini hələ bilmirlər. Gec-tez biləcəklər, cıdanı çuvalda gizlətmək olmaz.

Bir anlığa bu qaranlıq gecədə od püskürən qatarların nəriti, fisiltıyla, yolun qarını sovura-sovura necə gəldiyini gözünün qabağına

gətirdi – necə də sonsuz və kimsəsiz bir gecəydi. Onun qonağı olduğu və dombura qulaq asdığı yerdən çox da uzaq olmayan insan əli dəyməmiş çöldə qarın, boranın içində ipə-sapa yatmayan Qaranər də oyaq idi. Nə rahatlıq, nə də yuxu eyninə idi. Sən bir təbiətin işinə bax! İl boyu güc yığır, Allahın var günü ələf yığır, güclü çənəsi bir an belə boş durmayıb köşək vurur, mədəsi də elə buna uyğun qurulub. Əvvəlcə ələfi diri-diri ötürür, sonra qaytarıb kövsək vura-vura üyüdür, gecə-gündüz işi budur. Yol gedəndə də, lap yatanda da gövsəyir, deyənə neyçin, onunçün ki, donqarlarına güc toplaya bilsin, donqarlar nə qədər iri, tunc kimi bərkdirsə, onun piyi də bərk və cövhərli, nə qışda qızanda elə erkəkliyin gücünü-zorunu bundan alır. Belə olanda nə qar, nə soyuq ona əsər eləmir, hətta sahibini də vecinə almır, onda qalmışdı kənar adamlar ola. Belə vaxtda o, coşub-daşan gücünün sərməstliyindən azğınlaşır, fironluq eləyir – yorulmaq bilmir, qorxusu-hürküsü olmur, yeməkdən-içməkdən qalır, ancaq aşib-daşan ehtirasını söndürməklə məşğul olur. Axı bütün il boyu birco bununçün yaşayıb, bununçün də hər gün, hər saat güc yığıb toplayıb! Bəli, Boranlı Yedigey elə bir vaxtda qonaqlıqda, isti otaqda oturub dombura qulaq asırdı, həmin o vaxtda da bu yerlərin həndəvərində boranlı gecədə, ayın işıq saldığı qarlı çölün düzündə Qaranər yercə-göyə sığmır, seçib bəyəndiyi mayaları qısqaqlıqla bütün kənar dünyadan qoruyur, qalın pırtlaşlıq qara saqqalını zəhmilə silkələyərək fəryadla nəre çəkəndə quş-quşluğuyla qanad salır, qorxudan bu mayalara yaxın gəlmirdi.

Domburun səsinəndən hissiyyata qapılmış Yedigey bunları da fikir-ləşirdi...

Musiqi bir anlığa onun fikrini keçmişdən qoparıb bu günə gətirdi və təzədən bir də keçmişə qaytardı. Fikirleşdi ki, onu sabah nə göz-ləyir. Onda ürəyindən qərribə bir arzu keçdi – ona əziz olan hər şeyi, hər kəsi sinə gərrib qadadan-bələdan qorusun, bütün dünya gəlib göz-ləri qabağında dayandı, qoy heç nə, heç kim, Yer üzündə pislik görüb, neyləyim deməsin.

Yedigey həyatı ilə bağlı olan adamların yanında özünü nəse bir növ günahkar kimi hiss elədi, bu da ona dəruni bir qəmginlik gətirdi...

– Ehey, Yedigey, – deyə Ərnəfəs fikirli halda gülümsünərək asta-dan simlərə toxundu.

– Yol səni yorub, deyəsən, dincəlməlisən, mən də dombur dinqil-datmağa vaxt tapmışam.

– Yox, nə danışsən, Ərnəkə, – deyə Yedigey səmimiyyətlə əllə-rini sinəsinə qoydu, – əksinə, çoxdandır əhvalım belə yaxşı olmayıb. Əgər özün yorulmayıbsansa, savab iş gör, çal.

– Xətrindən keçəni de, çalım.

– Özün yaxşı bilərsən, Ərnəkə. Ustad özü bilir harda nə çalsın. Əlbəttə, köhnə havalər – daha əziz, daha doğmadır. Bilmirəm nədən-sə, ürəyə yatır, fikir-xeyal gətirir.

Ərnəfəs hal əhli kimi başını tərpətdi.

– Bax, bizim bu Kospan da senin kimidir, – deyə xasiyyəti xilafına susqunlaşmış Kospana baxıb gülümsündü. – Elə ki, dombura qulaq asdı, elə bil kişi əriyir, bambaşqa adam olur. Belədir, ya yox, Kospan? Amma bu gün qonağımız var, qonağı yaddan çıxarma. Qədəhlərə bir ol gəzdir.

– Belə mənim gözüm üstə, – deyə Kospan təzədən dirçəldi, stə-kanlara araq süzdü.

Onlar içdilər, məzələndilər. Bir az ara verəndən sonra Ərnəfəs domburu təzədən götürdü, simləri dinqıldadıb kökünü yoxladı.

– İndi ki köhnə havalər ürəyindəndir, – deyə o, Yedigeyə üz tutdu, – onda bir əhvalatı yadına salacağam, Yedigə. Bu əhvalatı qocaları-mızın çoxu bilir, elə sən özün də bilirsən. Yeri gəlmişkən deyim ki, sizin Qazanqap çox yaxşı nağıl eləyir, o, nağıl eləyir, amma mən nağıl eləyə-eləyə həm də çalib-oxuyuram. Mənimki lap teatrdir. Sənin şərəfinə, Yedigə. “Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana müraciəti”.

Yedigey razı halda başını tərpətdi. Ərnəfəs simlərə toxundu. Yedigeyin çox yaxşı bildiyi bu əhvalatı domburda gözəl bir bərdəşlə¹ başladı, Yedigeyin səksəkəli qəlbi yenidən sızladı, çünki bu əhvalatda olanlar xüsusi kədər və anlamla onun ruhunda əks-səda verirdi.

Dombur gurlayır, Ərnəfəsin sinədən gələn qalın nəfəsi də bu səsə calanaraq məşhur jirau² Rəhimalı ağanan faciəvi taleyini nağıl etmək üçün çox gözəl bir ahəng yaradırdı.

Rəhimalı ağa, on doqquz yaşlı xanəndə qız Bəyimaya vurulanda sinni altmışı ötmüşdü, qız bir ulduz olub onun ömür yoluna işıq sal-mışdı. Əslini axtarsan, qızın özü ona vurulmuşdu. Ancaq Bəyimay sərbəst böyümüş, öz istədiyi kimi yaşayan, ürəyindən keçəni eləyən bir qız idi. Di gəl ki, camaat bunu Rəhimalı ağaya irad tutdu. O

¹ Dəsgaha giriş musiqi.

² Jirau – o yerlərin el aşığı

çağdan-bu çağa bu macəranın həm tərəfdarları, həm də əleyhdarları var, laqeyd qalan yoxdur. Bir para adam, Rəhimalı ağanın hərəkətini pisləyib qəbul eləmir, təkid eləyirlər ki, onun adı unudulsun, beziləri də onu başa düşür, halına yanır, bu nakam məhəbbət macərasını dildən-dilə nəsildən-nəslə keçirib yaşadırlar. Rəhimalı dastanı indiyə kimi də yaşayır. Rəhimalı ağanın həmişə söylənləri də olub, tərəfdarları da.

Həmin o gecə Yedigey Abutalıb Kuttubayovun kağızları arasında axtarış aparanda Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana müraciətini tapan çalağangöz müstəntiqin necə söyləyib özündən çıxdığını xatırladı. Abutalıb isə tamam əksinə, bu barədə çox yüksək fikirdəydi, bu əhvalatı səhra Getesi haqqında poema adlandırmışdı: sen demə almanlarda da cavan bir qıza vurulmuş böyük və müdrik bir qoca varmış. Abutalıb Rəhimalı ağa dastanını Qazanqapın dilindən yazmışdı ki, uşaqlar böyüyüb ərşəyə çatanda oxusunlar. Abutalıb deyirdi ki, bəzən bir adamın şəxsi taleyi, ondan çıxarılan nəticənin qiyməti o qədər yüksək, əhatə dairəsi o qədər geniş olur ki, bir adamın başına gələnləri o dövrdə yaşayan bütün adamlara, hətta ondan çox-çox sonralar dünyaya gələnlərə də şamil edə bilirsən...

Onun qabağında oturan Əməfəs domburda ilhamla çalır-oxuyurdu, halbuki razyezd rəisinin hər şeydən əvvəl əsas vəzifəsi yola baxmaq, demiryolunun öz öhdəsinə düşən müəyyən bir sahəsinə cavabdeh olmaqdır, belədirsə, bəs nəyə görə o, uzaq keçmişin bu əzəblı əhvalatını – Rəhimalı ağanın sərgüzeştini öz başına gələn əhvalat kimi ürəyində gəzdirib Rəhimalı ağanın özü kimi əzab çəkməlidir?.. Musiqi deyilən şey budur, əsil ustad oxumağı belə olurmuş, – deyər Yedigey fikirləşdi, – o anda desəydilər öl, vallah, ölüb tezədən dirilərdi... Ah, kaş ki, adamın ürəyində həmişə belə bir işıq yanaydı ki, adam aydın və sərbəst şəkildə özü haqda ən yüksək duyğularla düşüncə biləydi...

Yedigey yatağa girməmişdən qabaq havasını dəyişsə də, ev sahibləri ona rahat, isti yer düzəldib hər bir evdə qonaq-qara üçün qorunub saxlanılan qatı açılmamış mələfə salsalar da Yedigey təzə yerdə elə o saat yuxuya gedə bilmədi. O, pəncərənin qabağında uzanıb küləyin çərçivə taxtalarını taqqıldadıb titrətməsini, gah bu, gah da o biri səmtə gedən qatarların səsinə eşidirdi... O, şəhərin açılmasını gözləyirdi ki, azğınlaşmış Qaranərin hovunu alıb mümkün qədər erkən yola çıxsın, Boranlıya tez çata bilsin, çünki Boranlıda hər iki evin uşaqlarının gözləri yolda qalıb, çünki bu uşaqların hamısı ona eyni dərəcədə əziz-

dir, çünki onun yeganə həyat məqsədi o uşaqların qadadan-bələdan uzaq olmasıdır... Onu da fikirləşirdi ki, Qaranəri nə yolla ram ələsin. Bu da işdir, sən Allah, axı onun bəxti niyə belə bəd gətirir, bir işə bax, dəvənin də ən azğını, qudurğanı ona düşüb, baxanda adamı vahimə basır, iş o yere çatıb ki, vurub gəbərtmək istəyirlər... Axı, heyvanı nə cür başa salasan – yaxşı nədir, pis nədir... Axı o bura havadan gəlib çıxmayıb – təbiət özü onu dartıb gətirib. Qaranərsə nəhəngdir, qüdrətlidir, onun üçün heç bir sədd-sərhəd yoxdur, qorxu nə olduğunu bilmir, yolunun üstünə çıxanı o saat məhv edər... Bəd ayaqda adam başına nə çarə qılsın, odunu-hovunu nə cür alsın? Onu zəncirləyib bütün qışı ağlıda saxlamaqdan başqa əlacı yoxdur. Yoxsa öz əməli öz başına belə olar, Kospan da olmasa bir başqası vurub öldürər, sonra əlim hara çatar... Yuxuya gedəndə Əməfəsin oxumağını və çalğısını bir də fikrində dolandırır, belə adamlara rast gəlib onlarla keçirdiyi gecə üçün çox xoşalır oldu. Nə vaxtlarsa nakam məhəbbətə mübtəla olmuş haqq aşığı Rəhimalı ağanın əzabı-möhnəti domburun səsinə yenidən canlanıb onun qəlbində yer almışdı. Onların arasında heç bir ümumi cəhət olmasa da, Yedigey bu əhvalatda öz ağrılarına uzaq bir həmahənglik duyurdu. Rəhimalı ağanın keçmişlərdə keçirdiyi üzüntülər indi Sarı-Özək çöllüyündə yaşayan Boranlı Yedigeyin qəlbində əks-səda tapırdı. Yedigey dərinə köksünü ötürdü, yerində qurcalandı, daxilindəki qeyri-müəyyənlikdən bir nəticə hasil eləyə bilmədikcə onu qüsse, kədər bürüyürdü. İndi nə ələsin, başına nə çarə qılsın? Zərifəyə nə desin, Ukubalaya nə cavab versin? Hey hərənib-dolanıb özünü bir yolayrıma çıxara bilmirdi, yuxuya gedəndə birdən gördü ki, Aral dənizindədir... İlahi, gör nə qədər küləkliydi – dözümlü çatmır, baş hərənirdi... Uşaqlıq vaxtlarında olduğu kimi yenə də özünü qağayı kimi sərbəst hiss etmək, burulğanlar, köpüklü dalgalar üzərində qanad gərib cövlan etmək arzusuyla dənizə baş vurdu, bütün varlığı sevinc, fəreh içindəydi. Bir də qızıl məkrəni dənizə buraxmağı yuxusuna girdi. Məkrə ağır, həm də oynaq idi, onu dənizə aparən vaxt, balığın canlı gövdəsini duyur, doğma mühitinə necə can atdığını hiss eləyirdi. O, ləpəldəyində yeri-yəndə elə bil ki, dəniz onu qarşılamaq üçün qabağa gəlirdi, o da üzünü küləyə gülürdü, sonra da əllərini boşaltmışdı, qızıl məkrə havanın tünd göylüyündə canlı qövs-qüzeh kimi bərk vuraraq axa-axa sürüşüb suya düşdü... Musiqi də hardasa öz davamını tapmışdı... Kimsə ağlayır, öz taleyindən şikayətlənirdi...

Həmin gecə çöldə şaxtalı, sərt külək cövlan eləyirdi. Şaxta getdikcə güclənirdi. Boranlı Qaranərin seçib böyendiyi və qoruduğu dörd baş maya özlərinin arxas yeri, kiçik təpənin dalğeyində sakitcə dayanmışdı. Küləyin sovurduğu qardan qorunmaq üçün qısılaraq başlarını bir-birinin boynuna qoyub isinmək istəyirdilər, amma onların qıllı hökmdarı yazıqlara rahatlıq vermirdi. Qaranər hey vurmuxur, onların başına dolanıb nəre çəkir, mayaları kiməso, nəyəso qısqanırdı, kim bilir, bəlkə də yuxarıda dumanlar arasından sıyrılıb işıq saçan ayın özünə qısqanırdı.

Qaranər özünə yer tapa bilmirdi. Boranlı dumanlı qarı tapdaya-tapdaya vurmuxurdu. Bu qoşadonqar, uzunboyun, kilkebaş, nəre çökən qara heyvanda nə qədər güc olarmış! O, elə indinin özündə də sevgi yolunda zəhmətə qatlaşırdı, mayalardan gah birini, gah da o birini dəhməzləyib baldırından, budundan dişləyərək təkləməyə çalışırdı. Amma Qaranər bu yerdə lap ağ eləmişdi. Mayalar gündüz ona yaxınlaşmaq üçün özləri hovos göstərirdilər, indi isə gecə vaxtı rahatlanmaq istəyirdilər. Buna görə də mayalar cavabında narazılıqla çəmkirir, onun yersiz hərəkətlərinə cavab qaytarır, "əl" vermirdilər. Gecə dinclik istəyirdilər.

Sübhə yaxın Boranlı Qaranərdə bir qədər rahatlanıb, sakitlik tapdı. O, mayaların yanında durub hərdənbir nərildəyir, elə bil yuxudan diksinib vəhşi nərərlərlə ətrafa göz yetirirdi. Mayalar da rahatlanıb qarın üstünə yatdılar, dördü də böyür-böyürə verib boynu uzana, başı aşağı sakitləşdilər, gözlərinə yüngülvarı çimir gəldi. Yuxularında balaca-balaca köşək gördülər, bir də hardansa gəlib buralara çıxan o biri nərləri döyüşlərdə yəhrib onları elə keçirən bu Qaranərin gücündən yaranmalı olan köşəkləri də gördülər. Hətta yuxularında yovşan ətirli yay günlərini də gördülər, balaların ömcöklərə zərif-zərif toxunmalarını da hiss etdilər və bunun təsirindən yelinlərində bir süd həsrəti duyduqlar... Boranlı Qaranər isə necə vardı eləcə də keşikdə durmuşdu. Külək də onu pırtlaşıq qıllarına dolayıb səslənirdi...

Bu vaxt əbədi küləklərin yuyub sığal verdiyi Yer kürəsi öz dövrünü vururdu. Günəşin ətrafında dövr eləyə-eləyə öz oxu ətrafında da fırlanırdı, nəhayət, Sarı-Özək olan böyrünü günə verdi, bu yerlərdə sabah açıldı, Boranlı Qaranər də birdən gördü ki, iki nəfər, maya dəvənin üstündə ona tərəf gəlir. Onlardan biri Yedigey, o biri də Kospanı. Kospan özüylə tufəng də gətirmişdi.

Boranlı Qaranəri hirs götürdü, əsdi-coşdu, qəzəbi kükrəyib qaynadı, nəre çəkdi – bunlar nə cəsarətlə bu səmtə ayaq basıblar, necə cürət eləyib onun mayalarına yaxınlaşıblar, nə hünərlə onun işinə maneçilik etmək istəyirlər? Qaranər uzunboyun başını dik tutub qəzəblə, kinli-küdurətli bir nəre çəkib dişlərini ağartdı, əjdaha kimi ağzını ayırıb iti dişlərini bir-birinə vurub şaqqıldatdı. Şaxtalı havada onun ağzından tüstü kimi buxar çıxır, elə o dəqiqə də qara yalına yatıb ağ naxışlarla qırovlanırdı. Bu müdaxilə Qaranərə bərk əsər eləmişdi, buna görə də həyəcədən peşo eləməyə başladı.

Yedigey dəvədən yerə tullandı, kürkünü qarın üstünə atıb yüngülləşdi – pambıqlı gödəkcədə qalıb dəstəyə dolanmış şallaqlı qamçını açmağa başladı.

– Özünü gözle, Yedigə, bir şey olsa, onun işini bitirəcəm, – deyərək Kospan tufəngi hazırladı.

– Yox, elə şey eləmə. Mən sarıdan narahat olma. Sahibi mənəm, özüm də cavabdehəm. Bərk ayaqda öz hayına qal. İşdi sənin üstünə cumsa, onda işini gör.

– Yaxşı, – deyərək Kospan razılaşdı, mayanın da belindən yerə düşmədi.

Yedigey kəskin hərəkətlə qamçının şallağını havada oynadıb, şappıldadaraq öz Qaranərinin üstünə yeridi. Onun üstünə adam gəldiyini görəndə Qaranər daha qəzəblə əsib-coşdu, nərildəyərək-nərildəyərək, ağzının seliyini axıda-axıda ona tərəf yortdu. Mayalar da ona baxıb arxalarından qalxdılar, narahat halda yorta-yorta dövrə vurmağa başladılar.

Yedigey adətən bu şallaqla yolları qar basanda vəl qoşulmuş dəvələri qovardı, o indi şallağı şappıldadıb, qarı basa-basa hələ uzaqdan Qaranəri səslədi, ümidi də bu idi ki, bəlkə onu səsinə tanıdı:

– Ehey, Qaranər! Axmaqlıq eləmə! Deyirəm axmaqlama! Mənəm! Korsan, məni görmürsən? Səsimi eşitmirsən, deyirəm ki, mənəm!

Amma Qaranər onun səsinə məhəl qoymadı, pırtlaşıq tükələrinin arasından dəvənin quduzlaşmış gözlərini görəndə Yedigeyi vahimə basdı, elə bil belindəki donqarları əsdirə-əsdire onun üstünə yerindən oynamış qara bir dağ gəlirdi. İş belə görəndə qulaqlı papağını başına bərk basıb şallığı işə salmalı oldu. Qətranlanmış ağır göndən hörülmüş şallağın yeddi metr uzunluğu vardı. Dəvə nəre çəkib Yedigeyin üstünə cumurdu ki, onu dişinə keçirsin, ya da yerə sərələyib tapdağının altına salsın, Yedigey isə onu var gücü ilə şallaqlayıb yandırıb-yaxır yaxına

qoymurdu, qamçıyı yığanda geri çəkilib, təzədən qışqıra-qışqıra onun üstünə cumurdu ki, bəlkə özünə gəlib onu tanıdı. Onlar bu cür kəllə-kəlləyə gəlib, güzəştə getmək istomirdilər, hərəsi də özünə görə haqlıydı. Yedigey Qaranərin öz istəyi yolunda dönməzliyini, onun ipə-sapa yatmaq meylinə olmadığını görəndə sarsıldı, amma başqa əlacı da yox idi. O, təkcə ondan ehtiyat edirdi ki, qəflətən Qaranərin gözüünü vurub tökməsin, yerdə qalanların eybi yoxdu. Yedigeyin yenilməzliyi, nəhayət ki, heyvanın inadına üstün gəldi. Qamçıyla üz-gözünü yandırayandıra, qışqıra-qışqıra dəvənin üstünə yeridi, sonra da onun üst dodağını ələ keçirdi, ələ dırnaqla yapışmışdı ki, sanki bu dəqiqə üzüb qoparacaqdı, ələ burdaca firsət tapıb əvvəlcədən hazırladığı kəndirle onu buruntaqladı. Qaranər buruntağın ona verdiyi dözülməz əzabdan iniltiylə mələdi, onun hədəqələnməmiş, qırıqsız, qorxudan və ağrıdan sönükmüş gözlərində güzgüdə olan kimi Yedigey öz əksini görəndə öz görkəmindən vahiməyə düşüb bir an geri atılmaq istədi. Bir anlığa ürəyindən keçirdi ki, hər şeyi atıb getsin, axı nəyə görə heç bir günahı olmayan bu heyvana bu cür əzab verməliydi, ələ həmin dəqiqə də fikrini dəyişdi: onu Boranlıda gözləyirdilər, Qaranərsiz qayıda bilməzdi, yoxsa onu Ağ-Moynaklı qonşuları vurub gəbərdəçəklər. Buna görə də öz istəyinin əksinə getdi. Hökmlə, hikkəylə qışqırıb dəvəyə qaraxorxu gəldi, sonra da onu yerə yatmağa məcbur elədi. Qaranər hələ də müqavimət göstərir, inildəyir, nərildəyir, od yağan ağzından isti, nəmli nəfəsini Yedigeyin üzünə vursa da, sahibi dönmək bilmirdi.

– Kospan, o alığı bəri tulla, o mayaları da qov təpənin dalına, bu görməsin! – deyərək Yedigey Kospana qışqırdı.

Kospan ələ o dəqiqə mayanın belindəki alığı ona tulladı, özü də Qaranərin sürüsünü qovmağa yönəldi. O vaxtadan hər şey tamam oldu. Yedigey alığı tez Qaranərin belinə qoydu, Kospan da qaçıb qarın üstünə tullanmış kürkü Yedigeyə gətirdi. O, kürkü tələsik geyinib ləngimədən, alıqlanmış, hovu alınmış Qaranərin belinə qalxdı.

Qəzəblənmiş dəvə hələ də ayrıldığı mayaların yanına qayıtmağa cəhd edirdi, hətta başını yana atıb sahibini qapmağa çalışırdı. Amma Yedigey də işini bilən adamdı. Qaranərin nəriltisinə, iniltisinə, qəzəbli fəryadına, əsbiliklə ulamasına məhəl qoymadan onu qarlı düzdə inadla qovur, aqlını başına getirməyə çalışırdı.

– Hə, çər dəymiş! Di bəsdir! – Deyərək ona acıqlanırdı, – Sus daha! Onsuz da geri qayıdan döyülsən. Malbaşsan, malbaş! Ələ bilirsən sənə

yazığımı gəlmir? Mən olmasaydım sənə ziyankar, qudurğan bir vəhşi kimi gülləylə vurmuşdular. Nə deyərək bilərdim axı? Lap düz deyirlər, qudurmusan, özü də nə cür! Qudurmusan, üstəlik sarsaqlamısan! Belə olmasaydı, daha bura niyə gəlib çıxırdın, öz mayaların bəs ələmirdi? Yadında saxla, evə çatdıq, – sənə daha özge dəvə sürülərində şuluqluq etməyin qurtardı! Sənə zəncirləyəcəm, indi ki, belə nəcib çıxdın, addım atmağa qoymayacağam!

Yedigey onu hədələməklə, hər şeydən əvvəl, özünü öz gözündə doğrultmaq istəyirdi. Qaranəri Ağ-Moynak mayalarının yanından zor gücünə aparırdı. Bu da əslində insafdan deyildi. Sakit heyvan olsaydı nə vardı ki! Bax ələ bunun üçün də mindiyi mayanı Kospanın yanında qoymağa məcbur oldu. Kospan söz verdi ki, imkan düşən kimi mayanı Boranlıya gətirəcək, – vəssalam, nə ağrısı var, nə itkisi. Amma bu çər dəymişin hər addımı başa beladır, belə.

Boranlı Qaranər təzədən alıq altında düşüb, sahibinə ram olduğuna görə bir az sakitləşib susmağa məcbur oldu. İndi daha arabir nərildəyir, yerişini düzəldib addımlarını yeyrəkləşdirirdi, tezliklə lap yüksək sürət götürdü – löhrəm yerinə keçib, həmişəki kimi iti addımlarla Sarı-Özək yolunu qayçılayırdı. Yedigey də rahatlıq tapdı, donqarların arasındakı çökəkdə yerini rahatladı, külək vurmasın deyərək boyun-başını əməlli bürüb-bükdü, qulaqlısının qulaqlarını yaxşıca bağladı, səbirsizliklə Boranlı deyilən yerə çatmağını gözlədi.

Ancaq hələ evlərinə xeyli yol vardı. Bəxtindən hava da babat idi. Bir az küləkli, azacıq da buludluydu. Bu tezliklə boran – zad ola bilməzdi, əlbəttə, gecəyə qalsaydı, hər şey ola bilərdi. Boranlı Yedigey Qaranəri tutub cilovunu yığa bildiyi üçün razı qayıdırdı. Bu məmnunluq həm də dünyanın gecə Kospangildəki dombur çalgısı və Ənəfəsin oxumağıyla bağlıydı.

Yedigey qeyri-ixtiyari olaraq yenidən öz uğursuz ömrünün fikirlərinə qarq oldu. Sən bir müsibətə bax! İndi nə cür eləsin ki, nə şiş yansın, nə də kabab, onu üzən ağrılar da gizli qalmasın, hər şeyi açıq-aşkar desin – yeni məsələ belədir. Zərifə, mən səni sevirəm. Əgər Abutalıbın uşaqları atalarının familiyalla bir yana çıxma bilməzlərsə, əgər Zərifə razıdırsa, gözlərim üstə, qoy uşaqları Yedigeyin familiyə keçirsin. Əgər onun famili Daula və Ernekə yarayarsa buna ancaq şad olar. Qoy onlar üçün dünyada heç bir sədd-sərhəd, sıxıntı olmasın. Qoy həyatda öz gücləri, bacarıqlarıyla gün-dirrik qazansınlar. Məgər belə

şey üçün famillə heyfşilonmək olar? Bəli, yolda Boranlı Yedigeyin ürəyindən belə fikirlər də keçmişdi.

Artıq gün öyilmişdi. Yorulmaq nə olduğunu bilməyən Qaranər inad eləsə də, nə qədər qəzəblənsə də öz sahibini ləngitmirdi. Budur, qabaqda Boranlının dərələri görünməyə başladı, bu da tanış çala – çuxurlar, bu da böyük təpəlik, qabaqdakı domiryolun haçasının yanında da məskən salmış Boranlı. Bacalardan çıxan tüstü burula-burula qalxırdı. Görəsən, onun doğma ailələri necədir. Onlardan cəmi-cümlətəni birco günlüyə ayrılsa da elə nigarandır ki, elə bil bir ildir üzlərini görmür. Onlar üçün möhkəmə darıxıb – xüsusilə uşaqlar üçün burnunun ucu göynöyirdi. Qabaqdakı şənliyi görən Qaranər addımlarını daha da yeyinlətdi. Tərləmişdi, şövlə gedirdi, ağzından qatı buxar buraxır, addımlarını geniş atırdı. Yedigey cvlərinə çatana kimi razyezdə iki qatar rastlaşıb ayrıldı. Onlardan biri qərbə, o birisi şərqə getdi...

Yedigey evinin arxasında dayandı ki, elə o dəqiqə də Qaranəri ağla salıb bağlasın. Tələsirdi. Tez yerə basdırılmış dirəyə bərkidilən yoğun zənciri götürüb dəvənin qabaq ayağına buxovladı. Bununla da ondan əl çəkdi: “Qoy hələ soyusun, alğını sonra götürərəm”. Nədən-sə çox tələsirdi. Keyimiş küroyini və qıçlarını düzəldib, ağıldan çıxanda böyük qızı Səulə qaçaraq gəldi. Kürkü maneçilik eləsə də, Yedigey onu qucaqlayıb öpdü.

– Donarsan, ay qız, – dedi. Qız yüngül paltarda idi. – Qaç evə, indi gəliyəm.

– Ata, – deyər Səulə atasına sığındı, – Daulnan, Ermək getdilər.

– Hara getdilər?

– Həmişəlik getdilər. Analarıyla. Qatara minib getdilər.

– Getdilər? Nə vaxt getdilər? – Hələ də söhbətin nədən getdiyindən heç nə qanmayan Yedigey qızının gözlərinə baxıb təzədən soruşdu.

– Hə, elə bu gün səhər.

– Belə de! – Yedigey cavab verəndə səsi titrədi. – Di yaxşı, sən qaç evə, – deyər qızı buraxdı. – Gəliyəm, gəliyəm. Sən get evə...

Səulə tini burulub getdi. Yedigey isə tələsik, ağır qapısını bağlamadan, sırtqlısının üstündən kürkü necə geymişdisə elə o cür Zərifəgilin baraklarına yollandı. Gedirdi, amma eşitdiyinə inanmırdı. Uşaq yəqin nəyisə səhv salıb. Belə şey görək olmasın. Ancaq evin artırmasında çoxlu ayaq izləri vardı. Yedigey qapının əl yerini hirsilə çəkib içəri girəndə, artıq çoxdan soyuyub buza dönmüş küncdə-bucaqda

lazımsız tullantılar atılıb qalmış boş otağı gördü. Nə uşaqlar vardı, nə də Zərifə!

– Belo də şey olar? – deyər Yedigey pıçıldayıb, hələ də baş vermiş hadisəni anlayıb başmağa istəmədi. Otağın boş qaldığı açıq-aşkar bilinse də Yedigey kədərli bir təəccüblə dilləndi. – Deməli, gediblər?

Onun halı pisləşdi, elə pisləşdi ki, ömründə belə hala düşməmişdi. O, əynində kürk, otağın ortasında soyuq sobanın yanında durub, bu əvəzsiz itkinin, ona qarşı olan haqsızlığın müqabilində içində qalan hönkürtünün, hayqırtının əlində aciz qalıb, nə edəcəyini, bundan sonra necə yaşayacağını bilmirdi. Pəncərənin qırağında Erməkin yadından çıxarıb qoyduğu fal daşları tökülüb qalmışdı, bu həmin o qırx bir daş idi ki, onlar çoxdan dünyadan köçmüş atalarının nə vaxt qayıdacağını bilmək üçün fal açmaq öyrənmişdilər, məhəbbət və ümid daşlarıydı bu daşlar. Yedigey bu daşları xışmalayıb ovcunda sıxdı – vəssalam, onlardan qalan birco bu daşlardır. Daha özü ilə bacara bilmədi, çevrilib od tutub yanan üzünü divarın soyuq taxtasına söykədi, boğuş, ümitsiz bir hönkürtüylə ağladı. O ağladıqca ovcundakı daşlar bir-bir döşəməyə tökülürdü. Yedigey daşları ovcunda sıxıb saxlamağa çalışırdı, ancaq qıç olan barmaqları sözünə baxmır, daşlar bir-birinin ardınca sürüşüb küt bir taqıltıyla yerə düşür, hərəsi də kimsəsiz qalmış evin bir küncünə diyirlənirdi...

Sonra da o, divara sürtünə-sürtünə, ağır-ağır çömbəlib, arxasını divara söykədi, elə beləcə də, kürkün içində, papağının qulaqları bağlı halda, acı-acı ağlayıb içini çəkdi. Zərifənin dünən bağışladığı şərfi cibindən çıxarıb gözlərinin yaşını sildi...

Yedigey kimsəsiz qalmış barakda beləcə tək oturub baş vermiş hadisəni anlamağa çalışırdı. Belə çıxırdı ki, Zərifə uşaqlarını da götürüb qəsdən, onun burda olmadığı vaxt çıxıb gedib. Deməli, o özü belə istəyib, ya qorxub ki, birdən Yedigey onları buraxmaz. Elə doğrudan da Yedigey onları heç vaxtla, nəyin bahasına olursun qoymazdı getməyə. Bu nə ilə nəticələnsə də, burda olsaydı qoymazdı getsinlər. İndi isə daha gəcdir, nə faydası var oturub içini yesin ki, getməsəydi işlər necə ola bilərdi. Onlar daha yoxdu. Zərifə yox idi! Uşaqlar da yox idi! Yedigey onlardan heç ayrıldımı? Bunu Zərifə başa düşüb ki, Yedigey burda olmayanda çıxıb getməlidir. Öz işini yüngülləşdirib, amma onun haqqında fikirləşməyib ki, o gəlib barakı boş görəndə nə hala düşəcək.

Axı bir adam razyezdde onlar üçün qatar saxlamalı idi! Kim ola bilər? Məlum şeydir ki, Qazanqap, daha kim olacaq? Əlbəttə ki, Qazanqap Stalinin ölüm günündə Yedigeyin elodiyi kimi stop-kranı çəkib qırmayıb. Danışıb, razyezdin rəisindən xahiş eləyib ki, yolüstü minik qatarlarından birini dayandırın. Tipin biridir. Bu qazanda Uku-balanın da çömçəsi olmamış olmaz, çalışıb onları burdan mümkün qədər tez rədd eləyib yola salsın! İndi dayanın bir! Başına vurmuş qara, küt intiqam hissi coşur, beynini qıldadırdı, – bu saat istərdi ki, bütün gücünü toplayıb, Allahın lənətinə gəlmiş bu Boranlı deyilən razyezdde nə varsa, hamısını vurub dağıtsın, elə dağıtsın ki, heç çöpü çöp üstündə qalmasın, sonra da Qaranərə minib Sarı-Özək çöllərinə üz tutsun, orda da achiqdan, soyuqdan ölüb getsin. O heysiz, halsız və sarsılmış vəziyyətdə boş barakda oturmuşdu. Təkcə küt bir ümitsizlik, çarəsizlik qalmışdı: “Hara getdi, niyə getdi? Hara getdi axı, niyə getdi?”.

Axır evinə gəldi. Ukubala dinməzəcə onun kürkünü, papağını, keçə çəkmələrini alıb evin küncünə qoydu. Boranlı Yedigeyin donub daşa dönmüş, bozarmış sifətindən nə fikirləşdiyini, nə etmək qəsdində olduğunu bilmək mümkün deyildi. Gözləri də elə bil işıqdan düşmüşdü. Bu gözlərdən nə isə oxumaq mümkün deyildi, amma birçə o sezilirdi ki, o ilahi bir güclə özünü ələ almaq, sakit saxlamaq istəyir... Ukubala bayaqdan neçə dəfə samovara od salmışdı, ərini gözləyirdi. Samovar qaynayırdı, içindəki kömür hələ də közəyirdi.

Çay qaynardır – deyə arvadı sükutu pozdu. – Od kimidi.

Yedigey dinməzəcə ona ani nəzər salıb qaynar çayı qurtumlayırdı. O, çayın qaynarlığını duymurdu. Hər ikisi gərginlik içində sözün açılmasını gözləyirdi.

– Zərifə uşaqlarını da götürüb köçdü, – deyə nəhayət Ukubala dilləndi.

– Bilirəm. – deyə Yedigey başını piyalədən qaldırmadı. Bir qədər sükutdan sonra yenə də başını piyalədən qaldırmadan soruşdu: – Hara köçdülər?

– Bizə bir söz demədi. – deyə Ukubala cavab verdi.

Elə bununla da qurtardılar, Yedigey qaynar çayla dil-dodağını pösləsə də bunun fərqi nə varmadan birçə şeyin dərini çəkirdi: tək özündən çıxıb partlamasın, birçə bu ev-eşikdə nə varsa vurub darma-dağın eləyib uşaqları qorxuya salmasın, birçə xəta çıxartmasın...

Çayını içib qurtarandan sonra yenə də doqqaza çıxmaq istədi. Keçə çəkmələrini, kürkünü və papağını təzədən geyindi.

– Hara? – deyə arvadı soruşdu:

– Heyvana bir baş çəkim, – deyib qapıdan çıxdı.

Qısa qış günü tamam olub başa çatmışdı. Hava gözgöroti qaralıb qatılaşırdı. Soyuq da getdikcə sərtləşir, yersüpürən külək baş qaldırır, yerde nə vardısı dalğa-dalğa silib-süpürüb aparırdı! Yedigey tutqun halda ağıla tərəf getdi. Ağıla girəndə nəriltilə zənciri kökündən qoparmağa çalışan Qaranərə əsəbiliklə göz ağardıb qışqırdı:

– Sən hələ də anqırırsan! Hələ də dincələ bilmirsən! Yaxşı, əclaf, indi sənən danışaram! Söhbətimiz lap qısa olacaq! İndi dünya eynimə deyil!

Yedigey Qaranərin böyrünə berk bir dürtmə vurdu, ağzından çıxan söyüşləri yağdıra-yağdıra onun belindən alığı götürüb kənara vızıldatdı, ayağından zənciri açdı. Sonra da cilovundan yapışdı, o biri əlində də dəstəyə sarınmış qamçı vardı. Qüssə ilə zarıyan nərin noxtasından tutub çöllüyə çəkdi. Yedigey bir neçə dəfə geriye dönüb Boranlı Qaranərin noxtasını darta-darta onun üstünə qıcandı ki, zəhlətökən zarılısına son qoysun, amma ona təsir etmədiyini görüb tüpürdü, daha ona fikir vermədi. Yedigey dəvənin iniltisinə səbirlə dözüb axşamın qaranlığında yavaş-yavaş şəklini itirən çöllükdə qarı basa-basa yersüpürən küləyə qarşı tutqun, bikef halda gedirdi. Nəfəsi tənqisə də dayanmadan gedirdi. Başını aşağı salıb belə fikirli-fikirli çox getdi. Razyezdədən əməlli-başlı uzaqlaşmışdı, tepeliyin yanında Qaranəri saxlayıb ona qəddarcasına divan tutdu. Kürkünü çıxarıb qarın üstünə tulladı, tələsik noxtanın ucunu sıırıqlısının üstündən toqqasına düyünlədi ki, dəvə əlindən qopub qaça bilməsin, həm də əlləri boş olsun, hər iki əliylə tutduğu qamçını saqqıldadıb bütün hirs və ağrısını Qaranərin üstünə tökərək onu amansızcasına döyməyə başladı. Qaranərə zərbəni zərbə ardınca endirir, qızğınlıqla, amansızlıqla döyür, xırıltılı səslə söyüşlər yağdırır, onu lənətləyirdi:

– Al gəldi! Al! Əclaf heyvan! Təqsirin hamısı səndədir! Sənə görə! Bütün günah səndədir! İndi ipini buraxacam, rədd ol, hara gedirsən get! Amma əvvəlcə səni zəhil eləyəcəyəm! Al gəldi! Al! Acgöz çərdəymiş! Sənin gözün doyan deyil, gözün elə orda-burda, yad yerlərdədir. Elə sən dalınca gedəndə o, uşaqları götürüb gedib! Sizin nə vecinizədir ki, mən nə çəkirəm! İndi mən bu yer üzündə nə cür

yaşayım? Onsuz mən neyləyim? İndi ki, sizin vecinizə deyil, ələ mənim də vecimə gəlmir! Al, itin belindən gələn!

Qaranər anqırır, dartınır, zərbələrdən yayına bilmirdi, qorxu və ağrıdan dəli kimi sahibini yıxdı, qarın üstündə sürüyə-sürüyə qaçmağa üz qoydu. O, öz sahibini dəli bir inadla, görünməmiş bir güclə, adi odun parçası kimi sürüyürdü ki, tək ondan can qurtara bilsin, sərbəstliyə çıxsın, o yerdən ki, onu zorla gətirmişdilər, təzədən ora qayıtsın.

Qaranər onu sürüdükcə Yedigey qar içində çapalayır, ağız-burnuna qar dola-dola çıxırırdı:

– Dur! Dayan deyirəm, dur!

Papağı başından düşdü, üz-gözü qar yığınlarına dəydikcə yandırır, soyuq qar başına, qarnına çırpılır, boyun-boğazına dolurdu, qamçısı əlinə dolaşmışdı, Qaranəri heç cür saxlamaq mümkün deyildi ki, kəmərinə keçirdiyi noxtanı açə bilsin. Qaranər isə onu vahimə, qorxu içində sürüyür, xilasını ancaq qaçmaqda görürdü. Kim bilir, əgər Yedigey görünməmiş bir möcüzə gücünə toqqasını boşaldıb noxtanı açə bilməsəydi, başına nələr gələcəkdi, belkə də ələ bu qarın içində nəfəsi kəsiləcəkdi. O, noxtanın ipini ələ keçirib son gücünü toplayıb dartanda dəvə onu bir neçə metr sürüyüb dayandı.

– Ax səni! – Deyə Yedigey tənəffəs olub bədrəyə də özünü ələ aldı. Demək belə odu hə?.. Al, əclafın biri əclaf! Rədd ol gözümədən, cəhənnəm ol, lənətə gəlmiş, bir də gözüm səni görməsin! İtil cəhənnəmə! Rədd ol, harda istəyirsən gəbər! Qoy səni qudurğan it kimi güllə ilə vurub gəbərtsinlər! Bütün günahlar sendedir! Get, gəbər çöllərdə... Bir də sənin adını eşidib, üzünü görməyim!

Qaranər nəpəlti qoparıb Ağ-Moynak tərəfə qaçırdı. Yedigey yüyürüb ona çatır, şallaqla vurub yandırır-yaxır, ondan üz döndərərək dünyada nə söyüş vardisa, üstünə yağdırıb yola salırdı. Ayrılıq və hesablaşmaq məqamı çatmışdı. Buna görə də Yedigey uzun müddət onun qarəsınca qışqırırdı:

– İtil, cəhənnəm ol, heyvan! Yeri, yeri! Gəbər, acgöz, çərləmiş! Görüm səni gülləyə tuş olasan!

Qaranər qaranlıq çöllükdə qaçıb uzaqlaşdı, tezliklə Boranlı dumanlıqda görünməz oldu, ancaq hərdənbir onun kəskin nərlisi eşidilirdi. Yedigey təsəvvürünə gətirdi ki, o bütün gecəni qar-boran bilmədən, dayanıb-durmadan, Ağ-Moynak mayalarının yanına qaçacaq.

– Tfu! – Yedigey tüpürüb geri döndü və bayaq sürünəndə bədəniylə kotan yeri kimi açdığı şırımla yeridi. Papaqsız, kürksüz, üzünün dərisi, əlləri od tutub yana-yana qaranlıqda qamçını sürüyə-sürüyə gedirdi. Birdən özündə sonsuz bir boşluq və heysizlik duydu. O, dizi üstə qarın üstünə çöküb əlləriylə bərk-bərk başını tutub ikiqat bükülərək küt bir ümitsizliklə hönkürməyə başladı. Sarı-Özəyin ortasında, tək-tənha dizi üstü düşmüş halda birdən küləyin çöllükdəki hərəkətini duydu, onun uğultuyla qaldırdığı qasırğanın yerdə nə varsa silib-süpürdüyünü gördü və yuxarıdan ələnen qarın səsinə eşitdi. Hər bir qar dənəsi, milyon-milyon qar dənələriylə birgə havaya sürtülməkdən xəzin xışıltı salıb, sanki ona deyirdilər ki, bu ayrılığın dördünə dözə bilməzsən, sevdiyin qadını itirəndən sonra yaşamağın mənası yoxdur, o uşaqlara ki, sən o cür bağlanmışdın, hər ata öz doğma övladını o cür istəyə bilməz. O ələ burdaca ölüb qurtarmaq istəyirdi ki, üstünü qar basıb-basdırsın.

– Yoxdur Allah! Heç onun da həyatdan qandığı bir şey yoxdur! Onda, daha başqalarından nə umasan? Yoxdur Allah, ola bilməz! – deyə Sarı-Özəyin kimsəsiz gecəsinin tənhalığında öz-özünə inamsızlıqla söyləndi. Buna qədər o belə sözləri heç dilinə gətirməzdi. Hətta, Yelizarov özü də dəqiqəbaşı Allahın adını çəkəndə və eyni zamanda deyəndə ki, elmi nöqteyi-nəzərdən Allah yoxdur, o belə-belə sözlərə inanmırdı. Amma indi inandı...

Əbədi küləklərin yuyub sığal verdiyi Yer kürəsi yenə öz dövrünü vururdu. Öz oxu ətrafında fırlana-fırlana Günəşin də ətrafında dövrə vurur, qar basmış kimsəsiz çöllərin düzündə diz çökmüş bir adamı da özü ilə aparırdı. Dövlətini və hökmranlığını itirmiş heç bir kral, heç bir imperator, heç bir hakim bu dərəcədə ümitsizliyə qapılıb, bu gen dünya qarşısında belə diz çökməzdi ki, Yedigey sevdiyi qadından ayrı düşdüyü üçün belə ümitsizliyə qapılıb diz çökmüşdü... Yer öz dövründə idi...

Bu əhvalatdan üç gün keçmiş, Qazanqap Yedigeyi yol təmiri üçün şpal mıxı və rels yataqlığı saxlanan anbarın yanında əylədi.

– Bura bax, Yedigey, xeyir ola, adama-zada yovuşmursan, – deyə məftilə keçirilmiş dəmir topasını xəyəyə qoyanda, sözarası, saymaz-yana soruşdu. – Məndən niyə qaçırsan, yan gədirsen, söz də demək olmur.

– Danışmağa başlasaq, seni gerek yerində boğum öldürəm. Bunu özün də yaxşı bilirsen!

– Orası elədir, bilirəm ki, mənə boğub öldürməyə hazırsan, bəlkə menden başqa birini də... Amma bircə bunu başa düşmürəm ki, nəyə görə belə hirsələnirsən?

– Onu burdan köçməyə siz məcbur elədiniz! – Yedigey ona əzab verən, bu günlər ərzində onun rahatlığını elindən alan dərini Qazanqapın gözünün içinə dedi.

– Bilirsən nə var, – deyə Qazanqap başını buladı. Sifəti həyadan-mı, ya hirsindənmi qıpqırmızı qızardı. – Əgər ağlına belə şeylər gəlirsə, deməli, təkcə biz baredə yox, elə onun barəsində də pis fikirdəsən. Sən gerek şükür eyləyəsən ki, o qadında dərya ağıl varmış, sənənin tayın deyilmiş. Bəs fikirləşmirsən ki, bunun axırı nə olacaqdı? Yox? Amma o fikirləşib və qət eləyib ki, nə qədər gec deyil, getmək lazımdır. Gəlib menden təvəqqe elədi, mən də kömək elədim. Daha ondan soruşmadım ki, uşaqları götürüb hara köçürsən, özü də üstünü vurmadı, qoy bunu bircə özü bilsin. Anladın? Köçüb getdi, amma bir kəlmə də artıq-əskik sözlə nə özünü eydi, nə də sənənin arvadının ürəyinə toxundu. Adam kimi halallaşib ayrıldılar. Sən gerek onların ikisinin də ayağına düşsən ki, yaxanı belə bələdən qurtardılar. Ukubala kimi arvadı ömründə tapa bilməzsən. Onun yerinə başqası olsaydı, sənənin bir həngamə açardı ki, başını götürüb qaçardın, Qaranər yalan olardı...

Yedigey kirimişdi, axı nə cavab verəydi? Qazanqap əslində doğru danışdı. Ancaq Qazanqap başa düşmürdü ki, axı qayıt nə çəkir. Buna görə də Yedigey açıq-açıqına *ətiacılığa* keçdi.

– Yaxşı! – Deyib etinasızlıqla kənara tüpürdü. – Sənə eşitdik, ağıl dəryası. Elə buna görə də iyirmi üç ildir buralarda baş gırəyirsən, nə tufəngə çaxmaqsan, nə dümbəyə toxmaq... Axı sən belə şeyləri hardan qanasan! Yaxşı da! Havayı söhbətə vaxtım yoxdur. – Daha dalına qulaq asmayıb çıxıb getdi.

– Nə deyirəm, öz işindir, – deyə Qazanqap arxadan dilləndi.

Bu söhbətdən sonra Yedigey qərara gəldi ki, onu zara gətirmiş bu Boranlıdan birdefəlik çıxıb getsin. Bu fikir qəti idi, çünki rahatlıq tapa bilmirdi, onu unutmağa iqtidarı çatmışdı, içini gəmirən bu qəm-qüs-səyə duruş getirə bilmirdi. Zərifəsiz, Daulsuz, Ermeksiz ətrafda nə vardısı hamısı gözündən düşüb mənasızlaşmışdı. Belə olan tərzdə bu üzüntülü əzablardan can qurtarmaq üçün, Yedigey Cangəldin qət elədi

ki, razıydın rəisinə rəsmi ərizə verib işdən çıxsın, ailəsini də götürüb baş alıb getsin. Bir də bu yerləri nə görsün, nə də könü bulansın. Axı onu bu itin quduran yerinə zəncirlə bağlamayıblar ki, camaatın çoxu başqa yerlərdə yaşamır məgər – kənddə, şəhərlərdə... Onları heç zəncirlə də bağlayıb burda saxlamaq olmaz. Axı nəyə görə o, ömrünü bu Sarı-Özəkə çürütməlidir? Axı niyə, hansı günahına görə? Yox, daha bəsdir, köçüb gedəcək – Aral dənizinə qayıdacaq, ya da Qaraqanda tərəfə, Alma-Ataya gedəcək, yerə nə gəlib, yer qəhətliyi deyil ki! İşçi kimi yaxşı işçidir, işləkdir, əli-ayağı da yeridə, sağlam, ağıl da başında, daha burda fikirləşməli nə var ki, hər şeyə tüpürüb gedəcək, vəssalam. Yedigey özünün bu niyyətini Ukubalaya nə cür deyib, onu nə cür inandıracağı haqda götür-qoy eləyir, yerdə qalanlarsa boş şeydir deyə fikirləşirdi. O, söhbət üçün münasib vaxt tapana kimi bir həftə keçdi, qəfildən də sahibinin qovub çölə buraxdığı Boranlı Qaranər gəlib çıxdı.

Yedigey fikir verdi ki, it evin daldı nəse hürür, narahatdır, qaçıb kiməsə hürür, təzədən qayıdır. Getdi görsün nə var, ağıldan bir az aralıda yad bir heyvan gördü – dəvəydi, özü də birtəhər durub, yerindən tərpənmirdi. Yedigey ancaq yaxınlaşandan sonra öz Qaranərini tanıya bildi.

– Deməli, sənənsən? Gör bir nə günə düşmüşsən, a beçara, üzülüb getmişsən ki, – Yedigey lap çaşıb qalmışdı.

Əvvəlki Boranlı Qaranərdən bir dəri-bir sümük qalmışdı. İndi bir az da yekə görünən yekə qılı başını güclə saxlayırdı, çuxura düşmüş gözləri yazıq-yazıq baxırdı, dizindən aşağı saçaqlanan yalı elə bil özününkü deyildi, onu gülünə göstərmək üçün sonradan yapışdırılmışdı. Qaranərin belində bir cüt qara qala kimi ucalan donqarlardan osər-ələmət qalmamışdı, – qarı əmcəkləri kimi şəndirlənib sallanmışdı. Atan elə haldan düşmüşdü ki, ağıla girməyə belə təqəti qalmamışdı. Dayanmışdı ki, bir az nəfəsini dərsin. Son damla qanına qədər, bütün var gücünü çöldə qoyub, boşalmış çuval kimi, ölüm-zülüm birtəhər yığıla-dura gəlib çıxmışdı.

– Eyy, ha-ha! – Deyə Yedigey onu istehza ilə həylədi, təəccüblə dolanıb dəvənin böyür-başına göz gəzdirdi. – Yazıq, gör nə günə qalmısan. Gör nə günə düşmüşsən ki, sənə heç qapının iti də tanımadı. Ay atan oğlu, atan! Nə üzle qayıtmısan? Nə abırın var, nə də həyan! Püf, başdan-ayağa üfunət içindəsən. Gücün çatmayıb, ayağına işəmişən, məqsədin də buz bağlayıb, beçara! Elə nəfəsin də oradan çıxır.

Qaranər özünü zor-bəla ayaq üstə saxlayırdı. Qımıldanmağa belə təqəti qalmamışdı, əvvəlki vüqarından da əsər-ələmət yoxdu. Sönüb acınacaqlı vəziyyətə düşmüş Qaranər başını əsdirə-əsdirə cəndərdi dayanmışdı ki, yıxılmasın.

Yedigeyin Qaranərə yazığı gəldi. Evə gedib bir ləyən seçmə buğda götürdü, üstündən də yarım xışma duz səpib geri qayıtdı.

– Al, ye, – deyə buğdanı dəvənin qabağına qoydu. – Bəlkə heyə gəldin. Sonra gəlib çəkərim səni ağıla, uzanıb özünə gələrsən.

Həmin günü onun Qazanqapla söhbəti oldu. Özü onlara getdi, söhbəti də özü başladı:

– Yanına bir iş üçün gəlmişəm, Qazanqap. Təəcəüb eləmə: – yeni, dünyanın kəlmə kəsmək istəmirdi, altdan-üstədən vururdu, indi də təşrif gətirib. – Yüngül söhbət deyil. İstəyirəm Qaranəri özünə qaytarım. Gəlmişəm öz minnətdarlığımı bildirəm. Nə vaxtsa onu mənə bala köşək kimi bağışlamışdın. Çox sağ ol, Xeyli işimə yaradı. Bir az əvvəl onu qovmuşdum, daha dözümlüm qalmamışdı, bu gün qayıdıb geri. Zor-bəla birtəhər gəlib çıxıb. İndi ağılda yatıb. İki həftədən sonra yenə də elə əvvəlki Qaranərdi. Yenə də sağalıb gücə gələcək. Ancaq bordamaq lazımdır.

– Bir dayan görüm, – deyə Qazanqap onun sözünü kəsdi. – Bu daşı hara atırsan? Niyə axı birdən-birə Qaranəri mənə qaytarmaq həvəsinə düşdün? Bunu səndən xahiş eləmişdim?

Onda Yedigey üroyi istəyən kimi dərini açdı. Söhbət bunda deyil, yeni ailəmlə birlikdə köçmək fikrindəyəm. Daha bəsdir, yeri-yurdu dəyişmək vaxtıdır. Bu Sarı-Özək bezikdirib məni. Bəlkə üzü yaxşılığa oldu. Qazanqap ona diqqətlə qulaq asandan sonra belə dedi:

– Hər halda özün bilərsən. Ancaq mənə elə gəlir ki, nə istədiyini heç özün də bilmərsən. Elə tutaq ki, çıxıb getdin, öz-özündən ki, qaça bilməyəcəksən, hara istəyirsən get, öz içindəki üzüntülərdən qaça bilməyəcəksən. Hara getsən dalınca gələcək. Yox, Yedigey, kişisənsə elə burda özün özünü basıb bağlaya bilərsən. Kişilik çıxıb getməkdə deyil. Hamı çıxıb gedə bilər. Amma hər adam özünü yeni yola getirə bilməz.

Yedigey onunla razılaşmadısa, mübahisə də eləmədi. Oturub dərinə köksünü ötürdü, fikir eləyirdi: “Bəlkə çıxıb gedim, ayrı yerlərə üz tutum, fikirləşirdi. – Görəsən unuda bilərəm? Axı niyə unutmuyam? Bəs sonra neyləyəcəyəm? Bu dərdi nə çəkmək kimi çəkmək-

olur, nə də yaddan çıxır. Bəs onda o neyləsin? Görəsən, o tifilləri hara götürüb getdi? Elə bir adam varmı ki, bəd ayaqda ona kömək olub, arxa dursun? Ukubalaya da ağırdır, gör neçə gündür qaşqabağıma, soyuqluğuma sakitcə dözür... Axı niyə dözsün?”

Qazanqap Boranlı Yedigeyin qəlbindən nələr keçdiyini duyurdu, buna görə də onun vəziyyətini yüngülləşdirmək istədi, diqqətini cəlb etmək üçün öskürdü, Yedigey başını qaldıranda dedi:

– Düzünə qalsa, Yedigey, mən niyə səni dilə tutmağımı, guya ki, bir xeyrim-zadəm var. Elə özün də hər şeyi yaxşı başa düşürsən. İndi ki, yeri gəlib qoy deyim: nə sən Rəhimalı ağasan, nə də mən Əbdül-xan. Bir də ki, bizim yüz verstlik həndəvərimizi axtarsan bir ağac da tapmazsan ki, tutub səni ona sarıya biləm. Azad adamsan – öz əlin öz başın, xətrin nə cür çəkir elə də elə. Birçə məsləhətim budur ki, istə yerini soyuq eləməmiş bir az fikirləş.

Qazanqapın bu sözləri Yedigeyin xatirindən uzun müddət çıxmadı.

X

Rəhimalı ağa öz dövrü üçün çox məşhur oxuyan idi. Lap cavanlığından ad çıxarmışdı. O, Allahın iltifatıyla özündə üç gözəl keyfiyyəti birləşdirib haqq aşığı olmuşdu: əvvəla şair idi, ikinci – yazdığına mahnı qoşurdu, üçüncüsü də gözəl səsi, gen nəfəsi vardı. Rəhimalı ağa öz müasirlərini heyrətə getirirdi. Əlini simlərə toxundurmağıyla camaatın gözü qabağında mahnının yaranması bir olurdu. Ertesi gün isə bu mahnı dildən-dilə, ağızdan-ağıza gezirdi, çünki bunu Rəhimalı ağanın ağzından eşidənlər onu öz aullarına, köçəri tayfalarına aparıb çatdırırdılar. Onun bu mahnısını o vaxtın igidləri dillər əzberi eləmişdilər:

Qızğın köhlən bulaq suyu içəndə,
Sənər təşnə, sərinləyər dodaqdan,
İgid oğlan yar ləbini əməndə,
Bu dünyanın şəhdin əmər dodaqdan...

Rəhimalı ağa gözəl də geyinirdi, elə bil bu da Allah vergisiydi. Bahalı ən yaxşı xəzlərlə köbələnmiş papaqlara xüsusi həvəsi vardı –

qışınkı qış, yazınkı yaz, yayınkı da yay... Bir də onun heç vaxt ayrıl-madığı vefalı atı vardı. – Axal-təkə cinsindən olan bu qızıl kürən atı ona bir ziyafətdən türkmənlər bağışlamışdılar. Atın adı Saralı idi. Tərifdə, şan-şöhrətdə Saralı heç də sahibindən geri qalmırdı. Onun zərif məğrur yerişindən bilicilər xüsusi zövq alırdılar. Ona görə də məzələnmək istəyənlər deyirdilər ki, Rəhimalı ağanın varı-yoxu domburun səsi, bir də Saralın yerişidir.

Düzünü axtarsan, elə belə də vardı. Rəhimalı ağa bütün ömrünü, olinde dombur, yəhər üstə keçirmişdi. Şöhrəti aşıb-daşa da, var-dövləti yox idi. Həmişə toylarda, məclislərdə, lap yaz bülbülü kimi ömür-gün keçirərdi. Hər yerdə də hörmət-izzət görərdi. Atının arpa-samanı da öz yerində. Amma bir para varlı-hallı adamlar vardı ki, onu istəmir, gözləri götürmürdü – yelbeyin adamdır, deyirdilər, ömür-gününü küləyə verdi. Hə, arxasınca belə deyənlər də vardı.

Rəhimalı ağa şadlıq məclisinə ayaq basdımı, domburunu kökləyib bir az oxudumu, hamı sakitləşər, əfsunlanmış kimi onun əlinə, gözlərinə, üzünə tamaşa edəydilər, hətta onu sərgərdan həyatını sevmeyənlər belə bu əfsundan can qurtara bilməzdilər. Əlinə ona görə baxırdılar ki, insan ürəyinin elə bir incə, gizli sirri olmazdı ki, onu simlərdə tapıb dilləndirməsin; gözüne baxırdılar ona görə ki, onun qəlbinin, ruhunun gücü gözlərində alışıb-yanırdı; üzünə baxırdılar ona görə ki, gözəl, həm də şövqlü idi. Rəhimalı ağa oxuyanda küləkli havada dənizin əhvalı dəyişən kimi onun da üzü dəyişir, haldan-hala düşür...

Arvadları onun yolunu gözləməkdən yorulub gedirdilər, ancaq onun həsrətini çəkib gecələr gizlicə gözyaşı axıdanlar da vardı.

Onun ömrü-günü mahnıdan-mahnıya, toydan-toya, məclisdən-məclisə keçib gedirdi, bir də gözünü açıb gördü ki, qocalıq haqlayıb. Əvvəlcə bıqlarına dən düşdü, sonra da saqqalı ağarmağa başladı, hətta Saralı da daha o Saralı deyildi – əldən düşmüşdü, yalı-quyruğu seyrəlmişdi, birçə yerişindən bilirdi ki, vaxtilə barmaqla göstərilən at olub. Bəli, Rəhimalı ağa ömrünün qışına qədəm qoymuşdu, qocalıb qurumaqda olan tənha qələm çınardır sanki... İş gəlib bura çatanda məlum oldu ki, nə yurdu var, nə yuvası, nə də külfəti, nə qoyunu var, nə quzusu, nə də başqa var-dövləti... Ona kiçik qardaşı Əbdülxan sığına-caq verdi, amma əvvəlcə yaxın qohumlarını yığıb öz narazılığını bildir-di və onu möhkəm daniadı. Bununla belə, göstəriş verdi ki, ona ayrıca yurd qursunlar, yeməyinə-içməyinə baxsınlar, pal-paltarını yusunlar...

Rəhimalı ağa qocalıq haqqında oxumağa, axirətini düşünməyə baş-ladı. Həmin günlərdə ölməz, qəmli mahnılar yaranırdı. Artıq Rəhimalı ağanın da boş vaxtlarında keçmişin ağıllı adamlarının fikirlərini öyrənib anlamaq vaxtı gəlib çatmışdı – insan nəyə görə dünyaya gəlir görəsən? İndi daha əvvəlki kimi vaxtını toylarda, kef məclislərində keçirmirdi, vaxtının çoxunu evdən çıxmır, elə hey domburda qəmli havalar çalırdı, tək-cə xatirələr qalmışdı ona, ağsaqqallarla daha çox vaxt keçirir, bu dünyanın faniliyindən, gəldi-gedərindən bəhs edən söhbətlərlə başını qal eləyirdi...

Əgər ahıl vaxtında onu sarsıtımış bir hadisə olmasaydı, Allah özü şahiddir ki, Rəhimalı ağa öz ömrünü-günün beləcə də rahat başa vuracaqdı.

Günlərin birində Rəhimalı ağanın giridarı tikiş tutmadı, qocalıb əldən düşmüş Saralısını yəhərleyib, böyük el şənliyinə yollandı ki, bir az fikrini dağıtsın, hər ehtimala qarşı domburunu da götürmüşdü. Çünki çox hörmətli şəxslər ondan xahiş eləmişdilər ki, oxumasa da, heç olmasa, toy məclislərində əziz qonaq kimi iştirak eləsin. Rəhimalı ağa da elə bu niyyətlə yollandı – evdən xoş əhvalla çıxdı, qəsdı də tez-cə qayıtmaqda. Onu böyük hörmət və izzətlə qarşıladılar, ən yaxşı ağqüb-bəli yurda dəvət elədilər. Orda hörmətli şəxslərin yanında oturub kumıs içir, ədəb-ərkanla söhbət edir, həm də toy sahiblərinə öz xoş arzularını bildirirdi. Aulda isə böyük şənlik idi – hər tərəfdən cavan-ların gülüşü, səs-küyü mahnıları eşidilir, məzəli-məzəli oyunlar çıxarırdılar. Cavanlar təzə bəylə gəlinin şərəfinə cıdıra hazırlaşırıdılar. Aşpazlar ocaq başında əl-ayaq edir, ilxıların kişnərtisi, itlərin hürüş-məsi eşidilir, çöldən esən külək də çiçəklənən otların ətrini gətirirdi... Amma hər şeydən çox Rəhimalı ağa qonşu yurddan gələn oxumaq səsinə və musiqiyə qısqancılıqla diqqət yetirirdi, qızların qəhqəhə səsləri onu daha da şənləndirirdi...

Qoca aşığın qəlbi intizar içində göynədi. Rəhimalı ağa həmsöh-bətlərinə bildirməyə də, fikrən keçmiş günlərə qayıtdı, o zaman ki, özü də cavan, gözəl bir oğlandı, qıvraq Saralıya minib yollarda səyir-dərdi. Otlar onun nalları altında tapdaq olardı, gülerdi, ağlayardı, onun mahnılarını eşidən günəş ona tərəf əyilərdi, o zaman ki, dünyanın kü-ləkləri onun sinəsinə sığışmazdı, o zaman ki, onun domburunun səsin-dən adamların qəlbində qanı od tutub yanardı, o zaman ki, hər sözü ağzından qoparırdılar, o zaman ki, o, sevməyi də, cəfasını çəkməyi də,

ölüb-dirilməyi, atdan düşməyi üzəngidəcə vidalaşmağı da bacarırdı... Axı bunlar nə üçünmüş, ilahi? Buna görəmi ki, sonra qocalıq çağında boz külekler altında öləziyə köz kimi heyfşilənib öz-özünə yazıq deyəsən?

Yenə qəm bürümüşdü Rəhimalı ağanı, çəkilib öz içinə susurdu Rəhimalı ağa. Birdən o, yurda yaxınlaşan addım səsləri, çutqabağının qızıl cingiltisi, tanış paltar xışltısı eşitdi. Kimsə bayır tərəfdən yurdun qapısına salmış pərdəni kəskin hərəkətlə qaldırdı və kandarda sinəsi sazlı bir qız peyda oldu, qız nə qız – ay qabaqlı, şeytan gözlü, qaşı kaman... Qaşların yayından bilinirdi ki, elə özü də yay kimi möhkəm iradəli qızıdır, zalımın qızı elə bil qüdrətdən qələmlə çəkilmışdi. Boy nə boy-buxun nə buxun – yemə-icmə, tamaşa elə xətti-xalına, gül camalına. O, ağsaqqallardan icazə istəyərək baş əyib öz rəfiqələri və bir neçə igidlə kandarda durmuşdu. Ancaq heç kimə ağız açmağa macal verməyib simləri səsləndərək Rəhimalı ağaya etirafla başladı:

“Vahəyə cana atan bir sarban kimi, salama gəlmişəm, Rəhimalı ağa! Lütf eylə, məzur qıl günahımızı – məclisdə səhv olar, qəbahət olar. Üzüme üz tutub gəlmişəm bu gün, nəgmə gətirmişəm hüsuruna mən, qorxumu, hürkümü boğub içimdə sənə öz eşqimi yetirmişəm mən – dolu tufəng kimi atəşə hazıram, Rəhimalı ağa! Bal yığan arı tək bütün ömrümü görüşə gəlməyə güc toplamışam, qönçə idim, səbir edib gözləmişəm ki, açılmış gül kimi yanına gəlim, rəhminə möhtacam, Rəhimalı ağa!..”

“Allahın eşqinə, bir kərəm eylə, pərilər perisi de görüm kimsən?” – Rəhimalı ağa soruşmaq istədi, ancaq qızın sözünü kəsməyə qıymayıb özünü boğdu. Ancaq fərəh və təəccübü intəhasızdı, qınayan olmasaydı qanad açıb uçardı ona tərəf, ruhu sarsılıb, qaynar qanı ürəyinə od vurmuşdu və əgər ətrafdakıların xüsusi görmə qabiliyyəti olsaydı, onda görərdilər ki, Rəhimalı ağa necə dirçəldi, qalxmaq istəyən qartal kimi necə qanad gərdi. Gözləri cana gəlib şövləndi. Çoxdan bəri həsrətində olduğu göylərdən gələn qıy səsi kimi eşitmiş kimi təpərləndi və unudub yaşını Rəhimalı ağa dikəltdi başını...

Qız isə davam edirdi:

“Həli ol dərdimdən, ey ulu aşiq, indi ki düşmüşəm payinə bu gün hələ gənc yaşımdan sevirəm səni, ey Tanrı elçisi, Haqq aşiqi! Gözmişəm dalınca qarabaqara, səsin gələn yerə daxil düşmüşəm. Arzum o idi ki, sənə bənzəyim – sazımla, sözümle oxşayım sənə, ay akınlar akını

Rəhimalı ağa! Ardınca kölgə tək gözmişəm müdam – nəgməni, sözünü yığmışam bir-bir, qarətək oxuyub təkrar etmişəm – sən deyən sözləri dua bilmişəm. Allaha yalvarıb təmənnə etdim – bir füzun aşılıq bəxş etsin mənə, bir zaman yetirəm salamımı mən, göstərim sevgimi, məhəbbətimi, söz deyim, saz çalım hüsurunda mən, yenilsəm də olmaz peşmanlığı – yenilib ram olsam nə eybi var ki – Rəhimalı ağaya ram olursa mən! Cavanlar toy günü arzulayantək, mən də o günün arzusundayam, eşit sən, bil bunu, Rəhimalı ağa! Mən çox kiçik idim, sənə böyükdün – xalqın sevimlisi, böyük sənətkar, bu qədər toyda, bu qədər bəsatda, bu çalhaçalda hardan görəcəkdin qız uşağını – sənə eşq bəsləyən od-ocağını – həyadan istərdim yanib kül olum, fəqət nəgmələrin hifz etdi məni – ərşəyə çatdırıb böyütdü məni, cəsarət doldurdu qəlbimə mənim, gəlmişəm hüsuruna, Rəhimalı ağa! Özün bir hökm ver, özün bir çarə qıl. Vüsala yetməyə tələsirdi can, zamansa tələsmir, hey uzanırdı... Nəhayət, bu bahar vaxtı oldu tamam – axır ki çatdım mən on doqquzuma, sənə bakirə qəlbimin dərinliyində əvvəlki kimisən, Rəhimalı ağa. Saçlara dən düşüb azacıq, əfsus... Amma çox qaratellidən əfzəlsən, hələ sevib-sevilməkçün yarandın məxsus. Onu da bil ki, sən möhtərəm aşiq, qız kimi, bəlkə də rədd etdin məni, ixtiyar sənindir, Rəhimalı ağa, amma haqqın yoxdur rədd eyləyəsən bir müğənnitək məni – gəlmişəm bura saz çalib, söz deyək – yarısaq sənə... Mən sözümü dedim, meydan sənindir. Buyur çıx irəli, Rəhimalı ağa!”

– Sən kimsən? Hardansan? – Rəhimalı ağa yerindən dik qalxdı. – Adın nədir?

– Adım Bəyimaydı.

– Bəyimay? Bəs indiye kimi hardaydın? Bəs hardan nazil oldun, Bəyimay? – Bu sözlər Rəhimalı ağanın ağzından qeyri-iradi çıxdı, əhvah pozulmuş halda baş əydi.

– Axı mən dedim, Rəhimalı ağa, dedim ki, körpəydim, böyüyürdüm.

– Hər şeyi başa düşürəm, – deyə o, qıza cavab verdi, – bircə şeyi başa düşə bilmirəm – öz bəxtimi, taleyimi anlaya bilmirəm! Axı ömrümün qısa əyilən qürub çağında səni belə gözəl xəlf eləməkdə qəsd nədir? Nə istəyir? Mənə onu dedizdirmək istəyir ki, əvvəlləri nə olubsa, heç bir şey imiş, ömrümü bihudə keçirmişəm, bilməmişəm ki, göylər mənə səni eşitmək və görmək kimi əzablı bir şirinlik göndərəcək? Axı görsən taleyim niyə belə zülm eləyir?

– Nahaq yerə taleyinə küsenirsən, Rəhimalı ağa, – deyə Bəyimay cavab verdi. – Əgər taleyim mənimlə bağlıdırsa, məndən nigaran qalma, Rəhimalı ağa. Bilsəydim ki, öz bakiroləyimlə, mehribanlığınla, mahnılarınla, təmənnəsiz məhəbbətimlə səni sevindirə biləcəm, yer üzünün ən xoşbəxti olardım, mənə özgə heç nə lazım deyil. Mən sarıdan heç bir şübhənin olmasın, Rəhimalı ağa. Əgər sən öz şübhələrinə güc gələ bilməsən, məhəbbət qapılarını mənim üzümə bağlamış olsan belə, yenə də səni sonsuz bir məhəbbətlə sevərək özüm üçün xüsusi bir şərəf bilərdim ki, mənimlə sənət aləmində yarışaydın, mən bütün sınaqlara hazıram.

– Sən nə danışırısan! Söz sınağı nədir, Bəyimay! Deyişmə sınağının dəyəri nə olan şeydir axı, daha dəhşətli sınaq – məhəbbətin sınağıdır, o məhəbbət ki, bizim adətlərlə, qanun-qaydalarla düz gəlmir. Yox, Bəyimay, mən seninlə söz səltənətində yarışmağa vəd verə bilmərəm. Ona görə yox ki, daha deməyə sözüm yoxdur, ona görə yox ki, daha səsim gərlişib, ya gücdən düşmüşəm. Yox, yox, mən sənə ancaq heyran ola bilərəm, Bəyimay. Mən səni ancaq bəlalı bir məhəbbətlə seve bilərəm, sənənlə təkcə məhəbbət meydanında yarışa bilərəm, Bəyimay.

Rəhimalı ağa bu sözlərlə də domburu götürüb yeni bir hava üstündə köklədi və keçmiş günlərdə olduğu kimi təzə bir mahnı oxudu – o gah otları titrədən səhər mehini andırır, gah da göylərdə çaxan ildırım gurultusunu xatırladırdı. O vaxtdan bu yana da səsi-sorağı yer üzündən çəkilmir “Bəyimay” mahnısının:

“...Uzaq eldən gəlib bulaq başına, yangını söndürmək istəsən əgər, qarşına meh kimi əsib gələrəm, səriləm payinə, gözəl Bəyimay. Əcəl çatsa, öl desələr ölmərəm, görsem səni birçə kərə Bəyimay, – gözüm görse dirilərəm, duraram, səsiz qalsam gözlerimdən olaram, hifz eləsin xuda səni, Bəyimay...”

Bəli, o, “Bəyimay” mahnısını belə oxudu. Həmin o gün adamların xatirindən uzun müddət çıxmıdı. O əhvalatdan sonra Rəhimalı ağa və Bəyimay barədə çox söz-söhbət oldu. Elə ki bayram libası geymiş atlıların müşayiətilə gəlini bəy evinə aparmaq vaxtı çatdı, bayram-sayağı bəzədilmiş ağ yurdların arasından keçib-gedəndə, bayram libası geyinmiş izdihamın önündə at oynadan, bəylə gəlinin şərəfinə mahnılar oxuya-oxuya dəstəni aparan Rəhimalı ağayla, Bəyimay idi. Böyür-böyürə üzəngi-üzəngiyə gedən də onlardı, bir-birinə

yaraşlıq verən də onlardı, gah domburda, gah da tütəkdə çalan da onlardı, Allaha, reyğəmbərə, bütün xeyirxah qüvvələrə üz tutub bəylə gəlinə xoşluq arzulayan nəğmələr oxuyan da onlardı – Rəhimalı ağa susmamış, Bəyimay başlayırdı... gah biri, gah da o biri...

Həmin məftun etmişdi bu mahnılar – otlar, çəmənlər də onların üzünə güldürdü ətrafda, tütünün payəndaz edib sərdirdi ocaqlar ətrafda, quşlar qanad çalırdı ətrafda, ürgələri yallayıb cıdırı çıxırdı uşaqlar ətrafda...

Tanımaq olmurdu qoca Rəhimalı ağanı. Səsi yenə də cingildəyirdi cavan kimi, yenə yaydan gərgin, qırğıdan qıvrıqdı cavan kimi, yaşıl çəməndə qurulmuş ağ yurd lampaları kimi yanırdı gözleri. Hətta atı Saralı, gərdən çəkib tovuqlanırdı.

Di gəl ki, buna pis baxanlar da vardı. Camaatın içində olanlardan bəzisi Rəhimalı ağaya baxıb tüpürürdü.

Bu adamlar onun öz qohum-qəbiləsiydi – onlara Bərkəbəylər nəslə deyirdilər. Toy məclisində olan Bərkəbəylər bərk hirsələnmişdilər. Heç belə də iş olar – Rəhimalı ağanın qoca vaxtında ağı çasıb. Qardaşı Əbdülxana giley-güzar elədilər. Bu qoca köpək Rəhimalı bizi belə rüsvay eləyəndən sonra nə üzle səni mahəl qazısı seçə bilərik, seçki vaxtı bizə gülb, ələ salmazlarımı? Bir gör nə oxuyur, lap xam daylaq kimi kişneyir! Hələ sən o şortunun verdiyi cavablara bax! Biabırçılıqdır! Camaatın qabağında gic eləyib başdan çıxardır! Yox, bunun axırı pis olacaq. Axı bu ləçəklə onun nə alveri? Onun ipini yığmaq lazımdır ki, el-oba içində dilə-dişə düşməyək...

Əbdülxan bu ipə-sapa yatmayan, eys-işrətdə saçını ağartmış qardaşının əlindən çoxdan yığmışdı. Belə güman eləyirdi ki, daha qocalıb, həddinə düşər, amma gör nə oyun çıxartdı... Bütün Bərkəbəy nəslinin papağını yerə soxdı.

İş bu yerə gələndə Əbdülxan atını qamçılıyıb camaatı yara-yara qardaşına yaxınlaşdı, onu qamçıyla hədələdi: “Bədir, özündə-sözündə ol! Evə qayıt!”. Ancaq öz ürək mahnılarını oxuyan böyük qardaş onu nə gördü, nə də sözlərini eşitdi. Onları istəyənlər – oxuyanları üzük qaşı kimi ortaya alan atlılar, onların hər kəlməsini göydə ovlayanlar – Əbdülxanı birçə göz qırpımında sıxışdırıb çıxartdılar, hələ üstəlik qamçılədilər da. Bu vürhəvurda nə biləsən ki, kim qamçılədi. Vəziyyəti belə gören Əbdülxan atını məhmizdəyib aradan çıxdı...

Mahnılarsa oxunmağındaydı, həmin deqiqədə ağızlarda yeni söz, yeni mahnı yarandı.

“Eşq oduna yanan maral səhər-səhər meləyəndə, qayalara dəyib-düşər sədası” – deyə Rəhimalı ağa oxuyurdu. “Sona sonasından iraq olanda, gözündə qaralan qızıl günəş də” – deyə Bəyimay ona cavab verirdi.

Beləliklə də söz birinin ağzından düşməmiş o biri oxuyur – gah biri, gah da o biri təzə bəylə gəlinin şəninə təriflər deyirdi...

Rəhimalı ağa öz işindəydi, xəbəri yoxdu ki, qardaşı Əbdülxan nə kinlə, nə qəzəblə çapıb getdi. Qohum-qəbiləsi necə inciklik, nə hayıf hissiylə atları onun dalınca saldılar – Bərəkbəylərin hamısı. Xəbəri yoxdu ki, birləşib ona nə tənbeh hazırlayıblar...

Mahnıların oxunmadığındaydı – gah o, gah da o biri, gah o, gah da o biri...

Əbdülxan atın yalına yatıb qara yel kimi əsirdi. Evə, birbaşa aulə! Canavar sürüsü kimi onun sağ-solunda çapan qohum-əqrəbası Əbdülxanı qızıqdırırdılar:

– Qardaşının ağı çasıb! Dəli olub, müsibətdir! Gərək tez müalicə olunsun!

Mahnıların oxunmadığındaydı – gah o, gah da o biri, gah o, gah da o biri...

Beləliklə onlar ürək-dən gələn mahnıların toy qafiləsini bəy evinə tərəf çəkib aparırdılar. Son məkanda vida əlaməti kimi yenə də xoş arzulu mahnılar oxudular. Rəhimalı ağa camaata üz tutub bildirdi ki, o bu xoş günü gördüyü üçün xoşbəxtdir, taleyi özü-özünə bərabər akını, cavan müğənni Bəyimayı ona hədiyyə göndərmişdir. Dedi ki, ancaq çaxmaq daşı çaxmaq daşıyla toqquşub qığılcım verdiyi kimi, sənət dünyasında akınlar ancaq yarışlarda öz sənətlərinin sirlərinə vəqif ola bilirlər. Ancaq hər şeydən artıq həyatda ağıla gələ bilən ən ülvəi səadət, elə bir səadət ki, ömrünün bu qürub çağında yaranışından bəri güc toplayan günəşin qürub vaxtı fəxr etdiyi şəfəq kimi insan ruhunun ən ali təzahürü olan məhəbbətin mənasını anladı.

– Rəhimalı ağa! – deyə Bəyimay ona cavab verdi. – Mən də öz arzu-kamıma çatdım. Mən həmişə sənə izinlə gedəcəm. Hara desən, nə cür desən – əlüstü domburla gələcəm. Qoy mahnı mahnıya qovuşsun, məhəbbət məhəbbətə... Mən tərəddüd etmədən həyatımı taleyə tapşırıram!..

Mahnılar belə oxunurdu.

Elə buradaca bu köçəri camaatın yanında məsləhətləşib razılığa gəldilər ki, birisi gün böyük həftə bazarında görüşsünlər, elə orda hər tərəfdən axışib gələn adamlar üçün mahnı oxusunlar.

Həmin gün toydan qayıdanlar bütün mahala car çəkdi ki, Rəhimalı ağa ilə Bəyimay həftə bazarına gəlib oxuyacaqlar. Xəbər ayaq tutub yeri yirdi:

– Həftə bazarına!

– Atları yəhərleyin həftə bazarına.

– Həftə bazarına gəlin, akınların oxumağına qulaq açın!

Bu xəbər camaatın dilində əks-səda tapdı:

– Böyük şənlik olacaq!

– Kef olacaq!

– Nə gözəl!

– Sən bir biabırçılığa bax!

– Varam, varam buna!

– Sən bir həyasızlığa bax!

Rəhimalı ağa ilə Bəyimay yolun yarısında ayrıldılar:

– Həftə bazarında görüşənə kimi, gözümün işığı, Bəyimay!

– Həftə bazarında görüşənə kimi, Rəhimalı ağa!

Ayrılandıqdan sonra da hələ xeyli uzaqdan səsləri eşidilirdi:

– Həftə bazarında görüşənə qədər, hey!

– Həftə bazarında görüşənə qədər, Rəhimalı ağa, hey!..

Artıq gün batmaqda idi. Ucsuz-bucaqsız düzlərin üzərinə yay to-
ranlığı çökməkdə idi. Dağlara yağan yağışdan sonra havada saf bir
serinlik vardı, çalağanlar qürub qabağı qanadlarını sərərək tənbel-tən-
bəl aşağılarda süzür, quşcuğazlar bu sakit axşamın şərəfinə mahnılar
oxuyurdular...

– Necə sakitlikdir, nə xoş havadır! – deyə Rəhimalı ağa atının yalı-
nı oxşaya-oxşaya dinləndi. – Eh Saralı, ah mənim qoca dostum, yeni
dünya doğrudanmı bu qədər gözəlmiş, yeni ömrün son amanında
sevmək olarmış?

Saralı işə cığırda iti yerləşib gedir, fınxırır, evə tələsirdi ki, bir az
ayaqlarına dinclik versin, bütün günü yəhər altında yortub-yorğala-
mışdı. İstəyirdi çay suyuyla ürəyinin yangısını söndürsün, sonra da
çöldə ay işığında otlamağa çıxsın.

Aha, bax bu da aul, bu çayın dirşöyi, bu da ki, yurdlar, ocaqlardan
baş alıb gedən tüstülər.

Rəhimalı ağa atdan düşdü. Atın tərı soyusun deyə dirəyə bağladı. İçəri keçməzdən çöldəki ocağın yanında oturdu ki, bir az dincini alsın. Kim isə yaxınlaşdı. Qonşu uşağı idi.

- Rəhimalı ağa, sizi içəri çağırırlar.
- Kimlərdir mənı çağırın?
- Hamısı özümüzünkülərdir, Bərəkəbəylər.

Rəhimalı ağa içəri giren kimi nəsillərinin ağsaqqallarını gördü. Onlar yarımdairə şəklində oturmuşdular, bir az kənarda da qardaşı Əbdülxan əyləşmişdi. Çox qasqabaqlı idi. Başını qaldırmırdı.

– Salam əleyküm! – Rəhimalı ağa qohumları salamladı. – Xeyir ola?

- Səni gözləyirik, – deyə ən hörmətli ağsaqqal dilləndi.
- Məni gözləyirsizsə, hüzurunuzdayam, – deyə Rəhimalı ağa cavab verdi, – cərgənizdə oturmaq üçün özümə münasib yer axtarıram.

Kim isə amiranəliklə dedi:

- Dayan! Qapının ağzında dur! Özün də diz çök!
- Bu nə deməkdir, hələlik bu yurdun sahibi mənəm.
- Yox, sahibi sən deyilsən! Ağlını itirmiş qocadan yurd sahibi olmaz.

– Nə demək istəyirsiniz?

– Onu demək istəyirik ki, sən and içməlisən: bir də heç vaxt, heç yerdə oxumayacaqsan, məclislərdə sülənməyəcəksən, çal saqqalını unudub, bizi də, özünü də rüsvay cəyləyib, qoşulub biabırçı mahnılar oxuduğun o şortunu birdəfəlik yaddan çıxardacaqsan. And iç! Bir də onun həndəvərində dolanmayacaqsan!

– Havayı danışsınız. Bırsi gün onunla həftə bazarında camaatın qabağında oxuyacağam.

Ağsaqqallar qəzəblə bağıldılar:

- O bizi rüsvay cəyləyəcək!
- Hələ ki gec deyil, tək daşı atəyindən!
- Bu ki lap sarsaqlayır!
- Vallah, başı lap xarab olub!
- Bir sakit olun görüm! Susun! – Baş hakim qayda yaratdı. – Deməli, Rəhimalı, bu sənın axır sözündür?

– Hə, mən sözümü dedim.

– Eşitdinizmi, Bərəkəbəyli nəslinin törəmələri, bizim qan qohumumuz, bu arsız-görsüz Rəhimalı nə dedi?

– Yaxşı eşitdik.

– Onda eşidin, görün mən nə deyirəm. Əvvəl sözüm sənədir, ay bədbəxt Rəhimalı. Sən ömrün boyu kasıb dolanmışsan, bir atın olub, bir özün, gün-güzəranını da toylarda, məclislərdə dombur dıncıldadıb, təlxəklik-oyunbazlıq eləməklə keçirmisən. Başqalarını əyləndirmək üçün ömrünü bada verdin. Nə qədər ki cavandın, avaragor keçirdiyin günləri sənə bağışlayırdıq. İndi qocalmışsan, gülünc görünürsən. Biz sənə nifrət ələyirik. Axirətini fikirləş, dinclik tap. Amma sən bunların qeydinə qalmaqdaysa, yad aulda axmaq dəmdəməki kimi kefə qurşanmışsan, qanunlarımızı, adətlərimizi tapdayıb ilişmişən o şortuya. İndi ki, bizim məsləhətlərə qulaq asmaq istəmirsən, qoy Allah sənə öz belanı versin, daha öz bəxtindən küs. İndi, ikinci sözümə qulaq as. Ayağa dur, Əbdülxan, sən onun doğma qardaşısən, bir atanın belindən gəlib, bir anadan olmuşsuz, sən arxamız, dayağımızsan. Arzumuz budur ki, səni bütün Bərəkəbəylər nəslı adından qazı görəydik. Amma sənın qardaşın ağlını itirib, bu da o işdə sənə əngəl törədə bilər. Buna görə də ağlını itirmiş qardaşınla nə cür rəftar eləməyi görək özün deyərsən, belə ki, bu ipləmə bizi el içində biabır cəylə bilməsin, belə ki, heç kim bizim gözümüzün içinə güldən ağır söz deməyə cəsəret eləməsin, belə ki, Bərəkəbəylər nəslı bədnam olub gülünc vəziyyətdə qalmasın!

– Heç kim mənə peyğəmbərlik, hakimlik cəylə bilməz, – deyə Rəhimalı ağa Əbdülxanı qabaqladı. – Mənim sizə yazığım gəlir, burda olanlara da, olmayanlara da, siz cəhalet içindəsiz, siz elə bir şeydən danışsınız ki, onu ümumi yığıncaqla həll eləmək olmaz. Siz bu dünyada haqq-ədələtin, xoşbəxtliyin nə olduğunu bilə bilməzsiz. Ürək oxuyanda oxumaq ayıb olan işdirmi, göylərdən insana Allah vergisi kimi göndərilən məhəbbət günah sayıla bilərmi? Axı yer üzündə ən böyük sevinc – sevənlərin sevməyinə sevinməkdir. İndi ki, siz mahnı oxuduğum üçün, gecikmiş məhəbbətdən üz döndərməyib onu sevincə qəbul etdiyim üçün mənı ağıldankəm hesab cəyləyirsiniz, onda mən sizdən ayrılıb gedərəm. Dünyada yer qəhət deyil. Bu saat Saralını minib gedərəm onun yanına, lap baş alıb üz tutarıq başqa vilayətlərə ki, bir də sizi nə mahnılarımızla, nə də əmllirimizlə narahat eləməyək.

– Yox, heç yana gedə bilməyəcəksən! – deyə bayaqdan susub dayanan Əbdülxan xırıltılı, vahiməli bir səslə partladı. – Burdan o yana addım da atmayacaqsan. Bazara-mazara getdi yoxdu! Ağlın başına gələne kimi səni müalicə cəyləyəcəyik.

Elə bu sözlərlə də qardaşı akının əlindən domburu qapdı.

– Bax, belə! – O, kövrək çalğı alətini yerə çırpıb, dəli buğa naxır-cısını tapdayan kimi tapdaladı. – Bu gündən səsin boğazında qalacaq! Ay uşaq, o yabını, Saralını bura çəkin! – deyə işarə verdi.

Həyətdə əmrə müntəzir duranlar əlüstü atı direkdən açıb getirdilər.

– Açın yəhərini! Tullayın bura!

Əbdülxan yəhəri baltalayıb doğram-doğram elədi.

– Bildin! Heç yana getməyəcəksən! Bazar-zad yoxdur! – deyə qeyzlə doğradığı yəhərin tapqır-qayışını, üzəngi bağlarını, cilov-yüyənini doğrayıb tökdü, üzəngilərin də hərəsini bir kola tolazladı.

Qorxudan hürkmüş Saralı da həsləyib xırıldayır, qantarğasını gəmirirdi, elə bil üreyinə dammışdı ki, onu da yəhərinin taleyi gözləyir.

– Deməli, həftəbazarına hazırlşırsan? Saralını minib gedəcəksən? Onda bax! – Əbdülxanın gözləri qan çanağına dönmüşdü.

Əbdülxan bu sözləri deyən kimi qohumları bir göz qırpmında Saralını yıxdılar, elə o dəqiqə də örkənlə çəkib əl-ayağını bağladılar. Əbdülxan da güclü pencəsiylə atı burunlayıb başını qanırdı və bıçağı fağır heyvanın boğazına dirədi.

Rəhimə ağa var gücüylə onu tutub saxlayanların əlindən partlayıb çıxdı.

– Əl saxla! Öldürmə heyvanı! – demək istədi.

Macal tapmadı, bıçağın altında fişqıran qan gün işığında zülmət kimi gözlərə doldu və Saralının buğlanan qanına qəltan olmuş Rəhimə ağa bürəyərək yerdən qalxdı.

– Nahaq iş gördün. Axı mən piyada da gedərom. Mən dizin-dizin sürünərəm! – deyə ətəyi ilə üz-gözünü silərək alçaldılmış aşiq özünün son sözünü bildirdi.

– Yox, sən heç piyada da gedə bilməyəcəksən! – deyə Saralının qanı axan başı üstündə çömbəlmiş Əbdülxan hikkəylə dişlərini ağartdı. Bir addım da atmayacaqsan! – Bu sözləri alçaqdan deyib birdən qışqırdı: – Tutun onu! Görürsüz ki, dəlidir! Bağlayın, öldürə bilər!

Səs-küy qopdu, aləm bir-birinə döydi:

– Kəndiri bura ver!

– Qollarını qanırın!

– Berk burun!

– Ağılı yerindən oynayıb! Allah haqqı!

– Bir gözlərinə baxın!

– Dəli olub, vallah!

– Çəkin ağacın dibinə!

– Yapışın çəkdik!

– Əlli olun!

Artıq ay qəlbilənib qalxmışdı. Göylər də, yerlər də sakitlik içindəydi. Hardansa şamanlar gəldi, tonqal çatdılar, böyük akının ağlını pozmuş cinləri qovmaq üçün əcaib oyunlar çıxarıb rəqs etdilər.

Sonra da molla gəldi. O da Qurandan ayələr oxudu. Və onu Alahın doğru yoluna dəvət etdi.

Rəhimə ağa isə qolları arxadan çatılmış halda ağaca bağlı durmuşdu.

Və o qardaşı Əbdülxana üz tutub görək nə dedi:

“Zülmət gecə eriyəndə toranı da çəkib gedər özüylə, gündüz olar, günəş çıxar təzədən. Amma mənə işıq yoxdur bir daha, sən söndürdün işığı, Əbdülxan! Allahın verdiyi o xoş nemətdən – göydən yetirdiyi o məhəbbətdən məhrum etdiyindən çox da öyünmə. Nə qədər ki, cida deyil, nəfəsim, nə qədər ki, sinəmdə ürək var – bu sevinci yaşadacam özümde... Bədbəxt qardaş, qollarımı qanırb bağlasan da ağaca, bil ki, yoxam burda daha, Əbdülxan. Qalan ancaq boş cəsəddir, ay yazıq, ruhum uçub onunladır, Əbdülxan. Ruzigartək qanadlanıb uçur ki, yağış olub yerlə qovuşsun yenə, yarın öz nəfəsi, öz zülfü kimi. Səbh çağında o, yuxudan duranda, dağ kəlitək gələrəm pişvazına, sıldırımında qərar tutub gözlərim – yurddan çıxan yarı salamlamaqçün. O atlanıb çaydan çapıb keçəndə, at nalından qopan zərrelər olub, gül üzünə, əllərinə qonacam. Oxumağa başlayanda sevgilim, nəgmə olub ləblərinə qonacam...”

Onun başı üstündəki budaqdan səhər mehinin xəfif xışıltısı gəldi. Səhər açılırdı. Rəhimə ağanın dəli olmaq xəbərini eşidən qohum-qonşu maraqla göstərərək gəldilər. Atlarından düşməyib bir yerə komlaşıraqla uzaqdan dayandılar.

O isə cırıq paltarda, qolları arxadan çatılıb ağaca sarınmış halda durmuşdu.

Sonralar dildən-dilə düşən məşhur mahnısını böyük həvə və şövqlə oxudu:

Qara dağdan köç qayıdanda¹
 Aç qollarımı, qardaşım Əbdülxan,
 Ala dağdan köç qayıdanda
 Aç qollarımı, qardaşım, Əbdülxan,
 Yatanda yuxuma girməzdi mənim
 Qardaşım salarmış məni kəməndə.
 Qara dağdan köç qayıdanda,
 Ala dağdan köç qayıdanda,
 Aç qollarımı, qardaşım, Əbdülxan,
 Mən öz xoşumla uçaram göylərə...
 Qara dağdan köç qayıdanda,
 Həftə bazarına gələ bilmədim, Bəyimay,
 Ala dağdan köç qayıdanda,
 Biz həftə bazarında oxuya bilmədik, Bəyimay.
 Məni atım çatdırı bilməz daha, özüm də çata bilmərəm.
 Qara dağdan köç qayıdanda
 Məni həftə bazarında gözləmə, Bəyimay,
 Mən öz xoşumla göylərə uçuram...

Bəli Rəhimahı ağa haqqındakı rəvayət belə rəvayətdir...
 İndi Ana-Beyit yolunda Qazanqapı son mənzilinə yola salanda
 Yedigey – elə hey bunları fikirləşirdi.

XI

*Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
 Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız Sarıtorpaq
 çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...
 Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianı ilə ölçüldüyü kimi bu yer-
 lərdə bütün məsafələr dəmiryolu ilə müəyyən edilirdi.
 Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gəldilər...*

Deyilənlərə görə, nə vaxtlarsa Nayman-Ananın öz manqurt oğlu-
 nu axtardığı bu yerlərdə – qızılqumlu Malakumdıçap yığının boyunca
 çox uzun bir yol keçəndən sonra daha Ana-Beyitə bir şey qalmamışdı.
 Boranlı Yedigey gah saatına, gah da Sarı-Özək üzərindəki günəşə

¹ Sətri tərcümədir.

baxıb fikirləşirdi ki, hələlik işləri öz qaydasınca gedir. Dəfndən sonra
 onlar vaxtında evə qayıdıb, hamıyla birlikdə ehsanda iştirak edəcək və
 Qazanqapı yad eləyə biləcəkdilər. Neyləmək, üzü axşama olacaq, təki
 ehsan sabaha qalması. Ey gidi dünya! İşə bax ey, Qazanqap Ana-
 Beyitə yatacaq, onlar isə qayıdıb, ehsanını yeyib rəhmət oxuyacaqlar...

Yenə də həmin qaydada-qabaqda Yedigey qotazlı tərliklə bəzə-
 dilmiş Qaranərin üstündə, ondan sonra yedekli traktor, lap axırda
 “Belarus” ekskavatoru – Malakumdıçapdan keçib, dilini sallayıb
 ləhləyə-ləhləyə qafilənin böyürü ilə özbaşına qaçan kürən itin müşa-
 yiəti ilə Ana-Beyit düzünə çıxdılar. Elə burda da, Malakumdıçapdan
 çıxanda gözləmədikləri maneəyə rast gəldilər – tikanlı məftildən
 çəkilmiş çəpərlə rastlaşdılar.

Birinci dayanan Yedigey oldu – bu nə olan şeydi! O hətta üzəngidə
 dikəlib Qaranərin üstündən sağa-sola boylandı – göz işlədikcə dü-
 zənlik boyu aşağı-yuxarı ilan kimi qıvrılan keçilməz tikanlı məftil
 çəpəri uzanıb gedirdi. Bir neçə cərgə olan məftil hər beş metrədən bir
 yerə basdırılmış dəmir-beton direkələrə bağlanmışdı. Özü də çox
 möhkəm, əsaslı düzəldilmişdi. Onun nə əvvəli görünürdü, nə də axırı.
 Bəlkə də heç qurtaracağı yox idi. Qəreş ki, qabağa yol bağlı idi. İndi
 bəs neyləsinlər, hardan yol tapsınlar?

Traktorlar da çatıb dayandılar. Kabinədən birinci Sabitcan düşdü,
 onun ardınca da Caydaq Ədilbəy.

– Bu nə deməkdir? – Sabitcan əliylə tikanlı məftilləri göstərdi. –
 Yoxsa yolu düz gəlməmişik?

– Niyə düz gəlmirik? Düz gəlməyincə düz gəlmişik, amma bilmi-
 rəm bu məftil hardan çıxdı. Lənət şeytana!

– Bəyəm əvvəllər yox idi?

– Yox, məftil nə gəzirdi!..

– Bəs indi nə təhər olsun? Burdan necə keçəcəyik?

Yedigey dinmədi. Çünki nə cavab verəcəyini özü də bilmirdi.

– Ey sən də, bu zəhrimarin səsini kəs! Tırıltısı lap zəhləmizi tökdü,
 – deyər Sabitcan traktorun kabinəsindən boylanıb baxan Qalibəyə tərəf
 esəbiliklə donquldandı.

O motoru söndürdü. Traktordan sonra da ekskavator susdu. Sakitlik
 çökdü. Qu desəydin qulaq batardı. Boranlı Yedigey qaşqabağını tökü-
 bəninin üstündə oturmuşdu, Sabitcan, Caydaq Ədilbəy də onun ya-
 nında durmuşdular, traktorçular – Qalibəylə Cümaəli kabinədən

çıxmadılar, ağ keçəylə bürünmüş mərhum Qazanqap da yedəkdə arxası üstə uyuyurdu, onun yanında kürekəni, Ayzadenin əyyaş əri oturmuşdu, vəziyyətdən istifadə eləyən it tez özünü traktorun təkərinin dibinə verib dal ayağını qaldırdı.

Göylərin altında yatıb qalmış böyük Sarı-Özək düzlərinin sonu görünməse də, Ana-Beyit qəbiristanlığına yol yox idi. Hamı bu tikanlı çəpərin qabağında çaşib qalmışdı.

Sükutu birinci Caydaq Ədilbəy pozdu:

– Nə var, Yedigə, məgər bu ovrəllər burda yox idi?

– Heç izi-tozu yox idi! Birinci defədir görürəm.

– Belə çıxır ki, sahəni xüsusi məqsədlə çəpərə ahıblar. Bəlkə kosmodrom üçündür? – deyə Caydaq Ədilbəy öz gümanını bildirdi.

– Belə görünür. Yoxsa bu qədər havayı zəhmət çəkməzdilər – boş düzəngahda bu boyda həngamə nəyə lazım, – deməli, kiminsə ağı belə kəsib. Kimin ağına nə gəlir, onu da eləyir, lənət şeytana! – deyə Yedigəy deyindi.

– Daha burda deyiniib-danışmağın mənası yoxdur, – yaxşısı budur ki, bu uzunluqda yolu gəlməmişdən hər şey yerli-yataqlı öyrəniləydi, sonra da dəfn eləməyə gələydik, – deyə Sabitcan məzəmmətlə deyindi.

Üzüntülü bir sükut yarandı. Boranlı Yedigəy Qaranərin üstündən yanında dayanmış Sabitcana yuxarıdan aşağı kinli bir nəzər saldı.

– Bilirsən nə var, əzizim, bir balaca səbrin olsun, əl-ayağa düşmə, – deyə Yedigəy mümkün qədər sakit danışmağa çalışdı. – Əvvəllər burda məftil-zad yox idi, mən ovcumu iyləməmişdim ki?

– Mən də elə bunu deyirəm, – Sabitcan donquldanıb arxasını ona çevirdi.

Yenə də susdular. Caydaq Ədilbəy fikirləşib çıxış yolu axtarırdı.

– Yaxşı, indi nə cür olsun, Yedigəy? Məsləhətin nədir? Qəbiristanlığa başqa bir yol-iz yoxdur?

– Olsun görək. Niyə də olmasın? Burdan sağa, beş kilometrlik də yol var, – deyə Yedigəy ətrafına nəzər salaraq cavab verdi. – Gəlin o səmtə gedəyin, ola bilməz ki, bir yolu olmasın – ya gərəkdir girişi olsun, ya da çıxışı.

– Yəni o tərəfdə doğrudan yol var? – deyə Sabitcan yekə-yekə soruşdu. – Yoxsa elə çıxmasın ki, kor atı minib köndələn gedək!

– Var, var, – deyə Yedigəy təsdiqlədi. – Oturun gedək. Vaxt itirməyinə dəyməz.

Təzədən düzəldilər yola. Yenə də arxadan traktorların tırlıtısı eşidildi. Tikanlı məftilin böyrü ilə gedirdilər.

Yedigəy çox nigarandı. Gördükləri onu lap çaşdırmışdı. Belə də iş olar, ürəyində çox məyus olmuşdu, – hər tərəfi bağlayıblar, amma qəbiristanlığa gedən yol üçün izdən, nişandan bir işarə də qoymayıblar. Sən bir dünyanın əməlinə bax! Hər necə də olsa ümidini hələ tamamilə itirməmişdi – ola bilməz ki, bu cənub tərəflərdə bir işarəyə-filana rast gəlməsinlər. Elə belə də oldu. Düz şlaqbaumun üstünə çıxdılar.

Şlaqbauma yaxınlaşanda Yedigəy buraxılış məntəqəsinin çox əsaslı, möhkəm tikilisinə fikir verdi: kənarlarda monolit dəmir-beton sütunlar qoyulmuşdu, giriş yolunun lap kənarında kərpicdən tikilmiş ev görünürdü, evin müşahidə üçün geniş, sal şüşəli pəncərəsi vardı, yastı damında bir cüt proyektor qoyulmuşdu – görünür gecələr yolu işıqlandırmaq üçün idi. Şlaqbaumdan o yana asfalt yol gedirdi. Yedigəy bu səliqə-sahmanı görəndə çox narahat oldu.

Onların yaxınlaşmasıyla gözetçi postundan cavan, sarışın, bığ yeri təzəcə tərlənmiş, çiyindən üzüaşağı avtomat sallanmış bir əsgər çıxdı. Görkəminə rəsmiyyət vermək üçün gələ-gələ köynəyinin qırıqlarını dartışdırır, papağını düzəldirdi. O, sərt bir görkəmlə zolaqlı şlaqbaumun ten ortasında dayandı. Amma, buna baxmayaraq, Yedigəy yolu kəsən şlaqbauma lap yaxın gələndə ona salam verməyi unutmadı.

– Salam, – deyə əlini gicgahına apar, rəsmi təzim eləyib hələ də uşaqqlı yağan açıq mavi gözləriylə Yedigəyə baxıb soruşdu:

– Kimsiz? Hara gedirsiniz?

– Biz buralıyıq, soldat, – deyə Yedigəy onun uşaq ciddiyyətinə baxıb gülümsəndi. – Ölü aparırıq, qocalarımızdan biri rəhmətə gedib, bizim qəbiristanlığımızda basdırmaq istəyirik.

– Buraxılış vərəqəsi yoxdursa, olmaz, – deyə başını bulayıb, kövşək eləyən Qaranərin iti dişli ağzından bir az kənara çevrildi. – Bu sahə nəzarət altındadır, – deyə o, məsələnin nə yerdə olduğunu başa saldı.

– Bunu başa düşürəm, axı biz qəbiristanlığa gedirik. Lap yaxındadır. Burda nə var ki? Basdırıb qayıdırıq.

– Olmaz! İxtiyarım yoxdur, – deyə gözetçi cavab verdi.

– Mənə bax, əzizim. – Yedigəy alıxdan əyildi ki, sinəsindəki döyüş orden və medalları yaxşı görünsün. – Axı biz yad adam deyilik,

– biz Boranlı razyezdindənlik. Eşitmiş olarsan. Dəfn etmək lazımdır axı. Biz ancaq qəbiristanlığa gedib–qayıdacağıq.

– Başa düşürəm ey, – deyə gözetçi səmimiyyətlə cavab verib çiyinini çəkdi, elə bu vaxt Sabitcan yersiz olaraq, məsul, işgüzar bir görkəmlə irəli soxuldu.

– Nə var, nə olub? Mən Vilayət Həmkarlar Şurasındanam, – deyə özünü nişan verdi. – Niyə durmuşuq?

– Ona görə ki, olmaz.

– Axı ağzımda deyirəm ki, yoldaş gözetçi, Həmkarlar Şurasından gəlmişəm.

– Hardan gəldiyinizin qətiyyəni mənə dexli yoxdur.

– Necə yeni yoxdur? – deyə Sabitcan çaşmış qaldı.

– Yoxdur, vəssalam. Bura qorunan sahədir.

– Daha onda baş aparmaq nəyə lazımdır? – deyə, heysiyyətinə toxunulmuş Sabitcan donquldandı.

– Baş aparan kimdir? Mən hörmət üçün bu dəvədəki yoldaşı başa salıram, sizlə danışan yoxdur. Ona izah eləyirəm. Əslində kənar adamlarla danışmağa heç ixtiyarım yoxdur. Mən keşikdəyəm.

– Deməli, qəbiristanlığa yol yoxdur?

– Yox, təkcə qəbiristanlığa yox, burdan o yana heç kim keçə bilməz.

– Daha burda nə söz ola bilər! – Sabitcan əsəbiləşdi. – Mən elə əvvəldən bilirdim, – deyə Yedigeyə tənə vurdu. – Bilirdim ki, bu işin axırı püçdür. Xeyr! Nə danışsan, görək Ana-Beyit ola! Ana-Beyit! Bu da səninçün Ana-Beyit! – O, təhqir olunmuş halda hirsli tüpürüb uzaqlaşdı.

Yedigey:

– Bağışla, oğlum, – bir ata kimi ona üz tutdu. – Aydın işdir, sən xidmət başındasan, amma indi bu mərhumu nə cür eləyək? Axı kötükdə deyil ki, atıb çıxıb gedək.

– Mən başa düşürəm. Mənim əlimdən nə gələr? Mənə nə buyururlar, onu yerinə yetirirəm. Mən ki rəis deyiləm.

– Hə, yamanca iş düşdü, – Yedigey çaresizliklə səsinə uzatdı. – Bəs sən özün haralardasan?

– Voloqdadanam, əmican, – deyə vəziyyətdən pərt olmuş gözetçi “o” hərfini uzadaraq uşaqlığına sevindi və gülümsədi.

– Bəs sizin Voloqdada necə, qəbiristanlıqda gözetçi dayanır?

– Nə danışsınız, əmican, gözetçi nədir! Bizlərdə qəbiristanlığa nə vaxt istəsən, haçan istəsən gələ bilərsən. Məgər iş bundadır? Axı bura qapalı sahədir. Belə görürəm, əmican, sən özün də hərbi xidmətdə olmusan, hətta vuruşmusan da, xidmətin nə olduğunu bilirsen. İstəsən də, istəməsən də vəzifəmdir, ayrı çarəm yoxdur.

– Elə olmağına elədir, – deyə Yedigey razılaşdı, – ancaq bir iş var ki, indi biz mərhumu neyləyək?

Onlar susdular. Əsgər bərk fikrə getdi, sonra sünbül qaşlı, aydın gözlü başını buladı, təəssüflə dedi:

– Yox, əmican, sizi içəri buraxa bilmərəm! İxtiyarım yoxdur!

– Nə deyim, – Yedigey tamam başını itirmişdi.

O, özünü yoldaşlarına tərəf çevirə bilmirdi. Çünki Sabitcan getdikcə qızıqırdı, axır Caydaq Ədilbəyə yaxınlaşdı.

– Mən, axı dedim! Bu boyda yol basmağın mənası yoxdur! Bu mövhumatdır, geriliktir! Özünü də, bizi də işə saldı! Ötünü harda quylayırsan, quyla, nə fərqi var! Xeyr: ölsən də, patlasan da görək Ana-Beyit ola! Sən də bu yandan ona qoşulduğun – çıx get sensiz dəfn eləyərək! Hə, indi elə görüm, necə eləyəcəksən!

Caydaq Ədilbəy cavab verməyib uzaqlaşdı.

– Mənə bax, dostum, – deyə o, şlaqbauma yaxınlaşaraq gözetçiye müraciət etdi. – Mən də xidmətdə olmuşam, bəzi qanun-qaydalardan mənim də başım çıxır. Burda telefon var?

– Əlbəttə var.

– Onda sən belə elə – keşik rəisinə zəng vur. Ona xəbər ver ki, yerli camaat gəlib. Ana-Beyit qəbiristanlığına getmək üçün icazə istəyir.

– Nə cür? Nə cür? Ana-Beyit? – deyə gözetçi bir də soruşdu.

– Hə, Ana-Beyit. Bizim qəbiristanlığın adı belədir. Zəng vur, dostum, daha ayrı çarəmiz yoxdur. Qoy o özü şəxsən bizə icazə alsın. Bizi də, əmin ola bilərsiniz, qəbiristanlıqdan başqa heç nə maraqlandırmır.

Gözetçi ayağının birini boşaldıb o birinin üstündə duraraq alnını qırıqdırıb fikrə getdi.

– Sən tərəddüd etmə, – deyə Caydaq Ədilbəy onu arxayın elədi. – Hər şey nizamnamə üzrədir. Posta kənar adamlar gəlib. Sən də keşik rəisinə məlumat verirsən. Vəssalam, qurtardı getdi. Daha bu olmadı ki! Məlumat vermək sənə borcundur.

– Di yaxşı, – gözetçi razılaşdı, – indi zəng vuraram. Birca bu var ki, keşik rəisi bir yerdə durmur, sahədə maşınla postları gəzir. Ərazini də özünüz görürsünüz.

– Belkə icazə verəsən mən də yanında durum? – deyə Caydaq Ədilbəy xahiş elədi. – Belkə bir şey-zad demək lazım oldu.

– Di yaxşı gəl, – gözetçi razılıq verdi.

Onlar gözetçi binasına girdilər. Qapı açıq olduğu üçün Yedigey hor şeyi eşidirdi. Gözetçi harasa zong vurur, hey keşik rəisini soruşurdu. Amma tapa bilmirdi.

– Yox, mənə keşik rəisi lazımdır! – deyə o, izahat verirdi. – Şəxsən özü... Burda vacib iş var.

Yedigey əsəbiləşirdi. Axı bu keşik rəisi hara itib-batdı? Eh, adamınkı getirməyəndə getirmir!

Axır ki, tapıldı.

– Yoldaş leytenant! Yoldaş leytenant! – deyə gözetçi həyəcanlı, zil səsle danışdı.

Nəhayət, məlumat verdi, dedi ki, yerli adamlar gəlib, ölümlərini buradakı qəbiristanlıqda dəfn etmək istəyirlər. Necə olsun? Yedigey gerildi. Leytenant desə ki, burax, vəssalam, iş düzələcək! Halal olsun Ədilbəy! Ağılı başında olan oğlandır. Amma nədənsə gözetçinin söhbəti uzanırdı. İndi o, təkcə suallara cavab verirdi:

– Hə... Nəçə nəfər? Altı adamdır. Mərhumla yeddi. Bir qoca rəhmətə gedib. Onların böyüyü dəvəyə minib. Sonra yedekli traktor. Traktorun ardınca ekskavator da var, hə... Dediklərindən belə çıxır ki, qəbri qazmaq üçündür... Nə cür? Bəs mən nə deyim? Deməli, olmaz? İcazə yoxdur? Oldu, baş üstə!

Bu yerdə Caydaq Ədilbəyin səsi eşidildi. Görünür, dəstəyi əlinə keçirə bilmişdi.

– Yoldaş leytenant! Bizim vəziyyətimizi nəzərə alın. Biz Boranlı razıyeczindən gəlmişik, yoldaş leytenant. Bəs indi nə cür olsun axı? Vəziyyətimizi nəzərə alın. Biz yerli adamlarıq, əlimizdən heç bir pis iş gəlməz. Mərhumu dəfn eləyib, o dəqiqə də geri qayıdırıq... Eh! Nə cür? Axı belə də olmaz! Di yaxşı, gəlin, gəlin özünüz görüb inanarsız! Bizim burda bir qoca var, cəbhəçi olub, vuruşub, onu başa salın.

Caydaq Ədilbəy gözetçi otağından qanıqara çıxdı, amma dedi ki, leytenant özü gəlib sözünü elə burda deyəcək. Ədilbəyin ardınca gələn gözetçi də eyni sözləri dedi. Gözetçi indi özündə bir yüngüllük

duyurdu, çünki məsələni keşik rəisi özü həll edəcəkdi. O arxayınlaşıb zolaqlı şlaqbaumun qabağında var-gəl eləyirdi.

Boranlı Yedigey fikrə getdi. Kim bilirdi ki, iş belə tərs gətirəcək? Leytenantı gözləməkdən başqa ayrı çarə yoxdur. Leytenant gələne kimi Yedigey düşdü, dəvəni yedəkləyib ekskavatorun yanına çəkdi, ipini çalova bağladı. Sonra şlaqbaumun yanına qayıtdı. Traktorçular – Qalibəylə, Cümaəli öz aralarında söhbət eləyib, siqaret tüstülətdirdilər. Sabitcan hamıdan aralı əsəbi halda gəzişirdi. Qazanqapın kürəkəni Ayzadənin əri yenə də yedəkdə mərhumun cənəzəsi yanında oturmuşdu.

– İş nə yerdədir, Yedigə, bizi içəri buraxacaqlar? – deyə o, Yedigeydən soruşdu:

– Gərək ki, buraxsınlar. Bu saat rəis özü, leytenant gəlməlidir. Axı bizi niyə buraxmasınlar? Şpion-zad ha döyülük! Sən də o yedəkdən bir aşağı düş, gəzin elə, bir az ayağının üyüşüyü açılısın.

Artıq saat üç idi. Yolları çox uzaq olmasa da hələ ki, Ana-Beyitə çatmamışdılar.

Yedigey gözetçinin yanına qayıtdı.

– Oğlum, sən bilən sizin bu rəisi çoxmu gözləməli olacağıq, – deyə ondan soruşdu.

– Yox, indilərdə gəlib çıxar. Maşını var. Burdan on-on beş dəqiqəlik yoldur.

– Nə deyirəm ki, gözləyək. Buralar çoxdanmı belə tikanlı çəpərə alınıb?

– Hə, xeyli vaxtdır. Çəpəri biz vurmuşuq. Mən burda bir ildir ki, xidmətdəyəm. Təxminən yarım il olar çəkilməyi.

– Belə de! Çəpərin çəkilməyindən heç mənim xəbərim olmayıb. Buna görə də işimiz düz gətirmədi. İndi belə çıxır ki, günah məndədir, çünki mərhumun burda dəfn olunmasını mən demişəm. Burda bizim qədim qəbiristanlığımız var – Ana-Beyit. Rəhmətlik Qazanqapsa çox yaxşı adamdı. Otuz il razıyeczddə bir yerdə işləmişik. Dedik hörmətli olsun.

Əsgərdə, görünür, Boranlı Yedigeyə rəğbət oynamışdı.

– Mənə bax, əmican, – deyə o, işgüzarlıqla məsləhət verdi. İndi keşik rəisi leytenant Tansıkbayov gələcək, sən vəziyyəti olduğu kimi ona danış. Bəyəm o adam döyülmü? Qoy yuxarıya məlumat versin. Belkə də ordan icazə verdilər.

– Bu məsləhət üçün sağ ol, bala. Başqa cür ola da bilməz! Necə dedin – Tansıkbayov? Leytenantın famili Tansıkbayovdur?

– Hə, Tansıkbayovdur. Bura bu yaxınlarda gəlib. Nədir ki? tanışdır? Sizlərdəndir o. Bəlkə elə yaxın adamınız çıxdı.

– Yox, canım, nə danışsın, – deyə Yedigey gülümsündü. – Bizim Tansıkbayovlar da elə sizin elə o İvanovlar kimi nə qədər desən var. elə belə bu fəmilədən olan bir adam yadıma düşdü.

Bu məqamda telefon zəng çaldı, gözetçi ora tələsdi. Yedigey tək qaldı. Tutqun halda ətrafa nəzər salıb başını buladı, diqqət yetirdi ki, görsün “şlaqbaumdan o tərəfdən maşın-zad görünür ki. Birdən bu o çalağangözün oğlu olar? – deyə fikrindən keçirdi və özü də özünü danladı, – gör bir ağılıma nə gəlir! Lap xərifləmişəm! Bu fəmil düzdü-dünyanı götürüb. Yox, ola bilməz, gerek belə olmasın. Axı sonra Tansıkbayovla lazımı hesab çəkildi... Necə olmasa, yer üzündə haqq-ədalət var. Var! Lap dünya da dağılsa, haqq-ədalət həmişə olacaq...”

O, kənara çəkildi, dəsmalını çıxarıb səliqə ilə orden və medal-larını, zərbəçi döş nişanını sildi parıldasın ki, leytenant Tansıkbayovun diqqətini cəlb etsin.

XII

O çalağangöz Tansıkbayovla məsələ belə olmuşdu.

1956-cı ilin payızının sonunda Kumbel deposunda böyük mitinq çağırılmışdılar, xeyli adam yığılmışdı, bütün stansiyalardan, razyezdlerden yol işçiləri gəlmişdilər. Yerlərdə təkcə iş başında olanlar qalmışdı. Boranlı Yedigey ömründə nə qədər iclaslar görmüşdü, amma o mitinqi heç vaxt unuda bilmirdi.

Parovozların təmir sexində yığılmışdılar. İynə atsan yerə düşməzdi, bəziləri lap yuxarılara, damın altındakı taxcadıreyin üstünə dırmaşmış oturmuşdular. Ən vacibi deyilən sözlər idi – özü də nə cür sözlər! Beriya haqqında nə vadısa hamısı açılıb-töküldü. O cəlladı nifrətlə lənətlədilər, təəssüf-filan olmadı! Lap axşama kimi odlu-odlu danışdılar, deponun işçiləri özləri tribunaya çıxırdılar, bir adam da tərpənmirdi, hamı elə bil yerinə mıxlanmışdı. Təkcə həyəcanlı səslər eşidilirdi, binada elə bil meşə uğuldayırdı. Yanındakı adamlardan birinin təmiz rus ləhcəsində dedi ki, yadına düşdü: “Lap elə bil fırtınaqabağı

dənizdi...” Doğrudan da, eləydi ki, vardı. Ürəyi elə vururdu ki, elə bil cəbhədəki kimi bu saat həmləyə keçəcəkdi, susuzluq da bu yandan əldən salmışdı, dil-dodağı qupquru qurumuşdu. Bu boyda adamın içində su tapmaq olar? Su məqamı deyildi, gerek dözəydi. Tənəffüs vaxtı Yedigey özünü birtəhər stansiyanın keçmiş rəisi hazırda işə partiya təşkilatı katibi olan Çernova yetirdi. O, rəyasət heyətində oturmuşdu.

– Mənə bax, Andrey Petroviç, bəlkə mən də danışım?

– Həvəsin varsa, buyur...

– Həvəsim var, özü də lap çox. Ancaq əvvəlcə məsləhət eləməliyik. Yadımda bizim razyezdde Kuttubayov işləyirdi, Abutalıb Kuttubayov. Hələ müfəttiş də ondan yazmışdı ki, guya Yuqoslaviya-dakı xatirələrini yazmaqla məşğuldur. Abutalıb orada partizanlara qoşulub döyüşmüşdü. Həmin müfəttiş hələ bundan başqa da ağzına gələni uydurub yazmışdı. Beriyanın adamları gəlib yazığı apardılar. Dözə bilmədi, heç nədən öldü getdi. Yadıma düşdü?

– Hə, yadımdadır, arvadı da ölüm kağızını aparmağa gəlmişdi.

Hə, hə, özüdür ki, var! Sonra da ailəsi çıxıb getdi. İndi mən söhbətlərə fikir verə-verə fikirləşirdim. Yuqoslaviyayla biz dostuq – aramızda heç bir narazılıq-filan yoxdur. Bəs o günahsız adamlar nəyə görə zülm çəkməlidir? Abutalıbın uşaqları böyüyürlər, bu gün-sabah məktəbə gedəsidirlər. Haqqı nəhaqdan ayırmaq lazımdır. Yoxsa yazıqlara göz verib-ışığı verməyəcəklər. Tifillər onsuz da zülm içindədirlər – atalarını itirdilər.

– Bir səbr elə, Yedigey, deməli, bu barədə danışmaq istəyirsən?

– Hə, bu barədə.

– Bəs o müfəttişin famili nədir?

– Bunu bilməyə nə var ki. Düzdür, sonralar onu görməmişəm.

– Bunu kimdən öyrənə bilərsən ki? Bir də əlində sənədin-sübutun varmı ki, doğrudan da yazan o olub?

– Daha ondan başqa kim olacaqdı?

– Burda faktiki dəlil-sübut lazımdır, əzizim Boranlı. Belə şeylə zarafat olmaz. Bilərsən nə var, Yedigey, sən mənə bir əməlli qulaq as, gör nə deyirəm. Bütün bu dediklərim haqqında Alma-Ataya məktub yaz. Hər şeyi nə cür var, elə o cür də yaz, respublika partiyasının MK-na göndər. Orda mütləq ayırd elərlər. Partiya belə şeylərlə ciddi məşğul olur. Bunu özün görürsən.

Həmin mitinqdə Boranlı Yedigey də hamı ilə bərabər ürəkdan qışqırırdı: "Partiyamıza eşq olsun! Partiyanın xəttini ürəkdan bəyə-nirik!". Sonra da mitinqin axırında kim isə İnternasional oxudu. Onun səsinə bir neçə adam da ses verdi, heç bir dəqiqə də keçmədi ki, izdiham deponun dam-dirəyini titrədən, bütün dövrlərdə zülmə, əsə-rətə məruz qalmış adamların bu böyük himnini bir nəfər kimi, bir ağızdan oxumağa başladı. Yedigey heç vaxt bu boyda izdihamla ağız-ağıza verib oxumamışdı. Dünyanın təri və duzu ilə dolanan adamlara birlik hissindən doğan təntənəli qürur və acı sanki onu dalğalar üzə-rində qaldırıb özü ilə apardı. Kommunistlərin himni getdikcə genişlə-nir, ucalır, kütlələrin səadət hüququnun təsbit və müdafiəsi üçün ürəklərdə mərdlik və cəsarət hissələrini coşdururdu. Çox vaxt həyə-canlı dəqiqələrində olduğu kimi bu dəfə də Yedigeyə elə gəlirdi ki, yenə Aral dənizindədir. Onun ruhu azad bir qağayı kimi köpüklənən dalğaların üstündə cövlan edir.

Elə bu cür fərəhli əhval içində də evə qayıtdı. Elə çay içə-içə mitinqdə olanları yerli-yataqlı nə vardısı hamısını Ukubalaya danışdı. Onu da dedi ki, mitinqdə az qala özü də çıxış edəcəkmis və bununla eləqədar indiki partkomları Çernov ona nə məsləhət verib. Ukubala ərinə qulaq asa-asa samovardan onun piyaləsinə dalbadal çay süzür, Yedigey də piyaləni piyaləyə calayıb içməkdən doymurdu.

– Sənə nə olub, bir bax samovarı boşaltdın! – deyə Ukubala gü-lümsünərək təəccübünü bildirdi.

– Bilirsən, hələ mitinqdə nədənsə ciyərim yanırdı. Yamanca həyəcanlanmışdım. Amma adam əlindən tərpenmək olmurdu, su harada idi. Ordan çıxandan sonra yağıcı söndürmək istəyirdim ki, gördüm biz tərəfə qatar yola düşür. Tez yüyürdüm maşinistin yanına. Öz adamımız çıxdı. Tögrək-Tamlı Candost idi. Yolda ondan su alıb içdim. Gördüm, yox, Fətiyə tuman olmadı!

– Deyirəm axı, – Ukubala ərinə tezədən çay süzdü. Sonra da əlavə elədi: – Bilirsən nə var, Yedigey, lap yaxşı ələmişən ki, onlar barədə canıyananlıq ələmişən. Abutalıbın uşaqlarını deyirəm. İndi ki, vəzi-yət belədir, indiki zəmanə dəyişib daha tifilləri gözümçixdıya salma-yacaqlar, sən də bir mərdlik elə. Məktub pis fikir deyil, amma o məktub yazılmalı, göndəriləli, oxunulmalı, nə bilim hələ bu məktubun üstə fikirləşiləli... Gör nə qədər çəkir, yaxşısı budur elə özün get Alma-Ataya. Nə olubsa, hamısını özün danış.

– Deməli, deyirsən ki, gedim. Alma-Ataya? Birbaşa böyükələrin yanına?

– Bəs nə, iş üçün gedirsən də? Neçə vaxtdır dostun Yelizarov ça-ğırır ki, gəl. Hər dəfə də sənün üçün ünvan qoyur. Mən evdən tərpenə bilmərəm, uşaqları neyləyim, kimin yanında qoyum? Amma sən ləngimə. Məzuniyyət götür. Üst-üstə yığsan yüz illik məzuniyyət edər. Heç olmasa bir dəfə məzuniyyətini götür get ora, hər şeyi böyük adamlara danış.

Yedigey arvadının ağıllı tədbirinə heyrət elədi.

– Hə, arvad, deyəsən ağıllı söz danışırısan. Gəl bir yaxşı fikirləşək.

– Çox fikirləşməyin mənası yoxdur. O məqam deyil. Nə qədər tez ələsən yaxşıdır. Afanasi İvanoviç də sənə kömək eləyər. Axı o hara, kimin yanına getməyi daha yaxşı bilir.

– Bu da düzdür.

– Mən də elə bunu deyirəm. Ləngitməyincə dəyməz. Həm də ev-əşik üçün bir az xəm-xurd alarsan. Qızlar da böyüyüblər. Səulə payız-da məktəbə gedəcək. İnternata qoyuruq, ya qoymuruq, heç bu barədə fikirləşmişən?

– Bəs necə, elbəttə, elbəttə, – qızlarından ilklərinin belə tez böyüdüynü və artıq məktəbə getməli olduğunu sanki indicə anlayan Yedigey heyretini gizlətməyə çalışdı.

– Hə, lap yaxşı, indiki ki, fikirləşmişən, – deyə Ukubala davam elədi, – get, o vaxt başımıza gələnləri danış, qoy görsünlər nələr çək-mişik. Qoy heç olmasa atalarının təmizə çıxmasında tifillərə kömək dursunlar. Sonra da vaxtın olsa, dükanları gəzib dolan, gör qızlara yarıyan nə görürsən, elə mənimçün də bir şey tapsan, pis olmaz. Axı mən də daha təzə gəlin deyiləm, – dedi və astadan köksünü ötürdü.

Yedigey arvadına baxdı. Qərribədir ki, həmişə görüşdüyn bir adamda əvvəllər görmədiyən bir şeyi sonra birdən görürsən. Əlbəttə, o, təzə gəlin deyildi, amma indidən qocalıq haqqında danışmağına da dəyməzdi. Hər halda, onun görkəmində əvvəllər görmədiyə nəşə baş-qa bir əlamət vardı. Hə, anladı – arvadının baxışlarında müdrik bir sərrastlıq duyulurdu, bir də ki saçlarında gümüşü tellər əmələ gəlmiş-di. Gicgahındakı bu ağ tükər ya üç olardı ya da dörd, amma hər halda bu ötən ömür-gündən, bir də görüb-götürdükələrindən xəbər verirdi.

Yedigey ertəsi gün Kumbel stansiyasında idi, özü də bu dəfə sə-rnişin kimi gəlmişdi. Bəli, Alma-Ata qatarına minmək üçün Boranlıdan

geriyə qayıtmalı olmuşdu. Yedigey buna təəssüf eləmirdi. Fərqi yox idi, onsuz da əvvəlcə öz gəlişi haqqında Yelizarova teleqram vurmalıydı. Bunu da stansiyadan başqa heç yerdə eləmək olmazdı.

Sonra da Moskva – Alma-Ata qatarı gəldi. Yedigey doğma razyezdi Boranlıdan ötərək elə bu qatarla da getdi. Onun yeri – kupeli vaqonun yuxarı yatağında idi. Şey-şüyünü yerbəyer eləyib, dəhlizə çıxdı, pəncərə qabağında dayandı ki, öz razyездini ötürməyib, qatardan sənişin kimi ona tamaşa eləsin. Sonra da öz yerinə qalxıb yata bilərdi, şükür ki, qabaqda hələ iki günlük yolu vardı. O, əvvəlcə bu fikirde olsa da, elə ikinci gün bu məcburi bekarılıqdan özünə yer tapa bilmirdi. Böyrünü yerdən qaldırmayan, peşələri yeyib-yatmaq olan bir adamlarına təəccüblə baxırdı.

Amma, ev-əşiyindən uzun müddətə ayrılmağa adət etmədiyi üçün həyəcan keçirsə də birinci gün, xüsusən ilk saatları nəse bir sevinc duyurdu. O, həyəcanlı halda pəncərə qabağında dayanmışdı, səliqə ilə geyinmişdi – başına bu səfər münasibətilə stansiya mağazasından aldığı şlyapa qoymuşdu, təmiz köynək, köynəyin üstündən də Qazanqapın indiyəcən yaxşı qoruyub saxladığı hərbi kitelinə geymişdi. Kitelin yaxası yarıya qədər açıqdı. Kiteli geyinməyi Qazanqap özü təkid eləyib demişdi ki, döşündəki orden-medallarla qalife şalvarda, uzun-boğaz zabıt çəkmələrində görkəmin daha yaxşı olar. Bu çəkmələri az-az geyse də, Yedigeyin çox xoşuna gəlirdi. O belə hesab eləyirdi ki, adama sanbal verən hər şeydən əvvəl yaxşı çəkmə, bir də təzə baş geyimidir. Bu şeylərin ikisi də onda vardı.

Beləcə pəncərə qabağında durmuşdu. Gəlib-keçənlər ona nəzər yetirir, yanından hörmətlə ötürdülər. Boranlı Yedigey başqalarından öz görkəminə görə seçilirdi.

Qatar isə var gücü ilə yazlamış Sarı-Özeyin ucsuz-bucaqsız çölləriylə şütüyür, sanki irəlilədikcə qabağa qaçan üfüq xəttinə yetməyə tələsirdi. Bütün yer üzündə təkcə iki aləm vardı – səma, bir də sonsuz düzənlik. Bunlar da uzaqlarda bir işıq zolağı kimi birləşirdi, sürət qatarı da elə ora tələsirdi... Bu da Boranlı... Burda hər cadar, hər daş ona tanışdır. Qatar Boranlıya yaxınlaşanda Yedigey yerindən qalxdı. Bığaltı gülümsünüb, pəncərəyə yaxın durdu, sanki burdan ayrıldığı, bu yerləri tərk elədiyi uzun illərdi. Bax bu da razyезд. Semafor, evlər, yardımçı tikililər, anbarın yanındakı şpal qalaqları, dəmiryolunun böyründə yerləşmiş, geniş düzün ortasındakı bu şənlik sanki ayaq açıb

geriyə qaçırdı. Yedigey hətta öz qızlarını da gördü. Onlar çox güman ki, bu gün qərbdən şərqə gedən bütün qatarları güdürdülər. Səulə də, Şərafət də sevincək atılıb-düşür, gəlib-keçən vaqonların pəncərələrinə əl eləyirdilər. Onların balaca hörükləri yellənir, gözləri də par-par parıldayırdı. Yedigey qeyri-iradi olaraq pəncərəyə yapışdı, onlara əl eləyib xoş sözlər dedi, ancaq qızlar ya onu görmədilər, ya da tanımadılar. Hər halda onun üçün xoş idi ki, qızları onu gözləyirlər və sənişinlərdən heç birinin ürəyinə gəlmədi ki, elə indicə arxada qalan onun uşaqları, ev-əşiyi, razyезд idi! Bu da heç kimin ürəyinə gələ bilməzdi ki, indi onun məşhur Qaranəri razyездin yaxınlığındakı dəvə sürüsündə gəzir. Yedigey onu uzaqdan o saat tanıdı və gözlərinə işıqlı bir ifadə gəldi.

Evdən bir neçə stansiya uzaqlaşandan sonra Yedigey yatdı. Təkerlərin yeknesəq taqıltısı, vaqon qonşularının alçaqdan elədikləri söhbətin laylasıyla şirin yuxuya getdi.

Ertəsi gün günortaya yaxın Alatau dağları başlandı – bu silsilə Çimkənddən düz Yeddiçaya qədər uzanırdı. Bax dağ buna deyərəm, adam baxmaqdan doymur.

Yedigey dəmiryolu boyunca düz Alma-Ataya uzanıb gedən əzəmətli dağ silsiləsinin qarlı zirvələrinə nə qədər baxdısa, yenə də gözü doymadı. Ömrünü Sarı-Özək düzlərində keçirmiş bir adam üçün bu möcüzə, əbədiyyət mənzərəsi idi. Alataunun nəhəngliyi onu təkcə heyretə gətirməklə qurtarmırdı, Yedigey ona tamaşa elədikcə həm də fikirləşmək ehtiyacı duyurdu. Bu onun xoşuna gəlirdi – gözün dağlarda, fikrin də uzaqlarda... Yedigey fikrən ona indiyə qədər tanış olmayan məsul adamlarla görüşə hazırlaşdı, həmin o şəxslər ki, keçmiş səhvlərin bir daha təkrar olunmayacağını elan eləmişdilər. Elə buna görə də o, Abutalıbın ailəsinin acı taleyini onlara danışmaq istəyirdi. Qoy indi ayırd eləsinlər, bir qərara gəlib görsünlər bu işi nə cür səmtinə sala bilirlər. Abutalıbın özünü diriltmək mümkün olmasa da, heç olmasa uşaqları gözüm-çıxdıya salmasınlar, qapılar üzlərinə açıq olsun. Böyük oğlu Daul bu payız məktəbə getməlidir, qoy heç nədən çəkinmədən getsin. Görsən indi onlar hardadır? Güngüzəranları necədir? Zərifə indi neyləyir?

Bunları xatırladıqca onun qəlbinə üzücü, soyuq bir kədər bürüyürdü. Keçmiş unudub ürəyini ayrı cür kökləməyin vaxtı çatmışdı. Axı elə Zərifənin də getməkdə məqsədi bu idi ki, onu birdəfəlik

yadından çıxartsın. Ancaq bunu təkçə bir olan Allah bilir ki, yaddan çıxan nədir, çıxmayan nə! Özünü taleyinin hökmü ilə barışmağa məcbur edən Boranlı Yedigey qəm-qüssə içindəydi. İndi kimə deyəsən axı bu dərdi, kim başa düşər? Bəlkə başı göylərə dəyən bu qarlı dağlara, onlar da elə hündürdə dayanıblar ki, yerdəki adamların havarı onlara çatmır. Elə onlar buna görə Alatau dağlarıdır ki, çoxları bu dünyaya gəlib köçürlər, onlar isə bir əbədiyyət kimi durub qalırlar, qalırlar ki, çoxları onlara baxıb fikrə getsinlər, onlar isə pozulmaz bir sükutla durub baxsınlar...

Yedigey bunu da xatırladı ki, Abutalıb "Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana müraciətini" yazandan sonra bu haqda çox düşünərdi, necə oldusa, bir dəfə özü ona demişdi ki, Rəhimalı ağayla Bəyimay kimiləri rast gələndə bir-birinə xoşbəxtlik qədər də bədbəxtlik getirirlər, bir-birini başqalarının mühakiməsinə məruz qalma kimi çıxılmaz faciə girdabına dartırlar. Elə buna görə də yaxın adamları, guya yaxşılıq xətrinə, Rəhimalı ağaya zülm elədilər, çünki başa düşdüləri buydu. Nə qədər ki, özü yanar oda düşməmişdi, bunun nə qədər haqlı olduğunu öz ürəyində yoxlamamışdı, Abutalıbın bu sözlərinə ancaq quruca ağıllı söz kimi baxırdı. Əlbəttə, Zərifəylə o bu əhvalatdan yerlə göy qədər uzaq olsa da, Zərifəylə onun arasında heç bir şey olmasa da, hər halda Zərifə haqqında çox fikir eləyir, onu çox sevirdi. Amma Zərifə zərbəni birinci özü-öz üzərinə götürdü ki, onu həlli mümkün olmayan bu işdən xilas eləsin. Qəti qərara gəlib dırnağı otdən bir dəfə ayırdı, amma onun halını nəzərə almadı, düşünmədi ki, bu əməli Yedigeyə bəhə başa gələcək. Şükür ki, hələ sağ-salamat qalıb. İndi hərdən ürəyi elə sıxılır ki, desələr get dünyanın o başına, lap yüyürə-yüyürə gedər, təki onu görə bilsin, heç olmasa birçə dəfə səsini eşitsin...

Yedigey öz-özünə gülümsəyərək bunu da xatırladı ki, Abutalıbdan cəsidəndə Almaniyada çox görkəmli böyük bir şair var, adı da Getedir. Onun adı qazaxca bir o qədər xoş səslənməsə də, məsələ bunda deyil, hər kəs taleyin verdiyi adla yaşayır. Qoca Gete deyilənə görə, sinni yetmiş əşanda cavan bir qıza vurulur, elə qız özü də bir könüldən min könülə ona aşiq olur. Bu əhvalatı da hamı bilirmiş, heç kim Geteyə dəli deməyib, əl-ayağını ağaca sarımayıb... Bəs Rəhimalı ağaya nə cür divan tutublar! Yazığı alçaldıblar, məhv eləyiblər, adını da qoyublar ki, guya yaxşılıq etmək istəyirmişlər... Elə Zərifə özü də ona yaxşılıq etmək istəyib, buna görə də öz vicdanının səsinə qulaq asıb hərəkət

eləyib... Buna görə də Zərifədən incimir. Məgər sevdiyin adamdan incimək olar? Əksinə, özünü daha ittiham eləyib, günahkar biləcəksən. Qoy nə zülm olursa sənə olsun, toki ona xəter yetişməsin... Kişiliyin çatırsa, səni qoyub gedəndən sonra onu unutma, sev... Boranlı Yedigey elə bu xoyal içində Zərifəni xatırlayıb, sevrə-sevrə, Abutalıbın yetim qalmış uşaqlarının fikrini çəkə-çəkə yolunu gədirdi...

Alma-Ataya yaxınlaşanda Yedigey narahatlıqla fikirləşdi ki, birdən Yelizarov yerində olmaz! Heç bu da sözdür! Nədənə bu fikir onun ağına evlərində gəlməmişdi. Heç Ukubala da bu barədə bir söz deməmişdi. Gümanları özlərinə getmişdi. Özləri Sarı-Özəkədən kənara addım atmırlarsa, elə bilirdilər ki, elə hamı onlar kimidir. Axı çox ola bilsin ki, Afanasi İvanoviç evdə olmasın. Kişi akademiyanın özündə işləyir, hər yerdə ona ehtiyac var, bəyom belə bir alimin işi-gücü yoxdur? Ezamiyyətə gedə bilər, özü də lap uzun müddətə. "Əcəb iş düşdü!" – deyərək Yedigey həyəcanlandı. Fikirləşdi ki, belə olan tərzdə görək qazax dilində çıxan qəzetlərinə müraciət eləyə, hər nömrənin axırında redaksiyanın ünvanı göstərilir. Orda yaqın ona məsləhət verərlər ki, kimo, nə cür müraciət eləsin. Belə məsələni qəzet işçiləri də bilməsə, kim biləcək, onda daha nə oldu! Evdə ona hər şey asan görünürdü – nə var ki, yığış, düş yola. İndisə mənzil başına yaxınlaşdıqca Boranlıya nədənə nigarəncilik basırdı – havayı yerə deməyiblər ki, pis ovçu həmişə evində xəyalında ov vurur. Elə o da bu ovçuların tayıdır. Əlbəttə, bu yerdə Yelizarova ümid bağlamışdı. Yelizarov öz adamıdır, çoxdankı dostudur, dəfələrlə razıyeddə onun evində olub, Abutalıb Kuttubayov əhvalatını da bilir. Tapılsaydı, heç ağzını açmamış onu başa düşərdi, bəs tanış olmayan adamlara nə deyəsən, nədən başlayasan, sözü ağzında nə cür bişirib çıxardasan – məhkəmədə olan kimi şahidlik eləyəsən, məlumat verəsən, ya başqa cür? Ona qulaq asacaqlarmı, cavabında nə deyəcəklər? Bir de görək axı sən özün kimsən, Abutalıb Kuttubayovu təmizə çıxarmaq üçün niyə hamıdan çox sən canfəşanlıq eləyirson, məqsədin nədir axı? Onun nəyisən – qardaşın, kirvəsisən, yeznəsisən, nəyisən axı!

Yedigey bu fikirlərdə ikən qatar artıq Alma-Atanı ələkləmişdi. Sərnişinlər yıx-yığış eləyib vagonun dəhlizində qatarın dayanmağını gözləyirdilər. Yedigey də hazır durmuşdu. Budur, vağzala çatdılar, bu da son mənzil. Perron adamlarla doluydu – yola salan kim, qarşılayan kim, nə cür desən adam vardı. Qatar tədricən dayandı. Birdən Yedigey

perronda qaynaşan adamların arasında Yelizarovu gördü, lap uşaqtək sevindi. Yelizarov ona tərəf şlyapasını yellədir, özü də vaqonla yanaşı addımlayırdı. Hə, bəxti gətirmişdi! Onu Yelizarovun özü qarşılayacağını heç ağlına belə gətirməzdi. Onlar çoxdan görüşmüşdülər, lap keçən payızdan bəri. Yox, Afanasi İvanoviç dəyişməmişdi. Elə həmişəki kimi qayısbaldır, özü də qayır-qayır qaynayırdı. Qazanqap ona arqamak deyirdi – yeni cins cədər atı. Arqamak Afanasi ayaması balaca tərəf döyüldü. Yelizarov bunu bilir – və təbəssümlə razılaşırdı – qoy sən deyən olsun, Qazanqap! Sonra əlavə edib deyirdi ki, qoca arqamak olsam da, hər halda arqamakam! Elə bu tərəfinə görə də sağ ol! Yelizarov adətən Sarı-Özəyə iş paltarında gəlirdi. Kırz çəkmələr geyər, köhnə-külə kepkasını qoyardı, indisə tünd-göy kostyum geyib, qalstuk taxmışdı. Bu kostyum da elə bil əyninə biçilib, xüsusilə saçlarının rənginə çox yaraşırdı – saçlarının yarısından çoxu çallaşmışdı.

Qatar dayananacan Afanasi İvanoviç vaqonla böyür-böyürə gedir, pəncərə qabağında duran Yedigeyə baxıb gülümsünürdü. Ağımtıl kirpikli ala gözləri bu görüşdən məmnun halda gülümsünürdü. Bu Yedigeyi ürəkləndirdi. Şübhələri birçə anda yox oldu. “Əvvəli, deyəsən, yaxşı getirib – deyə məmnun halda fikirləşdi, – Allah qoysa, səfərim uğurlu olacaq”.

– Axır sən də gəlib çıxarmısan! Gün hardan çıxıb, görəsən! Salam, Yedigey! Xoş gəlmisən, ay Boranlı! – deyə Yelizarov onu qarşıladı.

Onlar ürəkdən qucaqlaşdılar. Yedigey qaynaşan izdiham içində sevincdən özünü bir qədər itirmişdi. Onlar vağzal meydanına çıxana kimi Yelizarov onu sorğu-suala tutdu. Hamının bir-bir kefini soruşdu – Qazanqap, Ukubala necədir, uşaqlar yaxşıdır mı, indi rəzyezddin rəisi kimdir, hətta Qaranəri də unutmadı.

– Sənin Qaranərin oralarda neyniyir? – deyə nəyəse gülümsünə-gülümsünə soruşdu. – Yənə də elə şir-pələng kimi nəre çəkirmi?

– Gəzir özü üçün. Nəre çəkməyib neyləsin, – deyə Yedigey cavab verdi. – Sarı-Özəyin düz-dünyası əlində deyilmi! Daha başqa nə təmənnası ola bilər?

Vağzalı yanında işim-işim işıldayan böyük, qara bir maşın durmuşdu. Yedigey beləsini ilk dəfəydi görürdü. Bu əllinci illərin ön yaxşı maşını – ZİM idi.

– Bu da mənim Qaranərimdir! – Yelizarov zarafat elədi, – Otur, Yedigey, – o, maşının qabaq qapısını açdı. – Gedək.

– Bəs maşını kim sürəcək? – deyə Yedigey soruşdu.

– Özüm, – dedi Yelizarov və rulun arxasına keçdi. – Görürsən ki, qoca vaxtında yorğalıq həvəsinə düşmüşəm. Bizim amerikalılardan haramız eskikdir?

Yelizarov inamla motoru işə saldı. Yerdən tərəpənmiş gülüm-sünüb suallı nəzərlə qonağına baxdı.

– Hə, gəldiyini görüb inandım. İndi də bəri, çoxmu qalacaqsan?

– Axı mən iş üçün gəlmişəm, Afanasi İvanoviç. Görek içindən nə çıxır? Əvvəlcə sizinlə bir məsləhətləşməliyik.

– Mən bildim ki, iş üçün gəlibsən, yoxsa sən o Sarı-Özəkdən dartıb çıxartmaq müşkül məsələdir, zor işdir. Belə eləyək Yedigey. İndi gedirik bizə. Bizdə qalacaqsan. Çəm-xəm eləmə! Məhmanxana-zad yoxdur! Sən mənim əziz qonağımsan, mən sizin Sarı-Özəkdə necə sən də burda elə. Sıydın sıyı bar – gerek ki, qazaxca belədir, hə! Hörmət hörmətə bağlıdır.

– Hə, elədir, – deyə Yedigey təsdiq elədi.

– Deməli, danışdıq. Mənimçün də yaxşı olar. Mənim Yuliyam Moskvaya oğlumun yanına gedib, ikinci nəvəm olub. Eşidən kimi uçdu cavanların yanına.

– İkinci nəvə! Təbrik edirəm! – dedi Yedigey.

– Daha demə, ikincisidir! – deyə Yelizarov təəccüblə çiynini çəkdi. – Özün baba olarsan, onda məni başa düşərsən. Amma hələ sən hara baba olmaq hara. Sənin vaxtında kor atı minib köndələn çapardım. Amma qərribə budur ki, bizim yaş fərqlimizə baxmayaraq, biz-birimizi yaxşı başa düşürük. Yaxşı, getdik. Səni şəhəri gəzdirə-gəzdirə aparsam. Yuxarıda, bax, görürsənmi, o başında qar olan dağları? Bax ora gedirik, dağotəyi Medeoyna. Səhv eləmirəmsə, mən sənə demişdim ki, bizim evimiz şəhər kənarındadır, elə kənd kimi bir şeydir.

– Yadımdadır, Afanasi İvanoviç, siz deyirdiniz ki, eviniz düz çayın qırağındadır. Həmişə suyun şırıltısını eşidirsiz.

– İndi özün hər şeyi görürsən. Gedək. Nə qədər ki, hava qaral-mayıb şəhərə baxa bilərsən. Bu saat bizdə hər şey gözəldir. Bahardır, bahar! Tamam güllük-çiçəklilikdir!

Vağzaldan başlanan küçə bütün şəhər boyu dümdüz gedirdi. Sonu görünməyən küçə qovaq ağaclarının və parkların arasından keçərək tədricən yuxarı qalxırdı. Yelizarov maşını yavaş sürürdü. Yol boyu nəyin harda olduğunu nişan verirdi. Göstərdiklərinin əksəriyyəti müxtəlif

böyük mağazalar, idarələr, yaşayış evləri idi. Şəhərin mərkəzində geniş, açıq meydanda bir bina vardı ki, Yedigey onun görkəmindən nə bina olduğunu o dəqiqə ayırd elədi – bu hökumət eviydir.

– Hə, Mərkəzi Komitədir, – deyə Yelizarov başı ilə təsdiq elədi.

Bu binanın yanından keçdilər, amma güman etmədilər ki, sabah iş üçün bura gəlməli olacaqlar. Maşın sola burulanda Yedigey binalardan birini də tanıya bildi. – Bu da qazax opera teatri idi. İki kvartal da gedəndən sonra onlar yenə buruldular, dağ səmtinə gedən Medeoyna çıxdılar. Şəhərin mərkəzi arxada qaldı. Uzun bir küçə idi. Hər iki tərəfdə düzülmüş xüsusi evlərin və həyatı bağçaların yanından ötüb gedirdilər, dolu arxılarda dağdan gələn su qijiltıyla axıb gedirdi. Bağ-bağat bütün gül-çiçək içindəydi.

– Gözəldir, – dedi Yedigey.

– Mən çox şadam ki, bu vaxtı gəlmisən, – deyə Yelizarov cavab verdi. – Alma-Atanın bundan gözəl vaxtı yoxdur. Qışı da yaxşıdır. Amma indi adamın ruhu qanadlanır!

Yelizarov ona iri, ala gözləriylə ötəri nəzər saldı, başını tərpətib ciddiləşdi, tutqunlaşdı və təzədən gülüş gözlərindən üzünə təbəssüm qırıqları yayıldı.

– Bu bahar özgə bahardır, Yedigey. Yeniliklər var. Buna görə də ömürdən-gündən gətse də, adam yaşamaq istəyir. Deyəsən, götür-qoy eləyib ağıla gəlmişik! Sən heç ömründə elə xəstələnmişən ki, sağaldandan sonra həyatın qədir-qiyətini, ləzzətini təzədən duyasan?

– Nəse yadıma gəlir, – deyə Yedigey tam səmimiyyətlə cavab verdi. – Ola bilsin ki, kontuziyadan sonra...

– Əşi, sən lap div kimi möhkəmsən! – deyə Yelizarov gülümsündü. – Mən bunu nəzərdə tutmurdum. Sözləşdi dedim. Hə, onu deyirəm axı, ilk addımı partiya özü atdı. Hərçənd şəxsi həyatımda bunun mənə dəxli yoxdur, amma çox razıyam. Lap cavanlıqda olduğu kimi səmimi qəlbədən sevinirəm. Kim bilir, bəlkə də qocalıqdandır? Hə?

– Afanasi İvanoviç, əslində elə mən özüm də bu iş üçün gəlmişəm.

– Necə yeni? – deyə Yelizarov onu başa düşmədi.

– Bəlkə yadıma düşə? Mən sizə Abutalıb Kuttubayov haqqında danışmışdım.

– Bir dayan görüm, bəs necə, bəs necə! Lap yaxşı yadımdadı. Belə de... Sən lap kökünə gedirsən. Əhsən. Deməli, işi ləngitmədən, əlüstü gəlmisən.

– Əşi, bu əhsən mənim payıma düşmür. Bunu ağılıma Ukubala saldı. Ancaq nədən başlamağı, kimin yanına gətməyi bilmirəm.

– Nədən başlamaq? Biz bunu gerek sənə ilə götür-qoy eləyək. Evdə çay içəndə tələsmədən görək ipin hansı başından tutuq. – Yelizarov bunu çoxmənalı dedi: – Zaman gör nə cür dəyişir, Yedigey, üç il bundan əvvəl belə bir iş üçün gəlməyi heç ağılına gətirə bilməzdin. Amma indi – nə qorxu var, nə hürkü. Əslində elə belə olmalıdır. Hamı görək, bir nəfər kimi haqqın keşiyində dursun. Heç kimə də fəvqəladə üstünlük verilməməlidir. Mənim başa düşdüyüm budur.

– Burda daha yaxşı baş çıxarda bilərsiniz. Bir də ki, siz alim adam-sınız. – Yedigey də öz sözünü dedi. – Depoda keçirdiyimiz mitinqdə də elə bu barədə danışdılar. Mən də elə o saat Abutalıb barədə fikirləşdim, bu ağrı ürəyimdə çoxdan qövr eləyir. Hətta mitinqdə çıxış etmək istədim. Sözümlə təkcə haqq-ədalət barədə olmayacaq. Axı Abutalıbın uşaqları qalıb, böyüyüb boy atırlar. Böyük oğlu bu payız məktəbə gəlməlidir.

– Bəs onlar indi hardadır, ailəni deyirəm?

– Bilmirəm, Afanasi İvanoviç, köçəndən sonra bir səs-soraq yoxdur, yaxınlarda üç il tamam olacaq, heç nə də bilmirik.

– Bunun eybi yoxdur, elə də çətin iş deyil. Axtarıq, taparıq. Bu saat əsas məsələ hüquq dili ilə desək, Abutalıbın işinə təzədən baxılmasıdır.

– Bax görürsünüz, siz lazım olan sözü o saat tapdınız. Bunu bildiyim üçün də yanınıza gəlmişəm.

– Güman eləyirəm ki, gəlişin havayı deyil.

Yedigey qayıdandan heç üç-cə həftə keçməmiş, Alma-Atadan kağız gəldi, o ağ kağızda gözgörəti qara hərflərlə yazılmışdı ki, Boranlı razıyazının keçmiş işçisi istintaq zamanı ölmüş Abutalıb Kuttubayovun işində cinayət tərkibi olmadığı üçün ona tam bəraət verilir. Elə bu cür də yazılmışdı! Məktubu zərərdidən iş yerində kollektive oxunmaq tövsiyə olunurdu.

Demək olar ki, bu sənədlə eyni vaxtda Afanasi İvanoviç Yelizarovdan da məktub gəldi. Bu da əlahiddə bir məktub idi. Yedigey bu məktubu ömrünün axırına kimi ailənin vacib sənədləriylə bir yerdə saxladı, uşaqların yaş kağızı, döyüş təltifləri, cəbhədə yaralanması haqqında arayış, əmək fəaliyyəti haqqında xasiyyətnamələrlə bir yerdə...

Bu böyük məktubda Afanasi İvanoviç yazırdı ki, Abutalıb Kuttubayovun işinə belə tez baxılıb bəraət almasından çox-çox razıdır. Elə bu faktın özü – zamanın böyük qələbəsidir. Belə yazırdı ki, bu bizim özümüzün öz üzərimizdə qələbəmizdir.

Daha sonra yazırdı ki, Yedigey gedəndən sonra o yere ki məsləhətləşib getmişdilər, həmin idarədə bir də oldu və çox mühüm yenilik öyrəndi. Əvvəla, müstəntiq Tansıkbayov qüsurlarına görə işdən kənara atılıb, aldığı təltiflərdən məhrum edilib, özü də məsuliyyətə cəlb olunub. İkinci də yazırdı ki, ona verilən məlumatlara görə, Abutalıb Kuttubayovun ailəsi, sən demə, Pavlodarda yaşayır (gör bir gedib haralara çıxıblar), Zərifə məktəbdə müəllimə işləyir. Hazırda ailə vəziyyəti – evlidir, ərə gedib. Bu rəsmi məlumat onun yaşadığı yerdən göndərilib. Sonra da yazırdı ki, Yedigey, o müfəttiş barədə sənə şübhələrin, işə təzədən baxılanda tamamilə doğru çıxdı – sən demə, Abutalıb Kuttubayov haqqında donosu elə o özü yazıbmış. “Bunu nəyə görə yazıb, bu əclaflığa onu nə vadar eləyib? Mən bu barədə çox fikirləşdim, bu əhvalata bənzər işləri də xatırladım, sən deyənləri də bununla tutuşdurdum, Yedigey. Bu tutuşdurmaqla da onun qərəzini başa düşmək istədim. Yox, buna cavab verməyə çətinlik çəkirəm. Bunu özüm də aydın eləyə bilmirəm ki, onun üçün tamamilə bir yad olan bir adama – Abutalıb Kuttubayova bu nifrət nəylə bağlıdır. Görünür bu da belə yoluxucu xəstəlikdir, tarixin müxtəlif dövrlərində düzü dünyanı ağzına götürür. Həm də ola bilsin ki, başqalarının məhvinə çalışmaq kimi meyillər elə ibtidai insan təbiətində gizli şəkildə yaşayır, bu paxıllıq deyilən şey tədricən adamın təbiətini yoxsullaşdırır, axırda qəddarlığa gətirib çıxarır. Axı Abutalıbın şəxsiyyəti nə paxıllıq oyada bilər? Bu da mənim üçün qıfıl bənddir. Onu böhtanlayıq, ləkələmək məsələsinə gəlincə, bu üsul dünyanın özü qədər köhnədir. Bir zamanlar birinə qara yaxıb desəydilər ki, dinsizdir, – bəs idi. Onu Buxara bazarında daş-qalaq edərdilər, Avropadaca yandırardılar. Bu barədə sən gələndə çox danışmışıq, Yedigey. Abutalıbın işinə təzədən baxılandan sonra faktlar aydınlaşanda bu qənaətə gəlirəm: adamları bir-birini gözü götürməmək kimi naqislikdən xilas etmək üçün hələ çox vaxt lazım olacaq. O qədər uzun vaxt ki, bunu təsəvvürə gətirmək belə çətindir. Amma mən yenə də dünyaya eşq olsun deyirəm – yer üzündə haqq-ədalət olub, həmişə də olacaq. Bax bu dəfə də o ədalət yenə də qalib gəldi. Çox bəla başa gəlsə də, amma hər halda qalib gəldi. Dünya

bərqərar olduqca bu da belə olacaq. Mən çox razıyam ki, Yedigey, sən heç bir şəxsi mənfəət güdmədən həqiqətə nail oldun...”

Yedigey bir müddət məktubun təsirindən çıxıb bilmədi. Həm də təəccübləndi – özündəki dəyişikliyə, aydınlığa, duruluğa təəccüb eləyirdi.

Yelizarovun məktubu onun üçün sanki hədd olmuşdu – məktuba qədər, məktubdan sonra. Məktuba qədərki fikirləri uzaqlaşan sahil kimi dumanlar içində əriyib gedirdi, məktubdan sonrakı həyatı isə günlər keçdikcə öz sakit axarıyla davam elədi, onu da unutmadı ki, bu əbədi olmasa da, uzun müddət, ömrünün axırına kimi belə davam edəcək. Ən vacibi də məktubdan bildi ki, Zərifə ərə gedib. Bu xəbər onun yenidən ağır günlər keçirməsinə səbəb oldu. Özünü bununla sakitləşdirdi ki, onun ərə getmiş olmağı əvvəlcədən ürəyinə dammış olsa da, hər halda Zərifənin harda olduğunu, uşaqlarının başına nələr gəldiyini, yad adamlar arasında nə cür dolandığını bilmirdi. Qatarla evə qayıdanda bu nisgilin ağrıları xüsusilə bərk duymuşdu. Bunun səbəbini özü də deyə bilməzdi. Amma bu heç də onun ümumi ovqatı ilə bağlı deyildi. Əksinə, Yedigey Alma-Atadan sən, gümrah əhval-ruhiyyə ilə qayıdırdı. Yelizarovla hansı qapını açmışdısa, onları gülürlə qarşılayıb, başa düşmüş və əllərindən gələn xeyirxahlığı əsirgəməmişdilər. Bu da öz-özlüyündə Yedigeyin haqlı olduğunu göstərmiş, işin yaxşı nəticə verəcəyinə ümidini artırmışdı. Axırı belə də oldu. Yedigey Alma-Atadan qayıdacağı gün Yelizarov onu vağzalın yanındakı restorana nahar etməyə aparmışdı. Qatarın yola düşməsinə hələ çox vardı. Onlar da oturub nuşcanlıqla bala-bala içir, olub-keçənlərdən danışır, ürəkdən halallaşırdılar. Həmin söhbətdə Yedigeyin başa düşdüyünə görə Afanasi İvanoviç özünün ən məhrəm ürək sözlərini danışdı. O, keçmiş Moskva komsomolçusu, iyirminci illərdə basmaçılarla mübarizə etmək üçün Türkiyəyə gəlmişdi, elə burda da kök atıb ömürlük qalmışdı, geologiya elmi ilə məşğul olmuşdu. O, belə hesab eləyirdi ki, bütün bəşəriyyətin Oktyabr inqilabının başladığı işə bəslədiyi ümidlər əbəs deyil. Buraxılan səhvlər bizə necə bəla başa gəlmiş olsa da, bu yeni yoldakı inkişaf dayanmayıb davam edir – tarixin məğzi, mənası da elə bundan ibarətdir. Bir də onu dedi ki, bundan sonra inkişaf yeni qüvvə ilə davam edəcək. Cəmiyyətin öz səhvlərini düzəltməsi, özünü təmizləməsi buna zəmanətdir. “Əgər özümüz öz üzümizə bunu deyə biliriksə, –

deməli gələcək üçün kifayət qədər gücümüz var!” – deyə Yelizarov inamla bildirdi. Hə, nahar vaxtı onlar belə şeylər barədə əməlli-başlı söhbət elədilər. Boranlı Yedigey elə bu ohvalla da öz ev-əşiyyə, Sarı-Özəyə qayıdırdı.

Yenə də bütün Yeddiçay ərəzisi boyunca uzanıb gedən möhtəşəm Alataunun, mavi – qarlı silsiləsi uzaqdan onları müşayiət edirdi. Bax, elə onda Alma-Ata yolunda qəlbindən qopan hansı bir səs isə ona demişdi ki, Zərifə görək ki, ərə getmiş olsun.

Dağlara tamaşa eləyə-eləyə, düzlərə baxa-baxa Yedigey fikirləşdi ki, dünya yaxşı adamlardan xali deyil, sözü ilə işi-əməli düz gələn Yelizarov kimi adamlar var, belə adamlar olmasaydı, dünyada insanların işi daha da çətin ola bilərdi. Yedigey Abutalıbın işi üçün lazım olan bütün qapıları döyəndən sonra bir də zamanın etibarsızlığı dəyiş-kənliyi barədə fikirləşdi – əgər Abutalıb sağ qalmış olsaydı, onun üstünə atılan bu şərden təmizə çıxardı, bəlkə də təzədən öz balalarıyla xoşbəxt həyat sürərdi. Sağ olsaydı! Elə məsələ də bundadır. Sağ olsaydı, əlbəttə, Zərifə də onu son nəfəsinə qədər gözləyirdi. Daha bunun o yan bu yan yoxdur! O cür qadın nəyin bahasına olur olsun erini gözlərdi. İndi ki, heç kimi gözləmirsen, əlin yerdən-göydən də üzülübse, cavan qadın niyə tək yaşasın görək? İndi ki, iş belə gətirib, münasib adam rast gələndən sonra niyə ərə getməsin, niyə axı? Bu fikirlərdən Yedigeyin qanı qaraldı, bu barədə fikirləşməyə diqqətini nə isə başqa bir şeyə yönəltməyə cəhd göstərdi, təəvvürünün qol-qanad açmasına imkan verməyə çalışdı. Amma bundan heç nə çıxmadı. Diltor olub getdi vaqon-restorana.

Vaqon-restoranda adam az idi, yolun başlanğıcı olduğuna görə hələ hər yer tərtəmiz, gül kimi idi. Yedigey təkətnə pəncərə qabağında oturdu. Əvvəlcə bir şüşə pive götürdü ki, başını qatsın. Vaqon-restoranın geniş pəncərəsi imkan verirdi ki, bir baxışla eyni vaxtda dağları da, düzləri də, göyü də görə bilsin. Bir tərəfdən ötüb-keçən lələ xalılı yaşıl düzlər, o biri tərəfdən də başı qarlı dağların tənənəli silsiləsi onun ruhunu əlçatmaz arzulara doğru uçurur və axırncı nisgillə doldururdu. Acı ağırlardan ürəyi acılıq istədi. Araq sifariş elədi. Ancaq bir neçə qədəh içəndən sonra gördü ki, araq təsir eləmir, təzədən pive getizdirib fikrinin cilovunu buraxaraq xeyli oturdu. Gün batmaq üzrə idi. Yaz axşamının duruluğunda sanki dəmiryolunun hər iki tərəfində nə varsa, ayaq açıb geriye qaçırdı. Ötüb-keçən qəsəbələr,

bağlar, yollar, körpülər, adamlar, sürülər Yedigeyə az təsir edirdi, çünki keçmişin qurtardığından xəbər verən ağır qüسسə yeni bir qüvvə ilə hücum çəkərək onun ohvalını pozur, qəlbini sıxırdı.

Yenə də ağılına Rəhimalı ağanın vida sözləri gəlib düşdü.

...Elatımız qara dağdan köçəndə,
Qoyun-quzu göy dağlardan enəndə,
Yola baxma həsrət ilə, Bəyimay...

Bu vəziyyətində Yedigeyə elə gəldi ki, keçmişdə Rəhimalı ağanı ağcaqayın ağacına bağlayan kimi elə onun özünü də çəkib bağlayıblar, elə onun özünü özündən qoparıb ayırıblar...

Yedigey qaranlıq düşsə kimi elə bu cür oturdu, sonra müştərilər gəlib doluşdular, tütün-tüstü əlindən nəfəs almaq mümkün olmadı. Yedigey başa düşə bilmirdi ki, axı bu adamlar bu araqla tütündə nə tapıblar görəsən? Burda kişilərlə gələn arvadlar da onu çimçədirdi. Xüsusilə gülüşləri lap təbindən çıxarırdı. O qalxıb səndələyə-səndələyə restoranın stollara arasında tənitiyən ofisiyanti tapdı, pulunu verib öz kupesinə getdi. Qabaqda bir neçə vaqondan keçməliydi. O, qatarın ahəngiylə yırğalana-yırğalana vaqonlardan keçdikcə özünün tənəhəliyi və kimsəsizliyindən getdikcə daha çox pozulur və ağırlaşırırdı.

Axı bu yaşamaq nəyə lazımdır, kimə lazımdır sən bu yol ölçməyin?..

İndi hardan gəlib hara getdiyinə də, geçənin bu vaxtı bu sürət qatarının belə tələsməyinə də tamamilə ləqeyd idi. Hansı tamburdasa ayaq saxladı, od tutub yanan alnını qapının soyuq şüşəsinə söykəyib durdu, heç yana baxmadı, yanından ötüb-keçən sənişinlərə də fikir vermədi.

Qatar isə yırğalana-yırğalana gedirdi. Qapını açə bilərdi, çünki bütün dəmiryolçular kimi onun da açarı vardı, qapını açar, elə buradaca cəhənnəm olub gedərdi... Bu kimsəsiz yerlərin zil qaranlığında Yedigey uzaqdan ona sanki gəl-gəl deyən iki işartı gördü. Bu işıqlar uzun müddət gözləri önündən çəkilmədi. Bunlar ya tənəhə bir evin pəncərəsindən gəlirdi, ya da kiçik tonqal işığı idi. Yəqin ki, bu işıqların yanında bir adam olmalı idi. Bəs onlar kim ola? Orda neyləyirlər? Eh, kaş Zərifə olaydı uşaqlarıyla! Elə o saat qatardan tullanıb birnəfəsə onun yanına qaçar, ayaqlarına yıxılar, utanıb eləmədən hönkürüb ağlar, bütün dərini, nisgilini göz yaşlarıyla çıxardardı.

Boranlı Yedigey artıq kənarda gözdən itməkdə olan işıqlara baxıb ümitsiz halda inlədi. Elə bu cür də tamburun qapısında dayanıb, sərnəşinlərin səsi-küylü gediş-gəlişinə əhəmiyyət vermədən, səssizcə içini çəkib hıçqırırdı... Onun üzü göz yaşlarından ıslanmışdı... Qapını da açıb kəndəri da adlamağa imkanı vardı...

Qatar isə yırğalana-yırğalana gedirdi.

... Elatımız qara dağdan köçəndə,
Qoyun-quzu göy dağlardan enəndə,
Yola baxma həsrət ilə, Bəyimay...

...Qatarlar bu yerlərdən şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

Bu yerlərdə dəmiryolunun hər iki tərəfiylə intəhasız Sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir.

Cöğrafiyada hər şey Qrinvich meridianı ilə ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar isə bu yerlərdən şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

Böyük ağquyruq çalağan ətrafı gözdən keçirmək üçün Malakumdıçap yarğanındakı yuvasından qalxdı. O öz ov yerlərini iki dəfə nəzərdən keçirirdi – bir dəfə günortadan əvvəl, bir dəfə günortadan sonra.

Düzdə olan hər şeyə yuxarıdan diqqətlə nəzər yetirib, aşağıda hərəkət edən nə varsa, sürünən böcəklərdən tutmuş çevik kərtənkələlərə kimi, hamısını görə çalağan sakitcə Sarı-Özək üzərində uçurdu, sanballa qanad çalır, getdikcə yüksəkliklərə qalxırdı ki, aşağıdakı düzləri daha geniş dairədə görə bilsin, eyni zamanda ənginliklərdə süzərək özünün sevimli ovlağına yaxınlaşırdı – bu qapalı zonanın sahəsiydi. Bu geniş sahə çəpərə alınandan sonra burda xırda-xuruş heyvan və quş xeyli artmışdı. Ona görə ki, tülkü və başqa yırtıcıların bura soxulması çətinləşmişdi. Çalağan üçün isə çəpər-məpər maneə deyildi, bundan da istifadə edirdi. Bu onun üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Amma hər halda bunun da düşər-düşməzi vardı. İki gün əvvəl yuxarıdan balaca bir dovşanı qaralayıb şığıyanda dovşan özünü mehillərin altına dürtmüşdü, sürətlə şığıyan çalağan da az qala dəmir

tikanlara sancılacaqdı. Çətinliklə səmtini dəyişib yan keçə bildi və qəzəblə havalandı. Döşündən bir neçə xırda tük qopub sonradan havada sərbəst yellənə-yellənə enməyə başladı. O vaxtdan bu yana çalağan bu təhlükəli çəpərdən uzaq gəzməyə çalışırdı.

Dediymiz vaxtda da çalağan bu yerlərin sahibi kimi tələsmədən təmkinlə uçur, bir dəfə də olsun artıq qanad çalmırdı ki, yerdəki canlıların diqqətini cəlb etməsin. Bu gün səhər birinci uçuşunda, sonra da ikinci uçuşda aşağıda böyük canlanma, kosmodromun geniş beton sahəsində çoxlu maşın gördü. Maşınlar irəli-geri gedib-gəlir, əsasən də raket qurğularının başına dolanırdı. Öz meydançalarında göylərə tuşlanıb dayanmış bu raketlərə çalağan çoxdan alışmışdı, amma bu gün onların dövrəsindəki vurnuxmadan bilinirdi ki, nəse bir hadisə baş verib. Həddən çox adam, həddən çox maşın, həddən çox vurnuxma vardı...

Çalağanın gözündən bu da yayınmadı ki, bayaq çöldə gördüyü dəvəyə minmiş bir adam, iki traktor, bir də tükrləri pırtlaşıq küren it gəlib çəpərin dibində durublar, elə bil bu maneədən keçə bilmirlər... Küren it öz bekara görkəmi ilə onun əsəblərinə toxunurdu, adamların yanında vurnuxmağı da onu lap təbdən çıxarırdı. Amma o öz münasibətini küren itə qəti bildirmədi – bu dərəcədə alçala bilməzdi... O, əvvəlki kimi bu yerlərin üstündə dövrə vurur, diqqətlə küren iti izləyirdi ki, görsün adamların yanında quyruq bulayan bu küren it daha nə hoqqalardan çıxacaq... Yedigey saqqalı sifətini yuxarı qaldırıb baxdı və havada süzən çalağanı gördü. “Ağquyruq, özü də böyüyündədir”, – deyə fikirləşdi. – Eh, kaş çalağan olaydım, mən kim saxlaya bilərdi. Uçardım, qonardım düz Ana-Beyitin günbəzinə!..

Elə bu vaxt qarşıdakı yolda maşın göründü. “Gəlir! – deyə Yedigey sevindi, – Allah qoysa, hər şey qaydasına düşər!”. Maşın sürətlə şlaqbauma yaxınlaşdı, gözetçi məntəqəsinin böyründəki qapının yanında sərt tormoz verdi. Gözetçi də maşının gəlməyini gözləyirdi. Rəis maşından düşən kimi həmin dəqiqə özünü qurutdu, keşik reisi Tansıkbayovu hərbi salamla qarşılayıb məlumat verməyə başladı:

– Yoldaş leytenant, məlumat verirəm ki...

Ancaq keşik reisi əlinin hərəkətiylə onun sözünü yarıda kəsdi, gözetçi sözünün yarısında əlini gicgahından çəkəndə, şlaqbaumun o tərəfində dayanan adamlara tərəf döndü:

– Kimdir burda kənar adam? Gözləyən kimdir? Sizsiz? – deyə o, Boranlı Yedigeyə müraciət elədi.

– Biz, bizqoy, karaqım. Ana-Beyitgə jeltpey turup kaldık. Kolay da bolsa, jardamdeş karaqım¹, – deyə Yedigey ordenlərini cavan zabıtə göstərməyə çalışdı.

Bu leytenant Tansıkbayova heç bir təsir göstərmədi, rəsmi bir görkəmlə boğazını arıtladı, qoca Yedigey bir də ağzını açmaq istəyəndə, soyuq bir səsle onu qabaqladı:

– Yoldaş kənar adam, mənimlə rus dilində danışın. Mən xidməti vəzifə başındayam, – deyə qıyıq gözləri üstündən qara qaşlarını çataraq xəbərdarlıq etdi.

Boranlı Yedigey yaman pərt oldu:

– E-e... bağışla, bağışla. – O, özünü itirib susdu. Dili tutulan kimi oldu, deyəcəyini də unuttu.

Caydaq Ədilbəy qocanın köməyinə çatıb özü leytenantı müraciət etdi:

– Yoldaş leytenant, icazə verin xahişimizi bildirim.

– Bildirin, amma qısa eləyin, – deyə leytenant xəbərdarlıq etdi.

– Bircə dəqiqə. Qoy mərhumun oğlu da burda iştirak etsin. – Caydaq Ədilbəy Sabitcana tərəf döndü. – Sabitcan, ay Sabitcan bura gəl!

Amma kənarda gəzişən Sabitcan etinasızlıqla əlini yellədi:

– Özünüz danışın.

Caydaq Ədilbəy pörtüb qızardı.

– Bağışlayın yoldaş leytenant, işin belə gətirdiyindən inciyib. Bizim mərhumun oğludur, bizim qoca Qazanqapı deyirəm. Kürəkəni də burdadır, odur yedəkdə oturub.

Kürəkənə elə gəldi ki, onu çağırırlar qalxıb yedəkdən düşdü.

– Bu xırdalıqlar məni maraqlandırmır. Mətləbə keçin, – deyə keşik rəisi təkid etdi.

– Yaxşı.

– Qısa və aydın.

– Yaxşı. Qısa və aydın.

Caydaq Ədilbəy hər şeyi olduğu kimi danışdı – kimdirlər, hardan gəlirlər, bura gəlməkdə məqsədləri nədir. O danışdıqca Yedigey leytenant Tansıkbayovun üzünə baxır və görürdü ki, bu işdən bir şey çıxmıyacaq, o şlaqbaumun o tərəfində dayanmışdı ki, elə belə, formal

¹ Hə, bizim, oğlum. Bizi Ana-Beyit qəbiristanlığına buraxmağa kömək elə, oğlum.

olaraq kənar adamların şikayətinə qulaq assın. Yedigey bunu başa düşən kimi tamam məyus oldu. Qazanqapın ölümüylə bağlı olan bütün işlər, yola çıxmaq üçün gördüyü hazırlıq işləri, mərhumu Ana-Beyitdə dəfn etmək üçün cavanları razı salmaq cəhdləri, özünün Sarı-Özək tarixiylə bağlı olmaq haqqındakı fikirləri, bir sözlo, nə vardısı hamısı, Tansıkbayovun simasında puç olub getdi. Yedigeyin ən müqəddəs hissləri təhqir olunmuşdu. Dünən araq üstündən şubat vurub dil pəhləvanı kimi allahlardan, radio ilə idarə olunan adamlardan dən vurub öz məlumatı ilə boranlıları təəccübləndirmək istəyən Sabitcanın indi qorxusundan ağzını açıb bir kəlmə də danışmaması ona bir tərəfdən gülməli görünürdüsə, digər tərəfdən də qəhərləndirib ağlamaq dərəcəsinə çatdırırdı. İndi onun nəzərində qotazlı-naxışlı tərliliklə bəzədilmiş Qaraner də gülməli görünüyü üçün onu ağrıdırdı. Bu gündən belə kimə və nəyə lazımdı bu? Öz ana dilində danışmağa cürət eləməyən, ya danışmaq istəməyən bu bala leytenant Tansıkbayov nə qanır ki, Qaranerin üst-başı nəyə deyər? Yedigey mərhum Qazanqapın əyyaş kürəkəninə görə də xəcalət çəkirdi ki, mərhumun yanında olmaq üçün dünəndən bəri dilinə bir gile də içki vurmayıb, yedəkdə silkələnə-silkələnə gəlmişdi ki, qayınatasını burda dəfn etsin, indi də yaxınlaşıb ümidlə gözləyirdi, bəlkə buraxdılar içəri. Boranlı Yedigey hətta kürən iti Culbars üçün də pərt olub xəcalət çəkirdi ki, bu boyda yolu onlara qoşulub nəyə gəlib, indi də oturub səbirlə gözləyir ki, nə vaxt tərpənəcəyik? Axı bu itin nəyinə lazımdı görsən? Kim bilir, bəlkə də it işin belə qurtaracağını əvvəlcədən hiss eləyirmiş, elə onunçün də gəlib ki, dar ayaqda sahibinin yanında olsun. Cavan traktorçular – Cüməli ilə Qalibəy də traktorların kabinələrində oturub gözləyirdilər, indi onlara nə desin, bundan sonra onlar nə fikirləşəcəkdilər?

Alçalıb pərt olmuş Yedigey tədriclə qəzəbləndiyini, qanının qaynayıb coşduğunu hiss edirdi, amma iradəsini toplayıb özünü təmkinli saxlamağa çalışırdı. Yox, nə qədər ki, mərhum dəfn edilməyib, onun özündən çıxmağa haqqı yoxdur. Ahıl adama hirsənib səsini ucaltmaq yaramaz. Buna görə də içində çəkdiklərini bürzə vermir, dişlərini kilidləyib sifətinin özələlərini gərginləşdirirdi ki, artıq bir söz, artıq bir hərəkət olmasın.

Yedigeyin nigarançılığı düz çıxdı – Caydaq Ədilbəylə keşik rəisinin danışığı tamam ümitsiz bir səmtə yönəldi.

Leytenant Caydaq Ədilbəyə qulaq asıb qurtarandan sonra dedi:

– Heç cür kömək eləyə bilmərəm. Kənar adamların zona ərazisinə daxil olması qəti qadağandır.

– Biz bunu bilməmişik, yoldaş leytenant. Yoxsa bura niyə gəlirdik. Niyə gəlirdik, axı? Daha iş-ışdən keçib, yuxarı rəislərdən xahiş eləyin, qoy ölünü basdırmağa icazə versinlər.

– Mən artıq xidmət üzrə müraciət eləmişəm. Tapşırıq almışam ki, heç kimi, heç bir bəhanəyə görə içəri buraxmayım.

– Bu bəhanə niyə olur, yoldaş leytenant? – deyə Caydaq Ədilbəy təəccüblə soruşdu. – Heç bəhanənin yeridir, nə bəhanə? Axı sizin zonanızla bizim nə işimiz? Mərhumu basdırmalı olmasaydıq, bu boyda yolu niyə basıb gəlirdik?

– Mən bir də təkrar edirəm, yoldaş kənar adam, bura heç kim buraxılmır.

– Necə yeni kənar adam! – deyə bayaqdan susub dayanan əyyaş kürəkən birdən partladı – Kimdi kənar adam? Bizik kənar adam? – Onun içkidən öləziyib xəmirləşmiş sifəti qan gətirdi, dodaqları göm-göy göyərtdi.

– Doğru deyir, nə vaxtdan biz kənar adam olmuşuq? – deyə Caydaq Ədilbəy də ona səs verdi.

Əyyaş kürəkən icazə dairəsində olan həddi aşmamaq üçün səsinə qaldırmadı, rusca pis danışdığını bildiyinə görə sözləri ləngidib düzəldə-düzəldə dedi:

– Bu bizim, bizim qəbiristanlıq bura! Biz, biz Sarı-Özək camaatı ixtiyar var öz adamımızı burda basdırmaq. Burda çox il qədim Nayman-Ana basdıranda heç kəs bilməz burda bağlı zona olacaq.

– Mən sizinlə mübahisəyə girmək fikrində deyiləm, – leytenant Tansıkbayov qəti fikrini bildirdi. – Hal-hazırda bir keşik rəisi kimi sizə elan edirəm ki, qorunan zonanın sahəsinə heç bir səbəbə görə, heç bir buraxılış yoxdur və olmayacaq.

Aralığa sükut çökdü. “Təki davam gətirə biləydim, təki dönüb onu söyüb biabır eləməyəydim!” – Boranlı Yedigey özünü sakit eləmək üçün başını qaldırıb göyə baxdı, yenə də bir az aralıda halay vuran çalağanı gördü, yenə də bu təmkinli və güclü quşa qiblə elədi. Və qərara gəldi ki, xatadan uzaq olsunlar, çıxıb getmək lazımdır, zorla soxulmayacaqlar ki! O, bir də çalağana baxıb dedi:

– Yoldaş leytenant, biz qayıdırıq. Amma o yuxarıda oturanınız, generaldır-nədir bilmirəm, bəlkə ondan da böyükdü, bax onun özünə de ki, belə olmaz! Bunu mən köhnə soldat kimi deyirəm, düzgün deyil!

– Yuxarıdan verilən əmrin düzgün olub-olmadığını müzakirə etməyə haqqım yoxdur. Mənə tapşırıqlar sizə çatdırım ki, gələcəkçün nəzərə alarsınız – bu qəbiristanlıq ləğv ediləcək.

– Ana-Beyit?

– Bəli. Q qəbiristanlıq belə adlanırsa...

– Niyə? Onun kimə maneçiliyi var? – deyə Caydaq Ədilbəy hirs-ləndi.

– Orda təzə mikrorayon salacaqlar.

– Qərisedir, vallah! – deyə Caydaq Ədilbəy çiyinlərini çəkdi. – Başqa yer tapmadınız, yer qəhətliyidir?

– Planda belə nəzərdə tutulub.

– Bura bax, sənin atan kimdir? – deyə Boranlı Yedigey leytenant Tansıkbayovun gözüünün içinə baxa-baxa soruşdu:

O yaman təəccübləndi:

– Bunu neylirsiniz? Sizə nə dəxli var?

– O dəxli var ki, sən orda deməli olduğun sözləri bizə danışma, get, qəbiristanlığı məhv etmək istəyənlərə de. Bəlkə sənin dedən-baban ölməyib, ya sən özün heç vaxt ölməyəcəksən?

– Bunun heç bir dəxli yoxdur.

– Yaxşı, onda gəl belə danışaq. Onda qoy, yoldaş leytenant, sizin lap o başınızın böyüyü mənə qulaq assın, mən tələb eləyirəm ki, icazə versinlər öz şikayətimi sizin lap o böyük rəisinizə deyim. De ki, qoca cəbhəçi, Sarı-Özək sakini Yedigey Cangəldin ona bir-iki söz demək istəyir.

– Mən belə şey eləyə bilmərəm. Neçə hərəkət etməli olduğumu mənə deyiblər.

– Bəs sən neyləyə bilərsən? – deyə əyyaş kürəkən təzədən söhbətə qarışdı, görünür, canı boğazına yığılmışdı: – Bazardakı milis səndən yaxşıdı!

– Biabırçılığı qurtarın! – Keşik rəisi ağappaq ağarıb qəddini düzəltdi. – Qurtarın! Çəkin bunu şlaqbaumun qabağından, yolu da traktordan təmizləyin!

Yedigeylə Caydaq Ədilbəy əyyaş kürəkəni dartıb traktorlara tərəf aparırdılar, amma o dayanmaq bilmir, geriye qanrılıb çıxırırdı:

– Sağan yol da jetpeydi, sağan jer də jetpeydi! Urdım səndeydin auzın!¹

¹ Sənə yol da bəs eləmir, sənə torpaq da bəs eləmir! Üzüne tüpürüm sənin (*Qazaxca*)

Bayaqdan kənarda gezişib səsinı çıxartmayan Sabitcan bu yerdə özünü göstərmək məqsədilə onların qabağına yeridi:

– Nə oldu? Ağzınızdan vurub qaytardılar? Elə belə də olmalıydı! Yaman hazırlaşmışdız! Ana-Beyit! Ayı cür ola bilməz! İndi döyülmüş it kimi geri qayıdırsız!

– Kimdi döyülmüş it? – deyə əyyaş kürekən özündən çıxaraq onun üstünə cumdu. – Aramızda it varsa, o sənən, əclaf! Orda duranla sənın nə fərqi var? Elə quru gopun var – mən dövlət adamıyam! Sən heç adam döyülsən!

– Dilini saxla, əyyaşın biri əyyaş! – Sabitcan qesdən bərk qışqırdı ki, səsinı postda eşitsinlər. – Onların yerində olsaydım belə sözlərin üstündə tutub basardım səni dama ki, səsin-sorağın gəlməsin! Səndən cəmiyyətə nə xeyir, sənın kimiləri qırıb məhv etmək lazımdır!

Sabitcan bu sözləri deyib onlara arxa çöndərdi ki, yeni tüpürüm sənə və sənın yanındakılara və birdən girişib ağa kimi ucadan ömrlər verməyə başladı:

– Nə ağzınızı açıb dayanmışız? Traktorları işə salın! Necə gəlmişik, elə də qayıdaq! Cəhənnəm olub gedək! Döndər görüm! Bəsdir! Bəsdir kiç yerində qaldım! Başqalarının ağzına baxanda belə olar.

Qalibəy traktorunu işə saldı, ehtiyatla dönməyə başladı ki, yedəyi yola çıxarsın, əyyaş kürekən də tez yedəyə atılıb mərhumun yanında əvvəlki yerini tutdu. Cüməli də gözləyirdi ki, Yedigey gəlib çalova bağladığı dəvəsini açsın. Sabitcan bunu görə-görə gözləmədi, əksinə daha da tələsdirməyə baş-ladı:

– Niyə işə salmırsan? Tez ol! Nəyi gözləyirsən? Döndər geri! Yaxşı dəfn elədik! Axı əvvəldən razı olmurdum! Daha bəsdir! Döndər gedək evə!

Boranlı Yedigey dəvəyə minənəcən – əvvəlcə onu hıxlamalıydı, sonra alıxa oturub qaldırmalıydı, – traktorlar geri dönüb yola düşdülər. Elə öz işləri ilə də qayıdırdılar. Heç kəşini gözləmədilər də. Onları qabaq traktorda oturan Sabitcan tələsdirirdi...

Bayaqkı çalağansa elə göydə halayını vururdu. O, yüksəklikdən küren itə göz qoyurdu, itin boş-boşuna veyllənməsi nədənsə ona toxunurdu, bir də başa düşmürdü ki, traktorlar yola düşəndə niyə it onların dalınca getmədi, dəvəli adamın yanında qalıb dəvəyə minənəcən onu gözlədi, sonra da yanına düşüb şortdadı.

Qabaqda traktora minənlər, dallarınca dəvəli adam, onun dalınca da atdana-atdana qaçan it yenə Sarı-Özək çölləriylə hərəkət edib, yanlarını selin-suyun yuyub-yaladı: çıxıntılardan birinin əldən-ayaqdan uzaq yerində həmin çalağanın yuva qurduğu Malakumdıçap yarganına tərəf yol aldılar. Başqa vaxt olsaydı, çalağan narahat olub qıy vurardı, özünü kənarda uçan kimi göstərsə də, bu gəlmə adamlardan gözünü çəkmezdi, sürətini artırıb öz halal torpaqlarında ov eləyən tayını səslərdi ki, hər ehtimala qarşı gəlib ona qoşulsun, bəlkə yuvanı qorumaq lazım gəldi. Amma bu dəfə ağquyruq çalağan heç narahat olmadı – çünki balaları çoxdan qanadlanıb pərvaz eləmişdi. Kehreba gözlü, donqardimdik çalağan balaları günü-gündən qanadlarını möhkəmləndirir, artıq müstəqil həyat sürürdülər. Sarı-Özəyin bu həndəvər yerlərində öz ovlaqları vardı, hətta indi qoca çalağan hərdən onların yerlərinə baş çəkəndə atalarını o qədər də xoşluqla qarşılamırdılar...

Çalağan öz adəti üzrə ovlağında gördüyü hər şeye fikir verdiyi kimi, geri qayıdan adamları da izləyirdi. Bir də insanlardan ayrılmayan o küren it onu rahat qoymurdu. Onu adamlara bağlayan nədir? – Niyə özü ov eləmir, elə quyruğunu bulaya-bulaya öz işləri ilə məşğul olan adamların dövrəsinə dolanır? Axı belə həyat onun nəyinə lazımdı? Çalağanın diqqətini cəlb eləyən bir şey də dəvəyə minmiş kəşinin döşündəki parıldayan şeylərdi. Elə buna görə də çalağan o saat gördü ki, traktorların dalınca gələn dəvəli kəş heyvanı məhmizləyib kəskin hərəkətlə kənar getdi, dəveni suyu çəkilməş dayaz bir dərə ilə kəsə sürüb, traktorlar dolanıb dərəni ötənəcən onları dalda qoydu. O, qamçısını yelləderək dəveni qovur, sürətini daha da artırır, kəşinin döşündə parıldayan şeylər atılıb-düşür, bir-birinə deyib cingildəyirdi, dəvə uzun ayaqlarını gen ataraq yorturdu, küren it də geri qalması deyə onların dalınca götürüldü...

Ta o adam traktoru ötüb keçərək Malakumdıçap yarganın gədiyində yolu kəsənəcən bu vəziyyət davam elədi. Ona çatanda traktorlar tormozlayıb dayandılar.

– Nə var? Nə olub? – deyə Sabitcan kabinədən boylandı.

– Heç nə. Motorları söndürün, – deyə Boranlı Yedigey ömr etdi. – Sözü var.

– Nə söz canım? Ləngitmə, bəsdə gəzib dolandıq!

– İndi sən özün ləngidirsən. Çünki burda dəfn oləcəyik.
– Bəsdi ələ saldığın! – Sabitcan lap özündən çıxdı, onsuz da əzilib əsgiyə dönmüş qalstukunu çəkib dartışdı. – Özüm basdıracağam razeyddə, ayrı söz ola bilməz! Bəsdir!

– Qulaq as, Sabitcan, ata sənindir, bu barədə mübahisə ola bilməz. Amma sən bu dünyada tək deyilsən. Hər halda sən qulaq as; gör nə deyirəm. Postda nə olduğunu özün gördün, özün eşitdin. Bizim heç birimizdə təqsir yoxdur. Sən gəl bunun ayrı tərəfini fikirləş. Harda görünüb ki, basdırılmağa aparılan ölü geri qaytarılsın? Hələ belə şey görünməyib. Bu biabırılıqdan heç birimiz qurtara bilmərik. Dünyasında belə şey olmayıb.

– Cəhənnəmə ki, görünməyib! – Sabitcan razılaşmadı.

– Sən indi belə deyirsən. Adam hirsələnəndə nə gəldi deyə bilər. Amma sabah xəcalət çəkəcəksən, fikirləş. Bu rüsvayçılığı heç nəylə yuyub-təmizləyə bilməyəcəksən. Dəfn olunmağa aparılan mərhum geri qayıtmamalıdır.

Caydaq Ədilbəy də ekskavatorun kabinəsindən düşdü, onu görüb əyyaş kürəken də yedəkdən enib gəldi, traktorçu Cüməli də yaxınlaşdı ki, görsün nə səbəbə dayanıblar. Boranlı Yedigey dəvəsini köndələn qoyub yolu kəsmişdi,

– İgidlər, qulaq asın, – deyə Yedigey onlara üz tutdu. – İnsan adətlərini pozmayın, təbiətə qarşı çıxmayın! Hələ belə şey görünməyib ki, qəbiristanlıqdan ölü geri qayıda. Basdırılmağa aparılan gərək basdırılsın. Başqa yolu yoxdur! Baxın bu Malakumdıçap yarıqna. Bu da bizim Sarı-Özək torpağıdır! Nayman-Ana burada, bu Malakumdıçapda özünün məşhur ağısını deyib, oğlunu oxşayıb. Gəlin mən qoca Yedigeyə qulaq asın, qoyun Qazanqapın məzarı burda olsun. Elə mənim də qəbrim qoy burda olsun. Allahın rızası olsa, özünüz getirib burda basdırarsız. Mən bunu sizdən xahiş oluyuram. İndi isə hələ gec deyil, vaxt var – baxın, orda, lap yarıqna qasında mərhumu dəfn elərik!

Caydaq Ədilbəy Yedigeyin göstərdiyi yere baxdı:

– Cüməli, keçər ekskavatorun? – deyə soruşdu.

– Keçər, niyə keçmir, keçər...

– Bir dayan görüm, necə yeni keçər, sən əvvəlcə məndən soruş! – deyə Sabitcan sözə qarışdı.

– Elə biz də soruşuruq da, – deyə Cüməli cavab verdi. – Eşitmədin kişi nə dedi? Daha sənə nə lazımды?

– Mən də deyirəm ki, daha bəsdir mənə ələ saldız! Bu mərhuma hörmətsizlikdir! Sürün razeyddə!

– Ona qalsa, hörmətsizlik onda olar ki, mərhumu qəbiristanlıqdan evə qaytarasan! – deyə Cüməli ona cavab qaytardı. – Ona görə də yaxşı fikirləş.

Hamı susurdu.

– Bilirsiniz nə var, siz özünüz bilirsiniz, – deyə Cüməli sükutu pozdu, – mən gedirəm qəbri qazmağa. Mənim vəzifəm budur ki, çala qazım, özü də dərin olsun. Hələ ki, vaxt var. Qaranlıq düşəndən sonra kim bu işi görəcək. Siz özünüz bilirsiniz.

Və Cüməli öz “Belarus” ekskavatoruna tərəf gəldi. Əliüstü motoru işə salıb yolun qırağına çıxdı, onların yanından ötürüb dikdirib Malakumdıçap yarıqna qasına qalxdı. Onun dalınca Caydaq Ədilbəy yollandı, ondan sonda da Boranlı Yedigey Qaranəri tərpətdi.

Əyyaş kürəken keçib traktorun qabağında dayandı, üzünü Qalibəyə tutub yarıqna göstərərək dedi:

– Ora sürməsən, yatacağam traktorun altına. Bu mənim əlimdə heç nə deyil.

– İndi neyləyim, hara sürüm? – deyə Qalibəy Sabitcandan soruşdu.

– Görmürsən hamısı əclafdı, it uşağı it! – Sabitcan açıq-aşkar söyüş söydü. – Nə oturmusan, sür onların dalınca!

Göydəki çalağan indi də yarıqna qasında eşələnən adamlara fikir verirdi. Maşınlardan biri əsib-titrəyir, çalovu ilə yeri qazıb, sünbül-qıran yuvasının ağzına yıqan kimi, torpağı qazıb qabağına atırdı. Bu vaxt yedekli traktor da yavaş-yavaş onlara tərəf gəlirdi. Yedəkdə yenə də tənha bir adam ağ keçəyə bükülüb yedəyin ortasına qoyulmuş hərəkətsiz bir şeyin yanında oturmuşdu. Pırpız tüklü kürən it adamların yanında hərhlənir, ancaq daha çox dəvəylə yaxınlıq oluyordu, gedib onun kölgəsində, ayaqları altında uzanırdı.

Çalağan başa düşdü ki, bu adamlar torpaqda hələ çox eşələ-nəcəklər. O, yanakı süzüb geniş dairələr vura-vura uzaqlaşdı, qapalı zonaya tərəf uçdu, qəsdi də bu idi ki, yolüstü ov ələsin, həm də baxıb görsün bayaq kosmodromdakı vurnuxmanın axırı necə oldu.

İki gün idi ki, kosmodromun meydançalarında böyük gərginlik vardı, gecə-gündüz iş gedirdi. Bütün kosmodrom, qonşuluqdakı xüsusi xidmət binaları və zonalar gecələr yüzrlərlə güclü proyektorun işığına qərql olurdu. Yer gündüzdən də işıqlı olurdu. Onlarca ağır, yüngül,

xüsusi maşın, nə qədər alim və mühəndis “həlqə” əməliyyatını həyata keçirmək üçün hazırlıq görürdü.

Kosmosda uçan aparatları məhv etmək üçün hazırlanmış antipeyklər kosmodromun xüsusi meydançasında göyə zillənib hazır vəziyyətdə durmuşdu. İntehası SSM-7 sazişi əsasında müəyyən vaxta qədər onlardan istifadə etmək olmazdı. Amerika tərəfindən də həmçinin. İndi təcili “həlqə” transkosmik əməliyyatı proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, onları tətbiq etməyə imkan tapılmışdı. Amerikadakı Nevada kosmodromunda da “həlqə” əməliyyatı üzrə sinxron şəkildə belə robot-raketlər buraxılacaqdı.

Sarı-Özək ən dairəsində bu əməliyyatın vaxtı axşam saat səkkizə təsadüf edirdi. Düz iyirmi sıfır-sıfırda raketlər start götürməliydilər. Bir-birinin ardınca dəqiqəyarım intervalla Sarı-Özəkdən doqquz antipeyk raketləri qalxmalıydı, bu raketlər başqa planetlərdən gələn uçan aparatların qarşısını kəsmək üçün Qərb-Şərq müstəvisi üzrə Yer kürəsi ətrafında daimi fəaliyyət göstərən həlqə yaradacaqdı. Nevadadan qalxan robot-raketlərsə Şimal-Cənub həlqəsi düzəltməliydilər.

Düz gündüz saat üçdə Sarı-Özək-1 kosmodromunda “Beş dəqiqəlik” adlanan startqabağı təftiş sistemi işə salındı. Hər beş dəqiqədən bir bütün xidmət bölmələrində, bütün kanallarla ekran və tablolarla səsle təkrar olunan yazılar yanırdı: “Starta qalır dörd saat əlli beş dəqiqə! Starta qalır dörd saat əlli dəqiqə!...” Starta üç saat qalmış “Dəqiqə” sistemi işə başlayacaqdı.

Həmin o vaxt 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlarla mümkün olan hər cür əlaqəni kəsmək məqsədilə “Paritet” orbital stansiyasının kosmosda tutduğu vəziyyətin parametrləri, eləcə də bort rabito-radio kanallarının kodları dəyişdirildi.

O yandan da tamamilə əbəz yerə, səhrada qışqırıb imdad istəyən adamlar kimi 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar kainatdan aramsız siqnallar göndərirdilər. Onlar yalvarırdılar ki, əlaqəni kəsməsinlər. Onlar Ümumidamərkəzin qərarından narazılıq eləməkdən, təklifləri o idi ki, Meşəliddəş sivilizasiyası ilə mümkün ola biləcək kontaktlar problemi ətrafında təkidlə, dönə-dönə düşünsünlər, şübhəsiz, ilk növbədə Yer əhalisinin mənafeyini nəzərə alsınlar, onlar həmçinin özlərinə bilatəxir bəraət verilməsində də təkid etmirdilər, əksinə, razıydılar ki, onların Meşəliddəş planetində olmağı hər iki tərəfin qalaktikalararası münasibətlərinə xeyir vermiş olsun, onların yeganə etiraz etdikləri şey tərəflərin tətbiq etmək istədikləri “həlqə” əməliyyatı idi – onların

fikrincə, bu global özünütecrüd bəşər cəmiyyətini elə bir tarixi və texnoloji bataqlığa sürükləyəcək ki, bunun aradan qaldırılması üçün min illər lazım gələcək... Əfsus ki, artıq gec idi... Dünyada heç kim onları eşitməyəcəkdi, heç kəsin ağlına gəlməyəcəkdi ki, onların haray səsi kainat boşluğunda itib-batır...

Vaxt gəlib o yerə çatmışdı ki, Sarı-Özək-1 kosmodromunda “həlqə” əməliyyatının yaxınlaşan start dəqiqələrini sayan “Dəqiqə” sistemi işə başlamışdı...

Çalağan isə ovlaq üzərində növbəti uçuşunu başa vurub yenə də Malakumdıçap yarpağının üstünə qayıtmışdı. Ordakı adamlar indi də əllərinə bel alıb işləyirdilər. Ekskavator böyük bir kom torpaq qazıb çıxarmışdı. İndi o, xortumunu lap çalanın dibinə salıb olan-qalan torpağı çıxardırı. Tezliklə onun əsməsi kəsildi, çəkilib bir kənarda durdu, adamlar isə hələ də çalanın dibində nəse qazıb düzəldirdilər. Dəyə yerindəydi, amma kürən it görünmürdü. O harda ola bilər? Çalağan yaxınlaşıb yarpağın üzərində geniş bir halay vurdu, başını sağa-sola çevirib hər yere göz gəzdirdi, nəhayət, gördü ki, kürən it özünü verib yedəyin altına lap çarxların arasında sərələnib. İt uzanıb dincəlirdi, kim bilir, bəlkə də mürğü vururdu, çalağan da eyninə deyildi. Səhərdən neçə dəfədir ki, onun başı üstündə uçur, di gəl ki, it deyilən bu məxluq bir dəfə də olsun başını qaldırıb ona tərəf baxmayıb. Allahın sünbülqıranı nədir, o da evvəlcə dal ayaqları üstə dikəlib yuxarı boylanır ki, görsün göydə qorxulu bir şey yoxdur ki... Amma it adamların yanında yaşamağa öyrənib, nə bir qorxusu var, nə də qayğısı. Görmürsən necə sərələnib! Çalağan uçuşunu saxlayıb qanad çala-çala bir anlığa bir yerdə dayandı, gücnəib quyruğunun altından itə tərəf güllə kimi yaşıl-ağ bir şey buraxdı. Aı, bu da sənənin payın!

Yuxarıdan Yedigeyin qoluna nə işə şappıltı ilə bir şey düşdü. Quş zılı idi. Bu hardan düşdü? Yedigey qolundakı zılı çırpıb saldı, başını yuxarı qaldırdı. “Yenə də ağquyruqdur, elə bayaqkıdır. Gör neçənci dəfədir başımızın üstündə uçur. Xeyirliyə ola? Əcəb kəfdədir. Üzür havada, yellənir özüyçün”. Caydaq Ədilbəyin qəbrin dibindən gələn səsi onu xəyaldan ayırdı:

– Necədi, Yedige, gəl bir bax! Bəsdi, ya yenə qazaq?

Yedigey qaşlarını çatıb qəbrin qırağından aşağı boylandı.

– Çəkil o küncə, – deyə o, Caydaq Ədilbəyi kənara çəkdi, – Qalibey, sən də hələlik çıx. Çox sağ ol. Hə, mən bilən dərinliyi bəs elər. Ancaq, Ədilbəy, qazanağı bir az da genəltən pis olmaz, qoy gen olsun.

Yedigey bu göstərişləri verəndən sonra, su ilə dolu kanistri götürüb ekskavatorun arxasına keçdi, qayda üzrə duadan qabaq abdəst aldı. Yalnız bundan sonra rahatlanıb özünə gəldi – Qazanqapı Ana-Beyit qəbiristanlığında basdırma bilməsələr də, hər halda biabırçılıqdan can qurtara bilmişdilər: dəfn olunmamış ölünü bir də geri qaytarmayacaqdılar. Bir az inad göstərməseydi, elə də olacaqdı. İndi gerek çalışaydılar ki, qaranlıq düşənəcən Boranlıya qayıda bilsinlər. Şübhəsiz ki, onların gecikməyi sarıdan evdə nigarandılar. Axı söz vermişdilər axşam altıya qayıtsınlar, ehsan altıya təyin olunmuşdu. Amma indi artıq saat beşin yarısı idi. Hələ gerek ölünü basdıraydılar, sonra da Sarı-Özəyə nə qədər yolları vardı. Necə yeyin getmiş olsalar da iki saat çəkəcəkdi. Bu yandan baxanda, dəfn mərasimini tələm-tələsiyə də salmaq yaramaz, çarə nədir, ehsanı bir az gec verərlər. Daha ayrı yolu yoxdur...

Yedigey dəstəməz alandan sonra özünü dəfn mərasimində başlamağa hazır bildi. Kanistrin ağzını bağlayıb yaş saqqalına əl çəkə-çəkə sifətinə ciddi və sanballı bir ifadə verib ekskavatorun dalından çıxdı, bir qədər təntənəli səslə müraciət etdi:

– Allahın bəndəsi mərhūmül-məğfūrül-məlumun oğlu, Sabitcan, gəl mənim solumda dayan, siz dörd nəfər də mərhumu gətirin qəbrin yanında üzü qibləyə qoyun. – Bu işlər görülüb qurtarandan sonra dedi: – İndi gəlin hamımız üzümüzü tutaq müqəddəs Kəbəyə. Əllərinizi qarşınızda açın, Allahı düşünün ki, belə bir məqamda dilinizə gətirdiyiniz sözləri və üreyinizdən keçirdiyiniz fikirləri o eşitsin.

Nə qədər qərībə olsa da, Yedigey arxa tərəfdə dayananlar arasında gülünə səs və ya donqultu eşitmədi. Çox da razı qaldı, axı deyə bilərdilər ki, ay qoca, qoy görək, sən haranın mollası oldun, qoy ölümüzü basdıraq qayıdaq evimizə. Bu bir yana, bundan başqa Yedigey cürət eləyib duanı oturan yerdə yox, ayaq üstə oxumaq qərarına gəldi, çünki bilən adamlardan eşitmişdi ki, dinimizin yarandığı ərəb ölkələrində duanı qəbiristanlıqda şax dayanıb oxuyurlar. Beləydi, ya belə deyildi, Yedigey istəyirdi ki, başı göylərə daha yaxın olsun.

Mərasimə başlamamış dünyanın sağına-soluna baş endirib, yerə-göyə üz tutanda, insanın bu dünyaya təsadüfən gəlib, gündüzün gecəylə evəz olunmasının dəyişilməzliyi kimi yox olub getməsinin pozulmaz qanununu yaradana baş əyəndə Yedigey yenə də o ağquyruq çalağanı gördü. O, bir az irəlidi göyün yeddi qatında süzür, hərədən

qanadlarını ehmalca tərpədərək ağır-ağır halay vururdu. Ancaq çalağan onun ovqatını pozub fikrini yayındırmırdı.

Ağ keçəyə bükülmüş Qazanqap xəbərin içində, qəbir çalasının qırağında, onun qarşısında uzatmışdılar. Binadan, ta məhşər gününə-dək hamıya və hər kəs üçün, hamıya və hər vaxt üçün nəzərdə tutulmuş, kim olursa-olsun, hansı dövrdə yaşayırsa yaşasın – hamı üçün labüd və eyni mənada olan və hələ dünyaya bundan sonra gəlməli olanlar üçün də eyni dərəcədə labüd və əzəldən təyin edilmiş müqəddəratı bildiren yasinin sözlərini dodağında zikr edərkən, Yedigey eyni zamanda peyğəmbərlərin dərk edib vəsiyyət etdikləri bu həyat düsturunu ürəkədən gələn və şəxsi təcrübəsindən əxz etdiyi fikirlərlə təməmləməyə çalışırdı. Kişi dünyada havayı yaşamamışdı, axı.

“İlahi, əcdadlarımızın yoluyla gedib müqəddəs kitablardan öyrəndiyim dualarımı eşidirsənsə, mənim öz sözlərimi də eşit. Elə bilərəm, bunlar bir-birinə mane olmazlar.

Budur biz kimsəsiz və uzaq bir yerdə Malakumdiçap yarğanında qazdığımız qəbrin qabağında dayanmışıq. Qazanqapı özünün vəsiyyət elədiyi qəbiristanlıqda dəfn eləyə bilmədiyimiz üçün məcbur olub bura gəlmişik. Göydəki çalağan bizim Qazanqapla necə vidalaşdığımızı yuxarıdan seyr edir. Ey böyük Allah, varsansa, keç günahımızdan, öz bəndəyi-həqirən olan Qazanqapın dəfnini rəhmətlə qəbul et, layiqdirse, onun ruhuna əbədi rahatlıq ver. Bizdən nə asılıydısa hamısını yerinə yetirməyə çalışdıq. Qalamı sənə öz işindir!

İndi də madam ki, belə bir məqamda sənə üz tutmuşam, nə qədər sağam, nə qədər ki, ağlım üstümdədir, mənim sözlərimi dinlə. Aydın məsələdir ki insanlar sənə ancaq xahişçün müraciət eləyirlər – rəhm elə, kömək elə, hifz elə! Hər dəqiqəbaşı – haqda da, nahaqda da sənədən çox şey umurlar. Hətta qatilin də üreyindən keçir ki, onun tərəfinə olasan. Sənsə susursan. Neyləmək olar, biz adamlar beləyik, illah ki, dara düşəndə bizə elə gəlir ki, sən göydə elə bununçün varsan. Əlbəttə, ağırdır sənəncün, yalvarışlarımızın sonu yoxdur. Sənsə təksən. Amma mən sənədən heç nə istəmirəm. Mənim birçə məramım varsa, o da bu məqamda öz fikirlərimi söyləməkdir.

Son dərəcə məyusam ki, Nayman-Ananın dəfn edildiyi müqəddəs qəbiristanlığımıza daha bizimçün yol yoxdur. Buna görə də arzum budur ki, mənim də qəbrim Nayman-Ananın gözdüyü bu yerlərdə – Malakumdiçapda olsun. Elə olsun ki, mən də indi dəfn edəcəyimiz

Qazanqapın qəbri ilə yanaşı olum. Bir də ölənlərin ruhunun başqa canlılara keçməsi doğrudursa, onda mən qarışqa niyə olum, istərdim ki, ağquyruq çalağana çevrilim. Mən də o göydə uçan çalağan kimi Sarı-Özəyin üstündə süzüb, o ucalıqdan doğma yerlərimi seyr edirəm, seyr etdikcə də doymayım. Vəssalam.

O ki qaldı vəsiyyətim, vəsiyyətimi elərim mənimlə bura gələn cavanlara. Deyərəm məni gətirib burda basdırsınlar. Amma bilmirəm yasinimi kim oxuyacaq. Nə Allaha inanırlar, nə də dua-yasin bilirlər. Axı Allahın olub-olmadığını heç kim bilmir və bilməyəcək də. Kimi deyir – var, kimi deyir, yox. Mən sənə varlığına inanmaq istəyirəm və deyirəm ki, sən mənim məqsəd və məramındasan. Mən dualarla sənə üz tutduğum vaxt, əslində sənə vasitənlə özümə müraciət edirəm, buna görə də bu məqamda başıma gələn fikirlər elə bil ki, sənə öz fikirlərindir, ey bizi yaradan! Məsələnin məgzi də bundadır! Bu cavanlarsa belə şeyləri fikirləşmirlər, dualara da xor baxırlar. Bəs ölüm ayağında onlar özlərinə, ya başqalarına nə deyə biləcəklər? Bu cavanlara yazığım gəlir, onlar öz insanlıq sirlərinə necə yetə biləcəklər ki, onların heç birinin heç olmasa xəyalən Allah olmaq dərəcəsinə yüksəlməsi üçün heç bir imkanları yoxdur? Əstəğfürullah, keç günahımdan, küfr söylədiyimçün. Onlardan heç biri allahlıq dərəcəsinə yüksələ bilməyəcək, belə olan tərzdə sən özün də daha mövcud olmayacaqsan. Əgər insan sənə təmsalında ürəyində özünü hamının dərəcəsinə qalan Allah hesab eləməsə, onda, ilahi, sən özün də olmayacaqsan... Amma mən istəməzdim ki, sən tamam yox olub gedəsən.

Mənim dərdim-çorum da budur. Səhvəm varsa, keç günahımdan. Mən sadədil bir adamam, ağıma nə gəlir onu da deyirəm. İndi müqəddəs yazıların son sözlərini deyib dəfnə başlayıq. İlahi, bizim bu işimizə fəvq ver...”

– Amin, – deyərək Yedigey duasını tamamladı, bir an susub acı bir həsrətlə çalağana baxdı, sonra yavaş-yavaş cavanlara tərəf döndü. Allahla ünsiyyət tamam olmuşdu. İndi onun qarşısında bu qədər ləngimiş dəfn mərasimini tamamlamaq üçün gələn həmin beş adam dayanmışdı.

– Məsələ belədi, – deyərək o, fikirli halda onlara müraciət etdi, – dua vaxtı nə lazımdısa sizin əvəzinizə də dedim. İndi, gəlin, işə başlayaq.

Yedigey yaxası ordenli-medallı pencəyini çıxarıb özü qəbrin içinə düşdü. Caydaq Ədilbəy də ona kömək eləyirdi. Sabitcan mərhumun

oğlu kimi, başını aşağı salmağıyla kədərinə bildirərək, çəkilib kənarda durmuşdu, qalan üç nəfər – Qalibəy, Cüməli və əyyaş kürəkən keçəyə bükülmüş meyiti xərdədən götürüb aşağıda dayanan Yedigeylə Caydaq Ədilbəyin qolları üstünə endirdilər.

“Hə, ayrılıq saati gəlib çatdı! – deyərək Yedigey Qazanqapı torpağın dərinliyindəki əbədi yatağına uzadaraq fikirləşdi. Bağışla ki, yerini rahlamağımız uzun çəkdi. Səhərdən dartırıq ora-bura. Neyləmək, iş belə gətirdi. Sənə Ana-Beyitdə basdırmadığımızın günahını bizdə görmə. Amma elə bilmə ki, mən bu işi belə qoyacağam. Haracan lazım olsa gedəcəyəm. Nə qədər sağam, susmayacağam. Özüm bilərəm onlara nələ deyəcəyəm. Sən öz yerində rahat yat. Belə çıxır ki, bu gən, bu intəhasız dünyada üç arşınlıq yer sənə payına burda ayrılıbmış. Sən burda tək qalmayacaqsan. Tezliklə mən də gələcəyəm yanına, Qazanqap. Heç şübhə eləmə. Bir belə-zad baş verməsə, öz əcəlimlə ölsəm, mən də bura gələcəyəm, yenə də bir yerdə olacağıq. Qarışacağıq sənə Sarı-Özək torpağına. İntəhası özümüzün xəbəri olmayacaq. Bunu ancaq diri olanda bilmək olar. Elə bununçün də sənə danışsam da bu sözləri özümə deyirəm. Axı sən nə idin, indi o deyilsən. Beləcə biz varlıqdan yoxluğa gedəcəyik. Amma qatarlar yenə də Sarı-Özək torpaqlarında əvvəlki kimi hərəkət eləyəcək, bizim əvəzimizə də başqaları gələcək...”

İş bura çatanda qoca Yedigey dözə bilməyib ağladı – Boranlı razıydı ki, uzun illər ərzində keçirdikləri ömür-gün – bütün olub-keçənlər vaxt etibarını ilə nəhəng bir məsafə, bütün bəlalər, çətinliklər və sevincli günlər bu bir neçə kəlmə vida sözlərinə, bu bir neçə dəfn dəqiqələrinə yerləşdi. İnsanın nə qədər də çox və nə qədər də az qisməti varmış.

– Əşidirsən, Ədilbəy? – deyərək dar çalada Ədilbəylə çiyin-çiyinə dayanmış Yedigey səsləndi. – Məni də burda basdırarsan, qoy yanba-yan olaq. Məni də bax beləcə yerbəyer elərsən ki, rahat olsun. Söz verirsənmi?

Bəsidir, Yedigə, sonra danışarıq. Sən gəl çıx yuxarı, qalanını özüm tamamlaram. Sakit ol, Yedigə, çıx yuxarı. Özünü üzmə.

Boranlı Yedigey gilli torpağı yaş sifətinə sürərək çaladan çıxdı, ona əl uzadıb kömək də elədilər, o da ağlaya-ağlaya, dodaqaltı nəse təsirli sözlər deyərək yuxarı qalxdı. Qalibəy gedib kanistri gətirdi ki, kişi əl-üzünü yusun.

Onların həresi qəbrə bir ovuc torpaq atıb, küləyin səmtindən qəbri torpaqla doldurmağa başladılar. Əvvəlcə bel-kürəklə kürüyüb doldurdular, sonra da Cumaəli maşına minib torpağı ekskavatorla yığıb tökdü. Axırda qəbrin üstünü yenə də bellə düzəldib sahmanladılar...

Ağquyruq çalağan isə onların başı üstə süzür, yerden qalxan toz dumanına və Malakumdiçap yarganında nə isə qərribə bir iş görən bu adamlara göz qoyurdu. Çalanın yerində təzə torpaq təpəciyi əmələ gələn vaxt bu adamlar arasında yaranan canlanma onun diqqətini xüsusilə cəlb etdi. O vaxt yedəyin altında yatan kürən it də gərnəşə-gərnəşə qalxmışdı, indi də adamların arasında vurnuxurdu. Axı deyən gerek ki, senin nə azarın var? Bircə qotazlı tərliklə bəzədilmiş qoca dəvə əhvalını pozmadan güclü çənəsini kir-kirə kimi işlədib kövşək vururdu.

Deyəsən, adamlar getməyə hazırlaşırdılar. Amma yox, onlardan biri, dəvənin yiyəsi əllərini açıb üzünün qabağına gətirdi, o birilər də onun kimi elədi...

Daha vaxt lap daralmışdı. Yedigey yanındakılara uzun və diqqətli bir nəzər salıb dedi:

– İşimizi qurtardıq. Qazanqap yaxşı adamdı?
– Yaxşı adamdı, – deyə hamı bir ağızdan cavab verdi.
– Bir adama borcu-zadı qalmayıb ki? Oğlu burdadır, qoy atasının borcunu öz boynuna götürsün.

Hec kəsdən səs çıxmadı. Onda Qalibəy hamının əvəzinə cavab verdi:

– Yox, heç kimə borclu qalmayıb.
– Eləsə, sən nə deyirsən, Qazanqapın oğlu Sabitcan? – deyə Yedigey ona müraciət etdi.

– Hamınız çox sağ olun, – deyə o, qısa cavab verdi.
Sabitcanın bu sözlərindən sonra Cumaəli dedi:
– Onda düşəyin yola.
– Bu saat, bircə dəqiqə, bir kəlmə sözüüm var, – deyə Yedigey onu saxladı. – Sizin aranızda hamıdan yaşlısı mənəm. Sizin hamınızdan bir xahişim var. İşdir, başıma bir iş gəlsə mənə də burda, Qazanqapla yana basdırarsınız. Eşitdinizmi? Hesab eləyin ki, bu mənim vəsiyyətimdir.

– Kim bilir ki, başıma nə gələcək, Yedigə, əvvəldən nə danışmaq, – Qalibəy şübhə ilə cavab verdi.

– Dəxli yoxdur, – Yedigey təkid etdi. – Mənimki deməkdir, sizinki də qulaq asmaq. İş o yerə çatanda yadınıza salın ki, belə bir söhbət oldu.

– Daha hansı böyük vəsiyyətlərin var? De gəlsin, Yedigə, qoy birdəfəlik olsun, – deyə Caydaq Ədilbəy zarafata saldı.

Yedigey incidi:

– Sən zarafata salma, mən ciddi danışiram.

– Yadımızda saxlarıq, Yedigə, – deyə Caydaq Ədilbəy onu sakitləşdirdi. – Elə bir şey olsa, sən istədiyin kimi də elərik, arxayın ol.

– Bu oldu kişi söhbəti, – deyə Yedigey dodaqaltı razılıq elədi.

Traktorlar yargandan enmək üçün dönməyə başladılar. Traktorlar aşağı enənəcən Yedigey Qaranəri yedəkləyərək Sabitcanla yanaşı getdi. O, özünü narahat eləyən bir məsələ haqqında Sabitcanla toklikdə danışmaq istəyirdi.

– Bura bax, Sabitcan, indi daha əlimiz boşaldı, sənənlə bir məsələ barədə söhbət etmək istəyirəm. Bəs indi biz o qəbiristanlıq işini neyləyək? Ana-Beyiti deyirəm.

– Necə yəni neyləyək? Burda heç baş sındırmaq lazım deyil, – deyə Sabitcan cavab verdi. – Plan plandır. Ləğv eləyəcəklər onu, plan üzrə... Vəssalam.

– Mən onu demirəm. Ona qalsa elə hər şeyə göz yummaq olar. Bax, sən burda doğulub böyümüsən. Atan seni oxudub. İndi də kişini dəfn elədik. Tək-tənha bu çölün düzündə, bircə təskinliyimiz odur ki, öz doğma torpağımızda basdırmışıq. Sən savadlı adamsan, vilayət şəhərində işləyirsən, şükür Allaha, kimlə istəsən danışib söhbət eləyə bilərsən. Cürbəcür kitablar oxumusan...

– Nə olsun ki? – deyə Sabitcan onun sözünü kəsdi.

– Onu deyirəm ki, bəlkə mənə danışmaqda kömək eləyəsən, nə qədər gec deyil, elə günü sabah gedərik burdakı böyükklərin yanına, o şəhərcikdə yəqin ki, bir nəfər lap böyükkləri var. Ola bilməz ki, Ana-Beyiti yerlə-yeksan eləsinlər. Axı bu tarixdir.

– Bunların hamısı köhnə nağıllardır, Yedigə, başa düş. Burda dünya miqyasında, kosmik miqyasda məsələlər həll olunur, biz də bu yandan gələcəyik ki, qəbiristanlıq belə gəldi, qəbiristanlıq elə getdi. Axı bu kimin nəyinə lazımdır? Onların nəzərində bunların hamısı boş şeylərdir! Bir də ki, bizi ora buraxan kimdir!

– Əlbəttə, getməsən buraxmazlar. Amma tələb eləsən buraxarlar. Bəd ayaqda lap rəisin özü gələr maşınla qabağımıza. Dağ deyil ki, yerindən dəbərə bilməsin.

Sabitcan ona tərəf əsəbi bir nəzər saldı.

– Əl çək, ay qoca, boş söhbətdir. Məndən də gözünü çək. Belə şeylərin mənə qətiyyəti dəxli yoxdur.

– Bunu elə əvvəldən deyəydin. Söhbət də qurtarıb gedəydin. Yoxsa başlamısan ki, nə bilim nağıldı, filandı-fəsmakandı!..

– Bəs nə bilirdin? Elə bilirdin ki, o saat yüyürəcəyəm! Niyə, nəyin xətrinə? Mənim ailəm, uşaqlarım, işim-gücüm var. Niyə gerek mən külləyə qarşı siyəm? Onu istəyirsən ki, burdan bir zəng çalsınlar – orda da dalıma bir tək vurub atsınlar bayıra? Bağışlayasan gerek, çox sağ ol!

– Sən çox sağolunu özünə saxla, – deyə Yedigey hirsle əlavə etdi: – Dalıma bir tək! Belə çıxır ki, elə dalını yoğunladırısan sən!

– Bəs nə bilirdin? Düz buyurursan! Bu sənə boş şey kimi gəlir – sən kimsən? Heç kim. Amma bizlər dalımızı yoğunladırıq ki, ağzımız şirin olsun.

– Bəli, bəli, əvvəllər baş qiymətdə idi, görünür indi dal meydana.

– İndi necə bilirsən elə də fikirləş, amma bizi axmaq hesab etmə.

– Aydınır. Söhbət qurtardı! – deyə Yedigey danışmağa nöqtə qoydu. – Ehsanı verək, Allahın köməkliyiylə, bir də səninlə görüşmərik, inşallah.

– Bəlkə də, – deyə Sabitcan üz-gözünü əydi.

Onlar beləcə ayrıldılar. Yedigey dəvəyə minənəcən onlar traktorları işə salıb gözlədilər, ancaq Yedigey onlara dedi ki, ləngiməsinlər, yola düşüb mümkün qədər tez getsinlər, adamlar ehsanı gözləyirlər, dəvə üstündə onun üçün hər yerdə yol var, guya özü istədiyi yolla gedəcək.

Traktorçular sürüb gedəndən sonra Yedigey hələ bir müddət yerində qalıb neyləyəcəyini fikirləşdi.

İndi o, Sarı-Özeyin ortasında tək-tənha idi, əlbəttə sadıq iti Culbars nəzərə alınmazdısı, əslində o da əvvəlcə yola düşən traktorların dalınca qaçdı, amma sonra yiyəsinin onlarla getməyəcəyini başa düşüb geri qayıtmışdı. Ancaq Yedigey ona fikir vermirdi. İt qaçıb evə də getmiş olsaydı bunu görməyəcəkdi. Çünki dünya ona dar gəlirdi. Sabitcanla danışığından sonra boşluq, əzab və təşviş atəşilə qarsalanmış

üroyinə toxtaqlıq verə bilmirdi. Bu ovunmaz ağrının üzücü boşluğu mənasızlığı onun daxilində soyuq və zülmətdən ibarət ikibaşlı uçurum kimi idi. Boranlı Yedigey peşman idi; peşman idi ki, bu söhbəti niyə saldı, niyə sözlərini havayı yelə verdi. Məgər Sabitcan söz deməli, kömək ummalı adamdı? Güman eləmişdi ki, savadlı, oxumuş adamdır, özü kimilərlə daha asan dil tapa bilər. Faydası nədi, neçə-neçə kurslarda, institutlarda oxuyub? Bəlkə də ona elə bu cür olmağı öyrədiblər? Kim bilir, bəlkə də hardasa iblis kimi uzaqgörən bir adam var, Sabitcanın üstündə o qədər zəhmət çəkib ki, Sabitcan başqa cür yox, elə Sabitcan kimi olsun. Məgər Sabitcan deyildimi o radio ilə idarə olunan adamlar haqqındakı cəfəngiyyəti bəzəyib qoşan? Demirdimi ki, o vaxtlar gələcək! Bəlkə də o gözəgörünməz, tam ixtiyar sahibi olan kəs artıq onu radio ilə idarə edəyir?

Qoca Yedigey belə şeylər barədə nə qədər çox fikirləşirdisə, bu fikirlər onda bir o qədər ağır və ümitsizlik doğururdu.

– Manqurtsan, manqurt! Xalis manqurtsan! – O, qəzəblə pıçıldadı – kişi ona həm qəzəblənir, həm də acıyırdı.

O, baş vermiş hadisə ilə heç də barışmaq fikrində deyildi, Yedigey başa düşürdü ki, məniyini itirib özü öz gözündə əyilməmək üçün nəse eləməli, nəse bir iş görməlidir. O bilirdi ki, geri çəkilsə özü öz gözündə məğlub olacaq. Üroyinə dammışdı ki, axşamın bu şər vaxtına yaraşmayan bir iş görəcək, amma hələlik dəqiq deyə bilməzdi ki, neyləmək istəyir, nədən başlamalıdır, neyləməlidir ki, Ana-Beyit haqqındakı fikirləri doğrudan da əmri dəyişdirmək qüvvəsində olan adamlara çatıb təsir göstərə, onların fikrini dəyişə bilsin... Bəs buna necə nail olsun? Hara getsin, neyləsin?

Qaranərin belində oturan Yedigey belə ağır fikirlər içində ətrafına göz gəzdirdi. Hara baxırdın səssiz-səmirsiz çöllük idi. Axşam kölgələri yavaş-yavaş sürünüb Malakumdıçapın yarıqlarına dolurdu. Traktorlar çoxdan gözden itib səslərini kəsmişdi. Cavanlar çıxıb getmişdilər. Sarı-Özek dolaylarını bilən və yadda saxlayanlardan sonuncusu qoca Qazanqap indi yarığın qaşında, bu ucsuz-bucaqsız düzdə təzə qazılmış tənha qəbirdə yatırdı. Yedigey gözlərinin qabağına gətirdi ki, qəbir necə çöküb get-gedə yapışacaq, Sarı-Özeyin yovşanlığına qarışacaq, güclə seçiləcək, bəlkə də heç seçilməyəcək. Belə də olmalıdır, heç kim torpaqdan çox yaşamayacaq, heç kim də torpaqdan kənarda qalmayacaq...

Axşamərəfi öz dözülməz ağırlığı altında üfquə tərəf əyilən günəş elə bil yumşalıb daha da ağırlaşmışdı. Qürub edən günəşin rəngi dəqi-qəbədəqiqə dəyişirdi. Qürubun bətnində gözə görünmədən zülmət yaranmağa başlayırdı, qızılı boyanmış səma get-gedə qaranlıqla dolur, tutqun göy rəng alırdı.

Boranlı Yedigey vəziyyəti götür-qoy ələyib belə qərara gəldi ki, təzədən zonanın girişindəki şlaqbaumun yanına qayıtsın. Daha bundan başqa bir yol tapa bilmədi. İndi artıq dəfn mərasimini yola vermişdilər, daha o, heç kimlə və heç nəylə bağlı deyildi, təbiətin ona verdiyi qüvvə və öz təcrübəsi daxilində özünə güvənə bilərdi, özünə ixtiyar verə bilərdi ki, öz məsuliyyət və qorxusu hesabına istədiyini ələsin. Hər şeydən əvvəl, o istəyirdi ki, çalışıb keşik xidmətini məcbur etsin, onu nəzarət altında da olsa böyük rəisin yanına aparsınlar, ya da lazım gələrsə, o rəisin özünü məcbur ələyib, Boranlı Yedigeyə qulaq asmaq üçün şlaqbaumun yanına gətizdirsın. Onda ürəyindəkilərin hamısını deyərdi özünə... Bunların hamısını özlüyündə düşünüb-daşınmışdı, buna görə də Yedigey qərara gəldi ki, məsələni ləngidib sonraya qoymasın – gelişinin də səbəbini Qazanqapın dəfni ilə olaqədar başlarına gələn kədərli hadisə ilə izah edəcəkdə. O qərara gəlmişdi ki şlaqbaumun yanında qətiyyət göstərsin, buraxılış və ya görüş tələb etsin, elə bundan başlayıb keşikçiləri başa düşməyə məcbur etməlidir ki, ona aralıqda gəzən Tansıkbayov kimilər yox, ən yüksək rütbəli şəxs qulaq asmayınca əl çəkən deyil... Bu qərardan sonra ürəyi yerinə gəldi.

– Təvəkkül Allaha! İtin ağası varsa, qurdun da Allahı var! – deyə özünə ürək-dirək verdi, Qaranəri möhkəm məhmizləyib şlaqbauma tərəf yönəldi.

O vaxtacan gün də batdı, hava sürətlə qaralmağa başladı. O, zona-yə yaxınlaşanda tamam qaranlıqlaşmışdı. Şlaqbauma təxminən yarım kilometr yol qalanda qabaqda kiçik fənərlər göründü. Yedigey burda, keşikçiye yaxınlaşmamış dövədən düşdü. Heyvanı hıxlamamış eləcə sürüşüb düşdü. İndi daha dövə yeri deyildi. Bu əngəl nəyə lazımdı? Bir də ki, nə biləsən necəsinə rast gələcəksən, gördün dedi ki, “Dəvəni də götür rədd ol burdan. Sən kimsən belə! Qəbul-zad yoxdur” – heç kabinetə də qoymaz. Ən ümidesi də o idi ki, Yedigey məsələnin nə qədər uzanacağını bilmirdi, işin nəticəsini nə qədər gözləməli olacaq, buna görə də təkbəşinə eycahan getse yaxşıydı. Qaranəri də cidarlayıb buraxar çölə, qoy otlasın...

– Sən hələlik burda qal, mən gedim görüm nə olur, – dodaqaltı donquldanıb özünü Qaranərlə danışan kimi göztərsə də, əslində özünə ürək vermək istəyirdi. Axırı dəvəni hıxlamalı oldu, gerek xurcundakı cidarları çıxarıb rahlayaydı

Yedigey qaranlıqda cidarları rahlayanda, elə bir sakitlik vardı ki, o hətta öz nəfəsini, havada uçan böcəklərin səsini və vızıltısını belə eşidirdi. Ulduzlar da elə bil hamısı birdən göyə dolub par-par yanırdı. Elə sakitlikdi ki, deyəsən nəse bir şey olmalıydı...

Hətta Sarı-Özeyin sakitliyinə alışmış Culbars da nədənsə şəkəlib astadan zingildəyirdi. Bu sakitlikdə onun nədən xoşu gəlmirdi?

– Sən də bu yandan əl-ayağa dolaşırsan! – deyə yiyəsi narazılıqla deyindi. Sonra da fikirləşdi: bəs iti neyləyim? Cidarları əlində düzəldib sahmana salınca bir az da fikirləşdi ki, iti neyləsin. Şübhə yoxdur, it ondan ayrılmayacaq. Qovsan da getməyəcək. Üzə vurmasalar da fikirləşəcəklər ki, qocaya bax, haqqını tələb etməyə gəlib, yanında da itdən başqa bir kimse yoxdur. Yox, itlə getmək olmaz. Onda Yedigey belə qərara gəldi ki, itin ipini uzun ələyib dəvənin alığına bağlasın. Nə qədər ki, o olmayacaq, qoy elə bir yerdə qalsınlar.

O, iti səslədi: “Culbars! Culbars! Bura gəl!” – və ipi itin boynuna bağlamaq üçün əyildi. Elə bu vaxt havaya nəse oldu, getdikcə güclənən vulkan gurultusuyla boşluqda nəse hərəkətə gəldi. Və lap yaxınlıqda, hardasa lap qonşuluqda, kosmodrom zonasında parlaq atəşlə yanan qorxunc alov sütunu püskürüb göyə sancıldı. Yedigey qorxudan geri atıldı, dəvə də bağırıb yerindən sıçradı... İt qorxusundan yiyəsinin ayaqları altına təcildi.

Bu, qoruyucu transkosmik “Həlqə” əməliyyatının birinci döyüş robot-raketi idi. Sarı-Özəkdə düz axşam saat səkkiz idi. Birincinin dalınca ikinci, onun dalınca da üçüncü raket göyə qalxdı, sonra biri də, biri də... Yerdəki işlərin dəyişməməsi, hər şeyin öz qaydasında qalması üçün bu raketlər uzaq kosmosa qalxıb Yer kürəsi ətrafında daimi fəaliyyətdə olan sərhəd düzəldəcəkdə.

Göy başlarına uçulur, alov və tüstü içində yarılırdı... İnsan, dəvə və it – bu sadə canlılar dəli kimi qaçır, canlarını qurtarmağa çalışırdılar. Onlar dəhşət içində qaçır, bir-birindən ayrılmamağa qorxurdular: nəhəng alov sütunlarının amansızcasına işıqlandırdığı çöllüklə baş götürüb qaçırdılar...

Amma sanki yerlərində qaçırdılar, çünki hər yeni partlayış onları haqlayır, başlarına od, işıq, aləmi sarsıdan gurultu ələyirdi...

İnsan, dəvə və it dallarına baxmadan qaçırdılar, birdən Yedigeyə elə gəldi ki, manqurt oğlu tərəfindən oxla vurulmuş Nayman-Ananın başından saldıqı ağ yaylıqdan əmələ gəlmiş ağ bir quş hardansa böyür-dən çıxdı... Ağ quş bu həşir-qiyamət içində insanla yanaşı uçaraq deyirdi:

– Kimlərdənsən? Adın nədir? Adını yadına sal! Sənin atan... – Donenbaydır, Donenbay, Donenbay, Donenbaydır, Donenbay...

Yenidən birləşən bu zülmət içində bu səs hələ çox eşidildi...

Bir neçə gün sonra Yedigeyin qızları Səulə ilə Şərafət Sarı-Özək ağsaqqalı Qazanqapın rəhmətə getdiyi barədə teleqramı alıb ərləri ilə Qızıl-Ordadan Boranlıya gəldilər. Onu yad edib kədərlerini bildirmək, həm də bir-iki gün qalmaq istəyirdilər, necə deyərler, həm ziyarət, həm də ticarət.

Onlar dəstəylə vaqondan düşüb Yedigeyin kandarına ayaq basanda ataları evdə deyildi, Ukubala özünü onların üstünə atıb, ağlaya-ağlaya uşaqları qucaqlayıb öpdü.

– Çox şükür sənə, ilahi! Nə yaxşı oldu! Atanız necə sevinəcək! Nə yaxşı gəlibsiz! Hamınız gəlibsiz, nə yaxşı bir yerdə gəlibsiz. İlahi, atanız necə sevinəcək!

– Bəs atam hanı? – deyə Şərafət soruşdu.

– Axşama qayıdar. Şəhər tezdən gedib Poçt qutusunda, onların böyüklərinin yanına. Nə bilim, nəse işi var! Sonra danışaram. Ayaq üstə niyə dayanmısınız? Öz evinizdir ki, balalarım.

Qatarlar bu yerlərdə yenə də qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdilər...

Dəmiryolunun hər iki tərəfində isə Sarıtorpağın göbəyi hesab olunan böyük Sarı-Özək düzləri uzanırdı.

DƏNİZ KƏNARIYLA QAÇAN ALABAŞ

Vladimir SANGİYƏ

Canına dənizin öteri rütubəti və soyuğu çökmüş zülmət gecədə, bütün Oxot dənizinin sahili boyunca, quru ilə dənizin üz-üzə gəldiyi hər yerdə təbiətin iki qüvvəsinin əbədi mübarizəsi gedirdi – quru dənizə öc gəlir, dəniz isə qurunun üstünə hücum çəkməkdən usanmırdı.

Dəniz qaranlıqda sıldırım qayalara çırpılıb çiliklənərək uğuldayır, özünü əldən salırdı. Daş kimi bərkimiş torpaq dənizin zərbələrini dəf edərək, ağır-ağır nəfəs alırdı.

Onlar ilk yaranışdan – gündüzün gündüz, gecənin gecə kimi başlandığı vaxtdan bəri beləcə çarpışır və bundan sonra da, nə qədər ki, torpaq var, su var – bu çarpışma da gecəli-gündüzlü əbədi olaraq davam edəcək.

Gecəli-gündüzlü...

Daha bir gecə əriyib gedirdi. Ertəsi gün onların ova çıxacaqları gecə. Həmin gecə o yatmadı. Ömründə ilk dəfə yuxusu qaçaq düşdü, ömründə ilk dəfə yuxusuzluğun nə olduğunu bildi. O çox istəyirdi ki, şəhər tez açılsın, özünü dənizə versin. O, nerpa dərisi üzərində uzanaraq, altındakı torpağın dəniz zərbələrindən güclə seziləcək dərəcədə arabir titrədiyini, dalgaların körfəzdə guruldadığını, zəifləyib öləzidiyini də hiss edir, eşidirdi... O, gecəni dinşeyirdi, yatmırdı...

Amma bir vaxtlar hər şey başqa cür olmuşdur. İndi bunu heç təsəvvürə gətirmək də mümkün deyil, indi bu, heç kəsin ağlına da gəlmir, heç kəs başa da düşmür ki, o qədim zamanlarda Luvr ördəyi olmasaydı, dünya tamam başqa cür qurula bilərdi – quru suya qarşı, su da quruya qarşı durmazdı. Axı dünyanın əzəl başından təbiətdə torpaq olmayıb, onun heç tozu da olmayıb, hər tərəf göz işlədikcə su imiş, yalnız su. Su cərəyan etdiyi qaranlıq girdablarda, hədsiz burulğanlarda öz-özündən əmələ gəlib və dalgalar o vaxtkı yan-yörəsiz dünyanın hər tərəfinə necə gəldi axıb yayılıb: elədən-eləyə, belədən-beləyə...

İndi başımız üstündən dəstə-dəstə ötüb keçən adi, enliburun çöl ördəklərindən olan Luvr ördəyi isə o vaxt dünya üzərində tək-tənha

uçur, yumurtlamaq üçün bir yer tapmırdı. Dünyada sudan başqa heç nə yox idi. Hətta bir qamış da qəhət olub ki, ondan yuva qursun.

Luvr ördəyi hay-həşirle uçurdu: o, yumurtasını saxlaya bilməyəcəyindən, onu dibsiz dənizə salacağından qorxurdu. Luvr ördəyi hayana üz tuturdusa, hayana uçurdusa, yenə də özünü dalğalanan sular üzərində qanad çalan görürdü, hər yan nəhayətsiz su – sahilləri, ucubacağı olmayan su idi. Luvr ördəyi yorulub əldən düşdü və axırda əmin oldu: bu gen dünyada yuva quruluşu bir yer yoxdu.

Və o vaxt Luvr ördəyi suyun üstünə qondu, döşündən lələklər qoparıb, özünə yuva hördü. Həmin üzən yuvadan da torpaq əmələ gəlməyə başladı. Torpaq yavaş-yavaş böyüdü, torpaq yavaş-yavaş cürbəcür canlı varlığa məskən oldu. İnsan isə bu məxluqat içərisində hamını ötüb keçdi – o, qar üzərində xizəklə gəzməyə, suda qayıqla üzməyə başladı. O, vəhşi heyvan ovladı, o, balıq tutdu, beləliklə özünü dolandırır, nəsil artırır.

Ucsuz-bucaqsız su səltənətinin ortasında torpağın yaranması ilə dünyada necə bir çətinlik əmələ gələcəyini kəş Luvr ördəyi bilməş olaydı. Axı torpaq yaranandan bəri dəniz rahatlıq tapmır; o vaxtdan bəri dəniz quruyla çarpışır, quru da dənizlə. İnsan da qalıb arada. Onların – quruyla dənizin, dənizlə qurunun arasında qalmaq isə insan üçün bəzən çox çətin olur. İnsan daha çox torpağa bağlı olduğu üçün dəniz onu sevmir.

Səhər açılırdı. Daha bir gecə çəkilib gedir, daha bir gündüz gəlirdi. İşıqlaşmaqda olan bozuntul dan qaranlığında dənizin sahillə coşqun təması göyümtraq hovxuruq buxarında yalmanan maral dodaqlarına bənzəyirdi. Dəniz nəfəs alırdı. Dənizlə qurunun daimi qızğın təmasında uçan çiskinin buxarı burula-burula yuxarı qalxır, bütün sahil boyunca ləpəldöyənün sürəkli uğultusu havalanırdı.

Dalğalar öz inadından əl çəkənmirdi: bir-birindən güclü dalğalar sularda yuyulan soyuq və sərt qumların üstüylə, yığın-yığın boz, sürüşkən daşların arasıyla şığıyaraq, var qüvvə ilə, sürətlə yuxarı qalxıb, quru üzərinə hücum çəkir və axır nəfəsdə şappıltı ilə cırıpırlaraq sahilə ani ömürlü köpüklər, bir də çalxalanmış yosun qoxusu qoyub yox olurdular.

Arabir dalğalarla birlikdə sahilə okeanın yaz təlatümünün hardansa gətirdiyi buz parçaları da atılırdı. Qum üzərinə atılan bədoy buz qırıntıları dərhal, donmuş dənizin mənasız, aciz parçalarına çevrilirdi. Növbəti dalğalar tez çəkilir və onları öz ağuşuna alıb geri aparırdılar.

Qaranlıq çəkilib gedirdi. Səhər səxavətlə nura bələnirdi. Torpağın ümumi cizgiləri yavaş-yavaş aydın görünür, dənizin üzü get-gedə açılırdı.

Gecə küləyin coşdurduğu dalğalar sahilə yaxın yerlərdə belə də ağ köpüklü cərgələrlə çarpırdı, gözəndən itən uzaq-uzaq dərinliklərdə isə ağır, xəfif ləpəli dəniz tutqun-tutqun parıldayıp, sakitləşib ram olurdu...

Qara buludlar dəniz üzərindən köçlənərək, sahil təpəliklərinə doğru sürünürdü.

Bu yerdə, Alabaş buxtasının yaxınlığında çöpəki ucalan dağlıq yarımada da ön çox nəzərə çarpan və uzaqdan baxanda doğrudan da dəniz kənarıyla baş alıb qaçan nəhəng ala-bula köpəyi xatırladan bir qaya-təpə var. Böyürləri qarışıq kollu-meşəli, başında sallaq pələ qulağa oxşayan iri qar talasını, quzey çuxurunda isə ondan da iri bəyaz qar zolağını yayın qızmar günlərinə qoruyub saxlayan Alabaş qaya dənizdən də, meşədən də həmişə aydınca görünürdü.

Sübh tezden, günəş iki qovaq boyu qalxanda, buradan, Alabaş buxtasından bir nivx kayakı¹ ayrılıb, dənizə yol aldı. Qayıqda üç ovçu və bir oğlan uşağı vardı. Kişilərdən nisbətən daha cavan və qüvvətli olan ikisi dörd kürəklə avar çəkirdi. Onlardan ən yaşlısı – qəhvəyi sifətli, arıq iri hülqumlu, üz-gözünü, ələlxüsus da boynunu dərin qat-qırış basmış, iri kələ-kötür əlləri çat-çat olmuş qoca, qayığın arxa tərəfində oturub, çubuğunu ağır-ağır sümürərək, sükanı idarə edirdi. Saç-saqqalı çallaşmışdı artıq. Demək olar, ağarmışdı. Qəhvəyi çöhrəsində çal qaşları gəndən seçilirdi. Qoca yaşaran, qan sağılmış gözlərini adətə üzrə qıymışdı – axı o, bütün ömrü boyu Güneş şüalarını əks etdirən sulara baxmalı olmuşdu və indi adama elə gəlirdi ki, o, körfəzdə qayığın hərəkətinə kor-korano istiqamət verir. On bir-on iki yaşlarında qaragözlü oğlan isə o biri başda, kayakın lap burnunda oturaraq, tez-tez altdan-altdan böyüklərə baxır, o yan-bu yana çox çoyumamaq, zəhmli ağsaqqalın açığını tutdurmamaq üçün yerində özünü güclə saxlayırdı.

Oğlan təlaş keçirirdi. Həyəcandan burun pərələri körük kimi qalxıb-yatır, üzünə xəfif çillər çıxırdı. Bu, ona anasından keçmişdi; anası çox sevinəndə, üzündə belə xəfif çillər görünərdi. Oğlanın həyəcan keçirməsinin səbəbi vardı. Bu dəniz səfəri onunçün, onu ovçuluq peşəsinə

¹ Kayak – dəridən, qovaqdan qayrılan üstü örtülü kiçik qayıq (Tərcüməçi)

alısdırmaq üçün düşünülmüşdü. Elə buna görə də Kirisk cüllüt kimi başını o tərəf bu-tərəfə çevirir, ətrafa sonsuz maraq və səbirsizliklə baxırdı. Kirisk ömründə birinci dəfə idi ki, dedə-baba kayakında açıq dənizə peşəkar ovçularla əsl ova gedirdi. Oğlan yerindən qalxmaq, avar çökənləri tələsdirmək, dəniz heyvanlarını ovlayacaqları adalara tez çatmaq üçün az qala özü var gücüylə küreklərdən yapışmaq istəyirdi. Fəqət uşaq istəkləri təmkinli adamlara gülməli görünə bilərdi. O, bundan ehtiyat edərək, var gücüylə hissini bürzə verməməyə çalışırdı. Lakin buna heç də tam müyəssər olmurdu. Öz xoşbəxtliyini gizlin saxlamaq onun üçün çətin idi; sağlam, qarabuğdayı yanaqları qıpqırmızı olmuşdu. İllah da gözləri – vəcə gəlmiş fərəhnək, saf uşaq gözləri onun qəlbini coşdurən sevinc və qürurunu gizli saxlaya bilmirdi. Axı qarşıda dəniz vardı, qarşıda onu kalan ov gözləyirdi!!!

Qoca Orqan onu başa düşürdü. O, gözlərini qıyaraq, qayığın dənizdə istiqamətinə baxa-baxa səbirsizlikdən yerində qurcalanan oğlanın halını da hiss edirdi. Qocanın baxışları həərət saçırdı, o, “Eh, uşaqlıq, uşaqlıq!” – deyərək gülümsemək istədi, lakin yarısonmuş çubuğunu dərin qullab vurub sümürməklə cənglərindəki xəfif təbəssümü vaxtında gizlətdi. Təbəssümü bürzə vermək olmazdı. Oğlan onlarla dəniz səfərinə qayıqda oyləncə üçün çıxmamışdı. O, öz dəniz ovçusu həyatını başlamalı idi; o həyatı birdəfəlik, havaxtsa bir gün elə dənizdə də başa vurmaq üçün başlamalı idi, – neyləmək olar, çərəyini dənizdən çıxaran adamın taleyi belədir, çünki dünyada dəniz ovçuluğundan da çətin və təhlükəli iş yoxdur. Ona gərək uşaq yaşlarından vermiş eləyəsən. Elə buna görə də atalar deyiblər: “Ağıl – göydən, səriştə – uşaqlıqdan”. Atalar belə də deyiblər: “Çörək gətirməyən oğul nəslə yüküdür”. Deməli, çörəkgetirən olmaq, ailə dolandıran olmaq üçün kişi xeylağı erkən çağlarından özünə bir peşə seçməlidir. Kiriskin də belə bir peşə öyrənmək çağırırdı; oğlanı ovçuluğa öyrətmək, dənizə alışdırmaq vaxtı çatmışdı.

Bu barədə hamı bilirdi. Balıq-qadın qəbiləsinin məskən saldığı Alabaş dağının ətəyində hamı bilirdi ki, bugünkü dəniz səfəri onun, gələcək ailə başçısı, evin ruzu gətirəni Kiriskin xətrindədir. Adət belədir: hər bir kişi xeylağı uşaq yaşlarından dənizlə dostlaşmalıdır ki, dəniz onu tanısin, o da dənizə ehtiram bəsləsin. Buna görə də qəbilənin başçısı qoca Orqan özü və iki ən mahir ovçu oğlanın atası Əmrayın və atasının əmisi oğlu Mülğun yaşlıların kiçiklər qarşısında, bu dəfə

onun, bu gündən uğurlu günlərdə də, uğursuz günlərdə də həmişəlik olaraq dənizlə qaynayıb-qarışmalı, olan Kiriskin qarşısında borclarını yerinə yetirərək, dəniz səfərinə çıxmışdılar.

O, – Kirisk, indi uşaqsızdır, hələ ağzından süd iyi gəlir və məlum deyil ki, ondan bir şey çıxacaq, ya yox, ancaq kim deyər bilər, ola bilsin, onlar halsız qocalara çevrilib, işdən əl çəkəndə ailənin başçısı və dayacağı mehz o, – Kirisk olacaq. Bu, elə belə də olmalıdır, bu elə nəsilbənəsil, kökbəkək belə də davam edir. Həyat bunun üzərində qurulub. Ancaq bu barədə heç kim danışmaz. İnsan bu barədə ürəyində fikirləşir, amma bu barədə nadir hallarda danışır. Ona görə də oralarda, Alabaş dağın ətəklərində, Balıq-qadının adamlarından heç kəs bu hadisəyə – Kiriskin ilk dəfə dənizə ova çıxmasına elə bir əhəmiyyət vermədi. Əksinə, onların tayfasında olan adamlar çalışdılar ki, onun böyük ovçularla birlikdə dənizə getdiyini, hətta görməzliyə vursunlar. Sanki bu təşəbbüsü ciddi iş saymırdılar.

Onu təkə anası yola salırdı, onunla da qarşıdakı dəniz səfəri barədə heç bir söz demədən və buxtaya çatmadan xudahafizləşdilər. Anası dənizə yox, meşəyə tərəf baxaraq, oğluna bilə-bilə ucadan və aydın şəkildə: “Hə, get meşəyə! – dedi. – Amma odun quru olsun, özün də meşədə azma ha!” O, bunu izi azdırmaq üçün oğlunu kinrlərdən – cinlərdən qorumaq üçün deyirdi. Ana onun atası barədə də heç bir söz demədi. Elə bil Əmrayın heç ata deyildi, elə bil Kirisk dənizə atası ilə yox, təsadüfi adamlarla gedirdi. Bu barədə də qəsdəncə danışmadı ki, kinrlər Əmrayınla Kiriskin ata-oğulluğundan agah olmasınlar. Ata-oğul bir yerdə ova çıxanda kinrlərin onları görməyə gözü olmur. Kinrlər onlardan birini tələf edə bilərlər ki, o birisinin gücünü və iradəsini qırsınlar, o birisi bir də dənizə getməyə, meşəyə ayaq basmağa tövbə eləsin. Bu kinrlər belə xaindirlər, girovə axtarırlar, fürsət gözləyirlər ki, insanları bir belaya salsınlar.

Onun özü – Kirisk cinlərdən qorxmur, daha böyük oğlandır. Amma anası qorxur. Xüsusən o sarıdan ürəyi əsım-əsım əsir. Sən, deyir, hələ balacasan. Səni kırıxdırmaq, tələf etmək çox asandır. Of, bu lənətə gəlmiş cinlər uşaqlara nə qədər əzab verirlər, uşaqları cürbəcür xəstəliyə düşür edir, şikəst qoyurlar ki, onlardan ovçu çıxmasın. Belə adam kimə lazım olacaq?! Buna görə də, xüsusən uşaq yaşlarında, nə qədər ki, böyüməyibsən, cinlərdən qorunmaq çox vacibdir. Adam böyüyəndən sonra, özü öz gücünü biləndən sonra heç bir cin-şeyatin qorxulu

olmur. Onda cinlər onlarla bacarmırlar. Cinlər güclü adamlardan qorxurlar. Ana və oğul beləcə də vidalaşdılar. Ana bir anlığa səssiz-səmirsiz dayanıb durdu, qorxusunu da, yalvarışını da, ümidini də bu səssizlikdə gizlədərək, dəniz tərəfə birçə dəfə də baxmadan, əri barədə birçə kəlmə də söz demədən geri qayıtdı, elə bil ki, o, əriylə oğlunun hara getdiyini doğrudan da bilmirdi, halbuki özü dünəndən onlara yol tədarükü görmüşdü. Üç günlük dəniz səfəri üçün azuqə ehtiyatı hazırlamışdı. İndi isə özünü heç bir şey bilməyən adam yerinə qoymuşdu; o, oğlu sarıdan bu dərəcədə narahat idi. Elə qorxurdu ki, – cinlər onun ürəyindəki təlaşdan duyuruq düşməsinlər deyərək öz həyəcanını heç cür büruzə vermirdi.

Ana buxtaya çatmadan qayıdıb getdi, oğul isə, belə bir gündə anasının ovqatını təlx etmək istəməyib, onun tapşırığı kimi kolların arasıyla dövrə vura-vura, izini azdırı-azdıra, gözə görünməyən kinrlərdən gizlənə-gizlənə qaçaraq, xeyli qabaqda gedən kişilərin dalınca yüyürdü.

Kirisk onlara tez çatdı. Çiyinlərində yük, silah, ov ləvazimatı olan kişilər tələsmədən gedirdilər. Qabaqda ağsaqqal Orqan, onun ardınca – öz qədd-qaməti və boy-buxunu ilə seçilən enlikürək, saqqallı Əmrəyin, onun da ardınca – ayaqlarını yan bası-bası yeriyən iri çiyinli, kötük kimi möhkəm və yastı Mılgun. Onlar aşılarmış dəridən və göndən tikilmiş, dəniz üçün əlverişli, isti saxlayan, su keçirməyən nirdaş paltar geymişdilər. Kirisk isə onlara nisbətən geyimli-kecimli görünürdü. Anası zəhmətə qatılmış, onun dəniz paltarını çoxdan hazırlamışdı. Kiriskin torbasının da, üst geyiminin də kənarına naxış vurulmuşdu. Dəniz səfərində belə geyimin yeri deyildi. Ancaq ana – anadır.

Kirisk onlara çatdıqda Mılgun istehza ilə:

– Paho, biz elə fikirləşdik ki, sən qalası oldun. Elə bildik ki, əlindən tutub evə aparırlar! – deyərək təəccübləndi.

Kirisk:

– Evə qayıtmaq nə üçün? Mən heç vaxt elə etmərəm! Axı mən... – deyərək inciklikdən az qaldı boğulsun.

– Di yaxşı, zarafat-zad başa düşmürsən, – deyərək Mılgun onun könlünü aldı. – Belə şeyləri boşla getsin. Dənizdə biri-birimizlə də zarafat etməsək, bəs kimlə zarafat etməliyik?! Yaxşısı budur, al, götür bunu! – deyərək o, öz vinçesterini¹ ona verdi. Və oğlan onun yanınca məmnun-məmnun addımladı.

Şeyləri qayığa yığmaq və yola düşmək vaxtı çatmışdı.

Onlar dənizə bu sayaq yola düşürdülər. Amma işləri yaxşı gətirsə, evə elidolu dönsələr, onların qayıtması ayrı cür olacaq. Onda oğlana layiqincə izzət-əhtiram göstəriləcək. Gənc ovçu ilə görüş bütəsi qurulacaq, bayram olacaq, ucsuz-bucaqsız dərinliklərində güclü, cəsur ovçuların ovlayacaqları balıq və vəhşi heyvanlar bəslənən dənizin səxavəti barədə mahnılar oxunacaq. Mahnılarda Balıq-qadın nəslinin artıb yer üzünə yayıldığı insanların ulu nənəsi Balıq-qadın tərif ediləcək. Tır-nağaralar ağcaqayın çubuqlarının zərbələri altında gurlayacaq və rəqqaslar arasında ən ağıllı adam olan sehrbaz onun barəsində – Kirisk barəsində Torpaqla, Suyla danışacaq, and verib yalvaracaq ki, qoy Torpaq və Su həmişə onun xeyrixahı olsunlar. Qoy o, böyük qazanc gətirən olsun, qoy Torpaqda da, Suda da həmişə onun işi avand olsun, həmişə uğur yol yoldaşı olsun, əldə olan neməti qocalar və körpələr arasında ədalətlə bölmək vəzifəsi qoy həmişə ona nəsib olsun. O, müdriklər müdriki sehrbaz bir də bunu and verib yalvaracaq – qoy Kiriskin çoxlu uşağı olsun və hamısı da sağ qalsın ki, ulu Balıq-qadının kökü artsın, nəsiləri nəsilərə calansın:

Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Sənin isti bətnin – həyat mənbəyi.
O isti bətnində töremişik biz –
Dəniz kənarında göz açmışıq biz.
Dünyada ən yaxşı yer – isti bətnin,
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Nərpə başı kimi bəyaz döşündən,
Bizə süd vermişən sahil boyunda.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Üzəcək yanına ən güclü kişi:
Bətnin zaman-zaman barlansın deyərək,
Nəslin zaman-zaman çoxalsın deyərək...

Bayramda rəqslər və səs-küy arasında, bax, belə mahnılar oxunacaq. Həmin o bayramda Kirisk üçün başqa bir mühüm tamaşa da olacaq. Şövlə rəqs edən sehrbaz onun ovçu taleyini göydəki ulduzlardan birinə tapşıracaq. Axı hər ovçunun öz bəxt ulduzu olur – onu bədnəzərdən qoruyur. Amma Kiriskin taleyi hansı ulduza tapşırılacaq – bunu heç kim heç vaxt bilməyəcək. Bunu birçə sehrbaz özü,

¹ Vinçester – tüfəng növü (*ingiliscə*)

bir də gözə görünməyən o bəxt ulduzu bilecek. Başqa heç kim. Ulduz-larsa göydə çoxdur...

Əlbəttə, anası və bacısı hamıdan çox sevinib şadlanacaq, daha ucadan oxuyacaq, daha şövqlə oynayacaqlar. Atası Əmrayın da özünün ata olduğunu açıq bildirecek, o da fərh və qürur hissi keçirecek. İndi isə o, hələ ata deyil. Dənizdə atalar və oğullar yoxdur, dənizdə hamı bərabərdir və hamı böyüyə tabedir. Böyük necə desə, elə də olmalıdır. Ata oğlunun işinə qarışmaz. Oğul ataya giley-güzar eləməz. Qayda belədir.

Bir də, çox güman ki, uşaq vaxtı birlikdə oynadığı o qız – Muzluk da çox sevinəcək. İndi onlar əvvəllərə nisbətən bir yerdə az oynayırdılar. Bundan sonra isə heç oynamazlar: ovçu hara, oyun hara...

* * *

Qayıq dalgələrə yüngüləcə baş vura-vura rahatca gedirdi. Alabaş buxtası çoxdan arxada qalmışdı, özü də onlar uzun burunu keçib, dənizə çıxdıqda gördülər ki, burda dalğa körfəzdəkindən zəifdir. Dalgələr aramla şırıldayır, eyni vaxt ərzində eyni hündürlüyə qalxırdı. Belə sabit dalgələrin üstüylə yeyin üzüb getmək olar.

Nəhəng qovaq ağacının gövdəsindən oyulub qayrılmış qayıq rahatca gedirdi. O, sükana asanlıqla tabe olaraq, həm qabaqdan, həm də yandan gələn dalgələr qarşısında möhkəm duruş gətirirdi.

Qoca Orqan artıq sönmüş çubuğunu hələ də sümürərək, qayığın sarsılmaz gedisindən ləzzət alır və qəlbində elə hisslər keçirirdi ki, elə bil onun özü buz kimi soyuq dənizdə yarıya qədər suya batıb gedən bir qayıqdı: bəndlərinin rəvan cırıltısına və kürəklərin ahəngdar şappıltısına qoşularaq, dənizin qoynunda elə bil o özü üzürdü, elə bil o özü qarşıya çıxan dalgələri sinəsiylə yarıp, suların zərbə və təkanlarından yüngüləcə silkələnib irəliləyirdi. Qayığın hərəkəti ilə qovuşub çulğalanmış bu hiss onda qərribə fikirlər oyadırdı. Qayıq onun çox xoşuna gəlirdi, lap çox, axı, onu özü rəndələmişdi, özü oymuşdu, qovaq ağacını el gücünə kəsib böyrü üstə yıxmışdılar. O işin öhdəsindən nəinki bir adam, heç dörd-beş adam da gəlməzdi. Ancaq sonrakı işləri tək özü görmüşdü – üç il sərasər qurudub oymuş və hələ o vaxt yəqin etmişdi ki, bu, onun ömrü boyu düzəltdiyi kayaklar içərisində ən yaxşı kayak olacaq. Ancaq bu barədə fikirləşdikcə qeyri-ixtiyari olaraq kədərlənirdi; bu bəlkə onun həyatında

axıncı kayakdır? Nə ola, hələ bir az da yaşayaydı. Yene də dənizə çıxaydı; nə qədər ki, gözü işıqlıdır, tükü tükədən seçir, saf-çürük etməyi bilir, daha bir-iki kayak da yonub düzəldəydi. Və o, belə fikirləşə-fikirləşə xəyalən kayakla söhbət edirdi Kayaka: "Mən səni sevir və sənə inanıram, qardaşım kayak, – deyirdi. – Sən dənizin dilini bilirsen, sən dalgələrin xasiyyətini bilirsen, sənin gücün də bundadır. Sən tərifləyiq kayaksan, mənim yonub düzəltdiyim kayakların ən yaxşısısan. Sən böyük kayaksan – sənə iki laxtak və bir dənə də nerpa sığır. Sən bizə uğurlar gətirirsən. Buna görə də sənə hörmətim var. Yükümüz sənə ağırlıq edəndə, sən ağzınacan suya yata-yata, hətta, içinə su dola-dola sahile qayıdanda, biz hamımız səni sevirik. O vaxt hamı yüyürüb sahile səni qarşılamağa çıxır, qardaşım kayak!"

Əgər mən ölərəmsə, sən çox yaşa, çox gəz, ovla zəngin olan uzaq yerlərə səfərlərə get. Əgər mən ölərəmsə, dənizə gənc və güclü ovçularla çıx. Əgər mən ölərəmsə, onlara xidmət elə – mənə xidmət etdiyin kimi. Sən ömrü başa vurmağa tələsmə, qardaşım kayak, gözle ki, bax o, burun tərəfdə oturan, başını bulayan, özünü güclə saxlayan bizim bu uşaq da, – ona elə gəlir ki, suda yox, quruda olsaydı, indiyə, böyük ova özü gedər, tək özü işin öhdəsindən gələrdi. – qardaşım kayak, gözle ki, o da böyüsün, o da uzaq-yaxın səfərlərə səninlə getsin. Bu gün isə o, bizimlə ilk dəfədir dənizə çıxıb. Belə lazımdır. Qoy öyrəşsin. Biz dünyadan köçüb gedəcəyik, onun ömrü isə hələ qabaqdadır. Əgər atasına – Əmrayinə çəkərsə, deməli, fərasətli adam olacaq, daha boşboğazın biri yox. Əmrayın indiki ovçular arasında, bəlkə də, ən mahir ovçudur. Qıvrıq, işbacaran oğlandır. Bir vaxtlar mən də eləydim. Ən oğlan çağımdı. O vaxtlar məndim qadınların fikri-zikri. Mənə elə gəlirdi ki, ömrün sonu-zadı yoxdur. Fəqət çox gec başa düşürsən ki, belə deyil. Cavanlar isə bunu bilmək istəmirlər. Bax, Əmrayın və Mılgun bu barədə, yəqin ki, hələ fikirləşib-eləmirlər. Eybi yoxdur. Bir vaxt başa düşərlər. Amma onlar yaxşı avar çəkirlər, cəld və tez-tez. Mılgun Əmrayinə tay gəlir. Bir-birinə tən, etibarlı, dözümlü cavanlardır. Qayıq sanki öz-özünə, oynaya-oynaya gedir. Lakin bu, adama belə gəlir. Dənizdə qolların gücünə gedirsən. Qarşıda isə hələ nə qədər yol var, hələ nə qədər qol gücü sərf olunacaq, nə qədər avar çəkmək lazım gələcək. Bu gün yəqin ki, qaranlıq düşənə kimi, Üçüncü əmcəyə çatana kimi üzmləyirik. Sabah da, qayıdanbaş – bütün günü. Səhər tezdən ta axşama kimi. Gah bunu, gah o birini əvəz

edəcəyəm; bu, böyük bir dənizi avarlarla çalxalayıb qarışdırmaq ağır işdir. Ancaq ovla qayıdacağıq, şənlik düzəldəcəyik.

Sən məni eşdirsən, sən məni başa düşürsən, qardaşım kayak? Sən bizi aparıb adalara, Üçəmcək adalarına, bolluca ov yerinə çatdırırsan. Bunun üçün gedirik. Orada, yataqlarda adaların sahillərində nerpaya rast gələcəyik. Bir azdan döl başlanır, nerpa adalarda sürü-sürü yığılacaq.

Sən məni başa düşürsən, qardaşım kayak? Axı sən məni başa düşürsən. Mən sənə sənə hələ dəniz nə olduğunu bilmədiyən vaxtlardan, sən hələ meşədə böyük qovaq ağacının bətnində olduğun vaxtlardan danışmağa başlamışam. Mən səni ağacın bətnindən azad eləmişəm. İndi isə biz bir yerdə üzürük.

Bir vaxt mən olmayanda isə məni yaddan çıxartma, qardaşım kayak, hər dəfə dənizdə üzəndə yada sal məni..."

Orqan sahil kənarında əsas səmt göstəricisi olan Alabaş-təpədən dənizə, düzünə istiqamət götürərək belə düşüyürdü. Bu qaya-təpənin bir qərribə xüsusiyyəti olduğunu dəniz səfərinə gedənlərin hamısı danışdı: açıq havada adam ondan uzaqlaşdıqca, o, sanki böyüyürdü. Elə bil Alabaş geridə qalmaq istəməyib, özü sənə dalına düşüb gəlirdi. Qanrılıb baxan kimi, Alabaş göz qabağında durur. Sahildən uzaqlaşdıqca, bu qaya uzun müddət görünür, sonra isə bir su dikiəri arxasında birdən-birə gözəndən itir. Deməli, Alabaş öz damına gedib, deməli, torpaq çox-çox uzaqlarda qalıb...

Və onda Alabaşın harada, hansı səmtdə qaldığını yadda saxlamaq, yaxşı-yaxşı yadda saxlamaq lazımdır. Küləyin istiqamətini, təpə ilə müqayisədə Günəşin vəziyyətini yadda saxlamaq, sakit havada çıxıbsansa, buludlara diqqət yetirmək və ucsuz-bucaqsız dəniz ənginliyində azmamaq üçün daim, lap adalara çatana kimi, Alabaşın yerini yadda saxlayaraq getmək lazımdır.

Onlar, demək olar, bir günlük məsafədə olan adalara yola düşmüşdülər. Bir kimsənin yaşamadığı daşlı-qayalı o kiçik adaçlıqlar sahilə suların ortasında qara əmcək kimi çıxmış üç parça quru yer idi. Buna görə də adalara Üçəmcək adı verilmişdi – Kiçik Əmcək, Orta Əmcək, Böyük Əmcək. Onlardan bir az o yana həddi-hüdudu olmayan, adını bilmədikləri bir ümman – okean başlanırdı – dünya yaranan gündən, Luvr ördəyinin yuva qurmaq üçün balaca bir yer soragında hay-heşirlə uçduğu və onu tapmadığı bir aləmdə lap o vaxtlardan öz-özündən əmələ gələn, hələ heç kimin keçmədiyi Əsrarəngiz Böyük Su.

Nerpalar bu yaz günlərində dənizlə okean sərhədində olan, bax, həmin o adalarda yataq salmışdılar. Ovçular da elə oraya gedirdilər, o yataqlara tərəf yol almışdılar...

Oğlan heyretlənirdi: dəniz heç də onun təsəvvür etdiyi kimi – Alabaşın sıldırım dərələrində oynayarkən onun təsəvvür etdiyi kimi yox, hətta laqunda¹ qayıq gəzintisi zamanı olduğu kimi də yox, sən demə, tamam başqa cürmüş! Onlar körfəzdən çıxdıqda, dəniz gözə görünən hər yanı üfüqdən-üfүqə əngin sulara qərq edib, birdən-birə qurudan aralananda, dünyanın bölünməz, ucsuz-bucaqsız, yeganə varlığına çevrildikdə, o, bunu daha aydın hiss elədi.

Açıq dəniz Kıriski heyrətə saldı. O, belə bir mənzərə görəcəyini ağına gətirmirdi. Hər yan yalnız su idi – çalxalanan vahiməli sular, hər yan yalnız dalğa idi – tez qalxan və tez də yatan dalğalar, hər yan yalnız dərinlik idi – qara, qorxulu dərinlik, yalnız yüngül və ölçətməz bəyaz buludlar dolayan səma. Bütün varlıq bundan ibarətdir – dənizin özündən başqa heç nə yox idi, heç nə görünmürdü – nə qış bilinirdi, nə yay, nə dərə vardı, nə təpə.

Dünyanı başdan-başa su bürümüşdü.

Qayıq dalğalara baş vura-vura gedirdi. Bolluca, kalan ov intizarında olan oğlan üçün qayıqda getmək maraqlı və fərəhli idi. Ancaq o, ətrafda – suyun altında, suyun üstündə gördüyü, müşahidə elədiyi hər şeyi bu dəfə ani olaraq, etinasız surətdə dərk edirdi, çünki onun qəlbi başqa təəssüratlar həsrətilə döyünürdü. Ayrı vaxtda onu suyun səthi ilə qərribə surətdə sürüşüb, dənizin üzündə açıq bənövşəyi və qayığın kölgəsində qapqara qaralan tünd yaşıl rənglər əmələ gətirən şəfəqlərin bərq vurmaı cəlib eləyirdi; o, bilmədən qayığın həndə-verinə gəlib çıxmış qərribə, maraqlı balıqları görüb sevinirdi, karvanla gəlib onların üstünə çıxmış və qaçıb dağılımaq əvəzinə, qorxudan biri-birinə qısılan və sudan tullanaraq, havada şallağı qalıb, arxası üstə məzəli şəkildə təkrarən suya düşən qorbuşalara² baxıb gülürdü.

Bütün bunlara o, elə bir əhəmiyyət vermədi, fikirləşdi ki, boş şeylərdir. Onun istəyi yalnız bir şey idi – adalara çatmaq! Tez işə başlamaq!

Lakin bir az sonra oğlan özünü o yere qoymasa da, onun əhvalı çox qərribə şəkildə, öz-özünə dəyişdi. Onlar torpaqdan uzaqlaşdıqca,

¹ Laqun – dənizdən ayrılmış kiçik göl

² Qorbuşa – qızılbalıq fəsiləsindən olan balıq

xüsusi təpələnən suların qaranlığı arxasında Alabaş birdən-birə gözdən itəndən sonra o, dənizdən doğan dumanlı bir qorxu duymağa başladı və özünün bütünlüklə dənizdən asılı olduğunu – böyük təbii qüvvə qarşısında özünün son dərəcə aciz və son dərəcə köməksiz olduğunu hiss etdi.

Onunçün bu, təzə duyğu idi. Və bu yerdə o başa düşdü ki, əvvəllər heç vaxt ağlına gətirmədiyi, yamaclarında qayğısız-qorxusuz oynadığı, başına dırmanaraq, hədəsiz dənizə tamaşa etdiyi Alabaş onunçün nə qədər əzizmiş. O, indi başa düşdü ki, Alabaş nə qədər güclü, nə qədər xeyirxah, nə qədər yenilməz və qüdrətli imiş.

İndi o, quru ilə dəniz arasındakı fərqi başa düşdü, torpağın üstündə olanda torpaq haqqında düşünmürsən. Dənizdə isə, hətta, fikrin ayrı şeyin yanında olsa da, daim dəniz haqqında düşünürsən. Bu kəşf oğlanı duruxdurdu. Dənizin adamı daim onun haqqında düşünməyə vadar etməsində nə isə bir əsrarəngizlik, təkidlilik, amiranəlik gizlənmişdi...

Lakin böyükər arxayın idilər. Əmrayın və Mılgun yenə də əvvəlki qayda ilə, gərilə-gərilə avar çəkirdilər, müntəzəm təkanlarla qayığa asan və sərbəst hərəkət vermək üçün kürəkləri bacardıqca qaldıraraq uzaqdan çalır, başlarını aşağı əyərək birədi yığılır, birədi düzəlirdilər. Dörd kürək eyni vaxtda suya dəyir, eyni vaxtda havaya qalxırdı. Ancaq avarçəkənlər buna arasıkesilməz gərgin əmək sərf etməli olurdular. Avarçəkənlər arxaları ona tərəf oturmuşdular, ancaq o, avar-çəkənlərin çiyinlərinin necə qalxıb-yatdığını görürdü. Onlar çox nadir hallarda biri-biri ilə kəlmə kəsirdilər. Ata, doğrudur, hərdən dönüb dala baxır, oğluna bığaltı gülümseyirdi, yəni "Hə, necəsən?..."

Onlar bu minvalla üzürdülər. Böyükər arxayındılar və özlərinə inanırdılar. Qoca Orqan isə lap sakit idi. Öz yerində arxayınca oturub, çubuğunu sümürə-sümürə qayığı idarə edirdi. Onlar hər biri öz aləminə qapılaraq, beləcə üzürdülər. Düzdür, Kirisk iki dəfə gah Mılgunla, gah da atasıyla qoşa avar çəkmək istədi. Avarçılar həvəslə kürəklərdən birini ona verdilər ki, bir az işləsin. O, kürəyi iki əliylə hərletməyə də, çox davam gətirə bilmədi: qayıq onunçün həddən artıq ağır idi, elə kürək də böyükətəhər idi. Amma buna görə heç kim onu məzəmmət etmədi, heç kim pəşman da olmadı, dinib-danışmadan işlədilər.

Ancaq Alabaş birdən-birə gözdən itdikdə, nədənsə, hamı bir vaxtda hərəkətə gəldi. Ata:

– Alabaş getdi evə! – dedi.

– Hə, getdi! – deyər Mılgun təsdiqlədi.

Qoca Orqan da o tərəfə baxıb:

– Yəni doğrudan? Hə, deyəsən gedib, – dedi, – hə, əgər belədirsə, deməli, işimiz gədir. – Sonra da üzünü oğlana tutub bic-bic: – Ehey, Kirisk, – dedi, – sən bəlkə, Alabaşı çağırısan, necə olar, hə, bəlkə qayıdır? Hamı güldü, Kirisk də güldü. Sonra o, bir anlıq fikrə gedib bərkəndən dedi:

– Onda geri dönmək lazımdır, o, onda qayıdır!

Orqan gülümsəyərək:

– Nə tez geri qayıtmaq istədin! – dedi. – Yaxşısı budur, gəl işlə məşğul olaq. Keç yanıma. Boş-boşuna tamaşa elədiyin bəsdir. Dənizi başdan-başə görə bilməzsən.

Kirisk qayığın burun tərəfindəki yerini tərk edib, qayığın dibindəki şeylərin – maral dərisinə bükülmüş bir cüt vinçester, qarpun¹, kondir yumağı, balaca su çəlləyi, azuqə torbası və daha başqa bağlama və paltar üstündən adlayaraq, təknə boyunca yeriyib, avarçəkənlərin yanından keçdikdə, kişi tərini və kəskin tütün qoxusunu duydu. Atası dənizdə olanda, onun köhnə kürkünü anasının götürüb qoxulamağı xoşladığı həmin ata paltarının qoxusunu...

Ata oğluna him elədi, çiyini ilə onun böyrünü yüngülcə dürtmələdi, ancaq kürəkləri əlindən buraxmadı. Amma Kirisk qeyri-iradi ata nəvəşinə bənd olmadı. Könlündən keçənə bax! Dənizdə hamı bərbərdir. Dənizdə nə atalar var, nə də oğullar! Dənizdə yalnız böyük var. Və onun icazəsi olmadan barmağını da tərpedə bilməzsən...

– Əyləş, rahatlan yanımda. – Orqan uzun, qabarlı əliylə onun çiyinə toxunaraq, yer göstərdi. – Sən, deyəsən, bir az qorxubsan, hə? Əvvəlcə elə bil bir şey yox idi, ancaq sonra...

Kirisk pötrdü: demək qoca Orqan başə düşüb... Bununla belə qəti etiraz etdi.

– Yo-ox, atkıçx², əsla qorxmamışam! Nədən qorxacağam!

– Bəs nə, birinci dəfədir dənizdəsən.

– Nə olsun ki, birinci dəfədir?! – Kirisk təslim olmadı. – Mən heç nədən qorxmuram.

¹ Qarpun – iri dəniz heyvanlarını ovlamaq üçün nize, qarmaq

² Atkıçx – baba

– Onda, əhsən. Amma mən birinci dəfə dənizdə üzməyə başlayanda, çoxdankı əhvalatdır, boynuma alıram ki, bərk qorxdum. Bir də baxanda gördüm ki, sahil görünür və Alabaş da haraya işe çıxıb gedib. Ətrafda yalnız dalgələrdir. Evə getmək istədim. Odey, istəyirsən onlardan – Əmrayindən və Mılgundən soruş, gör, ilk dəfə dəniz ovuna çıxanda əhvalları necə olub?

Cavabında onlar söhbəti duyurmuş kimi gülümsədilər, sinələrini kürəklərin üzərinə görərek, başları ilə təsdiq etdilər.

– Mən işə qorxmuram! – Kirisk sözünün üstündə durdu.

– Əgər belədirsə, onda əhsən! – Qoca onu sakit elədi. – İndi işə mənə də görüm, Alabaş ha tərəfdə qaldı?

Kirisk naghəni sualdan fikrə getdi, sonra əliylə göstərdi:

– Odey, orda!

– Sən əminsən? Elə bil əlin əsir?

Oğlan əlinin əsməcəsini yatırıb, sağ tərəfi göstərdi:

– Odey, orda!

– Hə, bax indi deqiq oldu! – deyə Orqan razılaşdı. – Bəs, əgər kayak burnunu bu tərəfə döndərsə, onda Alabaş harda olar?

– Odey, orda!

– Bəs, əgər külək bizi o tərəfə döndərsə?

– Odey, orda!

– Yaxşı, indi işə də görüm, necə təyin edirsən, axı ətrafda gözə heç nə görünür, hər yan sudur? – deyə Orqan bilmək istədi. – İzah edə bilərsən?

– Mənim başqa gözlərim də var, – deyə Kirisk cavab verdi.

– O nə cür gözlerdir elə?

– Bilmirəm nə cür. O gözlər, yaqin, mənim qamımdadır və onlar baxmaya-baxmaya görürlər.

– Qamında? – Hamı güldü.

– O da düzdür. – Orqan rəyini bildirdi. – Belə gözlər var. Ancaq onlar qarında yox, başdadır.

– Mənimse qamımdadır. – Kirisk belə bir gözün yalnız başda ola bilməsi ilə artıq razılaşmış olsa da, öz dediyində durdu.

Bir müddət keçəndən sonra qoca, Kiriski yenidən imtahana çəkməyə başladı və onda dənizin səmtlərini yadda saxlamaq qabiliyyəti olduğunu yaqin edib razı qaldı. Burnunun altında mızıldandı.

– Hə-ə, sənin qamındakı gözlər pis gözlər deyil.

Tərifdən xoşhallanmış Kirisk özü özüyçün məsələ qurub, cavabını axtarmağa başladı. Hələ ki, nisbətən sakit olan dənizdə bu da çox böyük deyildi. Vəfalı və böyük Alabaş hər dəfə müntəzəm surətdə hay verirdi – Alabaş Kiriskin yaddaşını bir o qədər də gücə salmadan onun xəyalında məhz orada, öz həmişəki yerində canlanır, ətəyində yorulmaq bilməyən ləpədən dənizin daim gürultu qopardığını, dərələri sıx meşəli, “başı” və “qasığı” qar talalı nəhəng təpə-qayanı o, elə bil əyani surətdə görürdü. Oğlan Alabaşı gözünün qabağına gətirərək, onu əhatə edən başqa kiçik dağlar haqqında fikirləşməyə bilmir və qeyri-ixtiyari olaraq evlərini yadına salırdı. Onun gözünün qabağına sahilboyu uzanan kiçik dağlar arasında balaca bir vadi gəlirdi, meşə kənarındakı o vadidə işe, çayın sahilindəki köçəri düşərgəsindəki kəmərlər, talvarlar, itlər, toyuqlar vardı, qurudulmaq üçün balıqlar asılmışdı. Tüstü qalxırdı, səslər gəlirdi, anası və bacısı Psulk da ordaydı. Kirisk onları və habelə onların indi də elədiklərini, nəylə məşğul olduqlarını da dərhal gözünün qabağına gətirdi. Anası, əlbəttə, gizləndə onun barəsində, onun atası barəsində və dənizdə olan ovçuların hamısı barəsində fikir ələyir. Hə, indi o, yaqin ki, onları düşünür. Fikirleşir, amma özü də qorxur ki, cinlər onun fikirlərini başa düşərlər onun qorxduğundan aqah olarlar. Onun haqqında fikirleşən başqa bir adam da varsa, bu, şübhəsiz, Muzlukdur. Muzluk, ehtimal ki, indi Psulkun yanına oynamağa gəlib. Axı Muzluk dənizə getmiş Kirisk barədə bilmədən bir söz demiş olarsa, yaxud bir söz soruşmuş olarsa, anası onu söyüb biabır edə bilər. Anası onu hökmən məzəmmətleyib deyəcək: “Sən nə boşboğazlıq ələyirsən, məgər bilmirsən ki, o, meşəyə odun yığmağa gedib.” Utandırılmış qız birdən yadına salacaq, susacaq. Kirisk bunu xəyalına gətirəndə hətta, qıza yazığı da gəldi. Kirisk istəyirdi ki, Muzluk onu ansın, amma əsla istəmirdi ki, qızı onun ucbatından danlayıb-dansasınlar.

Qayıq dalgələrə ehməlcə baş vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Ətraf da ki, hara baxırdınsa, başdan-başə ləpələrin narin köpüklərində parıldayan dalgəli dənizdi. Nivxlər günortadan sonraya, ən gec günün axırına birinci adacığa (Üçəmçəkəndən biri olan yaqındakı Kiçik Əmcəyə) çatmağı və işləri avand olsa, orada ova başlamağı nəzərdə tutmuşdular. Sonra onlar qaranlıq çökməmiş ikinci adacığa – Orta Əmcəyə kimi üzməli və sahilində qayıq üçün əlverişli yer olduğuna görə elə orada da gecələməli idilər. Səhər tezdən işe yenə də dənizə çıxmalı

idilər. Əgər axşamdan bəxtləri gətirsə, əgər birdəfəyə Üç yeke cəmdək nerpa tuta bilsələr, onda səhər yubanmadan geriye istiqamət almaq olar. Ancaq necə olur olsun, günün birinci yarısında, gün iki qovaq boyundan artıq qalxmamış qayıtmalı idilər. Məlum şeydir ki, dənizi nə qədər tez tərk etsən, bir o qədər yaxşıdır. Qoca Orqan bütün bunları nəzərə almışdı, hər şey üçün onun öz qənaəti vardı. Onun köməkçiləri – Əmrayın və Mılgun da Üçəmçəyə birinci dəfə getmirdilər. Özləri hər şeyi əla bilirdilər. Əsas məsələ ondadır ki, hava yaxşı ola və bir də ki, heyvanları yataqda vaxtında mənqirələyəsən. Bu, əsas məsələdir, bütün qalan şeylər isə hər kəsin öz bacarığından asılıdır.

Qoca Orqan dənizə nəinki ehtiyac üzündən gedirdi, – ehtiyacın ehtiyac yeri var, aydın işdir ki, yeməyini dənizdən çıxarmasan, yaşaya bilməzsən, – bir də ona görə gedirdi ki, dəniz onu çəkirdi. Dənizin ənginlikləri qocanı dərin xəyallara daldırırdı. Onun öz pünhan fikir aləmi vardı. Dənizdə heç nə ona öz aləminə qapılmağa mane olmurdu, çünki quruda gündəlik qayğılar arasında fikirləşməyə vaxt olmayan hər şey barədə dənizdə yaxşı-yaxşı düşünməyə imkan vardı – burada heç nə Orqanı böyük düşüncələrdən yayındırmırdı. Burada o, özünü Dənizə və Səmaya yaxın bilirdi.

O başa düşürdü ki, nəhayətsiz ənginlik müqabilində qayıqda olan insan heç nədir. Lakin insan düşünür, özü də bununla Dəniz və Səma böyüklüyü kəsb edir, bununla da əbədi fəlakətlər müqabilində özünü təsdiq edir; bununla da o, dünyaların dərinliyi və ucalığı fəvqündə dayanır. Elə buna görə də insan nə qədər ki sağdır, o, ruhen dəniz kimi qüdrətli, səma kimi nəhayətsizdir, zira onun düşüncəsinin hüdudu yoxdur. O, öləndən sonra isə davamını kimsə bir başqası düşüncək, ondan sonra daha bir başqası sonra da bir başqası, və bu minvalla nəhayətsiz olaraq düşüncək. Bunu dərk etməsi qocaya barışmazlığın barışığından doğan acı bir nəşə verdi.

O başa düşürdü ki, ölüm labüddür, onun ömrünün sona yetməsinə o qədər də çox qalmayıb, başa düşürdü ki, ölümə hər şey bitəcək, bununla bərabər, nəyəsə inanırdı ki, qəlbindəki ən əziz, pünhan şey – Balıq-qadın haqqındakı ülvî yuxuları ölümündən sonra da qalacaq, onunla birlikdə olacaqdır. O, öz yuxularını başqasına verə bilməzdi – yuxular verilmir və buna görə də belə hesab edirdi ki, onlar izsiz yoxa çıxmamalıdır... Ulu Balıq-qadın ölməzdir, deməli, onun haqqında olan yuxular da ölməz olmalıdır.

O, dənizdə bu barədə çox və tez-tez düşünürdü. Xeyli susardı, müsafirliyi ilə heç bir söhbətə qoşulmayaraq, öz aləminə qapılırdı. O, dənizə baxa-baxa kimsə müraciətlə yalnız bir şeyi xahiş edirdi: onun Ulu Balıq-qadın haqqında yuxuları onunla qalsın. Məgər yuxuların, həmişə, əsrilər boyu adamın yuxusuna girə bilməsi üçün, insanla birlikdə başqa aləmə getməsi mümkün deyil? Cavab tapmadıqda o, məhz belə olacağına, yuxuların onunla birlikdə qalacağına özünü inandırmağa çalışaraq, üzücü xəyallara dalardı...

... Ha vaxtlarsa, çox qədim zamanlarda Alabaş tepəsinə yaxın olan sahil boyunda üç qardaş yaşayırdı. Böyük qardaş öldən-ayaqdan iti idi, hər şeyə vaxt tapırdı, səriştəliyi, hər işdə müvəffəq olurdu: o, maralçı qızına evləndi, maral naxırlarının sahibi oldu, tundraya köçüb getdi, o gedən oldu. Kiçik qardaş ləpirçi və mahir atıcı idi. O da evləndi, bir meşəçi qızı aldı, çıxıb tayqaya getdi, tayqa meşələrində ovçuluq elədi. Ortancıl qardaş isə anadangəlmə çolaq idi. Yazığın bəxti gətirməmişdi, səhər erkən durar, gec yatardı, amma nə xeyri – maral dalınca gedəsi deyildi, meşədə heyvan pusub tutası deyildi. Mahalda heç kim qızını ona ərə vermədi, qardaşlar onu atıb getdilər və o mavi dənizin sahilindəcə tək-tənha qaldı. Balıq tutmaqla özünü birtəhər dolandırır-
dı. Balığı da ki, məlum məsələdir, nə qədər tutmaq olar...

Bir gün o, – uğursuz çolaq qardaş, tilov ipini dənizə ataraq, öz qayığında oturmuşdu, birdən ölində tilov qarğısının bərk titrədiyini hiss elədi. Sevindi: hə, yaman balıq olacaq. O, iri balığı çıxarmağa, get-gedə qayığa doğru çəkməyə başladı.

Baxanda nə görsə yaxşıdır?! Qadın sifətində bir böyük balıq. Quyuğunu suya çırpıb qıvrılır, xilas olub getmək istəyir. Qənirsiz bir gözəl: şumal bədən – aylı gecədə gümüşü rəngə çalan çay daşları kimi ağ sinəsindəki qara giləli məmələr elə bil küknar qozasıydı, gözləri isə yaşıl alov saçırdı. O, Balıq-qadını sudan çıxardı, qollarının altından yapışdı, Balıq-qadın onu qucaqladı və onlar qayığa uzandılar. Bu səadətdən çolaq qardaş bihuş oldu. Başına nə iş gəldiyini bilmirdi, amma ona elə gəldi ki, qayıq göyə qalxdı. Dəniz çalxalanıb göyə qovuşdu, göy də cilvələnib dənizə qovuşdu. Sonra isə hər şey birdən sakitləşdi. Sanki fırtına yatmışdı. Bu an Balıq-qadın qayıqdan tullana-raq, üzüb uzaqlaşdı. Çolaq qardaş yerindən sıçradı, onu çağırmağa başladı, yalvardı ki, geri qayıtsın, lakin o hay vermədi, dənizin dərinliklərində gözden itdi.

Dəniz sahilində atılıb tənha qalmış ortancıl çolaq qardaşın başına, bax, belə bir macərə gəldi. Balıq-qadın üzüb getdi və bir də heç vaxt gözə görünmədi. Çolaq qardaş isə o gündən qeribseddi, bərk xiffət eləməyə başladı. O gündən başlayaraq gecəli-gündüzlü sahil boyunca ağlar gezdi, hey Balıq-qadını səslədi, ona and-aman eləyib yalvardı ki, heç olmazsa uzaqdan görünsün.

Dəniz qabaranda gezdi, oxudu:
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Dəniz çəkiləndə gezdi, oxudu:
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Aylı gecələrdə gezdi, oxudu:
Dəniz – qəm yoldaşımıdır,
Bu sular – göz yaşımıdır.
Zülmət gecələrdə gezdi, oxudu:
Torpaq – tənha başımıdır!
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?

Dəniz qabaranda gezdi, oxudu, dəniz çəkiləndə gezdi, oxudu.

Çolaq qardaş Balıq-qadının yolunu gözləməkdə iken qış ötür, dalınca bahar gəlib keçir və yay günlərinin birində qarabəxt çolaq qardaş ləpədən qayıdanda dizcən suya girib, o yan-bu yana ağır-ağır gedir, hey dənizə baxır ki, bəlkə birdən Balıq-qadın görünər və onu hey səsləyir ki, bəlkə birdən Balıq-qadın hay verər, ancaq o, birdən dənizin dayaz yerində elə bil ağlayan uşaq səsi eşidir. Uşaq sanki ağlayıb özünü öldən salırdı. O, səslənən yere yüyürdü və... gözələrinə inanmadı, gördü ki, suyun lap dayaz yerində bir körpə lümlüt oturub, dalgalar gah başından aşır, gah da geri çəkilir, o isə ağlayır və qışqırır-qışqırır hey deyir: "Kimdir mənim atam? Hardadır mənim atam?" Çolaq qardaş lap mat qaldı, bənəva bilmədi neyləsin. Körpə isə onu görən kimi dil açıb dedi: "Sənsən mənim atam! Məni öz yanına apar, mən sənə oğlunam!"

Bax, belə bir əhvalat oldu. Çolaq qardaş oğlunu götürüb öz yanına apardı. Oğlan tez böyüdü. Dənizdə gəzməyə başladı. İgid və mətin ruzu gətirən oldu, ad qazandı. Anadan bəxtəvər doğulmuşdu: tor atırdı – o qədər balıq düşürdü ki, yığıb-yığışdırmaq olmurdu, ox atırdı – dəniz yırtıcılarının bu üzündən dəyib, o üzündən çıxırdı. Şöhrəti məşərlər keçdi, dağlar aşdı, uzaqlara yayıldı. İş elə gətirdi ki, indi məşərci

tayfasından olan bir qızı da ona hər cür hörmət-əhtiramla ərə verdilər. Uşaqlar doğulub-tərədi və buradan da Balıq-qadının nəslə artmağa başladı.

O vaxtdan da bayramlarda belə mahnı oxunur:

Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Sənə istə bətnin – həyat mənbəyi,
O istə bətnindən tərəmişik biz –
Dəniz kənarında göz açmışıq biz.
Dünyada ən yaxşı yer – istə bətnin.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Nəpə başı kimi bəyaz döşündən
Bizə süd vermişən sahil boyunda.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Üzəcək yanına ən güclü kişi:
Bətnin zaman-zaman barlansın deyə,
Nəslin zaman-zaman çoxalsın deyə...

* * *

Bu yuxu okeanın dərinliklərindən amansızcasına qabarıb gələn, sahil boyunda olan torpaqları, otları, qum təpələrini bir anlığa sualtı toranlıq təlsimlə salan dalgalar kimi yavaş-yavaş, tədricən həlvanırdı.

Bu yuxu Orqanda hər dəfə çaşdırıcı, uzun müddət keçib getməyən duyğu yaradırdı. O, bu yuxuya o qədər inanırdı ki, adı həyatda belə halları heç kimə danışmalı olmadığı kimi, Balıq-qadınla olan görüşlərini heç kimə, dünyada bir insan oğluna danışmırdı.

Bəli, o, qocaya həm sevinc, həm kədər, həm xariqələndə ruhi iztirablar verib, onu tez-tez yoxlayan yuxu – sirdaş idi. Bu yuxugörmənin qərribə xüsusiyyəti onda idi ki, o, hər dəfə öz mahiyyətinin tükənməzliyi və yuxunun ağlagəlməz dəyişmələrindən və şıltaqlıqlarından ibarət olan eyhamlarının çoxmənalılığı ilə Orqanı heyretə salırdı. Orqan bu barədə düşünərək, sirlər sirrini – öz anlaşılmazlığı və əsrarəngiz əlamətləri ilə adama daim əzab verən yuxuların canlı həyatla heç vaxt ələ keçməz, gözə görünməz, arasıkəsilməz əlaqəsini başa düşməyə çalışaraq, özünü belə bir məqamda tuturdu ki, o, ruhunun bütün iztirablarına baxmayaraq, daim həmin yuxuların qayıtmasını istəyir, daim onunla, Ulu Balıq-qadınla görüşün dözülməz həsrətini çəkir...

Orqan onunla dənizdə görüşərdi. Onun həsrətilə sahilə çıxar, gelişini gözləyər, ayaq izlərinin tez itdiyi, lakin qürub etmiş Günəşin sönmüş şəfəqlərinin qara, hərəkətsiz kölgələrinin qaldığı kimsəsiz sahil qumları üzərində intizarla gəzirdi. Qara qar kimi yapışmış qalmış kölgələrin üstüylə o, güclü, ürəkəyən bir kədər dünyasına qapılaraq, iztirabla addımlayırdı. Sevgi qəmi, arzu və ümid qəmi onun başından aşırıb-daşırdı, dəniz isə sakit və biganə qalardı. Tənhalığın o gərgin, kimsəsiz dünyasında nə bir külək, nə bir səs, nə bir xışıltı olardı. O isə hey dənizə baxıb, möcüzə gözləyər, onun gelişinə tamsınardı. Səssiz dalgaların onun addımladığı yol boyunca sahilə səssiz ağ köpük axını qovub gətirməsi ona çox ağır gəlirdi. Dilsiz qağayılar onun başı üzərində ələ-ələ gələn quşbaşı qar kimi səssiz-səssiz uçardılar. Karlaşmış, lallaşmış bu boşluqda o, gözləyə-gözləyə qaldıqca əhvalının daha da pis olduğunu, qəlbində sakitləşmək bilməyən Balıq-qadın həsrətinin daha da coşqunluğunu hiss edərək, özünə bir yer tapa bilməzdi, hətta, yuxuda da başa düşərdi ki, onun halı pis olacaq, əgər Balıq-qadını görməsə, əgər Balıq-qadın gəlib çıxmasa, o, bu tənhalıqda həlak olacaq və bu vaxt o, çağırmağa Balıq-qadını çağırmağa başlardı. Ancaq öz səsini eşitməzdi, çünki bu qərribə yuxuda heç bir səs olmadığı kimi, onun səsi də yox idi. Dəniz isə susardı. Onu yalnız özünün son dərəcə bərk qeyri-müntəzəm ağır nəfəsi və gicgahlarında şiddətlə vuran nəbzinin sürekli döyüntüsü təqib edərdi. Bunlar onu əsəbiləşdirirdi. O bilməzdi nə ələsin, özü öz əlindən hara getsin. Suda boğulan adam xilas olmaq üçün son ümidgahı necə gözləyirsə, o da Balıq-qadını o cür gözləyirdi. Bilirdi ki, ona yalnız o – Balıq-qadın səadət verə bilər. O bunu bilir və var gücüylə gözləyirdi.

Və Balıq-qadın, nəhayət, sürətlə üzüb, suyun üzərinə çıxanda, dalgalar arasında seçilməz üzünü aradır göstərər, baxa-baxa ona doğru üzəndə dünyanın sükutu uçqun kimi dağılırdı. O, səslərin qayıtmasını: yenidən oyanıb sahilə çarpan dalgaların nərəsini, küləyin viyılıtısını, başı üzərində uçan qağayıların səs-küyünü qıy çəkə-çəkə, hoppa-hoppa qarşıları. O, haray-həşirə dənizə cumar, kit kimi iti üzən bir canlıya çevrilərək, onun yanına gedərdi.

O Balıq-qadın isə onu gözlər, coşqun-coşqun dövrlər vurur, bir göz qırpımında suyun üzündə durar, həmin anlarda bütün bədənini şux, canlı ehtirasla titrədən, qəfildən dənizə düşmüş gözəl gərdenli ən adi qadın kimi görünərdi.

O üzüb Balıq-qadının yanına gələr və onlar okeana gedərdilər.

İti, get-gedə sürətlənən yürüşlərində biri-birinə yüngülcə toxunaraq, yan-yana, çiyin-çiyinə üzərdilər. Onun həsrətini çəkdiyi, yolunda tənhalıq və qəm-qüssə əzablarına qatlaşdığı da elə bu anlar üçün idi.

İndi onlar bir yerdə idilər. Onlar ağlasığmaz qüvvətlə və sürətlə üfüqün çalxalanan hədudlarında qərribə bir parıltı yeyən gecə ümmənin sayrıyan uzaq ənginliklərinə doğru gedirdilər: onlar aramsız sürətdə qabaqlarına çıxan dalgaların köpüklənən yollarının bədənəri ilə yararaq oraya, elyerməz üfüqə doğru qoşurdular; sevincli uçuşdan vəcde gələrək, gah dalgaların üstünə qalxır, gah da sürüşüb düşür, qurtarmaq bilməyən aşırımlar aşır gedirdilər – silsilədən-silsiləyə, aşırımdan-aşırima, gah yuxarı qalxır, gah aşağı düşürdülər. Onlarla yanaşı isə suyun üzərinə güzgü ləkəsi kimi düşüb səyriyən, dalgaların üstüylə şütüyən bədirlənmiş Ay onları müşayiət edə-edə inadla gedirdi. Bir Ay bir də onlar – o və Balıq-qadın bu ucsuz-bucaqsız umman ənginliklərində yalnız onlar hökmran idilər – bir onlar, bir də ümman! Bu onların səadətini zirvəsi idi; bu, azadlıqla nəşələnmək demləri idi; bu, onların vüsəl tənənəsi idi...

Onlar ehtirasdan coşaraq həyatın əzəliylə axırının bütün cəfasını və səfasını bir anda duymaq üçün nəhayət qovuşmalı olacaqları, alınlarına yazılmış yere işıqgözü mümkün qədər tez çatmaq arzusuyla qanadlanaraq, dayanmadan, əzəmətlə gedirdilər...

Onlar beləcə üzürdülər – ox kimi, durmadan, məqsədlərinə tez çatmaq ümidiylə.

Onlar nə qədər iti üzürdülərsə, ondakı ehtiras da bir o qədər şiddətlə coşurdu. O yorulmaq bilmədən üzür, özünün bütün həyat cəvherini son zərrəsində, ən axır qətrəsində, kürütökmə yerinə apararaq qızılbalıq kimi var gücüylə irəliyə can atırdı. O, məhəbbətdən məst olaraq üzürdü. Sehrkar Balıq-qadın isə onu get-gedə okeanın lap dərinliklərinə çəkib aparır, bədəninin zərif hərəkəti, çəvikliyi və cəldliyi ilə Orqanı əfsunlayır, ləpədən, püskürmə dumanı və olvan qövsi-qüzeh içində dalgaların üstüylə uçmağa davam edirdi. Onun burulğanlaşan su fırtınalarının göylüyü və bəyazlığı ilə yuyulan gözəlliyinin kamilliyindən nitq tutulurdu.

Onlar heç nə barədə danışmırdılar, yalnız su axınları və sıxıntıları içərisində aydın görünməyən üzərinə alışmağa çalışaraq aramsız sürətdə elə biri-birinə baxır, tale tərəfindən onlar üçün təyin edilmiş

yerin və saatın səbirtükədən, get-gedə artan intizarı qoynunda durmadan baş alıb okeanla gedirdilər...

Lakin onların o yerə, o məqama nə əlləri çatırdı, nə ünləri yetirdi...

Əksər hallarda onun yuxuları heç nəsiz qurtarardı – hamısı qəfildən qınlar, tüstü kimi çəkilib yox olardı. Belə hallarda o çəşib qalardı. Sözünlə əsl mənasında pərt olar və sonra da kədərlənərdi, nə isə bir tamarzılıq, təmin olunmazlıq hissi keçirərdi. Kəfi ayazıyanda, bir xeyli vaxt keçəndən sonra, hamısını əvvəldən yadına salar, bütün bunların bir mənası olsun deyər ciddi surətdə fikrə gedərdi, çünki o, ürəyində inanırdı ki, onun yuxusuna giren şey yuxudan artıqdır. Axı adı yuxu sən onu xatırlasan da, bir az keçəndən sonra həmişəlik unudulub gedir. Yuxuya çox şey girə bilər və bu cür bekara işdən adamın başı da ağrıyır. Balıq-qadın isə Orqan heç vaxt unutmurdu, onun haqqında həqiqətən həyatda olmuş və olan bir şey kimi düşünür, fikirləşirdi. Buna görə də qoca, Balıq-qadınla yuxudakı vüsalmı və gözələnilməz ayrılığını deyəsən gerçək vəqif kimi qəbul edərək, hər dəfə ürəkdan mütəəssir olurdu.

Amma bəzən yuxu ağır sonluqla qurtaranda, o, ruhən daha çox əzab çəkirdi. Belə hallarda o, yuxunun müəmmalı axırını yoza bilməyərək, dərin qəm-kədər deryasına qərq olurdu.

O, yuxuda görürdü ki, onlar üzərək gəlib həsrətində olduqları xəlvet yerə çatırlar, artıq budur, uzaqlarda bir sahil görünür. O, məhəbbət sahili idi – onlar o sahile doğru istiqamət götürür, özlərini biri-birinin ixtiyarına verə biləcəkləri həmin sahile tez çatmaq arzusu ilə coşaraq, var gücləri ilə üzürdülər. Budur artıq sahilin lap yaxınlığında dirlər, birdən suyun dizdən aşağı olduğu və üzüməyin mümkün olmadığı yerdə qumu görünən dayazlığa bənd oldular. Orqan birdən ayılır, ətrafına baxınırdı. Balıq-qadın dayazlığın məkrli əsarətindən qurtulmaq üçün faydasız cəhd göstərərək, suda dəli kimi çırpınırdı. Orqan soyuq tərə bataaraq, ona kömək etməyə cumurdu. Ancaq o, suyun dibinin bataqlıq kimi lırtılığında bata-bata, dizin-dizin sürünərək; yorğun, yumşalmış, keyimış ayaqlarını çəkib aparınca bütöv bir ömür keçirdi. Balıq-qadın lap yaxında idi, əlini yetirməyə lap az qalırdı, lakin ona çatmaq, qovuşmaq əzab idi; o, dənizin lil basmış dibində yığılaraq tənəffəs olur, boğulur, əl-ayağa yapışan yosunluqda dolaşib özünü itirirdi. Ancaq onun dayazlıqda ilişib qalmış gözəl Balıq-qadının necə çapaladığını, necə çırpındığını görmək daha ağır əzab idi.

Və nəhayət, o, özünü yetirib Balıq-qadını qucaqlayaraq, baş gicəllənməsindən səndələyə-səndələyə sahilə gedəndə, onun az qala partlayacaq qəlbinin necə şiddətlə döyündüyünü aydın eşitdi: Balıq-qadın elə bil qovulub tutulmuş bir yaralı quş idi. Və buna görə, onu bərk-bərk sinəsinə sıxıb gedərkən, qucağında aciz bir körpə aparırmış kimi, bütün varlığı ilə ona şəfqət və mərhəmət hissi keçirdiyindən təsirləndi, boğazı qəhərle doldu. O, Balıq-qadından xəcalət çəkərək, özünü ağlamaqdan saxladı. O, Balıq-qadını qolları üstünə alaraq, göyde süzə-süzə, göyde dayana-dayana, hər addımbaşı onun barəsində düşünə-düşünə gedirdi. Balıq-qadın isə ona yalvarır, göz yaşı tökərək and-aman eləyirdi ki, onu geriye aparsın, azadlığa buraxsın. Balıq-qadın boğulurdu, Balıq-qadın ölürdü. Balıq-qadın onu böyük dənizdən xaricdə sevmə bilmirdi. Balıq-qadın ağlayır, ona elə yalvarıcı və nüfuzedici nəzərlə baxırdı ki, o tab gətirmirdi. Geri dönür, dayaz yerlə dənizə gedib, suyun dərin yerinə girir və burada onu ehməllə qucağından suya buraxırdı.

Balıq-qadın üzüb, dənizin dərinliklərinə gedir o isə keyləşmiş kimi tək-tənha qalırdı. Orqan Balıq-qadının ardınca baxaraq inilti qoparırdı.

Ulu Balıq-qadın harda üzürsən?
Dəniz – qəm yoldaşındır.
Bu sular – göz yaşındır.
Torpaq – tənha başındır.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?

Bunu xəyalına gətirmək onun üçün ağır və dözülməz idi, elə bil o, doğrudan da Balıq-qadını qolları üstə tutubmuş və onu azadlığa da özciyəzi buraxıbmuş. Nədən belə oldu? İnsanın bütün arzularının yuxuda gerçəkləşməsi meğər mümkün deyil? Bu kimdən asılıdır? Bunun arxasında kim durur, nə durur, bunun mənası, məzisi nədir və nəyə lazımdır? Çəşib qalmış Orqan bu fikirlərdən vaz keçər, çalışardı ki, Balıq-qadını unutsun, onun haqqında düşünməsin.

Ancaq ovda olanda onun haqqında və onunla bağlı olan bütün şeylər barədə necə düşünməyə başladığını özü də bilməzdi. Dənizdə o, qeyri-adi rəyanın bütün tarixçesini bir növ təzədən yaşayar, aydın surətdə fikirləşərək təəccüblənər, öz-özündən soruşardı: "Mən niyə bu barədə düşünürəm, mövcud olmayan Balıq-qadının xiffətini çəkmək meğər mənim bu qoca vaxtıma yaraşan işdir?" Özünü

məzəmmətləyər və etiraf edərdi: “O olmasaydı, özüm də özümə artıq bir yük olardım, daha qocalmışam, nə gücüm o gücdür, nə də gözlərim o gözlər, belim bükülüb, dişlərim tökülüb. Nə şən-səhrətim varısa, hamısı məhv olur, əldən gedir, ölüm də uzaq deyil, birçə sinə təslim olmur, sinəmdəki arzular elə əvvəlki kimi, cavanlıqda olduğu kimi qalır, ürək qocalmayır – fəlakətdir. Elə buna görə də belə şeylər düşünürəm, belə yuxular görürəm, – o səbəbdən də insan elə ki, yuxuya getdi, fikrə qapıldı, – özü üçün ölməz və azad olur. O, xəyalın qanaqlarında göyə yüksəlir, dənizlərin dərinliklərinə enir. İnsan elə onunla da uludur ki, əcəli çatıncaya qədər həyatda olan hər şey barədə düşüncə. Ancaq ölüm bununla hesablaşmır, nə işinə qalır ki, insan ömür sürüb, xəyalında nə kimi cəlalə çatıb, nə yuxular görüb, necə adam olub, ağı nəyə və nə dərəcədə qadir olub – bütün bunların heç biri onun vecinə deyil. Niyə belədir? Dünya nə üçün belə qurulub? Qoy Balıq-qadın yuxu olsun – ancaq kaş bu yuxu orada, o özgə aləmdə elə həmişəlik qalmış olaydı...”

Orqan Balıq-qadına inandığı kimi, dənizin ona qulaq asdığına da inanırdı. Burada o, həm rahat nəfəs alırdı, həm də asudə düşüncə bilirdi. Burada ürəyini boşaldırdı. Dərin xəyal aləminə qapılaraq, Orqan bəzən, hətta, özündən soruşası da olurdu: “Biz onunla buradan üzüb keçməmişik məgər?”

Belə anlarda çubuğunu təzədən doldurardı. Tənbəki tüstüsüylə nəşələnərdi. “Bu ot harda bitir görəsən, bir növ zəhərdir, amma ürəyi yüngülləşdirir... Tacirlər deyirlər, Mancuriyada bitir, onlar bunu oradan gətirirlər. Uzaq yerdir bu Mancuriya, yaman uzaqdır, bizim adamlardan heç kim heç vaxt oralarda olmayıb... Tənbəki orada görəsən meşədə ot bitən kimi bitir? Möcüzədir, dünyada nələr olmur...”

* * *

Gün günortanı keçmişdi artıq. Bu müddətdə gün bir neçə dəfə birdən-birə hardansa üfünün o tayından gələn buludlar arxasında gizlənmişdi. O, bulud arxasında gizləndikcə dəniz də o saat tutulur, üzü qaralır, ətraf tutqunlaşır, gözəlliyini itirirdi. Sonra o yenidən üzünü göstərir, buludlar arxasından yaz Günəşi kimi səxavətlə aydın nırsaçı və bu vaxt dəniz çimşən, göz qamaşıdıran saysız-hesabsız şıx şəfəqlərlə oynayır, ürək yenə də vədə gəlirdi.

Kirisk dənizə alışsa da, hətta, bir az darıxsada, dəniz ənginliyinin böyüklüyündən ucsuz-bucaqsızlığından doğan heyranlıq hissi onu hələ də tərk etməyirdi. Nə qədər üzrlər, dənizin ucu-bucağı görünür. Quruda o, torpaq nə qədər geniş olursa olsun dənizdə olduğu qədər təəccüblənərdi.

Böyüklər isə, zərər qədər də olsun, bir şeyə təəccüblənmirdilər. Onlar hər şeyə öyrəncəli idilər. Əmrəyin və Məlğun kürekləri suyun səthinə bərk çalmadan, rahat-rahat avar çəkməkdə davam edirdilər. Onlar yorulmaq bilmədən işləyirdilər hətta Orqana da rəva görmürdülər ki, onları nəfəs dərmək, dincini almaq üçün azacıq evez etsin: deyirdilər ki, yaxşısı budur, qayıdanbaşa yüklü vaxtlarında kömək eləyər, indi isə qoy öz işində olsun. Uzunboğaz və iri hülqumlu qoca Orqan belini büküb, qayığın dal tərəfində, ov maritlayan dəniz qartalını kimi oturmuşdu. Danışmaqdan daha çox susurdu, nə isə öz aləmində idi.

Qayıq isə dalğalara ehməlcə baş-vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Dalğa da mülayimdi, iddiasızdı. Alçaqdan əsən, sabit külək vardı.

Onlar bu minvalla üzürdülər...

– Atkıx! Atkıx! Odey, ada! Kiçik Əmcək! – deyər Kirisk Orqanın qolundan tutub dartaraq, birdən sevincle qışqırdı.

Orqan əliylə gözlərini günlüklədi:

– Hamı ada? – deyər inanmadı. Avarçəkənlər də oğlanın göstərdiyi səmtə təəccüblə baxdılar.

Qoca burnunun altında:

– Ada olmamalıdır, – dedi, çünki oğlan onlar üçün gözlənilməz olan tamam başqa bir səmti göstərmişdi.

Oğlan yalan demirdi. Orada, çox-çox uzaqda, doğrudan da dənizdə hərəkətsiz qalmış palçıqvarı bozuntulu rəngli əyri-üyrü zolaq görünürdü, elə bil suyun ortasında yerin çıxıntısıydı. Orqan bir xeyli vaxt diqqətlə baxdı. Nəhayət inamla:

– Yox, o ada deyil, – dedi. – Kiçik Əmcəyə qədər biz birbaşa üzduyümüz günbatan səmtində hələ çox getməliyik. Bu isə xeyli kənardadır. Bir də o, ada deyil, – o, sözünə davam elədi. – Mənə belə gəlir ki, o ada deyil.

Məlğun:

– Bu sularda heç vaxt belə ada olmayıb, biz heç havaxt belə ada görməmişik. Kiçik Əmcək sol yanda olacaq. Bunun nə olduğunu isə bilmirəm.

– Bu, duman yaxud bulud olmaz ki? – deyə Əmrayın yerindən dindi.
– Yoxsa, dalgadır belə qabarıq, onda bəs nə üçün bir yana tərəpənir?

– Doğrudan, görsən nədir o? Duman, yoxsa bulud, kim bilsin. Uzaqdır burdan... Ancaq o, ada deyil, – Orqan fikrini bildirdi. – Amma o, əgər belə dumandırsa, onda işlər yaxşı deyil.

Əmrayın sinəsini kürəklərin üstünə yavaşca basaraq:

– Eybi yoxdur, təki külək dəyişməsin, – deyə fikrini bildirdi. – O, yerində durub, tərəpənir. Bizimsə o tərəflərdə bir işimiz yoxdur, qoy nədirse dursun özüyçün...

Gördüyünün nə isə qeyri-müəyyən bir şey olmasından Kirisk əvvəl-əvvəl məyuslaşdı, ancaq sonra bunu tez yaddan çıxartdı.

Amma ovçular səhv etməmişdilər. Çox keçmədi ki, sol əldə Kiçik Əmcək adacığının səthi sudan göründü. Burada artıq heç bir şəkk-şübhə yox idi. Bu balaca, başdan-başa daşlıq, təpəlik və doğrudan da, əmcəyi xatırladan quru çıxıntı idi.

Adanı görcək, hamının, xüsusən də Kiriskin üz-gözündə canlanma əmələ gəldi, – deməli, dəniz nəhayətsiz deyildir. Və bu yerdə dəniz səfərinin ən maraqlı söhbəti başlandı.

– Hə, – deyə Orqan oğlanın başını tumarladı. – Alabaş özü evdə qalsa da, bizi adaya kimi ötürdü. Qaçıb bizim dahlımızca gəlsəydi, suda batardı, elə deyil?

– Bəs necə! – Deyə Kirisk oyunun mənasını başa düşərək təsdiq elədi.

– Alabaş bizə onun üçün də lazımdır ki, qalib evi qorusun, biz isə onu yadda saxlayıb, azmadan ov yerinə çatmaq. Sən necə bilirsən Alabaş bizə yenə lazım olacaq, ya yox?

– Yox, lazım deyil. – Kirisk yenə də qətiyyətlə cavab verdi. – Üzüb gedəcəyimiz yeri indi biz özümüz görürük.

– Sən bir ağıla vuraydın barı! – Orqan tənə etdi – Özün axı, diribaş oğlansan, bir az fikirləşsənə.

Kirisk dərk edə bilmədi ki, bu Alabaş dənizin ortasında, uzaq adada daha nəyə lazım olacaqmış.

– Bizim Alabaş burada nəyə lazımdır ki?

– Bəs evə necə qayıdacaqsan? Hara, hansı səmtə üzəcəksən? Hə, fikirləş bir! Tapdın? Hansı yandan üzüb gəldiyimizi, adanın hansı yandan Alabaşa baxdığını yadda saxla, onda bilərsən qayıdanbaş ha tərəfə səmt götürmək lazımdır.

Kirisk lal-dinməz razılaşdı, ancaq hər halda onun mənliliyinə toxunulmuşdu, özü də ehtimal ki, elə buna görə bir qədər hirsli halda soruşdu:

– Bəs birdən qaranlıq oldu, hə? Bəs əgər birdən dənizin ortasında gecə vaxtı olduq və özü də heç yan görünmədi. Hə? Onda necə olar? Hə? Onda necə bilmək olar Alabaş hardadır, hansı tərəfdədir, hə?

– Nə olar, onda da bilmək mümkündür, – Orqan onun bu sualına sakitcə cavab verdi. – Bunun üçün göydə ulduzlar var. Ulduzlar darda qoymazlar, aldatmazlar, həmişə düz göstərerlər. Təki özün biləsən hansı ulduz hansı tərəfdədir. Səbir elə, öyrənəcəksən. Sən Luvr ördəyi bürcünü tanıyırsan?

Kirisk atasına baxaraq tərəddüdlə:

– Deyəsən, tanıyıram, – dedi. Əmrayın oğlunun çətinə düşdüyünü anladı:

– Az-maz tanıyır, bir vaxt ona göstərmişdim. Ancaq bu azdır. Öyrənmək lazımdır.

Onlar bu minvalla üzərək, yavaş-yavaş adaya yaxınlaşdılar. Sahildə ayrı-ayrı daşlar və qayalar görünəndə, nərpa yatağını müəyyən etmək üçün, sahil boyundakı yerlərə diqqətlə baxa-baxa adanın ətrafına dolanırdılar. Kirisk çox seylə baxırdı, o, sürünən hamıdan əvvəl görmək istəyirdi. Ancaq onu xəbərdar elədilər – əgər heyvanları görsə, lazımsız yere səs-küy qoparmasın. Orqan dedi ki, nərpalər suyun qırağında, sahil boyunda daşların arasında yatırlar – onlar quruya gündə qızınmağa çıxırlar. Onların harda yerləşdiklərinə göz yetirmək, sonra isə hürkütməmək üçün, sahile gizli çıxıb, onlara yavaş-yavaş yaxınlaşmaq lazımdır. Ancaq Kirisk onsuz da heç nə görə bilmədi. Sahillər bomboş və həzin idi. Başdan-başa vaxtı gəldikcə dağılmış, biçimsiz, adam ayağı dəyməmiş çıpaq qayalar idi... Adanı üzük qaşı kimi dövrəyə almış ağ köpüklü dalgalar buzlaşmış daş qalaqlarını aşmağa cəhd edərək, hey kükrəyib haray salırdı. Yox. Kirisk adacıqda heç nə görmədi. Yalnız üst-üstə qalaqlanan daşlar idi, ayrı heç bir canlı-zad yox idi.

Ancaq Mılgün birinci olaraq gördü. Və Kirisk nərpalərin məhz harada gizləndiklərini görməyə səy edib, başını hərledənə kimi, qayıq yataqdan görünməsin deyə, həmin yerdən uzaqlaşdı.

Qoca Orqan isə başa düşdü ki, Kirisk heç nə görməyib.

– Hə, gördün sən? – Orqan ondan soruşdu.

Oğlan yalan deməyə cüret eləmədi.

– Xeyr, görmədim, – deyə etiraf etdi.

– Bir də yan alağ. – Orqan əmr etdi. – Daşların arasında onu seçməyi öyrən. Yoxsa, ovçu ola bilməzsən.

Avarçəkənlər əmrə qulaq asdılar, xatalı olsa da, qayığı əvvəlki yərə yönəldilər. Bircə nerpanın həyəcan signalı kifayət idi ki, bütün sürü dərhal dənizə tökülsün. Ancaq, xoşbəxtlikdən, heyvanlar ovçuları görmədilər. Onlar demək olar ki, suyun lap qırağında kələ-kötür, nizamsız səpələnmiş daşların arasında daş cərgələrin arxasında yatmışdılar.

Milğun Kiriskə dedi:

– Odey, sınıq köpək diş kimi şiş uclu daşı, bir də onun yaxınlığındakı qırmızımtıl, buz bağlamış təpəciyi görürsənmi, onların arasından bax.

Kirisk diqqətlə baxdı. Milğun və Əmrayın bu vaxt, suyu asta-asta kürekləməklə, qayığı yerində sabit saxlamağa çalışırdılar. Kirisk bu zaman dəniz heyvanlarının bellərini – böyük quyuqlu gövdələrini gördü. Bozumtul, xallı, parıldayan gövdələr qımıldanırdılar. Nəşi gözler üçün onlar uzaqdan daşlar arasından seçilməzdilər.

Bu andan oğlanı həyəcan bürüdü. Başlanır: budur ey əsl dəniz heyvanları! Budur ey kalan ov!

Ovçular sahilə çıxanda, o cusa gəlmişdi, qəlbi hünər və heyranlıq duyğuları ilə aşib-daşırdı. Hünərlə – ona görə ki, bu anda o, özünü güclü və qadir hiss edirdi. Heyranlıqla – ona görə ki, o, ovçuların necə məharət və səmənla hərəkət etdiklərini görürdü; görürdü ki, onlar qayığı sahilə necə yaxınlaşdırdılar, Əmrayın və qoca Orqan qayığı ləpə döyəndə küreklərlə necə saxladılar. Milğun isə girəvə tapıb cıncılığın kənarına necə sıçradı, sonra ona atılan ipi çiyindən aşırıaraq, qayığı sahilə necə çəkdi və atası vinçesteri göydə tutub, sahilə necə tullandı. Atasının dalınca qoca Orqanın köməliyi ilə onun özü də tullandı, hərçənd ki, bu zaman ayağını sahilə dalgada islatdı və atasından yüngül bir töhmət aldı.

Qayıqda – onu sahilə, ləpələr qoynunda saxlamaq üçün təkçə Orqan qaldı, onlar üçü isə – Əmrayın, Milğun və Kirisk tez yatağa doğru yeridilər. Qıraqla, qeyri-iradi əyilə-əyilə, daldalana-daldalana gedirdilər. Kirisk geri qalmırdı, ancaq hiss edirdi ki, ürəyi yaman bərk döyünür və ixtisar hissindən, həyəcədən hərdən bir başı hərhlər.

Kaş Bahq-qadının adamları onu indi, böyük ovçularla dəniz heyvanı üstünə tez-tez getdiyi yerdə görmüş olaydılar. Kaş indi onu anası

görmüş olaydı, onunla, gələcək böyük ovçuyla, evin ruzu gətirəni ilə anası necə də fəxr edərdi! İndi onu kaş birlikdə tez-tez oynadığı, bundan sonra isə daha adı ovçu olduğu üçün, heç vaxt oynamayacağı Muzluk görmüş olaydı, kaş Muzluk indi onun doğma Alabaşdan uzaqlarda, beled olmadığı coşan sular kənarı ilə gedərək, yalçın qayalar və daşlar arasından nerpa yatağına necə keçdiyini görmüş olaydı. Tüfənglərin Milğunda və Əmrayında olmasının da eybi yoxdur: atmaq vaxtı gələndə atası ona silah verəcəyini vəd etmişdi.

Onlar yavaş-yavaş yeriyib, yataq yerinə yaxınlaşdılar, sonra sürünə-sürünə getdilər. Kirisk də süründü. Kobud daşların və diş-diş buzların üstüylə sürünmək çətin idi, narahat idi, ancaq Kirisk başa düşürdü ki, bu vacibdir.

Onlar ağır nəfəs ala-ala qan-tərə bata-bata, gah qısılib gizlənə-gizlənə, gah da diqqət kəsilib, ətrafa dörd gözle baxa-baxa gedirdilər. Tüfəngi sazlayıb atmaq məqamı yaxınlaşdıqda isə yerlərində quruyub qaldılar, cıncıqlarını çıxarmadılar.

Bu anı, bu yaz gününü, nəhayətsiz dənizin ortasındakı bu soyuq daşlı ağacığı və ondakı hansı güclü qüvvə tərəfindənsə yerindən çıxarılib, o tərəf-bu tərəfə səpələnmiş bu bozumtul yalçın daşları, üzərində üzüqoylu uzandığı bu bərk, həyat əlaməti olmayan, hələ buzu əriməmiş, donub biri-birinə yapışmış lüt-üryan torpağı, özüylə yanaşı isə atəş açmağa hazırlanmış atasını və Milğunu, qabaqda isə dənizin lap qırağında külək və fırtınaların dağıtdığı mamır bağlamış kələ-kötür daşlıqlar arasındakı yataqda görünən, hələ heç nədən şəkəlməmiş və öz yerlərində arxayın uzanmış kiçik nerpa sürüsünü, onların üzərində isə – yatağın, adanın, dənizin üzərində vaxt ona görsəndiyi kimi, gərgin halda ilk atəşi gözləyən bir qəder çənli, donub qalmış samanı Kirisk yaddaşına ömürlük həkk elədi.

O, çiyinini atasının verdiyi vinçesterin qundağına söykəyərək: “Nola deyəydi!” – deyə düşündü.

Qürələndiyi, özünü daha şöhrətli, cürətli bir ovçu kimi gördüyü, həsrəti çəkilən o anı anlarda o, birdən dərk etdi ki, bir az Günəş istisi görmək ümidi ilə daş çuxurlara dürtülmüş bu yəndəmsiz, tosqun heyvanların şux kürekləri, şux böyürləri olduqca müdafiəsiz və zəifdir. Kirisk tutuldu. Ancaq bu, yalnız birdeqiqlik tutulma oldu. Kirisk yadına saldı ki, o, ovçudur, camaat ondan şikar gözləyir, yadına saldı ki, nerpanın əti və yağı olmasa, həyatı qıtlıq, acliq basar, hardansa

ağlına bir fikir də gəldi: birinci olaraq atmaq və özünü göstərmək lazımdır. O, ruhən bərkiyərək, atasının məsləhət gördüyü kimi, qətiyyətlə nişan almışdı: sol pərin altını, bir az yuxarı və bir qədər də sağa tərəf iri, xallı laxtakın düz üreyini. Ancaq laxtak, hərçənd ki, ovçuları görməmişdi və onların iyini duya bilməmişdi, külək dənizdən əsirdi, – nə isə bir pis şey hiss edibmiş kimi, birdən dikəldi; daha yaxşı nişan almaq üçün bir az da yana çəkilmək lazımdı, – qabaqda kölgəydi-nəydise, mane olurdu, – çox ehtiyatla çəkilmək lazımdı, lakin elə bu dəm bir daş Kiriskin dirseyi altından qəflətən qopub, yolda qabağına çıxan daşlara dəyə-dəyə enişlə üzünəşağı diyirləndi. Xallı laxtak hürüşə bənzər qısa bir səs çıxardı, sürü səksəndi və uğultu ilə tez-tez sürünüb suya doğru yumbalandı. Ancaq bu dəm atəş açıldı, sürünün qırağındakı yekə bir nerpa yerə sərilirdi – Mülğun vəziyyəti düzəltdi. Kirisk özünü itirdi...

– At!– deyə Əmrayın ona əmr elədi.

Qundaq Kiriskin çiyinini güclü zərbəylə təpdi. Atəşin səsi qulağına düşdü, bir anlığa qulaqları batdı. Heç nə eşitmədi. Vura bilməməsi və onun günahı üzündən ovun əldən çıxması üçün Kirisk yamanca xəcalət çəkdi. Atasına isə ona patron verərək dedi:

– Doldur, at, tez ol!

O şey ki, ona çox da çətin gəlmirdi – doldurmaq və atmaq (tufəng atmağı öyrənəndə bu işin öhdəsindən dəfələrlə gəlmişdi) – indi baş tutmurdur. Vinçesterin çaxmağı o dəm sözə baxmadı. Bu arada Mülğun dizini yerə qoyub, suya tullanan nerpələrin arxasınca daha iki atəş açdı. Birini yaraladı, nerpa gicəllənib, sahilin lap kənarında fırlanmağa başladı. Ovçular o səmtə yüyürdülər. Sürü artıq qaçıb dənizdə gözədən itmişdi, sahilə qalmış yaralı heyvan isə bütün gücünü toplayaraq sürüşüb, suya can atırdı. Adamlar çatana kimi, nerpa özünü suya yetirə bildi və arxasınca qan ləkələri sala-sala pəncə-pərləri ilə işləyərək üzüb, özünü dənizin şəffaf dərinliyinə saldı. Onun bərələ qalmış gözləri və boynunun ardından quyruğunun ucuna kimi uzanan belinin açıq yasəməni zolağı apaydın görünürdü. Mülğun çiyindəki vinçesteri aşağı saldı, indi yaralı nerpanın axırına çıxmaq haqda fikirləşməyin daha mənası yox idi.

– Boşla getsin, onsuz da boğulacaq, – deyə Əmrayın söyləndi.

Kirisk isə təngnəfəs, məyus, özündən narazı halda dayanmışdı. Axı o daha çox şey gözləyirdi. Bu da mənim ovçuluğum!

Birdən diltorçuluqdan ağlamamaq üçün oğlan bütün qüvvəsini toplayıb susdu. Ona çox ağır gəlirdi.

Sonra onlar vurulmuş nerpanın içəlatını təmizləməyə başlayanda, Mülğun təskinlik verib:

– Eybi yoxdur, sənin bəxtin hələ qabaqdadır, – dedi. – İndi Orta Əmcəyə gedəcəyik, orada heyvan çox olur.

– Mən, adicə olaraq bir az tələsdim, – deməyə başlayan Kiriskin sözlərini atası yarımçıq qoydu:

– Özünü təmizə çıxartma, heç kim birinci atəşdən ovçu olmur. Canın sağ olsun, tufəng atmağı bilirsən, ov heç yana qaçmır.

Kirisk susdu, ancaq böyükler onu danlamadıqları üçün qəlbində onlara razılıq elədi. Və ovdə daha tələsməyəcəyinə, başqa heç nə haqda fikirləşməyəcəyinə, sərbəst, atasının öyrətdiyi kimi, gözü və nəfəsi “nişangah üstünə keçəndə” atacağına söz verdi. Bax, gülləni onda atasan görək!

Nerpa iri, ağır, canı üstündəymiş kimi lap isti idi. Mülğun cəmdəyi qarın hissəsindən soyub təmizləyərək, əllərini məmnunluqla ovuşdurdu: “Piyini görürsən, dörd barmaq qalınlığındadır. Yaxşıdır!” Kirisk pərtliyini artıq unudaraq, ona həvəslə kömək edirdi. Əmrayın isə bu ara qayığı yaxına çəkmək üçün qoca Orqanın yanına getdi.

Bir az keçmiş o, tələsik halda, təşvişlə qayıtdı.

– Vaxt keçir, tez olun! – dedi və səmaya baxaraq, heç kimə müraciət etmədən: – Hava xoşuma gəlmir... – deyə əlavə etdi.

Ovçular cəmdəyin içəlatından yalnız qara ciyərlə üreyi saxlayaraq, qalanını tez-tələsik çıxarıb atdılar. Nerpanı biri-birinə bağlı şüvüllərin üstündə sürüyüb qayığa apardılar. Kirisk silahları – hər iki vinçesteri götürüb onların dalınca gedirdi.

Orqan onları sahilə, qayığın yanında gözləyirdi. Qoca fərəhlənmişdi. O, ov bıçağını süfrə üçün hazırlayaraq burnunun altında:

– Qoy Kurnq¹ bilsin ki, biz nə qədər razıyıq! Başlanğıc üçün bu da pis deyil! – dedi.

Ovdan sonra qarşıda ən əsas bir məsələ – nerpa ciyərini yerində çiy-çiy yemək məsələsi dururdu. Orqan zolaq-zolaq kəsilmiş cəmdək üzərinə çömbəldi, ciyəri dilim-dilim kəsdi. Ovçular tər qara ciyər tikələrini, üstünə azacıq duz səpib, dil-dodaqlarını lezzətlə marçıldada-marçıldada içəri ötürürdülər. Qara ciyər çox dadlı-tər, isti, yağlı idi.

¹ Kurnq – ali səcdəgah

Ağızda əriyib, adamın dilini yağ şirəsinə bələyirdi. Kiriskin arzusu yerinə yetmişdi – ovda əsl kişi kimi çiy ciyər yeyirdi.

Orqan oğlana:

– Əməlli ye! – deyirdi. – Gecə soyuq olacaq, üşüyərsən. Ciyər adamı bilirsən necə qızdırır?! Bütün dərdlərin də birinci dərmanıdır.

Hə, bu, əntiqə şeydir. Çox yaxşı, doyunca yedilər və dərhal da su istədilər. Lakin su qayıqdakı çəlləkdə idi.

Ovçular tamam doyduqda, Əmrayın:

– İndi cəmdəyi parçalamağa dəyməz, – dedi və yenə də narahat-narahat səmaya baxdı.

– Ona vaxt tapırıq, – Orqan onunla razılaşdı. – Orta Əmcəkdə yerləşəndən sonra gecəyə çay qızdırırıq, – deyər əlavə etdi. – Hələlik isə keçinirik. Yığışağın.

Yola düşməzdən qabaq ovçular yeri yemləməyi yaddan çıxarmadılar. Xırda-xırda doğranmış nerpa üreyini oxşama deyər-deyər adamın sahibi üçün səpələdilər ki, onlara gələn dəfə qismət gətirsin. Bundan sonra onlar yenidən dənizə çıxdılar.

Kiçik Əmcək arxada qalırdı. Tutqun sular qoynunda qalan tənha yetim adacıq adamın qəlbində mərhəmət və narahatlıq hissi doğururdu. Ovçular Orta Əmcəyə doğru istiqamət almışdılar. Gün artıq qüruba tərəf əyilmişdi. Avarçəkənlər küreklərə var qüvvələri ilə güc eləyir, tələsirdilər ki, bir daldə yer tapıb, qayıq bağlayacaqları və gecələyəcəkləri Orta Əmcəyə işıqgözü çatsınlar. Bir az sonra Kiçik Əmcək gözdən itdi, elə bil dənizin dibinə endi, ancaq Orta Əmcək hələ görünmürdü. Yenə də hər yanı başdan-başa su bürümüşdü.

Onlar nerpanı əldə edərkən kimi dəniz nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişmişdi. Dalğa daha sıx, daha kip, daha əzməkar olmuşdu. Su axını hələ əvvəlki istiqamətində getməkdə davam edirdi, külək isə artıq səmtini dəyişmişdi. İndi qayıq daha berk, daha sərt silkələnirdi. Ancaq ovçuları səma daha çox narahat edirdi. O, nədən xəbər verirdi? İlin bu vaxtında nə isə anlaşılmaz və gözlənilməz bir əlamət! Kim bilir hardansa gələn çöküntüdür belə, yuxarı qatlardakı küləyin qara cəngəlliklərdə cəvələn edən uzaq meşə yağınlılarından qovub gətirdiyi ilğım kimi, göyün üzünə ağımsov axar pərdədən örtük tutub, hərçənd ki, bu zəif duman yalnız və yalnız göyün üzünü örtmüşdü və heç kimə heç nə ilə mane olmurdu, bununla belə ovçular üz-gözlərini turşutmuşdular.

Orqan narazı bir halda ətrafa baxaraq donquldandı:

– Bu, hardan buğlanıb çıxır?

İndi onlar küreklərin hər dəfə suya çalınması ilə qarşıda görünə biləcək torpağın – Ücəmcəkdən ən münasibi və mötəbəri olan Orta Əmcəyin intizarı ilə, səbələri gərgin halda üzürdülər.

Həmin o arada səma hələ aydınlaşdı da, hətta Günəş belə dənizin kənarında təzədən göründü və özü də elə uzaq, elə ağlagəlməz idi ki, elə bil dünyanın o başından boylanmışdı. Günəş üz-gözünü yayındırmadan rahatca baxmaq olardı. Aydın çevrəli, alovlu al Günəş o uzaq qırmızımtıl, tüstülü tərəfdə tutqun-tutqun közərərək artıq sönürdü. Göyün üzünə bir qədər açıldı, aləm yenidən işığa və sükuta qərç oldu. Elə bu kifayət imiş – gərginlik dərhal yatdı. Hələ dənizdə olan adamlar indidən adadakı sığınacağın və istirahətin intizarını çəkirdilər.

Orqan əlini yanında oturmuş Kiriskin kürəyinə vurmaqla ona ürək-dirək verdi.

– Sən bir az da döz. Orta Əmcək qarşımızdan başını qaldırıb görünəcək.

Oğlan çoxdan su içmək istəyirdi, lakin atasının qoyduğu qadağaya uşaq sadələvhlüyü ilə sözsüz riayət edərək, özünü saxlayırdı. Atasına ona hələ yola çıxmazdan qabaq demişdi ki, dəniz səfərində içməli su həmişə güclə çatır, boş-boşuna, evdə olduğu kimi içmək olmaz. Hətta adalarda da, onların üçündə də, bir damcı içməli su yoxdur. Qayığa artıq yük götürmək də son dərəcə yolverilməzdir. Suyu yalnız səfər yoldaşlarıyla birlikdə içmək olar.

Birdən aydınlaşmış uzaq üfüqlərdə, Günəşin görsəndiyi o xoş məqamda oğlan qoca Orqanın məhrəbanlığını hiss elədi. O, mərd-mərdənə gülümseyərək, atasına baxa-baxa dedi:

– Atkıç! Yaman su içmək istəyirəm!

– Bə-lə de-e! – Orqan arifənə qınımışdı. – O cür qaracıyərden sonra təbiidir! Aydın işdir! Elə biz hamımız su içmək istəyirik, hə?

Əmrayın və Mılgun ona cavab olaraq başlarını təqdirle tərpətdilər. Və bu, Kiriski sevindirdi – demək, tək o yox, hamısı su içmək istəyir.

– Hə, nə olar, madam ki belədir, kefinizi bir az su ilə açaq, sonra isə papiros da çəkərik!

Bunu deyib qoca Orqan sükan kürəyini pızladı, su çəlləyini qayıqın dibindən qaldırdı, onu münasib vəziyyətdə qoyub suyu novçadan içərisi qalaylanmış mis parça süzməyə başladı. Su soyuq idi, duru idi – onu Alabaşın dənizlə üzbeüz yamacındakı bulaqdan götürmüşdülər.

Oranın suyu ən sevimli sudur, həmişə təmiz, dadlı olur, yayda suya çəkilməmiş ot və nəm torpaq qoxusu verir.

Parçı şırnağın altına Kirisk tutdu. Yaman yanırdı, doyunca içmək istəyirdi. Su parçın yarısından olduqda, qoca Orqan şırnağın ağzını tıxacla saxladı.

– Hə, iç! – deyə Kiriskə təklif elədi. – Sonra da onlara verərsən. Çalxalandırıb yerə tökmə, – deyə xəbərdarlıq elədi.

Kirisk əvvəl-əvvəl acgözlüklə, axıra yaxın isə yavaş-yavaş içdi və bu vaxt hiss etdi ki, su artıq şişmiş ağac iyi verir.

Orqan soruşdu:

– Doydun?

– Bəli.

– Gözündən görürəm ki, o qədər də yox. Di yaxşı. Bir az da verim, – qoca, Kirisk üçün parçın dibinə su süzə-süzə dedi:

– Qara ciyər güclü şeydir, quruda olsaydıq, nə vardı ki, istəyirsən lap bir vedrə iç.

Özü də bu dəfə doyunca içdi və bu cür hallarda böyükklərin dedikləri “Oxqay, üreyimə buz kimi yayıldı!” sözlərinin haqq olduğunu başa düşdü.

Sonra parçın dördde üçü qədərincə avarçəkənlərə su verildi. Parçada suyu onlara bir-bir Kiriskin özü verdi. Özü doyunca su içmiş Kiriskin atasının və Mılgının da istedikləri qədər su içmələrinə heç sözü yox idi. Ancaq başçı Orqan avarçəkənlərə nə üçün parçın dördde üçü qədərincə su tökdüyünü ona izah etməyi lazım bildi.

– Sən bədənə hələ balacasan, onlar isə gör nə boydadırlar! Onların işi də ağırdır. Avar çəkəndə yaman su içmək istəyirsən.

O iki nəfər, doğrudan da, öz parçalarını dərhal boşaltdılar, onlara hələ yenə də su verildi. Bu dəfə başçı Orqan avarçəkənlərin özlərini məzəmmət etməyi lazım bildi.

– Siz, qardaşlar, həddinizi aşmayın. Çay qırağında deyilsiniz!

Əmrəyin və Mılgın onun cavabında yalnız gülümsündülər. Yeni ki, başa düşürük, ancaq heç nə edə bilmədik, içmək istəyirdik.

Ancaq Orqan da özünün su payını içib, başını təbəssümlə buladı:

– Hə-ə, çay qırağında bir az əyləşmək pis olmazdı. Ciy qaraciyər yaman güclü şeydir...

Sonra o, çubuğunu doldurdu, bir daha belə nəşə görməyəcəyinə şübhə etməyərək, onu ləzzətlə tüstülətdi...

Fəlakəti birinci olaraq Kirisk gördü!..

* * *

Bundan bir az əvvəl hamının öz yangısını söndürüb, özlərini məmnun, xoşbəxt hiss etdikləri son dərəcə gözəl bir rahatlıq dəqiqəsi vardı.

İlk nəpə ovlanmışdı, bir az sonra adada istirahət edəcəkdilər, şəhər tezdən isə dəniz heyvanı uğrunda yenidən böyük ov başlanacaqdı. Və ondan sonra yubanmadan dərhal evə qayıdacaqdılar. Hər şey öz qaydasında idi.

Qayıq adəti üzrə dalgalara baş vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Qoca Orqan arxada oturub, çubuğunu sümürə-sümürə qayığı idarə edir və ehtimal ki, öz Balıq-qadını barədə düşünürdü. Əmrəyin və Mılgın öz işlərindəydilər, keflə avar çəkirdilər, kürəkləri, sanki güc işlətmədən, asanlıqla, dəqiqliklə, məharətlə çalırıdılar. Kirisk, qeyri-ixtiyari olaraq, ovçulara baxıb ləzzət alırdı. O, həmin dəqiqə onların hər biri haqqında düşünərək, qərribə uşaq fəhmi ilə onların hər birini ayrı-ayrılıqda diqqətlə gözədən keçirirdi. O, onları qeyri-süuri olaraq sevirdi, fəxr edirdi ki, həmin saatda onlarla birlikdə dəniz səfərindədir.

Kirisk bu adamları başqa cür təsəvvür edə bilmirdi. Qoca Orqan, yəqin ki, həmişə, hər zaman bax, beləcə: hülqumlu, uzunboyun, torpağın üzünə çıxmış köklər kimi düyün-düyün uzun qollu, adəti üzrə yaşaran, nəmşər, hər şeyi başa düşən müdrik gözlü qoca Orqan olub, Yeni başqa cür də ola bilərdi?! Ağsaqqalsız, hamının ehtiram bəslədiyi bu insansız da məgər həyat olardı? Qərribədir, məgər belə ola bilərdi?

Anası deyir ki, Kirisk atasına çox oxşayır, deyir ki, o böyüyəndə eynən Əmrəyin özü olacaq. Və gözləri də, deyir, eynən o cürdür – palıd qozası kimi qonur, dişləri də möhkəm və eynən o cürdür – iki qabaq dişli bir qədər irəli çıxır. Deyir, saqqalı da lap atasının kimi qara, cod və sıx olacaq. Atasına əbəs yerə Saqqal Əmrəyin demirlər ki! Kirisk hələ balaca olanda, çaylaqda tamam çılpaq çiməndə anası öz bacısını dümsükləyərək: – Bir bax, bir bax, elə bil özüdür ki, orda durub, – deyirdi. Və neyəsə sataşaraq eyhamla pıçıldaşar, qəşş edən-cən güldürdilər. Və anası deyirdi ki, Kirisk böyüyəndə ona da özü kimi belə bir arvad qismət olarsa, o qadın yarıyaq, onunçün yaxşı olacaq, o, bunu bilir, Kirisk fikirləşirdi: “Qərribədir, kiminçün və yeni necə yaxşı olacaq? Və nə üçün əgər o, atasına oxşasa, onun arvadı üçün yaxşı olmalıdır?”

Budur, o – atası qabaqda oturub kürekleyir. Qara saqqallı, ağ dişli. Enlikürek, özünə arxayın, daim təmkinli atası. Hələ gözləri – doğrudan da dəymiş palıd qozası kimi təmiz, parıltılı gözləri. Kiriskin yadına gəlmirdi ki, atası onun üstünə bərkdən qışqırmış olsun, yaxud başqaları kimi, ona yazığı gəlmiş olsun, yaxud havadarlıq eləsin.

Onun arxasında, ikinci qoşaküreyin yanında atasının özündən iki yaş kiçik olan əmisi oğlu Mılgun oturub. Nə olsun ki, əmioğludur – onun, demək olar ki, heç saqqalı yoxdur. Amma morjun bıqları kimi biz-biz duran bıqları var. Elə onun özü də morja oxşayır. O, bir şey könlüncə olmasa danışmağı, mübahisə etməyi də sevir. Heç kimin qabağında borclu qalası deyil – bir dəfə bir gəlmə tacirlə dalasıb. Bütün qohum-qəbilə yığışib üzr istəməli və tacirin könlünü almalı olub. Mılgun isə osla ipə-sapa yatmayıb. Boydan balaca və kötük kimi girdə olmasına baxmayaraq, zəncir gəmirib: “Mən ona həqiqəti sübut edərdəm” deyib. İçib, keflənib. O, bu işin həvəskarıdır. Bir neçə adam, Əmrayın da o cümlədən, onun qolunu burmaq istəyiblər, çox çətin bacarıblar. Ayı kimi güc göstərüb. Kirisk üçün o, akl¹ Mılgundur. Atası ilə Mılgun dostdurlar, ova həmişə qoşa gedirlər, ona görə də onlar heç vaxt biri-birini darda qoymazlar, biri-birinə badalaq gəlməzlər. Və hər ikisi biri-birinə tən, etibarlı ovçudur. Mılgunun hələ indi-indi qaçmağa başlamış balaca bir oğlu və ondan böyük iki də qızı var. Kirisk onların yamını heç kimə vermir, qoy bir adam onlara əl vursun, sonra halını görsün. Kiriskin anası isə Mılgunun qızları üstündə yarpaq kimi əsir, onlardan ötrü canını verməyə hazırdır, onlar tez-tez Psulkun yanına oynamağa gəlirlər.

Ancaq bütün qızlar içində hamıdan göyçəyi Muzlukdur! Heyf, deyirlər, böüyəndə onu konara – qonşuya ərə verəcəklər. Birdən götürüb qaçasan və daha geri verməyəsən.

Sahildə Kirisk belə şeylər barədə nadir hallarda düşünərdi, indi, ev-eşikdən uzaq bu sular qoynunda isə əvvəllər onunçün naməlum olan bu rıqqətli duyğu daimi mənə kəsb etmişdi.

Birdən o, Alabaş dağının o üzündə, çayın vadisində, meşə qırağında sahil nivxlərinin – Balıq-qadının törəmələrinin qədim düşərgəsi olan yerə getmək istədi. Həmin saatda o, evləri üçün darıxdı, anasını elə istədi ki, ürəyi sızıldadı. Lakin onlar doğma sahildən əbədi dənizin kənarıyla daim özüyçün qaçan doğma Alabaşdan çox uzaq idilər.

¹ Akl – böyük, yaşlı qohumun adına qoşulan ayama.

Kirisk, hətta bunu yeqin etmək istəyirmiş kimi, qeyri-ixtiyari qanrılda da və ətrafa göz gəzdirdikdə, tamam gözlənilməz bir şey gördü.

Qatı boz duman üfün, demək olar ki, yarısını tutaraq, dənizin üzəriylə biri-birinə qovuşan iki lay divar kimi onların üstünə gəlirdi. Duman, suyun qara səthi üzrə qüvvətli burumlarla qalxıb, bütün ətraf boşluğu basaraq, aşkarca hərəkət edirdi. Duman onları tutmaq, qayıqla, gözə görünən və görünməyən bütün aləmlə birlikdə udmaq məqsədi olan bir canlı vücut kimi, əjdaha kimi yaxınlaşırdı.

Duman məhz o tərəfdən – Kiriskin bir az əvvəl dənizin ortasında donub qalmış nə isə qeyri-müəyyən bir boz kütlə gördüyü və uzaqdan onu ada bildiyi yerdən gəlirdi. İndi küləyin qovduğu bütün bu kütlə göz qabağında qabarıb artaraq, həysız-haraysız, dayanmadan, sürətlə gəlirdi.

Kirisk həyəcanla:

– Baxın! Baxın! – dedi.

Hamı kaxıxdı. Bir anlığa idarəsiz qalmış qayıq dalğalar üzərində oynamağa başladı. Və elə bu andaca dumanın sıx örtüyü altından sanki canını xilas edib çıxmış böyük bir dalğanın nərəsi eşidildi. Coşmuş dənizin dalğası arası kəsilmədən köpürüb şaxə qalxaraq və eyni vaxtda da dağılaraq, getdikcə artan bir gürultu ilə gəlirdi.

Orqan var gücüylə:

– Döndər! Burnunu qənşərə döndər! – deyər qışqırdı.

Avarçəkənlər qayığın yönünü dalğa qabağına güc-bəla ilə yenidən döndərmişdilər ki, fırtınanın ilk zərbəsi Orqanın kayakını az qaldı çevirsin. Dalğa sürətlə ötürüb keçərək, arxasınca dənizin hiddətini coşdurdu və bu ara duman onları haqladı. Dumanın sürünüb yaxınlaşan ələyinə lap az qalmış burum-burum qalxan bu gerçək zülmətin necə mənfur tənənəylə, necə məşum inadkarlıq və sitallıqla hərəkət etdiyi aydın görünməyə başladı.

Orqan:

– Küləyi yadda saxlayın! Küləyi yadda saxlayın! – deməyə macal tapdı.

Hər şey birdən ümitsiz bir qaranlığa qər q oldu. Duman uçuqun kimi çökərək, onları ölcüyəgəlməz bir zülmət girdabına saldı. Onlar birdən, bir göz qırpımında, bir aləmdən başqa aləmə düşdülər. Hər şey yox oldu. O dəqiqədən nə səma göründü, nə dəniz, nə də qayıqlar. Onlar, hətta biri-birinin üzünü də seçə bilmədilər. Və həmin dəqiqədən sonra onlar artıq rahatlıq bilmədilər – dəniz tüğyan eləyir, qayıq yarılan

dalğaların arasında açılan boşluqlara salaraq gah yuxarı, gah da aşağı atıb-tuturdu. Sıçrayıb səpələnən şırnaqdan pal-paltar islanmış, ağırlaşmışdı. Ancaq ən böyük fəlakət bunda idi ki, adamlar başdan-başa dumanla bürünmüş ətrafda heç nə seçmir, düz-əməlli heç nə görmür, dənizdə nə baş verdiyini və nəyə iqlam etmək lazım olduğunu müəyyən edə bilmirdilər. Yeganə əlac – təvəkkül idi, kor-korana mübarizə aparmaq, qayıqı birtəhər üzgü vəziyyətində saxlamaq, onu çevirməyə qoymamaq idi. İndi daha qayıqı hansı bir məqsədə doğru isə yönəltmək barədə söhbət də ola bilməzdi. Məlum deyildi dalğalar onu öz azgün şıltaqlığı ilə haraya aparır, məlum deyildi bu vəziyyət nə qədər davam edə bilər.

Kirisk ovçuların dənizdə pis havaya düşdükleri hallar olduğunu, bəzən həmişəlik yoxa çıxdıklarını və hamının yasa batdığını, belə hallarda Alabaşın otəklərində qadınların və uşaqların çaresiz “bəlke” ümidilə günlərlə tonqal çatdıqlarını övvəllər də eşitmişdi. Lakin onda da dənizdə həlak olmağın nə qədər dəhşətli və heybətli olduğunu o, təxmini də olsa, təsəvvürünə gətirə bilməmişdi. Xüsusən də, güman etməmişdi ki, gelişini çox sevdiyi, donuq sükut tilsiminə düşmüş bütün aləmin ağ, yumşaq ilğımla örtüldüyü, yer üzü cisimlərinin sanki qanadlanaraq, göydə quruyub qaldığı, ürəyin fəvqəladə bir xəyal intizarında müəmmalı vahimə və əzginliklə çulğalandığı bu qış çağının gətirdiyi o səssiz-səmirsiz dumanlar, o sakit qərrib dumanlar hər yerdə adamın başının üstünü alan qorxunc düşməyə çevrilə bilər. Hiddətə gəlmiş dəniz üzərində biri-birini toqıb edən tutqun dumay sütunları burum-burum burularaq, süzülüb yapırıxaraq, axıb yayılaraq və təzədən yığılıb burularaq, əfi ilanı xatırladırdı...

Kirisk oturacaqdan yapışıb, vahimə içində tir-tir əsərək, qoca Orqanın ayaqlarına qısılmışdı.

Orqan onun qulağına:

– Sən menden yapış! Berk-berk tut! – deyərək bağırırdı və bundan sonra o, oğlan üçün daha bir söz deyərək, yaxud bir şey edə bilmədi.

O birilərdən də heç kim onun nəsibini yüngülləşdirəcək bir şey edə bilmədi, çünki qeyzli təbii fəlakət qarşısında onların hamısı cəyni idi. Əgər Kirisk, hətta, qışqırıb ağlasaydı və atasını çağırmağa başlasaydı da, Əmrəyin yerindən tərpənməzdi, çünki qayıq məhz onunla Mılgunun dalğaların yarılməsını, partlaməsını qabaqcadan sezerək, fərasətlə kürək çalmaları sayəsində öz müvazinətini saxlayırdı.

Dalğalar isə qayıqı çəkərək, birbaşa məşum dumanın zülmət qaranlıqlarına aparırdı. Orqan, sarsılmazlığın saxlamaq üçün hələ də qayıqı sükunətlə idarə etməyə çalışırdı, lakin fırtına get-gedə güclənirdi.

Ehtimal ki, artıq gecə yarı olardı. Dumanla vaxtın gelişini müəyyən etmək çətin idi. Gecənin düşdüyünü onlar yalnız qatılan zülmətdən duya bilməmişdilər. Və həmin zülmətdə xeyli vaxtdı bu aramsız, üzücü, qeyri-bərabər, demək olar ki, axırına ümid olmayan mübarizə gedirdi. Buna baxmayaraq, nivxlər yenə də duruş getirirdilər, onlar yenə də möhkəm ümid bəsləyirdilər ki, bəlke fırtına birdən başladığı kimi, birdən də yatar; inanırdılar ki, duman aradan qalxar və onda onlar sonra nə edəcəklərini fikirləşə bilərlər. Və bu ümid bir dəfə az qala gerçəklədi də. Bir anlığa fırtına ələ bil azaldı, çalxalanma, yırgalanma olmadı, dalğaların şappıltısı və sıçrantısı sakitləşdi. Lakin sıx, aspidvari qara zülmət onları bayaqkı kimi hələ də çulğayıb dururdu. Orqan birinci olaraq dənizin küyünə güc gəlib, səsinə qaldırdı:

– Mənəm! Kirisk mənimlədir! Siz məni eşidirsiniz?

Əmrəyin xırıltılı bir səslə:

– Eşidirik! Biz öz yerimizdəyik! – dedi.

Orqan bağırır və soruşdu:

– Küləyi kim yadda saxlayıb?

Mılgun hirsli-hirsli:

– Nə xeyri var? – deyərək bağırırdı.

Qoca susdu. Doğrudan da, küləyin istiqaməti indi onlara gərək deyildi. Haraya getdiklərini, harada, səmt götürməyə kömək edə biləcək adalardan uzaqı, yaxını olduğunu bilmək çətin idi. Bəlke də dalğalar onları ələ uzağa aparacaq ki, onlar öz Əmcəyini heç vaxt tapmayacaqlar. O, – zülmət qaranlığın və çalxanmanın sıxıb yorduğu qoca susurdu. Böyük Orqan ağır düşüncələrə dalaraq susurdu. Birçə bunda bəxtləri kəsmişdi ki, taleyin hökmü ilə adalardan yan keçərək, sahil boyunda olan sal qayalara çırpılıb, darmadağın olmaqdan qurtarmışdılar. Ancaq adalarsız və ulduzsız bu gecəyarısı və duman içində harda olduğunu müəyyən etmək üçün indi heç bir vasitə yox idi. Orqan bir söz deməyə iqtidarsızdı. Buna baxmayaraq, bir müddətdən sonra o, qışqıra-qışqıra dedi:

– Biz qayıqı burnundan döndərəndə Tlangi-la¹ küləyi əsirdi!

¹ Tlangi-la – güclü və soyuq cənub-şərq dəniz küləyi

Ona heç kim bir cavab vermədi. Avarçəkənlərin cavab verməyə halı yox idi. Orqan yenə də susdu. Onun ayaqlarına dironib, birtəhər özüne yer edən Kiriskin bütün bədəni titrəyirdi. Bu vaxt Orqan avarçəkənləri xəbərdar elədi:

– Biz Kirisklə qayığın suyunu ataq, siz isə özünüzi saxlayın!

O, Kiriskə doğru əyildi, qaranlıqda onu əliylə yoxladı, oğlanın sağ-salamat olduğunu biləndən sonra ona dedi:

– Kirisk, sən qorxma. Gəl suyu qayıqdan çıxarda. Yoxsa bizim halımız pis olar. Bizim abgərdənimiz bir dənədir, budur, mən onu tapdım, sən isə, budur ey, parçı götür, yenə bu yaxşıdır... Sən tutursən? Parçı götür deyirəm.

– Hə, atkışx, tuturam. Hələ çox belə olacaq? Mən qorxuram.

Başçı Orqan:

– Mən də qorxuram, – dedi. – Amma biz kişiyik və başımız belə şeylər çəkməlidir.

– Bəs biz batmırıq, atkışx?

– Batmırıq. Əgər batırıqsa, demək, belə olmalıdır. İndi isə, gəl, bir əlinlə məndən yapış, o biri əlinlə qayıqdan suyu parçla əndər denizə.

Yaxşı ki, Orqan vaxtında yadına saldı və onlar xırda fasilədən istifadə edərək, yığılmış suyu atıb, qayığı boşalda bildilər.

Və məhz onda, əllərini gözdiro-gözdiro suyu çıxarıb boşaldarkən Orqan Kiriskin diqqətini gündüz su içdikləri balaca çəlləyə cəlb etdi. Orqan onun əlindən tutaraq:

– Kirisk, – dedi, – budur bizim su çəlləyimiz. Yerini bildin? Yaxşı ki, saxla: hər nə olursa olsun, çəlləyi hifz edib saxla. Ondan tıx yapış, ancaq ondan ayrı düşmə. Hərgah bir şey olmuş olsa, onsuz qalmaqdaysa, bizim həlak olmağımız yaxşıdır. Sən mənə başa düşdün? Heç kimə ümid olma. Eşidirsən?

Yaxşı ki, bu barədə dedi, yaxşı ki, oğlanı vaxtında xəbərdar elədi. Bu çox tezliklə onun kəmərinə gəldi.

Bir qədər zəiflədikdən sonra fırtına yenidən tüğyana gəlməyə başladı. Bu dəfə, gecənin düşməsindən, qaranlıqda və dumanlıqda heç şey görməyən adamların köməksizliyindən istifadə etmiş kimi, daha da şiddətlə, qeyzlə coşdu. Bu dəfə dalgalar qısa fasilənin doğrudan-doğruya əvəzini çıxmaq üçün yeni qəzəblə hücumla keçdilər. Onların zərbəsilə amansızcasına o tərəf-bu tərəfə tullanan kayak görünməz dalgalar arasında qalaraq, dövrə vurmağa, fırlanmağa başladı. Dalgaların şırıltına

sıçrantısı püskürərək qayığı şaqqalayırdı. Qayıq, su yığaraq, çökməyə başladı. Orqan dizi üstə sürünərək, abgərdənə nə qədər çapalasa da, get-gedə artan suyu boşaldıb qurtarmaq ağlasığmaz bir şey idi. Avarçəkənlər belə halda hirsli-hirsli, var gücləri ilə çığırdılar.

– At hər şeyi! Batırıq! Tulla, nə varsa!

Kirisk qorxudan bərkdən ağlamağa başladı, ancaq heç kim onun səsinə eşitmirdi, o, heç kimin yadına düşmürdü. Oğlan çəlləyi altına alaraq, qayığın dal tərəfində küncə sıxılmışdı. O ağlamaqdan sarsıyaraq, çəllək üzərinə qıc olmuş kimi əyilib böyru üstə yığılmışdı. O yadda saxlamışdı ki, nə hadisə üz verir-versin, nə olur-olsun, onun görməli olduğu başlıca iş budur. O başa düşürdü ki, onlar batırlar, ancaq o, bu anın özündə də başçı Orqanın dediyini edir – su çəlləyini qoruyub saxlayırdı.

Yarıbatmış qayığı tez xilas etmək lazım idi. Məlun qayığın çevrilməməsi üçün var gücü ilə hərəkət etməyə çalışaraq hələ də dəliçəsinə işləməkdə davam edir, Orqan və Əmrayın isə qayıqda nə vardısı, hamısını çıxarıb denizə atırdılar. Başqa çarə yox idi. Hər iki vinçester, qarpun, kəndir dolaqları və bütün başqa şeylər, hətta Orqanın dəmir çaydanı da denizə getdi. Onlar üçün ən çətin şey nərpa cəmdəyi oldu. İslanmış, ağırlaşmış, selikləşmiş cəmdək ələ gəlmirdi. Onu qayığın dibindən qaldırmaq və qayığın böyründən aşırmaq lazım idi. Kimsəsiz adalara ardınca getdikləri bir ruzunu – ova kənara tullamaq zərurəti qarşısında qalmışdılar. Onlar dar-darışqallıqda xırıltı ilə nəriləyə-nəriləyə, söyüş və lənətlər yağdıra-yağdıra cəmdəyi böyük çətinliklə qaldırdılar və nəhayət, itələyib denizə saldılar. Bu çaxnaşmada və denizlə şiddətli çarpışmada belə nərpa yükündən azad olduqdan sonra qayığın nə qədər rahat yırğalandığı hiss olundu. Və qorxulu vəziyyətdən də, yəqin ki, elə bu qurtardı...

* * *

Orqan birinci ayıldı. Ağ, cansız boşluqda harda olduğu və ətrafdakı bu bulanıq, zülmət sükunətin nə demək olduğu birdən-birə onun ağlına batmadı. Duman idi.

O vaxt okean üzərinin bütün ənginliyini səssiz-səmirsiz yeganə və sarsılmaz Böyük duman çulğamışdı. Böyük duman öz böyük durğunluğuna qapılmışdı...

Gözləri bir qədər alışdıqdan sonra qoca Orqan qaranlıqda qayığın, sonra adamların cizgilərini seçdi. Əmrəyinlə Milğun öz yerlərində küreklerin yanında uzanıb qalmışdılar. Gecə qasırgasından son dərəcə yorulmuş, əldən düşmüş bu adamlar bir güllə ilə yere sərilmiş kimi qərribə vəziyyətdə uzanmışdılar və yalnız boğuş-boğuş, qırıq-qırıq gələn xırıltı bildirirdi ki, onlarda həyat əlaməti var. Kirisk çəlləyə söykənərək Orqanın ayaqları yanında qıc olub qalmışdı. O, nəmişlik və soyuqdan donmuşdu. Orqanın ona yazığı gəlirdi, ancaq heç bir kömək edə bilmədi.

Keçirdiyi gecədən gicəllənmiş Orqan, ağ başını köksünə salaraq, qayığın dal tərəfində oturmuşdu. Qocanın bütün bədənini ağrıyır, sızıldayırdı. Onun uzun, düynülü qolları şallaq kimi sallanmışdı. Orqan öz həyatında çox belə və müsibətə tuş olmuşdu, ancaq beləsinə yox. O, indi harda olduqlarını, onları fırtınanın hara gətirib çıxardığını, torpaqdan nə qədər uzaqlaşdıqlarını, denizdəmi, yoxsa okeanın özündəmi olduqlarını təsəvvürünə gətirə bilmirdi. O, həmin saatda, hətta günün hansı vaxtı olduğunu da təsəvvür edə bilmirdi. Başdan-başa donub qalan bu zülmət dumanında gündüzü gecədən seçmək mümkün deyildi. Fəqət, fırtınanın səhərə yaxın yatdığı nəzərə alınarsa, çox ehtimal ki, gündüz idi. Bəlkə də günün ikinci yarısı idi.

Bir möcüzə sayəsində sağ qaldıqlarına sevinə də, Orqanın başını köksünə salması hər halda səbəbsiz deyildi. Onun gəlmə tacirlərdən yüz samur xəzinə aldığı tüfənglərcənin yanlarındakı hər şeydən məhrum olmuş bu ovçular indi qayıqda iki cüt kürek və içində içməli su olan ağzı açılmış balaca çəlləklə qalmışdılar. Qabaqda onları nə gözləyirdi? Əlbəttə, avarçəkənlər özlərinə gələn kimi, bundan sonra nə edəcəklərini və necə edəcəklərini birlikdə düşünüb-daşınacaqlar. Ancaq hansı səmtə hərəkət etməli olduqlarını kim deyəcək? Vacibi budur. Yox, əgər gecəni gözələsi olsalar və əgər səma buludsuz olarsa, istiqaməti ulduzlarla müəyyən etməyə səy göstərmək olar. Ancaq onlar hələ nə qədər üzməli olacaqlar?! Nə qədər qüvvə və vaxt gərəklər olacaq?! Deyə biləcəklərmi, tab gətirə biləcəklərmi.

Bəs duman? Bu nə dumandır?! O, dəniz üzərində elə kəşif və hərəkətsiz halda uzanıb qalıb ki, elə bil köçünü həmişəlik buraya salıb. Görsən, hər yan belədir, yəni doğrudanmı bütün aləm bu cür dumanı bürünüb?

Qoca papiros çəkmək və su içmək istədi. Ancaq tənəki barədə narahat olmaq lazım gəlmədi – olub-qalan tənəki tamam, islanmışdı.

Çubuq da hara isə yoxa çıxmışdı. Bəs su? Bəs yemək? Orqan bu barədə düşünməkdən çəkirdi, hələ dözmək olardı. Hələ fikirləşməmək olardı...

Dənizdə xəlifə ləpə, tam sükut, sakit hava vardı. Yalnız qayıq yerində yavaşca-yavaşca yırğalanırdı. Onu heç nə heç yana çəkib aparmır və o da heç tərəpənirdi. Özbaşına buraxılmış kürekler suyun üzündə səssiz-səmitsiz uzanıb qalmışdılar... Əmrəyin və Milğunu başa düşmək olardı – onlar yorğunluğun elə bir həddinə çatmışdılar ki, kürekleri qayığa qaldıra bilməmişdilər: mitilləri düşmüşdü.

Tam sakit havada hər şey dumanı, durgunluğa qorq olub qalmışdı. Dəniz durur, duman durur, qayıq dururdu, tələsiləsi bir yer yox idi... Üzüb gediləsi bir yer Jox idi...

Qoca bikef-bikef qısılib qalmış, hiss edilmədən yuxuya getmişdi və yalnız Kirisk:

– Atkıx, atkıx! Biz su istəyirik, – deyərək onu silkələyib oyadanda ayıldı.

Orqan silkəndi və başa düşdü ki, üç həmtayfa ondan hərəkət gözləyir, zira o, başcıdır və başa düşdü ki, ən dəhşətli bir məqam – suyun bölüşdürülməsi məqamı başlanır...

Duman necə vardısı, eləcə də hərəkətsiz durmuşdu.

Dəniz tam sükuta qorq olmuşdu.

* * *

Günün bütün qalan vaxtını onlar dumanı ağır-ağır üzdülər. Məqsədsiz və qarasına – haraya üzdüklərini bilmədən.

Adamlar özlərinə gələndən və öz vəziyyətlərini başa düşəndən sonra bir yerdə durmaq artıq mümkün deyildi.

Və onlar üzürdülər. Ola bilsin, torpağa yaxınlaşır, bəlkə də, əksinə, ondan uzaqlaşır.

Ancaq bunda hər halda hərəkət illüziyası vardı.

Bütün ümid ona idi ki, duman çəkiləcək və onda nəyin nə yerdə olduğu aydınlaşacaqdı.

Duman seyrəlsə, hər halda gecə ulduzları görmək mümkün olacaq. Ən əvvəl ulduzlardan yapışmaq lazım idi.

Bir ümid də vardı ki, bəlkə bir adaya rast gələydilər. Ondan sonra olduqları yerin səmtini müəyyən etmək asan idi.

Onlar hələlik bu minvalla, qarasına üzürdülər – daim duman içində, hansı səmtə getdiklərini bilmədən.

Ancaq bu şəraitin özündə də Orqan qayıqda bəzi səliqə-sahman yaratdı. Qayığın dibində qalmış suyu tamam atıb təmizlədilər ki, ayaqlarının altı fırıldamasın. Kirisk üçün daha isti olsun və paltarı daha tez qurusun deyə onu qayığın dal tərəfində öz yanında otuzdurdu. Hamıya tənəbətən su verdi. Birinci dəfədə hamıya parçın tam olmayan dördə biri qədər. Fırtınalı gecədən sonra heç olmasa bir dəfə doyunca su içmək lazımdı. Ancaq Orqan xəbərdarlıq elədi ki, indən belə yalnız o, lazım biləndə və yalnız o, nə qədər verərsə, o qədər su içəcəklər. Və bunu deyərkən o, sözü daha əsaslı olsun deyə çəlləyi inamla çalxaladı – yarısinacan boş idi.

Gözlənilməz bir sevinc də baş vermişdi: su paylananda çəlləyin arxasında, qayığın lap dal küncündə, oturacağın altında içində qurudulmuş yukola olan nerpa dərisindən torba tapılmışdı. İçində yemək olan böyük torbanı başqa şeylərlə birlikdə qayıqdan tullamışdılar. Mılgunun arvadının yola qoyduğu bu balaca torba isə təsadüfən qalmışdı. Çünki oturacağın altında necə olur-olsun, qorunub saxlanması Kiriske tapşırılmış çəlləyin arxasında olmuşdu. Doğrudur, torba ağzınacan dəniz suyu ilə dolmuşdu və onsuz da duzlu yukola o qədər düz çəkmişdi ki, onu ağza almaq mümkün deyildi. Ancaq bununla belə o, təam idi, azuqə idi. Və əgər kifayət qədər içməli su olsaydı, bu cür yukola da tamam yarayardı.

Ancaq yangıdan ehtiyat edərək, hələlik heç kim yukola yemirdi...

Hamı bir şey – dumanın haçan çəkilecəyini gözləyirdi.

* * *

Hamı bir şeyi, dumanın haçan çəkilecəyini gözləyirdi...

Lakin o çəkilmədi və çəkilmək də istəmirdi. Duman tərpənmirdi. Adama elə gəlirdi ki, bütün aləmi – Yeri də, Göyü də, Denizi də nə isə müdhiş, pis rütubət qoxusu saçan, yabançı əcaib bir vücut udmuşdur...

Duman bətnində yenidən gecə gəldi. Bunu ətrafı bürümüş qaranlıqdan görmək olardı, yuxarıda isə nə bir ulduz, nə də səma görünürdü.

Elə-belə, hara isə bir yerə getmək xatirinə, qarasına üzməyin də daha mənası yox idi.

Gözləyirdilər, göydə ulduzların görünəcəyinə ümid edirdilər. Saatbasaat gözləyirdilər. Bu mənfi, iyrənc dumanı qovub apara biləcək küləyin qalxmasını gözləyirdilər, yatmırdılar. Tanrıya üz tutub yalvarırdılar ki, göyün üzünü açsın; küləklərin sahibini yalvarışla çağırırdılar ki, o – dənizdən o tərəfdəki o yallı, qıllı vəhşi oyansın, hərəkətə gəlsin. Həyat, hamısı bihudo idi. Onların yalvarışlarını eşidən yox idi, duman da dağılmırdı.

Kirisk də ulduzların çıxmasını gözləyirdi. Əvvəllər göydə adi bir oyuncaq təsiri ilə parlayan bu ulduzlar indi ona hər şeydən çox lazım idi. Keçən axşamdan bəri başlarına gələn müsibət onları sarsıtmış, vahiməyə salmışdı. Uşaq qəlbini biryolluq üzmək, sarsıtmaq, alt-üst etmək çətin bir şey deyildi. Ancaq, artıq onların dəniz səfərinin axırının çatdığı göründüyü ümumi ölüm təhlükəsi anlarında o üç kişinin qayıqda onunla bir yerdə olub, duruş gətirməsi, qeyzli təbii fəlakətə üstün gəlməsi ona ümid verirdi ki, bu dəfə də xilas olmaq üçün nicat yolu tapılacaqdır. O, çox inanırdı ki, göydə ulduz görünən kimi, onların əzab-iztirabı çəkilib gedəcəkdir.

Kaş bu tez olaydı, geriye torpağın, Alabaşın yanına tez qayıdaydılar, tez, tez, ona görə ki, könlü bərk su istəyirdi, yemək istəyirdi, dözməz dərəcədə yemək, içmək istəyirdi, getdikcə çox yemək, içmək istəyirdi, cvlərini, anasını, qohum-əqrəbalarını, doğma yurdlarını, ocaqlarını, çay və çəmənlərini istəyirdi.

Müztəriblər bütün gecəni intizarda qaldılar, lakin heç nə dəyişmədi – duman yerindən tərpənmədi, ulduzlar göyə səpələnəndi, dəniz zülmətdə qalmaqda davam edirdi.

Özü də bütün gecəni onun könlü bərk su istədi, hava nəmişkən və üşürəndi, ancaq hər şeydən əvvəl ürəyi suya toşnə idi. Kirisk güman edə bilirdi ki, təkcə o, belə yaman su istəyir, yox, elə o birilər də susuzluqdan əzab çəkirdilər. Amma o, hamıdan çox yanırdı.

Lakin, bununla belə, Kirisk bir azca su istədikdə, başçı Orqan vermədi. Qətiyyətlə:

– Yox, – dedi, – indi olmaz. Döz.

Onların achiqdan günün axırınacan dözməyib, üçünün – onun, atasının və Mılgunun – bir yerdə gəlməyə başladıkları yukoladan sonra onun necə su istədiyini kaş o qoca Orqan bilmiş olaydı. Hərçənd ki, yukolanı suyla ötürmüşdülər, bu çox azdı, aradan bir qədər keçəndən sonra isə könlü daha bərk su istədi. Qoca Orqan isə yukolaya

elini də vurmamışdı, acılığa qatlaşmışdı, su da içməmişdi, qənaət edib saxlamışdı, özünə bir qurtum da rəva görməmişdi. O gün iki dəfə su içdilər – səhər və axşam, Orqandan başqa. Axşam lap az, parçın dibində. Çəlləyin suyu isə get-gedə azalırdı.

Su içmək, çoxlu-çoxlu su içmək istədikdə təbəddülat intizarı ikiqat özəba çevrilirdi.

Bütün gecə belə davam etdi... Soyuq duman da bütün gecəni hələksiz halda yatıb qaldı. Dəniz də tərpənmədi...

* * *

Səhəri də heç bir dəyişiklik olmadı. Təkə boz-qonur dumanın topaları azacıq açılib işıqlaşdı, bir qədər genişləndi. İndi biri-birinin üz-gözünü görmək olurdu. Və bir də qayıqın ətrafında bir neçə arşınlıqda ağır, çivə kimi sabit, küləksiz ləpə tutqun-tutqun ağarırdı. Kirisk heç vaxt bu cür durğun su görməmişdi.

Heç bir külək, heç bir dəyişiklik yox idi.

Amma həmin o səhər oğlan böyükklərin üzlərinin bərk dəyişildiyinə çox heyrətləndi. Onlar yaman arıqlamış, sifətləri çəkilmişdi, üzlərini cod tük basmışdı, gözləri çuxura düşmüşdü, onları elə bil ölüm xəstəliyi tutmuşdu. Hətta çox güvəndiyi atası da bərk dəyişmişdi. Bircə saqqalı necə vardısı, eləcə də qalmışdı. Dodaqları dişləmiş, dişləmiş, qapqara qaralmışdı. Susur, heç bir şey demir, kədərli-kədərli Kiriskə baxırdı. Qoca Orqan daha çox zəifləmişdi. Qoca bükülmüş, lap ağarmışdı. Hülqumlu boğazı bir az da uzanmışdı, gözləri isə əvvəllərdə olduğundan çox Yaşarırdı. Onun Orqanlığı yalnız baxışında qalmışdı. Ağsaqqalın müdrik, ciddi baxışında yenə əvvəl-kiteək yalnız ona məlum və ağah olan bir mənə vardı.

Günü ən ağır bir məsələdən – suyu öz aralarında adama bir-iki qurtum bölməkdən başladılar. Orqan özü töküdü. Çəlləyi qoltuğu altına sıxaraq, suyu nazik şırınaqla parçın dibinə süzür və bu anlarda əlləri bərk əsirdi. O, suyu birinci olaraq Kiriskə verdi. Kiriskin dözülmü kəsilmişdi. O, dişlərilə parçı saqqıldadaraq, suyu hortdatdı. Yalnız bir anlığa hiss elədi ki, içi soyudu, yağı düşdü, həyəcədən beyni uğuldadı. Ancaq o, parçı qaytaranda daxilindəki yağı yenidən əvvəlki halına gəldi, əvvəlkindən də artıq oldu, elə bil orada içində canavar yuvasına od atılmışdı... Sonra Mılgun içdi. Sonra Əmrayın. Onların

suyu necə içmələrinə baxmaq dəhşət idi. Parçı əlləri titrəyə-titrəyə tutur və Orqanın üzünə baxmadan qaytarırdılar. Elə bil ki, suyun belə az olmasına günahkar o idi. Ancaq növbəsi çatanda Orqan özüyün bir damcı da tökmədi. Tıxacı lal-dinməz yerinə tıxadı. Bu, Kiriskə çox təəccüblü gəldi. Çəllək onun əlində olsaydı, o parçı ağzına dolurdu, sonra bir də, bir də doldurur və yığılana kimi o ki var içərdi. Sonrası necə olur-olsun. Barı bir dəfə doyunca içmiş olasan. Qoca Orqan isə hətta, haqqı çatdığı şeydən də imtina eləyirdi. Parçın dibindəki bir qurtum suyu qıyıb içmirdi.

Nəhayət, Əmrayın güclə xırıldayaraq:

– Niyə belə edirsən, atkıçx? Özünçün də hamıya verdiyin kimi tök! – dedi. – Dünən də içməmişən. Ölmək ölməkdir, hamımız bir yerdə ölərik!

– Mən keçinərəm! – deyərək Orqan təmkinlə cavab verdi.

– Yox, bu düzgün deyil! – Əmrayın səsinə qaldırdı. – Onda mən də içməyəcəyəm! – deyərək hirsli-hirsli əlavə etdi.

– Burda içiləsi bir şey qalmayıb. Boş söhbətdir. – Orqan qımsıdı, yenə ki, siz nə ağilsiz adamsınız! Başımı ağır-ağır buladı, təzədən çəlləyin tıxacını çıxartdı və parçın dibinə su süzdü: – Mənim əvəzime qoy Kirisk içsin, – dedi.

Oğlan özünü itirdi, hamı susdu. Orqan isə parçı ona uzadaraq:

– Al, Kirisk, iç, – dedi. – Heç nə fikirləşmə.

Kirisk susurdu.

– İç, – dedi Mılgun.

– İç, – dedi Əmrayın.

– İç, – dedi qoca Orqan.

Kirisk tərəddüd edirdi. Susuzluqdan yanırdı, bu bir neçə qurtum suyu bir dəfəyə hortdatmaq istədi, ancaq cəsarət eləmədi. İcini gəmirib dağıdan istəyə tablaşaraq:

– Yox, atkıçx, yox, özün iç, – dedi və hiss elədi ki, başı yaman hərhlənir.

Bu sözlərdən Orqanın əli əsdi, o, ağır-ağır köks ötürdü. Onun baxışları oğlanı razılıq hissilə oxşadı, kövrəldi.

– Mən çox ömür sürmüşəm, həyatımda bilirsən nə qədər su içmişəm?! Sen isə hələ çox yaşamalısən ki... – O, sözünü deyib qurtarmadı. – Sən mənə başa düşdün, Kirisk? İç, belə lazımdır, sən içməlisən. Məndən ötrü nigaran olma. Al!

Yenə də oğlan suyu hortdadaraq, yalnız bir anlığa hiss elədi ki, içinə sərinlik yayıldı, daxilindəki atəş söndü və bu yüngülləşmənin ardınca elə ordaca yenidən su istədi. Bu dəfə o hiss elədi ki, ağzında iylənmiş su tamı qalib. Ancaq bunun mənası yox idi. Təki, hər necə olsa da, su olaydı, təki içməli su olaydı. İçməli su isə getdikcə azalırdı.

Orqan bu ara həmtayfalarına müraciətlə:

– Hə, necə olsun, nə edəcəyik? – dedi. – Üzəcəyik?

Araya uzun sürən bir sükut çökdü. Hamı ətrafa boylandı. Lakin qayığın iki arşınılığından o yana işıq keçirməyən qatı dumandan başqa heç nə görünmürdü.

Əmrayin içini çəkərək:

– Hara üzəsən? – deyə sükutu pozdu.

– Necə yəni hara? – Mılgun nədənsə birdən hirsələndi. – Üzəcəyik, yerimizdəcə ölməkdənsə, üzmək yaxşıdır.

– Üzüb-üzməməyimizin fərqi nədir? Belə dumanda qarasına hayana gəldi üzməklə bir yerdə durmağın nə fərqi var? – deyə Əmrayin ona anlatdı.

– Cəhənnəm olsun duman! – Mılgun səsinə daha da qaldıraraq meydan oxudu. – Cəhənnəm olsun sənin dumanın! Aydındır! Üzəcəyik, yoxsa bu lənətə gəlmiş kayakı bu saat çevirəcəyəm və hamımız gedib balıqlara yem olacağıq! Sən məni başa düşdün, Saqqal Əmrayin? Üzəcəyik! Başa düşdün?..

Kirisk pərt oldu. O, aki – Mılgunun xəcalətini çəkirdi.

Mılgun düz eləməirdi, axı o, necə olsa, atasından kiçikdir. Deməli, ya onun beynində nə isə yerindən dəbərmişdi, nə isə pozulmuşdu, yaxud da bir qayığa sığmış bu dörd nıxın indi dördü birinə döyməzdi, biri – hecə. Hamı susmuşdu. Hamı meyvə və qəmgin idi. Mılgunun özü də borkdən köks ötürüb susdu. Əmrayin başını aşağı saldı. Qoca Orqan isə harasa yana baxırdı və onun üzünü onları hər tərəfdən örtük təkin bürümüş həmin duman kimi anlaşılmazdı. nəhayət, Əmrayin dindi:

– Sakit ol, Mılgun, – dedi. – Mən elə-belə, sözgəlişi dedim, əlbəttə, bir yerdə durmaqdansa, üzmək yaxşıdır. Sən haqlısan. Gəlin üzək.

Onlar tərpəndilər. Kürəklərin bənd yerləri yenidən cırıldamağa başladı, kürəklər suya sallanıldı, sakit, izsiz sular səssiz-səmişsiz yarılib aralanır və elə oradaca qayığın ardınca yenidən biri-birinə qovuşurdu. Amma təəssürat eləydi ki, elə bil onlar üzür, öz yerlərində

dururdular. Onlar nə qədər gedirdilərsə, ətraf başdan-başa dumanı ki, duman, elə bil təlsimə düşmüşdülər. Mılgunu yenə də, yaqın, elə bu vəziyyət özündən çıxartdı. O hirsələndi:

– Cəhənnəm olsun sənin dumanın, eşidirsən, Saqqal Əmrayin! – dedi. – Mən istəyirəm biz tez-tez üzək! Tez ol, Saqqal, kürəklə, yatma, eşidirsən? Cəhənnəm olsun sənin dumanın! Və Mılgun bunu deyib, sinəsini kürəklərə daha bərk dirədi:

– Di, kürəklə! Kürəklə! – deyə tələb elədi.

Əmrayin onu hirsələndirmədi, ancaq, Mılgun tərəfindən pərt olub, o da ağılsız oyuna qoşuldu. Qayıq get-gedə sürətini artırırdı. Haraya və nə üçün getdiyini bilməyən qayıq duman içində sıçraya-sıçraya, ağna bozuna baxmadan sürətlə gedirdi. Mılgun və Əmrayin isə biri-birindən geri qalaraq, dumanı ötürüb keçə biləcəklərimiş kimi, onun hədsiz həddlərini yarıb xilas olacaqlarmış kimi, quduzlaşmış bir yırtıcı vəhşi sərtliyi ilə avar çəkməkdə davam edirdilər.

Kürəklərin ağzı çəpəki qalxan sıçrantıları göyə sovuraraq sayırır, qayığın yanlarında su şarıldayır, acıqdan dişləri ağaran, kürəkləri suya çalaraq bükülən, gah da kürəklərlə suya dirənərək, zorla düzələn avarçəkənlərin qan-tərə batmış üzəri qalxır, enirdi...

Gah nəfəs al, gah nəfəs ver, nəfəs al, nəfəs ver... Nəfəs al, nəfəs ver...

Qabaqda – duman, arxada – duman, ətrafda – duman.

Mılgun acığını tökürmüş kimi, hayxıraraq bağırırdı:

– Hana, hana!¹

Əvvəlcə Kirisk dirçəldi, yalan hərəkətə uydu, ancaq sonra bunun nə qədər səmərəsiz və dəhşətli olduğunu başa düşdü. Oğlan həyəcanla başçı Orqanın üzünə baxır, gözləyirdi ki, o bu mənasız sürətin qarşısını alacaq. Ancaq o, elə bil özündə deyildi, dalgın nəzərləri haradasa kənardə dolayırdı, üzündə donuq bir ifadə vardı. Qocanın üzü islanmışdı – bilmək olmurdu ağlayır, yoxsa adət üzrə gözləri yaşarıb, O, nə baş verdiyini bilmirmiş kimi, qayığın dal tərəfində qımıldanmadan oturmuşdu.

Duman içindən ağna-bozuna baxmadan qovulan qayıq isə qarasına gedirdi...

– Hana, Hana! – Dumanda yalnız bu ümitsiz, yanıqlı nidalar eşidilirdi: – Hana, Hana!

¹ Hana – heydi, tez olun

Bu vəziyyət bir keyli davam etdi. Ancaq avarçəkənlər get-gedə heydən düşdülər, sürət yavaşmağa başladı və bir az sonra onlar tövşüyə-tövşüyə kürekləri əldən buraxdılar. Mılgun başını qaldırmırdı.

Araya acı avazına sükutu çökdü. Onlar dumanı ötüb keçməmiş-dilər, onun hüdudlarından kənara çıxmamışdılar. Hər şey əvvəlki kimi qalmışdı; küləksiz ləpə, tam məchulluq, başdan-başa keçilməz duman. Yalnız qayıq hələ də üzməkdə və öz-özünə fırlanmaqda davam edirdi...

Bunu niyə belə elədilər? Nəyə lazımdı? Bəs onlar yerlərində dursaydılar, nə qazanardılar? Onda da heç nə. Onların hər biri, ola bilsin, bu barədə düşünürdü və elə bu vaxt Orqan:

– İndi mənə qulaq asın! – dedi. O, sözlərini ağır-ağır söylədi, yaqın ki, bununla gücünü qoruyub saxlayırdı; axı o, artıq ikinci gündü ac-susuz idi. – Ola bilsin, duman hələ çox qalacaq. Belə illər olur. Belə hallar olur. Özünü bilirsiniz. Duman dəniz üzərində yeddi-səkkiz, beşən də on gün dayanır, vaxtı çıxanacan elin başı üstünü kəsdirmiş azar kimi, xəstəlik kimi. Onun vaxtının nə qədər olduğunu isə heç kim bilmir. Əgər bu duman elələrindənirsə, deməli, müqəddəratımız ağırdır. Lap azca yukola qalıb, bir də ki, su olmayandan sonra o nəyə lazımdı? Suyumuz isə budur! – O, çəlləyi çalxaladı. Çəlləyin dibində cəmi bir ovuc, ovuc yarımliq su xışıldadı.

Hamı susurdu. Qoca da. Onun nə demək istədiyi hamıya aydın idi: – suyu yalnız gündə bir dəfə, parçın dibində, lap bircə qurtum içmək lazımdır, dumanın keçməsinə gözləməyə gücümüz çatarsa, görəyimiz olar. Göyün üzü açılsa, ulduz, yaxud günəş görünə, onda məlum olar neyneyirik. Birdən bəxtimiz gətirdi, onda lap torpağa çıxana kimi çatdırırıq.

Hə, belə oldu. Başqa bir çıxış yolu da ola bilməzdi. Ancaq sözde qatlaşmaq, dözmək demək asandır və bir də insan o şeyi ki, eşlən edir, cismən heç də həmişə edə bilmir. Onlar, o müzteriblər bu saat su içmək istəyirdilər, özü də elə indicə, həm də parçın dibində yox, çoxlu-çoxlu, lap çox içmək istəyirdilər.

Orqan vəziyyətin ağırlığını başa düşürdü və onun öz vəziyyəti daha ağır idi. Qoca hamının gözü qabağundaca quruyub əldən gədirdi. Onun qırıqlarla zol-zol, şırım-şırım olmuş qarabuğdayı sifəti saatbasaat qaralır və içindən qopan bir ağrının təsiri ilə daha sərt büzüşürdü. Nəmşər gözələrində xəfif bir gərginlik, əsəbilik vardı – özünü bu cür iztirablara

qatlaşmağa məcbur etmək qoca üçün çətin idi. Lakin hələ öz mətanətini saxlayaraq, ölməkdə olan ağacın öz kökü üstündə inamla dayandığı kimi dururdu. Ancaq bu sayaq çox davam edə bilməzdi. Onların xılası üçün lap az əhəmiyyəti olan hər bir sözü belə demək lazımdı.

– Mən o barədə fikirləşirdim ki, – deyə o, sözünə davam elədi, – daim göz-qulaq olmaq lazımdır, birdən aqukuk¹ bayquşu uçub keçə bilər. Aqukuk – bu vaxtlar dəniz üzərindən uçan yeganə quşdur. Əgər biz hər hansı bir ada ilə torpaq arasındayıqsa, onda aqukukun uçuşu bizə yol göstərə bilər. Hansı quş olursa-olsun, açıq dənizdə yalnız düz yolla uçur, heç bir yana dönmədən yalnız düz yolla. Aqukuk da həmçinin.

Mılgun yenə də başını qaldırmadan qışqıbaqlı:

– Bəs əgər ada ilə torpaq arasında deyiliksə? – soruşdu.

– Onda biz onu görməyəcəyik, – deyə Orqan yenə səbirlə cavab verdi.

Kirisk aqukukun, axı nə üçün, hansı ehtiyac üzündən dəniz üzərindən uçağını dəqiqləşdirib bilmək istədi, ancaq Mılgun onu qabaqladı.

– Bəs əgər aqukuk bizim üstümüzədən uçağı unutmuş olarsa, he, atkıx, – Mılgun pert halda istehza elədi, birdən – yandan, oday, o tərəfdən uçaq həvəsinə düşdü? Onda necə olar, hə?

– Onda biz onu görməyəcəyik. – Orqan yenə də aramla cavab verdi.

– Demək, görməyəcəyik? – Mılgun təəccüblənərək hirsəndi. – Deməli, elə də olsa, belə də, biz aqukuku görməyəcəyik? Hə? Onda sual olunur, biz niyə burda qaxılıb durmuşuq? – Mılgun donquldanaaraq bir az da hirsəndi, sonra bərkdən güldü, sonra susdu. Hamısı mat qalmışdı. Hamısı nə edəcəyini bilməyərək susurdu.

Mılgun bu ara nəse qərara almışdı. Küreyi bənd olunduğu yerdən əlinin içiylə altdan vurub çıxartdı, sonra nə üçün qayıqın burnuna çıxdı və oradan küreklə müvazinət saxlayaraq, bütün qaməti ilə ayaq üstə durdu. Ona heç kim heç nə demədi. O da heç kimə fikir vermədi.

– E-hey, qancıq! – deyə o qəzəblə çıxırdı. – E-hey, küləklər Şamanı!² – O, üzünü duman qaranlığına tutub, küreklə hədələyərək var gücü ilə çıxırdı. – Əgər sən it leşi yox, küləklər sahibisənsə, bəs

¹ Aqukuk – qütb bayquşu

² Ş a m a n – bezi Sibir xalqlarında falçı, cadugər, sehrkar. Cindar.

hanı sənin küləklərin? – Ay qancıq, sən ya öz kahanda gəbərib-sən, ya sən bütün dünyanın köpəkləri dövrəyə alıblar və bilmirsən özünü hansının altına verəsən, ya da, ay qancıq, bir-bir hamısıyla cütləşirsən və külək qaldırmağa vaxtın yoxdur, yoxsa bizim burada, mənfur dumanda xondəyə düşüb-müş kimi oturub qaldığımız yadından çıxıb? Yoxsa sən yanımızda oğlan uşağı olduğunu bilmirsən, bu necə olan işdir, hə? O, su içmək istəyir, o, su istəyir! Su! Başa düşürsən? Axı sənənəm, yanımızda oğlan uşağı var, o, birinci dəfədir dənizdədir! Sən isə bizimlə gör necə rəftar elədin?! Məgər bu düzdür? Əgər sən qoxumuş suiti leşi deyil, küləklər sahibisənsə, cavab ver! Göndər öz küləyini! Eşidirsən? Dumanı yığışdır, qoy öz quyruğunun altına! Eşidirsən məni? Fırtına göndər, qancıq, ən güclü fırtına. Tlangi-la göndər, qancıq, tulla bizi dənizə, qoy dalğalar alsın bizi ağuşuna, qotur qancıq! Eşidirsən? Eşidirsən məni? Vecimə də almıram sənə, tüpürürəm və işeyirəm sənə qılı sifətinə. Əgər sən küləklər sahibisənsə, fırtına göndər bizə, qorq et bizi dənizdə, etməsən, onda sən dünyada ən alçaq qancıq-sən, mən isə köpəyəm, daha bir köpək, ancaq mən sənə baş qoşmuram, al ha, budur ha, al ha payını, al ha, al ha, al, dişlə, al, dişlə, ye!

Milğun harda mövcud olduğu və tabeliyindəki küləkləri harda gizlətdiyi məlum olmayan küləklər Şamanını, bax belə, ən pis sözlərlə yamanladı. Milğun küləklər sahibini məsxərəyə qoyaraq, təhqir edərək və eyni zamanda ondan yalvar-yaxarla külək istəyərək, bir xeyli vaxt, xırıldayana, əldən düşənə kimi qışqırdı.

Sonra o, kürəyi var gücüylə dənizə tulladı və öz avarı yerində oturaraq, üzünü əlləri arasına alıb, birdən bərkdən və hönkürtü ilə ağlamağa başladı. Hamı ələcsiz-ələcsiz susurdu, o isə balaca uşaqlarının adlarını oxşayaraq ağlamaqdan boğulurdu; heç vaxt ağlar kişi görməmiş Kirisk qorxudan titrəməyə başladı. Orqana müraciətlə ağlaya-ağlaya soruşdu:

– Atkıx! Atkıx! O, niyə belə eləyir, o niyə ağlayır?

Qoca oğlanın əlini sıxaraq:

– Qorxma, – deyərək onu sakit elədi. – Bu, keçib gedəcək! Bir azdan kırıyacaq! Sən bu barədə fikir eləmə. Bu, sənə aid deyil, keçib gedəcək.

Doğrudan da, Milğun yavaş-yavaş kirməyə başladı, ancaq hələ də əllərini üzündən çəkmir, hıçqıra-hıçqıra, titrəyə-titrəyə çiynlərini atırdı. Əmrəyin qayıq yavaş-yavaş suda üzən kürəyin yanına gətirirdi.

O, qayıq kürəyə lap yaxınlaşdırdı, kürəyi qaldıraraq, öz yerinə quraşdırıb bənd elədi, şəfqətlə:

– Sakit ol, Milğun, – dedi. – Sən haqlısan, dumanda əziyyət çəkməkdənsə, fırtınaya düşmək yaxşıdır. Di, bir az da gözləyək, bəlkə dənizin üzü açıldı. Çarəmiz nədir...

Milğun heç nə demirdi. O, başını hey aşağı salır və qabağına baxmaqdan qorxan dəli kimi бүkүлүb otururdu.

Duman isə, ələmi böyük donuq zülmətdə saxlayaraq, okean üzərində hələ də soyuq-soyuq, sakit-sakit sallanıb durmuşdu. Heç bir külək yox idi. Heç bir dəyişiklik yox idi. Milğun küləklər Şamanını nə qədər tənqidlərsə də, nə qədər söyüb biabır eləsə də, o, bütün bunların qabağında lal-kar qalmışdı. O əsla hirsənməmişdi, qımıldanmamışdı, onları fırtınaya salmamışdı...

Bir yerdə durmasınlar deyərək, Əmrəyin asta-asta kürək çalır, qayıq suyun üstüylə güclə seziləcək dərəcədə şütüyürdü. Orqan susurdu, öz ələminə qapılmışdı. O, ola bilsin yenə də və ola bilsin həyatında axırıncı dəfə öz Balıq-qadını haqqında fikirləşirdi.

Onu kədərli, qocafəndi düşüncələrdən Kirisk ayırdı. O, yavaş-cadan soruşdu:

– Atkıx, atkıx, aqukuk nə üçün adalara uçar?

– Hə, yadımdan çıxıb sənə deyim. Bu cür dumanda dəniz üzərindən yalnız aqukuk uça bilər, – dedi. – Aqukuk adalara ov etməyə uçar, hərəndə bir də körpə nərpa balalarını tutur. Aqukukun gözləri elədir ki, dumanda da, qaranlıq gecələrdə də gündüz kimi görür. Ona görə ki, bayquşdur. Ən böyük, ən güclü bayquş.

Dodaqları qurumuş Kirisk pıçıldı ilə:

– Kaş mənim də ələ gözüm olaydı, – dedi. – İndi mən ha tərəfə üzəcəyimizi bilərdim, onda biz tez gedib quruya çıxardıq və çoxlu-xoxlu su içərdik... Kaş mənim də ələ gözüm olaydı...

– Eh, – Orqan ah çəkdi. – Hər kəs öz qisməti.

Onlar susdular və aradan bir xeyli keçdikdən sonra Orqan, həmin söhbətə qayıdırmış kimi, oğlanın üzünə baxaraq dedi:

– Çox darıxırsan? Səbir elə! Əgər duruş gətirsən, böyük ovçu olacaqsan. Döz, əzizim, su barədə fikir eləmə, başqa şey barədə fikirləş.

Kirisk sözə baxıb çalışdı ki, su barədə fikir eləməsin. Ancaq bacarmırdı. Nə qədər unutmaya çalışırdısa, ürəyi bir o qədər çox su istəyirdi. Və bu səbəbdən o da Milğun kimi bağırmaq istədi.

Həmin gün, bax, beləcəne ötdü. Müttəsil gəzdilər, müttəsil ümid bəslədilər ki, birdən uzaqlardan dalğa səsi gələr, serin külək əsər, bu dumanı dünyanın o başına qovar və onlar üçün xilas yolu açar. Lakin dənizdə sakitlikdi, elə bir ağır, mənfur sakitlik ki, adamın beyni-başı ağrıyır. Elə hey də su istəyirdilər. Bu dəhşət idi: onlar ucsuz-bucaqsız ümmanın qoynunda yangıdan həlak olurdular.

Axşama yaxın Mülğunun halı xarablaşdı. O, bilmərdə danışmırdı, gözleri heç nə ifadə etmirdi. Boğazını yaşlasın deyər, onunçün bir azca su süzmək lazım gəldi. Lakin Orqan, bu vaxt gözünü parçadan çəkə bilməyən Kiriskə baxaraq dözmədi, ona da, sonra isə Əmrayinə də parçın dibində su verdi. Özü isə yenə də ağzına bir damcı su almadı. Bu dəfə o, dibində azca su qalmış çəlləyi oturacağın altına qoyaraq, xəyalı nə isə özgə, yüksək aləmdənmiş kimi, bir xeyli vaxt hərəkətsiz halda, dalğın-dalğın oturub qaldı, elə bil ki, heç bir yangı keçirmir heç bir cismani əzab çəkmirdi. O, qayığın dal tərəfində, dinib-danışmadan, qımıldanmadan, qaya zirvəsindəki tənha şahin kimi oturmuşdu. O, artıq bilirdi ki, qarşıda onu nə gözləyir və buna görə də cürətlənərək, həyatında görəceyi axırncı işqabağı olub-qalan bütün gücünü hifz edib saxlayırdı. Belə bir anda könülu yaman tənbeke çubuğu istədi. Qoca onun haqqında – və Balıq-qadını haqqında fikir eləyərək, axırncı dəfə çəkmək, bir az tüstülətmək istədi... Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?..

O, özünə beləd idi, son hədd astanasında öz gücünün və ləyaqətinin nəyə qədər olacağını bilirdi. Onu öz niyyətindən hələlik saxlayan yeganə varlıq-bütün bu günlər ərzində ona bərk bağlanan və ovunmaq, qızınmaq üçün müttəsil onun böyrünə qısılan Kirisk idi. Oğlana yazığı gəldi. Lakin onun xətrinə belə hərəkət etmək lazım idi.

Başçı Orqanın o uzun, kədərli, son günü belə qurtarırdı. Artıq qas qaralırdı. Daha bir gecə yaxınlaşırdı. Lakin bu gecə də hava dəyişmədən, elə əvvəlki kimi qalırdı. Duman dənizdə bir yerdəcə sallanıb qalmışdı. Yenə də səssiz-səmirsiz axşam qaranlığı düşürdü, onun dalınca da son dərəcə uzun, dözülməz müdhiş gecə gələcəkdi. Ancaq hərgah gecəyarısı birdən külək qopmuş olsaydı, qoy fırtına olsun, qoy nə olursun, tək olsun, onda göyün üzü açılar və ulduzlar da görünərdi. Lakin gecə heç nə bildirmirdi, suda heç bir ləpə görünmürdü. Havada heç bir tərəpənş yox idi – hər şey nəhayətsiz bir sükuta, nəhayətsiz bir zülmətə qərqr olub qalmışdı. Qaranlıqda yolunu azan qayıq

susuzluqdan və acliqdan haldan düşmüş, can üstündə olan adamlarla birlikdə duman içində tam xəbərsizlik və məhkumluq mənəşəsində ağır-ağır ləngələnirdi...

Kirisk havaxt yuxuya gətdiyini dəqiq xatırlaya bilmirdi. Ancaq dözülməz yangıdan əzab çəkib, əldən düşərək, gec yuxuya getmişdi. Ona elə gəlmişdi ki, onu diri-diri qovuran bu işğəncələrin heç vaxt sonu olmayacaq. Yalnız su lazım idi! Yalnız su, başqa heç bir şey! Acliq hissi daxilə çəkilib getmiş küt ağrı kimi zəifləmişdi, amma yangı get-gedə daha artıq qüvvə ilə şiddətlənirdi. Və onu heç nəylə yatırmaq olmurdu.

Kiriskin yadına düşdü ki, uşaq vaxtı bir dəfə bərk xəstələnib, qan-ter içində yatanda da onun halı pis olmuş və o, yaman su istəmişdi. Anası onun yastığı yanından ayağını kənara çəkmir, hey əsgisi isladib, onun od tutub yanan alnına qoyur, oğrun-oğrun ağlayır və nəse pıçıldayırdı. Yarıqaranlıqda, piy çırağının həzin, titrək işığında, o, başı üzərinə öyilmiş anasının iztirablı üzünü gördü, atası evdə yox idi – dənizdə idi. Kirisk isə istəyirdi ki, ona su versinlər və bir də atası tez qayıdıb gəlsin. Lakin nə o, nə də bu istəyi yerinə yetirdi. Atası uzaqda idi, anası isə ona su vermirdi. Deyirdi ki, ona, qetiyyən, su içmək olmaz. Anası onun qızdırmadan qarşılımış, biri-birinə bitişmiş dodaqlarını əsgisi ilə azca isladırı, ancaq bu, onun iztirablarını yalnız bir anlığa yüngülləşdirirdi. O, yenə də su istəyir və yangısı gətdikcə şiddətlənirdi.

Anası onu dilə tutur, yalvarırdı ki, su içməsin, deyirdi ki, çox dözmək lazımdır, onda xəstəlik keçib gedər.

– Döz, əzizim! – deyirdi. – Səhərə kimi yaxşı olacaqsan. Sən üreyində tez-tez “Göy siçan, su ver” deynən. Onda, görərsən, halın yaxşı olacaq. Göy siçandan istə, əzizim, qoy getsin, sənə su gətirsin. Ancaq sən yaxşı-yaxşı istə...

Həmin gecə o, yangı ilə əlbəyaxa olaraq, bu and-amanı pıçiltı ilə deyərək gözlədi ki, göy siçan, doğrudan da, gedib ona su gətirəcək. O, göy siçana döndə-döndə yalvarıb dedi: “Göy siçan, su ver! Göy siçan, su ver!” Sonra o, qızdırma içində sayıqlayıb çapaladı. Hey də yalvardı. “Göy siçan, su ver!” dözə-dözə qaldı, ağladı, yalvardı. Nəhayət, göy siçan şütüyüb gəldi. O, günorta çağında meşədə ırmaq üstə əsən meh kimi serin və ələkeçməz idi. Onu görmək çətin idi, o tam key, hava kimi yüngül idi, kəpənək kimi uçurdu. Siçan pırlıltı ilə uçur, yumşaq

tükünü onun üzünə, boynuna, bedeninə toxundurur və bununla da onun halına yüngüllük gətirirdi. Deyəsən, siçan ona su verdi və o, suyu bir xeyli vaxt və acgözlüklə içdi, su isə çoxalır, ətrafda şarılı qoparıb, onun başından aşırırdı...

Bərk zəifləmiş olsa da, səhər o, eyni-başı avazımlaşmış, sağalmış halda oyandı. Ancaq halının çox pis olduğu həmin gecə ona doyunca su verməyə, onu sağaltmağa gələn göy siçan uzun müddət oğlanın yadından çıxmırdı...

İndi qayıqda susuzluqdan odlanarkən, həmin əhvalat onun yadına düşdü. Göy siçan kaş gəlmiş olaydı! Və o, həmin anda, qəlbində göy, suçu-siçana ümid oyatmış anası bərədə dəruni bir sıxıntı və kədərli fikirləşirdi. O, nəfəsi sıxıldığı, bərk su istədiyi anlarda başı üzərinə əyilmiş anasını qüsseylə xatırladı. Onun üzü nə qədər məhzun, nə qədər şəfqətli idi, necə həyəcana, necə yalvarışla, necə vahimə ilə baxırdı ona, onunçün anası nələr etməyə hazır deyildi! İndi o, görəsən necədir, neyləyir orda? Yəqin dəniz qırağında oturub ağlayır, özünü üzür, gözləməkdən gözlərinin kökü saralıb... Dəniz isə heç nə demir, heç kim də ona bu fəlakətdə kömək etməyə qadir deyil. Yəqin təkcə qadınlar və uşaqlar Alabaşın uçurumlarında hələ tonqal yandırır və bununla da ona ümid yaradırlar: bəlkə xoşbəxtlik üz verdi, bəlkə dö-nizdə itənlər gəlib çıxdılar.

Onlar isə həmin vaxt xilas olmaları haqda son ümidlərini gecə du-manının qaranlığında təcridlə itirərək, ölgün, qapqaranlıq yerdə qayıq-da ağır-ağır hərhlənirdilər. Yox, qüvvələr həddən artıq qeyri-bərabər idi: Kainatda Güneşdən də qabaq mövcud olan qatı zülmət və köhnə qayıqda dörd nəfər naçar... Su yox, çörək yox, ümmanın ortasında, gecə qara, cücə qara, yol göstərən ulduz da yox...

Kirisk heç bir vaxt bu cür zülmət səltənəti görməmişdi və öz qısa ömründə heç vaxt güman etməmişdi ki, söndürülməz yangının iztirabları bu qədər dözülməz ola bilər. Özünü ələ almaq üçün Kirisk vaxtilə su və şəfa verib, onu susuzluğun pəncəsindən xilas etmiş göy siçan haqqında düşünməyə başladı...

"Göy siçan, su ver!" O, anasının öyrətdiyi bu qəribə ovsunlandı ara vermədən öz-özünə pıçıldadı: "Göy siçan, su ver! Göy siçan, su ver!" Möcüzə baş vermirdisə də, o, cidd-cəhdlə and verib, göy siçanı çağırmaqda davam edirdi. İndi göy siçan onun ümidi və yangıya qarşı ovsunu olmuşdu...

Göy siçan, su ver!

Oğlan özünü ovsunlayaraq, bu yolla fikrini dağıtmağa çalışır, gah mürğüləyir, gah da yuxu arasında Orqanla Əmrayinin söhbətinə arabir qeyri-iradi qulaq asıb oyanırdı. Onlar nə bərədə isə xıslılaşır və uzun-uzadı söhbət edirdilər. Bu uzun sükutlu fasilələri olan, sözləri axıra qədər deyilməyən və bəzən başa düşülməyən qəribə, anlaşılmaz söhbət idi. Kirisk böyrünə qısıldığı Orqanın sözlərini daha aydın başa düşürdü – qoca güclə nəfəs alaraq, ancaq boğazındakı xırıltı və xışıl-tıya motanətlə sinə gərərək, ağır-ağır danışdı – atasını isə pis eşidir-di: o, bir az uzaqda, öz avarçəkmə yerindəydi.

Əmrayin, kiminsə onları eşidə biləcəyindən ehtiyat edirmiş kimi, xıslın-xıslın:

– Özün məndən yaxşı bilirsən, ancaq fikirləş, atkıçx, – deyirdi. – Sən ki müdrik adamsan.

Orqan, görünür, yenə də öz dediyində duraraq:

– Fikirleşmişəm, çox fikirleşmişəm, belə yaxşı olar, – deyər cavab verirdi.

Onlar bir anlığa susdular, sonra Əmrayin dedi:

– Biz hamımız bu qayıqdayıq, demək, hamımızın taleyi bir olma-lıdır.

Qoca:

– Tale, tale, – deyər acı-acı donquldadı, xırıldaya-xırıldaya: – Taleyin əlindən heç yana qaça bilməzsən, məlum şeydir, – dedi, – lakin tale o demək deyil ki, istədin-istəmədin boyun əyməlisən. Madam bizim axırımız yetir, bizlərdən birimiz özü də taleyi tələsdirə bilər ki, o birilərin ömrü bir qədər uzanmış olsun. Özün bir fikirleş, birdən yollar açıla, gücünüz çatınca süresiniz, torpaq da artıq göz qabağında olmuş ola, amma özünüzü torpağa çatdırmaq üçün bir neçə qurtum su çatmaya, məgər yaxşı olar, məgər adama ağır gəlməz?

Əmrayin anlaşılmaz cavab verdi və onlar susdular.

Kirisk yatmağa çalışır, hey özünün göy siçanını çağırırdı, ona ələ gəlirdi ki, göy siçan o yatanda gələcək... Fəqət yuxusu qaçmışdı.

Göy siçan, su ver!

Orqan:

– Hə, Mılgun necədir? – deyər soruşdu.

Əmrayin cavab verdi:

– Elə o vəziyyətdə uzanmış qalıb.

– Uzunqlı qalıb, deyirsən? – Və sözüne bir qədər ara verdikdən sonra: – Özünə gələndə, çatdır ona, – deyə xatırlatdı.

– Yaxşı, atkıcx, – Əmrayinin səsi titrədi, o güclə boğazını arıtladı, – hamısını çatdıraram, necə demisənsə.

– Ona de ki, ona mənim hörmətim vardı. O, mahir ovçudur. Yaxşı da insandır. Həmişə mənim ona hörmətim olub.

Onlar yenə susdular.

Göy siçan, su ver!

Sonra Əmrayin nə işə dedi. Kirisk onun sözlərini yaxşı eşidə bilmədi, amma Orqanın Əmrayinə cavabını eşitdi:

– Yox, gözləyə bilmərəm. Məgər görmürsən? Taqətim çatmır. Yaxşı it gözdən iraq yerdə ölür. Mən özüm belə edirəm. Mən böyük adam olmuşam! Mən bunu bilirəm. Həmişə Balıq-qadın yuxuma girib. Sən bunu başa düşməzsən... Mən oranı istəyirəm...

Sonra daha nə haqda işə danışdılar.

Kirisk:

– Göy siçan, su ver! – deyə suçu-siçanı çağır-çağır yuxulayırdı.

Onun axırıncı eşitdiyi sözlər atasının Orqana yaxın gəlib dediyi bu sözlər oldu:

– Yadındadı, atkıcx, bir dəfə maral belində tacirlər gəlmişdilər, balta və cürbəcür şeylər dəyişirdilər. Bax, o yekə Kürən vardı ha, o deyirdi ki, hansı uzaq bir məmləkətdəse dənizdən piyada keçən bir nəhəng adam olub. Belə adamlar olub də...

– Deməli, o çox böyük adamdır, bütün böyüklərin ən böyüyü, – deyə Orqan ona cavab verdi. – Bizdə işə ən böyük varlıq – Balıq-qadındır.

Kirisk yuxulayırdı, amma bəzi sözləri hələ dumanlı şəkildə eşidirdi:

– Dayan. Fikirləş bir az...

– Vaxtdır. Mən öz dövrərimi sürmüşəm... Tutma məni... Gücüm yoxdur, tab gətirmərəm...

– Yaman qaranlıqdır... – Nə fərqi var...

– Sənə deyiləsi sözüm hələ qurtarmayıb...

– Söz qurtarmır. Bizdən sonra da qurtarmayacaq.

– Yaman qaranlıqdır...

– Tutma məni. Tab gətirmərəm, gücüm tükənir. Mən işə istəyirəm üzüm...

– Yaman qaranlıqdır...

– Siz hələ dözüün, qalın, orda hələ bir az su var...

Kiminsə iri, cod əli kor-koranə gəzişərək, oğlanın başında ehmalca dayandı. Oğlan gözüyumulu halda başa düşdü: o, Orqanın əli idi. İsti, ağır əl bir xeyli vaxt Kiriskin başında dayanıb durdu, ələ bil ki, əl onu – Kiriskin başını himayə etmək və yadda saxlamaq istəyirdi...

* * *

Kirisk yuxuda gördü ki, o, dənizdə piyada gedir. Torpağa sarı gedir ki, su içsin, yıxılmadan, batmadan yeri yirdi. Ətraf başdan-başa hey-rətamiz, qeribə bir aləm idi. Hayana baxırdısa, təmiz, parlaq dəniz göz işlədikcə uzanırdı. Dünyada dənizdən, dəniz suyundan başqa heç nə yox idi. Yalnız dəniz və yalnız dəniz suyu. Və o, həmin suyun üstüylə bərk torpaq üzərində yeridiyi kimi gedirdi. Günəşin şüaları altında hər yandan, hər tərəfdən müntəzəm surətdə dalğalar gillənib-yellənib gəlirdi. Bu dalğalar hardan gəlir, hara gedirlər, bilmək olmurdu.

O, dənizin içiylə tək-tənha yeri yib gedirdi. Əvvəlcə ona ələ gəlirdi ki, o, Orqandan, Əmrayindən və Milgundan qabaqda gedir ki, tez su tapsın və tez də onları çağırınsın. Ancaq sonra başa düşdü ki, burada tamam tək qalıb. O qışqırır, onları çağırır, amma heç kim hay vermirdi. Bir dəne inni-cinni yox idi... O bilmirdi ki, onlar haraya qeyb olublar. O, bundan dəhşətə gəlirdi. Səsi eşidiləcək qədər qışqıra bilmədi. Heç bir yanda torpaq da görünmürdü. O, var gücünü sərf edərək, dənizin içiylə tövşüyə-tövşüyə qaçdı, lakin hayana gedirdisə, ələ öz yerində qalırdı, get-gedə daha bərk yanğı ilə su istəyirdi. Və bu məqamda o, başı üstündən uçan quşu gördü. O, Luvr ördəyi idi. Ördək yuva üçün yer axtara-axtara dənizin üzərində çığırtıyla uçurdu. Ancaq heç harda bir tikə quru yer tapmırdı. Hər tərəfdə nəhayətsiz sular şırıl-şırıl ləpələnirdi. Luvr ördəyi yanğılı-yanğılı zarıyıb vurnuxurdu.

– Luvr ördəyi! – deyə Kirisk ona ağız açdı. – Hani torpaq, hankı yandadır, mən su istəyirəm!

– Hələ heç yanda torpaq yoxdur, heç yerdə! – deyə Luvr ördəyi cavab verdi. – Hər tərəf başdan-başa sudur.

– Bəs o birilər hani? – Oğlan yoxa çıxmış adamları soruşdu.

– Onlar yoxdur, onları axtarma, onlar heç yerdə yoxdur, – deyə Luvr ördəyi cavab verdi.

Kiriski sözlə deyiləsi mümkün olmayan müdhiş bir tənhalıq və sıxıntı hissi çulğaladı. O, buradan ağzı hara düşdü qaçmaq istədi, ancaq qaçılması bir yer yox idi, dörd bir yanını yalnız su, dalğalar bürüyürdü. Luvr ördəyi bir qara nöqtəyə çevrilərək, uzaqlarda gözden itirdi.

– Luvr ördəyi, mənə özünə apar, mənə qoyub getmə! Mən su istəyirəm! – deyə yalvardı.

Lakin o, hay vermədi və bir azdan hələ gözə dəyməyən torpağı axtara-axtara dəniz üzərində gözden itdi. Gün isə göz qamaşıdırırdı.

O, çıxılmaz sıxıntı və vahimənin ağırlığı altında hələ də hıçqıra-hıçqıra, göz yaşları içində oyandı. Ağlamaqdan qızarmış gözlərini yavaş-yavaş açdı, başa düşdü ki, yuxu görürmüş. Qayıq su üzündə rahatca yırğalanırdı.

Başının üstünü, dörd bir yanını get-gedə bozaran duman qaranlığı almışdı. Demək, gecə keçmiş, səhər açılırdı. O qımıldandı.

– Atkıçx, mən su içmək istəyirəm, mən yuxu görürdüm, – deyə mızıldadı, əlini qoca Orqana uzatdı. Əli heç kimə dəymədi. Qayığın dal tərəfində Orqanın yeri boş idi.

– Atkıçx! – Kirisk çağırırdı. Heç kim hay vermədi. Oğlan başını qaldırıb, hövlnak-hövlnak: – Atkıçx, atkıçx, hardasan? – dedi.

– Çığırma! – Əmrayin tez onun yanına gəldi. O, oğlunu qucaqlayıb, bərk-bərk sinəsinə sıxdı. – Çığırma, atkıçx yoxdur! Çığırma onu! O, Balıq-qadının yanına getdi.

Lakin Kirisk sözbə baxmadı:

– Hanı mənə atkıçxım? Hanı? Hanı mənə atkıçxım?

– Di, qulaq as! Ağlama! Sakit ol, Kirisk, o daha yoxdur, – deyə atası onu dilə tutmağa çalışdı. – Ancaq sən ağlama. O dedi ki, mən sənə su verim. Bizim hələ bir az suyumuz var. Bax, ağlamasan, mən sənə su verərəm. Təki sən ağlamayasan. Bir azdan duman çəkilib gedəcək, onda özün görəcəksən ki...

Kirisk kirmədi, dartımb, var qüvvəsi ilə atasının əlindən çıxdı. Kəskin hərəkətdən qayıq yellənməyə başladı. Əmrayin bilmirdi neyləsin.

– Bax, indi üzüb gedəcəyik! Bax, indi üzəcəyik! Ehey, Mılgun, qalx, qalx, deyirəm! Getdik.

Mılgun kürekləri işə saldı. Qayıq suyun üzüylə sakit-sakit şütüyürdü. Yene də onlar ələmi övvəlkitək başdan-başa çulğamış donuq dumanda haraya getdiklərini, niyə getdiklərini bilmədən – qarasına üzməyə başladılar.

Yeni günü onlar bu sayaq qarşıladılar. İndi qayıqda üçü qalmışdı.

Göy siçan, su ver!

Göy siçan, su ver!

Sonra, Kirisk bir qədər sakitləşəndə, Əmrayin keçib küreklərin yanında oturdu və onlar dörd avarla yene də haraya və niyə getdikləri məlum olmadan, bir az tez-tez üzdülər. Qoca Orqanın yoxa çıxmağından sarsılmış Kirisk isə qayığın dal tərəfində yetim kimi oturaraq, hələ də acı-acı hıçqırırdı. Atası və Mılgun da sarsılmışdılar, nə özlərinə, nə də ona, Kiriskə heç nəylə və heç cür getmək edə bilmirdilər. Bircə onu bacardılar ki, avar çəkməyə girişdilər. Üzdülər ki, adı üzmək olsun. Ağ duman içində üzləri qapqara görünürdü. Hamısının başı üzərində amansız, ümumi bir fəlakət – yanğı və aclıq fəlakəti asılmışdı.

Onlar susurdular, heç nə barədə danışmırdılar. Danışmağa qorxurdular. Ancaq aradan bir xeyli keçəndən sonra Mılgun küreyi buraxdı. Əmrayinə pərt-pərt:

– Suyu böl! – dedi.

Əmrayin çəlləkdən parçın dibinə adama bir necə qurtum su süzdü. Su köhnəlmişdi, iyi golirdi, kif təmi verirdi. Elə bunun özü də az qalmışdı. Bundan sonra üç-dörd içimlik ancaq bölmək olardı. Heç kim doyunca içmədi, içdikləri sudan heç kimin halı yaxşı olmadı.

Yene də məşəqqətli, keyidici intizar anları başladı: görəsən hava dəyişəcək ya yox? Artıq heç kim heç bir ümidverici fikir demirdi. Onlar zəifləmiş, haldan düşmüş, qeyri-ixtiyari laqeyd olmuşdular. Mənfur duman içində qayıqla boş-boşuna dövrə vuraraq, öz aqibətlərini fağır-fağır gözləyirdilər. Yalnız bu qismətlə razılaşmaq qalmışdı. Duman onların iradəsini get-gedə daha artıq sarsıdır, get-gedə lap susdururdu. Yalnız bircə dəfə Mılgun bərk söyüş söyərək, burnunun altında, səsi titrəyə-titrəyə, nifrətlə dedi:

– Təki duman zəhrimar çəkiləydi, mən ölməyə hazıram! Özüm atılaram qayıqdan. Təki gözüm dünyanın o başını görmüş olaydı!

Əmrayin dinmədi, heç qanrılmadı da. Nə deyəcəkdi? İndi o, qarəqda başçı əvəzi idi. Ancaq heç bir başqa təklif verə bilmirdi. Üzüb gediləsi bir yer yox idi!

Vaxt gedirdi. İndi qayıq gah yerində sayır, gah da yenidən hərəkətə gələrək, özbaşına axınla üzürdü

Onların heyatının qorxusu saatbasaat artırdı. Sakitləşməyən yan-ğının üstünə amansız, məhvedici aclıq gəlirdi. Onların taqəti kəsilirdi.

Kirisk qayığın dal tərəfində gözləri yarıyumulu halda uzanmışdı. Baş ağırlaşmışdı. Hərnləndirdi, çətin nəfə alırdı. Boş mədəsi ara vermədən sıxılır, sancırdı. Yamanca su istəyirdi.

Göy siçan, su ver!

İndi oğlan göy suçu-siçanı and verərək çağırır, fikrini dağıtmağa çalışırdı, indi o, Alabaşın eteklərində qalmış və indi onunçün əlçatmaz olan, nağıl olan heyat haqqında xatirələrdə nicat axtarırdı.

Onun dodaqları: "Göy siçan, su ver!" – deyə pıçıldayır və başı hər-ləndiyi üçün, gözüünün qabağına yaşıl çəmənlə təcikdə tir kimi diyirlənərək necə oynadıqları gəlirdi. Ah, nə gülməli, gözəl oyun idi! Kirisk o oyunda hamıdan cəld və dözümlü idi. Dik təciciyə yüyürüb çıxırsan və onun başından, yamacla üzəşəği buraxılmış hamar tir kimi, böyrü üstə çevrilə-çevrilə diyirlənirsən. Qollarını bədəninə bərk-bərk sıxmaq lazım gəlir. Yerindən tərpenmək üçün əvvəlcə üzün-üzünə təkən verməli olursan. Bir, iki, üç dəfə çevrildikdən sonra daha özünü saxlaya bilmirsən. Gülməkdən uğunub gedirsən. Göy gah bu yandan, gah o yandan əyilib üstünə gəlir, buludlar fırlanır, gözüne görünüb yox olur, ağaclar fırlanır, yığılır, hər şey kəlləmayallaq aşır, göydəki Günəş də gülməkdən uğunub gedir. Uşaqların çığırtısı, ciyil-tisi ətrafı başına götürür! Tez-tez, daha sürətlə çevrilə-çevrilə üzəşəği diyirlənir, diyirlənirsən və bu vaxt sənə dalınca diyirlənən uşaqların gah gərilmiş üzləri, gah əyilmiş qılçaları aradın gözüne o qədər qərribə görünür ki! Nəhayət, dayanırsan. Uf! Qulağın küy tutub küyüldəyir! Və bu yerdə ən məsul bir məqam gəlir. Bir, iki, üç! – sayana kimi gərək cəld qalxıb durasan və baş gicəllənməsindən yıxıl-mayasan. Birinci dəfədə adətən hamı yığılır. Adama ləzzət verir! Hamı gülür, özün də gülsən! Ayaq üstə durmaq istəyirsən, ancaq yer ayağının altından qaçır. Amma Kirisk yığılmırdı, özünü ayaq üstə saxlayırdı. Çalışır ki, yığılmasın. Axı Muzluk daim yanında olurdu. Onun yanında gücsüz bir oğlan kimi yığılmaq istəmirdi.

Ancaq ən yaxşısı və ən güləməli onun təcikdən Muzlukla bir-likdə ötüşə-ötüşə diyirlənməsi idi. Qızlar da diyirlənə bilirdilər. Fəqət onlar qorxaqdırlar və bəzən olur ki, saçları bir şeyə ilişir. Amma, bu,

kov deyil. Belə şən oyunda bədənində qançır əmələ gəlmədən keçin-mək olurdu.

Onlar birlikdə diyirlənəndə isə Kirisk bilərəkdən dirseklərini xəlvətce gərir, ləngiyirdi ki, Muzluku ötüb keçməsin. Kirisk və Muzluk onları əhatə edən uşaqların səs-küyü, qəhqəhələri altında aşağıya kimi eyni vaxtda diyirlənib gəlir, "üç" deyənə kimi eyni vaxtda ayağa qalxır və heç kəs başa düşmürdü ki, Muzluku tutub saxlamaq, ona ayaq üstə durmağa kömək etmək necə xoşdur. Onlar biri-birinə kömək edirmiş kimi, qeyri-ixtiyari qucaqlaşırıdılar. Muzluk elə fərəhlə gülürdü, dodaqları elə təsirli, elə məftunedici olurdu ki... Və özü də Muzluk həmişə elə edirdi ki, Kirisk onu tutub saxlasın. Həmişə özünü elə göstərirdi ki, guya yığılır. Kirisk isə onu tutaraq, qucaqlayaraq, ayaq üstə durmağa kömək etməlidir. Və onların bu vaxt necə sirli səadət və zərif, ürək məhəbbət dəqiqələri keçirdiklərini heç kəs başa düşməzdi. Qızın çılgın ürəyi nazik don altından şiddətlə döyünərdi, onların bədənləri ara vermədən biri-birinə dəyər və Kirisk əlinə bapbalaca, hələ indi-indi yumrulan bərk məmələr toxunduğunu, həm də bu anlarda Muzlunun necə səksəndiyini, tez ona qısıldığını, onun baş gicəllənməsindən məst olmuş gözlərinin nə qədər füsunkar, nə qədər fərəhnak olduğunu sezerdi. Və bütün dünya – yerdə, göydə nə vardısı – hamısı onların bitməz-tükənməz gülüş və səadət derya-sında çimərək, onlarla birlikdə üzər, fırlanardı. Heç kim başa düşməz-di ki, bu nə səadətdir!

Və yalnız birçə dəfə Kiriskin tay-tuşları içərisində ondan bir az böyük olan nifrətamiz və zəhlətökən bir oğlan başa düşdü – guya baş gicəllənməsindən ayaq üstə dura bilməyib Muzlunun üstünə gic kimi yıxılmağa başladı. Muzluk kənara çəkilir, ondan uzaqlaşır, o isə özünü elə göstərirdi ki, guya baş gicəllənməsindən ayaq üstə dura bilmir. Muzluka çatıb, özünü onun üstünə yıxırdı. Kirisk onunla savaşırdı. O, Kiriskdən böyük idi və Kiriski bir neçə dəfə vurub yıxdı. Bununla belə axırı heç-heçə çıxdı – Kirisk təslim olmadı və Muzluku savaşa qoşulub, ona kömək etməyə qoymadı. Ancaq bu, birçə dəfə olmuşdu...

Doyunca oynadıqdan sonra qan-tər içində ırmıqdan su içməyə qaçdıqları başqa sevincli anlar da olmuşdu.

Göy siçan, su ver!

Göy siçan, su ver!

İrmaq yaxından axırdı. Meşədən üzübəri, onların oynadıqları yərə çıxırdı. İrmağın suyu özündə meşə toranlığını və meşə sərinliyini saxlayaraq, daşlara dəyə-dəyə şarılı ilə axardı. Sıx otlar ırmağı onun axar yerinə kimi aralığa alardı. Sahilin lap qırağında boy atmış otlar gərilməmiş gövdələri ilə ürekaçan axının gücünə müqavimət göstərərək, suda yuyunardılar. İrmaq gah günün şəfəqləri altında birdən parıldayar, gah dik, yalçın sahillərin altına cumaraq, gah da otluqda və söyüd pöhrəliyində gözdən itərək, qayğısız-qayğısız axıb gedərdi.

Onlar ırmağın qırağına birədi qaçar və otları o tərəf-bu tərəfə aralayaraq, suyun üstünə birədi əyilərdilər. Bclə yerdə əl yumağa və suyu ovuc-ovuc içməyə vaxt nə gəzir, başlarını suya sallayaraq üzələrini qur-qur edən, şofəqlə qıdıqlayan suya batırıb, suyu maralsayağı içərdilər. Ah, nə kefi idi!

Göy siçan, su ver!
Göy siçan, su ver!
Ah, göy siçan, su ver!

Onlar başlarını suya endirib sahilə uzanardılar. Onların çiyinləri biri-birinə söykənər, sürətlə axan ırmağın şımağına salınmış əlləri elə birləşərdi ki, sanki onların ümumi qoşa əli vardı. Onlar suyu dodaqlarıyla sorar, nəfəs dəre-dərə, ağızlarını ləzzətlə doldurub qurtulda-qurtulda, şitlik edə-edə içərdilər. Onlar buradan getmək istəməzdilər, endirilmiş başlarının iti axan, tutula bilməyən əkslərini gördükləri bəllur ırmaqdan ayıraraq qaldırmaq istəməzdilər, əyri-üyrü şəkillərinə suda baxıb gülər, biri-birinə baxıb gülərdilər.

Göy siçan, su ver!
Göy siçan, su ver!
Göy siçan, su ver!
Ah, göy siçan, su ver!

Muzluk isə üzünü ırmaqdan ayırmadan, badamı gözələrini bic-bic qıyaraq, ona baxardı. Kirisk də ona bu sayaq baxar və bic-bic gülərdi. Muzluk onu, özündən konar etmək istəyirmiş kimi, çiyini ilə itələyər, o isə təslim olmazdı. Bu vaxt, o, ağzını suyla doldurub, Kiriskin üzünə fısqırdardı. Həmin hərəkəti Kirisk də edərdi: ağzına daha çox su alar və şımağı var gücüylə Muzlукun üzünə üfürərdi. Sonra da bərk qaçdı-

tutdu başlardı. Onlar heydən düşənəcən biri-birini suda qovar, biri-birinin üstünə su sıçradar, başdan-ayağa islanaraq, ırmaqla üzünəşığı-üzüyuxarı qaçardılar...

Göy siçan, su ver!

Bunun bir daha heç vaxt təkrar olmayacağını dərk etmək Kirisk üçün ağır idi. Get-gedə nəfəsi daralır, mədəsi daha koskin sancılar verirdi. O, həmin göy siçanı ara vermədən çağıraraq için-için ağlayır, ağrıdan sakit-sakit qovrulurdu:

Göy siçan, su ver!

O, xəyala qapılıb, huşa getməyə çalışaraq, beləcə uzanmışdı. Ətrafda heç nə dəyişməmişdi. Dumanın ağ örtüyü hələ də onların başı üzərində sallanıb dururdu. Onlar qayıqda hərsi öz yerində aciz-aciz sərilib qalmışdılar. Və əvvəlki kimi məlum deyildi qabaqda onları nə gözləyir. Elə bu ara qayıq birdən bərk silkələndi və o, atasının həyəcanlı səsinə eşitdi:

– Mılgun! Mılgun! Neyləyirsen? Dayan!

Kirisk başını qaldırdı və mat qaldı. Qayığın böyründən üzünəşığı əyilmiş Mılgun parçla doniz suyu doldurub içirdi.

Əmrəyin onun yanına cumdu, parçı əlindən qoparıb almağa çalışaraq:

– Boşla! – dedi.

Ancaq Mılgun təhdidedici bir vəziyyətdə hazır dayandı:

– Yaxın gəlmə, Saqqal! Öldürmə!

Ağıza alınası olmayan bu acı-duzlu suyu o üst-başına calayaraq içirdi, su onun sinəsinə, qollarına tökülürdü. O, titrək əlləriylə parçı başına çəkərək, özünü məcbur edərək, boğula-boğula içirdi. Onun üzü heyvani şəkil aldı, dişləri ağardı.

Sonra o, parçı qayığın dibinə tulladı və xırıldaya-xırıldaya, tövşüyə-tövşüyə arxası üstə yığıldı. O, beləcə uzanıb qaldı, ona heç nəylə kömək etmək mümkün deyildi. Kirisk qorxudan daha bərk yanıq və qarnında koskin sancılar keçirərək, yumaq kimi büküldü. Gücdən düşmüş Əmrəyin isə yenidən avarlardan yapışdı və qayıq duman içində yavaş-yavaş qarasına, hayana gəldi sürməyə başladı. O, başqa heç bir şey edə bilmirdi.

Milğun gah kiryir, gah da yeniden əsəbi halda səksənir, xırıldayır, ürək yanğısından həlak olurdu. Ancaq bir neçə vaxtdan sonra o, başını qaldırdı:

– Yanır, içim yanır! – deyib, köynəyinin yaxasını cırmağa başladı.

– Di, de görüm neyləyim? Sənə necə kömək edim? Orda hələ var, – deyə Əmrayın çəlləyi göstərdi. – Bir az tökümlə?

– Yox, – Milğun imtina elədi. – İndi daha yox. İstəyirdim özümü birtəhər gecəyə çatdırım, sonra isə – bizim rəhmətlik atkıxın yoluyla gedim, ancaq çatdırı bilmədim. Necynək, qoy belə olsun. Yoxsa başqa bir şey edə bilərdim. Bütün suyu içə bilərdim. İndi isə mənim axırım çatıb və mən gedəcəyəm. İndi mənim axırım çatıb... Mən özüm gedəcəyəm, hələ qüvvəm var...

Xəlvət dənizin ortasında, ucu-bucağı olmayan duman içində özünü tədricən ölümə məhkum edən adama qulaq asmaq dəhşətli və dözülməz idi. Əmrayın öz dostu və qardaşı Milğunu birtəhər sakit etmək, ona nə isə demək istədi, ancaq o, qulaq asmaq istəmədi, o tələsirdi. O öz məşəqqətlərini biryolluq qurtarmağı qot etmişdi.

– Sən mənə heç nə demə, Əmrayın, artıq gecdir! – Milğun dəli kimi donquldandı. – Mən özüm... Mən özüm gedəcəyəm. Siz isə atabala özünüz həll eləyin. Belə yaxşı olar. Belə olduğuna görə siz mənə bağışlayın. Siz, ata-oğul, siz qalın, hələ bir az su var... Mən isə bu saat aşacağam. – Və Milğun bu sözləri deyərək, qayıqın böyründən yapışdı, azca əyilərək qalxdı. Milğun səndirilərək, bütün gücünü toplayıb Əmrayına acıqlı-acıqlı baxdı: – Sən mənə mane olma, Saqqal! – dedi. – Belə lazımdır. Sən mənə mane olma. Əlvida! Bəlkə özünü çatdırı bildiniz. Mən bu saat... sən isə dərhal aralan, kənara sür, get... Dərhal, gözləmə də... Əgər yaxın gəlmiş olsan, çevirəm. İndi isə küreklə. Əsdirsən, çevirəm...

Milğunun təhdid və yalvarışlarına tabe olmaqdan başqa Əmrayının ayrı çarəsi qalmadı. Qayıq ölgün dumanı və sakit suları yararaq, baş alıb getdi. Kirisk yanqılı-yanğılı:

– Aki-Milğun! Aki-Milğun! Eləmə! – deyə ağladı. Məhz bu an Milğun qayıq üstündən qətiyyətlə aşdı. Qayıq bərk yana əyildi və yenidən düzəldi. Milğun buz kimi soyuq suda çapalaya-çapalaya çığırdı:

– Kənara! Kənara üzün!

Duman dərhal onu gözden itirdi. Ara sakitləşdi. Sonra, cibin vızıltısı eşidilə bilən sükunətdə, bir daha səs gəldi – batan adamın son qışqırığı. Bu məqamda Əmrayın özünü saxlaya bilmədi.

– Milğun! Milğun! – deyə hay verdi və zar-zar ağlayaraq, qayıq geri döndərdi.

Onlar tez geri qayıtdılar. Milğun isə artıq yox idi. Suyun səthi boş və sakitdi, elə bil heç nə olmamışdı. Və adam batan yeri müəyyən etmək daha çətin idi.

Günün bütün qalan hissəsini onlar heç yana getməyib, buradaca hərlandılar. Düşkünleşmiş, qəm dəryasına qərq olmuş ata-bala biri-birinə qoşulub ağlayırdı. Kirisk atasının ağladığını ömründə birinci dəfəydi görürdü. Bu çağa qədər heç vaxt atası belə vəziyyətə düşməmişdi.

Əmrayın saqqalına axmış göz yaşını silərək burnunun altında:

– Hə, indi biz tək qaldıq, – dedi və özünü heç cür toxtada bilmədi. İçini çəke-çəke: – Milğun, mənim vəfalı Milğunum, – deyə pıçıldadı...

Gün artıq sona yetirdi. Adama belə gəlirdi. Əgər harda isə Güneş vardısı da, əgər o, səmada dənizlər üzərində, dumanlar üzərində gəzirdisə də, yəqin ki, yavaş-yavaş qürub edirdi. Burada, axşam toranını tədricən canına hopduraraq qaralan dumanın sıx örtüyü altında isə, indi içində yalnız iki adam – ata və oğul qalmış, itkin düşmüş tənha qayıq dənizdə dövrə vururdu.

Bundan əvvəl, necə deyərək, axşam düşməmiş, Əmrayın, nəhayət, qot etdi ki, su içmək vaxtı çatıb. O, Kiriskin bu anı necə məşəqqətlə gözlədiyini görür və başa düşürdü ki, nəfsini öldürüb, bütün günü cinqırını da çıxarmadan yanğı və aclığa dözmək oğlu üçün nəyin bahasına mümkün olub. Milğunun həlak olması su fikrini, necə olsa, bir xeyli vaxta unudturmuşdu. Ancaq yanğı yavaş-yavaş öz işini görmüş və əzab-əziyyətdə qeyri-ixtiyari verilmiş möhlətin əvəzini amansızcasına çıxaraq, indi ikiqat artıq qüvvə ilə şiddət edirdi.

Bir damcını da hədə yerə tökməmək üçün o, qaxsımış sudan müstəsna bir ehtiyatla əvvəlcə Kiriski süzdü. Oğlan parçı dəli kimi qamarladı və öz su payını dərhal içəri ötürdü. Sonra Əmrayın, suyun əslində çəllək dibində lap bir az qaldığını görüb, özü üçün tökdü. Atasının əlində çəlləyin əyilməsinə görə, bunu – suyun lap az qaldığını – Kirisk də başa düşdü. Elə belə də olacağını əvvəldən təxmin etmiş olsa da, bundan sarsılmış Əmrayın meyit kimi ağardı. İndi Əmrayın öz suyunu içməyə daha tələsmirdi. Birdən ağlına gəlmiş, başlanması ilə susuzluğunun söndürülməsinin artıq heç bir mənası olmayacaq bir fikirdən sarsılmış Əmrayın parçı əlində dalğın-dalğın saxlamışdı.

– Al, tut, – deyə o, bunu eləmək lazım deyildisə də, parçı oğluna verdi. Bu – içində su olan parçı əldə saxlayıb içməyə cürət etməmək – oğlan üçün əzaba bərabər bir şey idi. Əmrayin tıxacı kip-kip tıxadı və demək olar ki, dibinəcən boşalmış çəlləyi öz yerinə pozdu.

– İç, – deyə oğluna təklif elədi.

– Bəs sən? – Kirisk təəccübləndi.

Ata təmkinlə:

– Mən sonra. Sən heç nə fikirləşmə, iç, – dedi.

Kirisk qaxsımış bu su payını da fövrən başına çəkdi.

Yanğısı onun istəyincə yatmadı, ancaq necə olsa da, balaca bir yüngüllük duydu.

Atası:

– Hə, necədir? – soruşdu.

Oğlan razılıqla:

– Bir qədər yaxşı oldum, – deyə pıçıldadı.

– Son qorxub-eləmə. Və yadında saxla ki, adam, hətta, ağzına bir damcı su almadan iki-üç gün yaşaya bilər. Və hər nə olur-olsun, heç nədən qorxma...

– Sən buna görə içmədin? – Kirisk onun sözünü kəsdi.

Bu sualla qəfildən tutulmuş Əmrayin özünü itirdi. Bir qədər fikirləşdikdən sonra müxtəəri:

– Hə, – dedi.

– Bəs yeməksiz necə? Biz çoxdandır bir şey yemirik.

– Təki su olsun. Ancaq sən bu barədə fikir eləmə. Yaxşısı budur, gəl bir qədər üzək. Səninlə bir az söhbət eləmək istəyirəm.

Əmrayin avarları cırıldatdı və onlar olduqları yerdə söhbət edə bilmirlərmiş kimi, dənizdə duman içində ağır-ağır getdilər. Ata özünü ələ almalı idi. Ona elə gəlirdi ki, beləliklə fikrini cəmləşdirmək asan olar, haqqında fikirləşməyin özündən belə adamın canına üşütmə düşən söhbətə hazırlaşmaq asan olar. Nəinki özü kürekləyirdi, oğlunu da avarlar arxasında otuzdurdu. Hara isə üzümə lüzum olmadığı kimi, buna da heç bir lüzum yox idi. Oğlan onunçün həddən artıq böyük olan dəniz avarlarını çətinliklə hələləyirdi. Birinin öhdəsindən yenə birtəhər gələ bilirdi, ancaq qoşa avar üçün o, hələ yetişməmişdi. Həm də hiss olunurdu ki, onun özü saatbasaat zəiflədiyi kimi, oğlan da xeyli zəifləyir hadisələri tezləşdirməyə atamı vadar edən də elə bu idi. Vaxt gedir, vaxt keçirdi.

Kirisk ağır avarları necə gəldi hələlədərək susur, heç yana baxmırdı. Əmrayinə isə əzab verən bu deyildi. O, oğluna, bu belibükük, indicə hiss etdiyi kimi hələ uşaq təkin cansız, çəlimsiz tifle arxadan baxaraq dodaqlarını çeynəyirdi, ürəyindən qara qanlar axırdı. Lakin söhbət açmağa ürək eləməirdi.

Hərçənd ki, daha başqa bir çıxış yolu yox idi...

Duman altında biri-birini görmək yavaş-yavaş çətinləşirdi. Amma Əmrayin hələ də ağır düşüncələr qoynunda üzür, vaxta isə doğrudan da az qalırdı. Nə qədər özünü saxlasa da, təbiətən nə qədər güclü olsa da, yanğın və aclıq şiddətlə öz işini görür, hücum çəkib üstün gəlir, onun gücünü, qüvvəsini əlindən alırdı. Oğlunu həmin saatda fikirləşdiyi şeyə hazırlamaq lazımdı. Nə qədər ki, özünü saxlamağa və əzm göstərməyə qadir idi – bunu eləmək lazım idi.

O başa düşürdü ki, Orqandan və Milğundan sonra o da qayıqı tərk etməli olacaqdır. Başa düşürdü ki, oğlunun həyatını həmişəlik mühafizə etmək üçün olmasa da, bəri çəlləyin dibində qalmış o bir azca su qədərincə uzatmaq üçün bu, yeganə imkandır. O deyə bilməzdi ki, duman bu gecə, yaxud ertəsi günü dağılacaq və əsla deyə bilməzdi ki, hətta hava gec-tez yaxşılaşsa da, qabaqda oğlunu nə gözləyir, dənizdə tek qalmış oğlu xilas ola bilər ya yox? Bu suallara bir cavab yox idi. Özü-özünü inandırmağa çalışdığı, gümana gəlməyən, bəlkə də heç mümkün olmayan yeganə ümid ona idi ki, əgər dənizin üzü açılmış olarsa, bəlkə, ağ adamların böyük qayıqı təsadüfən rast gələ bilər. Eşitdiyinə görə bilirdi ki, bu sulara bəzən ar adamlar peyda olurlar – uzaq okeanlarda üzürlər. – Özlərinin hansı işlərindən ötrü isə hansı uzaq ölkələrdənsə gəlir, hansı uzaq ölkələrə isə gedirlər. Özü heç vaxt onlara rast gəlməmişdi, ancaq dünyada hər şeyi bilən tacirlər bu barədə danışmışdılar, onlardan bəziləri isə guya özləri ac adamların dar kimi o nəhəng qayıqlarında üzmüşdülər də yalnız belə bir möcüzə – əgər hava açılarsa, əgər yollar tuş olsa, əgər ağ adamlar okeanda bu balaca oyulmuş kayakı görmüş olsalar – yalnız bu, bir ümid işartısı ola bilərdi, cılız, ağlasığmaz, demək olar ki, qeyri-mümkün, ancaq hər necə olsa da, bir ümid işartısı ola bilərdi.

Əmrayin oğlunu tərk etməzdən qabaq ona mehiz bu barədə danışmaq istəyirdi. Bir də Kiriski inandırmaq, ona ciddi-ciddi tapşırmaq lazımdı ki, son nəfəsinə kimi nə qədər huşu başındadır, qayıqda qalsın. Əgər o, su qurtarandan sonra ölməli olsa da, qayıqda ölməlidir, daha

özlərini dənizə atmalı olmuş qoca Orqan, Mılgun və onların yoluyla gedəcək atası kimi hərəkət etməməli, özünü dənizə atmamalıdır. Ayrı heç bir çıxış yolu yox idi. Taleyin amansızlığına boyun əzmək, qatlaşmaq lazımdı... Lakin fikirləşəndə ki, on bir yaşlı oğlan ucsuz-bucaqsız dənizin ortasında, qatı, məşum duman içində, yanğı və aclıq əlində qayıqda can verə-verə bütün aləmlə mübarizədə təkbətek qalacaq, Əmrayını dəhşət bürüyürdü. Buna dözmək mümkün deyildi, bu güc çatmaz idi. Və bu yerdə fikrindən keçdi ki, o, oğlunu tək qoya bilməyəcək, onunla bir yerdə ölmək daha yaxşıdır...

Bir azdan hava lap qaraldı. Dumanlı gecenin zülmət qaranlığı dənizdə yenə də hökm sürməyə başladı. Əgər duman arasında gündüz bir yana üzmək mənasızdısa, gecə üzmək daha çox mənasızdı. Qayıq yerindəcə yavaşca-yavaşca yırğalanırdı. Havanın dəyişəcəyindən yenə də heç bir əsər-əlamət yox idi. Dəniz nəfəs almadan, ölü kimi tərpenmədən dururdu.

Ata və oğul gecəni qayığın dibində özlərinə yer edərək, biri-birinə bərk-bərk qısılib qaldılar. Nə o yatdı, nə o biri. Susuzluq və aclıq əlində əzab çəkən ata da, oğul da fikirləşirdi ki, görəsən qabaqda onları nə gözləyir...

Atasının yanında uzanarkən Kirisk bütün cisimlə hiss elədi ki, atası bu günlər ərzində çox arıqlayıb, əməlli-başlı üzülüb, bədəni yamanca kiçilib, o ki var zəifləyibdir. Bircə saqqalı necə vardısı, eləcə də qalıb – cod və möhkəm. Atasına qısılaraq, ona mərhəmətdən doğan göz yaşlarını xəfif-xəfif udaraq, oğlan həmin gecə, əvvəllər ona məlum olmayan ilkin oğul məhəbbəti hisslərini dərk elədi. O, bu hissləri sözlə ifadə edə bilməzdi – bu hisslər onun canında, qanında, qəlbinin döyüntülərində idi. Əvvəllər o, həmişə fəxr edərdi ki, atasına oxşayıb, onu təqlid edər və atası kimi olmağı arzulayırdı, indi isə o, başa düşürdü ki, atası – elə onun özüdür, elə onun başlanğıcıdır, o isə atasının davamıdır. Buna görə də atasına öz canına yazığı gəldiyi kimi acıyır, yazığı gəlirdi. O, siçana ürəkdan and-aman elədi ki, onlara – həm ona, həm atasına su içirsin:

Göy siçan, bizə su ver!
Göy siçan, bizə su ver!

Ancaq ata artıq özü üçün bu barədə fikirləşmirdi. Hərçənd ki, yanğısı sönməyən, getdikcə şiddətlənən, artıq cismən dözülməz olan

susuzluğun əzablarını get-gedə daha ağır keçirirdi. Dil-dodağı qupquru quruyurdu, içi od tutub yanır, güclü, kəsməyən sancılar verirdi. Beyni uğuldayırdı. İndi o, Mılgunun son iztirablarını başa düşürdü. Lakin onun dərdi su dərdi deyildi. Su barədə düşünmək, doyunca su içməyi arzulamaq indi onun üçün artıq mənasızdı. Və əgər oğlunun dərdi olmasaydı, əgər bu qaranlıq, sonuncu gecədə onun böyrünə qısılmış oğlundan ayrılmağa özünü məcbur edə bilsəydi, o, bu çəkilmez əzablara çoxdan son qoymuş olardı. Heç bir xilas ümidi olmasa da, buna baxmayaraq, yenə də ən axırını imkana kimi qoruduğu oğlunun xətrinə, onun ömrünü az-çox uzatmaq naminə – atanın qeyri-ixtiyari mübarizə və ümidi indi bundan ibarətdir, o, özünün son iradə və əzmini bunda görürdü – bütün bunların xətrinə o, qayığı mümkün qədər tez tərk etməli idi. Lakin məhz ona, oğluna görə onu taleyin əlində başlıbaşına qoyub getməyə cürət etməyərək, bir qərara gələ bilmirdi. Ancaq ləngitmək, uzatmaq da getdikcə təhlükəli olurdu – cəsarət üçün olan-olmaz lazımı gücü tərk eləyib gedirdi... Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi

Bunu oğluna necə, hansı sözlərlə başa salaydı? Ona necə deyəydi ki, onu məhz onun xətrinə tərk edəcək?

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Kirisk, onun ürəyindən keçənləri duyurmuş kimi, birdən pıçılı ilə:

– Ata! – dedi və atasına daha bərk qısılaraq, öz göy siçanına and-aman elədi:

Göy siçan, bizə su ver!
Göy siçan, bizə su ver!

Əmrayın dişlərini biri-birinə sıxaraq, dərqli-dərqli inildədi və heç bir söz demədi. O, oğlulla fikrən vidalaşırdı. Özünü də bu vidalaşma nə qədər uzanırdısa, axırını addımı atmaq da bir o qədər ağır və əzablı olurdu. Bu gecə başa düşdü ki, ötüb keçən həyatı, sən demə, onun indiki gecəsinin sələfi imiş. O bunun üçün doğulubmuş və bunun üçün ölürdü ki, öz ömrünü var gücüylə oğlunun ömründə uzatsın. O, oğlundan sükutla ayrılaraq, həmin anda bu barədə düşünürdü. Əmrayın özünə bir kəşf eləmişdə – o, həmişə öz ömrünü axır nəfəsə kimi oğlunun ömrünə calamaq istəyən, ömrünü oğlunun ömründə uzatmaq istəyən adam olub. Və əgər o əvvəllər bu barədə fikirləşməyibsə, yalnız ona görə fikirləşməyib ki, bunun üçün bir səbəb olmayıb.

Bu an o yadına saldı ki, əvvəllər də şüurunda bu fikrin şimşək kimi çaxıb keçdiyi hallar olub. O, rəhmətlik Mılgınla və digər həmtayfaları ilə bir dəfə meşədə böyük bir ağacı kəsdikləri zaman başlarına gəlmiş ohvalatı indi yada salıb dərk elədi. Ağac yıxılmağa başlamışdı, o isə həmin anda təsadüfən nəhəng ağacın öz ətrafındakı bütün ağacları qıraraq yıxıldığı səmtdə durmuşdu. Hamı səs-səsə verərək qışqırırmışdı:

– Kənara çekil!

Əmrəyin gözlənilməz hadisədən yerində quruyub qalmışdı və artıq gec idi: ağac qırılan çətri ilə gurultu, çatırtı salaraq, yuxarıda yaşıl meşə tavanında bir parça qoparmaqla göyün özünü aşırıb, ağır-ağır və amansızcasına onun üstünə gəlirdi. Və həmin anda o, yalnız bir şey barədə fikirləşmişdi ki, Kirisk – və vaxt o, hələ balaca və yeganə uşaq idi, Psulk hələ doğulmamışdı, – o vaxt, o bir neçə saniyədə labüd ölüm astanasında başqa heç bir şey barədə fikirləşməyə macal tapmamışdı, yalnız bu barədə fikirləşmişdi ki, oğlu – ondan sonra o olacaq varlıqdır. Ağac onu yarpaqların və tozun dalğasıyla vuraraq, lap yaxında yıxmışdı. Hamı rahat nəfəs alıb, sevinçək-sevinçək qışqırırmışdı. Əmrəyin sağ qalmışdı, sağ-salamatdı Əmrəyin!

İndi o, həmin hadisəni xatırlayaraq dərk etdi ki, onu indi olduğu həddə məhz oğlunun meydana gəlməsi yetirib və dərk etdi ki, ömründə atalıq hisslərindən başqa heç bir üstün və güclü hiss keçirməmişdir. Bundan ötrü o, uşaqlarına və ilk növbədə oğluna, Kiriskə minnətdar idi. Əmrəyin Kiriskə bu barədə danışmaq istəyirdi, lakin onu həyəcanlandıрмаqdan vaz keçdi. Onsuz da oğlanın halı pis idi...

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Göy siçan, bize su ver!
Göy siçan, bize su ver!

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Onunçün ayrılmağın çətin olduğu daha iki-üç əziz xatirə qalmışdı. Və o, vaxt tələdsirsə də, oraya, o xatirələr barədə fikirləşmədən getmək istəmirdi. İndi o, qayıqı tərk etmək vədəsi olduğunu unutmayaraq, xatirələrlə vidalaşırdı.

O, arvadını ilk günlərdən sevirdi. Orası qərribə idi ki, o, dənizdə olarkən, sən demə, arvadının evdə fikirləşdiyi eyni şey barədə düşünərmiş. İlk günlərdən beləydi. O, arvadının evdə nə barədə fikirləşdiyini bildiyi kimi, arvadı da onun dənizdə olarkən nə barədə düşündüyünü

bilirdi... Uzaq məsafədən biri-birindən bu cür xəbərtutma onların sirri və heç kimə bəlli olmayan yaxınlıq səadeti idi.

Kiriskin hələ anadan olmadığı, lakin doğru da, yalan da çıxıbiləcək ilk əlamətlərin göründüyü vaxt o, evə gələn kimi arvadına:

– Bizim oğlumuz olacaq! – dedi.

– Sakit, kinlər eşidərlər! – deyər arvadı bərk ürkdü, gözləri sevinclə doldu: – Hardan bilirsən? – soruşdu.

– Sən bu gün bu barədə fikirləşirdin. Sən bunu çox istəyirsən.

– Bəs sən?

– Sən ki, mənim nə fikirləşdiyimi bilirsən, sən nə barədə fikirləşmisənsə, mən də o barədə fikirləşmişəm.

– Mən isə ona görə fikirləşmişəm ki, sən bu barədə fikirləşib sən və çox istəyib sən bunu...

Belə də oldu. Onların ürəklərinə gələn şey başlarına gəldi. Kirisk hələ yox idi, ancaq o, tezliklə olmalı idi. Və həmin müddət tədricən yaxınlaşırdı. O günlərdə arvadı onun rəngi getmiş, yamaqlı, köhnə dəri şalvarında gəzirdi. Ona izah edib deyirdi ki, bu, onunçündür ki, o, ova gedəndə kişilik ruhu gərək onun yanında olsun, yoxsa dünyaya gəlməli olan uşaq bətdə pis inkişaf edər. Həmin günlərdə arvadı onun köhnə dəri şalvarında hamıdan göyçək və istekli idi, hamıdan göyçək və istekli.

O fərəhli, gözəl və həyəcanlı günlərdə onlar o barədə düşündülər ki, onları kim ata və ana etməli olacaq.

O... Kirisk oldu...

İndi onunla və onunla bağlı hər şeylə əbədi ayrılmalı olacaqdı. Bir şey də yadına düşdü. Kiriskin artıq böyüdüüyü vaxtlarda, ona hirsələnmiş anası bir dəfə demişdi ki, Kirisk olmayanda onun günü onsuz qat-qat yaxşı idi.

Bu, oğlanın yaman könlünə dəymişdi. Atası dənizdən qayıtdıqda:

– Mən olmayanda bəs mən harda olmuşam? – deyər əl çəkməmişdi.

Yaman gülməliydə... Onlar, ər-arvad, sakit-sakit, yalnız gözləriylə gülürdülər. Anaya ələlxüs o ləzzət verirdi ki, ata heç cür cavab tapa bilmir və bilmirdi neyləsin, oğlanı necə başa salsın ki, o, həyatda olmayanda, harda imiş.

İndi atası ona deyirdi ki, o, dünyada olmayanda, onun içində idi, onun qanında idi, onun belində idi, oradan anasının bətninə axıb

keçmiş və onu təkrar edərək yaranmışdır və indi özü yox olub gedəndən sonra o, oğlunun cismində qalacaq ki, onun uşaqlarının uşaqlarında təkrar olunsun...

Hə, ona beləcə də deyirdi və ölümqabağı məhz belə dediyinə görə bextəvər olardı, lakin indi hər şeyin axırı çatırdı. Onun nəslinin axırı çatırdı. Kirskin həyatı ən çoxu daha bir-iki gün davam edə bilərdi, çox yox, ata bunu yaxşı başa düşürdü. Və onunçün barışmaz fəlakət və bədbəxtlik də elə bunda idi, daha oğlunun xətrinə qayığı tərk etməli olacağında yox...

Və bir də Əmrəyin axır-axırda oğluna hiss etdirmək istəyirdi ki, o, ömrünün qalan vaxtında qoca Orqan və aki Mılgun haqqında minnətdarlıqla düşünsün. Bu adamlar artıq yoxdular, onları kimin xatırladığının, ya xatırlamadığının onlar üçün fərqi yoxdu, ancaq belə fikirləşmək onun özüyçün lazımdı. Hətta ölümqabağı anda bu barədə özüyçün fikirləşməsi lazımdı. Bu cür adamlar haqqında özünçün fikirləşə-fikirləşə ölmək lazımdır.

Ancaq sonra belə qərara gəldi ki, bu barədə fikirləşməyi, ola bilsin, oğlu özü başa düşər...

* * *

Kirisk oyananda təəccübləndi ki, bu gecə yeri əvvəlki gecələrdəkindən isti olub. Onun üstü atasının gödəkçəsiylə örtülmüşdü. Oğlan gözünü açdı, başını qaldırdı – atası qayıqda yox idi. O, birdən sıçrayaraq, qayığı eşələyib-axtardı, dumanlı dənizin sessiz-səmirsiz enginliyini qəm daryasına qərq edən tükürpərdici fəryad qopardı. Onun tənha, tam ümitsizlik və qəm dolu fəryadı uzun zaman kəsmedi. O, dəhşətlə, haldan düşənə kimi ağladı, sonra qayığın dibinə yığılıb, xırıldağa, başını döyməyə başladı. Bu, belindən gəlidiyi ata-sına, ata və babalara onun mükafatı, onun məhəbbəti, onlardan ötrü yaşı və oxşaması idi...

Oğlan qayığın dibində başını qaldırmadan, gözünü açmadan uzanmışdı. Onun baxacağı, gedəcəyi bir yer yox idi. Bütün ətraf yenə də ağırıtıl dumanla döşənmişdi, ancaq bu dəfə dəniz müterəddid surətdə tərpənərək, qayığı yerində bir balaca yırğalayır və fırladırdı.

Kirisk xiffət eləyib ağlayır, özünü bunda qınayırdı ki, yuxuya gedib: o, əgər yuxulamasaydı, atasını heç vaxt və nə olur-olsun

buraxmazdı, onu əlləriylə, dişləriylə tutub buraxmazdı, kaş onlar bir yerdə həlak olaydılar, kaş aclıq və susuzluqdan tez öləydilər, ancaq tam və dəhşətli tənhalıqda qalmayaydı. Ağlayıb özünü söyür, məzəmmətləyirdi ki, gecə qayığın birdən güclü təkandan bərk dartılıb yırğalandığını hiss eləyəndə oyanmayıb, cəld durmayıb, qışqırmayıb. Məgər qoyardımı atası özünü dənizə atsın? Məgər o, bu qara girdaba onunla birlikdə atılmazdı?

Sonra o, ağlayıb süst düşərək, yavaş-yavaş huşa getdi. Və bir müddətdən sonra yanğı, dərd önündə geri çəkildiyinin əvəzini çıxırmış kimi, yeni qüvvə ilə güc gəlməyə başladı. O, susuzluqdan necə inləyib əzab çəkdiyini, hətta, yuxuda da hiss eləyirdi. Yanğı onu boğurdu. Bu vaxt o, çəlləyin yanına, demək olar ki, kor-korənə süründü və müəyyən etdi ki, çıxartmaq asan olsun deyə, tıxac bir az boşaldılıb, parç da lap yaxında idi. O, özünə su tökdü və heç nə haqda fikirləşmədən içdi, bununla da biri-birinə yapışmış dodaqlarını araladı, qıcılşan boğazının yolunu açdı. İstədi ki, bir də töksün, bir də içsin, lakin fikrini dəyişdi, özünü saxlaya bildi. Daha iki içimlik su qalmışdı...

Sonra o, məyus-məyus oturmuşdu, fikirləşirdi ki, atası nə üçün heç nə demədən gedib. Axı ona atasıyla birlikdə batmaq əl-qolunu tənhalığın və vahimənin bağladığı, qayığın üstündən aşmağa qorxduğu indiki anda batmaqdan asan olardı. O qət elədi ki, gücünü toplayan kimi bunu edəcək...

Artıq günorta olmuşdu, bəlkə də gün günorta yerindən bir qədər əyilmişdi. Dumanın aydınlaşmasına görə Kiriskə belə görünürdü. Deməli, gün hardasa, göyün zirvəsində idi. Ancaq günəş şüaları ümman üzərində nə vaxtdan bəri donub qalmış böyük dumanın qalın laylarından hələ keçməyirdi. Duman seyrəkləşir, quru odun tüstüsü kimi göyə çalırdı, bununla belə iyirmi-otuz addımlıqdan o yana ətrafda ləpələ-nən tutqun sülardan başqa heç nə görünmürdü.

Gediləsi bir yer yox idi, o, indi avarlarla heç bacarmazdı da. O, səliqə ilə qayığın kənarına qoyulmuş atasının və Mılgunun avarlarına qüssə ilə baxdı. İndi qayıq duman içində naməlum istiqamətdə gedərək, axınla özbaşına üzürdü. Və getdikcə də oğlan hər tərəfdən tənhalıq mənəşsinə almır, hər tərəfdə adamın üreyini çəkən dərin bir vahimə hökm sürürdü.

Bir az sonra, axşama yaxın o, yenə də bərk su istədi. Aclıqdan və zəiflikdən başı üstündə durmurdu. O, nə tərpənmək, nə də ətrafa

baxmaq istəyirdi. Baxılası bir yer, bir şey də yox idi, hətta əlini çəlləyoyə
yetirmək də çətin olmuşdu. O, dizin-dizin süründü, ancaq yorğun-
luqdan yarıyolda dayandı.

Kirisk başa düşürdü ki, bir azdan heç qımıldana da bilməyəcək. O,
əlini üzünə apardı və dəhşətə gəldi: onun oli qurumuş burunduq dərisi
kimi yuxalmış, balacalaşmışdı.

Bu dəfə o, lazım olduğundan çox içdi. İndi su çəlləyin lap dibində,
birçə içimlik qalmışdı və gələn dəfə qurtaracaqdı. Bir damcı da su
qalmayacaqdı. Ancaq indi onunçun hamısı birdir. Onsuz da içmək,
doymaq bilmədən içmək istəyirdi. Aclığın şiddəti kütləşmişdi,
mədəsində azalmayan ağır, sızılı bir ağrı vardı.

O, bir neçə dəfə özündən getdi, sonra yenidən özünə gəldi. Can-
lanmış axınlara qoşulan qayıq isə duman içində özbaşına üzüb gedirdi.

Elə bir an oldu ki, o, gerçəkdən özünü dənizə atmaq istədi. Ancaq
gücü çatmadı. Dizi üstə qalxaraq, kənarından sallana-sallana qaldı,
qollarını qayığın böyründən salladı, ancaq bədənini qayıqdan çıxardıb
atmağa gücü çatmadı, beləcə asılıb qaldı. Sonra o, elə zəiflədi ki,
çəlləkdə qalmış suyun yerdibini axıracan içməyə heç səy də
göstərmədi.

O, qayığın dibində uzanaraq, öz suçu-siçanını köməyə çağırırdı:

Göy siçan, mənə su ver!

Lakin göy siçan gəlib çıxmırdı və o, daha çox su içmək istəyirdi.
Çayda çılpəq çimdiyi yay günləri yene də onun yadına düşdü. Axı o
vaxt onun çox yox, cəmi yeddi yaşı vardı. O il yay isti keçirdi. Meşənin
kənarında gün yaman yandırır. Onlar orda giləmeyvə yığardılar.
Sonra da çimərdilər. Anası və xalası da çimərdilər. Onlar ondan o qə-
dər də həya etməzdilər. İkisi də soyunub əsmər budlarını arabir parıl-
dadaraq, əllərini döşlərinin üstünə sıxaraq, qorxa-qorxa ırmağa
girərdilər. Və suya şappılı ilə dəyərək əcaib-əcaib qışqırışar, ciyil-
dəyərdilər. O, ırmaq boyunca qaçıb sahilədən suya tullananda isə onlar
onu əldən düşənə qədər oynadardılar, illah da ki, anası. O, bacısına:
“Bir bax, bir bax, – deyərdi, – gör necə oxşayır ona, elə bil özüdür!”
Onlar xısın-xısın pıçıl-daşaraq, daha nə bərədə isə danışar, qızğın-qız-
ğın gülərdilər... İrmağın suyu isə tükənmez bir axınla axardı, onu həm
doyunca içmək olurdu, həm də onda istədiyin qədər çimə bilirdin...

Göy siçan, mənə su ver!

Xəyalına gəlirdi ki, o, yene də homin ırmağın yanındadır. Və elə
bil yene qızmar yay günündə lüm-lüt çimir. Budur o, sahillə qaçır,
ırmağa tullanır, lakin suyun sərinliyini hiss eləmir. İrmaq ona gah
ələkeçməz, qeyri-maddi su kimi, gah da duman kimi görünür. O,
dumanda çimir. O, belə suda üşür-gələnmir. Amma anası gülmür,
əksinə, ağlayır. O, kimə isə: “Bir bax, bir bax, gör ona necə oxşayır!” –
deyir və acı-acı ağlayıb-sıtqayır... Onun göz yaşları şordur, göz yaşları
yanaqlarından sel kimi tökülür...

Gecə Kirisk qayığın yırğalanmasından və dalgaların səsinə oyandı.
Oğlan hövinak qışqırdı – o, başı üzərində ulduzlar görmüşdü! Bütün bu
günlər ərzində birinci dəfə, Onlar çox hündürdə, qaranlıq səmanın
derinliklərində, dəniz üzərindən keçən qara buludların aralarından
parıldayırdılar. Hətta Ay da bulud arxasında tez-tez gizlənərək, bir
neçə dəfə görsəndi.

Oğlan heyrdəndən sarsılıb qalmışdı: ulduzlar, ay, külək, dalgalar –
bütün bunlar həyatdı, hərəkətdi! Duman hələ kom-kom yığılmış halda
müqavimət göstərib dururdusa da və qayıq belə yerlərə düşəndə hər
şey yenidən tutqun qaranlığa qərq olurdusa da, bu, uzun sürməyirdi.
Küləyin və dalgaların təqib etdiyi Böyük duman tərənmiş, hərəkətə
gəlmişdi, donuq vəziyyətdən çıxmışdı, köçünü çəkib gedirdi.

Oğlan göz yaşları içində ulduzlara baxırdı. Onun avarlardan
yapışmağa təqəti yox idi, o bilmirdi ulduzların köməyi ilə yolu necə
tapsın, bilmirdi haraya üzsün, bilmirdi ki, hardadır, qarşıda onu nə
gözləyir və buna baxmayaraq sevinirdi ki, biri-birinin ardınca tələsən
dalgaların səsinə eşidir, sevinirdi ki, külək qalxıb, sevinirdi ki, qayıq
dalgaların üstüylə üzür.

O, sevincdən, kədərdən ağlayırdı, onunçün ki, dünya aydınlaşmış-
dı, onunçün ki, dəniz hərəkətə gəlmişdi və onunçün ki... əgər onun
içməyə suyu və yeməyə bir şeyi olsaydı, bu həyatı yene sevmə bilərdi.
Ancaq o başa düşürdü ki, daha yerindən qalxa bilməyəcək, başa
düşürdü ki, onun ömrünə az qalıb, başa düşürdü ki, tezliklə yangından
öləcək.

Qayıq isə dalgaların üstüylə getdikcə daha sürətlə üzürdü. Axınlə üzürdü – sükansız və avarsız. Dəniz üzərində üfüq artıq tutqun-tutqun sezilirdi, fəzanın qaranlığı çökilir, səma getdikcə aydınlaşır, duman topaları qarşıya getdikcə az-az çıxırdı. Qaranlıq artıq bayaqkına bənzəmirdi, o cür ölgün və sarsıdıcı deyildi. İndi dumanda səssiz-səmirsiz qaçısan əfsanəvi vücudlar görünürdü. Onlar dumanı yarıb o tərəf-bu tərəfə işləyərək, küləkdə öz-özünə gəlir və yox olurdular.

Elə ki, Ay bulud arxasından çıxırdı, dənizin üzü aydınca ləpələnir, zərif-zərif bərq vurur, sonra yenə tutulur, yenidən parıldayırdı. Oğlan sükutla parlayan ulduzlara baxır və düşünürdü: “Görəsən onlardan hansılar bəxt ulduzlarıdır? Hansı ulduz Orqan atkıçxın, hansı aki-Milğunun, hansı atasının – Əmrayinindir? Bütün bu günlər siz görün-mürdünüz. Siz də, ulduzlar, bizi dumanda görə bilmirdiniz. İndi mən təkəm və mən bilmirəm ki, haraya üzürəm. Amma mən indi qorxmuram, çünki mən sizin hamınızı göydə görürəm. Ancaq mən bilmirəm ki, hansı ulduz kimindir. Lakin bu işdə siz günahkar deyilsiniz. Siz axı bizi dənizdə görməyibsiniz. Böyük duman bizi gizlətməmişdi. Və indi mən təkəm. Onlar isə üzüb gediblər, üçü də üzüb gedib. Onlar sizi çox sevirdilər, ulduzlar. Onlar sizi çox gözlədilər, torpağın yolunu tapmaq üçün sizi çox görmək istəyirdilər. Orqan atkıç deyirdi ki, ulduzlar heç havaxt adamı darda qoymur, aldatmırlar. O, mənə öyrətmək istəyirdi... Lakin siz günahkar deyilsiniz ki, belə olub. Bir azdan mən də öləcəyəm. Mənim suyum yoxdur, mən artıq tamam taqətsizəm və mən bilmirəm haraya üzürəm... Mənim bir azca suyum qalıb, lap bir az, indi mən onu içəcəyəm, daha dözə bilmirəm, dözmək olmur. Mən bu gün yukola torbasından bir tikəsini çeynəmişəm, o, nərpa dərisindəndir. Ancaq mən daha bacarmıram, ürəyim bulanır, ödəm ağzıma gəlir... İndi mən axırıncı suyu içəcəyəm. Və əgər biz biri-birimizi bir də görə bilmərikse, ulduzlar, mən sizə demək istəyirəm ki, Orqan atkıç, aki-Milğun və mənim atam Əmrayin sizi çox sevirdilər. Əgər mən səhərə qədər qalsam, sonra vidalaşaram...”

Bir az sonra qayıq yenidən dumana düşdü və hər şey yox oldu, yenidən heç yanı görmək mümkün olmadı. Ancaq küləyin və dalgaların qovduğu qayıq bayaqkı minvalla üzürdü. İndi Kirisk üçün fərqi yox idi. O, suyun tamamilə qaxsımsı, iylənmiş, kiflənmiş qalığını içib, orada, boş çölləyin yanında, qayığın dal tərəfində, qoca Orqanın adəti üzrə oturduğu yerdə uzanıb qalmışdı. O, ölməyə hazırlaşdı, indi

duman da onunçün qorxulu deyildi. O, yalnız buna təəssüflənirdi ki, ulduzlar görünməz olublar və bəlkə onlarla vidalaşmağa macal olmadı... Onun halı getdikcə xarablaşırdı...

O, eləcəne, yarısayıqlama, yarıyuxulama vəziyyətindəcə uzanıb qalmışdı və məlum deyildi nə qədər vaxt keçib. Ola bilsin ki, artıq gecə yarından keçmişdi, bəlkə də səhərə yaxın idi. Demək çətindi. Dəniz üzərinə yüngül bir toranlıq yayılırdı, küləyin yaydığı tüstü kimi...

Tale var, tale var. Oğlan eşidə də bilərdi, eşitməyə də bilərdi. Ancaq o eşitdi. O, başı üzərində birdən qanad qılıntısı və ala-toranda qayıq üzərində alçaqdan nəyinsə uçduğunu eşitdi. O səksəndi və bir göz qırpmındaca onun quş olduğunu, geniş-geniş qanad çalan böyük, güclü quş olduğunu görə bildi.

– Aqukuk!– deyə o çığırdı. – Aqukuk! – Özü də qütb bayquşunun uçuş istiqamətini izləyə və küləyi yadda saxlaya bildi. Külək soldan idi, soldan boynunun ardına, sol qulağından bir azca arxaya vururdu!

O, quşun arxasınca:

– Aqukuk! – deyə çığırdı. O, indi vaxtilə Orqanın tutduğu sükan-dan yapışmışdı və qayığı aqukukun uçduğu tərəfə yönəldirdi.

Kirisk sükan kürəyindən yapışaraq, bütün varlığıyla gərilməmişdi, o, hələ daxilində qalmış bütün gücünü işə salmışdı və heç nə haqda fikirləşmirdi, yalnız küləyi yadda saxlayırdı, yalnız uçuşun istiqamətini yadda saxlayırdı.

Məlum deyildi qütb bayquşu haradan haraya uçuş. Adadan materikə, yoxsa materikdən bir adaya. Ancaq Kirisk qoca Orqanın nə təhər dediyini unutmamışdı – bu quş dəniz üzərindən yalnız düz uçuş. Bu, gecələr və dumanda uçan ən güclü quşdur. O, indi onun ardınca gedirdi.

Qayıq isə dalğadan-dalğaya keçərək üzüb gedirdi. Külək sabit idi. Toran seyrəlir, dağılırdı, göyün qıraqları artıq işıqlanırdı. İrəlində isə, düz onun qənsərində, tünd sürməyi üfüqdə şölələnən tənha bir ulduz parlaq işıq saçırdı. Kirisk gördü ki, ulduz elə qayığın burnu yönələn tərəfdə durub. Ağlı kəsdi ki, ulduzu səmt götürməlidir, ona baxmalı və ona doğru getməlidir, çünki aqukuk oraya, o tərəfə uçurdu. O, bu ulduzu tanıyırdı, ancaq indi gözünü ondan çəkmir və boynunun ardıyla küləyi: onun istiqamətini, onun gücünü, onun cərəyanını yadda saxlayırdı.

“Sən əs, külək, sən kəsme, külək, getmə, külək. Mən səni tanıyıram, sənəni adını bilmirəm, bunu mənə Orqan atkıç deyə bilərdi.

Ancaq, mənə qardaş ol. Getmə, başqa səmtə yayınma, külək. Sən ki, uzun müddət beləcəne, sənə lazım olduğu kimi qala bilərsən. Kömək et mənə, külək, getmə. Mən sənə adını öyrənəcək və səni adınla çağıracağam. İstəyirsonmi səni Orqan küləyi adlandıram? Mənim Orqan atkıxımın adıyla. Və sənə həmişə belə deyəcəyəm: Orqan küləyi. Sən də mənə tanımayacaqsan...”

O, arxasından əsən səmt küləyini bu sayaq ovsunlayır, özünü onun ixtiyarına verməklə, onu bir yerdə beləcəne qalmağa inandırır. Gözlərini isə səmt götürüb üzdüyü yolgöstərən ulduzdan çəkmirdi. Ulduza: “Mən səni sevirem, ulduzum mənim, – deyirdi. – Sən qabaqda çox hündürdə və uzaqda durubsan. Sən ən böyük və gözəl ulduzsan. Yalvarıram sənə, getmə, yerindəcə dur, sönmə. Mən sənə yanına üzürəm. Aqukuk sən tərəfə uçurdu. Mən bilmirəm, o, haraya uçdu – adaya, yoxsa torpağa. Əgər, həтта, adaya uçubsa, qoy mən elə adada ölüm. Getmə, sönmə, ulduz. Mən bilmirəm sənə adın nədir, mənə acığın tutmasın. Sənə adını öyrənə bilməmişəm. Sənə adını mənə atam Əmrayın deyə bilərdi. Əgər istəyirsənsə, mən səni atamın adıyla adlandıram, sənə Əmrayın ulduzu deyərəm. Və sən hər dəfə göydə görünəndə, mən sənə salamlasay və adını pıçıldayaram. Sən isə mənə kömək et, Əmrayın ulduzu, vaxtından tez getmə, qəfildən bulud arxasında gizlənmə...”

O, öz yolgöstərən ulduzunu bu sayaq ovsunlayırdı. O, bir də dalgaları ovsunlayırdı. “Dalgalar, indi siz mənim kayakımı sürüb aparırsınız, indi siz yaxşısınız. Mən sizi aki-Milğun dalgaları adlandıracığam. Siz aqukukun uçduğu tərəfə gedirsiniz. Siz, axı, uzun müddət sizə lazım olan o tərəfə axa bilərsiniz. Çəkilib getməyin, aki-Milğun dalgaları, yolunuzdan çıxmayın. Mən avar çəkib üzərdim, ancaq mən tamamiləndən düşmüşəm. Siz ki, görürsünüz, mən sizin səbəbinizə üzürəm. Əgər sağ qalaramsa, daim biləcəyəm ki, siz Orqan küləyinə, Əmrayın ulduzuna tuş gedirsiniz. Və mən hamıya deyəcəyəm: dənizdə akimilğunlar xeyir əlamətidir! Kömək edin mənə, aki-Milğunlar! Getməyin, mənə tok qoymayın...”

Bütün ulduzlar içində hamıdan çox Əmrayın ulduzu parlardı. Dan yeri ağarana kimi bütün üfüqdə yalnız o, tək qalmışdı. Dan söküləndə

güclü, şəffaf parıltıyla alovlanıb yandı, sonra sübhün bozaran havasında yavaş-yavaş sönməyə başladı və hələ bir müddət səmada zərif, ağ ləkə kimi göründü.

Səhər belə açıldı. Sonra dəniz üzərində gün çıxdı. Kirisk sevindi də, qorxdı da. Günün çıxmasına sevindi, dənizin ucsuz-bucaqsızlığından qorxdı. Günün şüaları altında ləpəli maviliklə bərq vuran dəniz, demək olar ki, qara və sonsuz bir boşluq idi. Oğlan yaddaşının köməyi ilə üzməyə, küləkdən yayınmamağa çalışaraq, sükan kürəyindən həyəcanla yapışdı. Bu, usandırıcı bir hal idi...

Onun yadında təkə başının necə hərhləndiyi və gözündə aləmin biri-birinə qarşıb necə axdığı qalmışdı...

Qayıq indi özbaşına gedirdi...

Oğlan özünə gələndə gün göyün o biri qırağına keçmişdi. O dikələrək və titrəyən qollarına dayaqlanaraq, çətinliklə qayıqın sükan yerinə qalxdı və gözüyumulu dayanıb, baş gicəllənməsinin keçməsinə gözlədi. Sonra gözlərini açdı. Qayıq dalgaların üstüylə sütiyürdü. Dəniz də canlı, çağlayan suların saysız-hesabsız şəfəqlərində əvvəlki kimi zərif-zərif ləpələnərək, göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Kirisk qonşərinə baxdı, gözlərini sildi və yerindəcə donub qaldı. Alabaş, dənizin tünd-yaşıl dikdri arxasından çıxıb, düz onun üstünə gəlirdi. Alabaş onun qabağına qaçırdı, Ulu Alabaş!

Sahil indi dənizin kənarında boz-mavi dağ zolağı kimi görünürdü. Ağqulaqlı, ağpaçalı Alabaş isə bütün qayalardan ucada dayanmışdı və onun ətəyi yanındakı əbədi ləpəldəyən kükrəyon kənarı da görünürdü. Havada sahil qağayılarının səsləri də eşidilirdi. Onu birinci olaraq qağayılar görmüşdülər. Qaya üzərində isə sıldırımında sönməkdə olan soraq tonqalının mavi tüstüsü dolaşırdı...

Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş,
Dönürəm yanına tənha, əliboş –
Atkıx Orqansız,
Atam Əmrayinsiz.
Aki-Milğunsuz.

Məndən sor: haradı qaldıqları yer?

Əvvəl su ver içim, doyunca su ver...

Kirisk başa düşdü ki, bu sözlər – ömrünün son günlərinəcən birlikdə yaşayacağı öz xüsusi mahnısının ilk sözləridir...

* * *

...Dəniz qaranlıqda sıldırım qayalara çırpılıb çiliklənərək uğuldayır, özünü əldən salırdı. Daş kimi bərk torpaq dənizin zərbələrini dəf edərək, ağır-ağır nəfəs alırdı.

Onlar ilk yaranışdan – gündüzün gündüz, gecənin gecə kimi başlandığı vaxtdan bəri beləcə çarpışırlar və bundan sonra da, nə qədər ki, torpaq var, su var – bu çarpışma da gecəli-gündüzlü əbədi olaraq davam edəcəkdir.

Gecəli, gündüzlü...

* * *

...Daha bir gecə əriyib gedirdi...

Dəniz üzərində Orqan küleyi uğuldayır, dənizdə aki-Mılğun dalğaları şahə qalxır, dan yerinin söküldüyü üfünün کنارında parlaq Əmrayin ulduzu şəfəq saçır.

... Daha bir gün gəlirdi...

Baytik kəndi

Dekabr 1976 – yanvar 1977-ci il

AĞ GƏMİ

1

Onun iki nağılı vardı. Biri özünündü, bundan heç kəsin xəbəri yox idi. O birisini isə babası danışmışdı. Sonralar ikisi də yox olub getdi. Elə söhbət də bu haqdadır.

Həmin il onun yeddi yaşı tamam olmuşdu, səkkizin içində idi.

Əvvəlcə çanta alındı. Qulpun altından keçən parıltılı metal kilidli qara dermantin çanta. Xırda-xırda şeylər üçün üst cibi də vardı. Qərər, adından adi, amma göydəndüşmə məktəb çantası. Əslində, hər şey də elə bundan başladı.

Babası onu səyyar avtodükandan almışdı. Avtodükən, malları dağlardakı maldarlara sata-sata, hərdən onlara – San-Taş dərəsindəki meşə gözetçiləri məntəqəsinə də gəlirdi.

Buradan, bu qarovul xəttindən yuxarılara doğru yarganlar, yamaclar boyu göz işlədikcə meşə qoruğu dikəlirdi. Məntəqədə cəmi üç ailə vardı. Buna baxmayaraq, avtodükən vaxtaşırı meşəçilərə də baş çəkirdi. Üç heyətin yeganə oğlan uşağı avtodükənin gəlişini hamıdan qabaq görürdü.

– Gəlir! – deyər o, qapı-pəncərələrin qabağına qaçar, qışqırdı. – Maşın-mağaza gəlir!

İssık göl sahilindən buraya gələn dolama yol həmişə yarganlardan, çay qıraqlarından, daşlı-qayalı, çala-çuxur yerlərdən keçirdi. Belə yolla maşın sürmək o qədər də asan deyildi. O yol Qarovul dağına çatanda dar keçiddən yamaca qalxır, oradan da sərt və çılpaq enişlə xeyli uzanaraq aşağı – meşəçilərin heyətinə enirdi. Qarovul dağı lap yaxınlıqdaydı, – yayda odlan, demək olar ki, hər gün durbinlə gölə baxmaq üçün qaçıb oraya gəderdi. Oradan baxanda yolda həmişə hər şey: piyada da, atlı da, söz yox ki, maşın da apaydın görünürdü.

Bu dəfə əhvalat yayın qızmar çağında baş vermişdi. Oğlan öz dəhnəsində çimirdi, maşının dağ döşündə necə tozanaq qaldırdığını gördü. Dəhnə çayın dayazlığında qırağa yaxın qənbərlikdəydi. Onu daşlardan babası hörüb düzəltdirmişdi. Bu dəhnə olmasaydı, kim bilir, bəlkə də

oğlan çoxdan güdaza getmişdi. Həm də nənəsi demişkən, çay onun sümüklerini yuya-yuya düz aparıb İssık gölə atardı, orada da balıqlar və cürbəcür su həşəratları onlara tamaşa edərdilər. Heç kəs də onu axtarmazdı. Heç kəs onun üçün ah-nalə etməzdi, ona görə ki, əvvəla, suya girməyöydü, ikincisi də o, kimin nəyinə gerekdi. Hələ ki, belə bir hadisə baş verməmişdi. Əgər baş versəydi, kim bilir, onu xilas etməkdən ötrü bəlkə nənəsi suya da tullanmazdı. Doğma olsaydı, başqa məsələ, axı nənəsi ona yad deyirdi. Yad elə yaddır, istəyirsən ağzının tikəsini yedirt, istəyirsən onu gözün üstə saxla. Yad... Bəlkə o, yad olmaq istəmir. Onda necə? Axı nə üçün məhz onu yad hesab edəsinlər? Bəlkə o yox, nənə özü yaddır?

Nə isə, bu haqda sonra, babanın dəhnəsi də qalsın sonraya...

Bəli, günlərin bir günü, oğlan dağdan enən avtodükənə və onun arxasınca burum-burum qalxan tozanağı gördü. Ona çanta alınacağını yəqin bilirmiş kimi, çox sevinçək oldu. Elə o saat da sıçrayıb sudan çıxdı, şalvarını cılız qılçalarına keçirdi, bədənə yaş, gömgöy göyərmiş halda – çayın suyu soyuq idi – cığırla həyətə sarı götürüldü ki, avtodükənə gəlməsini hamıdan əvvəl xəbər versin.

Oğlan sürətlə qaçır, kolların üstündən hoppanır, tullanıb aş bilmədiyi qayalıqların yanından keçirdi və heç yerdə – nə hündür otların, nə də daşların önündə bir an belə ləngimirdi. Halbuki, daşların heç də adi olmadığını bilirdi. Onlar inciyər, hətta badalaq da vura bilərdilər. O, Xix-mış dəvə adlandırdığı, yarıyacan torpağa pərçimlənmiş hürgüclü sarı qranit qayanın yanından qaçaraq keçəndə dedi: "Maşın- mağaza gəlib. Sənə sonra baş çəkərim". Adəten, oğlan öz dəvəsinin hürgücünə əl vurmada, onun yanından ötüb keçməzdi. Babası lümə-quyruq yabısı ilə necə rəftar edirdisə, o da eləcə, ərkyana sahib kimi öz dəvəsinin belinə bir-iki dəfə chmalca vurur, sonra da elə-belə, ayaqüstü deyirdi: Sən görə bir az gözələsən, mən iş dalınca gedirəm. Onun bir gyeorg qayas da vardı, yarısı ağ, yarısı qara, alaca daşdı, ortası çökük, at kimi belinə minmək olurdu. Bir daş da vardı – "Canavar" canavara çox oxşayırdı, bombozdu, çallamışdı, gur yallı, qalın əmgəkli idi. Oğlan sürünə-sürünə ona yaxınlaşar, nişana alardı. Lakin ən sevimli daşı "Tank" idi. Suların yuyub yediği çay sahilinin qasındakı sarsılmaz qaya. Adama elə gəlirdi ki, "Tank" bu saat sahildən aşağı atılacaq, çay çağlayacaq, ləpədən bəyaz köpüklərə qorq olacaqdı. Axı tanklar kinoda, bax, beləcə gedirlər; sahildən suya

cumurlar və get ki, gedəsən... Oğlan bir-iki filmə baxmışdı, ona görə də gördüklərini yadında möhkəm saxlamışdı. Babası hərdən öz nəvəsini dağın arxasındakı, onlarla mərz qonşusu olan cins mallar sovxozunun fermasına kinoya baxmağa aparardı. Sahildə çayı yarıb keçməyə müntəzir dayanan "Tank" da buna görə peyda olmuşdu. Digər nəcib, yaxud nəcib, hətta bəzə və yaxud səfəh daşlar da vardı.

Bitkilər arasında da əzizləri, cəsurları, qorxaqları, ziyankarları və digərləri var idi. Məsələn, tikanlı süngər onun əsas düşməni idi. Oğlan gündə neçə dəfə onu dibdən qırıb atırdı. Ancaq bu döyüş bitmək bil-mirdi, süngər təzədən cücərib artır, boy verib qalxırdı. Çöl sarmaşığı isə, alaq otu olsa da, ən ağıllı və şən bitki idi. Səhəri hamıdan yaxşı onlar qarşılayırdı. O biri otlar nə səhər qanırdılar, nə axşam. Onlar üçün fərqi yox idi. Sarmaşıqlar isə, Güneş ziyaları canlarını qızdıran kimi gözlerini açır, gülümseyirdilər. Əvvəlcə bir gözü, sonra ikincisi açılır, nəhayət, sarmaşığın bütün burumları biri-birinin ardınca pardaqlanırdı. Ağ, açıq-mavi, yasəmənli, cürbəcür... Əgər onların yanında lap sakit otursan, sənə elə gələr ki, sarmaşıqlar oyanan kimi nə bərədə isə astadan pıçıldayırlar. Hələ qarışqalar da bundan agahdırlar. Səhər-səhər onlar sarmaşıqların gövdəsini qırıb, çiçəklərin öz aralarında nə haqda danışdıqlarını dinləyirdilər. Bəlkə də onlar yuxularını nəql edirdilər?

Gündüzlər – adəten günorta çağı oğlan sıx pöhrəli şirəlcin kollu-ğuna gedib girərdi. Şirəlcinlər hündür olur, çiçəkləmir, ancaq ətirlidir, adacıqlar şəklində – kom-kom bitir, başqa otları yaxına buraxmırlar. Şirəlcinlər dostluqda vəfalıdır. Xüsusilə nisgilli olanda, ağlamaq istəyəndə heç kəs görməsin deyə şirəlcinlikdə rahatca gizlənmək olur. Onların çoxusu meşəyanı şamlığın ətirini xatırladır. Şirəlcinlik isti və sakit olur. Ən ümdəsi isə – onlar gölün qabağını kəsmir. Arxası üstə uzanıb səmaya tamaşa etmək görək. Əvvəlcə, göz yaşları içində heç nəyi sezmə. Sonra buludlar üzüb gələcək və xəyalındakıların hamısını yuxarıda bir-bir ayırd edəcəklər. Buludlar bilirlər: sənə əhvalın o qədər də yaxşı deyil, harayasa çıxıb getmək və ya uçuşmaq arzusundasən, istəmirsən ki, səni tapalar, istəyirsən köks ötürüb ah-vay edəsinlər, deməzsənmi, uşaq gör necə də yoxa çıxdı, indi haradan tapacağın onu?.. Özü də bu hadisə baş verməsin deyə, sən yoxa çıxmıyasan deyə, sakitcə uzanıb, buludlara məftun-məftun baxasan deyə, buludlar dönüb istəmədiyin hər şeyə çevriləcəklər. Eyni cür buludlardan ən müxtəlif şeylər əmələ gəlir. Buludların nə təsvir etdiyini görə bilməyən.

Şirəlcinlikdə isə sakitlik idi, onlar göyün qabağını kəsmirdilər. Bəli, beledir ətirli şirəlcinlər...

Oğlan bitkilər haqqında hələ cürbəcür başqa şeylər də bilirdi. Su-basar çəməndə bitən gümüşü ağota yazığı gəlirdi. Qərribə idi bu ağotlar! Yelbeyindilər. Onların ipek kimi yumşaq süpürgəcikləri küləksiz keçinə bilmir. Bir himə bənd olub gözleyirlər – yel hansı səmtə əsorsə, onlar da o tərəfə əyilirlər. Özü də, hamısı bir nəfər kimi, bütün çəmənlər – sanki komanda ilə baş əyir. İşdir, əgər yağış yağsa və ya tufan qopsa, ağotlar başlarını dürtməyə yer tapmırlar. Yellənirlər, yerə yatırırlar, torpağa yapışırlar. Ayaqları olsaydı, bəlkə də baş götürüb ilim-ilim itərdilər... Lakin onlar riyakarlıq edirlər. Tufan sakitləşən kimi səfeh ağotlar yenə də özlerini yelə verirlər – külək hara, onlar da ora...

Dostsuz-tanışsız oğlan o adi şeylər arasında tək-tənha yaşayırdı, tək-cə avtodükən bütün olub-keçənləri ona unutturur, özünə tərəf basılovlu qaçmağa vadar edirdi. Ayrı nə söz ola bilərdi, avtodükən sənin üçün elə-belə daş-maş, ot-mot deyildi. Nələr yoxdu bu avtodükəndə, nələr!

Oğlan özünü evə yetirəndə, avtodükən evlərin arxa tərəfindən həyətdə yaxınlaşırdı. Məntəqədə evlərin üzü çaya tərəf idi, qapı-baca sahəsi enişəsağı lap səhəyə meyillənirdi, çayın o tayında isə, suyun yuyub açdığı uçurumdan başlayaraq sərt yamaclar boyu dağlara meşə dırmaşırdı və məntəqəyə yeganə giriş yolu evlərin arxasındandı. Oğlan özünü vaxtında yetirməsəydi, heç kəs bilə bilməzdi ki, avtodükən artıq buradadır.

Bu vaxt kişilərdən heç kəs yox idi, hamısı şəhər tezdən dağılışmışdı. Arvadlar ev işləri ilə məşğul idilər. Oğlan özünü açıq qapılara yetirib bərkəndən qışqırırdı:

– Geldi! Maşın-mağaza gəldi!

Arvadlar çaxnaşdılar. Gizləyib saxladıkları pulu axtarmağa cumdular. Biri-birini ötürək bayıra atıldılar. İşə bax ha, hətta nənə də onu tərifləyəsi oldu:

– Görün, bizim oğlan gözəndən necə də itidir!

Oğlan, avtodükən özünü gətiribmiş kimi, məmnun idi. Bir də ona görə xoşbəxt idi ki, onlara bu xəbəri özü çatdırmışdı, ona görə xoşbəxt idi ki, həyətdə onlarla birgə qaçmışdı, ona görə xoşbəxt idi ki, onlarla birgə avtodükənə açıq qapısına sarı yanaşırdı. Lakin basabasda arvadlar onu tez-cə unuttular. Başları qarışıqdı. Mal çoxdu – gözləri

dörd olmuşdu. Vur-tut üç arvad vardı: nənəsi, doğma xalası Bekey – məntəqənin ən böyük adamı qoruqçu Orozqulun arvadı və qucağında qızcağız, köməkçi fəhlə Seyidəhmədinin cavanezen arvadı Gülcəmal. Cəmi üç arvad. Elə çaxnaşma salmışdılar, malları elə qapışdırır, ələk-vələk edirdilər ki, avtodükənə satıcısı onların növbəyə durmasını və bir ağızdan qırıldamamasını tələb etdi.

Lakin onun sözləri arvadlara o qədər kar eləmədi. Onlar əvvəlcə əllərinə keçəni götürürdülər, sonra seçməyə başladılar, sonra isə seçdiklərini də qaytarırdılar. Seçir, ayırır, geyib baxır, höcətləşir, şəkk eləyir, bir şey barədə döndə-döndə sorğu-sual aparırdılar. Biri xoşlarına gəlmirdi, başqası bəhə idi, üçüncünün rəngi ürəklerine yatmırdı... Oğlan kənarda dayanmışdı. O darıxdı. Qeyri-adi bir şey həsrəti də, dağda avtodükənə gərəkən onu bürüyən sevinc də yoxa çıxdı. Avtodükən birdən onun gözlərində cürbəcür köhnə-möhənə şeylərlə dolu adi maşına çevrildi.

Satıcı dilxor oldu! Bu arvadlar, deyəsən, bir şey almaq niyyətində olan adamlara oxşamırdılar. Dağı-daşı basabasa bu uzaq yolu nə üçün gəlmişdi?

Elə də oldu. Arvadlar kənara çəkilməyə başladılar, od-alovları söndü, hətta elə bil yorulub əldən düşdülər. Biri-birinin qabağında, yoxsa satıcının yanındamı, nədənsə, özlərinə bəraət qazandıрмаğa başladılar. Birinci, nənə şikayətləndi ki, pul yoxdur. Əgər nəqd pulun yoxsa – mal da ala bilməzsən. Bekey xala ərindən xəbərsiz bahalı şey almağa cəsarət eləmədi. Bekey xala dünyanın ən bədbəxt qadını idi, uşağı olmurdu, buna görə də Orozqul kefli olanda onu dözürdü, baba da xiffət eləyirdi, axı Bekey xala babanın qızıydı. Bekey xala bir neçə xırda-xuruş aldı və iki şüşə araq götürdü. Çox nahaq yerə, özünə pis olacaqdı. Nənə özünü saxlaya bilmədi, satıcı eşitməsin deyə astadan pıçıldadı:

– Durduğun yerdə özün öz başına niyə bəla açırsan?

– Özüm bilərəm, – Bekey xala ağzından vurdu.

– Səfehə bir səfeh, – nənə bu dəfə bir qədər də yavaşdan, ancaq hiddətlə donqulandı. Satıcı olmasaydı, Bekey xalanın dərslərini necə verirdi. Uf, onlar elə söyüşürdülər ki!..

Cavanezen Gülcəmal araya girdi. O, satıcıya izah elədi ki, onun Seyidəhmədi tezliklə şəhərə köçməyə hazırlaşır, şəhərdə pul lazım olacaq, ona görə də bədxərclik etmək istəmir.

Onlar avtodükənin qabağında beləcə çaxnaşma saldılar, satıcı demişkən, "qəpik-quruşluq" mal aldılar və dağılışıb getdilər evlərinə. Məgər bu alverdi? Satıcı arvadların ardınca tüpürdü, ələk-vələk edilmiş malları yığışdırmağa başladı ki, sükan arxasına keçib yola düşsün. Elə bu vaxt oğlan gözüne dəydi.

– Pələqulaq, nə var? – deyər soruşdu. Oğlanın sallaq qulaqları, nazik boynu, iri, yumru başı vardı. – Bir şeymi almaq istəyirsən? Onda tez ol, bağlayıram. Pulun var?

Satıcı sözgəlişi soruşdu, oğlan isə ədəblə cavab verdi:

– Yox, əmicən, pulum yoxdur, – sonra da başını buladı.

– Mən də elə bilirəm varındır, – satıcı özünü bilməməzliyə vurub söhbəti uzatdı. – Axı buradakılar hamısı varlıdır, ancaq özünüzü kasıb göstərsiniz. Cibindəki pul deyil?

– Yox, əmicən, – oğlan əvvəlki kimi səmimi və ciddi cavab verdi və cırıq cibini çevirdi. (İkinci cibinin ağzı büsbütün tikilmişdi.)

– Deməli, pulların yırtıqdan tökülüb. Get, gözdiyin yerlərdə axtar. Taparsan.

Onlar susdular.

– Kimin uşağısan? – Satıcı yenə sorğuya tutdu. – Qoca Mömünün deyilsən ki?

Oğlan başını tərpətdi.

– Onun nəvəsisənmi?

– Bəli. – Oğlan yenə başını tərpətdi.

– Anan haradadır?

Oğlan heç nə demədi. O bu barədə danışmaq istəmirdi.

– Anan özün haqda bir xəbər bildirmir. Özün bilmirsən?

– Bilmirəm.

– Atan necə? Ondan da xəbərin yoxdur?

Oğlan susdu.

– Dostum, bu nədir, sən niyə heç nə bilmirsən? – Satıcı zarafatla onu məzəmmət elədi. – Nə isə, belədir, belə olsun. – O bir ovuc konfet götürüb oğlana uzatdı. – Al, özün də sağ ol.

Oğlan utandı.

– Al, al. Ləngitmə məni. Getməliyəm.

Oğlan konfetləri cibinə qoydu, özü də maşının ardınca qaçmaq, avtodükəni yoladək ötürmək fikrində idi. O, yəndəmsiz, olduqca tənbel, qıllı Baltek köpəyi səslədi. Orozqul hey qəsdlənir, onu güləylə

vurub öldürmək istəyirdi – belə iti qapıda niyə saxlayan – deyirdi. Baba da yalvar-yaxar edirdi ki, hələlik ona dəyməsin: bir çoban iti gətirər, sonra Balteki aparıb azdırar. Baltekin dünya-ələm vecinə deyildi: tox olanda yatardı, ac olanda isə, yaxın oldu, yad oldu, məhəl qoymadan yalmanardı, tək yeməyə ona bir şey ataydılar. Baltek belə köpək idi. Hər dəfə darıxanda maşınların ardınca qaçardı. Düzdür, çox getməzdi. Bir qədər götürülərdi, az sonra qəflətən dönüb, evə sarı yortardı. Vəcsiz iti idi. Lakin itlə qaçmaq tək qaçmaqdan yüz dəfə yaxşıydı. Hər necə olsa da, yenə itdir...

Oğlan satıcıdan xəlvət, ehmalca Baltekə bir konfet atdı. "Bax ha, – köpəyi xəbərdar elədi, – çox qaçmalı olacağıq". Baltek zingildədi, quyruğunu buladı – yenə istəyirdi. Ancaq oğlan bir daha konfet atmağa cəsarət eləmirdi. Kişinin xətrinə dəyər, bir ovuc konfeti it üçün verməmişdi ki...

Və elə bu zaman baba gəlib çıxdı. Qoca arıxanaya getmişdi. Oradan isə evlərin dal tərəfi görünmürdü. Özünü də iş elə gətirdi ki, avtodükən getməmiş, baba vaxtında özünü yetirdi. Yoxsa nəvəsinin çantası olmayacaqdı. Oğlanın bəxti gətirmişdi.

Ahıl, ağsaqqalların Qıvraq Mömün adlandırdığı Mömün kişini məhəldə hamı tanıyırdı, o da hamıya belə idi. Belə bir ləqəbi Mömün az-çox tanıdığı adamların hamısına göstərdiyi istiqanlılığı üçün, hamının kəriminə gəldiyinə, indadına yetişdiyinə görə qazanmışdı. Lakin bu da vardı ki, onun yaxşıqlarının, pulsuz paylanmış qızıl kimi, heç kəsin yanında qədr-qiyəti yoxdur. Heç kəs Mömünə, onun yaşadlarına bəslənən kimi hörmət-izzətlə yanaşmırdı. Onu sayə salan olmurdu. Buqə tayfasından adlı-sanlı bir qocanın böyük yas məclisi düşəndə, – Mömün də buqə nəslindən idi, bununla çox fəxr edirdi və öz tayfasından bir nəfərin də yasını buraxmazdı – ona heyvan kəsməyi, hörmətli qonaqları qarşılaması, atdan düşənə kömək göstərməyi, çay paylaması, bəzən həтта odun yarmağı, su daşıması tapşırırdılar. Məgər qonaqlı-qaralı böyük yas yerlərində iş qəhət idi? Mömünə tapşırılan hər işi o vaxtli-vaxtında asanlıqla görərdi və ən başlıcası isə, başqaları kimi, heç bir işdən boyun qaçınmazdı. Bir qoşun qonağı qarşılayıb, onlara yemək paylamalı olan aul cavanları, Mömünün işin öhdəsindən necə gəldiyini görəndə deyər, deyər:

– Qıvraq Mömün olmasaydı, görəsən biz neylərdik!

Nəvəsi də yanında, uzaq yerdən gəlmiş bu ahıl kişi, bəzən də cavan bir çaycının ölinin altında işləməli olurdu. Mömünün yerinə

başqası olsaydı, təhqirdən bağı çatlayardı. Möminün isə heç vecinə də deyildi!

Heç kəs də təəccüblənmişdi ki, qonaqların qulluğunda qoca Qıvraq Mömin durur, bax, elə buna görə də o bütün ömrü boyu Qıvraq Mömin olaraq qalıb. Qıvraq Mömin olduğu üçün təqsirkar özüydü. Əgər yad bir adam heyret edib deyəndə ki, bu aulun cavanları qırılıbmı, sən yaşda kişi arvadların buyruğuna baxırsan, Mömin belə cavab verirdi: "Mərhum mənim qardaşımdı. (O, buquların hamısını özünə qardaş bilirdi. Buna qalsa, buqular başqa qonaqlara da eyni dərəcədə "qardaş" sayıla bilərdi.) Onun yanında mən də işləməsəm, bəs kim işləyəcək? Axı biz buqular ulu nənənin – Buynuzlu ana maralın öz nəslindənik. O füsunkar ana maral isə sağlığında da, əbədiyyət dünyasında da bizə dostluğu tövsiyə edib..."

Qıvraq Mömin, bax, belə Mömin idi!

Qocalar da, cavanlar da ona sən deyə müraciət edərdilər, ona satmaq da olardı – qoca inciməzdi; onun sözünü rədd etmək də olardı – qoca söz qaytarmazdı. Haqlı sözdür: özünə hörmət etdirməyi bacarmayanın camaat günahından keçmir. O isə bunu bacarmırdı.

Hayatda onun əlindən çox şey gəlirdi. Dülgerlik edər, sərraclıq edər, taya vurardı; cavanlıqda kolxozda elə tayalar qurardı ki, qışda onu sökməyə heyf-silənərdilər; yağış tayanın üstündən aşağı elə axardı ki, elə bil qaz belindən su süzülərdi. Qar isə qoşaçatılı dama yağan kimi yatardı onun ilanyalı tayalarının üstünə. Müharibə dövründə əmək batalyonunda xidmət edəndə Maqnitaqorsk zavodunun divarlarını hörmüşdü, staxanovçu kimi ad çıxarmışdı. Qayıtdı, məntəqədə ev tikdi, meşəçiliklə məşğul oldu. Köməkçi fəhlə olmasına baxmayaraq, əslində meşənin qarovulunu da o çəkirdi. Onun kürekəni Orozqul tez-tez qonaqlıqlara gedirdi. Elə ki, böyüklərin güzəri buralara düşdü, bu zaman Orozqul özü meşəni də göstərər, ov da təşkil edər, bu işlərdə ixtiyar sahibi olardı. Mal-qaranın dalınca Mömin gedərdi, arıya da o baxardı. Ömrü boyu işlədi Mömin, ancaq özünə hörmət etdirməyi öyrənmə bilmədi.

Üstəlik, Möminün zahiri görkəmi də ağsaqqal yəndəmi deyildi. Nə tənkinə, nə vüqarı, nə də sərtliyi vardı. Sadədil adam idi və onun bu qədribilinməz insan məcazını ilk baxışdan sezmək olurdu. Həmişə belələrinə öyüd veriblər: "Yaxşı olma, yaman ol! Bax, sənə bu da azdır! Bu da azdır! Yaman ol, yaman!" O isə bədbəxtliyindən düzəlmirdi, yaxşı

olaraq qalırdı. Gülməyə, qırıq-qırıq sifəti vardı, gözləri isə daim sual edirdi: "Sənə nə lazımdır? Nə lazımsa, sənün üçün eləyim. Qulluğunda hazıram, bircə də görüm, ürəyin nə istəyir?"

Burnu yumşaqdı, ördək dimdiyinə oxşayırdı, elə bil heç qığırdağı yoxdu. Boyu da uca deyildi, yeniyetmə kimi çevikdi qoca. Saqqal sarıdan da bəxti gətirməmişdi. Çənəsində iki-üç sarımtıl tük vardı.

Bəzən belə olur – bir də görürsən yolla boy-buxunlu bir qoca gedir, saqqalı dərz kimi, quzu dərisindən qatlama yaxahqlı iri kürk geyinib, başında bahalı papaq, altında şahbaz at, yəhəri də gümüş bəzəkli – müdrikdən, peyğəmbərdən nəyi eskikdir, beləsinə baş oymək də qəbahət deyil, belələrinin hər yerdə hörmət-izzəti var! Mömin isə vur-tut Qıvraq Mömin kimi tanınmışdı. Onun yeganə üstünlüyü bundan ibarət idi ki, kiminsə gözündən düşəcəyindən ehtiyat etmirdi, vəssalam. (Bu cür oturmada, yersiz danışdın, düz cavab vermədin, elə gülmədin, bu belə olmadı, o belə deyil, elə yox...) Bu mənada Mömin özü də bilmədən, son dərəcə xoşbəxt adam idi. Çoxları heç də o qədər xəstəlikdən deyil, nə qədər özlerini olduğundan daha artıq göstərmək azarının əbədi ehtirasından ölürlər. (Kim istəməz ki, ağıllı, ləyaqətli, gözəl, həmçinin zabıtelı, adil, səbatlı adam kimi tanınsın?)

Mömin isə belə deyildi. O, qərribə adam idi və onunla olduğu kimi də rəftar edirdilər.

Möminün bircə şey bərk xətrinə dəyə bilərdi: kiminsə yas mərasimini keçirməkdən ötrü qohum-əqrəbə məşvərinə onu unudub çağırmasınlar... Belə halda o inciyərdi və ciddi itirab çəkərdi; özü də buna görə yox ki, onu yada salmayıblar, yox, onsuz da məşvəret zamanı o heç nə həll etməzdi, yalnız orada iştirak edirdi, ondan inciyərdi ki, qədim adəti yerinə yetirmək borcu pozulurdu.

Möminün öz dərdi-səri vardı, bunlardan əzab çəkərdi, gəcələr bunları xatırlayıb ağlayardı. Yad adamlar bu barədə demək olar ki, heç nə bilmirdilər. Özünükülərə isə bu agah idi. Mömin nəvəsini avto-dükana yanında görəndə, dərhal anladı ki, oğlan nədənsə pərtidir. Satıcı gələn adam olduğundan, qoca əvvəlcə ona müraciət etdi. Cəld yəhərdən endi, dərhal iki əlini də satıcıya sarı uzatdı.

– Əssəlam-ələyküm, tacirimüəzzəm! – O, yarızarafat, yarıciddi dedi. – Karvanının qədəmləri uğurludurmu, alverin yaxşı gedirmi? – Mömin sevincində satıcının əlini silkələyirdi. – Gör nə vaxtdır görüşürük? Xoş gəlibsən!

Mömünün danışığına, çirkin görkəminə, həmin köhnə girz çəkmələrino, qarısının tikdiyi kətan şalvarına, əzik-bürüşük penceyinə, yağışdan və Günəşdən rəngi solmuş gecə şlyapasına kinayəylə gülümsünən satıcı cavab verdi:

– Karvan karvanlığındadır. Amma belə burasındadır ki, tacir sizlərə gəlir, siz də baş götürüb meşələrə, dərələrə qaçırsınız. Arvadlarınıza da elə göz ağartması vermisiniz ki, qəpik üçün can çəkirlər. Nə qədər mal getirirsən getir bura, əlini cibinə salan olmayacaq.

– Bağışla, əzizim, – Mömün pərt halda üzr istədi. – Bilsəydik gəlirsən, heç yana getməzdik. Pul da ki, yoxdur, yoxun üzü qara olsun. Bax, payızda kartofu satırıq...

– Danışırsan da! – Satıcı onun sözünü kəsdi. – Yaxşı tanıyıram sizi – üfunət qoxuyan bayları. Çəkilmisiniz dağlara, torpaq bol, ot bol. Hər tərəf meşə – üç gün gəzib dolanmaq olmaz. Mal-qara saxlayırsan? Arı saxlayırsan? Qəpik xorcləməyə xəsislik edirsiniz. Bax, bu ipək örtüyü al, tikiş maşını da bir dəno qalıb...

– Vallah, o qədər pulum yoxdur, – Mömün özünə bəraət qazan-dırmağa çalışdı.

– Elə bilirsen, inanacağam. Simiclik ələyirsən, qoca, pul yığırsan. Goruna aparacağsan?

– Vallah, yox. Buynuzlu ana marala and olsun, yoxumdur.

– Onda məxmər al, təzə şalvar tikdirərsən.

– Alardım, and olsun Buynuzlu ana marala...

– Ec, seninlə çənə yurmağın nə mənası! – Satıcı əlini yellədi. – Nahaq yerə gəldim. Bəs Orozqul hardadır?

– Səhərdən elə Aksaya gedəndir. Çobanlarla işi vardı.

– Demək qonaq gedib, – satıcı bilərəkdən təsdiqlədi. Araya cansıxıcı sükut çökdü:

– Xətrinə dəyməsin, əzizim, – Mömün yenidən dilləndi. – Payızda, Allah qoysa, kartofu satırıq...

– Payıza hələ çox qalıb.

– İndi ki, belədir, bizi qınama. Gəl, bir stəkan çay iç.

– Onun üçün gəlməmişəm, – satıcı imtina elədi.

O, furqonun qapısını bağlayırdı, elə bu dem, itin qulağından yapışib, maşının arxasınca qaçmağa hazır vəziyyətdə qocanın yaxınlığında dayanmış nəvəyə baxaraq Mömünə dedi:

– Yaxşı, heç olmasa, çanta al. Oğlanın yaqın ki, məktəbə getmək vaxtı çatmış olar? Neçə yaşı var?

Mömün bu fikri dərhal bəyəndi: bu inadkar avtodükəncidən heç olmasa bir şey alsın, nəvəsinə də həqiqətən çanta lazım idi, bu payız məktəbə getməliyd.

– Axı doğrudan da belədir, – Mömün vurnuxdu, – heç ağılıma da gəlmirdi. Bəs necə, yeddi tamam olub, səkkizin içindədir. Bir bura gəl, – o, nəvəsinə çağırırdı.

Baba ciblərini eşələdi, gizlədiyi beşliyi çıxartdı. Görünür çoxdan cibindəymiş, qat kesmişdi.

– Poloqulaq, al. – Satıcı bic-bic oğlana göz vurdu və çantanı ona verdi. – Daha oxumalısan. Əgər savad qazanmasan, babanla həmişəlik dağlarda qalarsan.

– Qazanar! Fəhmli baladır, – Mömün pulun qalığını saya-saya dilləndi.

Sonra təzə çantasını əlində inamsız tutan nəvəsinə baxdı, onu bağrına basdı, astadan dedi:

– Çox əcəb. Payızda məktəbə gedərsən. – Baba qayım, ağır əlini ehmalca oğlanın başına qoydu.

Elə bu zaman oğlanı birdən-birə qəhər boğdu və babasının arıqlığını, onun paltarından gələn tanış qoxunu duydu. Ondan quru ot və iş adamının tər iyi gəlirdi. Belkə də həyatda ona ən sədaqətli, etibarlı, doğma olan, onun üçün canını belə əsirgəməyən yeganə bir adam vardı, o da belə sadəlövh, qərribə qoca kişi idi ki, ağıllılar onu Qıvrıq Mömün ləqəbi ilə çağırırdılar... Nə olsun ki? Hər necə olsa da, yaxşı ki, hər halda öz babası vardı.

Oğlan, ağılına da getirməzdi ki, onun sevinci bu qədər böyük ola bilər. İndiyədək o, məktəb haqqında düşünmürdü. İndiyədək o, məktəb uşaqlarını yalnız babası ilə dağlar arxasındakı İssık göl kəndlərinə, hörmətli buqu qocalarının yasına gedəndə görmüşdü. Özü də bu andan etibarən oğlan çantanı əlindən yərrə qoymurdu. O dərhal sevincle, qürurle qaçaraq bütün məntəqə sakinlərinə baş çəkdi, övvələ nəvəsinə göstərdi – bax, deməzsənmi, babam alıb! Sonra Bekey xalaya göstərdi, o da çantaya görə sevinib, oğlanın özünü təriflədi.

Bekey xalının nadir hallarda əhvalı xoş olardı. Əksər vaxtları qaş-qabaqlı, hirsli olardı, öz bacısı oğluna məhəl qoymazdı, gözüne oğlanı görünürdü... Öz dərdi özünə bəs ələyirdi. Nənəsi deyirdi: züryəti olmuş olsaydı, o tamamilə başqa cür arvad olardı. Əri Orozqul da eləcə. Onda Mömün baba da indiki kimi olmazdı, ayrı cür adam olardı. Babanın iki qızı vardı – Bekey xala, bir də oğlanın anası – kiçik

qızı; buna baxmayaraq – hər halda öz övladının olmamağı pis şeydir, çox pis. Övladının övladı olmaması daha pisdır. Nənə belə deyir. Gəl, onu başa düş...

Bekey xaladan sonra oğlan çantasını cavanezən Gülcamala və onun qızına göstərmək üçün onlara tərəf qaçdı. Oradan ot çalınan yerə, Seyidəhmədın yanına endi. Yənə də sarı daşın – “Dəvə”nin yanından qaçaraq keçdi, yənə də onun hürgücünü sıgallamağa vaxtı olmadığı, “Yəher”in, “Canavar”ın, “Tank”ın yanından ötdü, sonra hey sahiller, çaytikanı kolluğunun arası ilə uzanan cığırla getdi, nəhayət, çalınmış ot şırımını ilə düz biçənəyə, Seyidəhmədın yanına qaçıb gəldi.

Bu gün Seyidəhməd burada tək idi. Baba öz verini, üstelik Orozqulun da verini çalıb qurtarmışdı. Onlar çaldıqları otu da aparmışdılar – nənə ilə Bekey xala dirmiqalayib yığmışdılar. Mömün qotmalamışdı, o da babasına arabaya daşımaqda kömək eləmişdi. Pəyənin yanında iki taya vurmuşdular. Baba onları elə soliqəylə yığmışdı ki, necə yağış olur olsun, içinə keçməzdi. Tayalar daraqla daranıbmış kimi sığallı idi. Hər il belə olurdu. Orozqul ot çalmırdı, hər işi qayınatasının boynuna yükləyirdi, necə olmasa da, özü rəis idi axı. “İstəsəm, – deyirdi, – ikinci də birdən işdən qovaram”. Bu sözləri babaya və Seyidəhmədə deyirdi. Kefli olanda belə səfəhləyirdi. Babanı qovmazdı. Onda bəs kim işləyəcəkdi? Babasız qalsın, görüm necə qalacaq! Meşədə, xüsusilə payızda iş çox olur. Baba deyirdi: “Meşə qoyun sürüsü deyil, dağılışıb itməz. Amma, ona daha çox gözəl olmaq lazımdır. Ona görə ki, yağın düşsə, yaxud dağdan güclü sel gəlsə – ağaclar kənara çəkilməz, yerindən tərpenməz, durduğu yerdə məhv olar. Meşəçi də ona görədir ki, ağac tələf olmasın”. Seyidəhmədi də Orozqul qovmaz, çünki dinc adamdır. Heç nəyə qarışmır, höcət eləmir. Ancaq o, islah və sağlam gənc olsa da, tənəldir, yatağandır. Buna görə də özünü meşəçiliyə verib. Baba deyir: “Sovxozda belə oğlanlar maşın sürür, traktorla yer şumlayır”. Seyidəhmədın isə bağçasında kartofu sirken basıb. Əliuşaqlı Gülcamal bağ-bostanı özü becərməli olub.

Ot çalımının başlanmasını da Seyidəhməd yubatmışdı. Sırağagün baba bunun üstündə onu berk danladı: “Ötən qış, – dedi, – sənə yox, heyvanlara yazığım gəldi. Ona görə də ot bölüb verdim. Əgər bu dəfə də mən qocanın otuna göz dikmisənsə, indidən də, sənün üçün də ot çalım”. Deyəsən, söz kar eləmişdi, səhər tezdən Seyidəhməd də əlinə dəryaz almışdı.

Arxadan iti addım səsi eşidən Seyidəhməd dönüb baxdı, köynəyin qolu ilə üzünü sildi.

– Sən hardan belə? Məni çağırırlar, nədir?

– Yox. Çantam var. Budur. Babam alıb. Məktəbə gedəcəyəm.

– Elə bundan ötrü qaçıb bura gəlmişən? – Seyidəhməd qəhqəhə çəkdi. – Mömün baba belədir, – barmağı ilə gicgahını göstərdi, – sən də ona çəkmişən. Yaxşı, ver, görüm necə çantadır? – O, kilidi şaqqlıdatdı, çantanı əli ilə o tərəf-bu tərəfə çevirib baxdı, qaytardı, istehza ilə başını buladı, səsinə qaldırdı. – Yaxşı, de görüm, sən hansı məktəbə gedəcəksən? Hardadır sənün o məktəbin?

– Necə yəni hansı məktəbə? Fərmadakına.

– Yəni Celesaya gedəcəksən? – Seyidəhməd təəccübləndi. – Axı oraya dağı aşib keçsən, beş kilometrdən az olmaz.

– Babam dedi ki, məni atla aparıb gətirəcək.

– Hər gün gedib-gələcək? Qoca səfəhləyib... Elə onun özünün də məktəbə getmək çağıdır. Sənünlə bir partada oturur, dərslər qurtaranda da – haydı geriye! – Seyidəhməd gülməkdən uğundu. O, Mömün babanı nəvəsi ilə bir məktəb partasında yanaşı oturan təsəvvür edib qəşş elədi.

Oğlan pərt halda susdu.

Seyidəhməd izah elədi: – Yaxşı, küsmə, mən elə-belə, gülmək üçün deyirdim!

O, oğlanın burnuna yüngülvarı çırtma vurdu, başındakı baba furajkasının günlüyündən tutub gözünün üstünə basdı. Mömün meşəçi furajkasını başına qoymurdu, utanırdı. (“Nə olub, rəis-zad deyiləm ki? Mən öz qırgız papağını heç nəyə dəyişmərəm”). Yayda Mömünün başında kənarları solğun qara sətirlə haşiyələnmiş ağ kolpak deyilən “qədimi” keçə şlyapa olardı, qışda isə o, qoyun dərisindən köhnə dəbli tebetey gəzdirdi. Meşə fəhləsinə məxsus formalı yaşıl furajkanı isə nəvəsinə vermişdi, o gəzdirdi başında.

Seyidəhmədın yeni xəbəri belə istehza ilə qarşılamaşı oğlanın xətrinə deydi. O, qaşqabaqlı halda furajkanın günlüyünü alına qaldırdı, özü də Seyidəhməd onun burnuna yənə çırtma vurmaq istəyəndə, başını kənara əydi və qabardı:

– Əlini çək!

– Ay səni, ecəb hirsliymişsən? – Seyidəhməd qınımışdı. – İncimə. Çantan nəyə desən dəyər! – Özü də əlini onun çiyinə vurdu. – İndi isə aralaş. Mən hələ ot çalmalıyam, bilirsen nə qədər...

Seyidəhməd ovcuna tüpürüb, yenə dəryazdan yapışdı.

Oğlan isə yenə həmin cıgırla və yenə də həmin daşların yanından ötərək evə qaçırdı. Daşlarla oynamağa hələlik vaxtı yox idi. Çanta gerekli şeydi...

Oğlan özü-özüyə danışmağı xoşlayırdı. Amma bu dəfə o, özünə yox, çantaya müraciət etdi: "Sən onun sözüne inanma, mənim babam heç də clə adam deyil. Biclik-zad bilmir və buna görə də ona gülürlər. Çünki babam əsla biclik bilmir. O, sənə ilə məni məktəbə aparacaq. Sən hələ bilmirsən məktəb hardadır? Çox da uzaqda deyil. Mən sənə göstərəm. Biz ona Qarovul dağından durbinlə baxarıq. Hələ sənə ağ gəmimi də göstərəm. Ancaq, gerek əvvəlcə dama gedək. Durbinimi orada gizləmişəm. Buzova baxmalıyam, amma hər dəfə qaçıb gedirəm ağ gəmiyə tamaşa etməyə. Buzovumuz lap böyüyüb – dartınanda saxlamaq olmur, adət əleyib, inəyi əmmək istəyir. İnək – onun anasıdır, öz südünü əsirgəmir. Başa düşürsən? Analar heç vaxt heç nəyə qızırqanmırlar. Gülcəməl də belə deyir, onun öz qızı var... Tezliklə inəyi sağacaqlar, sonra biz buzovu aparıb otaracağıq. O zaman biz Qarovul dağına dırmaşib, oradan ağ gəmini görürük. Bilirsən, mən durbinlə də, bax, beləcə danışsam. İndi biz üç olacağıq – mən, sən və durbin..."

O, beləcə evə qayıdırdı. Çanta ilə danışmaq xeyli xoşuna gəlmişdi. Söhbəti davam etdirmək niyyətində idi, istəyirdi özü barədə danışsın, çanta hələ çox şeyləri bilmirdi. Lakin ona mane oldular. Yan tərəfdən at tappıltısı eşidildi. Ağacların arasından bir atlı çıxdı. Gələn Orozqul idi. O da evə qayıdırdı. Özündən savayı heç kəsə etibar etmədiyi boz atı Alabaşın belində, döşlüyü cingiltili gümüş asmalı, mis üzəngili səfər yəhərinə yayxanmışdı.

Orozqulun şlyapası peysərinə enmişdi, xırda tük basan qırmızı alnı açıq qalmışdı. İsti, бүркүlü havada onu mürğü basmışdı. Yol gedə-gedə yatırdı. Rayon rəhbərliyinin qiyafəsinə oxşar, yəndəmsiz tikilmiş məxmər kitelinin bütün düymələri açılmışdı. Göbəyində ağ köynəyi kəmərin altından çıxmışdı. O, tox və kefli idi. Bir az əvvəl qonaqlıqda olmuş, köpüncə kumis içmiş, ot yemişdi. Yay vaxtları ətraf yaylaqlardakı çobanlar və ilxıqlar tez-tez Orozqulu qonaq edirdilər. Onun köhnə dost-taşıları vardı. Amma, onu bir niyyətlə qonaq çağırırdılar. Orozqul lazımlı adam idi. Xüsusən dağda ola-ola kənddə ev tikənlər üçün; sürünü başlı-başına buraxıb gedə bilməz, tikinti materiallarını haradan tapacaqdı? Hər şeydən də əvvəl taxta-şalbanı?

Lakin Orozqulu razı salanda, onda görürdün qoruq meşədən iki-üç seçmə tir verdi sənə, apar, get arxayınca. Yox, belə etməsən, dağlarda başın sürüyə qarışar, evin də bir əsrə tikilib qurtarmaz...

Ağırlaşmış, təşəxxüslü Orozqul uzunboğaz xrom çəkmələrinin ucunu üzəngiyə saymazyana dirəyərək, yəhərdə mürğü vura-vura yol gedirdi.

Oğlan çantanı yellədə-yellədə gözlənilmədən qabağına yüyürəndə, az qalmışdı atdan yıxılsın.

– Orozqul əmi, çantam var! Məktəbə gedəcəyəm. Bax çantama!

– Səni görüm!.. – Orozqul qorxmış halda yüyənə dartıb söydü.

O, yuxusuzluqdan və sərxoşluqdan qan çəkmiş gözlerini oğlana zillədi:

– Sən burda neynirsən, hardan belə?

– Mən evə gedirəm. Çantam var, onu Seyidəhmədə göstərirdim. – Oğlan zəif səsə cavab verdi.

– Yaxşı, oyna. – Orozqul deyindi və yəhərdə inamsız halda yırğalanaraq, yoluna davam etdi.

Başqalarına düjün-düjün züryət bəxş etdiyi halda, Allah bu tale küskününə öz belindən gələn bir oğulsa verməmişdi, ata-anasının atıb getdiyi, arvadının bacısı oğlu bu gədə və onun andıra qalmış çantasını görünürdü Orozqulun gözüne?..

Orozqul fısıldayıb hiçqırdı. Qubar və qəzəb onu boğurdu. Heyfslənirdi ki, ömrünü nişənsiz başa vuracaq və bu dəm onun ürəyində arvadının sonsuzluğuna qəzəbi lap coşdu. O məlun arvadı neçə il idi qısır gezirdi.

"Gör sənə neylərəm!" – Orozqul xəyalən onu hədələdi, ətli yumruqlarını düydü, hönkürüb ağlamasın deyə qəhorini içində boğub inildədi. Bilirdi işini, qayıdan kimi onu döyəcəkdi. Orozqul içəndə həmişə belə olurdu; bu öküz boyda kişi dərddən və qəzəbdən aqlını itirirdi.

Oğlan cıgırla onun ardınca gedirdi. O, qəflətən Orozqul gözdən itəndə, heyrətə gəldi. Orozqul isə çaya sarı dönüb, atdan düşdü, yüyənə atıb hündür otların arası ilə irəlilədi. O, ləngər vura-vura, əyilərək gedirdi. Əlləri ilə üzünü örtüb, başını çiyniləri arasına çəkərək gedirdi. Çayın qırağına çatanda Orozqul çömbəldi. Ovcunu çay suyu ilə doldurub üzünə çırpdı.

"Görünür, istidən başağrısı tutub" – Orozqulun hərəkətlərinə göz qoyan oğlan belə qənaətə gəldi. O bilmirdi ki, Orozqul ağlayır və

hıçqırıqlarını kəsə bilmir. Ona görə ağlayırdı ki, qabağına yüyürən öz doğma oğlu deyildi, ona görə ağlayırdı ki, çantalı oğlana bir neçə kəlmə adam kimi söz demək üçün özünü ələ ala bilməmişdi.

2

Qarovul dağının kəlləsindən ətrafın geniş mənzərəsi açılırdı. Oğlan qarnı üstə uzanıb, durbini gözüne uyğunlaşdırırdı. Bu, çox yaxşı göstərən səhra durbini idi. Nə vaxtsa babasına uzun müddət meşə məntə-qəsində işlədiyinə görə mükafat vermişdilər. Qoca durbini gözdirməyi sevmirdi: "Öz gözlerim bundan pis görmür". Nəvəsinin isə xoşuna gəlirdi.

Bu dəfə o, dağın başına durbini və çanta ilə gəlmişdi.

Əvvəlcə, şeylər oynayırdı, kiçik dairəvi şüşə gözdə bir-birinə qarışırdı, sonra birdən aydınlaşırdı və hər şey öz yerində dayanırdı. Bu, olduqca maraqlı idi. Oğlan nəfəsini çəkib sakit dayanırdı ki, tapdığı fokusu itirməsin. Sonra o, durbini başqa səmtə döndərirdi və yenidən hər şey biri-birinə qarışırdı. Oğlan yenə də okulyarı fırlatmağa başladı.

Buradan hər şey görünürdü. Yalnız səmadan aşağıda olan ən uca qarlı zirvələr də. Dağların arxasında onlar, bütün dağlardan və bütün yer üzündən ucada qərar tutmuşdular. Qarşı zirvələrdən aşağıdakı dağların yamacları meşəlikdi. Ətikləri qalın cəngəllik, yuxarıları qarışıqlıq. Güngəy dağları da Günəşlə üzbəüz dayanmışdı; Güngəyin yamaclarında otdan savayı heç nə bitmirdi. Göl tərəfdəki nisbətən alçaq dağlar isə büsbütün çınqıllı, çılpaq yamaclardan ibarət idi. Yamaclar vadiyədək enirdi, vadi isə göldə birləşirdi. Elə həmin tərəfdə tarlalar, bağlar, kəndlər uzanıb gedirdi... Yaşıl əkin sahələri arasında ala-tala sarı yerlər gözə dəyirdi – biçin yaxınlaşırdı. Yollarda balaca avtomobillər siçan kimi şütüyürdülər, onların arxasınca uzun toz quyruqları burulurdu. Yer in ən ucqar bucağında, gözün seze biləcəyi son həddə, qumlu sahil yolağından o tərəfdə sinəsi qabarmış gölün tünd-mavi əyriliyi göyərirdi. O, İssık göl idi. Orada su ilə səma birləşirdi. Oradan o yana heç nə yox idi. Göl sakit uyumuşdu, bərq vururdu, kimsəsiz idi. Yalnız sahilə ləpəldəyənənin oynatdığı ağ köpük güclə sezilirdi.

Oğlan bu tərəfə çox baxdı, çantaya dedi: "Ağ gəmi görünmədi. Gəl, məktəbimizə bir də baxaq".

Buradan dağın arxasındakı qonşu dərə bütövlükdə yaxşı görünürdü. Durbini baxanda, hətta evin qabağında, pəncərənin altında oturan qarının əlindəki iplik də aydın nəzərə çarpırdı.

Celasay dərəsində meşə yoxdu, qırılardan sonra yalnız orda-burda tənha qocaman şam ağacları qalmışdı. Bir vaxtlar buralar meşəlik imiş. İndi damı şiferli mal-qara tövlələri cərgələnmişdi, iri peyin topaları və küləş tayaları gözə dəyirdi. Burada südcülük fermaları üçün cins düyələr bəslənirdi. Elə orada, mal-qara tövlələrindən azca aralıda gödəkcik bir küçə vardı – maldarların qəsəbəsi. Küçə əydəmli təpədən aşağı meyillənirdi. Küçənin lap kənarındaca kiçik bir bina vardı, görkəmindən bilinirdi ki, yaşayış evi deyil. Dördillik məktəb bu elə özü idi. Yuxarı sinif uşaqları oxumağa sovxozdakı internat-məktəbə gedirdilər. Burada isə balacalar oxuyurdular.

Oğlan qəsəbədə olmuşdu, boğazı ağrıyanda babası ilə feldşerin yanına getmişdi. İndi o, durbini bəz kərəmitli, tənha əyri borulu, üzərində əl ilə "Məktəb" yazılmış faner lövhəli kiçik binaya zəndlə baxırdı. O oxuya bilmirdi, ancaq ağlına gəlirdi ki, məhz bu söz yazıla bilər. Durbində ən kiçik şeylər belə ən xırda təfərrüatı ilə aydın görünürdü. Divarın suvağı üzərində cızılmış qarışıq sözlər, kağız yapışdırılmış pəncərə şüşəsi, eyvanın şişib qabarmış, kələ-kötür taxtaları... O, əlində çanta bura necə gələcəyini, indi cəftəsindən iri qıfıl asılan bu qapıdan içəri necə addımlayacağını təsəvvürünə getirdi. Bəs orada, qapının arxasında nələr olacaqdı?

Məktəbə baxıb qurtarandan sonra, oğlan yenə durbini gölə sarı yönəltdi. Orada isə hər şey əvvəlki kimi idi. Ağ gəmi hələ gözə dəymirdi. Oğlan dönüb, arxası gələ oturdu, durbini kənara qoyaraq aşağı, dağın dibinə baxmağa başladı. Aşağıda, dağın lap dibinə uzun dərə boyu gümüşü kandarlı çay kükrəyərək axırdı. Çayla yanaşı sahilə yol uzanırdı və çayla birlikdə yol da dərə döngəsinin arxasında gözden itirdi. O biri sahil yarpaqlı və meşəli idi. Sən-Taş meşə qoruğu məhz buradan başlayır, dağların qarlı başınadək yüksəlirdi. Şam ağacları bütün ağaclardan yuxarıda bitmişdilər. Tünd, biz-biz yarpaqlı o şamlar silsilə dağların qılıclarında, qarın, qayaların arasında dimdik dayanmışdılar.

Məntəqənin həyatındakı evə, mərəyə və onun yanındakı tikililərə baxanda, oğlanın gülməyi tuturdu. Yuxarıdan onlar balaca, yastı-yapalaq görünürdü. Məntəqədən o tayda, sahil boyunda öz tanış daşlarını

gördü. Onların hamısını – “Dəvə”ni, “Canavar”ı, “Yəhər”i, “Tank”ı – birinci dəfə buradan, Qarovul dağının başından durbinlə seyr etmişdi, elə adlarını da o zaman qoymuşdu.

Oğlan bic-bic gülümsədi, ayağa qalxıb həyəte sarı bir daş atdı. Daş bir qədər aralıda dağın belinə düşdü. Oğlan yenə də öz yerində oturub, durbinlə menteqəyə baxmağa başladı. Əvvəlcə iri linza tərəfdən balaca gözüne baxdı – evlər lap uzaqlara çökilib getdi, oyuncaq qutularına çevrildilər. İri qayalar dönüb xırdalaşdı. Babasının çayın dayazlığındakı dəhnəsi lap gülünc göründü. Sərçenin topuğundan olardı. Oğlan gülümsündü, başını buladı və cəld durbinini çevirdi, okulyarı fırladı. Onun sevimli daşları nəhəngləşərək elə bil alınlarını durbinin şüşəsinə dirəmişdilər. “Dəvə”, “Canavar”, “Yəhər”, “Tank” elə heybətli idilər ki... Kolo-kötür, çat-çat gövdələrindən domrov rəngli ləkələr, ön ündəsi bu idi ki, oğlanın bənzətdiyi şeylərə çox oxşayırdılar. “Hələ “Canavar”a bir bax! Hələ “Tank”a bax, tank buna deyərəm!..”

Babanın dəhnəsi qayalardan o tərəfdə, çayın dayazlığında idi. Sahilin bu yeri durbinlə yaxşı görünürdü. Su qənberliyə – enli dayaz yerə ani olaraq gəlir, aşırımlarda köpüklənib daşır, yenidən çayın qijovuna axıb tökülürdü. Çayın dayazlığında su dizdən idi. Lakin elə iti axırdı ki, onun kimi belə cansız-çəlimsiz oğlanı asanlıqla çayaşağı aparardı. Axın onu aparmasın deyə, oğlan sahilədeki söyüddən yapışardı, özü də kol söyüd lap çayın qırağında bitmişdi – budaqlarının bir qismi quruda idi, o biriləri isə çaya sallanmışdılar. Bu da çimməkdi? At kimi elə bil cilovlamışdılar. Üstəlik də nə qədər qanqaralığı və söyüşlər! Nənə babaya deyərdi: “Çay aparsa, özündən küssün, gözü-mün ucuyla da baxmaram. Çox lazım idi mənə! Atası, anası atıb getdi. Dərdim-sərim özümə bəsdir, daha təqətim tükənib”.

Nə söz ola bilər? Qarı olsa da, sözün düzünü deyirdi. Amma, orası da var ki, yazıq oğlan da heyf olardı. Axı çay lap yaxından, qapının ağzından axırdı. Qarı nə qədər qorxuzsa da, oğlan özünü suya vurarsa olurdu. Bax, elə o vaxt Mömün qərara gəldi ki, çayın dayazlığında daşlardan dəhnə düzəlsin, oğlan burada qorxusuz-hürküsz çimsin.

Qoca Mömün nə qədər daş daşdı, özü də irilərini seçirdi ki, su diyirləndib aparmasın. Onları qarnının üstündə daşıyırdı, suyun içinə girib daşları yan-yana elə düzürdü ki, su aradan axıb içəri dolsun və eləcə də rahat süzülüb gedə bilsin. Ayrıq, seyrək saqqallı bu gülməli qoca, tumanı islanıb bədəninə yapışmış halda, bütün günü bu dəhnə ilə

əlləşirdi. Axşamlar üzüqoylu düşüb qalır, öskürür, ağrıdan belini düzəldə bilmirdi. Bax, elə o zaman nənənin ağzı açıldı, necə açıldı: “Kiçiyi səfehdir, nə deyəsən, balacadır, bəs bu qoca axmağa nə düşüb? Özünü niyə əldən salırdın? Yeməyini verirsən, içməyini verirsən, ayrı nə lazımdır? Əlindən gələni ələyirsən. Of, bunun axırı yaxşı olmayacaqlı..”

İnsafən, çayın dayazlığında dəhnə çox gözəl çıxmışdı. İndi oğlan qorxusuz-hürküsz çimirdi. Budaqdan yapışaraq sahilədən enir, suya tullanırdı. Özü də hökmən gözüaçıq halda. Ona görə gözlərini yummurdu ki, balıqlar da suda gözüaçıq üzürlər. Onun belə qərribə bir arzusu vardı: istəyirdi balıq olsun. Və üzüb getsin.

İndi durbinlə dəhnəyə baxanda, oğlan təsəvvürünə gətirdi ki, köynöyini, şalvarını necə soyunub atır, çalın-çılpaq, büzüşə-büzüşə suya necə girir. Dağ çaylarının suyu həmişə soyuq olur, əvvəlcə canına üşütmə salır, sonra alışırsan. O, söyüd budağından yapışaraq üzünə aşağı axına necə milləndiyini gözləri önünə gətirdi. Yarılmış su başı üzərində necə də şappıldayıb birləşir, qarnında, küreyində, ayaqlarında necə vicvəcə qoparırdı. Suyun altında bayırdakı səslər eşidilmir, qulaqlarına yalnız sırıltı gəlir. Və o, gözlərini bərəldib suyun altında nəzərə çarpa biləcək şeylərin hamısına zəndlə baxırdı. Gözləri geyişirdi, gözləri ağrıyırdı, lakin o, qürurla öz-özünə gülümsəyir, hətta suda dilini çıxarıb acıq da verirdi. Nənəsinə acıq verirdi. Qoy bilsin ki, o batıb elemir və heç nədən də qorxan deyil. Sonra o, budağı əlindən buraxır, su onu aparır, nəhayət, ayaqlarını dəhnənin daşlarına dirəyirdi. Bu zaman nəfəsi tıncıxırdı. O, bir təkən verib suyun üzünə qalxır, sahilə çıxır və kol söyüdə sarı qaçırdı. Dönə-dönə belə edirdi. Babanın dəhnəsində gündə yüz dəfə belə çimməyə hazırdı. Dönüb lap balıq olanadək çimmək istəyirdi. O mütləq, necə olursa-olsun, balıq olmaq istəyirdi...

Çayın sahilini seyr edə-edə, oğlan durbinini öz həyətlərinə sarı döndərdi. Toyuqlar, hinduşka və balaları, kötüyə sancılmış balta, tüstülənən samovar və həyətdəki başqa-başqa şeylər elə iri görünürdü, elə yaxında idi ki, oğlan istər-istəməz əlini onlara tərəf uzatdı. Elə bu dəm durbinin fil boyda böyütdüyü boz buzovun ipdən asılmış alt paltarını rahat-rahat çeynədiyini görüb dəhşətə gəldi. Buzov ləzzətdən gözlərini qıymışdı, dodaqlarından selik axırdı – nənənin paltarını ağızdolusu çeynəmək onun xoşuna gəlirdi...

– Axmağın biri! – Oğlan durbinlə birlikdə dikəldi və əlini havada yellətdi: – Çəkil, tez! Eşidirsən, rədd ol! Baltek! Baltek! (Köpək evin yanında rahatca yatmışdı) Tut, qap onu! – Dilxor halda itə əmr elədi.

Lakin Baltek, heç qulağını da tərpətmədi. Elə yatmışdı ki, dünyadan xəbəri yoxdu.

Elə bu vaxt nənə evdən çıxdı. Qarı bunu görüb əllərini dizinə vurdu. Süpürgəni qapıb buzovun üstünə cumdu. Buzov götürüldü, nənə də onun dalınca. Oğlan durbinin səmtini dəyişmədən yerə çökdü ki, dağın başından görünməsin. Qarı buzovu qovub, söyə-söyə evə sarı döndü, hirsindən və tez-tez getdiyindən təngnəfəs olmuşdu. Oğlan onu elə yaxşı görürdü ki, sanki lap yanında dayanmışdı, bəlkə hələ ondan da yaxında. O, qarını obyektivdə iri planda götürmüşdü. Kinoda adamın sifətini ayrıca iri planla göstərdikləri kimi. Hələ qarının qəzəbdən qıyılmış sarımtıl gözlerini də görürdü. Qırışmış, qat-qat olmuş üzünün büsbütün pörtüyünü görürdü; kinoda qəflətən səs kəsildə olduğu kimi, nənənin dodaqlarının durbinə tez-tez, səssiz tərpəndiyini və kobud, tək-tək dişlərini görürdü. Qarının qışqıra-qışqıra nələr dediyini uzaqdan ayırd etmək çətindi, amma onun sözlərini oğlan elə aydın və səlis eşidirdi ki, elə bil lap qulağının dibində danışır. Qarı onu ay söyürdü ha! Oğlan özberdən bilirdi: “Yaxşı, baxarıq... Hələ qayıt gəl. Dərsini verərəm onda! Heç babaya da baxmam. Neçə kərə demişəm o gözə tutulan andırı tulla getsin. Yəne qaçıb gedib dağa. Görüm o şeytan gəmisinin altı üstünə çevrilsin, onu görüm suda batsın!..”

Oğlan dağ başında dərinə ah çəkdi. Tərsliyə bir bax, çanta alınan gün, məktəbə getməyin həsrətini çəkdiyi gün görə elə buzov paltar çeynəyirdi!..

Qarı sakit olmaq bilmirdi. Söyməyini davam etdirərək çeynənmiş paltarına baxırdı. Gülcəmal da qızı ilə onun yanına gəldi. Ona şikayətlənə-şikayətlənə qarı daha da qızıqdı. Yumruqlarını qaldırıb, dağa tərəf silkələdi. Sümükləri çıxmış qaramtıl yumruğu okulyarın önündə onu uzaqdan hədələyirdi: “Özünə eyləncə tapıb. Görüm o şeytan gəmisi yerə girsin! Onu görüm yanıb kül olsun, onu görüm suda batsın elə!..”

Həyətdə samovar artıq qaynayır. Qapağın altından buxarın necə çıxdığı aydın görünürdü. Bekey xala samovarı aparmaq üçün bayıra çıxdı. Həngəmə təzədən başladı. Nənə çeynənmiş paltarını az qala onun burnuna dürtəçəkdi: “Al, bacın oğlunun işdəklərinə bir bax!”

Bekey xala təskinlik verməyə, onu dilə tutmağa başladı. Oğlan onun dediklərini anlayırdı. Təxminən əvvəlki kimi: “Ənekə, bir toxta. Uşaqdır, ağı kəsmir, ondan nə umursan? Tək-tənhadır, tay-tuşu yoxdur. Niyə hay-küy salırsan, niyə uşağı qorxudursan?”

Nənə də, şübhəsiz, ona belə cavab verirdi: “Sən mənə öyüd vermə, hünərin var, doğ, onda görərsən, uşağın nə umarlar. Orada, dağda o niyə veyllənir? Buzovu hörükləməyə vaxtı yoxdur. Bəs orada nəyə tamaşa edir? Özünün fərsiz valideynlərinə? Onu dünyaya gətirib, sonra da hərəsi baş götürüb bir yana qaçanlaramı? Sənin nə vecinə, sonsuzsan...”

Hətta uzaq məsafədən belə oğlan durbinlə gördü ki, Bekey xalanın batıq yanaqları necə bozardı, hirsindən bədəni necə titrəyib əsdi – yaqın bilirdi xalası əvəzini necə çıxacaq – o, ögey anasının üzünə çıxmırdı: “Bəs özün, a kaftar, nə qədər oğul-qız böyütmüsən? Sən kimsən axı?”

Qalmaql təzədən necə başladı!.. Nənə yanıb-yaxıldı, özündən çıxdı. Gülcəmal istədi arvadları barışdırsın, dilə tutdu onları, nənəni qucaqlayıb evə aparmağa çalışdı, o isə təzədən qızıqdı, dəli kimi həyətdə o tərəf-bu tərəfə qaçdı. Bekey xala qaynar samovarı götürüb, suyu çalxalana-çalxalana, lap qaça-qaça evə apardı. Nənə isə əldən düşüb, kötüyün üstünə çökdü. Hönkür-hönkür ağlayaraq, öz taleyindən acı-acı şikayətləndi. İndi oğlan yaddan çıxmışdı, Allah-taalaya, bütün işıqlı dünyaya əl aparırdı. “Mən kiməm? Məndən soruşursan ki, mən kiməm? – Nənə qızılığının ardınca söylənirdi. – Əgər Allahın qəzəbinə keçməsaydım, əgər beş körpəmi əlimdən almasaydı, mən oğlum on səkkiz yaşında müharibədə güllə qurbanı olmasaydı, əgər istekli qocam Tayqara qoyun sürüsüylə birlikdə borana düşüb donmasaydı, mənəm burada, meşə adamları arasında nə əməlim azmışdı. Mən sənin, sonsuzun tayıyam? Məgər mən bu ahıl yaşında sənin səfeh atan Möminlə yaşayardım? Günahım nəydi ki, mən bu belaya salmışam, mənün Allah!”

Oğlan durbinə gözündən çəkdi, qəmli-qəmli başını aşağı saldı.

“İndi biz evə necə qayıdacağıq? – Astadan o, çantaya dedi. – Bütün günahlar mənə və səfeh buzovdadır. Bir də səndədir, ay durbin. Sən daim mənə ağ gəmiyə baxmağa çağırırsan. Sənin də təqsirin var”.

Oğlan ətrafına boylandı. Hər tərəf dağlar, qayalıq, daşlıq, meşəlik idi. Hündürdən – buzlaqdan ırmaqlar bərq vuraraq, səssiz-səmirsiz

üzülaşığı axırdı, yalnız burada, aşağıda suyun səsi açılır, sanki əbədi olaraq, susmadan çayda hey zümzümə etmək üçün dilə gəlirdi. Dağlar isə çox nəhəng idi və göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Oğlan bala bu dem özünü çox kiçik, çox tənha və unudulmuş hiss edirdi. Burada bir o idi, bir də dağlar, hər yanda dağlar, uca dağlar.

Günəş göl tərəfdə qurub edirdi. Havanın istisi azalmışdı. Şərq yamaqlara ilk, qısa kölgələr düşmüşdü. Günəş indi get-gedə aşağı enəcək, kölgələr isə sürünüb aşağı, dağın dibinə düşəcəkdə. Bax, günün bu çağında adətən İssık göldə ağ gəmi peyda olurdu.

Oğlan durbini göz yetişən ən uzaq yere yönəltdi və nəfəsini dərib dayandı. Odur ey! Anı olaraq hər şey yaddan çıxdı; orada, irəliddə İssık gölün gömgöy ləpələri arasında gəmi peyda olmuşdu. Üzür! Bax, odur ey! Qatarlanmış borulu, uzun, nəhəng, gözəl gəmi. O, sim boyu üzürmüş kimi dümdüz, birbaşa irəli gedirdi. Oğlan tələsik köynəyinin ətəyi ilə şüşəni silib, bir daha okulyarı düzəltdi. Gəmi daha aydın göründü. İndi onun mavilikdə necə yırğalandığını, arxasınca necə şəffaf köpüklü iz buraxdığını sezmək olurdu. Oğlan gözünü çəkmədən, heyretlə ağ gəmiyə baxırdı. Əgər iqtidarı olsaydı, ağ gəmidən xahiş edərdi ki, lap yaxına üzüb gəlsin, elə gəlsin ki, içindəki adamları da görmək mümkün olsun. Lakin gəmi bundan xəbərsiz idi. O, yavaş-yavaş, özəmətlə öz yoluna davam edirdi, haradan gəldiyi, hara getdiyi bəlli deyildi.

Gəmi çox üzdü, oğlan isə ona baxa-baxa xeyli fikirləşdi ki, dönüb balıq olacaq, çayla üzüb ağ gəminin yanına gedəcək...

Günlərin birində, ilk dəfə Qarovul dağından İssık gölün göy sinəsində ağ gəmini görərkən, onun ürəyi bu gözəllikdən cüşa gəlmişdi, dərhal onda belə qənaət yaranmışdı ki, onun İssık göl matrosu olan atası məhz bu ağ gəmidə üzür. Və oğlan buna inanmışdı, özü də ona görə ki, ürəyi bunu çox istəyirdi.

O, nə atasını, nə də anasını xatırlayırdı. Onları bir dəfə də görməmişdi. Onlardan heç biri bir dəfə də olsun ona baş çəkməmişdi. Ancaq oğlan yəqin bilirdi: atası İssık göldə matros işləyir, anası isə atasından ayrıldıqdan sonra oğlunu babanın yanında qoyub, şəhərə gedib. Elə o gedən olub. Dağların o üzünə, göldən o tərəfə, o biri dağların da arxasındakı uzaq şəhərə gedib.

Mömün baba bir dəfə həmin şəhərə kartof satmağa getmişdi. Bir həftə xəbər-əətə olmadı, qayıdandan sonra çay içə-içə Bekey xalaya və nənəyə nəql etmişdi ki, öz qızını, yeni oğlanın anasını görüb. O, iri

bir fabrikdə toxucu işləyir. Təzə ailə qurub – iki qızı var, uşaq bağçasına verir, həftədə yalnız bir dəfə görə bilir. Böyük bir binada olur, ancaq kiçik menzilləri var, elə balacadır ki, tərpenmək olmur. Həyətdə isə, bazarda olduğu kimi, heç kəs heç kəsi tanımır. Hamı belə yaşayır – evlərinə giren kimi qapını kilidləyirlər. Həmişə, həbsxana kimi, bağlıda oturlar. Əri də, deyəsən, şoferdir, küçədə avtobusla adam daşıyır. Səhər saat dördədən gedir, gecə keçəndə gəlir. Onun da işi ağırdır. Babanın dediyinə görə qızı hey ağlayıb, üzr istəyib. Təzə mənzil növbəsinə dayanıblar. Nə vaxt alacaqlar, bilinmir. Alanda, əri icazə versə, oğlunu aparacaq yanına. Qocadan xahiş eləyib ki, hələlik gözləsin. Mömün baba ona deyib ki, xiffət etməsin. Başlıcası odur ki, əriylə dil tapıb dolansın, qalan şeylər yola gedər. Oğlundan da nigaran olmasın. “Nə qədər canım sağdır – oğlanı heç kəsə verməyəcəyəm, ölərəm – Allaha tapşırıram, fərasəti varsa, bir yana çıxar...” Qocanı dinləyən Bekey xala və nənə hərdən köks ötürür, hətta doluxsunub ağlamsınırdılar da.

Bəli, elə o vaxt, çay süfrəsi arxasındaca onlar oğlanın atasından da söz saldılar. Baba eşidib ki, guya onun keçmiş kürəkəni, oğlanın atası, hansısa bir gəmidə matros işləyir və onun da yeni ailəsi, iki, ya üç uşağı var. Evləri liman körpüsünün yanındadır. Deyilənə görə içkini atıb. Təzə arvadı isə hər dəfə uşaqları da götürüb onun pişvazına körpüyə çıxır. Belə çıxır ki, – oğlan fikirləşdi, – onlar ağ gəmini, onun gəmisini qarşılayırlar”.

Gəmi isə üzür, yavaş-yavaş uzaqlaşdı. Bəyaz, uzun gəmi, borularını tüstülədə-tüstülədə gölün hamar, mavi səthi ilə şütüyürdü, özü də balıq-oğlana dönmüş oğlanın ona sarı üzduyündən xəbərsizdi.

O, elə balığa dönmək istəyirdi ki – bədəni də, quyruğu da, üzgəcləri də, pulcuqları da balığınki kimi olsun, təkəcə başı, nazik boynu, iri pələ qulaqları, cırmaq-cırmaq olmuş burnu isə özününkü olsun. Gözləri də özününkü qalsın. Əlbəttə, onlar indiki kimi olmaqdan başqa, həmçinin balıq gözü kimi də baxa bilsinlər. Oğlanın kirpikləri buzov kirpikləri kimi uzundu, həm də nədənsə daim öz-özünə səyriyirdi. Gülcəmal deyirdi ki, qızının kirpikləri onunkulardan oxşasaydı, onda lap gözəl olardı! Gözəl niyə olsun? Qız, ya oğlan? Çox vacib imiş! Şəxsən ona gözəl gözlər lazım deyil, ona elə gözlər lazımdır ki, suyun altını da görə bilsin.

O, balığa babanın dəhnəsində dönməliydə. Göz qurpımında dönüb olar balıq. Sonra dərhal dəhnədən çaya, birbaşa qıjovlu axına sıçrayar,

üzüsağı üzüb gedərdi. Üzə-üzə hərdən bir atlanıb ətrafa baxar; axı həmişə suyun altı ilə üzmək cansıxıcı olar. O, qırmızı gilli dərin yarıqanı, daşaltı qayaları, burunları, dağları, meşələri arxada buraxıb, iti axan çayla üzüb gedirdi. O, sevimli daşlarından ayrılırdı: “Əlvida, “Xıxmış dəvə”, əlvida, “Canavar”, əlvida, “Yəhər”, əlvida, “Tank”, məntəqənin yanından keçəndə o, sıçrayıb sudan çıxacaq, üzgəci ilə babasına əl ələyəcək. “Əlvida, baba, tezliklə qayıdaram”. Baba bu möcüzədən çaşıb qalar, nə edəcəyini bilməzdi. Nənə də, Bekey xala da, Gülcamalla qızı da – hamısının ağzı açılı qalardı. Harda görünüb ki, baş insan başı olsun, bədən balıq! O isə üzgəcini havada yələdir: “Əlvida, mən üzüb gedirəm. İssık gölə, ağ gəminin yanına. Matros atam oradadır”. Baltek yəqin sahil boyu götürüləcək. Axı it heç vaxt belə şey görməyib. Əgər Baltek birdən özünü suya atmaq istəsə, o qışqıracaq: “Olmaz, Baltek, olmaz! Batarsan!” Özü isə üzəcək. Asma körpünün urazları altından keçəcək, sonra dar sahillərin arasından adlayaraq, qıldayan dərənin içi ilə düz İssık gölə üzüb gedəcək.

İssık göl isə əməlli-başlı dənizdir. İssık gölün sinəsi ilə üzəcək, bu dalğa mənim, o dalğa sənin, nəhayət, gəlib ağ gəmiyə qovuşacaq. Salam, ağ gəmi, mənəm ey! O, gəmiyə belə deyəcək. Həmişə durbinlə sənə baxan mən idim. Gəmidəki adamlar heyrlənər, möcüzəyə baxmaq üçün axışib gələrdilər. O zaman o öz matros atasına deyəcək: “Salam, ata, mən sənin oğlunam. Mən üzüb sənin yanına gəlmişəm”. – “Sən hardan mənim oğlum oldun? Sən yarıbalıq-yarınsansan!” – “Sən məni yanına, gəmiyə qaldır, mən dönüb sənin oğlun olaram” – “Qərībədir! Yaxşı, gəl görək”. Atası tor atıb, onu sudan çıxaracaq, göyərtəyə qaldıracaq. Orada o dönüb olacaq özü. Sonra isə, sonra...

Sonra ağ gəmi üzüb yoluna davam edəcək. Oğlan atasına bildiklərinin hamısı barədə, başına gələnləri danışacaq. Qoynunda yaşadığı dağlar haqqında, həmin o daşlar barədə, çay və meşə qoruğu barədə, balıq kimi gözüaçaq üzüməyi öyrəndiyi baba dəhnesi haqqında...

Əlbəttə, Mömün babanın yanında günlərinin necə keçdiyi barədə də danışacaq. Qoy atası güman etməsin ki, əgər ləqəbini Qıvrəq Mömün qoyublarsa, deməli o, pis adam olar. Babanın tayı-bərabəri yoxdur, babaların ən yaxşısıdır. O heç biclik bilmir, buna görə də hamı ona gülür. Orozqul əmi isə, hələ bir qoca kişinin üstünə çımxırır da! Hətta adamların yanında da babanın üstünə qışqırdığı olub. Baba isə öz haqqını tələb etmək əvəzinə bunları Orozqula keçir, hətta onun

əvəzinə meşədə işləyir, onun təsərrüfat işlərini görür. Hə, orada nə iş var axı? Orozqul əmi sərxoş gələndə, hə, o vicdansızın üzünə tüpürmək əvəzinə, baba onun qabağına yüyürür, atdan düşürdür, evə aparıb çarpayıya uzandırır, üşüməsin, başı ağrımasın deyər üstünü kürklə örtür, atın isə yəhərini alır, qaşovlayır və yem verir. Bunun hamısını ona görə ələyir ki, Bekey xala sonsuzdur. Niyə belə ələyir, ata? Belə yaxşı olmaz – doğmaq istəyirsən, doğ, istəmirsən, lazım deyil. Orozqul əmi Bekey xalanı döyəndə babanın yazığı gəlir. Babanın özünü döysə, ondan yaxşı olardı. Bekey xala qışqıranda, o elə əzab çəkir, elə əzab çəkir ki. Əlindən nə gəlir? Qızına kömək etmək istəyəndə, nənə qoymur: “Sən qarışma, – deyir, – özləri ayırd edərler. Qoca kişisən, sənin nə işin var? Sənin arvadın ha deyil, qaxıl, otur yerində”. – “Axı qız mənimkidir!” Nənə isə: “Uzaqda yaşasan, qonşu olmasaydın, eviniz yan-yana olmasaydı, nə edərdin? Hər dəfə onları aralaşdırmaq üçün ordan bura at qovacaqdın? Bundan sonra sənin qızını kim evində saxlayardı!”

Nənə deyirəm ha, – o sən görən nənə deyil. Ata, yəqin heç sən onu tanımırsan da. Başqa nənədir. Mən balaca olanda doğma nənəm öldü. Sonra bu nənə gəldi. Bizdə havadan baş çıxarmaq olmur axı – gah aydın, gah da dumanlı olur, gah yağış yağır, gah da dolu. Nənə də belədir, dəymə-düşərdi, baş açmaq olmur. Gah mehribandır, gah qəzəbli, gah da heç nə ondandır, nə bundan. Hirsələndə bizi cana gətirir. Babamdan mən susuruq. Qarı deyir ki, yadı nə qədər yedirt, içirt, ondan xeyir görməzsən. Ata, mən axı yad deyiləm. Mən həmişə babamdan bir yerdə olmuşam. O özü yaddır, sonradan bizim yanımıza gəlib. Üstəlik, hələ məni yad adlandırır.

Qışda qar boğazımadək çıxır. Bilirsən necə qar bağlayır! Meşəyə ancaq boz at Alabaşın belində getmək olar, o, qar qalaqlarını döşüylə yarıp. Güclü də küləklər esir, ayaq üstə durmaq olmur. Göldə dalğa qalxanda, sənin gəmin ləngər vuranda – onda bil ki, gölü bizim San-Taş küleyimiz yırğalayır. Babam danışır ki, çox zamanlar bundan əvvəl, düşmənlər bu torpağı tutmaq istəyib. Onda bizim San-Taşdan elə külək əsib ki, düşmənlər yəhərdə tab gətirə bilməyiblər. Atdan eniblər, piyada da getmək mümkün olmayıb. Külək üzlerini qançır ələyib. Dönüblər, dal-dalı gediblər, külək arxadan çırpıb, yan-yөрələrində baxa bilməyiblər, dayana bilməyiblər, külək hamısını İssık gölə töküüb, bir nəfər də qalmayıb. Bax, belə olub. Biz, bax, belə bir küləkli yerdə yaşayırıq!

O, biz tərəfdən əsməyə başlayır. Bütün qışı çayın o tayındakı meşədə külek vıyıldayır, uğuldayır, inildəyir. Çox dəhşətli olur.

Qışda meşədə iş o qədər də çox olmur. Qışda bizim tərəflərdə adam yaşamır, yayda köçlər daşınanda hara, onda hara, yayda böyük otlaqda sürülərin, ilxıların gecələməsini çox xoşlayıram. Doğrudur, obaşdan yola düşüb dağlara sarı üz tuturlar. Lakin onlar gələndə çox yaxşı olur... Onların uşaqları və arvadları yük məşinlərində gəlirlər. Yük məşinlərində dəyələr və başqa şeylər də daşıyırlar. Bir az yırıyış edəndən sonra babamla gedirik görüşməyə, hamısı ilə əl tuturuq. Mən də əl verirəm. Babam deyir ki, yaşca kiçik həmişə birinci olaraq əl uzatmalıdır. Kim əl vermirsə, o, adamlara hörmət eləmir. Sonra babam deyir ki, yeddi adamdan biri peyğəmbər ola bilər. O çox necib, ağıllı adam olur. Kim ona əl verib görüşsə, bütün ömrü boyu xoşbəxt yaşayır, mən də deyirəm: – Elə isə niyə o peyğəmbər peyğəmbərliyini bildirmir ki, hamımız əl verib onunla görüşək. – Babam gülür: – İş də burasındadır, – deyir, – peyğəmbər özü də bilmir ki, o peyğəmbərdir – o, adi bir adamdır. Yalnız quldur bilir ki, o, quldurdu. Bunlardan baş açmıram, utansam da həmişə adamlarla salamlayıram.

Babamla çəmənə gələndə utanmıram.

Babam deyir: “Ata-baba yaylağına xoş gəlibsiz! Mal-qaranı, adamları yerbəyer eləmisinizmi, uşaqları rahatlamısınızmi? – Mən ancaq əl verib görüşürəm. Babamı hamı tanıyır, o da hamı ilə tanışdır. Onun üçün xoş keçir. Onun öz söz-söhbəti var: gəlmələri sorğu-suala tutur, bizim güzəranımızdan danışır. Mən isə bilmirəm uşaqlara nədən danışım. Sonra başlayırıq gizlənqaç, dava-dava oynamağa – oyun qurtarandan sonra da dağılışmaq istəmirsən. Kaş həmişə yay olaydı, kaş həmişə uşaqlarla çəmənə oynayırdıq!

Biz oynayırıq, tonqallar yandırılır. Ata, sən elə bilirsən ki, çəmən tonqaldan işıqlanır? Qətiyyən yox! Yalnız alovun yan-yöresi işıqlanır, kənarda isə qabaqkından da qatı qaranlıq olur. Biz isə dava-dava oynayıırıq, qaranlıqda gizlənirik, həmlə edirik; elə bil lap kinodasan. Komandirsənsə, hamı sənə qulaq asır. Komandir olmaq yəqin çox yaxşıdır.

Sonra dağların arxasından Ay doğur. Aydınlıqda oynamağın ayrı ləzzəti var, ancaq baba məni aparır. Biz çəməndən, kolluqdan keçib evə gedirik. Qoyunlar sakitcə yatıb. Atlar ətrafda otlayır. Biz gedə-gedə qulağıma səs dəyir – kimse mahnı oxuyur. Cavan çobandır, kim bilir, bəlkə də yaşlı çobandır. Babam məni saxlayır: “Qulaq as. Belə

mahnını həmişə eşitmək olmur”. Biz dayanıb qulaq asırıq. Babam köksünü ötürür. Başını mahnının ahəngində tərpədir.

Babam deyir ki, keçmiş zamanlarda bir xan o biri xana əsir düşüb-müş. Həmin bu xan əsir xana belə deyib: “Mənim yanımda qul olmaq istəyirsənsə qal, ya da ən böyük arzunu yerinə yetirib, səni öldürəcəyəm”. O birisi fikirləşib deyir: “Qul olmaq istəmirəm. Yaxşısı budur, məni öldür, ancaq öldürməmişdən mənim votənimdən kim olsa, bir çoban çağırıdır bura”. – “Nəyinə lazımdır? – “Ölümqabağı onun mahnısını dinləmək istəyirəm”. Babam deyir: doğma mahnı üçün adamlar həyatlarından keçirlər. Kaş görəydim onlar necə adamlardır. Çox gülman iri şəhərlərdə yaşayırlar?

“Mahnı dinləmək yaxşıdır, eləmi? – Babam pıçıldayır. – İlahi, necə mahnılar oxuyardılar!..”

Bilmirəm heç niyə babama belə yazığım gəlir, onu elə çox istəyirəm ki, istədiyimdən ağlamağım gəlir.

Şəhər tezdən çəmənə heç kəs gözə dəymir. Qoyunları və atları sürüb dağlara sarı aparıblar, bütün yayı orada qalacaqlar. Onlar gedəndən sonra başqa kolxozlardan köçlər gəlir. Gündüzlər dayanmırlar, ötüb keçirlər. Gecələr isə çəmənə köç düşür. Babamla mən gedirik onlarla görüşməyə. Babam adamlarla görüşməyi çox sevir, mən də ondan öyrənmişəm. Bəlkə bir vaxt çəmənə əsl peyğəmbərlə də görüşəcəyəm...

Qışda Orozqul əmi ilə Bekey xala şəhərə, həkimə gedirlər. Deyirlər həkim kömək edə bilər, elə dərman verir ki, uşaq doğular. Ancaq nəyə həmişə deyir ki, yaxşısı budur, pircə getsin. Pircə dağların o üzündədir, pambıq ekilən yerdə. Hə, orada düzənlikdə, lap çölün düzündə, adamın ağlına gəlməyən bir yerdə bir Süleyman dağı var, müqəddəs dağdır. Əgər onun ətəyində qara qoyun kəssən və Allaha dua etsən, dağa tərəf gedə-gedə sidqlə hər addımda yalvarıb-yaxarıb, ondan imdad istəsən, rəhmi gələr və uşaq verir. Bekey xala çox istəyir ki, oraya, Süleyman dağına getsin. Orozqul əminin isə o qədər üroyindən deyil. Uzaqdır. “Çoxlu pul lazımdır, – deyir, – görək təyyarə ilə gedəsən, dağın o üzündədir. Təyyarəyədək hələ nə qədər yol gətməlisən, bu da pul istəyir...”

Onlar şəhərə gedəndə, məntəqədə lap yalqız qalıyıq. Bir biz oluruq, bir də qonşularımız – Seyidəhməd əmi, arvadı Gülcəmal və onların balaca qızı. Vur-tut bu qədər adam.

Axşamlar, işi qurtarandan sonra, babam mənə nağıl danışır. Bili-rəm, bayırda qaranlıqdır, göz-gözü görmür, saxta iliye işləyir. Acı külek əsir. Lap nəhəng dağlar belə həmin gecələrdə eymənir, biri-birinə sığınib bizim evə, pəncərəmizdən düşən işıqlara pənah götürürlər. Bundan həm vahimələnirəm, həm də fərəhlənirəm. Mən azman olsaydım, əynimə azman kürkü geyib evdən çıxardım. Üzümlü o dağlara tutub, ucadan deyərdim: “Dağlar, qorxmayın! Mən bura-dayam. Mən nə külekdən, nə zülmətdən, nə tufandan qorxuram, siz də qorxmayın. Öz yerinizdə dayanın, bir yerə yığışmayın”. Sonra mən qar tığlarını yamb gedərdim, çaylardan adlayardım, gəlib çıxardım meşə-yə. Axı gecələr meşələrdə ağaclar da qorxurlar. Onlar təkdirlər, hayanları yoxdur. Çılpaq ağaclar soyuqdan titrəyirlər, daldalanmağa yerləri yoxdur. Mən meşədə gəzərdim, hər ağacın gövdəsinə əl vurub ürəkləndirərdim ki, qorxmasın. Yəqin, baharda göyərməyən ağaclar məhz o ağaclardır ki, onlar qorxudan donublar. Sonra biz bu qurumuş ağacları qırıb odun eləyirik.

Babam mənə nağıl danışanda, mən bütün bunlar haqqında düşü-nürəm. O, uzun-uzadı nağıl deyəndir. Cürbəcür nağıllardır – gülməlisi də var, xüsusən Cırdan Çıpalaq nağılı çox gülməlidir. Yalquzaq cana-var bədbəxtlikdən oğlanı udur. Yox, əvvəlcə dəvə yeyir onu, Çıpalaq yarpaqların altında yuxuya gedibmiş, dəvə də orada veyllənirmiş, yarpaq-yarpaq qatışıq onu da ötürür içəri. Buna görə də deyirlər: dəvə yediyini bilməz. Çıpalaq qışqırır, köməyə çağırır. Qocalar sevimli Çıpalağı xilas etmək üçün dəvəni kəsməli olurlar. Yalquzaq canavarın başına ondan da qərribə macəra gəlib. O da səfehliyinin ucbatından Çıpalağı udub. Sonra da acı-acı göz yaşı axıdıb. Yalquzaq Çıpalağa rast gəlir: “Əl-ayağıma dolaşan bu böcək nədir? Birce anda mən səni hop eləyib udaram”. Çıpalaq isə deyir: “Canavar, mənimlə işin olma-sın, yoxsa səni itə döndərəm”. – “Ha, ha, – canavar qəhqəhə çəkib gülür, – bu harda görünüb ki, canavar dönüb it ola! Ədəbsizliyinə görə mən səni yeyəcəm”. Və onu udur. Udur və udduğunu da yaddan çıxarır. Bu gündən də o, canavar məcazından məhrum olur. Elə ki, canavar qoyunlara yaxın gəlir, Çıpalaq onun qamında çığır: “Ey, çobanlar, yatmayın! Mənəm, boz qurdam, qoyunlarınızı daşıyıb aparacağam!” Canavar bilmir neyləsin. Yan-yöresini gemirir, özünü yerə cırpır, eşə-lənir. Çıpalaq isə susmur: “Ey, çobanlar, gəlin, mənə əzişdirin, dərimi

soyun”. Çobanlar dəyənəklə canavarın üstünə cumurlar, canavar da qaç ki, qaçasan. Çobanlar heyret içində onu qovurlar. Yalquzağın başı xarab olub, nədir; özü qaçır, özü də bağırır: “Tutun mən!” O zaman yalquzaq götürülüb aradan çıxır. Lakin bununla vəziyyəti yaxşılaşmır. Hara baş vurursa, Çıpalaq onun işini korlayır. Hər yerdən onu qova-layırırlar, hər yerdə onu ələ salırlar. Açıqdan canavar əldən düşür, bir dəri qalır, bir sümük. Dişləri dişlərinə dəyib şaqqıldayır, zingildəyir: “Bu nə cəzadır çəkirəm? Özüm-özümə düşmən kəsilmişəm. Qoca yaşımda başım xarab olub, ağlımı itirmişəm”. Çıpalaq isə onun qula-ğına pıçıldayır: “Taşmatgile qaç, onun qoyunları kökdür. Baymatgile qaç, onun itləri kardır. Ərmətgile qaç, onun çobanları yatıb”. Canavar isə yerə oturub ağlayır, sızlayır: “Heç yana getməyəcəm, yaxşısı budur, gedim birisinin qapısında it olum...”

Doğrudan da, ata, gülməli nağıldır? Babamın başqa nağılları da var, qüssəlisi, dəhşətli, kədərli. Mənim ən çox sevdiyim Buynuzlu ana maral haqqındakı nağıldır. Babam deyir ki, İssık göldə yaşayan hər bir kəs bu nağılı bilməlidir. Bilməmək günahdır. Ata, bəlkə sən onu bilirsen? Babam deyir ki, hər şey gerçəkdir. Bu, vaxtilə olmuş işdir. Deyir ki, hamımız Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq. Mən də, sən də, başqaları da...

Bax, qışda biz belə yaşayırıq. Qış uzun sürür. Əgər babamın nağıl-ları olmasaydı, qışda mən çox dənəyirdim.

Baharda isə biz tərəflər yaxşı olur. Havalar yaxşıca qızanda çobanlar yenə dağa gəlirlər. Bu zaman biz dağlarda yalnız qalmırıq. Amma çayın o tayında, bizdən o tərəfdə kimse olmur. Orada yalnız meşə var, bir də meşədəkilər. Biz ona görə məntəqədə yaşayırıq ki, heç kəsin ayağı ora dəyməsin, heç kəs bir budağa da əl vurmasın. Bizlərə hətta alim adamlar da gəlmişdilər. İki arvad idi, ikisi də şalvar geymişdi, bir qoca kişi və bir də cavan oğlan. Oğlan onların tələbəsi idi. Düz bir ay qaldılar. Ot, yarpaq, budaq toplayırdılar. Onlar dedilər ki, bizim San-Taşda olan meşələrdən yer üzündə çox az qalıb. Demək olar, heç yoxdur. Ona görə də meşədəki hər bir ağacı qoruyub sax-lamaq lazımdır.

Mən də elə bilirdim ki, babam hər ağacın üstündə elə-belə əsir. Orozqul əmi şam ağaclarını tirlik üçün bağışlayanda qocanın acığı gəlir.

Ağ gəmi üzüb uzaqlaşdı. Durbinlə onun borularını ayırd etmək olmurdu. Tezliklə o gözdən itəcəkdi. Vaxt çatmışdı, oğlan atasının gəmisində üzməyinin axırını uydurmaliydi. Hər şey yaxşı gəlmişdi, birçə axırını düşünüb tapa bilmirdi. O dönüb balıq olmağı, çayla üzüb gölə getməyi, ağ gəmiylə rastlaşmağı, atası ilə görüşməyi asanlıqla təsəvvürünə getirirdi. Atasına danışdıqları da özü-özlüyündə yaxşı idi. Ancaq sonrası düz gəlmirdi. Elə ona görə ki, məsələn, sahilə yaxınlaşırlar. Gəmi körpüyə yan alır. Matroslar sahilə düşməyə hazırlaşır. Dağılıb öz evlərinə gedəcəklər. Atası da evə getməlidir. Arvadı ilə iki uşağı onu körpüdə gözləyir. Bəs neyləsin? Atası ilə getsin? Atası onu özü ilə aparacaqmı? Əgər aparsa, arvadı ondan soruşar: "Bu kimdir, hardan gəlib, nə işi var?" Yox, yaxşısı budur getməsin...

Ağ gəmi isə hey uzaqlaşır, güclə gözə görünən bir nöqtəyə çevrilirdi. Günəş də suyun üstünə çökürdü. Durbində gölün gözqamaşdıran al-bənövşəyi səthi bərq vururdu.

Gəmi getdi, gözdən itdi. Qərez, ağ gəmi haqqında nağıl da bitdi. Evə getmək lazımdır.

Oğlan çantayı yerdən qaldırdı, durbinini qoltuğunda sıxdı. Dağdan cəld endi, yamacda sappa-suppa vurdu. Evə yaxınlaşdıqca, ürəyi həyəcanla döyünürdü. Buzovun çeynədiyini paltar üçün cavab verməliydi. İndi cəzadan başqa heç nə barədə fikirləşmirdi. Oğlan tamamilə ruh-dan düşməmək üçün çantaya dedi: "Sən qorxma. Bizi danlayacaqlar. Axı mən qəsdən eləməmişəm. Buzovun qaçdığını bilmirdim. Tutaım peysərimə bir kötək ilişdirəcəklər. Dözerəm. Səni döşəməyə tullasalar, qorxma. Axı sən sınımayacaqsan ki, çantasın. Bax, əgər durbin nənənin əlinə keçsə, onda vay halına. Biz əvvəlcə durbinini mərəkədə gizlədərik, sonra evə gedərik..."

O belə də elədi. Kandarı keçib içəri girmək qorxulu idi.

Lakin evdə müəmmalı bir sükut vardı. Həyatda elə sakitlik idi, kimsə gözə dəymirdi, sanki insanlar buranı tərk edib getmişdilər. Deme, Bekey xalanı yenə əri döyübmüş... Yenə də Mömün baba səfehlemiş kürəkənini sakitləşdirməli olmuşdu, yenə də qoca yalvarıb-yaxarır, Orozqulun biləyindən sallanır və bütün rüsvayçılığı – qızının döyüldüyünü, əzişdirildiyini görür, ah-fəğanını, Orozqulun, doğma ata yanında qızını necə alçaq söyüşlərlə söydüyünü eşidirdi. Onu necə

sonsuz qancıq, qısır eşşək və başqa iyrenc sözlərlə təhqir edirdi. Və onu da eşidirdi ki, qızı necə vəhşi bağırır, dəli kimi qışqıraraq öz taleyinə nifrini yağdırırdı. "Mənim nə təqsirim var, Allah məni övladdan məhrum edib!.. Yer üzündə qoyun kimi balalayan nə qədər arvad var, mən isə göylərin lənətinə gəlmişəm. Niyə? Nəyinləm bu cür həyatı? Yaxşısı budur, öldür məni, qansız! Gəl, vur, vur!.."

Qoca Mömün dərddli-dərddli küncdə oturmuşdu, nəfəsi güclə gəlib-gedirdi, göz qapaqlarını qapamışdı, dizinin üstünə qoyduğu əlləri isə titrəyirdi. Onun rəngi bəsbütün qəhvəsiydi.

Mömün nəvəsinə baxdı, heç nə demədi, yenidən yorğun-yorğun gözünü örtüdü. Nənə evdə yoxdu. O, Bekey xalanı əri ilə barışdırmaq üçün getmişdi, evlərini səliqəyə salırdı, sınımış qab-qacağı yığışdırırdı. Bax, nənə belə adamdır. Orozqul arvadını döyəndə, nənə özü də qarışmır və babanı da qarışmağa qoymur. Dalaşır qurtardıqdan sonra özü gedib dilə tutur, sakitləşdirirdi. Bunun üçün də sağ olsun.

Oğlanın hamıdan çox qocaya yazığı gəlirdi. Hər dəfə belə olanda az qala qoca ölüb, ölümdən qayıdırdı. O, kar adamlar kimi küncdə oturur, heç kəsə gözünə görünmək istəmirdi. Fikrindəkiləri ürək qızdırıb, bir insan oğluna deməzdi. Belə anlarda Mömün fikirləşirdi ki, daha qocalıb, madar bir oğlu vardı, o da müharibədə həlak oldu. İndi heç kəs onun barəsində heç nə bilmir, heç kəs onu xatırlamır. Oğlu dursaydı, bəlkə də taleyi belə gətirməzdi. Mömün ömürlük birgə həyat sürdüyü mərhum arvadının xiffətini eləyirdi. Lakin ən böyük bədbəxtlik o idi ki, qızları xoşbəxt deyildilər. Kiçik qızı nəvəsini onun üstünə atıb şəhərə getmişdi və orada tək bir otaqda böyük külfət içində başı belələr çəkirdi. O biri qızı da burada Orozqulun əzab-ışgəncəsinə düşər olub. Qoca onun yanında olsa da, qızının xətrinə hər şeyə dözsə də, analıq ona nəsihət olmayıb ki, olmayıb... Gör nəçə ildir ki, Orozqulla yaşayır. Onunla yaşamaqdan zinhara gəlib, ancaq əlacı nədir?.. Sonra nə olacaq – günün birində yıxılıb öləcək, başı gora titrəyir – o zaman bədbəxt qızı neyləyəcək?

Oğlan tez-tələsik bir fincan qatıq içdi, bir parça kökə yedi və səssiz-səmişsiz pəncərənin qabağında dayandı. Lampanı yandırmadı, babasını narahat etmək istəmədi ki, qoy oturub fikirləşsin.

Oğlan da özü barədə fikirləşirdi. O anlaya bilmirdi ki, Bekey xalanın nəyə görə könlünü araqla alır. Əri onu yumruqlayır, bu da sonra gedib ona üstelik yarım litr tapıb getirir...

Eh, Bekey xala, Bekey xala! Əri neçə kərə onu ölümçül edib, o da elə hey onun təqsirindən keçir. Mömün baba da həmişə onu əfv edir. Nəyə görə? Belə adamları bağışlamaq lazım deyil. O, yaramaz, nadü-rüst adamdır. O burda heç kəsə lazım deyil. Onsuz da keçinirik.

Qaynar uşaq təxəyyülü oğlanın ələmində ədalətli cəzanın canlı şəklini çəkmişdi. Onlar hamılıqla bu şişman, bədheybət, çirkin Oroz-qulun üstünə cumur, çəkib onu çayın kənarına aparırlar. Sonra isə əl-ayağından tutub, yırgalayaraq çayın lap gur yerinə tullayırlar. O isə Bekey xalaya və Mömün babaya yalvararaq bağışlanmasını xahiş edirdi. Axı o, balıq ola bilməz...

Oğlan özünü yüngül hiss etməyə başladı. Hətta təsəvvürünə gətirəndə ki, Orozqul çayda necə çapalayır, məxmər şlyapası onunla yanbayan necə axıb gedir, ona gülməli göründü.

Lakin, çox təəssüf ki, yaşlılar oğlanın ədalətli bildiyi kimi hərəkət etmirdilər. Onlar hər şeyi əksinə edirdilər. Orozqul evə yenə sərxoş gəlir. Onu elə qarşılayırdılar ki, guya arada heç nə olmayıb. Baba atının başını tutur, arvadı qaçaraq çay qoyur. Guya ki, hamısı elə onun yolunu gözləyirmişlər. O isə başlayır özünü naza qoymağa. Əvvəlcə kədərlənir, ağlayır. Axı niyə də belə olaydı. Hər bir kəsin, lap əl verməyə də layiq olmayan adama oxşamazın üreyi istədiyi qədar uşağı var. Beş, hətta on. Orozqulun onlardan nəyi əskikdir? Onun nəyi çatmır? Bəlkə vəzifəsi yoxdur? Allaha şükür ki, meşə qoruğunun baş atlı gözetçisidir! Yoxsa o, avara-sərgərdanın birisidir? Bax, qaraçıların uşağı çoxdur, qaraçı balalarının elindən tərpnənmək olmur. Bəlkə onun adı-sanı yoxdur, hörmət-izzət sahibi deyil? Hamısı var. Hər şey qazanıb. Altında yəhərli atı, əlində qamçısı, hörmətlə pişvazına çıxır-lar. Bəs nəyə görə onun tay-tuşları öz oğlanlarına toy eləsinlər, o isə belə? Oğulsuz, övladsız kimdir axı o?

Bekey xala da ağlayır, bir yerdə qərar tuta bilmir; ərinin könlünü birtəhər almaq istəyir. Gizlətdiyi yarım litri getirir. Dərddən özü də içir. İç ki, içərsen, sonra Orozqul vəhşiləşir və bütün qəzəbini arvadının üstünə tökür. O da ərinin təqsirindən keçir. Baba da bağışlayır. Heç kəs Orozqulun qabağında durmur. Ayılır, səhər görür ki, gözlərinin altı tuluqlu arvadı onun üçün çay dəmləyib. Baba da onun atına yulaf verib, yəhərləyib. Orozqul çayını içir, atını minir – yenə də o, San-Taş meşələrinin reisi, sahibidir. Heç kəs isə ağlına gəlmir ki, Orozqul kimisini çaya atmaq vaxtı çoxdan çatıb...

Qaranlıq düşmüşdü. Gecə qapını almışdı.

Oğlana ilk məktəbli çantası alındığı gün belə başa çatdı.

O yatmağa hazırlaşanda, çanta üçün düşünüb yer tapa bilmədi. Nəhayət, onu böyrünə, balışın yanına qoydu. Oğlanın hələ xəbəri yoxdu, sonra biləcəkdə ki, sinfin yarısının belə çantası var imiş. Bundan da heç vəchlə pərt olmayacaqdı, onun çantası çox qeyri-adi, tamamilə başqa cür çanta olaraq qalacaqdı. O, bunu da bilmirdi ki, ufacıq həyatında onu yeni hadisələr gözləyir və bir gün gələcək o, işıqlı dünyada tək-tənha, yalnız birçə çanta ilə qalacaq. Buna da bais Buynuzlu ana maral haqqında sevimli nağılı olacaqdır.

Elə bu gecə həmin nağılı bir daha dinləməyi o çox istərdi. Qoca Mömün bu əhvalatı özü də xoşlayırdı və onu elə nəql eləyirdi ki, elə bil hamısını şəxsən görmüşdü: köksünü ötürə-ötürə, ağlaya-ağlaya, öz ələmindəkilər barədə düşünə-düşünə, susaraq danışdı.

Lakin babasını narahat etməyə oğlanın cəsarəti çatmadı. O, başa düşürdü ki, babasının dərdi indi nağıl dərdi deyildi. "Biz başqa bir vaxt ondan xahiş edərik, – oğlan çantaya dedi. – İndi mən Buynuzlu ana maral haqqında, babam danışan kimi, hər şeyi sözbə-söz sənə nəql edərdəm. Və elə atıdan söyləyəcəyəm ki, heç kəs eşitməsin, amma sən dinlə. Mən hər şeyi kinodakı kimi danışmağı və görməyi xoşlayıram. Babam deyir ki, bunların hamısı gerçəkdir. Belə olub..."

Bu əhvalat çox qədim zamanlarda baş verib. Uzaq-uzaq keçmişlərdə yer üzündə meşələr otlardan və bizim diyarda su qurudan çox olanda dərin, sərin sulu bir çayın sahilində qırğız tayfası yaşayırmış. O çayın adı Enesay imiş. O buralardan çox-çox uzaqda, Sibire axıb gedir. Atla oraya üç il, üç aylıq yol imiş. İndi isə bu çayın adı Yeniseydir, o zaman isə Enesay deyərmişlər ona. Buna görə belə də nəğmə oxuyarmışlar:

Səndən enli bir çay varmı, Enesay?
Səndən əziz məkan varmı, Enesay?
Səndən dərin bir dərd varmı, Enesay?
Səndən azad, söylə, varmı, Enesay?

Səndən enli bir çay yoxdur, Enesay,
Səndən əziz məkan yoxdur, Enesay,
Səndə ağır başqa dərd yox, Enesay,
Səndə azad azadlıq yox, Enesay...

Bax, belə çay imiş Enesay.

O zaman Enesayda cürbəcür xalqlar olub. Güzəranları çox, ağır keçirmiş, çünki daim ədavət aparınıbmışlar. Qırğız tayfasını çox düşmənlər dövrəyə alıbmış. Gah biri, gah o biri hücum edirmiş, gah da qırğızlar başqalarına basqın edir, mal-qarasını qovub aparır, olacaqlarını yandırır, adamlarını qırırmışlar. Qabaqlarına gələni öldürür, heç kəsə aman vermirlərmiş. Zəmanə belə olub. İnsanın insana heyfi gəlmiş. İnsan insanı qırır. Bir vaxt gəlir ki, əkin əkməyə, mal saxlamağa, ov ovlamağa adam qalmır. Soyğunçuluqla dolanmaq daha asan olur – gəldi, öldürdü, qəret elədi. Ölümə ölümle, qana qanla cavab vermək görək idi. Qan su yerinə axıdılırdı. Adamlar başlarını itirmişdilər. Düşmənləri barışdıran kimse yoxdu. Ən ağıllı, ən fərasətli o kəs idi ki, düşməni qəflətən yaxalasın, yad tayfanı son nəfərində qırsın, sürüləri, var-dövləti yığıb aparsın.

Tayqada qərribə bir quş peyda olmuşdu. Gecələr sübhədən budaqdan-budağa qonub iniltili insan sədası ilə oxuyur, ağlayır, deyirdi: “Fəlakət olacaq! Böyük fəlakət olacaq!” Elə də oldu, o dəhşətli gün gəlib çatdı.

Həmin gün Enesay sahilindəki qırğız tayfası öz qocaman başçısını dəfn edirdi. İgid batır Külçə neçə illər el atası olmuşdu, çoxlu-çoxlu yürüşlər etmiş, vuruşlarda qılınc oynatmışdı. Döyüşlərdən salamat çıxmışdı, lakin əcəl onu gəlib haqlamışdı. Tayfa iki gün hüsr keçirdi, üçüncü gün batırı torpağa tapşırması oldu. Qədim adətə görə başçının cəsədini son mənzilə Enesayın sıldırımlı, sərt uçurumlu sahilinə aparmalı idilər ki, mərhumun ruhu ana çay Enesayla vidalaşsın. Axı “ene” – ana, “say” isə axın, çay deməkdir. Belə edirdilər ki, onun qəlbi son dəfə Enesay haqqında nəğməni oxusun.

Səndən enli bir çay varmı, Enesay?
Səndən əziz məkan varmı, Enesay?
Səndən dərin bir dərd varmı, Enesay?
Səndən azad, söylə, varmı, Enesay?

Səndən enli bir çay yoxdur, Enesay,
Səndən əziz məkan yoxdur, Enesay.
Səndən ağır başqa dərd yox, Enesay,
Səndən azad azadlıq yox, Enesay...

Dəfn təpəsində açıq qəbrin önündə, batırı başları üstünə qaldıraraq, dünyanın dörd tərəfini ona göstərməli imişlər: “Bax, bu sənin çayın.

Bax, bu sənin səman. Bax, bu sənin torpağın. Bax, bu da biz – səninlə eyni kökdən törəyənlər. Biz hamımız səni yola salmağa gəlmişik. Rahat yat”. Qədimdən qalmış adətə görə igidin qəbri üstünə sal daş qoyarmışlar.

Dəfn günü tayfanın bütün yurdları sahil boyu cərgə-cərgə düzülərmişlər ki, hər bir ailə öz həyət-bacasında dayanıb batırla vidalaşsın. Onun cənəzəsini basdırmağa aparanda, ağ hüzn bayrağını torpağa sarı öyib, ağ deyib ağlayır, sonra da camaata qoşulub o biri alaçağa sarı gedirlər, orada da oxşayıb ağlayırlar və ağ hüzn bayrağını sallayırlar, beləliklə yol başa çatanaqədər, lap dəfn teposinədək vidalaşma davam edirdi.

Həmin gün səhərdən Günəş öz gündüz səfərinə başlayanda bütün hazırlıq işləri başa çatmış olurdu. Belə ki, ağac ucuna taxılmış at quyruğundan ibarət hakimiyyət rəmzi – boncuqları və batırın döyüş əsləhəsi olan qalxan və nizə bayıra çıxarılırdı. Atının belinə matəm örtüyü salınırdı. Karnayçılar öz karnaylarını, doqbulbasçılar da öz doqbulbaslarını sazlayıb gözləyirdilər və elə çalacaqdılar ki, tayqa lərzəyə gəlsin, quşlar dəstə ilə havaya qalxsınlar və mərəkə, hay-küy qoparsınlar, vəhşi heyvanlar bağıra-bağıra cəngəlliyə qaçsınlar; otlar yerə yatsın; dağlar uğuldayıb əks-səda versin, dağlar qorxudan diksinsin. Ağıcı qadınlar saçlarını açıb tökmüşdülər ki, igid Kəlcönü oxşayıb ağlasınlar. Cigidlər bir dizi üstə çökmüşdülər ki, onun cənəzəsini güclü çiynlərinə qaldırsınlar. Hamı hazırda, batırın cənəzəsinin götürülməsinə müntəzir idi. Məşəyanı açıqlıqda cəsan üçün doqquz baş qurbanlıq madyan, doqquz baş qurbanlıq cəngə, hər doqquz cinsdən doqquz qurbanlıq qoyun bağlanmışdı.

Elə o zaman gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Enesaylılar bir-biri ilə necə ədavət aparsalar da, el atasının dəfn günü qonşu qonşuyla dava eləməzdi. Amma həmin gün, düşməni qoşunu, sən demə, başı yasa qarışmış qırğızları obaşdan xəlvətə mühasirəyə alıblarmış və qəflətən istehkamlardan qalxıb, hər tərəfdən həmləyə keçdilər, heç kəs yəhərə atıla bilmədi, heç kəs silaha əl ata bilmədi. Və misilsiz bir döyüş başladı. Qabaqlarına kim gəldi qırdılar. Düşmənlər belə qəsd hazırlamışdı ki, bir zərbə ilə cəsur qırğız tayfasının axırına çıxsınlar. Hamını başdan-başa qırırdılar ki, bu vəhşiliyi xatırlayan, intiqam alan olmasın, zaman keçmişin izini qum sovuğu kimi basıb itirsin. Vardılar – guya, olmayıblar...

İnsan dünyaya getirmək, böyüdüb ərşəyə çatdırmaq uzun çəkir, öldürmək isə bir anın işidir. Qılıncdan keçirilən çoxları qanına qəltan olmuş, qılınc, nizədən qorunmaq üçün özlerini çaya atan bir çoxları da Enesayın dalğalarında qərq olmuşdu. Sahil boyu, sıldırımların və uçurumların kənarında necə verst üzünü qırğız alaçıqları od tutub yanırdı. Heç kəs qaçıb qurtara bilmədi, heç kəs sağ qalmadı. Hər şey yerlə veksan edilmiş, yandırılmışdı. Yaralanıb yığılanları yağınların qaşından Enesaya atırdılar. Düşmənlər şadlanırdı. "İndi bu torpaqlar bizimdir! İndi bu meşələr bizimdir! İndi bu sürülər bizimdir!"

Düşmənlər zəngin qənimətlə gedirdilər və meşədən döənən iki uşağı – qızla oğlanı görə bilmədilər. Bu şuluq, nadinc uşaqlar, hələ səhər tezdən valideynlərindən xəlvət səbət üçün civir yığmaqdan ötrü yaxınlıqdakı meşəyə qaçmışdılar. Onların başı ilə qarışmış ki, cəngəlliyə necə girdiklərini hiss eləməyiblər. Döyüş, hay-küy, bağırır-çığırır eşidiblər, qaçıb geri qayıdanda isə nə ata-analarını, nə də qardaş-bacılarını sağ görüblər. Uşaqlar valideynsiz, tayfasız qalıblar. Onlar ağlaya-ağlaya dədə-baba yurdunda qaçıb, dolaşıb, fəqət heç yerdə canlı kimsəyə rast gəlməyiblər. Bir saat içində yetim qalıblar. Bu boyda dünyada tək-tənha. Uzaqlarda isə toz dumanı göyə qalxırdı, düşmənlər qanlı basqınla əldə etdikləri ilxıları və sürüləri öz malikanələrinə qovub aparmışlar.

Uşaqlar ayaq altından qalxan bu tozu görüb, onun ardınca düşüblər. Qəddar düşmənin ardınca uşaqlar ağlaya-ağlaya, çığırır-çığırır qaçmışlar. Yalnız uşaqlar belə edə bilərlər. Qatillərdən qaçıb gizlənmək əvəzinə, onlar düşmənlə çatmağa cəhd edirmişlər. Təki yalnız qalmasınlar, təki bu tar-mar olmuş məlun yerdən qaçıb uzaqlaşsınlar. Oğlanla qız əl-ələ verərək soyğunçuların dalınca qaçır, yalvarır-yaxarırdılar ki, onları da gözləsinlər, onları da özləri ilə aparsınlar. Bu çığırır-bağırda, bu kişnərtidə və tappatapda, bu qaçaqçaqda onların zəif səsini kim eşidəcəkdi?

Oğlanla qız ümitsiz halda çox qaçdılar. Lakin çata bilmədilər ki, çata bilmədilər. Sonra yorulub əldən-ayaqdan düşdülər, oturdular. Ətrafa baxmaqdan xoflandılar, qorxularından tərpenmədilər. Dəhşətli idi. Mehribanlıqla biri-birinə sığındılar, necə yuxuya getdiklərindən də xəbərləri olmadı.

Yaxşı deyiblər: yetimin bəxti yüyürək olar. Gecəni sağ-salamat başa vurdular. Vəhşi heyvanlar onlara toxunmadı. Meşə əjdahaları

onları sürütləyib aparmadı. Oyananda səhər açılmışdı. Gün çıxmışdı. Quşlar oxuyurdu. Uşaqlar durub, yenə də çapqınçıların dalınca düşdülər. Yol boyu giləmeyvə, ot kökü topladılar. Az getdilər, çox getdilər, üçüncü gün bir dağa çatıb dayandılar. Baxıb gördülər ki, aşağı tərəfdə geniş, yaşıl bir çəmənlərdə kef məclisidir. O qədər alaçıq qurulub ki, sayı-hesabı yox, o qədər tonqal qalanıb ki, sayı-hesabı yox, ətrafında o qədər adam toplaşmış ki, sayı-hesabı yox. Qızlar yellən-cəkde yellənir, mahnı oxuyurlar. Pəhləvanlar camaatı öyləndirmək üçün berkutlar kimi dövrə vurur, biri-birini yerə çırpır. Onlar öz zəfərlərini bayram edən həmin düşmənlərdir.

Oğlanla qız dağın başında dayanmışdılar, yaxın gəlməyə cəsarət etmirdilər. Ancaq qovurma, çörək, çöl soğanı iyi gələn tonqal onları özünə cəlb edirdi.

Uşaqlar özlərini saxlaya bilmədilər, dağdan enməyə başladılar. Gəlmələri görüb, şənlik sahibləri təəccüb etdilər, onları hamılıqla dövrəyə aldılar.

– Kimsiniz? Hardan gəlirsiniz?

– Biz acıq, – oğlanla qız cavab verdi, – bizə yemək verin.

Onlar danışdıqlarından bildilər ki, bunlar kimdilər. Çığırır, bağırır. Mübahisə etməyə başladılar: düşmənlərdən sağ qalmış bu uşaqları ələ bu saat öldürməli, yoxsa xanın hüsuruna aparmalı? Onlar höcətləşməkdə olsun, rəhmli bir qadın uşaqların hərsinə bir parça at eti bozartması ötürdü. Onları dartıb xanın hüsuruna aparmaq istəyirdilər, uşaqlar isə yeməkdən əl çəkə bilmirdilər. Onları, qabağında əli gümüş baltalı keşikçilər dayanan hündür qırmızı alaçıqla apardılar. Düşərgədə həyəcanlı söz-həyə gəzirdi ki, qırğız tayfasından olan bu uşaqlar haradan gəlib buraya çıxa bilərlər? Bu nə olan işdi? Hamısı oyunlarını buraxıb, kefdən əl çəkərək, dəstə-dəstə xan alaçıqlına sarı qaçdı. Xan isə o demə məşhur döyüşçüləri ilə qar kimi ağappaq gecənin üstündə təmterəqlə öyləşmişdi. Bal qatılmış kumis içir, onu mədh edən mahnılara qulaq asırdı. Xan biləndə ki, onun yanına nə üçün gəliblər, hirs vurdu başına: "Siz nə cəsarətlə məni narahat etmisiniz? Məgər qırğız tayfasını biz qırıb kökünü kəsədikmi? Məgər mən sizi Enesay elliyyənin əbədi sahibi etməmişəmmi? Qorxaqların biri qorxaqlar, qaçıb yanıma nəyə gəlmisiniz? Görün, qarşınızdakılar kimlərdir? Ey, Çopur Topal Qarı! – Xan ucadan hayqırırdı. Özü də qar camaatın içindən aralanıb, gələn kimi ona dedi:

– Haydı, onları apar tayqaya, elə et ki, bunların məhvi ilə qırğız tayfası yer üzündən silinsin; kökü kəsilsin, adı əbədi olaraq unudulmuş olsun. Haydı, get, Çopur Topal Qarı, necə buyurdum elə də edərsən...”

Çopur Topal Qarı dinməz–söyləməz təzim etdi, oğlanla qızın əlindən tutub, aradan çıxdı. Onlar meşə ilə az getdilər, çox getdilər, gəlib Enesay sahilinə, dərin uçurum üzərinə çıxdılar. Burada Çopur Topal Qarı uşaqları uçurumun qırağında yan–yana dayandırdı. Onları itələyib, aşağı salmazdan əvvəl dedi:

– Ey böyük Enesay çayı! Əgər dağı sənin dərinliyinə atsan, o, daş kimi batar. Yüzillik şam ağacını atsan, qamqalaq kimi apararsan. Öz ağuşuna bu iki qum dənəsini – iki insan övladını qəbul et. Yer üzündə onlara yer yoxdur. Mənmi bunu sənə deyim, Enesay! Əgər ulduzlar dönüb adam olsaydılar, göy onlara darlıq edərdi. Əgər balıqlar dönüb adam olsaydılar, çaylar və dənizlər onlara bəs eləməzdi. Mənmi bunu sənə deyim, Enesay! Al onları, apar onları. Qoy onlar körpə ikən, pak ürəklə, hələ pis əməllər, pis niyyətlərlə ləkələnməmiş, uşaq vicdanı ilə insan əzablarından xəbər tutmamış, özləri də başqalarına zillət verməmiş bizim mənfur dünyamızı tərk etsinlər. Al bunları, al bunları, ey ulu Enesay!..

Oğlanla qız ağlayır, hıçqırırdı. Uçurumdan üzüaşağı baxanda adam dəhşətə gəlirdi, qarının sözləri onların qulağını girirdi. Dərinliklərdə dalğalar qəzəblə çarpılıb uğuldayırdı.

– Qucaqlaşın, uşaqlar, son dəfə vidalaşın. – Çopur Topal Qarı dedi. Özü isə onların ikisini birdən uçuruma itələmək üçün qollarını çirmədi. Və sözünə davam etdi: – Hə, balacalar, mənı bağışlayın. Deməli, tale belə imiş. Mən indi bu işi öz iradəmlə görməsəm də – sizin rahatlığınız üçün...

Qarı elə bunu demişdi ki, lap yaxınlıqdan belə səs eşidildi: .

– Dayan, ey böyük, müdrik qadın, günahsız uşaqları məhv etmə.

Çopur Topal Qarı çevrilib baxdı – heyretə gəldi, qəşərinə bir ana maral dayanmışdı. Özü də necə iri gözləri vardı... Kədər və qüسسə ilə baxırdı. Maral süd kimi ağappaq idi, körpə köşək kimi qarının altı saçaq–saçaq yunla örtülmüşdü. Buynuzları özge cür füsunkar idi – qollu–budaqlı, elə bil payız ağaclarının budaqları idi. Yelini isə tər–təmiz və hamar idi, uşaqlı qadının döşlərinə oxşayırdı.

– Sən kimsən? Niyə insan dilində danışırısan? – Çopur Topal Qarı xəbər aldı.

Maral belə cavab verdi:

– Mən ana maralam. Ona görə belə danışaram ki, başqa cür sən məni anlamazsan, məni dinləməzsən.

– Nə istəyirsən, ana maral?

– Uşaqları burax, böyük müdrik qadın. Xahiş eləyirəm, onları mənə ver.

– Onlar sənin nəyinə lazımdır?

– İnsanlar mənim ökizlərimi, iki maral balamı öldürüblər. Mən özümə övlad axtarıram.

– Sən onları əmizdirmək istəyirsən?

– Bəli, böyük müdrik qadın.

– Sən yaxşı düşünüb–daşınmısanmı, ana maral? – Çopur Topal Qarı güldü. – Axı onlar insan övladlarıdır. Onlar böyüyüb, sənin maral balalarını öldürəcəklər.

– Onlar böyüyəndə mənim maral balalarımı öldürməyəcəklər. – Ana maral ona cavab verdi. – Mən onların anası olacağam, onlar isə mənim balam. Məgər onlar öz bacı və qardaşlarını öldürərlərm?

– Eh, ana maral, danışma, sən insanları tanımırısan! – Çopur Topal Qarı başını buladı: – Nəinki meşə heyvanlarını, onlar biri–birini öldürməkdən də çəkinmirlər. Bu yetimləri sənə verərdim, verərdim ona görə ki, sözlərimin doğru olduğunu biləsən, axı sənin bu uşaqlarını da insanlar öldürəcəklər. Bu qədər qəm–qüسسə nəyinə gərəkdir?

– Mən uşaqları elə bir uzaq diyara aparacağam ki, onları heç kəs tapa bilməsin. Balalara rəhm elə, böyük, müdrik qadın, burax onları. Mən onlara vəfalı ana olacağam. Yelini dolub. Uşaq üçün göz yaşı axıdır südüm. Uşaq həsrəti çəkir südüm.

– Neynək, qoy sən deyən olsun, – Çopur Topal Qarı dilləndi. – Götür, tez buradan apar. Yetimləri öz uzaq diyarına apar. Amma onlar uzaq yolda məhv olsalar, rastlaşdığınız quldurlar onları öldürsə, əgər sənin insan övladların sənə nankorluq etsələr, onda günahı özündə gör.

Ana maral Çopur Topal Qarıya minnətdarlıq elədi. Oğlanla qıza isə dedi:

– İndi mən sizin ananızam, siz də mənim övladlarımsınız. Mən sizi uzaq bir diyara aparacağam, orada meşə ilə örtülmüş qarlı dağlar qoy–nunda isti bir dəniz var – İssık göl.

Oğlanla qız sevindilər, cəld Buynuzlu ana maralın yanına qaçdılar. Ancaq sonradan onlar yorulduqlar, əldən düşdülər, yol isə uzaq idi –

dünyanın bu başından o başına. Əgər Buynuzlu ana maral onlara öm-cəklərindən süd əmizdirməsəydi, gecələr öz bədənini ilə qızdırmasaydı, uşaqlar uzaq yolu gedə bilməzdilər. Onlar xeyli yol getdilər. Artıq köhnə vətən Enesay arxada qalmışdı, yeni məkana – İssık gölə isə hələ xeyli vardı. Az getdilər, üz getdilər, bir yay, qış, bahar və payız, yenə bir yay, qış, bahar və payız, yenə bir yay, qış, bahar, yay və payız, insan ayağı dəyməmiş meşələrdən, bürkülü səhralardan, dalğalı qumluqdan, uca dağlardan, daşqın çaylardan keçib getdilər. Dallarınca canavar sürüləri düşdü, ancaq Buynuzlu ana maral onları belinə mindirib, yırtıcı heyvanlardan uzaqlaşdırdı. Oxlu ovçular onları təqib edəndə qışqırırdılar: “Maral insan övladlarını qaçıdır! Tutun! Vurun!” Ardınca oxlar atdılar: onlardan, bu çağırılmamış xilaskarlardan Buynuzlu ana maral öz övladlarını qaçıdır apardı. O, oxdan da iti süzsüzə, astadan deyirdi: “Uşaqlarım, bərk tutun, bizi qovurlar!”

Nəhayət, Buynuzlu ana maral uşaqları İssık gölə gətirib çıxartdı. Onlar dağın başında dayanıb heyratla ətrafa baxırdılar. Hər tərəf qarlı dağ silsiləsi, yaşıl meşələrlə örtülmüş, dağların arasında isə göz işlədikcə dəniz uzanıb gedirdi. Mavi suda ağ dalğalar gezişir, külək onları belədən-belə qovur, uzaqlara aparırdı. İssık gölün ucu-bucağı görünmürdü. Bir tərəfində Gün çıxırdı, o biri tərəfində hələ gecə idi. İssık gölün dövrəsindəki dağlar o qədər çox idi ki, onları saymaq qurtarmazdı, o dağların o üzündə hələ nə qədər qarlı dağlar var idi – saysız-hesabsız.

– Bu sizin yeni vətəninizdir. – Buynuzlu ana maral dedi. – Burada yaşayacaqsınız, burada əkin əkəcək, balıq tutacaq, mal-qara saxlayacaqsınız. Min illər əmin-amanlıqla burada yaşayın. Qoy nəsliniz törəyib artsın. Gələcək nəsillər özünüzlə gətirdiyiniz dilinizi unutmasınlar, qoy onlar öz dilində şirin-şirin danışsın, şirin-şirin oxusunlar. İnsan kimi yaşayın. Mən isə həmişə sizinlə, sizin övladlarınız, nəvələrinizlə bir yerdə olacağam...

Qırğız tayfasından olan axırıncı oğlan və qız özlərinə İssık göldə belə yeni, bəxtiyar və əbədi Vətən tapdılar.

Vaxt tez gəlib keçdi. Oğlan bəzburudlu cavan oldu, qız kamal yaşına doldu. Bu zaman onlar evləndilər, ər-arvad oldular. Buynuzlu ana maral isə İssık gölü tərk etmədi, buradakı meşələrdə yaşadı.

Bir dəfə gün doğan çağ İssık göl təlatümə gəldi, uğuldadı. Qadın doğmaq istəyirdi, əziyyət çəkirdi. Kişi isə qorxuya düşdü. Qayanın başına qaçıb, ucadan çağırmağa başladı:

– Buynuzlu ana maral, haradasan? Eşidirsən, İssık göl necə həyəharay qoparıb. Sənin qızın doğur. Tez gəl, Buynuzlu ana maral, gəl, bizə kömək elə...

Elə bu zaman uzaqdan ahəngdən-ahəngə düşən, karvan zıncırovlarından qopan səsi xatırladan bir səda eşidildi. Səs get-gedə yaxınlaşdı. Buynuzlu ana maral qaçıb özünü yetirdi. O, buynuzuna taxaraq, bir uşaq beşiyi gətirmişdi. Beşik ağcaqayın ağacındandı, qulpundan asılmış gümüş zıncırov cingildəyirdi. Elə o zamandan bəri İssık göl beşiklərində həmin zıncırov səslənməkdədir. Ana beşiyi yırğalayır, gümüş zıncırov isə səs eləyir, sanki Buynuzlu ana maral uzaqlardan qaçıb gəlir, tələsir, buynuzunda ağcaqayın beşiyi gətirir...

Buynuzlu ana maral çağırışa gəlib özünü yetirən kimi, qadın azad oldu.

– Bu beşik sənin ilk övladın üçündür, – Buynuzlu ana maral dedi. – Sizin çoxlu uşağınız olacaq. Yeddi oğul, yeddi qız.

Ana ilə ata sevincək oldular. İlk övladlarına Buynuzlu Buqu – ana maralın şərəfinə Buqubay adı verdilər. Buqubay böyüdü, qıpçaq tayfasından gözəl bir qız aldı və bununla da Buqu nəslə – Buynuzlu ana maral nəslə törəyib artmağa başladı. Buqular İssık göl ətrafında böyük və güclü bir nəsil oldular. Buqular Buynuzlu ana maralı müqəddəs hesab edirdilər. Buqu alaçıqlarının qapısı üstündə parça üzərində tikmə nişan, maral buynuzu şəklində olardı, – gəndən bilinsin ki, bu alaçıq Buqu nəslinə məxsusdur. Buqular düşmən basqınına dəf edəndə, cıdır yarışında “Buqu!” deyə qışqırırdılar. Hər dəfə də buqular qalib gəlirdi. O zaman İssık göl meşələrində gözəlliklərinə göydə ulduzların həsəd apardıqları ağ marallar yaşayardı. Onlar Buynuzlu ana maralın övladları idi. Heç kəs onlara dəyməzdi, heç kəs onları incitməzdi. Maralı görəndə buqular atdan enər, ona yol verərdilər. Sevimli qızın gözəlliyini ağ maralın gözəlliyi ilə müqayisə edərdilər...

Varlı-dövlətli, adlı-sanlı bir buqu ölənəcn hər şey belə idi – onun min-min qoyunu, min-min atı var idi, ətrafda yaşayan kişilərin hamısı ona çobanlıq edərdi. Onun oğlanları böyük bir yas məclisi qurmuşdular. Onlar dünyanın hər tərəfindən ən adlı-sanlı adamları yasa dəvət etmişdilər. Qonaqlar üçün İssık gölün sahilində yüz alaçıq qurmuşdular. Nəçə baş heyvan kəsildiyinin, nə qədər kumis içildiyinin, nə qədər qasqar taamı işləndiyinin sayı-hesabı yox idi. Varlının oğlanları özlərini çəkib deyirdilər: “Qoy adamlar bilsinlər ki, ata öləndən sonra yerində necə varlı, cömərd övladları qalıb, onlar atalarını necə urvatlı

tuturlar, xatirəsini özizləyirlər... (E-e, oğlum, vay o gündən ki, insanlar ağı ilə yox, var-dövlət ilə tanınalar!)”

Xanəndələr də – başlarında mərhumun oğlanlarının bağışladığı samur papağı, əyinlərində ipək xalat, hədiyyə olunmuş arqaman atların belində qapı-qapı gəzir, mərhumu da, onun varislərini də tərif edirdilər. Biri oxuyurdu:

– Gün çıxanla Gün batın arasında belə bəxtəvər həyata, belə dəbdəbəli əhsana tayını tapmaq olar?

İkinci oxuyurdu:

– Dünya yaranandan bunun tayı-bərabəri olmayıb!

Üçüncü oxuyurdu:

– Ayrı yerdə yox, yalnız bizdə valideynlərə ehtiram göstərilir, valideyn şöhrəti və şərəfi uca tutulur, onların müqəddəs xatirəsi yad edilir.

– Ey, naqqal xanəndələr, nə hay-küy salmışınız! Məgər yer üzündə bu cəmərdliyə, səxavətə layiq söz tapmaqmi olar, məgər mərhumun şərəfinə layiq söz qoşmaqmi olar? – deyər dördüncü oxuyurdu.

Beləliklə, gecə-gündüz onlar deyişdilər. (E-e, oğlum elə ki, xanəndələr mədhiyyə deməklə bəhsə girişdilər, onlar müğənnilikdən dönüb mahnıya düşməni kəsirlər.)

Bu məşhur yas mərasimi neçə gün bayram tentənəsi kimi qeyd edildi. Dövlətinin lovğa oğulları çox istəyirdilər ki, başqalarını kölgədə buraxsınlar, yer üzündə hamını keçsinlər, şöhrətləri bütün dünyaya yayılsın. Onlar belə fikrə düşdülər ki, atalarının məqbərəsi üstündə maral buynuzu düzəldirsinlər. Qoy hamı bilsin ki, bu türbə Buynuzlu ana maral nəslindən olan şanlı-şöhrətli əcdadlarına məxsusdur. (E-e, oğlum, hələ qədim zamanlarda deyərmişlər ki: “Var-dövlət xudpəsəndlik yaradır, xudpəsəndlik isə səfehlik”).

Varının oğulları atalarının xatirəsinə misilsiz hörmət göstərmək istəyirdilər. Heç nə də onlara mane olmurdu. Dedilər də, elədilər də! Ovçu göndərdilər, ovçular maralı öldürüb, buynuzunu qoparıb gətirdilər. Buynuz da nə buynuz, görülmüş qartal qanadları boyda. Maral buynuzu oğullara xoş gəldi, buynuzun hər tayında on səkkiz budaq vardı, bu da o demək idi ki, maral on səkkiz yaşardı. Çox ecəb! Onlar ustalara həvalə etdilər ki, buynuzu məqbərənin üstünə bərkitsinlər.

Qocalar qəzəbləndilər:

– Nə haqla maralı öldürübsünüz? Kim cəsarət edib Buynuzlu ana maralın töreməsinə əl qaldırıb?

Dövlətinin varisləri onların cavabını verdilər:

– Maral bizim torpağımızda öldürülüb. Bizim torpağımızda milçəkden tutmuş dövəyədək – yeriyən, sürünən, uçan nə varsa, hamısı bizimdir. Öz malımızla necə rəftar etməyi biz özümüz bilirik. Rədd olun!

Nökərlər qocaları şallaqladı, atın belinə tərsinə, üzünü geri mindirdilər və onları rüsvayçılıqla qovdular.

Hər şey də bundan başladı... Buynuzlu ana maralın xələflərinə böyük bədbəxtlik üz verdi. Demək olar ki, hər biri meşəyə ağ maral ovuna çıxmağa başladı. Hər bir buqulu öz əcdadının qəbri üstündə maral buynuzu qoymağı özünə borc bildi. İndi bu iş ölümlərin xatirəsini yad etmək üçün nəcib, xeyirxah bir dəb kimi qəbul olunmuşdu. Buynuz tapa bilməyənləri dəyanətsiz adam hesab edirdilər. Maral buynuzunu alıb-satmağa başladılar, ondan ehtiyat yığmağa başladılar. Buynuzlu ana maral nəslindən adamlar peyda oldu ki, maral buynuzu alıb-satmağı özünə sənət seçdi. (“E-e, oğlum, pul olan yerdə yaxşı sözo, gözəlliyə yer yoxdur.”)

İssık göl meşələrində maralların qırğını başladı. Onlara aman verilmirdi. Marallar əlçatmaz qayalıqlara qaçırdılar, orada da onları tapırdılar. Ov itlərini sürü ilə meşəyə salırdılar ki, maralları qovub bərəyə çıxarsınlar, birini də keçirmədən vursunlar. Maralları sürü-sürü, dəstə-dəstə qırırdılar. Mərc gəlirdilər ki, görək kimin gotirdiyi buynuzun budaqları çox olar.

Beləliklə də marallar tükəndi. Dağlar maralsız qaldı. Maral böyür-tüsü nə gecəyarısı eşidildi, nə sübh çağı. Meşələrdə, talalarda otlayan, buynuzlarını belinə sıxıb qaçan, yağanlardan sıçrayıb quş kimi uçan marallar gözo dəymədi. Elə insanlar dünyaya gəldi ki, bütün ömrü boyu bir maral da görə bilmədi. Marallar haqqında nağıllarda eşitdilər, bir də məqbərələrdə buynuzlarını gördülər.

Gəlin görək Buynuzlu ana maral necə oldu?

O, insanlardan incidi, bərk incidi onlardan. Deyirlər elə ki, marallar güllənin, ov itlərinin ucbatından yaşamağa yer tapmadılar, barmaq-la sayıla biləcək qədər azaldılar, Buynuzlu ana maral ön uca dağ başına qalxıb İssık göllə vidalaşdı və son övladlarını toplayıb, böyük aşırımı keçdi, onları başqa bir diyara, başqa dağlara apardı.

Bəli, yer üzündə belə-belə işlər olur. Elə burda nağıl da qurtarır. İstəyirsən inan, istəyirsən inanma.

Özü də Buynuzlu ana maral gedəndə deyib ki, bir daha bu yerlərə dönməyəcək...

Yenə də dağlara payız gəlmişdi. Yenə də sesli-sədalı yaydan sonra ətraf payız sükutuna qərq olmuşdu. Mal-qaranın qaldırdığı toz dumanı çökmüş, tonqallar sönmüşdü. Sürülər qışlağa getdi. İnsanlar da getdilər. Dağlar boş qaldı.

Daha qartallar tək-tək uçur, handan bir qıy vururdu. Çayda suyun səsi boğulmuşdu: yay ərzində çaylar dayazlaşıb, öz yatağına uyuşmuşdu. Otlar boy atmır, kök üstündə soluxub qalmışdı. Yarpaqlar budaqlarda dayanmaqdan tənə gəlmişdi, bir-bir qopurdu.

Lap uca zirvələrə gecələr indi təzə gümüşü qar düşürdü. Tutqun dağ silsilələri səhərlər qara-qonur tülkülerin yalmanı kimi bozarırdı.

Dərələrdə serin, soyuq külək əsirdi. Ancaq hələlik günlər günəşli, quraq keçirdi.

Məntəqenin qabağından axan çayın o tayındakı meşələr payız libasını lap tez geymişdi. Çaydan başlayaraq yuxarılara, ta qaraşam meşəliyində sət yamac boyu kolluqları payız alovu bürümüşdü, sanki od tutub yanırdı. Dağ döşündə ağcaqovaq və qayınağacıları daha parlaq rəngə – al-qırmızı rəngə boyanmışdı. Onlar böyük meşənin qarlı qurtaracağınadək, tutqun zirvələrdəki rəngli şam və küknarlar səltənətinə qədər dırnaşib qalxmışdılar.

Meşə yenə tərtəmiz, məbəd kimi vahiməli idi. Yalnız ağacların şabalıdı iri gövdəsi görünür, yalnız quru qatran qoxusu gəlir, ağacların dibini bürümüş boz tikanlar gözə dəyirdi. Qocaman şam ağaclarının başlarında xəfif külək dolaşırdı.

Lakin bu gün səhər tezdən narahat dolaşalar dağların başı üstündə susmaq bilmədən hay-heşir qoparmışdılar. İri dolaşa dəstəsi bərkdən qırılmaşa-qırılmaşa şam ağaclarının başı üzərində hey dolanırdı. Dolaşalar balta səsinə eşidən kimi çaxnaşmaya düşdülər, indi onlar, kəsdikləri şam ağacını üzünəşığı aparən iki nəfərin ardınca qoşaraq, elə çığırbağır salmışdılar ki, sanki günün günorta çağы kimse onlara basqın etmişdi.

Tiri atın qoşqu qayıqlarına bağlayıb, sürütləmə aparırdılar. Orozqul atın yüyənindən tutub qabaqda gedirdi. O, qasqabaqlı halda, plışı kollara ilişə-ilişə, kotana qoşulmuş öküz kimi tövşüyə-tövşüyə addımlayırdı. Onun arxasınca tirin quyruğunda Mömün baba gəlirdi. Belə hündür yerdə onun üçün də çetindi, qoca güclə nəfəs alırdı. Onun

əlində qayın budağından düzəldilmiş paya vardı, bununla tiri gedış səmtinə itələyirdi. Tir gah kötüyə, gah daşa ilişirdi. Enişlərdə az qala yamacla sürüşüb, aşağı diyirlənəcəkdi. Belə halda fəlakət üz verərdi, elə oradaca adamı vurub öldürərdi.

Paya ilə tiri itələyən üçün xüsusilə qorxuluydu, amma şeytan işidir – olmadı elə, oldu belə: Orozqul neçə dəfə atın yüyənini buraxıb, qorxudan kənara tullanmışdı, hər dəfə görəndə ki, qoca canını dişinə tutub tiri yumalanmağa qoymur və gözləyir ki, Orozqul gəlib atın başından tutsun, bərk pərt olurdu. Nahaq yerə demirlər: öz eybini gizlətmək istəyən başqasına şebədə qoşar.

– Sənə nə olub, məni o dünyalıq eləmək istəyirsən? – Orozqul qayınatasına çımxırdı.

Yan-yörədə heç kəs yoxdu və Orozqulun dediyini kim eşidəcək, kim onu məzəmmət edəcəkdi ki, harda görünüb qoca ilə belə rəftar edələr? Qayınatası ehtiyatla anladı ki, o özü tirin altına düşə bilərdi – niyə onun üstünə qışqırır, möger qəsdən eləyir?

Bu, Orozqulu daha çox qəzəbləndirirdi.

– Sən bir buna bax! – hiddətlənirdi. – Səni özər, nolar, ömrünü başa vurmusan. Sənə nə var? Mən məhv olsam, sənin sonsuz qızına kim yiye duracaq? Kimin nəyinə gerəkdir sənin şeytan qamçısı kimi bənresiz qızın?..

Mömün bunun cavabında dedi:

– Müşkül adamsan sən, oğlum. Səndə insanlara bir qırıq hörmət-zad yoxdur.

Orozqul hətta ayaq saxlayıb qocanı süzdü də:

– Sənin kimi qocalar çoxdan ocağın qırağına yığılıb, dallarını qora verir. Hər nədir, sən maaş alırsan. Bu maaş hardandır? Mən verirəm. Bundan artıq sənə nə hörmət etməliydim?

– Yaxşı, bəsdir, sözgəlişi dedim. – Mömün onu sakitləşdirdi.

Beləliklə yollarına davam etdilər. Bir yoxuşu da qalxandan sonra gədikdə ayaq saxlayıb dinclərini aldılar. At büsbütün tər içində idi, köpük basmışdı.

Dolaşalar isə, sakit olmaq bilmirdilər, hey dövrə vururdular. Onlar göyün üzünü tutmuşdular, elə qarlıdaşırdılar ki, sanki bütün günü çığırbağır salmağı qarşılarına məqsəd qoymuşdular.

– Qışın gəldiyini hiss eləyiblər. – Mömün dodaqaltı deyindi, söhbəti dəyişmək istədi ki, Orozqulun hirsli soyusun. – Xasiyyətləri

belədir, köçüb getmək zamanı bir yerə cəm olurlar. Onlara mane olan da, xoşları gəlmir, – deyə əlavə etdi, əslində belə çıxdı ki, səfeh quşların əvəzinə üzrxahlıq eleyir.

– Kimdir onlara mane olan? – Orozqul sərt çevrilib ona baxdı. Qəflədən üzünü qızardı: – Sərsəmləmişən nədir, qoca, – hədələyici ahənglə astadan dedi.

“Sən bir buna bax, – o, xəyalından keçirdi – nəyə işarə vurur! Bu nədir, onun dolaşalarına görə, şam ağacına əl vurmayaq gerek, bir budaq da sındırmaq olmazmı? Bu nə deməkdir! Hələ ki, bunların sahibi mənəm”. O, qarlıdayan quşlara sarı baxdı: “Of, bir pulemyot olaydı!” – dönüb biədəb söyləş söydü.

Mömün susdu. O, kürekəninin söyüşlərinə alışa bilmirdi. “Yenə başladı – qoca öz-özünə qəhərləndi. – İçir, olur vəhşi. Kefli olanda da bir söz demək mümkün deyil. Görəsən, adamlar niyə belə olurlar? – Mömün hiddətləndi. – Sən ona yaxşılıq eləyirsən, o sənə pislik. Utanıb-qızarmır, həya eləmir. Guya ki, elə belə də olmalıdır. Həmişə özünü haqlı sayır. Bircə özü üçün yaxşı keçsin. Yan-yörəsindəkilər onun qulluğunda durmalıdır. Qulluğunda durmazsan, məcbur eleyər. Yaxşı ki, hələ belə dağlarda, meşədə yaşayır, əlinin altında vur-tut bir-iki adam var, vəssalam. Bir az böyük vəzifəsi olmuş olsa, bəs necə? Allah göstərməsin... Belələri də tükənmək bilmir. Daim də bellərininki gətirir. Belələrinin olindən qaçıb qurtara bilməzsən. Hər yerdə şəb-bədən xeyir qabağına çıxır, səni izləyir. Öz firavanlığı üçün canını alar. Haqq da onun tərəfində olacaq. Belələri də tükənmək bilmir...”

– Dayandığımız bəsdir, – Orozqul onun düşüncələrini yarımçıq qoydu və ömrü elədi. – Gədək.

Onlar yollarına davam etdilər.

Bu gün səhər tezdən Orozqulun ovqatı təlx idi. Səhər alətləri götürüb o biri sahilo, meşəyə keçməli idilər. Ancaq Mömün tələsik nəvəsini məktəbə aparmalı oldu. Qoca büsbütün ağlına itirib! Hər gün tezdən atı yəhərləyir, uşağı məktəbə aparır, sonra yenə də çaparaq gedib onu məktəbdən gətirir. Başını qarışdırıb bu hic-haramazdaya. Sən buna bir bax: məktəbə gecikmək olmaz! Belə çıxır ki, burda nə olur-olsun, vecinə deyil, canları çıxar, gözləyirlər. “Mən deyir, – tezəcə gedib qayıdaram, uşaq məktəbə gecikərsə, müəllimdən ayıbdır”. Adam tapdı xəcalət çəkməyə! Axmağın biri axmaq! O, müəllim kimdir, nə karədir? Beş ildir bir paltonun içindədir. Həmişə də görürsən

ki, qoltuğunda ya dəftər, ya çanta. Yol qırağında dayanıb maşınlara əl qaldırır – heç-puç üçün rayona qaçır. Müdam nə işə çatışmır – gah məktəb üçün daş kömür, gah şüşə, gah mal, gah da əsgir-üşgü. Abırlı müəllim də belə məktəbə işləməyə gələr? Necə də ad fikirləşib tapıblar – cırdan məktəb. Bu doğrudan da elə cırdandır. Kimə lazım-mış? Əsil müəllim şəhərdə olur. Məktəblər başdan-başa şüşədəndir. Müəllimlər qalstuk taxırlar. Şəhərdir axı... Küçələrdən böyük-böyük adamlar keçir. Maşın da nə maşın! Maşın gəlib keçənəcən yerindən tərpənmək istəmirsən, quruyub qalırsan, mil dayanırsan, qara, parıldayan, yüngül maşınlar. Onlar, şəhər adamları isə, guya heç bu maşınları görmürlər, vaxtları yoxdur – tələsirlər, haraya işə qaçırırlar... Bax, orada, şəhərdə əməlli-başlı yaşayırlar. Ora getmək, əlini bir işə ilişdirmək gerekdir! Orada vəzifəli adamlara hörmət eləməyi bacarırlar. Hörmət eləmək lazımdırsa, gerek eləyəsən! Vəzifəsi böyük olanın hörməti də böyük olur. Mədəni adamlardır. Birinə qonaq gətdin, bir bəxşeyiş aldın, daha əvəzində ona tir daşımırsan, ayrı bir iş göresə olmur. Buranınmı tayıdır – əlli, on çoxu yüz verəcək, ağac aparacaq, hələ üstəlik şikayət də yazacaq: rüşvətxor Orozqul belədir, heledir... Nədanlıq!

Həmm, bircə şəhərə əkilseydim... Eh, cəhənnəm olsun bu dağlar da, meşələr də, bu tirlər də, mən korə lənətə gəlsin bu qısır arvad da, bu səfeh qoca da, görməmiş kimi dalına sahib gəzdirdiyi o kiçik də. Eh, yulaf yemiş tox at kimi dingildəyərdim. Məcbur edərdim – hörmətimi saxlasınlar. “Orozqul Balacanoviç, kabinetinizə gəlmək olar?” Orada bir şəhərli arvad da alardım. Niyə də almayım? Təhləm ki, gözəl bir aktrisa alardım, əlində mikrofon oxuyur da, oynayır da; deyirlər onlar üçün əsas budur ki, adamın vəzifəsi olsun. Bir beləsinin qoluna girərdim, özümün də boynumda qalstuk. Birbaşa kinoya. O da dikdəban çəkmələrini taqıldadır, ətir iyi verir. Yoldan keçənlər burunlarını çəkirlər. Bir də gördün ki, uşaqların da olub. Oğlumu hüquqçuluğa qoyardım, qızım da royalda çalardı. Şəhərli uşaqlar gəndən bilinirlər – ağıllı olurlar. Evdə ancaq rusca danışırırlar – başlarını kənd sözləri ilə doldurmurlar ki. O da öz uşaqlarını belə tərbiyə edirdi; “papiçka, mamıçka, xəcu, to, xəcu eto...” Məgər öz belindən gələnlərdən bir şey əsirgəyərsən? Eh, çoxlarının atasını yandırardım, göstərərdim onlara mən kiməm! Başqalarından nəyim eskikdir? O, yuxarıdakılar ondan yaxşıdılar – nədir? Onun kimi adamlardır! Sadəcə

olaraq onlarınkı gətirib. Onunku isə yox. Xoşbəxtlik ondan yan keçib. Özü də təqsirkardır. Meşəçilik kursundan sonra şəhərə getmək lazımdı, texnikuma və ya instituta girmək gerek idi. Tələsdi – vəzifə çəkib apardı. Balaca da olsa, vəzifə idi. İndi bu bağlarda ayaq döy, görün nə qədər döyürsən, tir daşı eşşək kimi. Bir tərəfdən də bu dolaşalar. Niyə bağırırlar, niyə qıy vururlar? Of, bir pulemyot olaydı...”

Orozqulun pertliyi əbəsdə deyildi. Yay ötüüb keçmişdi. Payız gəlirdi, yayla birlikdə çobanların, ilxıçların verdiyi qonaqlıqlar da qurtarırdı; bayatıdakı kimi:

Dağlar marala qaldı,
Otu sarala qaldı...

Payız düşdü. Orozqulun dövrünü qurtardı – hörmət, qonaqlıq, borc, vəd dövrünü. Hə, üstəlik özündən demək dövrünü da: “Sənə nə lazımdır? İki tavan tiri, şam olsun, hə, yalnız bu? Bu nə sözdür! Gəl, apar...”

Zəvzədin, bəxşiş aldın, araq içdin – indi də nəfəsin tənəgiyə-tənəgiyə, qan-tər içində, dünyada nə varsa, hamısını lənətləyə-lənətləyə tiri dağboyu sürütlə. Öz cəzasını çəkirdi. Bütün həyatı boyu öz cəzasını çəkmişdi. Birdən ağlına cəsarətli bir fikir gəldi: “Hər şeyə tüpürüb, hara gəldi baş götürüb gedəcəm”. Ancaq elə həmin an anladı ki, heç yana getməyəcək, heç yerdə heç nəyə görə deyil, heç yerdə də istədiyi güzəranı tapa bilməyəcək.

Hünərin var, burdan get və ya verdiyin sözün dalından qaç! Onu öz dost-taşıları ələ verərlər. Camaat indi xarab olub. İnişil öz buqulu qohumundan bir quzu alıb, əvəzində tir verməyi vəd eləmişdi, payızda şam ağacı üçün yuxarı qalxmağa həvəsi olmadı. Bunu demək asandır, qalx, görün, ora necə qalxacaqsan, hələ üstəlik görə bir mişarlayasan, sürüyüb gətirəsen də. Şam ağacı da neçə yüzillik ola, əlləş görün, onunla necə əlləşəcəksən? Qızıl da versələr bu işdən yapışmaq istəməyəcəksən. Həmin günlər qoca Mömün də xəstələnib, yatağa düşmüşdü. Tək bunun öhdəsindən gəlməkmi olardı. Axı kimin tək-tənha dağdan tir endirməyə gücü çatır?! Şam ağacını kəsə bilər, bəlkə də kəsdi, ancaq üzünəşığı sürüyüb aparmaqmi olar... Qabaqcadan bilsəydi nə olacaq, özü Seyidəhməd də götürüb, şam ağacı üçün dağa qalxardı. Lakin Orozqul dağlara dırmaşmağa ərindi, qohumu üçün qabağına çıxan ağacı kəsməyi qərara aldı. O da yaxın durmadı: “Əsil şam tiri verməlisən, vəssalam! Quzunu almağı bilirsən, amma sözüne

əməl etməyi yox?” Orozqul qeyzləndi, onu həyətdən qovdu: rədd ol. O oğlan da zirek tərpendi, San-Taş evi gözetçisi Orozqul Balacanova bir şikayət cızma-qara elədi; ağlına nə gəldi yazdı: olanı da, olmayanı da, buna görə “sosialist meşəsinin ziyankarı” kimi Orozqulu gülleyəydilər. Sonralar Orozqulu rayondan, meşə nazirliyindən gələn cürbəcür yoxlama komissiyaları çox çək-çevirə saldı. Güclə yaxa qurtara bildi... Bu da sənin qohumun! Hələ deyirlər də: “Biz hamımız Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq! Bir nəfər hamı üçün, hamı bir nəfər üçün!” Boş şeydir, maral nədir, yad nədir, qepikdən ötrü biri-birinin boğazını gəmirəməyə hazırırlar, həbsxanaya saldırlar! Qabaqlar beləydi, adamlar marala inanırdılar. O zamankı adamlar necə də avam, cahil imişlər, dəhşət! İndi isə hamı mədənidir, hamı savadlıdır! Körpə uşaqlar üçün olan bu nağıl indi kimə lazımdır!

Bu əhvalatdan sonra Orozqul tövbə elədi. Bundan belə heç bir tanısa, heç bir həmtayfaya, lap Buynuzlu ana maralın dopdoğma övladı olsun, heç kəsə bir çırpı da verməyəcəkdi.

Lakin yay yenə gəldi. Yaşıl çəmənlərdə alaclar peyda oldu, sürülər meşədi, ırmqlar, çaylar üstündən seyrək dumanlar sallandı. Günəş şəfəq saçır, məstədic kum is tri, çiçək rayihələri ətrafa yayılırdı. Alacların dalında dost-taşıla çəmənlərdə oturub təmiz hava almaq, kum is içmək, cavan heyvan ətindən xörək yemək ləzzət verirdi. Sonra da üstündən bir stəkan araq vur, başın dumanlansın. Onda qoluna elə qüvvət gələr ki, ağacı kökündən çıxararsan. Yaxud odur ey, o dağın boynunu əyərən... Orozqul belə günlərdə tövbəsini unudurdu. Onu böyük meşənin böyük sahibi deyər çağıranda çox xoşallanırdı. Yenə də vəd verirdi, yenə də bəxşeyiş alırdı... Və belə vaxtlarda meşədəki qədim şamlardan hər hansı birinin ağlına da gəlmirdi ki, onunku çatıb – yaşaması payız girənə kimidir.

Payız isə biçilmiş kövşənli çöllərdən xəlvətə dağlara dırmaşır və ətrafı dolanırdı. Haraya ayağı deymişdisə, orada otun, yarpaqların rəngi saralmışdı.

Gilemeyvələr yetişirdi. Quzular böyüyürdü. Onları ayırırdılar – dişisi bir yana, erkəyi ayrı yana. Arvadlar motal tedarükü görürdülər. Kişilər kimin birinci olaraq vadiyə enməsi barədə düşünüb-daşınırdılar. Getməmişdən, hələ yaydan Orozqulla sövdələşənlər onu xəbərdar edirdilər ki, hansı gün, hansı saat vəd verdiyi tirlərin dalınca maşınla məntəqəyə gələcəklər.

Bəli, bu gün axşam yedəkli maşınla iki şam tirini aparmaq üçün gələcəkdilər. Tirlərdən biri artıq aşağıda idi, çaydan adlandırılmışdı, maşın gələcək yerə çatdırılmışdı. İkincisini isə indi üzünəşığı sürüyüb gətirirdilər. Əgər Orozqul bu tir üçün alıb yediklərini və içdiklərini qaytara bilsəydi, elə bu saat canını bu əzab-əziyyətdən qurtarardı.

Əfsus dağlardakı taleyindən üz döndərmək üçün heç bir çarə yoxdu: yedəkli maşın bu gün axşamçağı gələcəkdi, çünki gecə tirləri aparmalıydı.

Sağ-salamat qurtarsaydı, yəni dörd yarı idi. Yol sovxozun içindən keçirdi, düz idarənin yanından, başqa yol yox idi, sovxozda isə milis-dən, dövlət müfəttişliyindən kimsə olmamış olmazdı, rayondan azmı adamın yolu buraya düşürdü?! Tirlər gözələrinə dəyən kimi soruşacaqdılar: "Bu ağacları haradan, kimin üçün aparırsınız?"

Bu fikir ağlına gələndə Orozqulun küreynin arası qovuşdu. Və hamıya, hər şeyə qarşı qəzəbi coşdu. Baş üstündə hay-küy salan dolaşalara da, bədbəxt qoca Mömünə də, üç gün bundan əvvəl satmaq üçün şəhərə kartof aparmaq niyyətinə düşən tənbel Seyidəhmədə də. Axı o bilirdi ki, tirləri dağdan endirmək lazım olacaq! Görünür, aradan çıxıb. Yaşın bazarda işlərini qurtarandan sonra geri qayıdacaq. Burda olsaydı, Orozqul əmr edərdi ki, qoca ilə tirləri bağlayıb aşağı endirsinlər, özü əziyyət çəkməzdi.

Heyhat, Seyidəhməd uzaqda idi, dolaşaları da vurmağa bir şey yoxdu. Heç olmazsa, arvadını əzişdirərdi, ancaq evə gedib çıxmağa hələ çox var idi. İndi birçə qoca Mömün qalırdı. Tövşüyərək, dağ tənəfəsliyindən boğula-boğula, hər addımda donquldana-donquldana Orozqul nə ata, nə də onun arxasınca gələn qocaya rəhm edir, kolluğun içi ilə üzünəşığı enirdi.

Qoy at gəbərsin, qoy bu qoca da gəbərsin, qoy o özü də ürəyi partlayıb ölsün! Bir halda ki, onun günü xoş keçmir, qoy heç kəsinki xoş keçməsin. Qoy bu dünya yerlə yeksan olsun, niyə axı bu dünyada hər şey tərs-məsəbdir. Orozqulun ürəyincə deyil, onun ləyaqətinə və tutduğu vəzifəyə uyğun deyil!

Özünü ələ ala bilməyən Orozqul atı kolluqla lap meyilli enişə apardı. Qoy Qıvrıq Mömün tirlə birlikdə atılıb-düşsün. Hünəridi, ağacı saxlaya bilməsin! "Qoca səfehli əzişdirərəm, yerindəcə qalar" – Orozqul belə qət elədi. Başqa bir vaxt o belə bir sıldırımdan enən tirlərin altına girməyə cəsarət etməzdi. İndi isə elə bil iblis yoldan

çıxartdı. Mömün onu dayandırmağa macal tapmadı, ancaq qışqıra bildi: "Hara gedirsən? Hara? Dayan!" Elə bu vaxt zəncirə dolaşaraq, kolları özə-özə üzünəşığı getdi. Tir yaş idi, ağırdu Mömün payanı dayaq vermək istədi ki, tiri üzünəşığı diyirlənməyə qoymasın. Ancaq zərbə çox güclü olduğundan paya qocanın əlindən sıçrayıb çıxdı.

Hər şey bir göz qırpımında oldu. At yıxıldı və tir onu da böyrü üstə aşağıya sürütlədi. Yıxılanda Orozqulu da vurub aşırı. Orozqul tələş içində, kollara əl ata-ata üzünəşığı diyirlənirdi. Elə bu zaman bir cür buynuzlu heyvanları hürküdüb özlərini qalınığa verdilər. Onlar quş kimi yerden qoparaq, güclü sıçrayışlarla sıx ağcaqayınlıqda gözden itdilər.

– Maral! Maral! – deyə Mömün baba tələşdən və sevincdən özünü itirərək qışqırdı. Və sonra da öz gözələrinə inanmırmış kimi susdu.

Birdən-birə dağlara sükut çökdü. Dolaşalar tamam uçub getmişdilər. Tir, cavan, möhkəm ağcaqayınları özərk enişdə bənd almışdı. Qoşqu qayıqları dolaşq düşsə də, at özü ayağa qalxmışdı.

Orozqul üst-başı cırıq-cırıq olmuş halda kənara sürünürdü. Mömün kürekeninin imdadına yetişmək üçün cumdu.

– Ey müqəddəs ana, Buynuzlu maral! O bizi xilas etdi. Gördünmü? Bunlar Buynuzlu ana maralın törəmələridir. Anamız qayıdıb! Gördünmü?

Sağ-salamat qurtarmasına hələ də inana bilməyən Orozqul korpeşman, bikef ayağa qalxdı, üst-başını çırpdı.

– Səfehlemə, qoca, bəsdir! Atın qayığını aç. Mömün dərhal atın dolaşığını açmaq üçün getdi.

– Ey füsunkar ana. Buynuzlu gözəl maral! – O sevinçək öz-özünə donquldanırdı. – Marallar meşələrə qayıdıb. Buynuzlu ana bizi unutmayıb! Bizim günahımızı bağışlayıb...

– Yəni donquldanırsan? – Orozqul onun üstünə çımxırdı. Qorxu onun canından çıxmışdı, əvvəlki qəzəb qəlbini gəmirdi. – Yəni nağıl danışırısan? Sənin ağlın çaşmış, elə bilirsən başqaları da sənin səfeh uydurmalarına inanacaqlar!

– Öz gözələrimlə gördüm. Bunlar marallardı. – Mömün baba təkid etdi. – Məgər sən görmədin, oğlum? Axı sən də gördün.

– Tutaım ki, gördüm. Deyəsən, üç qaraltı keçdi...

– Düzdür, üç idi. Mənə də elə gəldi.

– Yaxşı, nə olsun? Tutaım ki, marallardı. Az qala boynum sınmışdı. Sevinməyin yeridir? Əgər maral idilərsə, deməli, aşırımdan

gəliblər. Orada, Qazaxıstanda, dağların o üzündə meşəlikdə deyirlər maral saxlayırlar. Orda da qoruq var. Ola bilər, qoruq marallarıdır. Gəliblər, qoy gəlsinlər. Bizə nə var? Biz Qazaxıstana baxmırıq.

– Belkə bizdə yaşadılar, he? – Mömün baba arzusunu bildirdi. – Kaş qalaydılar...

– Yaxşı, bəsidir! – Orozqul onun sözünü yarımcıq kəsdi. – Gedək.

Onlar tirle hələ çox enəcəkdilər. Sonra isə atı qoşub sürütləyə-sürütləyə çaydan keçirməliydilər. Bu iş də çox çətindi. Sonra da, eğer tiri çaydan sağ-salamat keçirsəydilər, onu hələ təpəliyəcən aparmalıydılar, orada maşına yüklənəcəkdilər.

Eh, hələ nə qədər zəhmət çəkilməliydi!..

Orozqul özünü bədbəxt hesab edirdi. Hər şey gözüne ədalətsiz görünürdü. Dağlar heç nəyi duymurlar, heç nə istəmirlər, heç nədən şikayətlənmirlər, elə belə dayanıb durublar, payız girsən, qış düşsən, bunun meşələrə heç bir istisi-soyuğu, dəxli yoxdur. Dolaşalar da hara istəyirlər, ora da uçub gedirlər və nə qədər istəyirlər, o qədər də qarıladaşırlar. Marallarsa, eğer onlar maral idilərsə, aşırımın o tərəfindən gəliblər və meşədə istedikləri yerlərdə, istedikləri kimi gəzib dolanırlar. Şəhərlərdə adamlar asfalt yollarda dərdsiz-qəmsiz gəzir, taksiyə minir, restoranlara gedir, özləri üçün əylənirlər. Onu isə taleyi atıb bu dağlara, o, bədbəxtidir... Hətta, bu Qıvraq Mömün, onun bu yaramaz qayınatası da xoşbəxtidir, ona görə ki, o nağıla inanır. Əbləh adamdır! Səfəhlər həmişə həyatlarından razı olurlar.

Orozqul öz həyatına nifrət edirdi. Bu cür dolanış onun ürəyincə deyil. Belə həyat Qıvraq Mömün kimilər üçündür. Nə qədər ömrü var, o qədər də istirahət bilmədən başını aşağı salıb işləyəcək. Ömrü boyu da heç kəs tabeliyində olmayıb, özü isə həmişə tabe olub, hətta kürəkəninə də, öz qanısına da söz qaytara bilmir. Belə bir bədbəxt kəs nağılla da özünü bəxtəvər sayır. Meşədə maralları görəndə, elə bil yüz il dünyanı ələk-vələk eləyib axtardığı doğma qardaşları ilə rastlaşmışdı, az qalardı ağlasın.

Eh, yüz fikir bir borcu ödəmir!..

Onlar, nəhayət, son hədudə çatdılar, buradan çayadək uzun, kəskin eniş başlayırdı. Dincələrini almaq üçün dayandılar. Çayın o tayında, məntəqənin həyatında, Orozqulun evinin böyründə nəşə tüstülənirdi. Samovar tüstüsünə oxşayırdı. Deməli, arvadı yolunu gözləyirdi. Lakin bundan Orozqul xoşhal olmadı. Hava çatmırdı, ağzını ayırıb dərinədən

nəfəs almaq istədi. Sinesi ağrıyırdı, ürəyinin döyüntüləri elə bil başında əks-səda verirdi, beyni zoqquldayırdı. Alnından axan tər göz-
lərini göynədirdi. Qarşıda uzun və sərt eniş. Evdə isə qısır arvadı... Hələ bir samovar da qoyub, onun könlünü almaq istəyir... Birdən ürəyindən keçdi ki, bu saat yürürüb o nataraz samovara bir təkik iliş-dirsən, cəhənnəm olsun onun samovarı da... Sonra da düşsən arvadının canına, ağzının, burnunun qanını qatsın biri-birinə, ölünce döysün. O, bədbəxt arvadının fəryadını xəyalına gətirəndə də, ondan ləzzət alırdı. "Bax, belə – o fikirləşirdi. – Ona hələ bu da azdır! Mən pis gündə-yəmsə, niyə onun əhvalı xoş olsun?"

Onun fikrini Mömün yarımcıq qoydu.

– Oğlum, mənim də yadımdan çıxıb, – birdən o nəyi isə xatırlayıb, tələsik Orozqulun yanına gəldi. – Axı mən məktəbə gətməliydim, oğlanı gərək gətirəydim. Derslər axı qurtarıb.

– Noolsun? – Orozqul bilə-bilə astadan dilləndi.

– Hirslenmə, oğlum. Tiri burada qoyarıq. Enərik¹ aşağı. Sən evdə nahar edərsən. Mən də bu vaxt atla çaparaq gedərəm məktəbə. Oğlanı götürüb gətirərəm. Qayıdıb, tiri çaydan keçirərik.

– Qoca, bu fikir hardan ağlına gəldi? – Orozqul acı-acı dedi.

– Axı balaca ağlayacaq.

– Noolsun? – Orozqul qızıxdı. Nəhayət, qocanın əməlli-başlı dərslərini verməkdən ötrü bəhanə düşdü. Bütün günü Orozqul bəhanə axtarırdı ki, bir şeyə irad tutsun, indi isə qoca özü fürsət vermişdi. – O ağlayacaq deyə biz də işimizi yarımcıq qoyaq? Şəhər qulağını dəng elədin ki, məktəbə aparmalısan. Yaxşı, apardın. İndi də başlayıbsan ki, məktəbdən götürmək lazımdır? Mən nəyəm onunçün? Yoxsa biz burda oyun oynayırıq?..

– Elə danışma, oğlum. – Mömün xahiş elədi. – Özü də belə bir gündə! Mən heç, balaca gözləyəcək, belə bir gündə ağlayacaq...

– Nə belə bir gündə, belə bir gündə salmışan? Nə əziz gündür o belə?

– Marallar qayıdıb. Niyə axı belə bir gündə...

Orozqul çaşdı, hətta heyrətdən nitqi tutuldu. O, tikanlı kolluqda eşələnəndə, qorxudan canına vəlvələ düşdüyü zaman sürətlə çaparaq kölgə kimi gözünün qabağından gəlib keçən o maralları artıq unutmuşdu. Sıldırımından qopan tir hər an onu xurd-xəşil eləyə bilərdi. Nə maral yada düşürdü, nə də qocanın hədyan danışmaları.

– Sən məni nə hesab edirsən? – O, nəfəsini qocanın üzünə hovxuraraq astadan və qəzəblə dedi: – Heyf ki, saqqalın yoxdur, başqalarını axmaq yerinə qoyduğuna görə tutub səni sürüyərdim. Sənin marallarından mənə nə! Fikrim-zikrim elə onlardır. Sən mənə nağıl demə. Tirin yanında dayan. Nə qədər ki, çayı keçməmişik, səfəhləmə. Nə bilim, kim məktəbə gedəcək, kim ağlayır, mənə nə, bəsdir, getdik...

Mömün həmişəki kimi yenə tabe oldu. O anlayırdı ki, nə qədər tir istənilən yerə çatdırılmayıb, Orozqulun əlindən yaxa qurtara bilməyəcək və odur ki, dinməz-söyləməz işləməlidir. Bundan sonra üreyini söz deşsə də, bir kəlmə dinib-danışmadı. Nəvəsi məktəbin yanında onu gözləyirdi. Uşaqların hamısı evlərinə dağılıbmışdılar, yalnız onun yetim nəvəsi gözlerini yola dikib babasının intizarında idi.

Qoca gözünün qabağına gətirirdi ki, uşaqların hamısı necə səs-küylə məktəbdən çıxıb evlərinə dağılır. Acmışdılar, hələ bayırda, onlar üçün hazırlanan yeməyin iyi burunlarına dəyir, sevincək, vəcdə gəlmiş halda evlərinin pəncərələri önündən qaçıb gəlirdilər. Analarının gözü yoldadır. Başları qarışıq olsa da, hər birini təbəssümlə qarşılayırlar. Ananın əhvalı yaxşıdır və ya pisdir, fərqi yoxdur, öz uşağı üçün o həmişə qayğı göstərməyə imkan tapacaq. Əgər ana lap acıqlansa da: “Bəs, əlin? Əlini kim yuyacaq?” – Yenə gözələrindən təbəssüm əskik olmayacaq.

Mömünün nəvəsi oxumağa başlayandan əlləri həmişə mürəkkəbli olardı. Bu, hətta babanın xoşuna da gəlirdi: demoli, uşaq işləməşgüldür. Bax, indi budur, onun nəvəsi əlləri mürəkkəbli, bu yay aldığı sevimli çantasıyla yolda dayanıbdır. Yəqin ki, o, gözləməkdən yorulub, ətrafa boylanır, qulağı səsdədir, gözləyir ki, nə vaxt babası atın belində təpənin başında görünəcək. Axı o həmişə vaxtında gəlir. Oğlan məktəbdən çıxanda babası həyətdə onu çoxdan gözləyirdi. Hamı evlərinə dağılırdı, nəvəsi də babasının yanına yüyürərdi. Oğlan çantasına deyirdi: “Odur ey, öz, babamdır, qaçaq!” Və qaçaraq özünü babasına yetirər, sıxıla-sıxıla qucağına atırdı, onu qucaqlayar, üzünü qarnına sürtdür, köhnə libasının qoxusunu, quru yay otu raihesini iyləyirdi. Həmin günlər babası o taydan ot daşıyırdı, qışda qalın qar düşəndə oraya gedib çıxmaq olmurdu, odur ki, bu işi payızda görə görəsen... Sonralar acı təhər ot iyi Mömünün barmaqlarından keyli müddət getməzdi.

Baba, oğlanı tərkində otuzdurur, atı gah yorğa, gah yavaş-yavaş sürürək, bir az oradan-buradan söhbət edə-edə bir qədər lal-dinməz və hiss olunmadan gəlib çıxardılar. İki dağ arasındakı gözəkdən keçərək evlərinə – San-Taş dərəsinə enərdilər.

Oğlanın məktəbə həddindən artıq həvəs göstərməsindən nənənin acığı gəlirdi. Gözünü açan kimi oğlan tez geyinər, dəftər-kitabını çantasına yığardı. Nənəni bir də bu əsəbiləşdirirdi ki, o, gecə yatanda çantasını yanına qoyardı. “Nə yapıbmısan bu andıra qalmış çantaya? Özünə arvad eləsəydin, heç olmasa, gəlincə başlıq verməkdən canımız qurtarardı...” Oğlan nənənin dediklərini qulaqardına vurardı və nədən söhbət getdiyini də bir o qədər başa düşməzdi. Nə olur-olsun, təki məktəbə gecikməsin. O həyətdə qaçır, babasını tələsdirirdi. Və bir də yalnız məktəb görünəndə sakit olurdu.

Bir dəfə onlar, necə olmuşdusa, gecikmişdilər. Keçən həftə, işıqlananda Mömün atı minib o taya keçdi. Tezdən bir yük ot gətirmək istədi. İşlər pis getmirdi, ancaq yolda tay əyildi, ot tökülməyə başladı. Sicimi açıb, təzədən atı yükləməli oldu. Tələsik yüklənən ot sahələ çathaçatda təzədən açılib tökülməyə başladı.

Nəvəsi isə o tayda gözləyirdi. O, kələ-kötür bir daşın üstünə çıxıb, çantasını yellədir, qışqırır, çağırırdı. Qoca tələsdə – sicim düyün düşmüşdü, açılmaq bilmirdi. Oğlan isə qışqırırdı, qoca hiss etdi ki, o, ağlayır. Bu zaman o hər şeyi – otu da, sicimi də atıb, ata mindi, tez dayaz yerdən keçib özünü nəvəsinə çatdırdı.

Çayı adlayanacan bir qədər də vaxt keçdi: su çoxdu, sürətlə axırdı... Payızda o qədər qorxulu deyildi, yayda isə atın ayağı sürüşdü – qanın getdi. Mömün çaydan adlayıb, nəhayət, nəvəsinə yetişəndə, o, artıq hönkürüb ağlayırdı. Babasına sarı baxmırdı, ağlayır və deyirdi: “Məktəbə gecikdim, gecikdim...” Qoca, atın üstündən əyilib oğlanı qaldırdı, yəhərə qoyub atı çapdı. Məktəb yaxınlıqda olsaydı, balaca özü qaçıb gedərdi. O, bütün yolu kirmədi, ağladı, qoca da onu heç cür ovundura bilmədi. Elə hıçqıra-hıçqıra da məktəbə gətirib çıxartdı. Dərslər başlanmışdı. Lap sinfə apardı.

Mömün üzr istədi, üzrxahlıq elədi müəllimdən, söz verdi ki, bir də belə şey olmayacaq. Ancaq qocanı hər şeydən çox nəvəsinin gecikdiyinə görə narahat olub ağlaması sarsıtmışdı. “Allah eləsin ki, həmişə məktəbə belə bağlı olasan” – Baba üreyindən keçirtirdi. Axı

göresən, uşaq niyə belə ağlayırdı? Deməli, ürəyində nisgili var, heç kəsə demədiyi öz nisgili var...

İndi, budur, Mömün tirin yanında o tərəfə-bu tərəfə qaça-qaça, bir yerdə ilişməsin, dağdan tez ensinlər deyə paya ilə onu tərpedir, itələyir, həm də hey fikirləşirdi: "Göresən, nəvəm neyləyir orada?"

Orozqul isə tələsmirdi. O, atı yedəkleyib çəkirdi. Axı burada çox da tələsmək olmazdı, eniş uzundu, sərtidi, maili getməliyidilər. Məgər onun xahişini yerinə yetirmək olmazdı? Tiri hələlik qoyardın burda, sonra gəlib aparardın. Eh, gücü çatsaydı, o tiri çiyinə alar, çayı adlayar, aparıb maşın yüklənən yerə tullayardı! Alın, götürün tirinizi, di əl çəkin! Mömün isə nəvəsinin dalınca qaçardı.

Güc hardaydı? Hələ daşların üstü ilə, qənberliklə gedib sahile çıxmaq lazımdır, orada, dayazlıqdan atı dehmərləyərək, tiri o taya keçirtmək gərəkdir. At isə əldən düşüb dağda nə qədər enib, qalxmışdı. Axırı düz gətirsə, hələ bu da yaxşıdır, birdən tir çayın ortasında daşa ilişdi və ya atın ayağı sürüşüb yığıldı, onda nə olsun?

Onlar suyu keçəndə, Mömün baba yalvardı: "Buynuzlu ana maral, sən kömək elə, qoyma tir ilişə, qoyma at yığıla!" Mömün baba ayaq-qabılarını biri-birinə bəndləyib çiyindən aşırırmışdı, şalvarını dizəcən çırmamışdı, əlində paya, üzən tirdən aralanmırdı. Tiri axınla çəpinə aparırdılar. Çayda su nə qədər təmiz, şəffaf idisə, bir o qədər də soyuqdu. Payız suyu idi.

Qoca dözürdü. "Eybi yox, ayağıma heç nə olmaz, təki tezliklə tiri keçirək. Tərslikdən tir ilişdi, suyun ön gur axan yerində daşa dirəndi. Belə hallarda, gərək ata bir az imkan verəsən. Dincələ, sonra onu yaxşıca haylayasan ki, bərk təkən verib tiri daşdan aralasın. Lakin Orozqul belində oturub, lap heydən düşmüş, gücsüzləşmiş atı insafsızcasına qamçılıyırdı. At dal ayaqları üstə çökdü, bürədi, tir isə yerindən tərpenmədi. Qocanın ayaqları keyiyir, gözlərinə qaranlıq çökür, başı gicəllənirdi. Uçurum, uçurumun üstündəki meşələr, göydəki buludlar əyilib suya düşür, çayın sürətli axınına qarışır və yenidən öz yerlərinə qayıdırdılar. Mömün özünü pis hiss etdi. Lənətə gəlmiş tir! Quru olsaydı, suyu çəkilməmiş olsaydı, bu başqa məsələ – quru ağac özü suda üzür, səninki o olsun ki, qoyma axıb gedə. Bunu isə indicə kəsiblər, elə o saat da çaydan keçirirlər. Kim belə eləyir, axı! Ona görə də belə olur. Tələsən təndirə düşər demişlər. Orozqul şam ağaclarını qurmağa qoymurdu: müfəttiş gəlib çıxar, akt bağlayar – qiymətli ağacların

meşə qoruğunda kəsilməsi barədə. Buna görə də mişarlayan kimi tiri gərək gözdən-nəzərdən rədd eləyəsən.

Orozqul atı çəkməsinin dabanı ilə, qamçı ilə döyürdü, başına vururdu, söyürdü, qocanın üstünə çığırırdı, guya bütün bunlar üçün o təqsirkardı, tir isə yerindən tərpenmirdi, getdikcə daşların arasına yatırıldı. Qocanın səbri tükəndi. Ömründə birinci dəfə olaraq o, qəzəblə sesini ucaltdı:

– Atdan düş! – O, cəsarətlə Orozqula yaxınlaşdı, onu yəhərdən özünə sarı dartdı. – Görmürsən at çəkə bilmir? Tez ol, düş aşağı.

Heyrətə gəlmiş Orozqul dinməz-söyləməz onun dediyinə əməl elədi. Ayağı çəkməli birbaşa yəhərdən suya tullandı. Elə bu andan da sanki gicəldi, qulağı batdı, özünü itirdi.

– Haydı! Qaldır! İkimiz də birdən!

Mömünün komandası ilə onlar ağırlıqlarını payanın üstünə saldılar, tiri yerindən tərpedilər, daşdan araladılar.

At necə ağıllı heyvandır! O bax, elə bu anda güc verdi, bürəyə-bürəyə daşların üstü ilə qayıışı dartdı. Lakin tir bir qədər yerindən tərpenmişdi ki, aşağı sürüşdü və yenidən daşa ilişdi. At bir də təkən verdi, ancaq dayana bilməyib suya yığıldı, çapaladı, qoşqu qayıışlarına ilişib qaldı.

– Atı! Atı qaldır! – Mömün Orozqulu dümsüklədi.

Onlar köməkləşib, ayağa qalxmaqda ata kömək elədilər. At soyuqdan titrəyirdi, suda güclə dayanmışdı.

– Qoşqunu aç!

– Niyə?

– Sənə deyirlər, aç! Təzədən qoşacağıq... Qayıışları ac, çıxart.

Yenə də Orozqul dinməz-söyləməz razı oldu. At qoşqudan açılandan sonra Mömün cilovundan yapışdı.

– İndi gedək, – dedi. – Sonra qayıdırıq. Qoy at dincini alsın. – Sən bir dayan! – Orozqul cilovu qocanın əlindən qapdı. Elə bil o, yuxudan ayıldı. Yenə də dönüb həmişəki adam oldu. – Sən kimə kələk gəlirsən? Sən heç yana getməyəcəksən. Tiri, bax, elə indi çıxardacağıq. Axşam gələcəklər aparmağa. Atı qoş, eşdirsən, artıq-əskik danışma!

Mömün sakitcə döndü və keyimiş ayaqlarını sürüyə-sürüyə dayazlıqdan adlayıb sahile çıxdı.

– Qoca, hara gedirsən? Səninləyəm, hara gedirsən?

– Hara! Hara! Məktəbə. Nəvəm günortadan orda gözləyir.

– Qayıt, deyirəm sənə! Qayıt!

Qoca qulaq asmadı. Orozqul atı suda qoyub, lap sahile çathaçatda, qənberlikdə Mömünü haqladı, onun çiyinlərindən yapışib özünə sarı dardı.

Və onlar üzbeüz dayandılar.

Orozqul el atıb Mömünün çiyindən aşırılmış köhnə uzunboğaz girz çəkmələrdən yapışdı və onları qolaylayıb, iki dəfə qaymatasının başına, üzünə vurdu.

– Gedək də! Nə durmusan? – Orozqul çəkmələri kənara atıb xırıltıyla dilləndi.

Qoca çəkmələrin yanına gəldi, onları yaş qumun üstündən götürdü və qəddini düzəldəndə dodaqları qana bələndi.

– Yaramaz! – deyərək qanı tütürdü və çəkmələri yenə də çiyinə aşırı.

Bunu heç vaxt heç kəsə söz qaytarmayan Qıvraq Mömün deyirdi, burnu soyuqdan göyərmiş, köhnə çəkmələrini çiyindən aşırılmış, dodaqlarında qan köpüklənən yazıq qoca deyirdi.

– Gedək!

Orozqul onu öz arxasınca sürütlədi. Lakin Mömün dartınıb onun elindən çıxdı, heç arxasına da baxmadan, sakitcə baş alıb getdi.

– Yaxşı, qoca əbləh, görərsən! Dərsini verərəm! – Orozqul yumruğunu havada oynadaraq, onun arxasınca qışqırdı.

Qoca qanrılıb baxmadı. “Xıxmış dəvə”nin yanından keçən cığıra çıxdı, oturub çəkmələrini geyindi və tez evə getdi. Heç yerdə ləngimədən, birbaşa tövləyə girdi. Oradan Alabaş adlı boz atı çıxartdı, bu Orozqulun minik atlarından idi, ancaq heç kəs buna yaxın gəlməzdi, heç kəsini bunu minməyə cəsarəti çatmazdı, arabaya da qoşmazdılar ki, cıdır görkəmini itirər. Elə bil yanğın düşmüşdü. Mömün atı qayış-qantargasız, çılpaq minmişdi. O, pəncərənin qabağından, hələ də tüstülənən samovarin yanından keçəndə, bayıra atılan arvadlar – Mömünün qarısı, qızı Bekey və cavanezən Gülcəmal – dərhal başa düşdülər ki, qocaya nəse olub. Heç vaxt o, Alabaşı minməmişdi, heç vaxt da həyətdə belə at belinə yatıb onu çapmamışdı. Onlar hələ bilmirdilər ki, Qıvraq Mömün qiyam eləyib. Və onu da bilmirdilər ki, qoca vaxtında bu qiyam ona nəyə başa gələcəkdi...

Dayaz çay keçidi tərəfdən Orozqul qoşqudan açılmış atın yüyənindən tutub gəlirdi. At, qabaq ayaqlarından axsayırdı. Arvadlar lal-dinməz dayanıb, onun həyətdə yaxınlaşmasını, gözleyirdilər. Onlar

hələ Orozqulun üreyindəkiləri anlaya bilmirdilər, dərk etmirdilər, o, həmin gün onlara nə kimi bəla, müsibət gətirir...

Yaş, lıqqıltı qoparan çəkmədə, yaş şalvarda o zabitəli, ağır addımlarla arvadlara yaxınlaşaraq, dilxor halda onlara gözücu baxdı. Onun arvadı Bekey narahət oldu:

– Nə olub sənə, Orozqul? Bir hadisəmi baş verib? Bu nədir, başdan-ayağa islanmışan. Tirmi axıbdır?

– Yox, – Orozqul əlinin işarəsi ilə onu rədd etdi. – Tut! – O, yüyəni Gülcəmalə uzatdı. – Atı tövləyə apar. – Özü qapıya sarı gedə-gedə arvadına dedi: – Gedək evə.

Nənə də onlarla getmək istəyirdi, ancaq Orozqul astanadan onu içəri buraxmadı.

– Sən get, qarı. Sənin burda nə azarın? Çıx get öz evinə, bir də buralara gəlmə.

– Sən nə danışsın? – Qarı incidi. – Bu nə deməkdir? Bizim qoca bəs necə oldu? Nə olub?

Orozqul cavab verdi:

– Onun özündən soruşarsan.

Evdə Bekey yaş paltarını ərinin əynindən soyundurdu, ona kürk verdi, samovarı içəri gətirdi və piyaləyə çay tökməyə başladı.

– İstəmirəm, – Orozqul əli ilə itələdi. – Mənə içki ver. Arvadı ağzı açılmamış yarım litrliyi gətirib stəkana süzdü.

– Ağzınacan doldur, – Orozqul əmr elədi.

Bir stəkan arağı birnəfəsə içdi, kürkə bürünüb, keçənin üstünə uzanaraq dedi:

– Sən mənim arvadım deyilsən. Mən də sənin ərin. Çıx, get. Bir də ayağın bu evə dəyməsin. Nə qədər gec deyil, çıx, get.

Bekey köksünü ötürdü, taxtın üstündə oturdu, həmişəki kimi gözlərinin yaşını axıdaraq, astadan dedi:

– Başladın?

– Nəyi başladım? – Orozqul bağırdı. – İtil burdan!

Bekey tez evdən çıxdı, həmişəki kimi əllərini qaldırdı, səsi bütün həyətdə yayıldı:

– Axı mən qarabaxt bu dünyaya niyə gəlmişəm!..

Elə bu zaman qoca Mömün Alabaşı çaparaq nəvəsinin yanına gəlirdi. Alabaş qaçağan atdı. Buna baxmayaraq, Mömün iki saatdan artıq gecikmişdi. O, nəvəsi ilə yolda qarşılaşdı.

Müəllim – qadın özü oğlanı evə aparırdı. Bu, əllərini külək qarsıb kobudlaşdıran, düz beşinci il idi bir paltoda gəzən həmin müəllim idi. Yorgun qadın bikef, acıqlı görünürdü. Ağlamaqdan gözləri şişmiş oğlan isə çantası əlində, yazıq və mağmın bir halda onunla yanaşı gərdirdi. Müəllim qoca Mömünün yaxşıca dərslərini verdi. O, atdan düşərək başını aşağı salıb müəllimin qabağında dayanmışdı.

– Əgər uşağıq vaxtlı-vaxtında aparmayacaqsınızsa, – müəllim deyirdi, – onda onu məktəbə gətirməyin. Mənə ümid olmayın, özüm-künlər dördüldür.

Mömün yenə də üzrxahlıq elədi, yenə də vəd verdi ki, bir də belə hallar təkrar olmayacaq.

Müəllim Celesaya qayıtdı, baba ilə nəvə də evə sarı üz tutdular.

Oğlan dinməz-söyləməz atın belində, babasının qucağında oturmuşdu. Qoca da bilmirdi ona nə desin.

– Çox acmısan?

– Yox, müəllim mənə çörək verdi.

– Bəs niyə danışmırsan?

Oğlan bu dəfə də heç nə demədi.

Mömün təqsirkar halda gülümsədi:

– Mənim balam yaman tez inciyir. – O, oğlanın papağını çıxartdı, təpəsindən öpdü və təzədən papağını başına qoydu.

Oğlan məhəl qoymadı.

Onlar, bax, beləcə getdilər, – hər ikisi məyus və lal-dinməz. Mömün Alabaşın başını buraxmırdı, yüyənə bərk çəkirdi, yəhərsiz atın oğlanı atıb-tutmasını istəmirdi. Həm də indi tələsməyin də bir mənası yoxdu.

At da öz işini bilirdi, rahatca yorğalayır. At finxırır, dirnaqlarını yerə döyürdü. Belə atla tək gedəsən, özün də pəsdən oxuya-oxuya. İnsan tək olanda azmı qərribə şeylər oxuyur? Çatmadığı diləyinə dair, ötən illər haqqında, ilk məhəbbət macəraları barədə... Əlçatmaz, ünyetməz günlər barədə köks ötürməyi də insan xoşlayır. Niyə belə olur, insan özü də bilmir. Lakin o hərdən bunlar haqqında, özü barədə düşünməyi, xəyala dalmağı da xoşlayır.

Yaxşı yerlişli yaxşı at yaxşı yol yoldaşdır...

Qoca Mömün nəvəsinin qırılmış peysərinə, nazik boynuna, pələ qulaqlarına baxıb fikirləşirdi ki, uğursuz həyatından, bütün əməl və zəhmətindən, qayğı və qüssələrindən ona qalan yalnız bu uşaqdır, bu

aciz məxluq. Kaş babası onu bir yana çıxarda biləydi. Tək qalsa çətin olacaqdı. Qarğıdalı qıçası boyda deyil, ancaq hikkəlidir. Bir az ağır, qılıqlı olsaydı... Axı Orozqul kimilərinin onu görməyə gözü olmaya-cıq, canavar maralı didib-parçalayan kimi uşağı parçalayacaqlar.

Və bu zaman Mömün maralları xatırladı. Sürətlə qaçaraq kölgə kimi göz önündən keçib gedən maralları... və sinəsindən heyret, sevinc nidası qopdu.

– Oğlum, bilirsənmi nə var? Bizim yerə marallar gəlmişdi, – dedi Mömün baba.

Oğlan çiyni üstədən cəld geri baxdı:

– Doğrudan?

– Doğrudan. Özüm gördüm. Üç baş maral idi.

– Hardan gəliblər onlar?

– Məncə, aşırımın o tayından. Orada da meşə qoruğu var. Bu payız yay kimi keçir, aşırımdan gəliş-gediş var. Bax, buna görə də onlar bizə qonaq gəliblər.

– Onlar bizdə qalacaqlar?

– Xoşlarına gəlsə qalarlar. Dəyib-toxunan olmasa, burda yaşayarlardı. Yem bizdə boldur. Burda lap min maral saxlamaq olar... Keçmiş zamanlarda, Buynuzlu ana maralın vaxtında burada onlar saysız-hesabsızdı.

Hiss eləyəndə ki, oğlan bu xəbərləri eşidəndə qırıxığı açılır, qoca dübarə keçmiş zamanlardan, Buynuzlu ana maraldan danışmağa başladı. Özü də öz söhbətinə aludə olub, fikrə getdi: birdən adam durduğu yerdə xoşbəxt ola, başqasına da xoşbəxtlik bəxş eləyə bilə! Bütün ömrü boyu belə yaşayasan. Hə, bax, belə, indi bu saat olduğu kimi. Lakin həyat belə deyil, xoşbəxtliklə yanaşı qəlbinə, həyatına, özəli, ısrarlı bir bədbəxtlik də soxulur və daim pusquda dayanır. Hətta indinin özündə, onlar – baba-nəvə özlərini xoşbəxt hiss etdikləri anda, qocanın qəlbində sevincə yanaşı təşviş də vardı: görəsən Orozqul neyləyir? O nəyə, hansı cəzaya hazırlıq görür? Onun sözünə baxmayan qocaya nə kimi cəza fikirləşib tapıb? Axı Orozqul onu belə buraxmazdı. Onda heç Orozqul olmazdı.

Mömün qızını və özünü gözləyən bədbəxtlik haqqında fikirləşməməkdən ötrü nəvəsinə marallar barədə, onların nəcibliyi, gözəlliyi və bu heyvanların çevikliyi barədə danışdı, deyirdi ki, bu cəldliklə onlar qəflətən üzleşdikləri fəlakəti fədakarlıqla dəf edə bilərlər.

. Oğlanın kefi yaxşı idi. O, heç ağlına da gətirmirdi ki, evdə onu nə gözləyir. Onun gözləri hədəqəsindən çıxmışdı, qulaqları cingildəyirdi. Necə ola bilər, doğrudanmı marallar qayıdıb? Deməli, bunlar gerçək-miş! Baba danışır ki, Buynuzlu ana maral insanların onlara etdiyi pisiyi bağışlayıb və uşaqlarına ıssık-göl dağlarına qayıtmağa icazə verib. Baba danışır ki, indi üç maral gəlib – görsünlər buralar necədir və əgər onlara xoş gəlsə, onda bütün marallar təzədən öz vətənlərinə qayıdacaqlar.

– Baba, – oğlan babasının sözünü kəsdi. – Bəlkə Buynuzlu ana maral özü də gəlib? Bəlkə o baxmaq istəyir görsün bizlərdə necədir, sonra da öz uşaqlarını çağıracaq, hə?

– Ola bilər, – Mömün könülsüz dilləndi. Qocanın dili topuq çaldı. O özünü itirdi: birdən oğlan nağıla uyar? Lakin Mömün baba öz nəvəsinin inamını qırmaq istəmədi, həm də gec idi. – Kim bilir? – O, çiyinini çəkdi. – Bəlkə də elədir, ola bilər. Ola bilər ki, Buynuzlu ana maral özü də gəlib. Kim bilir...

Oğlan dedi:

– Bax, biz öyrənərik. Gəl, baba, maralları gördüyün yerə gedək. Mən də onlara baxmaq istəyirəm.

– Axı onlar bir yerdə dayanıb durmurlar.

– Biz onların izinə düşərik. Get ki, gedəsən. Onları görənin kimi qayıdaraq geri, Maral da görər ki, insanların onlarla işi yoxdur.

– Sən hələ uşaqsan, – baba gülümsədi, – gedək evə, orda baxarıq.

Onlar evlərin arxasından keçən cığırla məntəqəyə gəlib çıxmaqda idilər. Ya evə arxadan baxdın, ya da insana, fərqi yoxdur. Üç evin heç birində, içəridə nələr olduğundan nişanə yoxdu. Heyətdə də heç kəs gözə dəymirdi, sakitlikdi. Mömünün ürəyi sıxılırdı, nə isə hiss etmişdi. Nə ola bilərdi? Orozqul onun bədbəxt Bekeyini döymüşdümü? İçib, sərxoş olub? Başqa nə ola bilərdi? Niyə belə sakitlikdir, niyə günün bu çağında heyətdə heç kim yoxdur? “Əgər hər şey qaydasındadırsa, onda o zəhrimara qalmış tiri çaydan çıxarmaq lazımdır. – Mömün fikirləşdi. – Orozqul adamdır məgər, yaxşısı budur, ondan uzaq qaçsın. Yaxşısı budur, nə istəyir eləyəsən, qoy cəhənnəm olsun getsin. Eşşəyə eşşəkliyini sübut eləyə bilməyəcəksən ki?”

Tövləyə yaxınlaşanda Mömün dedi:

– Düş. Axır ki gəlib çatdıq. – O, həyəcanını üzə vurmamaq üçün bu sözləri nəvəsinə elə dedi ki, guya uzaq bir yerdən gəliblər.

Elə ki oğlan çantası əlində evə qaçmaq istədi, Mömün onu saxladı:

– Dayan, bir yerdə gedərik.

O, Alabaşı tövləyə saldı. Oğlanın əlindən tutdu, evə getdilər.

– Bura bax, – baba nəvəyə dedi: – Əgər mənə söysələr, sən qorxma və hər deyilən sözə qulaq vermə. Bunların sənə dəxli yoxdur. Səninki məktəbə getməkdir.

Ancaq heç bir şey olmadı. Onlar evə girəndə, nənə kinayə ilə xeyli Mömünə baxdı, dodaqlarını büzüb, yenidən əlindəkini tikməyə başladı. Baba da ona heç nə demədi. Bیکef və narahat halda otağın ortasında dayandı, sonra plitənin üstündən ərşə şorbası ilə dolu iri kasanı, qaşıq və çörək gətirdi, gec də olsa baba-nəvə nahar cləməyə başladılar.

Lal-dinməz yeyirdilər, nənə heç onlar oturan tərəfə baxmırdı. Onun solğun, qəhvəyi sifotində qəzəb donmuşdu. Oğlan anladı ki, nə isə çox pis bir hadisə baş verib. Qocalar isə susurdular.

Oğlan elə hirsələnmiş, elə həyəcanlanmışdı ki, boğazından tikə ötmürdü. Bundan pis nə ola bilər ki, süfrə üstündə adamlar qaradınməz otursunlar, ürəklərindən pis, şübhəli fikirlər keçsin. “Bəlkə təqsir bizdədir?” – Oğlan xəyalən çantaya dedi. Çanta pəncərənin ağzında idi. Oğlanın ürəyi döşəmə ilə diyirlənib, pəncərəyə dırmaşdı, çantaya yaxınlaşıb onunla pıçıldaşdı.

“Sənin heç nədən xəbərin yoxdur? Bilmirsən baba niyə bیکefdir? Onun təqsiri nədir? Niyə o bu gün gecikdi, niyə Alabaşı minmişdi, özü də yəhərləməmişdi? Axı heç vaxt belə bir şey olmayıb. Bəlkə o, meşədə maralları gördüyünə görə belə gecikib? Birdən bu düz olmaz? Onda necə olsun? Niyə o bunu nəql elədi? Axı o bizə yalan demiş olsa, Buynuzlu ana maral ondan bərk inciyer...”

Xörək yeyilib qurtarandan sonra Mömün baba astadan oğlana dedi:

– Sən həyəte get, iş var. Mənə kömək edərsən. Mən də indi gəlirəm.

Oğlan bir söz deməyib otaqdan çıxdı. Qapını örtəndə nənənin səsi otağı бүrtüdü:

– Sən hara gedirsən?

Mömün cavab verdi:

– Gedirəm tiri çıxarmağa. Bayaq ilişib qalıb çayda.

– Hə, indi ayılmışsan! – Nənə qışqırdı. – Nə yaxşı yadına düşdü! Sən get bir qızına bax. Gülcəmal onu evlərinə apardı. İndi kimin

nəyinə gərəkdir sənin o səfeh, sonsuz qızın. Get, qoy başına gələnleri sənə desin. Qotur it kimi əri onu evindən qovdu.

– Nə olsun qovub, qovsun da. – Mömün kədərle cavab verdi.

– Sən bir buna bax! Sən özün nəsen axı? Qızların yolunu azdıqlarını bilirsən, hə, nəvəne isə nəçəlniklik öyrədirsən? Ay gördün ha! Gör kimdən ötrü özünü oda-alova atmısan. Hələ bir Alabaşı da minib çapırsan. Sən bir buna bax! Ayağını yorğanına görə uzat, yerini bil, kimlə çekişirsən... Cücə kimi boğazını üzər. Nə vaxtdan belə söz-qaytaran olmusan? Nə vaxtdan belə igid olmusan? Qızını bizə gətirmək heç xəyalına da gəlməsin. Kandardan içəri buraxmaram...

Oğlan dilxor halda həyətdə var-gəl edirdi. Evdə yenə nənənin çıxırtısı eşidildi, sonra qapı çırpıldı və Mömün evdən bayıra çıxdı. Qoca, Seyidəhmədgilə sarı gedirdi, astanada Gülcəmal onun qabağına çıxdı.

– Yaxşıstı budur, – Mömünə dedi, – indi getməyəsən, sonra gedərsən.

Mömün çaşqın halda ayaq saxladı. Gülcəmal pıçıldadı:

– Ağlayır, əri döyüb. Deyir ki, bundan sonra onlar bir yerdə yaşaya bilməzlər. Sənə də qarğış eləyir. Deyir bütün təqsirlər atamdadır.

Mömün susmuşdu. Nə deyəydi? İndi doğma qızı da onun üzünə baxmaq istəmir.

– Orozqul isə orada içir. Vəhşinin vəhşisidir, – deyə Gülcəmal pıçıltıyla danışdı.

Onlar fikrə getdilər. Gülcəmalın qocaya yazığı gəldi, köksünü ötürdü:

– Heç olmazsa, bizim Seyidəhməd tez gəlib çıxaydı. Bu gün qayıtmalıydı. Köməkləşib tiri aparardınız, canınız qurtarardı.

– Məgər iş tirdədir? – Mömün başını buladı. O fikrə getdi və nəvəsini yanında görüb ona dedi: – Sən get, oyna.

Oğlan aralandı. Mərəyə getdi və orada gizlətdiyi durbini götürdü. Onun tozunu sildi. “İşlərimiz pisdır, – o, qüssəli halda durbinə dedi. – Deyəsən, təqsir çanta ilə məndədir. Kaş başqa yerdə məktəb olaydı. Çanta ilə gedib orada oxuyardıq. Heç kəsən də bundan xəbəri olmazdı. Ancaq baba yazıqdır, axtaracaq. Hə, durbin, bəs sən kimlə ağ gəmiyə tamaşa edəcəksən? Elə bilirsən, mən balıq ola bilmərəm? Bax, görürsən. Üzüb gedəcəm ağ gəminin yanına...”

Oğlan ot tayasının arxasına çəkilib, durbinnə ətrafa baxmağa başladı. Həvəssiz və az baxdı. Özge vaxt baxmaqla doymazdı: payız

məşəsinə bürünmüş payız dağları, yuxarıda bəyaz qar, aşağı isə sanki od tutub yanır. Oğlan durbini yerinə qoyub, mərəkdən çıxanda gördü ki, babası atı xamutlu, cilovlu həyətdən çəkib aparır. Oğlan babasının yanına qaçmaq istədi, lakin Orozqulun bağirtisini eşidib dayandı. Orozqul alt tuman-köynəyində bayıra çıxmışdı, çiyninə kürk salmışdı. Sifəti qıpqırmızıydı, şişmiş inək yelininə oxşayırdı.

– Ədə, hey! – Mömünün üstünə qəzəblə qışqırdı. – Atı haraya aparırsan? Haydı, tez yerinə qaytar. Sənsiz də çıxara bilərik. Əlini də vurmayasən ha. İndi sən burda heç kimsən. Mən səni mənəqədən qovuram. Çıx, get, hara istəyirsən.

Baba acı-acı gülümsündü və atı təzədən tövləyə apardı. Mömün qəfləten büsbütün qocaldı və büzüldü. Ayaqlarını sürüyə-sürüyə ətrafına baxmadan çıxıb getdi.

Babası təhqir edildiyinə görə oğlanı qəhər boğdu və ağladığını heç kəs görməsin deyə, çay kənarına sarı qaçdı. Cıgırı bir qədər irəliddə duman örtmüşdü, gözəndən itir və yenidən ayaq altında görünürdü. Oğlan ağlaya-ağlaya qaçırdı. Bax, bu da onun sahilədəki sevimli daşları: “Tank”, “Canavar”, “Yəhər”, “Xıxmış dəvə”. Oğlan onlara heç nə demədi, axı onlar nə başa düşürlər ki... Elə-belə dayanıb durublar yerlərində. Oğlan “Xıxmış dəvə”nin donqarını qucaqladı və sarımtıl qranitin üstünə uzanaraq acı-acı hönkürdü, sakitləşmək bilmədən ağladı. O çox ağladı, yavaş-yavaş kiriyib susdu.

Nəhayət, başını qaldırdı, gözələrini sildi və irəliyə baxdı, yerində quruyub qaldı.

Onun lap qənşərində, o biri sahilədə suyun üstə üç maral dayanmışdı. Əsil marallardı. Dıpdırı. Su içirdilər və deyəsən, içib doymuşdular. İri, əzəmətli buynuzu olan maral yenə də başını suya salladı və buynuzunun kiçik qanadlarına güzgüdə baxırmış kimi boynunu tarım çəkdi. O, qonur rəngdə idi, iri döşü vardı, özü də nəhengdi. O, başını sudan çəkəndə, tüklü, ağ dodaqlarından damcılar süzülürdü. Təkə maral qulaqlarını şəkəyib, diqqətlə oğlana baxdı.

Oğlana hamısından bəyaz, şişman qarınlı, xırda budaqlı buynuzu çətir kimi başının üstünü tutmuş dişi maral baxırdı. Onun buynuzu o birilərinkindən bir qədər kiçik olsa da, çox gözəldi. O, eynən Buynuzlu ana marala oxşayırdı. İri, şəffaf gözələri vardı. Özü də ildə bir daylaq verən yarlı-yaraşlıq madyana oxşayırdı. Buynuzlu ana maral oğlana diqqətlə, sakit-sakit baxırdı, sanki bu girdəbaş, pələqulaq

oğlanı harada gördüyünü yadına salmaq istəyirdi. Onun nəmli gözləri arabir işıldayaraq, gəndən şölələnirdi. Burnundan seyrək buğ qalxırdı. Yanındaca dalını ona çevirən buynuzsuz cavan balası söyüdü yumşaq budaqlarını yeyirdi. Onun heç nə vccinə deyildi. O, kök, qıvraq və şən idi. Birdən budaqları gəlməkdən vaz keçdi, dingildədi, çiyni ilə ana maralı itələdi və onun yan-yörəsində tullanaraq nazlanmağa başladı, Buynuzsuz başını Buynuzlu ana maralın böyürlərinə sürtdü, Buynuzlu ana maral isə hey oğlana baxır, baxırdı.

Oğlan nəfəsini içinə çəkib daşın arxasından çıxdı, yuxuda imiş kimi öllərini irəli uzadaraq sahile, lap suyun qırağına gəldi. Marallar qətiyyənlər qorxmədılar. Onlar o biri sahildən gözlərini sakitcə oğlana zilləmişdilər.

Onların arasından, daşların üstündən aşaraq köpüklənən, coşqun, şəffaf, yaşılımtıl çay axırdı. Aradakı bu çay olmasaydı, guya marallara yanaşb onlara ol vurmaq olardı. Marallar düz yerde, tərtemiz qənbərlikdə dayanmışdılar. Onların arxa tərəfində, qənbərliyin qurtaracağında, tuqay payız meşəsi qırmızı divar kimi alışıb-yanırdı. Yuxarıda isə gilli yağın görünürdü, yağının üst tərəfində qızılı-qırmızı qayın və ağcaqovaq, bir qədər yuxarıda isə böyük meşə və qayalı silsilə dağlarda bəyaz qar görünürdü.

Oğlan gözünü yumub açdı. Önündə həmişəki mənşərə canlanırdı, al yarpaqlı tuqay meşəliyinin yaxınlığında tərtemiz qənbərlikdə həmin efsanəvi marallar dayanmışdılar.

Bax, budur, onlar geriye döndülər, qənbərliyi keçib nizamlı meşəyə girdilər – qabaqda təkə maral; onun arxasınca buynuzsuz bala, arxada isə Buynuzlu ana maral gedirdi. O dönüb bir daha baxdı. Marallar tuqay meşəliyinə girib, kolların arası ilə getdilər. Onların başı üstündə qırmızı budaqlar silkələnir, qırmızı yarpaqlar hamar, yastı bəllərinə səpələnirdi.

Sonra onlar cığırla yuxarı qalxdılar, yağana tərəf getdilər. Burada dayandılar. Oğlana yenə elə gəldi ki, marallar ona baxdılar. İri maral boynunu uzadıb buynuzunu belinə yatızdırdı, borudan çıxan səsə bənzər bir nərilti ilə böyüdü: “Ba-o! Ba-o!” Onun səsi yağının üstü, çayın üzəri ilə yayılıb uzun-uzadı əks-səda verdi: “A-o! A-o!”

Bu zaman oğlan nəyi isə xatırladı. O bayaqkı cığırla cəld evə sarı qaçmağa başladı. O, var gücüylə qaçırdı. Həyətdən yel kimi keçdi, qapını şappıltı ilə açaraq, kəndə dayanıb tövşüyə-tövşüyə qışqırdı:

– Baba! Marallar gəlib! Marallar! Onlar burdadırlar! Qəmli və laldinməz oturmuş Mömin baba künədən ona sarı baxdı, dinmədi, deyəsən, nə dediyini anlamırdı.

– Səs-küy salma! – Nənə onu məzəmmət elədi. – Gəliblər, qoy gəlsinlər, indi dərdimi-sərimi – elə bircə onlardı.

Oğlan sakitcə otaqdan çıxdı. Həyətdə heç kəs yoxdu. Payız günəşi toranlığa bürünmüş Qarovul dağının, qonşu yalçın dağ silsiləsinin arxasına enməkdə idi. Günəşin ilıq şəfəqləri çıpaq dağları qırmızı rəngə boyamışdı. Buradan da həmin soyuq şəfəqlər payız libaslı dağların zirvələrində əks olunurdu. Meşələri axşam qaranlığı bürümüşdü.

Bədəninə üşütmə çökdü. Qar olan tərəfdən soyuq külək əsdi. Oğlan titreyirdi. Onu üşütmə tutmuşdu...

6

Yatağa girəndə də onu üşütmə tutmuşdu. Xeyli yuxulaya bilmədi. Bayırda çoxdan qaranlıq çökmüşdü. Baş ağrıyırdı. Lakin oğlan susurdu. Onun naxoşlamağından heç kəs xəbəri yox idi. Onu unutmuşdular. Axı belə bir məqamda onu necə də unutmayaydılar!

Baba heç özündə deyildi. Bilmirdi nə etsin. Gah bayıra çıxır, gah evə girir, qüssəli-qüssəli oturur, dərinə köksünü ötürürdü, yaxud da tezədən ayağa durur, haraya isə gedirdi. Nənə də qəzəblə qocanın qarısına deyirdi. Və o da var-gəl edirdi, həyətdə çıxır, evə qayırdı. Həyətdən qeyri-müəyyən, kəsik-kəsik səslər gəlirdi, kimsə tələsik yeri yirdi, kimsə söyüş söyürdü, deyəsən, yenə də Orozqul söyürdü, kim isə hıçqıraraq ağlayırdı...

Oğlan sakitcə uzanmışdı və getdikcə bu səslər də, tappatp da, evdə və həyətdə baş verənlərin hamısı onu lap zinhara gətirdi.

O, gözlərini yumub, öz tənhalıq aləminə dalaraq gözəndən-nəzərdən irəqdə bu gün olanları xatırlayırdı, bir daha görmək istədiklərini xəyalına gətirirdi. Budur, o, böyük bir çayın qırağında dayanıb. Çaya baxa bilmir, gözləri axır, başı gicəllənir. O taydan isə marallar ona baxır. Axşamçağı gördüyü üç maralın üçü də indi orada dayanıb. Hər şey təkrar olunur. Başını qaldıranda maralın yaş dodaqlarından o dəfəki kimi su damcılayır. Buynuzlu ana maral isə yenə də mülayim, rıqqətli gözlərini oğlana dikib. Onun gözləri iri, qara və nəmli. Buynuzlu ana maralın insan kimi köksünü ötürə bilməsi oğlanı çox heyətləndirdi. O, babası kimi qəmli və

dərldir. Sonra onlar tuqay kolluğundan keçib gedirlər. Qırmızı budaqlar onların başı üstündə silkələnir və qırmızı yarpaqlar hamar, yastı bellərinə səpələnir. Onlar yarganadək qalxırlar. Orada dayanırlar. Təke maral boynunu uzadıb, buynuzunu belinə yatırdır, borudan çıxan səsə bənzər bir nəritlə böyürür: "Bao! Bao!" Oğlan yekə maralın səsinin çayın üstü ilə yayılıb, bir xeyli əks-səda verdiyini xatırlayanda öz-özünə güldü. Bundan sonra marallar meşədə gözden itdilər. Ancaq oğlan onlardan ayrılmaq istəmirdi. Görmək istediklərini xəyalına gətirməyə başladı.

Yenə də onların arasından iti axan böyük çay keçirdi. Baş axının sürətindən gicəllənirdi. O tullanıb uça-uça çayı o tərəfə keçdi. Qənberlikdə dayanmış maralların yanında ehmalca, yavaş-yavaş yerə endi. Buynuzlu ana maral onu yanına çağırırdı:

– Kimlərdənsən?

Oğlan susdu. O, kimlərdən olduğunu deməyə utanırdı. Axır ki, dilləndi:

– Babam da, mən də səni çox sevirik, Buynuzlu ana maral. Biz səni çoxdan gözləyirdik.

Buynuzlu ana maral dedi:

– Mən də səni tanıyıram. Babanı da tanıyıram. O, yaxşı adamdır.

Oğlan sevincək oldu və bilmədi ona necə minnətdarlıq eləsin. Birdən dedi:

– İstəyirsən mən balığa dönüm, çayla ıssık-gölə ağ gəminin yanına üzüb gedim.

Üzə bilirdi. Ancaq Buynuzlu ana maral bunun cavabında heç nə demədi. Bu zaman oğlan soyundu və yayda etdiyi kimi, sahildeki kol söyüdü budağından tutub büzüşə-büzüşə suya girdi. Amma su buz kimi deyildi, isti idi, qaynardı, boğanaqdı. O, suyun altı ilə gözüaçıq üzdü, saysız-hesabsız qızılı qum zərrələri, xırdaca sualtı daşlar yan-yörəsində uğultu qoparıb fırlandı. O boğulurdu, isti su axını çəkib onu aparırdı. Bərkdən qışqırırdı:

– Kömək elə, Buynuzlu ana maral, mənə kömək elə. Mən də senin oğlunam, Buynuzlu ana maral!

Buynuzlu ana maral çay qırağıyla onun ardınca qaçmağa başladı. Bərk qaçırdı, külək onun buynuzlarında vıyılıt qoparmışdı. Və dərhal o özünə gəldi.

O, qan-tər içində idi. Belə hallarda babasının onun üstünü daha bərk örtüyünü xatırlayıb, oğlan yaxşıca büründü. Evdə heç kəs yoxdu.

Lampanın piltəsi yanıb qaralmışdı və buna görə də solğun işıq saçırdı. Oğlan durub su içmək istədi, lakin yenə heyətdən nə isə kəskin səslər eşidildi, kimse kiminsə üstünə qışqırırdı, kimse ağlayırdı, kimse təskinlik verirdi. Süpürüşmə, ayaq tappılırları eşidilirdi... Sonra lap pəncərənin ağzında, ikisi ah-uf edərək süpürüşdü: birisi elə bil o birisini dartıb aparırdı. Qapı saqqıltı ilə açıldı və nənə qeyzlə, tövşüyə-tövşüyə Məmin babanı evə itələdi. Oğlan heç vaxt babasını belə bərk qorxan görməmişdi. Elə bil heç huşu başında deyildi. Qocanın gözləri çaşqın halda döyünürdü. Nənə onun sinəsindən itələyib oturtdu.

– Otur, otur, qoca əbləh, çağırılmamış yerə başını soxma. Birinci dəfədir, guya belə həngamə çıxarırlar? İstəyirsən ara sənəsin, otur yerində, qarışma onların işinə. Dediklərimə qulaq as. Eşidirsən? Yoxsa o bizi məhv edəcək, başa düşürsənmi? Yox edəcək bizi. Bu qoca vaxtımızda hara gedəsiyik ki? Hara? – Bu sözləri deyib, nənə qapını çırpdı və tələsik yenidən hara isə götürüldü.

Evə yenə sakitlik çökdü. Yalnız baba xırıldayırdı, qırıq-qırıq nəfəs alırdı. O, daş pilləkənin üstündə oturub, başını titrəyən əlləri arasına almışdı. Birdən qoca dizi üstə çökdü, əllərini qaldırıb kimə isə müraciətlə yalvarmağa başladı:

– Apar məni, al apar mən bədbəxti! Ancaq ona bir züryət ver! Onun üzünə baxa bilmirəm. Bizə yazığın gəlsin, heç olmazsa tək birini ver...

Qoca ağlaya-ağlaya, səndələyə-səndələyə ayağa qalxdı, divardan tutaraq, qapını əli ilə axtarıb tapdı. O, evdən çıxdı, qapını örtüdü və oradaca, qapının arxasında ağzını əlləri ilə qapayıb hönkürdü.

Oğlanın halı pisləşdi. Yenə də canına üşütmə çökdü. Gah qızdırma, gah üşütmə onu titrədirdi. Qalxıb babanın yanına getmək istədi. Lakin əlləri, ayaqları sözlünə baxmadı, başını bərk ağrı çulğadı. Qoca qapının arxasında ağlayırdı, sərxoş Orozqul isə yenə heyətdə coşmuşdu, Bekey xala ah-fəğan eləyir, Gülcəmalla nənə onlara yalvarır, dile tuturdular.

Oğlan onlardan ayrılıb, xəyal aləminə cumdu.

O, yenə də qışqıltıyla axan çayın kənarında durmuşdu, həmin marallar isə o tayda, qənberlikdə dayanmışdılar. Oğlan bu dəfə onlara yalvardı: "Buynuzlu ana maral, Bekey xalaya buynuzunda beşik getir! Səndən çox xahiş edirəm, ona beşik getir. Qoy onların uşağı olsun!" – bu sözləri deyib, suyun içi ilə Buynuzlu ana marala sarı qaçmağa

başladı. Su onu batırmırdı, ancaq o biri sahile də yaxınlaşmırdı, sanki ayaqlarını yerində döyürdü. Özü də hey Buynuzlu ana marala yalvarır, and verirdi: "Onlara buynuzunda beşik getir! Elə et ki, babam ağlasın, elə et ki, Orozqul əmi Bekey xalanı döyməsin. Elə et ki, onların uşağı olsun! Mən hamısını sevəcəyəm. Orozqulu da sevəcəyəm, ancaq sən onların özlərinə övlad ver. Onlara buynuzunda beşik getir!..."

Oğlana elə gəldi ki, uzaqlarda zəng səsi eşidildi. O getdikcə daha aydın səslənirdi. Qaçaraq dağlardan gələn ana maral idi – buynuzunda beşik gətirirdi, ağcaqayından qayrılmış zınqırovlu beşik. Beşik zınqırovunun səsi aləmi bürümüşdü. Buynuzlu ana maral çox tələsirdi. Zınqırov səsi getdikcə daha yaxında eşidilirdi...

Bu nə olan şeydi? Zınqırov səsinə uzaqdan gələn motor səsi qarışırdı. Haradasa yük maşını gedirdi. Maşının uğultusu getdikcə güclənir, daha aydın eşidilirdi, zınqırov səsi isə itirdi, tez-tez kəsilirdi və çox çəkmedi ki, tamamilə motor səsinə eşidilməz oldu.

Oğlan maşının taraqqataraqla həyəte girdiyini hiss etdi. İt hürüb cumdu. Bir an içində maşının işığı pəncərəyə düşdü və söndü. Motor da susdu. Kabinənin qapıları açıldı. Səslərindən aydın olurdu ki, gələnler üç nəfərdir, danışa-danışa oğlan yatan otağın pəncərəsi önündən keçib getdilər.

– Seyidəhməd gəldi. – Birdən Gülcəmal fərəhlə dilləndi və onun ərinə qarşılaşmağa tələsməsi aydın hiss olundu. – Gözləməkdən gözümüzün kökü saraldı!

– Salam, – deyə naməlum adamlar cavabında dilləndilər.

Seyidəhməd soruşdu:

– Buralarda nə var, nə yox?

– Belə də, salamatlıqdır. Niyə gec gəldin?

Seyidəhməd söze başladı:

– Hələ yaxşı oldu. İşim avand gətirdi. Getdim çıxdım sovxoza, gözle ki, maşın düşəcək. Heç olmasa Celesaya qədər. Elə orada bunlayola rastlaşdım, ağac aparmağa gəlirdilər. Dərə qaranlıq, yol da, özün bilirsen də.

– Orozqul hardadır? Evdədir? – Gələnlərdən biri xəbər aldı.

– Evdə olar, – Gülcəmal qeyri-müəyyən cavab verdi. – Bir az naxoşlayıb. Siz narahat olmayın. Bizdə gecələyirsiniz, yer var. Gəlin bəri.

Onlar getdilər. Bir neçə addım atandan sonra dayandılar.

– Salam, ağsaqqal, salam, baybico.

Gələnler Mömin babayla, nənəylə görüşdülər. Belə çıxdı ki, onlar gəlmələrdən utandılar. Həyətdə onları qaydaya görə, yad adam kimi qarşıladılar. Bəlkə Orozqul da xəcalət çəkəcəkdə? Heç olmasa özünü və başqalarını rüsvay etməyəcəkdə.

Oğlan bir az sakitləşdi. Ümumiyyətlə, deyəsən, əhvalı yaxşılaşmışdı. Başının ağrısı azaldı. Hətta ağlına gəldi ki, bəlkə gedib baxıb görsün maşın dördtəkərli, yoxsa altıtəkərli? Tozədir, ya köhnə? Yedək necədir? Bir dəfə yayda məntəqəyə hətta hərbiçilərin yük maşını gəlmişdi, – yekə, hündür təkərləri vardı, kabinəsi fındıqburundu, elə bil yarısını kəsmişdilər. Cavan əsgər – şofer hətta, icazə verdi girib kabinədə otursun! Əntiqə idi! Qızılı paqonlu gəlmə hərbiçi isə Orozqulla meşəyə getdi. Nə məqsədlə gəlmişdi? İndiyədək buraya belələri gəlməmişdi.

Onda oğlan əsgərdən soruşdu:

– Nədir, siz casus axtarırsınız burda?

O gülümsədi:

– Hə, casus axtarıyıq.

Oğlan bikef dilləndi:

– Bizim bu yerlərə hələ bir casusun ayağı da dəyməyib.

Əsgər güldü:

– Nəyinə lazımdır o?

– Mən qovub tutardım onu.

– Afərin, yaman diribaşsan ha! Hələ balacasan, böyü bir az.

Qızılı paqonlu hərbiçi Orozqulla meşəni gəzib qayıdanacan oğlan şoferlə söhbət elədi.

Oğlan dedi:

– Mən maşınların da, şoferlərin də hamısını sevirəm.

Əsgər maraqlandı:

– Nə üçün axı?

– Maşınlar yaxşı şeydir, güclüdürlər, tez gedirlər. Həm də onlardan yaxşı benzin iyi gəlir. Şoferlərin isə hamısı cavandır, özü də Buynuzlu ana maralın övladlarıdır.

– Nə? Nə dedin? – Əsgər başa düşmədi. – Bu, Buynuzlu ana kimdir?

– Məgər sən bilmirsən?

– Yox. Heç vaxt belə bir əfsanə eşitməmişəm.

– Sən kimsən?
 – Mən Karaqandadanam, qazaxam. Şaxtaçılıq məktəbində oxumuşam.
 – Yox, kimin oğlusan?
 – Atamın, anamın...
 – Onlar kimin övladlarıdır?
 – Onlar da atalarının, analarının.
 – Bəs onlar?
 – Bura bax, nə qədər sorğu-sual olar?
 – Mən isə Buynuzlu ana maralın övladlarının oğluyam.
 – Bunu kim sənə deyib?
 – Babam.
 – Nəyisə sən ças-baş salmışsan. – Əsgər oğlan şübhəylə başını buladı.

Bu girdəbaş, pələqulaq, Buynuzlu ana maralın oğlu onu maraqlandırdı. Lakin əsgər əcdadlarını, yeddi arxa döənələrini tanımadığından bir qədər pərt oldu. O, yalnız öz atasını, babasını, dədəsini tanıyırdı. Bəs qalanları?

Oğlan soruşdu:

– Məgər sənə yeddi arxa döənənin adlarını yadda saxlamağı öyrətməyiblər?

– Öyrətməyiblər. Bu nəyə lazımdır ki? Bax mən bilmirəm, heç nə də olmur. Normal yaşayıram.

– Babam deyir ki, əgər adamlar atalarını unutmuş olsalar, korlana bilərlər.

– Kim korlanır? Adamlar?

– Bəli.

– Niyə?

– Babam deyir: onda heç kəs öz pis əməli üçün xəcalət çəkməz, ona görə ki, övladları, onların uşaqları bu pis əməllərdən xəbərdar olmayacaqlar. Hələ, xeyrixah işlər görəndə olmayacaq, çünki onsuz da övladları bu barədə heç nə bilməyəcəklər.

– Babana söz ola bilməz! – Əsgər ürəkdən heyrət etdi. – Qərribə babadır. Ancaq o sənə başını hər cür gərəksiz şeylərlə doldurur. Sən də ki, başın başdır ha... Qulaqların da bizim hissədəki lokatorlara oxşayır. Sən ona qulaq asma. Kommunizmə gedirik, kosmosa uçuruq, gör bir sənə nə öyrədir? Onu bizim siyasi məşğələyə getirmək pis

olmazdı, biz onu bir göz qırpımında maarifləndirərdik. Bax, böyüyəndə, məktəbi bitirəndə babanın yanından çıxıb gedərsən. Avam, mədəniyyətsiz adamdır baban.

– Yox, mən babamın yanından heç yana getməyəcəyəm, – oğlan etiraz elədi. – O, yaxşı babadır.

– Hələlik sənə belə gəlir. Sonra başa düşərsən.

İndi bayırdakı səsləri eşidəndə oğlan həmin hərbi maşını yadına saldı. Xatırladı ki, o zaman buradakı şoferlərin, heç olmazsa, onun tanıdqlarının Buynuzlu ana maralın övladları olduqlarını əsgərə yaxşıca başa sala bilməmişdi.

Oğlan ona düzünü demişdi. Onun sözlərində heç bir uydurma yox idi. Ötən il elə bu vaxt, payızın bu çağında, deyəsən, bir qədər bundan sonra sovxoz maşınları dağlara ot aparmağa gəlmişdi. Onlar məntəqənin yanından keçməmişdilər, bir qədər aralıdan dönüb Arça dərəsinə sənə getmiş, yuxarı qalxmışdılar – payızda sovxozu aparmaq üçün yayda orada ot çalmışdı. Qarovul dağında indiyədək eşidilməmiş motor uğultusu qulağına dəyəndə, oğlan yolayrıcına qaçmışdı. Nə qədər maşın vardı! Biri-birinin arxasınca düyülmüşdülər! Böyük bir maşın karvanı. O saymışdı, on beş maşın idi.

Hava sınımışdı, hər gün qar gözlənilirdi – əgər qar düşsəydi, onda: “Gələn iləcən əlini üz otdan”. Bu yerlərdə, əgər otu vaxtında daşıya bilməsən, sonra heç onun haqqında fikirləşməyə dəyməz. Gedib oraya çıxma bilməzsən. Görünür, sovxozda cürbəcür işlərə başları qarışıb, vaxt gəlib haqlayanda, qət eləyiblər ki, bir dəfəyə, maşınların hamısını tədarük edilmiş otun dalınca göndərsinlər. Amma, deyəsən, belə deyildi...

Sözgəlişi, oğlan bu haqda heç nə bilmirdi, əslinə baxsan, axı onun nə işinə? O əl-ayağa düşərək, sevinçək halda hər maşının qabağına qaçır, bir qədər onunla ötüşür, sonra o birisini qarşılayırdı. Təzə, gözəl kabinəli, enli aynalı yük maşınları idi. Kabinələrdə isə cavan cigidlər oturmuşdular. Hamısı da elə bil seçmə idi – bığsız. Bezi kabinələrdə iki cavan vardı. Şoferlərin yanlarıncə gedənlər otu maşına yığıb, üstündən sicimlə sarıyaçaqdılar. Oğlana görə onların hamısı gözəl, qoçaq, şən idi. Kinodakı kimi.

Əslində, oğlan yanılmamışdı. Doğrudan da belə idi. Oğlanların maşınları saz idi və onlar Qarovul dağının yamacına qalxmayıb, çınqıllı, berk yolla sürətlə keçib getdilər. Onların kefi kök idi – hava pis deyildi, üstəlik də, belə bir pələqulaq, girdəbaş, dəcəl uşaq hər

maşının pişvazına çıxır, sevincdən atılıb-düşürdü. Özünü gülməkdən necə saxlayasan, necə ona əl eləməyəsən, zarafatla onu hədələməyəsən, sən belə elədikcə, o daha da şənlənəcək, oyun çıxaracaq...

Axırıncı minik maşını, hətta dayandı da. Cavan bir oğlan kabinədən boylandı. Əynində əsgər paltarı, paqonsuz buşlat vardı, başındakı hərbi papaq yox, kepkeydi. Sürücüydü:

– Salam! Sən burada nə eləyirsən, hə? – Mülayimcəsinə oğlana göz vurdu.

Oğlan sıxılaraq cavab verdi:

– Elə belə.

– Sən Mömün babanın nəvəsisən?

– Bəli.

– Mən elə belə də bilirdim. Axı mən də buquluyam. Burdan keçən oğlanların hamısı buquludur. Ot dalınca gedirik. İndiki buqulular biri-birini tanımırlar. Yaman dağılışıblar... Babaya salam söylə. Deyərsən ki, Çotbayın oğlu Qulubəyi gördüm. De ki, Qulubəy ordudan qayıdıb, indi sovxozda şofer işləyir. Yaxşı, var ol! – Özü də vidalaşarkən oğlana bir hərbi nişan verdi, çox əntiqə idi. Ordənə oxşayırdı.

Maşın, bəbir kimi nərildəyib, o birilərin dalınca götürüldü. Birdən bu gülürüz, buşlat geymiş igid buqulu qardaşı ilə getmək oğlanın ürəyindən elə keçdi ki... Heyhat, yol bomboş idi və o, evə qayıtmalı oldu. Qürurla qayıtdı, görüşü haqqında da babaya danışdı. Nişanı isə düşünə taxdı.

Həmin gün axşamçağı başı səmada gizlənən dağ silsiləsindən San-Taş küləyi əsdi. Qasırğa qopdu. Meşənin üzəri ilə yarpaqlar burulğanlaşıb göyə qalxdı, viyılı ilə dağların döşünə səpələndi və birdən hava elə korlandı ki, göz açmaq mümkün olmadı. Dərhal da çalpoz qar yağdı. Yer üzünü ağ zülmət bürüdü, meşələr lərzəyə, çay təlatümə gəldi və çovğunlu qar tökdü, nə tökdü.

Birtəhər mal-qaranı qovub gətirdilər, birtəhər həyəət-bacanı yığışdırdılar, birtəhər evə mümkün qədər çox odun yığa bildilər. Sonra isə burunlarını da evdən bayıra çıxarmadılar. Hara çıxaydılar belə dəhşətli erkən boranda.

– Bu nə olan həkətdir? – Sobanı qalaya-qalaya Mömün baba narahat halda deyiniirdi.

Onun qulağı küləyin viyılısında idi, hərdən bir də pəncərənin önünə gəlirdi.

Pəncərənin qabağında çox tez qalın qar qalaqlanmışdı.

– Sən də otur yerində! – Nənə deyiniirdi. – Birinci dəfədir, nədir? “Bu, nə olan həkətdir?” – Babanı cımatdı. – O həkətdir ki, qış düşüb.

– Hamısı birdən, bir günün içində?

– Niyə də olmasın? Səndən soruşacaqdı? Qış lazım idi, o da gəlib çıxıb.

Sobanın borusu guruldadı. Oğlan, əvvəl-əvvəl uçqundu, axı o, babasına həyətdə kömək edəndə donmuşdu; lakin tezliklə odun alışdı, canı qızdı, evə isti qatran, şam ağacı tüstüsünün qoxusu yayıldı və oğlan sakitləşdi, özünə gəldi.

Sonra şam elodilər. Sonra da yığılıb yaddılar. Həyətdə isə çovğun davam edir, şiddətli külək uğuldayırdı.

Pəncərənin arxasındakı səsləri dinşəyə-dinşəyə oğlan belə düşünürdü. “Meşə yəqin lap vahiməlidir”. O, qəflətdən qoribə qarışıq səslər, çığırtılar eşitdi, özünü itirdi. Kimi isə çağırırdılar, o da cavab verirdi. Əvvəlcə oğlan elə bildi ki, onu qara basır. Belə bir vaxtda mən-toqəyə kim gəlib çıxa bilər? Mömün baba da, nənə də diqqət verdilər.

Nənə dedi:

– Gələn var.

– Elədir, – qoca inamsız halda dilləndi.

Sonra isə yaman narahat oldu; gecənin bu vaxtı hardan belə? Tələsik geyinməyə başladı. Nənə də tələsdi. Durdu, lampanın işığını artırırdı. Oğlan da, nədənsə qorxmış halda, tez geyindi. Elə bu vaxt adamlar evə yaxınlaşdılar. Xeyli səs, xeyli ayaq tappıltısı eşidilirdi. Gələnlər qarı xırıldada-xırıldada, çəkmələrini eyvanda çırpır, qapını döyürdülər.

– Ağsaqqal, aç! Donmuşuq!

– Kimsiniz?

– Öz adamlarınızdır.

Mömün qapını açdı. Sazaq, külək, çovğun burumları ilə birlikdə evə üst-başları qara bələnmiş, gündüz Arça dərəsinə ot aparmaq üçün gedən şoferlər doluşdular. Oğlan dərhal onları tanıdı. Ona hərbi nişan bağışlayan buşlatlı Qulubəyi də. Lakin birinin qoluna girmişdilər. O ayağını çəkə-çəkə zarıyırdı. Və evdə dərhal əl-ayağa düşdülər.

– Əstəğfərullah! Sənə nə olub? – Mömün baba ilə nənə bir ağızdan oxşadılar.

– Sonra danışarıq! Bizimkilərdən hələ yeddi nəfər də gələcək. Yolu azmayaydılar bari. Hə, yaxşı, yanını qoy bura. Ayağı burxulub, –

Qulubəy zərriyan oğlana sobanın yanında yer eləyə-eləyə, tez-tez danışdı.

– Sizinkilər bəs hardadır? – Mömün baba tələsik xəbər aldı. Mən gedib onları gətirərəm. Sən qaç, – oğlana dedi. – Seyidəhməd də ki, tez elektrik fənərini də götürüb gəlsin.

Oğlan evdən çıxan kimi nəfəsi kəsildi. Ömrünün axırınadək o bu müdhiş anı xatırlayırdı. Nə işə qılı, soyuq, fişiltılı bir yirtici boğazından yapışib onu didişdirməyə başladı. Lakin o sarsılmadı. Əjdahanın pəncəsindən xilas olub, əlləriylə başını qoruya-qoruya Seyidəhməd-gilə sarı qaçdı. Bu ara cəmiyi iyirmi-otuz metr olardı. Ona elə gəldi ki, öz igidlərinin köməyinə yetişmək istəyən batır kimi o da tufanı yara-yara çox uzağa qaçır, qaçır ki, onların imdadına çıxsın... Onun qəlbi rəşadət və əzmkarlıq hissi ilə dolmuşdu. O özünü qüdrətli, məğlub-edilməz sanırdı; özü də Seyidəhməd-gilə qaçana qədər elə qəhrəmanlıq hünəri göstərmişdi ki, adamın ürəyi gedirdi. O, uçurumlar üstündən dağdan-dağa tullanır, o, böyük bir düşmən alayını qılıncdan keçirir, odda yananları, suda boğulanları xilas edirdi; o, üzərində al bayraq yellənən reaktiv qırıcı da onun qorxusundan yərğanlara, qayalıqlara qaçan uzun qılı yirticini qovurdu. Onun reaktiv qırıcısı əjdaha dalınca güllə kimi gedirdi. Oğlan pulemyotla onu atəşə tutub qışqırırdı: “Faşisti vur!” Və bu məqamlarda, hər yerdə Buynuzlu ana maral onun yanında olurdu. O, qürur hissi keçirirdi. Elə ki oğlan Seyidəhməd-gilin qapısı ağzına qaçıb gəldi, Buynuzlu ana maral ona dedi: “İndi mənim övladlarımı – cavan şoferləri xilas elə!” – “Mən onları xilas edərim, Buynuzlu ana maral, sənə and içirəm!” – Oğlan bərkdən belə deyib qapını taqqıldatmağa başladı.

– Tez ol, Seyidəhməd əmi, gedək bizimkiləri xilas eləyək! – O, bu sözləri elə vahiməli dedi ki, Seyidəhmədlə Gülcəmal yerlərindən sıçradılar.

– Kimi xilas etmək? Nə olub?

– Babam deyir ki, elektrik fənərini götürüb tez gəlsin, sovxozun şoferləri tufanda yolu azıblar.

– Səfeh! – Seyidəhməd onu yamanladı. – Belə də də. – O, tez yığışmağa başladı.

Lakin bu, oğlanın qətiyyəti xətrinə dəymədi. Seyidəhməd haradan biləydi ki, oğlan onlara gəlib çıxanacan nə kimi hünər göstərüb, nə kimi andlar içib. Mömün baba ilə Seyidəhmədin yeddi şoferi məntəqə

yaxınlığında qarşılayıb, evə gətirdiklərindən xəbər tutanda da oğlan özünü itirmədi. Axı başqa cür də ola bilərdi! Təhlükə sovuşandan sonra adama asan gəlir... Qəroz, o biri adamlar da tapıldı. Seyidəhməd onları öz evinə apardı. Hətta, Orozqul da gecələmək üçün boş adamı evinə buraxdı. – Onu da oymatmalı olmuşdular. Qalanları hamılıqla Mömün babanın evində yerbəyer oldular.

Dağlarda işə tufan səngimək bilmirdi. Oğlan əyvana qaçır, bir dəqiqədən sonra sağla solu, yuxarı ilə aşağına dəyişik salırdı. Tufanlı gecə kükreyirdi, coşurdu. Püskürən qar dize çıxırdı.

Yalnız indi sovxoz şoferlərinin hamısı tapılandan, qızından, təhlükə və soyuq sovuşandan sonra, çovğunun onları yolda qəflətən haqladığını bilmiş olsa da, Mömün baba ehtiyatla onlardan başlarına gələnlər barədə söz saldı. Cavanlar danışır, qoca ilə qarı köks ötürürdü.

– Oy-oy-oy! – Baş vermiş hadisədən heyrətlənir, əllərini sinələrində çarpazlayıb Allaha şükür edirdilər.

– Vallah, ay uşaqlar, çox yaxşı qurtarıbsınız, – nənə onlara çay tökə-tökə məzəmmət eləyirdi. – Dağa da məgər bu libasla gəlmək olar? Uşaq ki uşaq!.. Özünü göstərsiniz, şəhərlilərə oxşamaq istəyirsiniz? Əgər səhərəcən azmış olsaydınız, Allah göstərməsin, hamınız buz bağlayardınız.

– Kimin ağlına gələrdi ki, belə ola bilər? – Qulubəy ona cavab verdi. – İsti paltarı neynirdik? Lazım gələrsə, maşının içərisi qızdırılır. Otur özünçün, elə bil evdəsən. Sükamı bur. Təyyarədən – o nə qədər hündürdə uçur-uçsun – dağlar xırda təpə kimi görünür, bayırda qırxdə dərəcə soyuq olur, içəridə işə adamlar köynəkdə otururlar...

Oğlan şoferlərin arasında, qoyun derisi üstündə uzanmışdı. Qulubəyin böyrünə qısılib, yaşlıların söhbətinə qulaq kəsilmişdi. Heç kəs ağlına gəlməzdi ki, qəflətən belə bir tufan qopmasından, onların məntəqədə özlərinə sığınacaq axtarmağa vadar olmasından oğlan sevinəcəkdə. O, üzə vurmasa da, çox istəyirdi ki, boran xeyli müddət – heç olmazsa, üç gün yatmasın. Qoy onlar burada qalsınlar. Onlarla bir yerdə necə də xoş idi! Maraqlıdı. Baba, sən demə, hamısını tanıyırmış, özlərini olmasa da, ata və analarını.

– Belə-belə işlər, – indi baba hətta, bir qədər qürurla nəvəsinə dedi, – öz buqulu qardaşlarını da gördün. Bundan sonra bilərsən eqrəbalanın kimləridir. Görürsən nə oğlanlardır. Bəh-bəh, indiki cigidlər

necə də boy-buxunludurlar! Allah saxlasın! Yadımdadır, qırx ikinci ildə bizi Maqnitoqorska tikintidə işləməyə aparmışdılar...

Və baba oğlana yaxşı belli olan əhvalatı nəql etməyə başladı; onları – ölkənin hər yerindən gətirilmiş əmək batalyonunun əsgərlərini uzun bir cərgəyə, boy sırası ilə düzmüşdülər, qırğızlar demək olar ki, lap axırda dayanmışdılar, boyları qısa idi. Adlar yoxlandı, sonra papiros çəkmək üçün dağılıdılar. Yekəpər, kürən, potanın birisi onlara yaxınlaşdı. Ucadan dedi:

– Bunlar hardandır? Mancuriyalılardır?

Aralarında qocaman bir müəllim var idi. O cavab verdi:

– Biz qırğızıq. Həm də biz bu ətrafda mancuriyalılara qarşı vuruşanda Maqnitoqorskin hələ səsi-sorağı da yox idi. O zaman biz sən boydaydıq. Toxta, davanı qurtararıq, boy atırıq onda...

Baba bu köhnə əhvalatı yenə xatırlamışdı. Özündən razı halda güldü, gecə qonaqlarına bir daha nəzər saldı.

– O müəllim düz deyirmiş. Şəhərdə olanda, ya yol gedəndə baxıram: adamlar gözəlləşib, qədd-qamətli olub. Köhnələr kimi deyillər...

Arif oğlanlar gülümsəyirdilər, deməzsənmi, zarafatçı qocadır.

– Boy-buxunlu olmağa, boy-buxunluuq, – onlardan biri dilləndi, – amma orası da var ki, maşını batırıdıq. Gör necəyik, gücümüzə çatmadı...

– Ona güc çatardı! Maşın otlə yüklənib, özü də belə tufanda. – Mömün baba onlara haqq qazandırdı. – Olan işdi. Allah qoysa, sabah hər şey qaydasına düşər. Bircə külək yataydı.

Oğlanlar yuxarı Arça biçənəyinə necə gəldiklərindən danışdılar. Orada dağ otundan üç iri taya var. Birdəfəlik üç tayanın üçündən də maşına yük vurdular. Maşının kuzovundakı ot tayası evdən böyük idi, sonra örkənlə aşağı düşməli oldular. Beləliklə, maşınları bir-bir yüklədilər. Kabinə görünmürdü, yalnız qabaq aynası, kapotu və təkərləri gözə deyirdi. Gəlmişkən, birdəfəlik hamısını yükləmək istəyirdilər ki, bir də qayıtmasınlar. Bilirdilər ki, ot bu dəfədən qalsa, bir də qalacaq gələn ilə. Bəhsəbəhs işləyirdilər, kimin maşını hazır oldu, kənara çəkir, başqasına ot yükləməkdə kömək edirdi. Demək olar ki, otun hamısını yığmışdılar, iki dəfəlikdən artıq qalmamışdı. Papiros çəkдилər, məsləhətləşdilər ki, kim kimin ardınca gedəcək və hamısı biyoliki də sıra ilə yola düşdü. Ehtiyatla gedirdilər, dağdan demək olar ki, ɵlləri

ilə yolu yoxlaya-yoxlaya endilər. Ot ağır yük deyil, ancaq namünasib, hətta təhlükəlidir – xüsusən ensiz yerlərdə və sərt döngələrdə.

Gedirdilər, ağıllarına da gəlmirdi qarşıda onları nə gözləyir.

Arça yaylasını endilər, dərə ilə getdilər, dərədən çıxhaçıxda, toraçağı onları qasırga haqladı, qar başladı.

– Elə başladı ki, dərhal kürəklərimiz qovuşdu. – Qulubəy danışdı. – Yaman tez qaranlıqlaşdı, güclü külək sükanı əldən alırdı. Qorxurdun ki, bax, elə bu saat maşın aşacaq. Bu yollarla günün günorta çağı getmək təhlükəlidir, o ki, qaldı...

Oğlan işıldayan gözlərini Qulubəydən çəkəndən, nəfəsini içəri çəkərək, tərpenmədən qulaq asırdı. Haqqında söhbət gedən həmin külək, həmin qar pəncərənin o tayında meydan oxuyurdu. Şofeyolların və yükvuranların əksəriyyəti döşəmənin üstündə yan-yana, pal-paltarlı, ayaqqabılı çoxdan yatmışdı. Onların çəkdiyini indi dübarə bu nazikboğaz, girdəbaş, pələqulaq oğlan çəkirdi.

Bir neçə dəqiqədən sonra yol görünməz oldu. Maşınlar, kor adamlar kimi “əl-ələ” tutmuşdular və aramsız signal verirdilər ki, yoldan sapmasınlar. Quşbaşı qar yağdı, faraları örtmüşdü, “süpürgeçilər” şüşədəki sırsıranı təmizləyə bilmirdi. Kabinədən başlarını çıxarıb, irəli baxa-baxa sürməli olurdular: mögər belə yol getmək olardı? Qar isə tökür, hey tökürdü... Təkərlər sürüşüb yerində fırlanırdı. Dik bir yoxuşa çatanda maşın karvanı dayanmalı oldu. Motorlar dəlicəsinə nərildəyirdi, ancaq faydası yoxdu. Kabinədən çıxdılar, səsləyib bir-birini tapdılar və bir maşından o birisinə keçə-keçə karvanın baş tərəfinə topladılar. Necə eləməli? Tonqal qalamaq mümkün deyildi. Kabinədə oturmaq – sovxozadək güclə çata biləcək qalan yanacağı da yandırmaq demək idi. Kabinəni qızdırmamaq isə donmaq deməkdi. Cavanlar çaşıb qaldılar. Güc allahı texnika gücsüz olub qalmışdı. Nə etməli? Kimse təklif etdi ki, maşınlardan birini boşaldıb, hamılıqla otun içinə doluşsunlar. Ancaq buna şəkk yox idi ki, örkəni açdınmı, otdan bir çəngə də qalmazdı: göz qırpımında tufan süpürüb aparacaqdı. Get-gedə maşınları qar basırdı. Sovruq təkərlərin altını tutmuşdu. Uşaqlar tamam çaşıb qalmışdılar, külək dondurmuşdu onları.

– Birdən, ağsaqqal yadıma düşdü. – Qulubəy Mömün babaya danışdı. – Yolda, biz Arçaya gedəndə, bax, bu buqulu – kiçik qar-daşımızla görüşmüşdük, – o, barmağı ilə oğlanı göstərdi və nəvazişlə

onun başını sıgalladı, – yolda o yana–bu yana qaçırdı. Maşını saxladım. Əməlli–başlı görüşdüm, söhbət elədik. Düzdür? Sən niyə yatmırsan?

Oğlan gülümseyib, başı ilə təsdiqlədi. Kaş onun ürəyinin sevincdən və qürurdan necə hərarətlə, necə bərkdən döyündüyünü duyan olaydı. Onun barəsində şəxsən Qulubəyin özü danışdı. Bu oğlanların arasında ən güclüsü, ən cəsuru, ən gözəli. Olanda da belə olasan ey!

Baba da sobaya odun qoya–qoya onu təriflədi:

– Belədir mənim balam. Söhbətə qulaq asmağı xoşlayır. Görürsən, qulağını necə şiniyib!

– Bu an özüm də bilmirəm o haradan yadıma düşdü! – Qulubey söhbətinə davam elədi. – Və az qala çıxıraraq uşaqlara deyirəm, külək səsimi batırır. – “Gəlin, – deyirəm, – özümüzü yetirək məntəqəyə. Yoxsa burda məhv olarıq”. – “Necə? – Mənimlə üzbeüz dayanan uşaqlar çıxırırlar, – necə gedib ora çıxacağıq? Piyada gedə bilmərik. Maşınları da burada qoymaq olmaz”. Mən də onlara: “Gəlin, – deyirəm, – maşınları itələyə–itələyə çıxardağ dikdirə, oradan yol enişdir. Ən çətini San–Taş enişinə qədərdir, deyirəm, – oradan bizim meşəçilərin yanına piyada gedib çata bilərik, uzaq deyil”. Uşaqların ağına batdı. “Haydı, – dedilər, – komanda ver”. İş ki belə oldu... Qabaqda duran maşından başladıq: “Osmanəli, kabinəyə gir!” Qalanlar isə elliklə çiyinimizi maşına dirəyib itələdik. Getdi də! Əvvəlcə iş avand idi. Sonra yorulduq. Geri dönmək də olmazdı. Möcüzə idi, sanki maşını yox, bütöv bir dağı irəli itələyirdik. Yük də nə yük – təkərlər üstündə bütöv bir taya! Bir onu bilirdim ki, səsim gəldikcə bağırırdım: “Haydı! Haydı! Haydı!” Ancaq öz dediyimi özüm eşitmirdim. Külək, qar, göz–gözü görmürdü. Maşın uğuldayır, canlı məxluq kimi ağlayırdı. Var gücü ilə dırmaşırdı. Biz də onun dalınca. Az qala ürəyimiz partlayacaq, parça–parça olacaqdı. Başımız da keyləşirdi...

– Ay–ay–ay... – Mömün baba onun üstünə düşdü. – Sizinki gətirib. Buynuzlu ana maral sizə – öz uşaqlarına havadar olub. Xilas edib sizi. O olmasaydı, kim bilir... – Eşidirsən? Bayırda nə oyun çıxardır, yeri–göyü sovurur, süpürgə çəkir hər yana.

Oğlanın gözləri yumulurdu. O özünü yatmağa qoymurdu, kirpikləri isə yenə qapanırdı. Yarıyuxulu, qocanın və Qulubəyin söhbətini qırıq–qırıq eşidirik, oğlan gözləri önünə gətirdiyi mənzərə ilə gerçəkliyi biri–birinə qatışdırmışdı. Sanki o da orada, dağda tufana düşmüş bu cavan oğlanların arasındadır. Onun nəzərində ağappaq, qarlı dağlara dırmaşan dik yol canlanırdı. Qasırga yanaqları yandırır. Gözlər

göynəyirdi. Onlar nəheng, ev boyda dolu avtomaşınları yuxarı itələyirdilər. Onlar yolla çox yavaş–yavaş qalxırdılar. Yük maşını isə daha getmir – üzünə dayanıb, dalı–dalı sürüşür. Necə də vahiməlidir. Necə də qaranlıqdır. Külək də bıçaq kimi kəsir. Oğlan dəhşətdən büzüşdü, qorxdı ki, maşın dayana bilməyib yerindən qopar, onları basar. Lakin bu zaman haradansa Buynuzlu ana maral peyda oldu. O, buynuzunu maşına dirəyib, onlara kömək etməyə, irəli itələməyə başladı. Oğlan qışqırdı: “Haydı! Haydı! Haydı!”

Maşın getməyə başladı, getdi də. Dağa qalxdılar və buradan maşın özü üzünəşığı endi. Onlar bir maşını, ikincisini, sonra üçüncüsünü və sonra maşınların çoxunu çəkib çıxartdılar. Hər dəfə də Buynuzlu ana maral onlara kömək elədi. Onu heç kəs görmədi, heç kəs bilmədi ki, yanlarındadır. Oğlan isə görürdü, görürdü ki, onların səbri tükenəndə, dəhşətə gələndə, gücləri çatmayanda Buynuzlu ana maral qaçıb özünü yetirdi və buynuzu ilə maşını itələyib onlara kömək elədi. “Haydı! Haydı! Haydı!” – Oğlan onların səsinə səs verirdi. Özü də həmişə Qulubəyin böyründə olardı. Sonra da Qulubey ona dedi: “Sükanın arxasına keç”. Oğlan kabinədə oturdu. Maşın silkələnir, uğuldayırdı. Sükan da əlində öz–özünə fırlanırdı, sərbəstcə, hələ uşaq olanda avtomobil oyunu oynayarkən, çəlləyin dairəvi qurşağından diyircək düzəldib, onu asanlıqla “sürdüüyü” kimi. Oğlan pört oldu ki, niyə sükan onun əlində oyunağa dönüb. Və birdən maşın yana, böyrü üstə əyildi. Şaqılıltı ilə yerə deyib parçalandı. Oğlan bərkdən ağladı. Çox xəcalət çəkdi. Qulubəyin gözlərinə baxmağa utandı.

– Sənə nə oldu? Sənə nə oldu, de? – Qulubey onu yuxudan oyatdı.

Oğlan gözlərini açdı. Bütün bunların yuxu olduğunu anlayıb sevindi. Qulubey isə onu qolları üstündə qaldırıb bağrına basdı.

– Yuxu görürdün? Qorxdun! Vay sən, adını da igid qoymusan! – O, küləkdən qaysaqlanmış dodaqları ilə bərk–bərk oğlanı öpdü. – Yaxşı, gəl, mən sənə yerini düzəldim, yatmaq lazımdır.

O, oğlana döşəmədə, keçənin üstündə, yatmış şoferlərin arasında yer elədi, özü də onun yanında uzandı, böyrünə çəkib buşlatın yarısı ilə üstünü örtüdü. Səhər tezden oğlanı babası oyatdı.

– Oyan, – qoca astadan dedi. – İsti geyin. Mənə kömək edərsən. Qalx.

Pəncərə arxasından səhər toranlığının azacıq işıqlandığı hiss olunurdu. Evdə isə hamı yan–yana yatmışdı.

Mömün baba dedi:

– Al, keçe çəkmələri gey.

Babadan tozətər quru ot iyi gəlirdi. Deməli, atlara yem vermişdi. Oğlan çəkmələri ayağına çəkdi və babası ilə bayıra çıxdılar. Kifayət qədər qar yağmışdı. Ancaq külək kəsmişdi. Lakin hərdən bir zəif meh əsirdi.

– Soyuqdur! – Oğlan çimçindi.

– Heç nə olmaz. Deyəsən ayazıyır, – qoca söylədi. – Açılmalıdır! Siftədən yaman bərk başladı. Eybi yox, təki axırı yaxşı olsun...

Onlar pəyəyə girdilər, burada Mömünün beş qoyunu vardı. Qoca əli ilə axtarıb dirəkdən asılmış fanusu tapdı, yandırdı. Qoyunlar künedə döyükdülər, biri-birinə sığındılar.

– Tut, işıq elə mənə, – qoca fanusu oğlana verdi. – Qara toğlunu kəsərik. Ev qonaqla doludur. Onlar duranacan barı ət hazır olsun.

Oğlan fanusu baba tərəfə tutub, işıq saldı. Qapı-ponçərə dəşiklərində külək hələ də vırıldayırdı, bayırda hava soyuq və tutqun idi. Qoca, qapının ağzına əvvəlcə bir qucaq təmiz ot atdı. Qara toğlunu buraya getirdi, yıxıb ayaqlarını bağlamazdan qabaq fikrə gətirdi, çöm-bəlib oturdu, oğlana dedi:

– Fanusu yerə qoy. Sən də otur.

O, əllərini qaldırıb irəli uzatdı, pıçıldamağa başladı:

– Ey bizi yaradan ulu, Buynuzlu ana maral. Bu qara toğlunu sənə qurban kəsirəm. Çətin anda uşaqlarımızı xilas elədiyinə görə, əcdadlarımıza verdiyin o ağ südə görə, nəcib üreyin, ana nəzərin üçün. Aşırımlarda, gur axan çaylarda, sürüşkən cığırılarda bizi tərk etmə. Yurdumuzda bizi əbədi olaraq atıb getmə, sənə övladlarınıq. Amin!

O, ibadət əlaməti olaraq ovuclarını alından çənəsinə dək üzünə çəkdi. Oğlan da belə etdi. Bu zaman baba toğlunu yerə yıxdı, ayaqlarını bağladı. Öz köhnə dedə-baba bıçağını qınından çıxartdı.

Oğlan isə fanusla işıq salırdı.

Nəhayət, hava sakitləşdi. Qaçışan buludların arasından bir-iki dəfə qorxaq-qorxaq Günəş boylandı. Hər yerdə ötən tufanlı gecenin izi qalmışdı: əyri-üyrü qar topaları, pırlaşmış düşmüş kollar, qarın ağırlığından əyilmiş cavan pöhrələr, yerə döşənmiş qocaman ağaclar. Çayın o tayındakı meşə səssiz-səmirsizdi, sükuta qərq olmuşdu, meyvə görünürdü. Çayın suyu da sanki aşağı düşmüşdü, sahillərə qar yığılmışdı, uçurumlu dik görünürdü. Su astadan zümzümə edirdi.

Günəş dəyişkən qalmışdı – gah görünür, gah gizlənirdi.

Lakin oğlanın qəlbini heç nə sıxmırdı, heç nə onu həyəcanlandırmırdı. Ötən gecenin təşvişləri yaddan çıxmışdı, tufan unudulmuşdu, qar da ona mane olmurdu, belə bir az da maraqlı idi. Ora-bura yüyürürdü, ayağının altında qar topaları havaya sıçırırdı. Ona görə sevinirdi ki, ev adamları dolu idi, ona görə sevinirdi ki, cavanlar doyunca yatmışdı, indi bərkdən danışmış gülürdülər, ona görə sevinirdi ki, onlar üçün bişirilmiş ət istəhlə yemişdilər.

Bu vaxt artıq hava açıldı, gün də əməlli-başlı göründü. Ətraf işıqlandı, üfüqlər genişləndi. Buludlar yavaş-yavaş dağılırdı. Hətta hava qızdı da. Vaxtsız yağmış qar, xüsusən yolda və cığırılarda tez də yapışmışdı.

Şoferlər və yüklülər getməyə yığılanda, oğlan bir qədər həyəcanlandı. Hamısı həyəcə çıxdı, məntəqənin sakinləri ilə vidalaşdılar, onlara daldalanacaq və yemək verdikləri üçün təşəkkürlərini bildirdilər. Mömün baba ilə Seyidəhməd də qonaqları ötürmək üçün atlandılar. Motorların suyunu qızdırmaq üçün baba bir şələ odun, Seyidəhməd isə sinklənmiş iri dəmir baki götürmüşdü.

Heyətdən hamı birlikdə tərpəndi.

– Baba, mən də gedirəm, mənə də apar, – oğlan qaçıb Mömünün yanına gəldi.

– Görmürsən, mən odun aparıram, Seyidəhmədsə bak. Səni kim götürecək? Axı sənə orada nə işin var? Qarda yeriye bilməzsən, yorularsan.

Oğlan incidi. Doluxsundu. Bu zaman Qulubəy onu yanına çəkdi.

– Gedək bizimlə, – deyib əlindən tutdu. – Geriyə babanla qayıtdarsan.

Onlar yol ayrıcına – Arça biçənəyindən enən yola sarı getdilər. Qar qalırdı. Bu sağlam cavanlarla ayaqlaşmaq o qədər də asan deyildi. Oğlan yorulmağa başladı.

– Gəlsənə, mənim belimə minəsən, – Qulubəy təklif edərək çimlə oğlanın qolundan yapışdı, onu asanca qaldıraraq dalına mindirdi.

Onunla yanaşı gedən şofer dedi:

– Yaman götürdün ha!

– Mən ömrüm boyu qardaş və bacılarımı belimdə gəzdirmişəm. – Qulubəy öyündü. – Axı böyükləri mənəm, biz isə altı idik, anam da, atam da tarlada işdə olardı. Sonra da bacılarımın uşaqlarını gəzdirdim. Ordudan gəldim, subaydım, hələ işə də girmemişdim. Böyük bacım dedi: “Gəl bizə, bizdə qal, uşaqları çox yaxşı saxlayırsan”. –

“Yox, elə şey yoxdur, – dedim, – saxladığım bəsdır! İndi özümün-küləri gözdirəcəyəm...”

Onlar ordan-burdan danışa-danışa xeyli yol getdilər. Qulubəyin belində canat getmək oğlana ləzzət verirdi.

“Oğər mənim belə bir qardaşım olsaydı! – O arzuladı. – Mən heç kəsədən qorxmazdım. Onda Orozqul babamın üstünə çıxırsın görüm, necə çıxırır. Ya hünər idi birinə əl qaldırırsın. Qulubəy ona tərs-tərs baxan kimi yerində oturardı”.

Dünən gecə burada qalan ot yüklü maşınlar yol ayrıcından iki kilometr yuxarıda dayanmışdı. Üstlərinə qar yağdığından onlar çöldəki qış taylarına benzəyirdilər. Adama elə gəlirdi ki, heç kəs heç vaxt onları yerindən tərpədə bilməz.

Onlar ocaq qaladılar. Su qızdırdılar. Motorun pərinə əyriqulp açarla eşik tərəfdən fırladılar, motor cana gəldi, asqırdı, işə düşdü. Bundan sonra hər şey sürətlə getdi. Qalan maşınları yedəyə qoşub xoda saldılar. Hər bir qızdırılan, işə düşən maşın dəstədə özündən sonrakını çəkib aparırdı.

Elə ki bütün yük maşınları sazlandı, dünən sürüşüb yolkenarı arxa düşən maşını ikitərəfli yedəklə dartıb çıxartdılar. Kim vardı, hamısı onu yola çıxarmağa kömək elədi. Oğlan da belini əyib bir tərəfdən əl yetirdi. O, daim ehtiyat edirdi ki, kimsə bir söz deyər: “Sən niyə ayağa dolaşırsan? Haydı, qaç burdan!” Lakin deyən olmadı. Heç kəs onu qovmadı. Bəlkə də ona görə ki, kömək etməyə Qulubəy icazə vermişdi. O burada hamıdan güclüydü, hamı onun hörmətini saxlayırdı.

Şoferlər bir də xudahafizləşdilər. Maşınlar tərpəndi. Əvvəlcə yavaş-yavaş, sonra sürətlə getdilər. Qarlı dağların arası ilə onlar karvan kimi uzanıb gedirdilər. Buynuzlu ana maralın övladlarının uşaqları getdi. Özləri də bilmirdilər ki, uşaq təsəvvüründə onların önündə gözəgö-rünməz Buynuzlu ana maral qaçırdı. O, iti sıçrayışlarla, ox kimi süzə-süzə avtomobil karvanının qabağı ilə uçurdu. O, çətin yolda onları xatadan, fəlakətli qezalardan qoruyurdu. Uçqunlardan, qar tarından, çovğundan, dumanıdan və sair belələrdən qoruyurdu – esrlərlə köçəri həyat sürən qırğızlar bunlardan saysız-hesabsız belələr görmüşdü. Məgər Mömün baba isiqılananda qara toğlunu qurban kəsərkən Buynuzlu ana maraldan bunları xahiş etmirdimi?

Getdilər. Oğlan da onlarla gedirdi. Xəyalən. O, Qulubəyin yanında kabinetdə oturmuşdu. Ona deyirdi: “Qulubəy ömi, bizdən qabaqda

Buynuzlu ana maral qaçır”. – “Yox, əşi?” – “Doğrudan da. Düz sözündür. Bax, odur ey!”

– Hə, nə fikrə getmisen? Niyə durmusan? – Mömün baba onu xəyalından ayırdı. – Gel, min, evə getmək vaxtıdır. – O, atın belindən əyilib, oğlanı yehərə qaldırdı. – Üşüyürsən? – Qoca belə deyib, kürkünün eteyi ilə nəvəsini yaxşıca bürüdü.

O vaxtlar hələ oğlan məktəbə getmirdi.

İndi isə ağır yuxudan arabir ayılır, narahat halda düşünürdü: “Sabah məktəbə necə gedəcəyəm? Axı xəstəyəm, özümü çox pis hiss edirəm”. Sonra özünü unutdu. Ona elə gəldi ki, müəllimin lövhəyə yazdığı sözləri: – “At. Ata. Taka”* dəftərinə köçürür. Bu birinci sinif yazıları ilə bütün dəftəri doldurdu, səhifə-səhifə “At. Ata. Taka. At. Ata. Taka.” O yoruldu, gözləri alacalandı, isti idi, üstünü açdı. Üstü açıq yatanda üşüdü, onu yenə qara basırdı. Gah soyuq çayda balıq kimi üzürdü, gah ağ gəmiyə tərəf üzüb gedirdi və heç cür də ona çata bilmirdi. Gah da qar çovğununa düşürdü. Yoxuşlu dağ yolunda dumanlı, soyuq havada ot yüklənmiş avtomaşınların təkərləri yerində fırlanırdı. Maşınlar insan kimi zar-zar ağlayırdı və hamısının da təkərləri yerində fırlanırdı. Təkərlər sürətlə fırlanaraq, al-qırmızı olurdu. Təkərlər yanırdı, alov qalxırdı onlardan. Buynuzlu ana maral buynuzunu maşının başına dirəyərək, otla dolu maşını itələyib dağa qaldırırdı. Oğlan var qüvvəsi ilə ona kömək edirdi. Qan-tər onu basmışdı. Və birdən-birə ot tayası dönüb uşaq beşiyi oldu. Buynuzlu ana maral oğlana dedi: “Haydı, qaçaq, beşiyi Bekey xala ilə Orozqul əmiyə aparacaq”. Və onlar qaçmağa başladılar. Oğlan geri qaldı. Lakin qabaqda, qaranlıqda beşik zıncırovu hey səslənirdi. Oğlan bu sədanın ardınca qaçırdı.

Eyvanda ayaq səsi və qapının cırlıtısı eşidiləndə oğlan oyandı. Mömün baba ilə nənə deyəsən bir qədər xatircəm qayıtmışdılar. Özge adamların məntəqəyə gəlməsi, görünür, Orozqulla Bekey xalanı bir az susmağa vadar etmişdi. Bəlkə də Orozqul sərxoşluqdan yorulub və nəhayət, yuxulayıb. Bayırda nə qışqırıq, nə də söyüş eşidilirdi.

Gecə yarısı Ay dağların başı üstündəydi. Onun tutqun hələsi ən uca, buzlu dağ zirvəsindən də yuxarıda dayanmışdı. Əbədi buza bürünmüş dağlar mavi rengə qər q olmuşdu, adda-budda bərq vururdu.

* Taka – nal (qırğızca)

Ətrafda isə dağlar, qayalar, qara və hərəkətsiz meşələr tam sükut içərisindəydi, ən aşağıda çay daşları çırpına-çırpına şarıldayırdı.

Pəncərədən içəri çöpəki, solğun Ay işığı düşürdü. Bu işıq oğlana mane olurdu. O eşələnir, gözlerini ovxalayır. İstəyirdi nənəsindən xahiş eləsin ki, pəncərənin pərdəsini çəksin. Lakin fikrindən vaz keçdi: nənə babanın əlindən hirsələnmişdi.

– Səfeh, – o, yatağa uzananda astadan belə dedi. – Adamlarla dil tapa bilmirsənsə, heç olmazsa, dilini dinməz saxla. Başqalarına qulaq ver. Sənin canın onun əlindədir. Lap qəpik-quruş olsa da, donluğun ondan gəlir. Özün də hər ay. Aylıqsız-donluqsuz sən kimə gərəksən? Saqqalın ağarıb, ağlınsa yox...

Qoca cavab vermirdi. Nənə susdu. Sonra birdən gözlənilmədən səsinə ucaldı.

– Adamın maaşını kəssələr, onda o, daha adam deyil, heç nədir.

Qoca yenə də cavab vermedi.

Oğlanın isə yuxusu dağılmışdı. Baş ağrıyırdı, fikirləri qarma-qarışıq düşmüşdü. Məktəb haqqında düşünürdü – həyəcanlanırdı. O, indiyədək bir gün də dərs buraxmamışdı və indi ağlına belə gətirə bilmirdi ki, əgər sabah Celesaydakı məktəbinə gəlməsə, necə olacaq. Oğlan o barədə də düşünürdü ki, əgər Orozqul babanı işdən qovsa, nənə qocanın gününü göy əsgiyə düyəcək. Onda neyləyəcəklər?

İnsanların həyatı niyə belədir? Biri qəddardır, o biri xeyirxah? Niyə axı xoşbəxtlər və bədbəxtlər var? Niyə elə adam var ki, hamı ondan qorxur, eləsi də var ki, heç kəs ondan qorxmur? Niyə birinin uşağı var, başqasının yox? Niyə biri başqasının maaşını kəsə bilər? Görünür, ən yaxşı adamlar ən çox maaş alanlardır. Bax, baba ən az maaş alır və hamı da onun xətrinə dəyir. Eh, necə eləyərsən ki, babaya da çox maaş versinlər! Belkə, onda Orozqul da babanın hörmətini saxlayar.

Bu fikirlərdən getdikcə oğlanın başı daha bərk ağrıyırdı. O, yenə də axşamçağı çay keçidində gördüyü marallar haqqında düşünməyə başladı. Görsən, gecə neylədilər? Soyuq, daşlı-qayalı dağlarda, zülmət, qaranlıq meşədə onlar axı təkdirlər. Həm də yaman qorxuludur. Birdən canavarlar cumdu üstlərinə, onda nə edərlər? Bekey xalaya buynuzunda şəhrlə beşiyi kim gətirər?

O, narahat yatdı, özünü də yuxulaya-yuxulaya Buynuzlu ana marala yalvarmışdı ki, Orozqul əmiyə və Bekey xalaya ağcaqayın beşiyi gətirsin. “Qoy onların uşaqları olsun, qoy onların uşaqları olsun!” –

Buynuzlu ana marala and verdi. Və uzaqdan beşik zıncırovunun səsinə eşitdi. Buynuzlu ana maral buynuzuna şəhrlə beşik keçirib sürətlə, qaça-qaça gəlirdi...

7

Oğlan şəhər tezdən kiminsə əlinin temasından oyandı. Babanın əli soyuqdu, bayırdan gəlmişdi. Oğlan, qeyri-ixtiyari büzüşdü.

– Yat, yat, – baba əlini hovxurub qızıışdırdı, onun alınına toxundurdu, sonra ovçunu sinəsinə, qarnına qoydu. – Görürsən bir, naxoşladın, – baba təəssüfləndi. – Qızdırman var. Mən də deyirəm bəs niyə yatıb? Məktəbə getmək vaxtdır.

– Bu saat dururam, – oğlan başını qaldırdı və hər şey onun gözləri önündə fırlandı, qulağı səsləndi.

– Durmaq olmaz. – Baba oğlanın başını yastığa qoydu – Xəstə-xəstə səni məktəbə aparmaq olar? Hələ dilini göstər görüm.

Oğlan inadkarlıq elədi:

– Müəllim danlayacaq. Məktəbdə dərs buraxandan onun acığı gəlir...

– Danlamaz. Mən özüm deyirəm. Hələ bir dilini göstər görüm.

Baba oğlanın dilinə və boğazına zəndlə baxdı. Nəbzini çox axtardı. Babanın ağır işlərdən codlaşmış qaba barmaqları kim bilir hansı möcüzənin qüvvəsi ilə oğlanın isti, tərlə biləyində üreyimin döyüntülərini sezirdi. Nədənə xəticəm olan qoca ona ürək-dirək verdi:

– Allah kərimdir. Bir az üşümüsən. Soyuq tutub. Bu gün uzan, yatmamışdan qabaq mən sənin ayağını və sinəni quynuq yağı ilə ovuşduraram. Tərləyərsən, Allah qoysa, şəhər xam qulan kimi dingildəyib ayağa durarsan.

Dünənki hongaməni xatırlayıb, bundan sonra da onun başına nələr gələ biləcəyini düşünəndə Mömün kədərlandı, yanını nəvəsinin yatağına qoydu, köks ötürüb fikrə getdi, astadan ah çəkdi. “Allah qənim olsun ona”.

– Sən axı haçan xəstələnibsen? Niyə deməmişən? – O, üzünü uşağa çevirdi. – Axşam xəstələndin, nədir?

– Elədir, axşamçağı. Çayın qırağında maralları görəndə. Qaçıb sənin yanına gəldim. Sonra mənə soyuq oldu.

Qoca nədənə günahkar bir səslə dedi:

– Yaxşı, bəsdür... Sən yat, mən gedirəm.

Ayağa qalxdı, lakin oğlan onu getməyə qoymadı.

– Baba, ordakı Buynuzlu ana maralın özüyü eləmi? Süd kimi ağappaq, gözləri, bax, belə, insan kimi baxırdı...

– Nə səfeh uşaqsan, – qoca Mömün xəlvəti gülümsədi. – Qoy sən deyən olsun. Bəlkə də onun özüyümüş. – O, kal səsle dedi, – füsunkar ana maral, kim bilir?.. Bax, mən belə fikirləşirəm ki...

Qoca sözünü bitirmədi. Nənə qapının ağzında göründü. O, tələsik həyətdən gəlirdi, nə isə təzə bir xəbər vardı onda. Nənə həyəcanla dedi:

– Qoca, bura gəl. – Mömün baba elə o an büzüşdü, yazıq, fağır görkəm aldı. – Odur ey, orada tiri çaydan maşınla çıxarmaq istəyirlər. Sən də get, nə buyursalar elə... – Qəflətən nəyi isə xatırladı. – Vay, dedə, süd hələ qaynadılmayıb! – Plitəni yandırmağa girişdi, qab-qacağı şaqqıldatdı.

Qoca diltör oldu. İstəyirdi nəyəsə etiraz eləsin, nə isə desin. Ancaq nənə onu ağzını açmağa qoymadı.

– Hə, nə dayanıb baxırsan? – Nənə özündən çıxdı. – Nə tərslik edirsən? Bize inadkarlıq yaraşmaz, sən mənim başıma bəla oldun. Onların qabağında sən nəsen ki? Orozqulun yanına, görürsən, necə adamlar gəlir? Necə maşınları var. On tir yükləsən, dağlardan çəkib aparar. Orozqul isə bizə heç gözünün ucu ilə də baxmır. Nə qədər dilə tutdum, nə qədər onun yanında alçaldım, sən qızını kandan içəri buraxmadı.

Sənin o sonsuz qızın oturub Seyidəhməd gildə. Ağlamaqdan gözü-nün yaşı qurtarıb. O da səni yamanlayır – ağılsız atasını...

– Yaxşı, bəsdür, – qoca dözmədi, qapıya tərəf yönələrək dedi: – İsti süd ver, uşaq xəstələnib.

– Verərəm, verərəm isti süd, get, sən allah, sən get. – O, qocanı yola salıb deyiniirdi. – Ona nə olub, bilmirəm? Heç vaxt kimsənin üzünə qayıtmayan, dilsiz-ağızsızın biri durduğu yerdə özündən çıxıb. Üstəlik Orozqulun atını minib, hələ bir çapıb da. Bunların hamısı sənin uchatındandır. – O, acıqlı baxışla oğlan tərəfə nəzər saldı. – Kimdən ötrü gör özünü oda-suya atır...

Sonra o, oğlana isti südlə ərənmiş sarı yağ gətirdi. Süd dodağını yandırdı. Nənə isə təkid edirdi, vadar edirdi:

– İç, isti-isti iç, qorxma. Soyuqdəyməni yalnız qaynar şeyle candan çıxarmaq olar.

Oğlanın ağzı yandı, gözləri yaşardı. Nənəni də birdən rəhmi gəldi:

– Yaxşı, bir az soyut, soyut... Belə bir vaxtda, bircə bu çatmırdı ki, sən də xəstələnsən! – O, köksünü ötürdü.

Oğlan çoxdan bayıra çıxmaq istəyirdi, güclə dözürdü. O, ayağa qalxdı, bütün bədənində qərribə bir şirin zəiflik hiss elədi. Ancaq nənə onu qabaqladı:

– Dayan, mən bu saat ləyən gətirərəm.

Oğlan, azacıq üzünü döndərüb, ləyənə pəşo elədi və təəccübləndi ki, sidiyi niyə belə sarı və istidir.

O, özünü xeyli yüngül hiss elədi. Baş azca ağrıyırdı. Oğlan sakitcə yataqda uzanmışdı, nənənin ona qulluq göstərməsindən məmnundu və fikirləşirdi ki, sehərecən sağalıb, hökmən məktəbə getməlidir. O, həmçinin, məktəbdə onların meşəsində peyda olan üç maral haqqında, ağ ana maralın məhz Buynuzlu ana maral olması, balasının artıq böyüməsi və totuqlaşması, onlarla gəzən şaxoli buynuzlu yekə boz maral haqqında, onun güclüüyü və Buynuzlu ana maral balalarını canavar-dan qoruya bilməsi barədə necə danışacağı haqqında fikirləşirdi. Və fikirləşirdi ki, bir də o barədə danışacaq ki, əgər marallar heç yana getməyib onlarda qalarsa, Buynuzlu ana maral tezliklə Orozqul əmi və Bekey xala üçün sehrli beşik gətirəcəkdir.

Marallar isə sehər tezdən suya gəldilər. Qısa ömürlü payız Günəşi dağ silsiləsinin üstünə qalxaraq qalxdı, onlar yuxarıdakı meşədən çıxdılar. Günəş yuxarı qalxdıqca aşağıda, dağlar arasında hava daha da işıqlanırdı, hərarət artırdı. Gecə buzanasının donu açıldıqca meşə cana gəlirdi, işığın, rənglərin çalarlarıyla dolğunlaşırdı.

Marallar ağacların arasından keçərək güney talalarda qızına-qızına, budaqlardakı şəhli yarpaqları qırpa-qırpa tələsmədən gedirdilər. Həmişəki qaydada, qabaqda təkə maral, ortada bala və arxada şişmanqarın ana – Buynuzlu ana maral gedirdi. Marallar dənən Orozqulla Mömün babanın andıra qalmış şam tirini çaya endirdikləri cığırla düşürdülər. Dağ qaratorpağının çəngə-çəngə qopmuş çimli şırımında sürüdəmənin izi hələlik təptəzə görünürdü. Cıdır çay keçidinə, da-yazlıqda tirin ilişib qaldığı yerə enirdi.

Marallar ona görə bu yerə üz tutmuşdular ki, suvadaq kimi bura rahat idi. Orozqul, Seyidəhməd və ağac aparmağa gəlmiş iki nəfər də bura ona görə gəlmişdilər ki, tirə buraz bağlayıb, çaydan çıxarmaq

üçün maşına yer seçsənlər. Mömün baba başını aşağı salıb, onların dalınca könülsüz gedirdi. O, dünənki savaştan sonra nə olacağını, özünü necə aparmaq, nə etmək lazım gəldiyini bilmirdi. Orozqul onu işə buraxacaqdımı? Dünən atla tiri çıxartmaq istəyəndə etdiyi kimi, onu yenə qovmayacaq ki? Birdən dese: "Sən burda neyləyirsən? Axı sənə dedilər ki, işdən çıxarılmısan!" Onda necə olsun? Adamların yanında söyüb eve qaytarsa necə? Getdikcə qocanın şübhələri artırdı, özü də işgəncəyə gətirmiş kimi yeri yirdi. Nəyə də onun dalınca. O, guya elə-belə, maraq üçün gedirdi. Əslində isə qocanı müşayiət edirdi. O, Qıvraq Mömünü Orozqulla barışdırmaq üçün qabağına qatıb aparırdı, aparırdı ki, Orozqulun etimadını qazansın, özünü doğrultsun.

Orozqul özünü darta-darta, əsl sahib kimi yeri yirdi. Tövşüyə-tövşüyə, fısıldayaraq, ciddi tərzdə ətrafa baxa-baxa gedirdi. İçkidən başı ağrısa da, intiqam aldığından məmnun idi. Bir də baxanda gördü ki, Mömün baba, sahibi döymüş sadiq it kimi, onun ardınca səkir. "Eybi yoxdur, bu hələ harasıdır, sən mənim dalınca çox düşərsən. Mən indi sənə üzünə də baxmayacağam. Sən mənim üçün nədən ki! Sən hələ mənim ayağıma çox düşərsən!" – Keçən gecə öz arvadını ayaqları altına yığıb tapdalayanda, təpikləyə-təpikləyə onu kandan qovanda necə şivən qopardığını indi xatırlayaraq, Orozqul kam alırdı. "Yaxşı! Qoy bu tir aparmağa gələnləri yola salım, onları ata-bala elə boğuşdurum ki, biri-birini didişdirləsinlər. İndi o qancıq öz atasının gözünü də çıxardar. Canavar balası kimi vəhşiləşib". – Qonaqla atüstü söhbət arasında Orozqul arabir belə də düşünürdü.

Gəlme qonağın adı Kökötöy idi. O qara, yekəpər kişi gölqırağı sovxozun hesabdarı idi. Orozqulla çoxdan dostluq eləyirdi. On iki il bundan qabaq Kökötöy özünə ev tikdirmişdi. Taxta-şalbanlığı Orozqul vermişdi, qiymətli tirləri ona su bahasına satmışdı. Sonra kişi böyük oğlunu evləndirdi, cavanlar üçün də ev dikəltdi. Bu dəfə də onu ağacla Orozqul təchiz etdi. İndi Kökötöy kiçik oğlunu ayırmaq istəyirdi, tikinti üçün yenə də ağac lazım idi. İndi də köhnə dost Orozqul kara gəldi. Müsibətdir, yaşamaq necə də çətinləşib! Bir işi görürsən, fikirləşirsən ki, daha rahat yaşayaram. Amma həyat bir şey düşünüb tapır. İndi Orozqul kimi adamlarsız işin aşmaz...

Kökötöy Orozqula deyirdi:

– Allah qoysa, tezliklə təzə eve köçəndə səni qonaq çağıracam. Gələrsən, ürəyimiz istəyən qədər kef edirik.

O isə özündən razı halda fısıldayır, papirosunu tüstülədir:

– Sağ ol. Necə deyirlər, çağırılan yerə ar eləmə, çağırılmayan yerə dar eləmə. Çağırırsan, əlbəttə, gələrəm. Birinci dəfə deyil ki... Bilirsən, ağılıma bir fikir gəlib: axşamcan gözələsən belkə, qaranlıqlaşanda çıxarsan? Mətləb bundadır ki, sovxozdan keçəndə görənlər olmasın. Yoxsa, qeydə alarlar...

– Bunu düz deyirsən, – Kökötöy tərəddüd elədi. – Axı axşamcan gözəlmək çox çəkir. Yavaş-yavaş gedirik. Yolda gözüoçu postu yoxdur ki, bizi yoxlaya?.. Əgər təsadüfən milisə və ya başqa birinə rast gəlməsən...

– Ba-ba-bax, mən də onu deyirəm! – Orozqul, ürək qıcqırmasından, baş ağrısından üz-gözünü turşudub dedi. – Yüz il iş dalınca gedirsən, bir köpək də rastına çıxmır. Di gəl, yüz ildə bir dəfə ağac aparanda – ilişirsən. Həmişə belə olur...

Onlar susdular, hər biri öz fikri ilə məşğuldu. Orozqul dənən tiri çaya atıb getmələrinə indi yaman təəssüflənirdi. Belə olsaydı, ağac çıxarılsaydı, gecə ikən onu maşına qoyardılar, işıqlananda yola salardı – gözəndən uzaq, xatadan kənər... Eh, bu gərəklə dənən baş verəydi?! Bütün təqsir qoca əbləh Mömündədir, qiyam etmək, hökmranlıqdan, təbəçilikdən çıxmaq fikrinə düşdü. Eybi yox! Dünya dağılsa da, bu həyfi sənə qoymaram...

Adamlar o taydan sahilə gələndə marallar su içirdilər. Bu adamlar qərribə məxluqlardır, bir yerdə qərar tuta bilmirlər, hay-küyü aləmi götürüb. Öz işlərinə, söhbətlərinə başları elə qarışıqdı ki, çayın o biri tayında, onlarla üzbəüz dayanan heyvanları görmürdülər.

Marallar sübhün al-qırmızı tuqay kolluğunda qənbərli büllur dayazlıqda topuqacan sahil suyunu girib dayanmışdılar. Onlar kiçik qurtlarla, ara verə-verə, tələsmədən su içirdilər. Su çox soyuq idi. Günəş yuxarıdan qızdırdıqca, get-gedə daha isti, daha ləzzətli olurdu. Marallar içib doyduqdan sonra özlərini günə verib xumarlanırdılar. Yolda gələndə budaqlardan bellərinə tökülmüş bolluca şəh damlaları qurumaqda idi. Maralların belindən xəfif buğ qalxırdı. Həmin gün səhər sakit və səfətləli idi.

Adamlar isə maralları görmürdülər. Biri maşının yanına qayıtdı, qalanları sahilə qaldı. Marallar qulaqlarını arabir tərpədən, uzaqdan gələn qırıq səsləri həssaslıqla eşidirdilər və yedəklili avtomaşın o biri sahilə görünəndə, tükələri ürpeşdi, yerlərində donub qaldılar. Maşın

nəriləyir, guruldayırdı. Marallar tərpenişdilər, getməli oldular. Lakin maşın birdən dayandı, gurultusu, uğultusu kəsdi. Heyvanlar yavaşladılar, sonra yenidən ehtiyatla tərpendilər – o taydakı adamlar yaman bərkdən danışdırlar və həddən çox tələsərək ora-bura qaçırdılar.

Marallar alçaq tuqaylıqdakı cığırda ehməlcə getdilər, onların bəlləri və buynuzları hərəndə bir kolların arasında görünürdü. Adamlar isə onları hələ də görmürdülər. Lakin marallar selləmədən qalan quru qumlu, açıq taladan keçəndə adamlar onları apaydın gördülər. Yəməni qumluqda, Günəşin parlaq işığında. Hərə öz yerində dondu, ağızları açılı qalmışdı.

– Baxın, baxın, bu nədir belə? – Birinci olaraq Seyidəhməd səsləndi. – Marallar! Hardan gəlib onlar?

– Nə çıxırırsan, nə hay-küy salırsan? Maraldır da. Biz onları dənədən görmüşük. – Orozqul saymazıyana mırıldandı. – Hardan olacaqlar? Gəlmə olarlar hər halda.

– Pəh, pəh, pəh! – Yekəpər Kökötöy heyvətə gəldi və coşub onu boğan köynəyinin düyməsini açdı. – Necə də tumarlıdırlar, – o, heyran olmuşdu, – yeyib doyublar...

– Hələ anaya bir bax! Gör necə yeriyyir, – gözlerini bələdərək şofer onun sözüne qüvvət verdi. – Vallah, ikiyaşar ürge boydadır. İlk dəfədir görürəm.

– O da buğasıdır! Buynuzuna bir bax! Onu necə gəzdirir! Özləri də heç nədən qorxmurlar. Orozqul, bunlar haradan belə gəliblər? – deyərək sorğunu dərinləşdirən Kökötöyün donuz gözələri tamahla işıldadı.

– Görünür qoruqdadırlar, – Orozqul sahibkar amirənəliyi və ədayla cavab verdi. – Aşırımın o tayından gəliblər. Qorxmurlar? Hürküdən olmayıb, ona görə də qorxmurlar.

– Of, kaş bir tüfəng olaydı! – Seyidəhməd birdən gopladı. – İki sentner eti olar, he?

İndiyədək kənarda qısılib durmuş Mömün özünü saxlaya bilmədi:

– Sən nə danışırısan, Seyidəhməd? Onları ovlamaq qadağandır, – dedi astadan.

Orozqul qocaya tərs-tərs bir nəzər saldı. Nifətlə ürəyindən keçirdi: “Sən mənim yanımda hələ bir səsini də çıxarırsan!” İstədi qocanı rüsvay eləsin, ancaq özünü saxladı, hər halda yad adamlar vardı.

– Boş-boş ağıl vermə bizə. – O, Mömünün üzünə baxmadan əsəbi halda dedi. – Bəslənildikləri yerdə qadağandır. Bizdə maral saxlanılır.

Biz də onlar üçün cavabdeh deyilik. Qandın? – O, özünü itirmiş qocaya qəzəblə baxdı.

– Başa düşdüm. – Mömün itaətlə cavab verdi, başını aşağı salaraq kənara çəkildi.

Bu dəm nəyə bir daha oğrun-oğrun onun qolundan dartdı, tənəylə pıçıldadı:

– Dilini dinməz saxlasana!

Hamısı xəcalətlə gözlerini döydü. Yəne də dik cığırarla gedən heyvanların arxasınca baxmalı oldular. Marallar biri-birinin dənə uçuşuna sarı qalxırdılar. Qabaqda iri buynuzlarını şəstlə qaldıraraq boz buğa irəliləyir, ardınca gombul bala, bu tənəyli yürüşün axırında isə Buynuzlu ana maral gedirdi. Təmiz gil çöküntüsünün fonunda marallar apaydın, qenirsiz görünürdülər. Onların hər tərpenişi, hər addımı sezilirdi.

– Eh, gözəlliyə bir bax! – Fağır, dombagöz cavan şofer heyvətini gizlədə bilmədi. – Təəssüf ki, fotoaparati götürməmişəm, yanımda olsaydı...

– Yaxşı, yaxşı, gözəllik, filan, – Orozqul narazı halda onun sözünü kəsdi. – Durmağın mənası yoxdur. Gözəlliklə qarın doymur. Gəl, maşını dal-dalı ver sahələ sarı, lap suyun içinə sal, bir az qırağa dayansın. Sən isə, Seyidəhməd, ayağını soyun. – O, hakimiyyət sahibi olduğundan həzz alaraq sərəncam verdi. – Sən isə, – şoferi göstərərək, – Haydi, buranı tirə bağla. Bir az əl tərpedin. Qabaqda iş çoxdur.

Seyidəhməd uzunboğaz çəkmələrini dartışdırırdı. Onlar ayağına dar idi.

– Niyə baxırısan, ona kömək elə, – nəyə xəlvətə qocanı dümsüklədi. – Soyun, özün gir suya. – Qəzəblə ona pıçıldadı.

Mömün baba cəld, Seyidəhmədin ayaqlarından çəkmələrini dartıb çıxartdı, özü də tez soyunmağa başladı. Bu zaman Orozqulla Kökötöy maşına komanda verirdilər:

– Bura ver, ver bura!

– Bir az sola, sola. Bax belə.

– Bir az da.

Marallar aşağıda qeyri-adi səs eşidib, yerləşlərini yeyinlətdilər. Səksəkeylə boylanaraq, yarığın qaşına çıxdılar və ağcaqayınlıqda gözəndə itdilər.

– Ah, getdilər! – Kökötöy nəyi isə xatırlayıbmış kimi dilləndi. O, bunu elə heyfəsilənə-heyfəsilənə dedi ki, guya şikarı olından çıxmışdı.

– Zərər yoxdur, onlar heç yana gedə bilməzlər! – Orozqul onun fikrini anlayıb, məmnun halda öyündü. – Bu gün axşamacan səni buraxan yoxdur, qonağımsan. Allah özü yetirib. Ürəyin istəyəne səni qonaq edərem. – Özü də şaqqanaq çəkib əlini dostunun çiyninə vurdu. Orozqul şənəno də bilirdi.

– İndi ki, belədir, sən deyən olsun, sən ev sahibisən, mən qonaq, – yekəpər Kökötöy razılaşıdı, güldü, sarı, qaban dişləri göründü.

Maşın sahildə hazır dayanmışdı, dal təkərləri yarıyacan suyun içindəydi. Dərinə getməyə şofer cəsəret eləməmişdi. İndi burazı çəkib tirin yanına aparmaq lazım idi. Əgər buraz çatsaydı, tiri sualtı daşların “əsirliyindən” qurtarmaq o qədər də çətin bir iş deyildi.

Polad buraz uzun və ağır idi. Onu suyun içiylə tirəcən çəkib aparmaq lazım idi. Şofer ayağını könülsüz soyunurdu, suya qorxa-qorxa baxırdı. O hələ qəti qərara gəlməmişdi: suya çəkməli girsin, yoxsa ayaqyalın. “Yaxşısı budur, ayaqyalın girim, – o fikirləşirdi. – Onsuz da su çəkmənin boğazından yuxarı olacaq. Necə də dərinir, qurşağa qədərdir. Sonra da bütün günü yaş ayaqqabıda göz, görüm necə gəzəcəksən”. O, həmçinin bunu da təsəvvürünə gətirdi ki, çayda bu vaxt su necə soyuq ola bilər. Mömün baba elə bundan istifadə edib dedi:

– Sən soyunma, oğlum, – onun yanına qaçdı. – Seyidəhmədlə mən gedərem.

– Zəhmət çəkməyin, ağsaqqal, – çəmiş şofer etiraz etdi.

– Sən qonaqsan, biz yerli adamlarıq, sən sükənin arxasında otur. – Mömün baba onu yola gətirdi.

Polad burazın yumağının ortasına paya taxıb, suyun içiylə dartanda Seyidəhməd fəryad qopararaq söydü:

– Vay, vay, su deyil bu, buzdur, buzxanadır! Orozqulla Kökötöy gülür, onu ürəkləndirirdilər:

– Döz, döz! Səni qızıdırmağa bir şey tapırıq! Mömün baba isə səsinə çıxarmadı. Hətta suyun buz kimi olduğunu da hiss etmədi. O, gözə dəyməməkdən ötrü başını çiyninə qısıb, sürüşkən sualtı daşların üstü ilə gedirdi, Allaha yalvarırdı ki, birçə Orozqul onu geri qaytarmasın, adamların yanında söyməsin, mağmın, bədbəxt qocanı öfv eləsin...

Orozqul da heç nə demədi. O, elə bil Mömünün söylərini görmürdü, onu adam yerinə qoymurdu. Ürəyində isə şadlanırdı ki, onun üzünə qayıtmış qocanın arxasını yerə vurdu. “Bax, belə, – Orozqul öz-özünə xəbis-xəbis güldü: – İməklə, ayağıma belə düşərsən. Eh, heyf

ki, mənim böyük bir vəzifəm yoxdur, bundan da böyüklərini qoyun kimi buynuzundan tutub fırladardım! Bundan da böyüklərini toz içinde iməkləməyə məcbur edərdim. Mənə heç olmazsa bir kolxoz, sovxoz verəydilər. Qayda-qanun yaradardım. Camaatı özbaşına buraxıblar. İndi də özləri gileylənirlər: guya sədrə hörmət etmirlər, direktora hörmət etmirlər. Çoban çobanlığı ilə nəçəlniklərlə söz güləşdirir. Hakimiyyətə layiq olmayan sarsaqlar! Məgər onlarla belə roftar eləmək olar? Vaxt var idi, başlar üzürdülər – cıqqırını çıxaran olmurdu. Bu, başqa məsələ! İndi nədir! Yaramazın ən yaramazı da ürək edib mənə söz qaytardı. Bax, belə sürün ayağım altı, iməklə”, – bu fikirlə Orozqul hərdən Mömünə tərəf baxıb əməlli-başlı həzz alırdı.

O isə buzlu suyun içində büzüşmüş halda Seyidəhmədlə birlikdə burazı çəkirdi və təskinlik tapırdı ki, deyəsən, Orozqul onu bağışlayıb. “Sən gəl bu qocanı bağışla, bir işdir oldu, – o, xəyalən Orozqula müraciət edirdi. – Dünən səbrim çatmadı. Çaparaq nəvəmin dalınca məktəbə getdim. Uşaq kimsəsizdir axı, adamın yazığı gəlir. Bu gün isə o, məktəbə getməyib. Azarlayıb nədənso. Unut, bağışla. Sən də mənə axı, özgə deyilsən. Elə bilirsen sənin və qızımın xoşbəxt olmağını istəmirəm? Əgər Allah övlad versə, mən sənin arvadının – mənim qızımın körpəsinin qığıltısını eşitsəm, qoy Allah elə yerimdəcə canımı alsın. Vallah, bəxtəverlikdən ağlayaram. Birçə sən mənim qızımın xetrinə dəymə, bağışla mənə. İşə gəldikdə isə, nə qədər ayağım yer tutur işləyəcəyəm. Hər işi özüm görəcəyəm. Sən deməkdə ol...”

Sahildə bir kənarda dayanan qarı işarələrlə, him-cimlə qocaya deyirdi: “Çalış, qoca! Görürsən, günahından keçdi. Necə deyirəm, elə də et, hor şey təherinə düşər”.

* * *

Oğlan yatmışdı. O, hardasa atılan tüfəng səsinə birçə dəfə oyandı. Sonra yenə yuxuladı. Xəstəlik və yuxusuzluq dünən onu elə haldan salmışdı ki, bu gün dərin, rahat yuxuya getmişdi. Özü də yuxuda hiss edirdi ki, qızdırmasız, titrətməsiz, elə belə uzanıb yatmağın ayrı ləzzəti varmış. Nənə ilə Bekey xala olmasaydı, o hələ çox yatardı. Onlar astadan danışmağa çalışırdılar, ancaq qab-qacaq şaqqıltısı oğlanı oyatdı.

– Al, bu böyük kasanı tut. Nimməni də götür, – ön otaqda nənə həyəcanla pıçıldayırdı. – Mən də vedrəylə ələyi götürüm. Vay, belim

qırıldı! Öldən düşdüm. Nə qədər iş gördük. Amma, Allaha şükür olsun, elə sevinirəm ki...

– Eh, heç demə, mən də sevinirəm. Dünən Allahdan ölüm istəyirdim. Gülcəmal olmasaydı özümə bir xəta yetirəcəkdin...

– Sən də danışmağa söz tapdın. – Nənə onu qandırmaq istədi. – İstiot götürdün? Gedək. Sizi barışdırmaq üçün Allah özü nemət göndərib. Gedək, gedək.

Evden çıxanda kanda Bekey xala nənədən oğlanı soruşdu:

– O indiyəcən yatır?

– Qoy hələ yatsın. – Nənə cavab verdi. – Hazır olanda, ona isti şorba gətirərik.

Oğlan bir daha yuxuya getmədi. Həyətdə ayaq tappıltısı, səs-küy eşidilirdi. Bekey xala gülürdü, Gülcəmallı nənə də ona qoşulub gülürsürdülər. Qulağa yabançı səslər də deyirdi. “Yəqin, gecə gələnlərdir, – oğlan bu qənaətə gəldi. – Deməli, hələ getməyiblər?” Təkcə Mömün babanın səsi gəlmirdi, o gözə deyirdi. Hardadır? Başı nəyə qarışıb?

Bayırdan gələn səsləri dinləyərək, oğlan babanın intizarını çəkirdi. Dünən gördüyü marallar haqqında onunla danışmağı çox arzulaırdı. Axı tezliklə qış düşəcək. Onlar üçün gerek meşədə çoxlu ot qoyasan. Qoy yesinlər. Onları elə dadandırmaq lazımdır ki, adamdan qətiyyə qorxmasınlar, birbaşa çayı keçib buraya, həyətdə gəlsinlər. Burada da ən çox xoşladıkları şeylərdən vermək lazımdır onlara. Qərbedir, görsən onlar ən çox nəyi xoşlayırlar? Maral balasını dadamalı öyrətmək lazımdır ki, hara getsən dalınca düşsün. Bu əntiqə olardı. Bəlkə, birlikdə lap məktəbə də gedərdik?..

Oğlan babanı gözləyirdi, o isə gəlib çıxmaq bilmirdi. Birdən Seyidəhməd gəldi. Nədənə çox razı idi. Şən idi. Seyidəhməd sənədləyir, öz-özünə gülürdü. O, yaxına gələndə, oğlanın burnuna spirt iyi deydi. Oğlan bu iyərənc, keskin qoxunu sevmirdi, bu qoxu Orozqulun heyvərəliyini, babanın və Bekey xalanın iztirablarını yada salırdı. Orozquldan fərqli olaraq, Seyidəhməd çox içəndə mülayimləşir, şənələnir və zişansız səfəhin biri olurdu. Hərçənd o ayıq olanda da bir ağıl sahibi deyildi. Belə vaxtlarda Mömün baba ilə onun arasında təxminən bu cür söhbət olurdu:

– Nə səfəh-səfəh gülürsən, Seyidəhməd? O zəhrimardan gilləlib sən də havalanmısan?

– Ağsaqqal, mən səni çox istəyirəm! Doğma atam qəder.

– E-eh, sənin yaşında belə! Odur, başqaları maşın sürür, səninse dilin topuq çalır. Sən yaşda olsaydım, heç olmazsa, indi traktor sürərdim.

– Ağsaqqal, orduda komandir dedi ki, mənəm bu sahədə qabiliyyətim yoxdur. Ancaq mən piyadayam, piyadaçı əsgərəm, piyadasız isə iş keçməz...

– Piyada! Əsgər! Tənbelin birisən. Arvadın isə... Allahın gözü yoxdur. Gülcəmallı yüz sənin kimisinə deyişmərim.

– Elə ona görə də biz burdayıq, ağsaqqal... Mən də təkam, onun da heç kəsi yoxdur.

– Eh, səninlə nə danışasan. Öküz kimisən, ağıl isə... – Mömün baba ümitsiz halda əlini yellətdi.

– Mu-u-u. – Seyidəhməd böyürərək onun arxasınca güldü. Sonra həyətin ortasında dayanıb, nə vaxtsa, haradisa eşitdiyi qərribə mah-nısını oxudu:

Kürən dağdan enmişəm,
Altımda kürən aygır.
Kürən tacir, qapını aç,
İçək biz kürən çaxır.

Qonur dağdan enmişəm,
Qonur öküz belində.
Qonur tacir, qapını aç –
Qonur bade əlində!..

Bu çəronləmək bitib-tükənməzdi, belə ki o, dağlardan dəvə, xoruz, siçan, tıbağa belində, qərəz – hərəkət eləyə bilən hər şeylə gələ bilərdi. Sərxoş Seyidəhməd oğlana ayıq olduğundan daha çox xoş gəlirdi.

Elə buna görə də Seyidəhməd kefli gələndə oğlan mehribancasına onun üzünə gülümsündü.

– Ha-ha! – Seyidəhməd təəcüblə dilləndi. – Mənə deyirdilər bəs sən naxoşsan. Hə. Amma sən xəstə-zad deyilsən. Niyə həyətdə oynamırsan? Belə olmaz... – O, oğlanın yatağına yıxıldı; spirt qoxusu, üst-başından, əllərindən gələn çiy təzə ot iynin biri-birine qarışdığı boğanaq havayla oğlanı qamarlayır, öpürdü. Onun cod tükələri oğlanın yanaqlarını dalayırdı:

– Yaxşı, bəsdir, Seyidəhməd əmi, – oğlan xahiş elədi. – Babam hanı bəs, görməmişəmmi onu?

– Senin baban ordadır, nədi onun adı, – Seyidəhməd əllərini qeyri-müəyyən bir tərzdə havada oynatdı. – Biz onunla tiri sudan çıxarırdıq. Qızımaq üçün bir az içdik. İndi o, nədir onun adı,ət bişirir. Sən dur. Geyin, gedək. Belə iş olar! Bu düz deyil. Biz hamımız ordayıq, sənə burda tək.

– Babam durmağa icazə vermir.

– Yaxşı, qoy görək, əşi, icazə vermir. Gedək, baxarıq. Belə fürsət hər gün ələ düşmür. Bu gün kefdir. Qab da yağa batıb, qaşıq da, ağız-burun da. Qalx!

O, kefli-kefli oğlanı geyindirməyə başladı.

– Özüm geyinərəm, – başının çox pis gicəlləndiyini duyub, oğlan etiraz etmək istədi.

Ancaq sərxoş Seyidəhməd onu eşitmirdi. O elə bilirdi savab iş görür, özü də elə bir gündə oğlanı evdə tək qoyub gediblər, elə bir gündə ki, qab da yağ içində, qaşıq da yağ içindədir, ağız da yağ içində...

Qılçaları dolaşa-dolaşa oğlan Seyidəhmədin dalınca evdən çıxdı. Dağlarda hava küləkli, yarıbuludlu idi. Buludlar sürətlə bir tərəfdən başqa tərəfə köç edirdilər. Oğlan eyvana keçənə qədər, hava iki dəfə kəskin dəyişdi – gözqamaşdıran günəşli gün xoşagəlməz alaqlarıyla əvəz olundu. Oğlan bunun sayəsində baş ağrısının şiddətləndiyini hiss elədi. Güclü külək ocağın tüstüsünü onun üzünə çırpdı. Gözü acışdı. Oğlan fikirləşdi ki: “Yoqin bu gün paltar yuyurlar”. Çünki adətən çoxlu paltaryuma günlərində yekə, qulplu qara qazanda üç ev üçün şerikli su qızdırılarda həyətdə bu cür ocaq qalanardı. Təkbaşına heç kəs o qazanı yerdən qaldıra bilməzdi. Bekey xala ilə Gülcəmal ikisi birlikdə qaldırırdı onu.

Çoxlu paltar yuyulanda oğlanın xoşuna gəlirdi. Əvvəla, ona görə ki, açıq ocaqda odla oynamaq olurdu, evdəki kimi deyildi. İkincisi, yuyulmuş paltarı sərmək çox maraqlı idi. Ağ, göy, qırmızı paltarlar kəndirdən asılarda həyətdə bəzənirdi. Oğlan gizlincə kəndirdən asılan paltarlara yanaşır, yanaqlarını nəm parçaya sürterek bundan həzz alırdı.

Bu dəfə həyətdə paltar-filan yox idi. Qazanın altını isə bərk qalamışdılar, ağızıcan iri ət parçaları ilə dolu qazan qaynayır, qalın buğ qalxırdı. Ət bişib hazır olmuşdu: ətə tamli iyi, ocağın qoxusu adamın

burnunu qıcıqlandırır, ağızını sulandırır. Təzə qırmızı paltarını, təzə meşin çəkməsini geymiş, güllü şalını çiyninə atmış Bekey xala ocağın üstünə əyilib, qazandan qalxan köpüyü yığır, Mömin baba onun böyründə dizləri üstə çöküb, kösövləri ocağa itələyirdi.

– Bax, odur ey, babanı görürsən, – Seyidəhməd oğlana dedi. – Gedək.

Özü də:

Kürən dağdan enmişəm,
Altımda kürən aydır...

– deyə mahnısını oxumağa təzəcə başlamışdı ki, bu dəmdə, başıqırıxıq, əlində balta, köynəyinin qolları çirməkli Orozqul mərəkdən çıxdı.

– Sən harda batmışan? – O, qəzəblə Seyidəhmədin üstünə çığırdı.

– Qonaq odun yarı, – o, odun yaran şofərə işarə eləyib dedi, – sənə mahnı oxuyursan.

– Yaxşı, biz əvəz-əvəz olarıq. – Seyidəhməd şofərə tərəf yönələrək Orozqulu sakitləşdirdi. – Qardaş, özüm yararam.

Oğlan isə, ocağın yanında dizi üstə çökmüş babasına yaxşılaşdı. Arxadan ona yanaşdı.

– Baba, – dedi.

Baba eşitmədi.

– Baba, – oğlan təkrar edib babasının çiyninə toxundu. Qoca dönüb baxanda, oğlan təəccübləndi. Baba da kefli idi. Oğlan indiyəcən babasının azacıq da olsa içdiyini xatırlaya bilmədi. Əgər içsəydi, İssık göl qocalarının yasında içərdi, orada hamıya, hətta qadınlara da araq verirdilər. Baba elə-belə içsin – olan iş deyildi bu.

Qoca oğlana çox uzaq, qərribə, yabançı bir nəzər saldı. Onun sifəti alışıb-yanırdı, pörmüşdü, nəvəsini tanıyandan sonra daha da allandı. Üzü qıpqırmızı qızardı və dərhal da ağardı. Baba tələsik ayağa qalxdı.

– Sənə nə olub? – O, kal səslə dillənib, nəvəsini qucaqladı. – Sənə nə olub, hə? Sənə nə olub? – Elə bil danışığı itirmişdi, bu sözlərdən savayı heç nə deyə bilmirdi.

Onun həyəcanı oğlana da keçdi, təşvişlə xəber aldı: – Sən naxoşlamısan, baba?

– Yox, yox elə-belə, – Mömin baba söylədi. – Sən get, bir az göz. Mən isə burda odun-zad, nədi onun adı...

O, demək olar ki, nəvəsini başından elədi, özü də sanki bütün dünyadan üz döndərüb, yenidən yönünü ocağa çevirdi. O, dizləri üstə çökmüşdü, ətrafla işi yoxdu, heç yana baxmırdı, fikri yalnız özündə və ocaqda idi. Nəvəsinin heyətə, odun yaran Seyidəhmədin yanına necə pərt getdiyini görmədi.

Oğlan babasına nə bəla üz verdiyini və heyətdə nələr olduğunu birdən-birə anlaya bilmədi. Yalnız məryəyə yaxınlaşanda, diqqətini tükü tərəfi torpağa sərilmiş dərinin üstündəki bir yığın təzə, qırmızı ət cəlb etdi. Dərinin kənarlarından hələ də rəngi qaçmış qan sızdırdı. Bir qədər aralıda, bağırısaq-qarın boşaldılan yerdə it mırıldayırdı, içəlatı dar-tışdırırdı. Ət qalağının yanında qaya kimi, qarasifət, yekəpər bir yad adam bardaş qurub oturmuşdu. Bu, Kökötöy idi. Orozqulla birlikdə əti bıçaqla doğrayırdılar. Onlar tələsmədən, təmkinlə ələngə sümükləri, əti biri-birindən ayırır, yerə sərilmiş dərinin üstünə topa-topa yığırdılar.

Qara, yekəpər kişi əti iyləyərək batıq səslə belə deyirdi:

– Özgə ləzzəti var bunun! İyine heç söz olmaz!

– Götür, götür, öz payının üstünə at, – Orozqul səxavətlə ona təklif edirdi. – Allah öz sürüsündən sənənin gəlişin üçün göndərüb. Belə qismət hər gün olmur!

Orozqulun bu əsnada nəfəsi tıncıxır, tez-tez ayağa qalxır, köpmüş qarnını sıgallayırdı. Toxluq eləmişdi; həm də aydınca bilinirdi ki, bərk içib. Boğulurdu, fısıldayaraq hərdən başını qaldırırdı ki, nəfəs dərib dincini alsın. İnek yelini kimi ətli sifəti təkəbbürdən və toxluqdan işıldayırdı.

Oğlan məryənin divarı dibində buynuzlu maral başı görəndə çaşdı, canına üşütmə düşdü. Kəsilmiş baş tozun içində idi, sızan qan laxtalanıb qaralmışdı. O, yol kənarına atılmış ağac kötüyünə bənzəyirdi. Başının yanına aşıqlıqdan kəsilmiş dırnaqlı dörd ayaq da atılmışdı.

Oğlan bu qorxunc mənzərəyə dəhşətlə baxırdı. Gözlərinə inanmırdı. Onun qabağındakı Buynuzlu ana maralın başı idi. O burdan qaçmaq istəyirdi, lakin ayaqları sözünə baxmırdı. O dayanıb, eybəcər hala salınmış bəyaz ana maralın ölü başına tamaşa edirdi. Bu, dünən hələ Buynuzlu ana maral idi, dünən o tayda dayanıb nəvəsiylə, diqqətlə ona baxırdı; bu, xəyalən danışdığı, buynuzunda zınqırovlu sehrli beşik gətirməsinə and verdiyi maral idi. Bütün bunlar qəflətdən bir yığın ət, soyulmuş dəri, kəsilmiş ayaqlar və tullanılmış baş olmuşdu.

O getməliydi, lakin yerində daş kimi donub qalmışdı və ağlına sığışdırı bilmirdi ki, bunlar necə olub, nə səbəbə görə olub. Əti doğrayan yekəpər qara kişi cəmdəkdən iti bıçaqla böyrəyi kəsib oğlana uzatdı:

– Ala, oğlan, közdə qızart, dadlı olur, – dedi.

Oğlan tərpenmədi.

– All! – Orozqul əmr elədi.

Oğlan əlini necə uzatdığını hiss etmədi, indi o, Buynuzlu ana maralın, hələ istisi çəkilməyən zərif böyrəyini soyuq ovcunda sıxaraq, hərəkətsiz dayanmışdı. Orozqul isə bu zaman buynuzundan yapışib, ağ maralın başını qaldırırdı.

– Gör necə də ağırdır! – Havada endirib-qaldırdı, sanbalını yoxladı. – Təkcə buynuzları nə qədər gələr.

O, başı yastısına kötüyün üstə qoyub baltanı götürdü, buynuzu kəllədən ayırmağa girişdi.

– Haydı, buynuzlar! – O, baltanın ağzını xırçılı ilə buynuzun dibinə çaxaraq deyirdi. – Bu sənənin babanın – Oğlana göz vurdu. – Öləndə qəbrinin üstünə qoyarıq. İndi bir ağzıgöyçək desin ki, biz ona hörmət eləmirik. Bundan artıq nə olasıydı! Belə bir buynuzla görə lap elə bu gün də ölməyinə dəyər! – Baltanı tuşlayıb bərkdən güldü.

Buynuz isə ayrılmaq bilmirdi. Dəmə, onu kəsib qoparmaq o qədər də asan deyilmiş. Sərxoş Orozqul necə gəldi vururdu, bu da onu quduzlaşdırırdı. Baş sürüşüb kötüyün üstündən düşdü. Belə olduqda, Orozqul onu yerdə doğramağa başladı. Baş yerindən sıçrayıb kənara düşür, o isə əlində balta onun arxasınca gedirdi.

Oğlan diksinirdi, hər dəfə özündən asılı olmayaraq dal-dalı çəkiliirdi, lakin buradan getməyə özünü məcbur edə bilmirdi. Vahiməli vəziyyətdəki kimi, elə bil müdhiş, anlaşılmaz bir qüvvə ayaqlarını yerə mıxlamışdı, o dayanıb heyətlə baxırdı, baxırdı ki, Buynuzlu ana maralın şüşələmiş, açıq gözü baltadan qoruna bilməyəcəkdi. Qorxudan qırılmazacaq, qırılmayacaqdı. Baş çoxdan toza, palçığa bulaşmışsa da, göz hələ təmiz qalmışdı və deyəsən ölüm onu haqlayanda olduğu kimi lal, donmuş heyətlə dünyaya yenə tamaşa edirdi. Oğlan qorxurdu ki, birdən sərxoş Orozqul get-gedə lap özündən çıxır, qəzəblənirdi, baltanı necə gəldi endirirdi. Bilmirdi ağzı ilə vurur, yoxsa küpü ilə.

– Belə getsə, buynuzu sındıarsan. Mənə ver, – Seyidəhməd onun yanına gəldi.

Orozqul baltanı yellədə-yellədə xırıltılı səsle dedi:

– Çəkil! Özüm! Sən parçalaya bilməzsən.

– Özün bil. – Seyidehməd evinə yollanaraq tüpürdü.

Həmin yekəpər, qara kişi də onun dalınca getdi. O, öz et payını torbada sürüyüb aparırdı.

Orozqul isə bu vaxt sərxoş inadı ilə mərəyin yanında Buynuzlu ana maralın başını şaqqalayır. Elə zənn etmək olardı ki, o çoxdan hərlədiyi bir düşməndən intiqam alırdı.

– Ay səni, əclaf! – Ağzı köpüklənə-köpüklənə çəkməsi ilə ələ təkəlləyirdi ki, guya ölü baş onun dediklərini eşidə bilərdi. – Yox, yox, aldadırsan! – O, balta ilə dübarə başa hücum edirdi. – Sənin axırına çıxmasam, adıma dəyişərəm. Al gəldi! Al gəldi! – O, balta ilə başı xınc-xınc edirdi.

Kəllə çatlayıb dağılır, sümük qırıqları ətrafa sıçrayırdı. Balta qəflətən çəpəkisinə gözün üstə enəndə, oğlan qışqırdı. Pırlamış gözün yerindən qara, qatı maye axdı. Öldü, göz yox oldu, yeri boş qaldı...

– Mən bundan da iri başları parçalayaram! Bundan da iri buynuzları qırıb tökerəm! – Orozqul bu günahsız başın üstünə vəhşi kinyilə, qəzəb və nifrətlə mırıldanırdı.

Nəhayət, o, kəlləni əmgəyindən və alnından parçalayıb yadı. Bu zaman o, baltanı atıb, hər iki əliylə buynuzdan yapışdı, ayağı ilə başı yerə basıb, buynuzu vəhşicəsinə burmağa başladı. Dartıb çıxardanda buynuz qopan kök kimi xartıladı. Həmin bu buynuzda oğlanın andı ilə Buynuzlu ana maral Orozqul, Bekey xalaya sehrli beşik gətirəcəkdi...

Oğlanın halı pozuldu. O geri döndü, böyrəyi əlindən yerə saldı, yavaş-yavaş aralandı. O, camaatın gözü qabağında yıxılacağından, yaxud oradaca qusacağından çox qorxurdu. O, rəngi qaçmış alnını soyuq tər basmış halda ocağın yanından keçirdi. Ocaq çatəcatda alışıb-yanırdı, onun üstündəki qazandan isti buğ çıxırdı, hamıya arxa çevirmiş bədbəxt Mömün baba əvvəlki kimi yönü ocağa tərəf oturmuşdu. Oğlan babasını narahat edəsi olmadı. O özünü tez yatağa çatdırmaq, uzanmaq, başını bürüyüb yatmaq istəyirdi. Heç nə görməmək, heç nə eşitməmək, unutmaq...

Rastına Bekey xala çıxdı. Arsız-arsız geyinib-kecinmişdi, lakin üz-gözündə Orozqul kətəklərinin göy, tünd-qırmızı nişanələri, qançır

bilinirdi; nəfəsi çiyindən çıxırdı, ancaq yersiz şənlenirdi, kalan ətlə əlaqədar bu gün bərk əl-ayağa düşmüşdü.

Oğlanı saxladı: – Sənə nə olub?

– Başım ağrıyır.

– Ay mənim canım-ciyərim, biçərəm, – deyib, birdən atəşin mərhəmətlə oğlanı öpüşlərə qərq etməyə başladı.

O da kefli idi. Ondan da iyrenc araq iyi gəlirdi.

– Uşağın başı ağrıyır, – müəssircəsinə deyindi. – Can, bala! yaqın yemək istəyirsən, hə?

– Yox, yemək istəmirəm, yatmaq istəyirəm.

– Onda gedək, gedək, yerini rahatlayım. Sən tək-tənha yatmaya-çaqsan ki. Axı hamı bizə toplaşır. Qonaqlar da, bizimkilər də. Ət də hazır. – Və oğlanı çəkib özüylə apardı.

Onlar yenə də ocağın yanından keçəndə Orozqul mərəyin dalından çıxdı, sifəti inək yelini kimi qızarıb şişmişdi. O, sındırdığı maral buy-nuzunu təşəxxüslə Mömün babanın yanına tulladı. Qoca yerində dikəldi.

Orozqul ona məhəl qoymadan su dolu vedrəni yerdən götürdü, başına qaldırıb üstünü islada-islada hortlatmağa başladı. Ağzını sudan çəkib:

– İndi ölə bilərsən, – dedi və yenidən vedrəyə yapışdırdı dodaqlarını.

Oğlan babasının kəkələdiyini eşitdi:

– Sağ ol, oğul, sağ ol. İndi ölmək də mənim üçün qorxulu deyil. Bəs necə, mənə hörmət-izzət göstərilir...

Oğlan bədənində zəiflik hiss elədi:

– Mən evə gedirəm, – dedi.

Bekey xala onu saymadı.

– Yox bir, tək-tənha qalacaqsan orda. – Az qala zorla dartıb onu öz evinə apardı. Küncdəki çarpayıda oğlana yer saldı.

Orozqulun evində hər şey yemək üçün hazır idi. Ət qaynadılmışdı, qovurulmuşdu, hər ehtiyat görülmüşdü. Bütün bunları can-dildən nənə ilə Gülcəmal etmişdi. Bekey xala evlə həyətdəki ocaq arasında get-gəldə idi. “Kalan ət” xərəyini gözləyərək, Orozqulla yekəpər, qara Kökötöy güllü döşəkcənin üstündə uzanıb, yastığa dirşəklənərək yün-gülcə çayla məzələlənirdilər. Onlar bu ara nədənsə özlərini dartıb knyaz yerinə qoydular. Seyidehməd onların piyalələrinə az-az çay süzürdü.

Oğlan isə el-ayağı bağlı kimi narahat halda küncdə sakitcə uzanmışdı. O qalxıb getmək istəyirdi, ancaq qorxurdu, çarpayından düşən kimi qusa bilər. Elə buna görə də boğazına qalxan qəhər topasını əsə-əsə içində saxlayırdı. Tərpməkdən ehtiyat edirdi.

Az sonra arvadlar Seyidəhməd heyətə çağırıldı. Və sonra o, qapıdan girdi, əlində tutduğu iri, emallı leyəndə qalaqlanmış et buğlanırdı. Hıqqana-hıqqana onu getirib Orozqulla Kökötöyün qabağına qoydu. Bunun ardınca arvadlar ləziz yemək gətirdilər.

Hər qalxıb təzədən özünə münasib yerdə oturdu, çəngəl-bıçağı, boşqabı hazırladı. Seyidəhməd isə bu vaxt stəkanlara araq süzürdü.

– Araq komandiri mən olacağam, – o, qaqqıldayıb, küncdəki şüşələrə işarə vurdu.

Hamıdan axırda Mömün baba gəldi. Həmişəkinə nisbətən qocanın bu gün həddindən artıq qərribə yazıq görkəmi vardı. O, küncdə birinin böyrünə qısılib oturmaq istəyirdi ki, yekəpər, qara Kökötöy alicənablıq göstərüb, onu öz yanına dəvət elədi.

– Bura keçin, ağsaqqal.

– Sağ ol. Biz burda, biz öz evimizdəyik, – Mömün baba boyun qaçırmıq istədi.

– Axı siz hamıdan yaşlısınız, – Kökötöy təkidlə onu Seyidəhmədlə özünün arasında otuzdurdu. – İçək, ağsaqqal, sizin bu uğurlu ovumuz münasibətiylə, birinci söz sizindir.

Mömün baba iztirabla boğazını arıtlayıb dedi:

– Mehribanlıq, sağlıq olsun bu evdə, harda mehribanlıq, sağlıq varsa, orada xoşbəxtlik də var, balalarım.

– Düzdür, düzdür! – Hamısı onun sözünü təsdiqləyib, stəkanı boğazına boşaltdı.

– Sən niyə elə? Yox, bu olmadı! Kürekəninizə, qızınıza xoşbəxtlik arzulayırsınız, özünü isə içmirsiniz, – Kökötöy çaşqın Mömün babanı məzəmmət elədi.

– Bir halda ki, xoşbəxtlik bərədədir, onda mən niyə kənarda qalım, – deyərək Mömün baba birdən tələsdi.

Hamını heyətə getirərək araqla dolu stəkanı başına çəkib boşaltdı, səsi çıxmadı, ixtiyar başını buladı.

– Bu başqa məsələ!

– Bizim qoca başqalarının tayı deyil!

– Aferin sizin qocaya!

Hamı güldü, hamı məmnun idi, hamı babanı tərifləyirdi.

Ev isti və boğanaq idi. Oğlan ağır iztirab içində uzanmışdı, ürəyi hey bulanırdı. O, gözünü yumub uzanmışdı, özü də keflənmiş adamların Buynuzlu ana maralın etini yeyə-yeyə ağızlarını necə marçıldatdıqlarını, gəmidirdiklərini, fısıldadıqlarını, biri-birilərinə dadlı tikələr təklif etdiklərini, yağlı stəkanları toqquşdurduqlarını, gəmirilmiş sümükleri qaba necə atdıqlarını aydınca eşidirdi.

– Lap cavan dayca etidir ki var! – Kökötöy dodaqlarını yalayaraq tərifləyirdi.

Orozqul deyirdi:

– Bəs necə bilmişdiniz, biz axmağın, nəyik, dağlarda yaşayaq, özümüz də belə et yeməyə?

– Doğrudan da, bəs niyə yaşayırdıq burada?! – Seyidəhməd yarı-naraq onun sözünə qüvvət verdi.

Hamı Buynuzlu ana maralın etini tərifləyirdi: nəne də, Bekey xala da, Gülcəmal da, hətta Mömün baba da. Oğlana da pay çəkirdilər, boşqabda et və başqa yeməklər gətirirdilər, ağzına tıxmaq istəyirdilər. Lakin o, yeməkdən boyun qaçırdı və sərxoşlar naxoş olduğunu görüb, onu rahat buraxmışdılar.

Oğlan dişlərini kilidləyib uzanmışdı. Ona elə gəlirdi ki, qusmağın qabağını belə daha yaxşı kəsmək olar. Hər şeydən çox onu yandırıp-yaxan öz acizliyini dərk etməsi idi. Buynuzlu ana maralı öldürənlərə nə üçün heç nə edə bilmirdi. O, pak uşaq qəzəbinə qapılaraq ümitsiz halda intiqam yolları düşünüb tapırdı ki, onlara necə cəza verərdi, işlədikləri dəhşətli cinayəti məcburən necə başa salardı. Lakin Qulubəyi xəyalən köməyə çağırmaqdan başqa ağlına yaxşı bir şey gətirə bilmədi. Bəli, tufanlı gecədə cavan şoferlərlə birlikdə ot aparmağa gələn həmin əsgər buşlatlı oğlanı – Qulubəyi çağırmalıydı. Bu oğlan onun tanıdıqları adamlar arasında yeganə şəxs idi ki, Orozqulun öhdəsindən gələ bilərdi, həqiqəti olduğu kimi onun gözünün içine deyirdi.

...Oğlanın çağırışı ilə Qulubəy yük maşınını sürətlə sürüb gəldi, avtomatı çiyində kabinədən çıxdı.

– Haradadır onlar?

– Oradadırlar!

İkisi də Orozqul ilə sarı qaçdı, qapını yerindən qopartdılar.

Qulubəy kəndə dayanıb, avtomatı onlara tuşlayaraq qəzəblə əmr etdi:

– Yerinizdən tərponməyin! Əllər yuxarı!

Hamı mat qaldı. Qorxudan oturduları yerdəcə qurudular. Tikələri boğazlarından keçmədi. Yağlı əllərində iri sümük parçaları, ağız-burunları yağ batmış, tox, kefli adamlar yerlərindən heç qımıldana da bilmədilər.

– Haydı, əclaf, ayağa qalx! – Qulubəy avtomatı Orozqulun gicgahına dirədi, o isə əsə-əsə, dili topuq çala-çala Qulubəyin ayaqlarına yıxıldı.

– Rəhm elə, mə... əni öl... öldürmə! Qulubəy isə amansız idi.

– Çıx, əclaf! Sənin işin bitdi! – O, Orozqulun yumşaq yerinə bir tepik ilişdirdi, evdən çıxmağa məcbur etdi.

Otaqda qorxusundan səsinə içine çəkənlərin hamısı həyəətə çıxdı.

– Üzünü divara çevir! – Qulubəy Orozqula əmr etdi. – Buynuzlu ana maralı öldürdüyünə, onun beşik gətirən buynuzunu kəsib qopardığına görə sən ölməlisən.

Orozqul toz içinə yıxıldı. Süründü, şivən saldı:

– Öldürməyin, axı mənim övladım da yoxdur. Dünyada tək-tənəhayam. Nə oğlum var, nə qızım...

Onun təkəbbürü, iddiası necə olmuşdu! Vecsiz, miskin, qorxaq! Beləsini heç öldürməyinə dəyməz.

– Yaxşı, öldürməyə, – oğlan Qulubəyə dedi. – Onda qoy o rədd olub getsin və bir daha ayağı buralara dəyməsin. – Burada heç kəsə lazım deyil. Qoy rədd olsun.

Pıylənmiş, şişman, torbalanıb sallanan qalifeli Orozqul geri baxmaqdan qorxaraq, götürülüb aradan çıxdı. Lakin Qulubəy onu saxladı:

– Dayan! Sənə son sözü müzə deyək. Sənin heç vaxt övladın olmayacaq. Sən xain və yaramaz adamsan. Burada səni heç kəs sevmir. Səni meşə sevmir, bir ağac, hətta bircə ot da sevmir səni. Sən faşist-sən. Rədd ol, özü də bircə ot, haydı, tez!

Orozqul dalına baxmadan qaçdı.

– Şnel! Şnel! – Qulubəy onun ardınca güldü və qorxutmaq üçün avtomatdan havaya atəş açdı.

Oğlan sevinir, yerə-göyə sığmırdı. Orozqul gözəndən itəndən sonra, qapının ağzında müqəssir kimi dayanan o birilərinə Qulubəy belə dedi:

– Siz bu cür adamla necə yola getmisiniz? Ayıb deyilmi?

Oğlan özündə bir yüngüllük hiss elədi. Haqq divanı qurulmuşdu. Həm də o, öz istək-arzusuna elə inandı ki, harda olduğunu, Orozqulun evinə camaatın nə münasibətlə yığılıb sərxoşluq etdiyini belə tamam unutdu.

...Şaqqanaq onu bu möcüzəli aləmindən ayırdı. Oğlan gözünü açıb dinmədi. Məmin baba otaqda yox idi. Yəqin hara isə çıxmışdı. Arvadlar qab-qacağı yığışdırırdılar. Çay verməyə hazırlaşırtdılar. Seyidəhməd ucadan nə isə danışdı. Oturanlar onun sözlərinə gülüşürdülər.

– Bəs sonra nə oldu?

– Danış!

– Yox, əy, danış ey, başla, təzədən danış, – Orozqul gülməkdən uğunaraq, ondan xahiş edirdi. – O barədə ona nə dedin? Yaman qorxuzmusan. Vay, dedə!..

– Hə, deməli belə. – Seyidəhməd danışdığını həvəslə təkrar edəsi oldu. – Elə ki marallara yaxınlaşdıq, onlar meşə talasında cərgəylə dayanmışdılar, üçü də. Elə ki, biz atları ağaca bağladıq, birdən mənim bu qocam qolumdan yapışdı: “Marallara, – dedi, – güllə ata bilərik. Biz buquyuq. Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq!” Özü də uşaq kimi mənə baxır. Gözləri ilə yalvarır. Məni də gic gülmək tutub, dayana bilmirəm. Amma özümü saxlayıb gülmədim. Əksinə, bir az da ciddi-leşdim. “Bura bax, – deyirəm, damlanmaq istəyirsən?” O dedi: – “Yox”. “Sən bilirsənmi bunlar bay nağıllardır, cahil baylıq zamanəsində uydurulub; uydurublar ki, kəsib camaatı qorxuzalar!” Bunu dediyimi gördüm, kişinin ağzı açıla qaldı: “Ədə, nə danışırısan?” – dedi. “Elə bunu deyirəm, – sən bu söz-söhbəti qoy bir yana, qocalığına baxmamam, səndən hara lazımdır yazaram”.

– Ha! Ha! Ha! – Oturanların hamısı bir ağızdan güldü. Hamıdan da çox Orozqul güldü. Özü də gülməkdən ayrı cür həzz alırdı.

– Hə, sonra biz oğrun-oğrun yaxınlaşıyıq. Başqa heyvan olsaydı, çoxdan duyuq düşüb götürülərdi. Heç izinə-tozuna çatmazdıq, bu səfeh marallar isə qaçmırlar, elə bil heç bizdən qorxmurdular. Hə, lap yaxşı, deyirəm, – kefli Seyidəhməd lovğalanaraq nəql eləyirdi. – Əlimdə tüfəng mən qabaqda. Qoca da mənim dalımda. Birdən ürəyimə şübhə doldu. Ömrümdə heç serçə də vurmamışdım. İndi isə belə bir iş. Güllə dəyməyə özlərini vuracaqlar meşəyə, di get, axtar.

Hünərin var, çat onlara. Geçəcəklər aşırımı. Kim belə şikarı elindən buraxar? Bizim qoca isə ovçudur, vaxtı ilə ayı da ovlayarmış. Ona deyirəm: "Al tufəngi, qoca, sən at". O isə heç cür yaxın durmur! "Özün at", – deyir. Mən də deyirəm ona: "Axı mən kefliyəm". – Özüm də guya ki, ayaq üstə dura bilmirəm, sendəleyirəm. – Axı o, tiri çaydan çıxarandan sonra bizim bir şüşə araq boşaltdığımızı görmüşdü. Bəli, beləcə hiyləyə əl atdım.

– Ha, ha, ha!..

– "Mən vura bilməyəcəyəm, – deyirəm, – marallar baş götürüb gedəcək, ikinci dəfə qayıtmayacaqlar. Evə isə biz əliboş qayıda bilmərik. Özün bilirsən, bax ha. Bizi bura niyə göndəriblər?" Susur. Tufəngi isə almır. "Yaxşı", – deyirəm, – özün bilərsən". Tufəngi atıb aralanıram, guya gedirəm. O da ardımca gəlir. Deyirəm: "Mənim vecimə deyil. Orozqul məni qovsa, gedib sovxozda işləyərəm. Bəs sən bu qoca vaxtında hara gedəcəksən?" Susur. Özüm də dilxoşluq üçün rəsdən deyirəm:

Kürən, kürən dağlardan,
Kürən aygır belində,
Kürən tacir, qapını aç!..

– Ha, ha, ha!..

– İnandı ki, mən həqiqətən sərxoşam. Tufəngin ardınca getdi. Mən də qayıtdım, biz dəyişdiyimiz zaman marallarımız bir qədər aralanmışdılar. "Hə, – deyirəm, – bax, gedəcəklər, çata bilməyəcəksən. Ne qədər ki, ürkməyiblər, vur". Qoca tufəngi götürdü. Pusa-pusa yaxınlaşmağa başladıq. O isə hey səfeh-səfeh pıçıldayır: "Buynuzlu ana maral, günahımdan keç, bağışla məni..." Mən də ürəyimdəkiləri ona deyirəm: "Bax ha, vura bilməsən, qoşul marallara, çıx get buralardan, qayıtmasan daha yaxşı olar".

– Ha, ha, ha!..

Bu sərxoş, hırıltılı mühitdə, get-gedə istiləşən boğuş havada oğlan tənəffəs olurdu. Şişib-çoxalan, beyninə sığışmayan şiddətli ağrı başını partladırırdı. Sanki kim isə onun başını tepikləyirdi, kim isə onun başını baltalayır. Ona ələ gəlirdi ki, kim isə baltanı onun gözələrinə tuşlayıb. O da başını yırğalayır ki, yan keçsin. Qızdırma əhədi

kəsdiyi bir halda, o qəflətən özünü soyuq-soyuq bir çayın içində hiss elədi. O, balığa döndü. Quyruğu, bədəni, üzgecləri – hamısı balığın kimiydi; ancaq başı özününküydü, üstəlik ağrıyırdı da. O, səssiz-səmirsiz, tutqun sualtı sərinliyə baş vurub üzürdü, özü də düşünürdü ki, daha bundan sonra həmişəlik balıq olaraq qalacaq, bir də dağlara qayıtmayacaq. "Qayıtmaram, – o, öz-özünə deyirdi. – Balıq olmaq daha yaxşıdır, balıq olmaq daha yaxşıdır".

Bu ara oğlanın çarpayından düşüb, evdən necə çıxdığını heç kəs sezmədi. O, tənə çatır-çatmaz, qusmağa başladı. Oğlan divardan yapışaraq, inildədi, ağladı və göz yaşları içində hönkürməkdən boğula-boğula öz-özünə danışdı:

– Yox, balıq olsam yaxşıdır. Mən üzüb buradan gedəcəyəm. Mən balıq olsam yaxşıdır.

Pencərənin o tərəfində, Orozqulun evində isə qaqqıldayır, sərxoş səslə ucadan qışqırırdılar. Bu yabançı gülüşlər oğlanın qulağını dəng eləyir, ona dözülməz əzab və işgəncə verirdi. Ona ələ gəlirdi ki, bu əcaib hırıltılara görə özünü pis hiss eləyir. O özünü toxtadıb həyet boyu getdi. Həyet boş idi. Sönmüş ocağın yanında huşsuz, sərxoş Mömin babasına rast gəldi. Qoca, Buynuzlu ana maralın qoparılmış buynuzunun yanında tozluğa uzanmışdı. Maralın kəllə sümüyünün bir parçasını it gətməkdə idi. Özge heç kəs yoxdu.

Oğlan babasının üzərinə əyildi, çiyindən tutub silkələdi:

– Baba, gedək evə, – dedi. – Gedək.

Qoca cavab vermirdi, o heç nə eşitmirdi, başını qaldıra bilmirdi. Bir də axı, cavab verib nə deyəydi?

– Dursana, baba, dur, dur, gedək evə, – oğlan xahiş edirdi.

Kim bilir, o, uşaq ağı ilə dərk edirdimi, yaxud da heç orahq deyildi ki, qoca Mömin burda uzanıb, özünün Buynuzlu ana maralı haqqındakı hekayətinin cəzasını çəkir və ömrü boyu ona aşladığı müqəddəsliyə – əcdadlarının xatirəsinə, öz vicdanına, tövsiyələrinə öz iradəsi ilə yox, tələsiz bədbəxt qızının, bir də nəvəsinin xətrinə qəsd etmişdi...

İndi dərddən, rüsvayçılıqdan zəlif olmuş qoca, meyit kimi üzü-qoylu uzanmışdı, oğlana həy vermirdi.

– Baba, bəri başını qaldır, – o xahiş edirdi. Oğlanın rəngi qəçmişdi, hərəkətləri zəif idi, əlləri, dodaqları titrəyirdi. – Baba, mənəm ey.

Eşidirsən? – Deyirdi. – Halım çox pisdir, – o ağladı. – Başım ağrıyır, yaman ağrıyır.

Qoca inildedi, terpəndi, amma özünə gələ bilmədi.

– Baba, Qulubəy gələcəkmi, hə? – Birdən oğlan göz yaşları içində soruşdu. – De görüm, Qulubəy gələcəkmi? – O, qocanı dartışdırırdı.

Oğlan babanı böyrü üstə çevrilməyə vadar etdi və sərxoş qocanın palçığa, toza bələnmiş sifətini, pırlaşmış miskin saqqalını görcək diksindi, bir az evvəl ağ maralın Orozqul baltasıyla parçalanan buynuzlu başı gözü önündə canlandı. Oğlan qorxudan kənara sıçradı və babasından aralanaraq dedi:

– Mən balıq olacam. Eşidirsən, baba, mən üzüb gedəcəm. Qulubəy gələndə ona de ki, mən balığa döndüm.

Qoca cavab vermədi.

Oğlan aralandı. Çayın sahilinə endi. Birbaşa suya girdi...

Hələ heç kəs bilmirdi ki, oğlan balıq oldu, çay boyu üzüb getdi.

Həyətdə isə sərxoş mahnıçı havalanırdı:

Qozbel dağlardan endim,
Qozbel dəvə belində.
Qozbel tacir, qapını aç,
Acı badə əlində!..

Sən üzüb getdin. Qulubəyi gözləmədin. Heyf, çox heyf, çox heyf ki, gözləmədin Qulubəyi. Niyə qaçıb yola çıxmadın? Əgər sən yolla xeyli qaçsaydın, hökmən onunla rastlaşardın. Sən onun maşını uzaqdan tanıyardın. Sən əlini qaldıran kimi o dərhal saxlayacaqdı.

Qulubəy soruşardı: – Hara gedirsən?

Sən cavab verərdin: – Sənin yanına!

O səni kabinetə qaldırardı. Birlikdə gedərdiniz. Sən, bir də Qulubəy. Qabaqda isə heç kəsən gözüne görünməyən Buynuzlu ana maral səkerdi. Amma sən onu görərdin.

Fəqət, sən üzüb getdin. Bilirdinmi ki, heç vaxt balıq olmayacaqsan. İssık gölə qədər də üzüb getməyəcəksən, ağ gəmini də görməyəcəksən və ona deməyəcəksən: “Salam, ağ gəmi, mənəm ey!”

İndi mən yalnız bunu deyə bilərəm: uşaq qəlbinin barışa bilmədiklərini sən rədd etdin. Təsəllim də elə budur. Sən şimşək kimi

yaşadın – birçə dəfə çaxdın və söndün. Şimşəyi çaxdıran göydür. Göy isə əbədidir. Bu da mənim təsəllimdir.

Bir də təsəllim budur ki, insanda uşaq vicdanı – toxumun rüşeymi kimidir, rüşeymsiz dən cücərməz.

Bizi dünyada nələr gözləyir gözləsin, necə ki, insan oğlu doğulur və ölür, haqq əbədi olaraq yaşayacaqdır...

Səninlə vidalaşırım, ayrılıq dəmi sənin öz sözlərini təkrar edirəm, ay oğlan: “Salam, ağ gəmi, mənəm ey!”

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
Gün var əsrə bərabər (<i>tərcümə edən İshaq İbrahimov</i>)	18
Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş (<i>tərcümə edən Xeyrulla Əliyev</i>)	309
Ağ gəmi (<i>tərcümə edən Cəmil Əlibəyov</i>)	391

ÇİNGİZ AYTMATOV
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”

BAKİ-2004

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəşad Həmidov</i>
Korrektor:	<i>Pərinaz Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 12.07.2004. Çapa imzalanmışdır 15.11.2004.
 Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 31,5. Ofset çap üsulu.
 Tirajı 25000, Sifariş 206.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
 Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.